

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
FÜZETEK 26

Cahiers d'histoire de l'art

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Koppány Tibor

A KÖZÉPKORI
MAGYARORSZÁG
KASTÉLYAI

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK

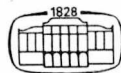

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK
CAHIERS D'HISTOIRE DE L'ART

26

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓINTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI

SZERKESZTŐ
SZABÓ JÚLIA

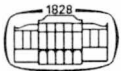

AKADÉMIAI KIADÓ

A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG KASTÉLYAI

Írta

KOPPÁNY TIBOR

AKADÉMIAI KIADÓ

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

A fedél első oldalán a könyv 37., illetve 110. ábrája,
a hátsó oldalán a 61., illetve 42. ábrája látható.

ISBN 963 05 7694 5

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia utca 4.

Első magyar nyelvű kiadás: 1999

© *Koppány Tibor, 1999*

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió-
és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. ügyvezető igazgatója
A számítógépes szerkesztés Győrei D. László munkája
A nyomdai munkálatokat az AKAPRINT Nyomdaipari Kft. készítette
Felelős vezető: Freier László
Budapest, 1999
Felelős szerkesztő: Szűcs Kinga
Műszaki szerkesztő: Agócs András
Kiadványszám: KMA9-014
Megjelent 27,17 (A/5) ív terjedelemben + 5,75 ív műmelléklet
HU ISSN 0324-7791

Printed in Hungary

TARTALOM

I. Bevezetés	7
II. A fogalom és az elnevezés formái	13
1. A kastély és castellum	13
2. A további elnevezések és változatok	16
3. Az európai elnevezési formák	17
III. A középkori kastély	21
1. Az Árpád-kori castellum	21
Az írott és a régészeti adatok	21
Az európai helyzetkép	26
Az Árpád-kori castellumok építésze	31
2. A késő középkori kastély	40
Az írott források adatai	40
Az ásítások és kutatások adatai	50
Az európai kastély a késő középkorban	65
A késő középkori Magyarország kastélyainak építésze	70
IV. Jegyzetek	89
V. Adattár	99
1. Bevezetés	99
2. Rövidítés- és irodalomjegyzék	100
3. Betűrendes kastélyjegyzék	110
4. A középkori kastélyok megoszlása megyénként	249
VI. Képjegyzék	255
VII. Manor-houses and castles in medieval Hungary	261
VIII. Mutatók	273
1. Helynévmutató	273
2. Személynévmutató	289
IX. Képek	303

I. BEVEZETÉS

Három évtizede annak, hogy a Sopron megyei Mihályi kastélyának helyreállítása, illetve az azt megelőző falkutatás során először kerültem szembe azzal a kérdéssel, hogy Magyarországon mióta építettek kastélyokat, és az az épületfajta, amelyet így neveznek, mióta és milyen formában van jelen a magyarországi építészet történetében. A témára vonatkozó irodalomban akkor azt olvashattam, a kastély olyan építészeti műfaj, amely a reneszánsz stílus elterjedésével, itáliai hatásra és a 16. században jelent meg a Kárpát-medence töröktől meg nem szállt tájain.¹ A mihályi kastély jól illett ebbe a képbe, a vele kapcsolatban végzett levéltári kutatás ugyanis egyértelműen bizonyította a látható részleteiben is reneszánsz eredetű épület 1560 körüli eredetét.

Az adatgyűjtés megkezdésével egyidejűleg az is feltűnt, hogy kastély elnevezésű épületek a 16. századot megelőzően is léteztek Magyarországon. Ezt már a 19–20. század fordulóján felfedezték egyes történeti művek és adattárak szerzői, az építészet történetével foglalkozó szakirodalom figyelmét azonban ez sajnálatos módon elkerülte.

Már a téma felvetése alkalmával szinte bizonyossá vált tehát, hogy a kastély elnevezésű épületek nem a reneszánsz meghonosodásával terjedtek el Magyarországon. A feltehető kérdés ezután úgy hangzott, hogy vajon a reneszánsz idejét megelőző középkor folyamán mikor. A választ a nyelvtörténeti kutatások legújabb eredményei adták meg. 1970-ben jelent meg a *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, melynek második kötetében, a *kastély* címszónál az olvasható, hogy az a magyar nyelvben a 13. századtól van jelen, a latin nyelvű középkori források *castellum* szavának megfelelőjeként.² Ennek nyomán már egyértelmű volt, hogy a kastélynak nevezett épületfajta magyarországi története az Árpád-korig vezethető vissza.

A kastélynak nevezett középkori épületek kutatásának szükségességére ezt megelőzően a történész Engel Pál hívta fel a figyelmet a 15. századi nagybirtokról 1968-ban közzétett, kétrészes közleményében „A kérdés külön tanulmányt érdemel, de annyi biztosnak látszik, hogy a két típus (ti. a latin forrásokban szereplő és vár jelentésű *castrum* és a vele szemben majdnem mindig külön kiemelt *castellum*) jellegében és funkciójában erősen különbözött, ha léteznek is átmeneti formák”.³

Ez a felismerés készítetett *A castellumtól a kastélyig* címmel 1974-ben közreadott tanulmány elkészítésére.⁴ Ott a történeti irodalomból, levéltári adatokból, valamint régészeti és falkutatási eredményekből származó példák felsorakoztatásával igyekeztem bemutatni a 16. századi reneszánsz kastélyok középkori előzményeit. A közölt adatok azt a megfigyelést támasztották alá, hogy ennek a középkori kastélynak az építészeti képe közel sem volt azonos a ma közismert kastélyképpel, de a rene-

szánsz koritól is eltérő volt. Mindez azt bizonyítja, hogy a kastélyok megjelenési formája az évszázadok során éppen úgy változott, mint maga a kastély fogalma és a kastély szó jelentése. Már akkor nyilvánvalóvá vált, hogy másféle épületet értett rajta a 11–13. századot magába foglaló Árpád-kor és mást a 14–15. századi, illetve a 16. század elejét is magába foglaló késői középkor.

Kutatási eredményeim első szakaszát később még több alkalommal összefoglaltam, 1985-ben a *Középkori kastélyaink és kutatásuk problémái*,⁵ 1987-ben a *Castellum-kastély, a magyarországi kastélyépítés korai századai*,⁶ végül 1990-ben a *Castellumok a későközépkori Magyarországon* címmel,⁷ minden alkalommal új kutatásokból származó további adatokkal és az azokból levonható gondolatokkal egészítve ki az előzőeket.

Az európai szakirodalom áttanulmányozása során arra is fény derült, hogy az építészet más történeti műfajaihoz hasonlóan a kastélyok középkori építése sem magyarországi sajátosság. A magyar királyságon belüli megjelenése és alakulása az általános európai kép szerves, ám sokszor helyi sajátosságokat is mutató része. Alakulása, az építészet többi műfajához hasonlóan, éppen az európai kép segítségével vázolható fel és magyarázható meg, még abban az esetben is, ha az említett sajátosságok vagy különbségek következtében az akkori magyarországi helyzet Európához viszonyítva kisebb-nagyobb eltéréseket mutat.

A középkori kastélyok bemutatásához szükséges kutatást a mihályi kastélyra vonatkozó adatgyűjtéssel egyidejűleg kezdtem és csakhamar az egész ország területére kiterjesztettem. Az így lassan harminc éve tartó gyűjtőmunka során keletkezett a könyv második részét alkotó, ötszáznál is több középkori kastélyra vonatkozó adattár. Forrásai között nyomtatásban megjelent történeti művek, adat- és okmánytárak éppúgy szerepelnek, mint levéltárakból felkutatott és eddig ismeretlen adatok, valamint a témával kapcsolatos régészeti és műemléki kutatások eredményei. Az adattárban a középkori magyar királyság területének egykori kastélyai szerepelnek, az akkor oda tartozó Dráva–Száva közötti, sőt a Száván túl az Una folyóig terjedő, vagyis nemcsak a jelenlegi Horvátországhoz, hanem kis részben Bosznia-Hercegovinához tartozó Szlavónia kastélyaival együtt. Ezek a kastélyok, ahogyan a rájuk vonatkozó történeti adatok bizonyítják, többnyire nemesi lakóhelyek voltak. Sem az adattár előtt található bevezető tanulmány, sem maga az adattár nem tartalmazza a más céllal épített, de ugyancsak castellum elnevezéssel illetett késő középkori építményeket, ahogyan arra a későbbiekben még külön kitérek. A középkori Magyarország kastély-castellumainak története és építészete eszerint a nemesi lakóhely legegyszerűbb kúriájától a várig terjedő sokféle formája közül csupán az egyiknek a története, amely azonban számtalan szállal függ össze a többivel. Az összefüggések ismertetése ezért szintén ide tartozik, mert a téma csak azokkal együtt érthető és értelmezhető.

Az összegyűlt adatok nyomán úgy tűnik, a középkori Magyarország területén az adattárban felsorakoztatotknál több kastély lehetett. Számuk az ötszázat mindenképpen meghaladta. Ez a nagyjából félezer kastély azonban nem azonos időben létezett. Az adatok több kastélynak még a középkor folyamán bekövetkezett pusztulásáról, egyeseknek várrá való átépítéséről és mindezek mellett újabbak építéséről tudósítanak.

A középkori kastélyoknak ez a nagy száma figyelemre méltó. Ha ugyanis az ország területén ennyi ilyen épület létezett, akkor kutatásukkal, számbavételükkel és a lehetőségeken belüli feldolgozásukkal nemcsak érdekes, hanem szükséges is foglalkozni. A nagyjából ötszáz középkori kastély egykori, bár nem egyidejű létezése ugyanakkor azt bizonyítja, hogy ez az épületfajta közismert lehetett Magyarországon.

Bármennyi is volt egykor ezekből az épületekből, bármilyen sok szerepel is a gazdagnak tűnő adattárban, *a kutatás rendelkezésére egyetlen épségben maradt középkori kastély sem áll*. Egy sincs, amely alaprajzi elrendezésével, belső beosztásával, külső megjelenésével, szerkezetével és stílus részleteivel pontos felvilágosítást nyújthatna arról, hogy milyen lehetett egy ilyen épület valaha. Legtöbbjük a viharos magyar történelem során pusztult el, néha olyan nyomtalanul, hogy mára már a helyük sem ismert. Középkori részeket azonban ma is álló barokk, klasszicista, sőt későbbi kastélyok is őrizhetnek falaikban vagy padlóik alatt, ahogyan azt az utóbbi évtizedek műemléki kutatásai bizonyítják. A valaha volt kastélyok építészeti képeinek rekonstruálásához a történeti adatok mellett így nyújthatnak segítséget a műemléki helyreállításokat megelőző falkutatások, valamint természetesen azok az ásatások, amelyeket ismert helyű és elpusztult vagy néha még ma is álló kastélyok helyén végeztek. Főleg a régészeti feltárások segítségével vált ismeretessé többnek az alaprajza, leomlott részletei, építészeti kőfaragványai, azaz ajtó- és ablakkeretei és egyéb részletei.

Régészeti feltárást, illetve műemléki kutatást azonban a történeti adatokból megismerhető középkori kastélyok helyének csupán elenyésző hányadában végeztek. Külső megjelenésükre, esetleg részleteikre a fennmaradt írásos források is szolgáltathatnak adatokat, noha a középkorból leírás vagy részletes ismertetés nem maradt egyről sem. A két forráscsoportból számtalan következtetés vonható le. Ahhoz azonban, hogy a középkori Magyarország kastélyépítészetének képét hiánytalanul meg lehessen rajzolni, a jelenleg rendelkezésre álló és sokféle forrásból származó adatok nem elegendők. A végleges kép kialakításához több, történeti adatok alapján ismert kastély teljes régészeti feltáráására lenne szükség, az azokból megismerhető eredmények közreadásával, ami az eddig feltártakról, de a műemlékileg kutattakról sem mondható el hiánytalanul.

Az évszázadok pusztításai nyomán nemcsak a középkori Magyarország kastélyai tűntek el, lettek rommá vagy épültek át. Velük együtt a világi épületek többségének is ez lett a sorsa. Romokban maradt meg a várak nagyobb része, és azok közül is soknak csak a helye ismert. Eltűntek a középkori lakóházak, a falusiak és a városiak egyaránt, valamint a középületek is, s velük a világi építészet középkori képe csak a régészek ásója, a falkutatók vakolatleverő kalapácsa és a fennmaradt történeti adatok segítségével rekonstruálható.

Mindez nemcsak magyarországi sajátosság. Így történt ez Európa más tájain is, ha nem is olyan elképesztő mértékben, mint az egykori magyar királyság területén. Ezért írhatta immáron hét évtizeddel ezelőtt Johan Huizinga *A középkor alkonya* című művében, hogy „(...) a műalkotásoknak csak egy speciális töredéke áll rendelkezésünkre. Az egyházi művészetten kívül igen kevés műalkotás maradt fenn. A világi művészetet (...) csak néhány ritka példány képviseli. Ez súlyos hiány, mert ép-

pen ezek a művészi formák mutathatnák meg, hogyan függ össze a művészi alkotás a társadalmi élettel. (...) Márpedig ha igazán meg akarjuk érteni a művészetet, nagyon fontos hogy fogalmunk legyen róla, milyen szerepet játszott az életben, és ehhez a megmaradt művek nem nyújtanak kellő alapot, az is fontos lenne, ami elveszett.”⁷⁸

Ha ma még nem is ismerjük az elpusztultakat, s velük mindazt, ami a középkori Magyarország kastélyépítészetének teljes mérvű bemutatásához kellene, az adattárban felsorakoztatottak alapján megrajzolható kép már így is alkalmasnak látszik arra, hogy abból a sajnálatos módon hiányos jelenlegi ismeretek ellenére is kísérletet tegyünk a téma nagy vonalakban való felvázolására.

Az építészeti és építészettörténeti kérdések vizsgálatát megelőzően azonban a felmerülő kérdések tisztázása érdekében szükségesnek látszik a történeti adatokból megismerhető kifejezések és szóhasználat segítségével a középkori kastély fogalmának meghatározása. Enélkül ugyanis aligha lenne magyarázható az írott forrásokban található, egymásnak látszólag ellentmondó, sokféle elnevezés, valamint az, hogy mit is értett rajtuk az a kor, amelyből fennmaradtak.

Ahogy a kastélyok megjelenése nem magyarországi sajátosság, ugyanúgy az elnevezésükre használt kifejezéseké sem. A jobb megértés érdekében érdemes tehát az Európa más részein használt kifejezések számbavétele.

A középkori szóhasználat, az akkori magyarországi és európai kifejezések megismerése és azok tartalmának tisztázása után következhet a 13. század óta ismert, kastély szóval jelölt épületfajta történetének vizsgálata. Elsőként arra igyekszünk választ kapni, hogy az Árpád-korból fellelhető, csekély számú és szűkszavú forrás alapján mit is neveztek kastélynak, castellumnak a 11–13. században és az milyen volt. Magát az Árpád-kort, ahogyan azt a történettudomány is használja, nem a névadó dinasztia kihalásáig, 1301-ig tárgyalom, hanem az 1330-as évekig, „az Árpád-kori viszonyok ugyanis a kora Anjou-kori forrásokból ismerhetők meg teljesebben.”⁷⁹

Az Anjouk korától a mohácsi vészig, vagyis 1526-ig, vagy ha úgy tetszik, témánk szempontjából változatlan helyzetet jelentő 1541-ig, tehát az ország három részre szakadásáig tartó késő középkor az írott források viszonylagos bősége és a régészeti feltárások, műemléki falkutatások azokhoz képest kevésbé bőséges eredményei nyomán a magyarországi kastélyépítés középkori fénykorának tekinthető.

A középkori Magyarország kastélyairól rajzolható építészeti kép a fentiek, illetve a jelenlegi ismeretek alapján két időszakra osztható. A kastélyépítés korai időszakának és mintegy az utána következő, kétségtelen előzményének tekinthető Árpád-korra és a megközelítően a 16. század feléig tartó késő középkorra. A felosztás természetesen minden korszakbeosztáshoz hasonlóan önkényes, a téma építészettörténeti szempontú tárgyalása azonban a hagyományos időbeli beosztással ellentétben ezt látszik megkövetelni. A választott korszakhatárok tehát nem egyeznek a közfelfogás szerintiekkel, de a stíluskorokéval sem. A rendelkezésre álló adatok alapján mindkét korszak nagyobb része természetesen a gótika idejébe sorolható, bár ma még nem tudható, hogy az Árpád-koriak közül a legelsőek nem viseltek-e román stílusú jegyeket. Az viszont egészen biztos, hogy a későieken, a 15–16. század fordulójának évtizedeiben épültek már megtalálhatók a reneszánsz részletek, ennek el-

lenére azonban építészeti megoldásuk szinte változatlanul azonos maradt a korábbiakkal. A jelenlegi fogalmak szerint valóban reneszánsz kastélynak csak az 1550 körül megjelenő késő reneszánsz formák minősíthetők, a magyarországi kastélyépítés mindaddig a késő középkori, tehát gótikus hagyományokat őrizte.

Mind a két korszak tárgyalásának keretében először az akkori írásos adatokat sorakoztattam fel, azokat pedig az elérhető, eddig végzett régészeti feltárások, falkutatások és a legújabb kori leíró jellegű adatok követik. Ezután a korszaknak a témára vonatkozó európai képét igyekeztem felvázolni, s végül annak segítségével foglaltam össze azt, ami az így rendelkezésre álló hazai forrásokból az egykor volt középkori kastélyok építészeti megjelenése érdekében kikövetkeztethető.

*

Az 1969-ben kezdett adatgyűjtést az adattár kéziratának lezárásáig, 1997-ig folytattam, bár a rendszeres levéltári kutatást tíz évvel korábban befejeztem. Ez alól azok az esetek jelentettek kivételt, amelyeknél addig ismeretlen adatokat lehetett a szövegbe illeszteni, annak szerkesztése közben. A levéltári kutatásra csak a budapesti Országos Levéltár anyagában volt lehetőségem, az ott átnézett anyagot a rövidítésjegyzékben feltüntetett egységek jelzik. A ma a környező országokban őrzött és Magyarországon mikrofilmen található levéltárak anyaga az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének és az Országos Műemlékvédelmi Hivatalnak az adattárából került át, sokszor még régi jelzetekkel. Ezenkívül számtalan, nyomtatásban meg nem jelent adatot használhattam fel barátaim és kollégáim, történészek, régészek, művészettörténészek és építészek jóvoltából, akik azokat önzetlenül adták át saját kutatásaikból. Külön köszönet illeti az ELTE Régészeti Tanszékét, az európai középkori kastélyépítés témájában gazdag könyvtárának használatáért.

Az említett rövidítésjegyzék tájékoztatót nyújt a felhasznált irodalomról is. Az adattárban szereplő publikált és publikálatlan adatmennyiség mindezek ellenére semmiképpen sem tarthat igényt a teljességre, az ugyanis meghaladja az egyéni kutatómunka lehetőségét és határait.

Végül itt köszönöm meg közreműködését azoknak, akik adataikkal, esetleg másutt még nem közölt kutatási eredményeikkel, helyszíni megfigyeléseikkel, az azokból adódó következtetésekkel, sőt felméréseikkel és rajzaikkal segítették munkámat, illetve mindazoknak, akik a téma anyaggyűjtése vagy feldolgozása közben segítségemre voltak. Közülük legfőképp lektoromat, Engel Pált illeti a köszönet hasznos tanácsaiért és a feldolgozásban, valamint az adattár kiegészítésében nyújtott támogatásáért, a középkori Magyarország kastélyaira vonatkozó, eddig még nem publikált adatgyűjtése eredményeinek valóban önzetlen átadásáért. Itt köszönöm meg az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének, hogy munkám nyomtatásban való megjelenésére lehetőséget nyújtott.

II. A FOGALOM ÉS AZ ELNEVEZÉS FORMÁI

I. A KASTÉLY ÉS A CASTELLUM

A középkori Magyarország kastélyai közül elsőként Csánki Dezső sorolt fel sokat a múlt század fordulóján megjelent történeti földrajzában.¹⁰ Összegyűjtésükre az ő befejezetlen művén kívül nem történt további kísérlet. Amint azonban Csánki is a várak között, azokkal együtt ismertette az általa összegyűjtött és a kastélyokra vonatkozó adatokat, kivételes esetektől eltekintve a későbbi történeti irodalom sem tett különbséget várak és kastélyok között.

A fogalmak tisztázásának hiányában a vár és a kastély többnyire jelenleg is összekeveredve jelenik meg a szakirodalomban. Történeti tanulmányokban, sok esetben forráskiadványokban és adattárakban várként szerepelnek olyan középkori építmények, amelyeket a források mindig kastélynak neveznek, illetve kastélyként, sőt néhol várként olyanok, amelyek soha nem voltak azok. Ennek köszönhető, hogy – amint arról már szó esett – az építéset történetével foglalkozók figyelmét a téma és annak önálló kezelése a közelmúltig elkerülte.

A középkori Magyarország nemességének lakóépületei a még mindig nem eléggé kutatott várak kivételével az egyébként is kevésbé ismert világi építészet még kevésbé ismert műfaját alkotják. Az elmúlt évtizedek történeti, régészeti, művészet-történeti és építészettörténeti kutatásának témái között háttérbe szorultak, annak alig művelt ágába tartoznak.

*

Mai fogalmaink szerint a kastély településektől elkülönülő, azokon kívül fekvő, tágas parkban elhelyezkedő, nagyméretű és emeletes, díszes megjelenésű főúri épület, belsejében gazdag kialakítású helyiségek sorával. Ez a kép azonban az újkor, a 18–19. század kastélyaira jellemző. A középkori kastély már az írott források alapján is más képet mutat. A nemesi reprezentáció igénye természetesen abból sem hiányzott. Építészeti megjelenése a ma élő fogalmak alapján azonban csak nagy vonalakban közelíthető meg, akárcsak a középkor többi világi épületéé, a váré, a palotáé vagy akár a nemesi kúriáé. A történettudomány óv is ettől, mert téves következtetésekre adhat alkalmat. „A történelem egyik legnagyobb csapdája az, hogy akarva-akaratlanul mai fogalmainkkal közeledünk a múlt felé” – mutat rá a régész László Gyula. „Ezt a történelmietlen magatartást a jelenben való helyzetünk és szavainknak a jelenhez idomult jelentéstartalma okozza. Szavaink ugyan – több-kevesebb hangváltozással – átvészelnék századokat, évezredek, de közben jelentésük alaposan megváltozik. Mi pedig mai jelentésű szavainkkal beszélünk a múlt-ról.”¹¹

Hasonló gondolatokkal egészíti ki a fentieket Engel Pál: „A középkori világ rekonstruálásához meg kell szabadulnunk a modern kor szemléleti kereteitől, és arra kell törekednünk, hogy a forrásokból kiindulva, azok fogalomkészletét felhasználva ismerjük meg a középkor eszmerendszerét, olyanformán, mintha egy kihalt nyelvet próbálnánk megfejteni”. Másutt pedig így ír: „a források szóhasználata biztos kiindulópontot nyújt, és nem kell tekintettel lennünk a modern szakirodalom sokkal bizonytalanabb terminológiájára. Ebben ugyanis a vár fogalma gyakran pontatlanul, önkényesen kitágított jelentésben szerepel, a tulajdonképpeni várakon kívül magába foglal minden egyéb megerősített építményt, tehát kastélyokat, védhető kolostorokat, sőt olykor még a fallal körülvett városokat is, holott mindezeket a középkori szóhasználat is elég következetesen megkülönböztette a váraktól és eltérő névvel illette.” Így történhetett meg, hogy Hóman Bálintnak a két háború között íródott, és a magyar történelmet összefoglaló műve az Anjou-kor végére 582, a Hunyadi-korban 682 várról tesz említést.¹²

A magyarországi középkori kastélyok építészeti képének felrajzolásához vezető út első lépése tehát annak tisztázása, mit értettek akkor kastélyon, mit jelentett a szó és mi volt a mögötte rejlő fogalom. A magyar nyelvemlékek között először 1263-ban előforduló szót a ma már nem létező, akkor Bács megyei Kastélyteleke helynév őrizte meg, *Casteltheleke* írott formában.¹³ Ez a szó egyetlen eddig ismert Árpád-kori előfordulása, mégis annak bizonyítéka, hogy a 13. század második felében Magyarországon már létezett olyan épületfajta, amelyet kastélynak neveztek.

Az írásformájában *castel* szó itáliai eredetű jövevény, amely tehát még 1263 előtt került az olasz nyelv korai változatából a magyarba.¹⁴ Ez a tény az épületfajta eredetére is utalhat, bár erre vonatkozóan ma még semmiféle adat nem áll a kutatás rendelkezésére.

A szó további formája, a *kastel* a 14. századtól szerepel a magyarban. Ez a német nyelvterületen az előző évszázadban kialakult *Kastell* szó kissé módosított átvétele.¹⁵ A 15. századtól a hazai forrásokban mind a két írásmódban előfordul. A *castel* pl. 1416-ban, 1461-ben és 1463-ban,¹⁶ a *kastel* 1404-ben a *Kwztyl* helységnévben, 1430-ban, 1491-ben és 1506-ban egy-egy kastély és egyúttal helység nevéként a Kőrös megyei *Kristalowckastela*, a vasi *Marwankewkastel* és a temesi *Posakastelya* formában.¹⁷

A mindkét írásmódjában magyarul eleinte kastél, később már a mainak megfelelően kastély hangzású szó a középkor szinte kivétel nélkül latin nyelvű írott emlékeiben ritkán szerepel. Az így nevezett épületeket az annak megfelelő latin szóval *castellum*nak írták. Ez a latin szó a magyarországi latinság szókincsében már a 11. századtól megtalálható.¹⁸

A magyar nyelvben további és más írásformái is fennmaradtak a *castellum*ból alakult szónak. Ilyen az írásmódja szerinti és 1372-ben előforduló *castellom* és az 1506-ban szereplő, betűhíven ejtett *kastellum*. Ezek és a hozzájuk hasonlóak azonban ritkák, és nem váltak közkeletűvé.¹⁹

Valamennyi jelentése azonos a közös latin kifejezésből eredő német *Kastell*, az olasz *castello* vagy a francia *château* szóval. Ott is, a magyarban is eredetileg a latin és vár jelentésű *castrum* kicsinyítő képzős alakjaként a várnál kisebb, de ahhoz hasonló módon, annak építészeti elemeivel erősített építmény.

A középkori Magyarország kastélyai eszerint és elnevezésük nyomán építészeti megjelenésükben várakra emlékeztető, azoknál azonban kisebb méretű épületek voltak, amit az oklevelek adatai, a régészeti feltárások és a műemléki helyreállítással kapcsolatos kutatások egyaránt alátámasztanak.

Ezeknek a várakra emlékeztető, azoknál azonban kisebb méretű és ebből kifolyólag gyengébben is erősített kastélyoknak mai, közismert elnevezése a *várkastély*. Ezt a kifejezést az építészet történetével foglalkozó szakirodalom előszeretettel alkalmazza a váraknak arra a 14–15. századi, többnyire szabályos alaprajzzal épült, síkvidéki változatára is, amelybe a gótikus Diósgyőr, Tata, Várpalota vagy a reneszánsz Sárospatak és Sárvár tartozik. A középkori magyarországi kastélyok formája azonban ezektől eltérő volt, elsősorban nagyságrendjük szempontjából, arról nem is szólva, hogy a várkastély kifejezéssel ilyen módon egymástól nagyon különböző épületefajták mosódnak egybe. A romantikus magyar regényirodalom nagy alakja, Jókai Mór tollából a múlt század második felében született szóval tehát aligha jellemezhetőek középkori épületek, még akkor sem, ha esetleg ráillenek az átmenetnek látszó formákra. Ezért az olvasó a továbbiakban nem fog találkozni vele.

Az utóbbiakkal együtt a kastély vagy castellum elnevezésű középkori épületek megjelenése méreteik és kiterjedésük, alaprajzuk és tömegalakításuk alapján sokféle lehetett. Az írott források szerint többféle céllal is építhettek ilyeneket. Ugyanis nemcsak az erősített nemesi lakóhelyeket nevezték így, hanem azokat a váraknál valóban kisebb megerősített helyeket is, amelyeket katonai céllal készítettek. Ezek épülhettek az ország védelmére, mint az a castellum, amelynek építésére IV. Béla király 1266-ban adott engedélyt a Moson megyei Oroszváron, vagy esetleg olyanok, mint amilyeneket 1317-ben a bihari Sólyomkő várát I. Károly király nevében ostromló sereg épített az oda vezető utak lezárására, vagy akár olyan, mint amelyet 1459 nyarán Mátyás király hada emelt a Duna-menti Újlak várával szemben.²⁰ A még számos adattal illusztrálható, mai elnevezéssel határvédő vagy ostromkastélyokon kívül több más, hadi célú castellumot építettek a 15. század közepén a Felvidék nagy részét megszálló husziták vagy a hivatalos hatalom ellen lázadók már korábban is, az ország bármely területén.

Közéjük tartozott az 1403-ban említett temesi Jobbágy, az 1440-es években szereplő lipthói Boldogasszonyfalva és az ugyanakkor épített zalai Tapolca castelluma, amelyeket meglévő templomok köré emeltek.²¹ Castellummá, vagyis erősített helyé épült át sok kolostor is, az 1441-ben említett Pozsega megyei Gotótól és az 1440 körüli szerémségi Bánmonostortól a vasi Szentgotthárdon (1443) át a zempléni Sárospatakig (1445).²²

A következőkben a sokféle céllal emelt kastélyok – castellumok közül kizárólag azokról lesz szó, amelyek elsődlegesen nem katonai feladatok ellátására, hanem nemesi birtokokon és a legtöbbször lakóhelyként épültek. Ezek a kastélyok rendszerint olyan kisebb vagy nagyobb uradalom központjában álltak, amely egy-egy nemes úr vagy valamelyik egyházi testület birtokában volt. Ebből következően nem mindig közvetlenül a földesúr, hanem az őt képviselő és az uradalmat vezető várnagy vagy más címet viselő официális lakhelye is lehetett. A castellum mindkét esetben a földesúri hatalmat képviselte, annak látható jelképe volt.

2. A TOVÁBBI ELNEVEZÉSEK ÉS VÁLTOZATOK

A latin *castellum* és a vele azonos jelentésű magyar kastély szavak mellett az írott forrásokban más olyan kifejezések is találhatóak, amelyeket az erődített helyek, köztük a nemesiek elnevezésére használtak.

A leggyakoribb közülük a latin *fortalitiium*, megszokottabb hazai, sőt általános európai írásformájában *fortalicium*, amely erősségnek fordítható. A múlt század történései a *castellum* szóval jelöltekkel együtt előszeretettel nevezték ezeket *váracs*nak.

Az ismert adatok *fortalicium*ként főként a katonai jellegűeket jelölik, elsősorban a husziták felvidéki erősségeit. Így szerepel a 15. század folyamán a már *castellum*ként is idézett lipitói Boldogasszonyfalvától a zalai Zalavárig számtalan kisebb-nagyobb templomból, kolostorból, illetve korábról, bármiféle belső épület nélküli emelt erődítmény.²³

Az írott adatokban *fortalicium*ként szereplő nemesi lakóhelyek, illetve birtokközpontok rendszerint *fortalicium seu castellum* vagy *castellum seu fortalicium* elnevezéssel szerepelnek. Akad közöttük olyan is, amelyről azt írták, hogy az *fortalicium in modum castelli* vagy *castellum per formam fortalicii* épült, a kifejezések minden magyarázata nélkül.²⁴ Az adatok nyomán a kétféle elnevezés között lényeges építészeti különbségre nem lehet következtetni. Ha a kettő között mégis volt valamilyen különbség, az esetleg az erődítés módjában, esetleg mértékében nyilvánulhatott meg. Azonban ha a *castellum* és a *fortalicium* egyaránt épülhetett katonai céllal, akár építészeti előzmény nélkül, akár korábbi templomból, kolostorból, esetleg nemesi udvarházból, akkor ez azt a látszatot támasztja alá, hogy mind a két kifejezés ugyanannak az építménynek, a várnál kisebb és valamilyen formában erődített épületnek volt közkeletű elnevezése, s így tulajdonképpen egymásnak szinonimái voltak.

A különböző elnevezések mögött rejlő épületfajta meghatározását nehezítheti, hogy a 14–15. századi oklevelek, különösképpen a királyok által adott és azokra vonatkozó építési engedélyek a *fortalicium* szót várakra is alkalmazták, a *castrum seu fortalicium*, illetve a *fortalicium seu castrum* kifejezéssel. Ennek nyomán merült fel a várkutatókban az a feltételezés, hogy a *fortalicium* esetleg gyűjtőfogalom volt, amelybe egyaránt beletartozott a *castrum* és a *castellum* elnevezés.²⁵

A források szélesebb körű vizsgálata ezt a feltételezést nem támasztja alá. A középkori oklevelek ugyanis a várakat minden esetben és következetesen *castrum*nak nevezik, a vagylagos *castrum seu fortalicium* szóhasználat csak a királyi építési engedélyekben található. Azok között viszont a fenti feltételezést kizáró olyan kifejezések találhatóak, mint a *castrum vel castellum*, a *castrum seu municio*, a *castrum seu fortalicium sive castellum*, továbbá a *castrum, municio seu fortalicium*, sőt a *castrum vel castellum instar castris* és a *castellum seu fortalicium in modum castris* forma is.²⁶ Az ilyen és hasonló kifejezéseket tartalmazó királyi építési engedélyek nyomán várak és kastélyok egyaránt épültek. Ez viszont arra vall, hogy a száznál is több ismert királyi engedélyben olvasható kettősség nem a *fortalicium* szó gyűjtőfogalmát jelzi, hanem azt, hogy az engedélyt megszerző várat vagy erősséget, várat vagy kastélyt, vár módjára emelt kastélyt, vagy bármi olyasmit építtethetett, ami az

erről szóló oklevélben szerepelt, tetszése és anyagi lehetőségei alapján, ahogyan az nem egy engedélyben olvasható is.

A felsoroltak mellett még további elnevezési formákat is tartalmaznak az oklevelek. Ilyenek a már említett *municio*, valamint a *propugnaculum*, a *palatium* és a királyi engedélyekben a *domus sive castellum*, a *curia ad modum castris*, illetve a *domus instar fortaliciorum* kifejezések.²⁷ Ugyanott előfordul a *domus lapidea* kifejezés is. Ennek az elnevezésnek az az érdekessége, hogy az erről szóló engedély alapján későbbi adatok szerint kastély épült.²⁸ A *palatium* kifejezés más adatok tanúsága szerint a castellumon belül álló épület alapján kapta elnevezését. Ugyanennek alapján fordul elő a *turris seu castellum* forma is, amely szerint a kastély belső épülete egy torony.²⁹ A sokféle elnevezésben való eligazodást azok az adatok segíthetik, amelyek arról szólnak, hogy a megnevezett nemesi kúriát castellum veszi körül, illetve hogy a király által adott engedély alapján a kérelmező kúriáját vagy lakóházát castellummal, castellum vagy fortalicium módjára fallal és árokkal erősítheti meg.³⁰

Olyanok is akadnak a kastélyok között, amelyeket annak ellenére, hogy az adatok többsége castellumként említ, egyes alkalommal castrumként szerepeltetnek.³¹ Ez utóbbi oka az is lehet, hogy idővel várrá építették át, mert erre is van példa. Olyan esetben azonban aligha adható válasz, ha a kétféle elnevezés egymást váltva fordul elő, az építményt hol kastélynak, hol várnak nevezik az oklevelek. A kastély nevében előforduló *vár* szó viszont arra utalhat, hogy azt korábbi vár helyére, esetleg annak romjaira vagy megmaradt részeire építették.³²

Az időben váltakozó vár és kastély elnevezés oka egyébként az is lehet, hogy a birtokjogért pereskedő felek érdekeik szerint hol castrumnak, hol castellumnak vallották az építményt a bírói szék vagy az ügyben szereplő hiteles hely előtt.³³

Az írott forrásokban szereplő rendkívül sokféle elnevezési formát eszerint nem minden esetben az határozza meg, hogy milyen épület vagy épületek alkotják a kastélyt, vagyis nem mindig annak építészeti képe, hanem esetleg az is, hogy az arról szóló, minden esetben jogi ügyletet tartalmazó oklevelet ki és milyen céllal állíttatta ki, ki minek vallotta. Éppen ezért a latin nyelvű oklevelek változatos, következetesnek azonban semmiképpen nem minősíthető elnevezési formái sem fogalmi kategóriák, sem épületfajták és épületformák elkülönítésére nem alkalmasak. Az elnevezési formák sokféleségéből valószínűleg az az egyetlen következtetés vonható le, hogy elrendezésükben és megjelenésükben legalább olyan sokfélék voltak, mint elnevezéseiket tekintve. Azt máris tudjuk ugyanis, hogy a ma még nagyon kevés ismert castellum között, erősítéseiket is beleértve, alig akad két egyforma. Ahogyan tehát nem várható el a középkortól a mai kor elnevezésbeli következetessége, az sem várható el, hogy a forrásokban található sokféle elnevezés alapján a középkori Magyarország kastélyai egymástól eltérő csoportokba, netán típusokba lennének sorolhatók.

3. AZ EURÓPAI ELNEVEZÉSI FORMÁK

A nyelvtörténeti kutatások alapján a 13. században megjelent, olasz eredetű magyar *kastély* szó alapja az a sok, a 11–12. századtól ismert helynév (pl. *Castel Gandolfo*, *Castelfranco*), amely Itáliában akkor éppen úgy valamilyen formában erősített

nemesi lakóhelyet jelentett, mint a nagyjából ugyanabban a korban feltűnő ófelnémet *kastel* vagy a korai francia *chastel*.³⁴

Nyugat-Európa nyelveiben ugyanakkor az erősített lakóhely elnevezésére vonatkozóan másféle kifejezések is maradtak. Ilyen a francia területről származó, 11. századi eredetű latin *domus firma* és a 13. századtól használt *domus fortis*, *domus secreta*, a 14–15. századi *domus defensiva*, *domus defensibilis* és a középkor végére ezeket felváltó francia *maison forte*, azaz erősített lakóház.³⁵

Angliában a Hódító Vilmos által 1086-ban készített Domesday Book-ban szerepel először a *domus defensibilis* kifejezés, amelyet a szintén a latin *castellum* és az annak megfelelő angol *castle* követett.³⁶

Franciaország déli vidékén, főként Provence-ban a latin eredetű *bastida* szó honosodott meg, amelynek jelentését a vele együtt használt *turris sive bastida* kifejezés, illetve a *turris sive domus* forma tesz érthetővé. Belőle származott az ófrancia *bastide*, az újkori *bastille* szó őse. A velük kapcsolatban végzett kutatás azt mutatja, hogy a 14. századig kevés kivétellel a torony valamilyen formája rejtett mögöttük, a nyugaton is, Magyarországon is sokszor előforduló *domus per formam* vagy *per modum turris*, a *castrum per modum turris* és a *turris sive castrum*, vagy a *turris sive castellum*, *castellum sive turris* kifejezésekkel együtt.

A 11. század végétől megjelenő latin *mota*, *motta* és a belőle eredő francia *motte*, vagy az angol *moated-site* az esetek többségében ugyanúgy tornyot jelez, olykor mesterséges halomra állítottat, ahogyan az a későbbiekből kitűnik.³⁷

Mindkét ország latin okleveleiben a legtöbbször előforduló kifejezés a *domus fortis* és az abból keletkezett változatok. A 13. századi Franciaországban előfordulók között van a *domus fortericia*, később már csak *fortericia* vagy *domus et fortericia*, a 14. századtól pedig egységesen a Magyarországon is sűrűn használt *fortalicium*. Velük párhuzamosan, a latin kifejezéseket egyre jobban kiszorítva használták a francia *chastel* szót. Angliában a latin kifejezések helyett nagyon hamar az azokból származó *castle* és a *forteress* formákat használták.³⁸

A 13. századtól egyre inkább nemzeti nyelvű forrásokban jelentek meg sorra a mai magyar kastélynak megfelelő ottani elnevezések. Köztük a legerjedtebb a francia *manoir*. Alapja a latin *mansus*, *mansio* – egyben a ház jelentésű mai *maison* szó őse is –, eleinte *manerium*, később *maneir* formában. A 12. században használták még az ezt követően teljesen kihalt *repaire*, latinus formájában *repayrium*, *receptum* alakot. A ma barlang jelentésű szó akkor erősített búvóhelyet jelzett.³⁹

A ma Hollandia, Belgium és Franciaország területein fekvő, egykori Németalföld tartományaiiban, akárcsak Európa más részeiben a *turris* a legtöbbet előforduló, erősített nemesi lakóhelyet jelző kifejezés. Mellette a *munitio* és a *motta*, valamint a *domus fortificata*, s végül itt is a *fortalicium* és a *castellum* lett a megszokott, az írott forrásokban fellelhető kifejezés. Az erősített házra flamand területen a *blockehus* elnevezés volt használatos, a hollandon a 13. század óta a *kastel*, a francia nyelvű déli részeken a *maison forte*, a *maison de cense* és a *maison manable* forma terjedt el.⁴⁰

A franciából, illetve az azzal közös latin töből alakult az angol *manor* vagy *manor-house*, amely végül is a vidéki nemességnek a középkor végére nem is minden esetben erősített lakóhelyének elnevezése lett. Az utóbbiak, amennyiben vizes-

árokkal voltak körülvéve, a legújabb kori *moated-site* elnevezést viselik, ez azonban a vizesárkon belül bármilyen épületformát takarhat.^{40a}

Az elérhető irodalom alapján a német nyelvterületen használt elnevezési formák közül a francia *maison forte*-nak megfelelő latin *domus fortis* ott is élt. Ez az újkori szakirodalomban *festes Haus* néven említett, toronyra emlékeztető, erődített ház latin elnevezése. Északon a 13–14. században *moushus*, *moshus* névvel illették. A síkvidéki, vizesárokmal körülvett udvarházak vagy tornyos várak és kastélyok közös és újkori *Wasserburg* elnevezése építészeti szempontból sajnos nem árul el semmit. A ma használt többi, olyan újkori elnevezés, mint a *Schloss* akár várat is jelenthet, és az annál kisebbekre alkalmazott *Adelsitz* sem jelez építészeti formát.⁴¹

A 11. századtól igazolható *castel* mellett Itáliában is voltak további újlatin kifejezések az erődített nemesi lakóhely elnevezésére. Ilyen volt elsősorban a Franciaországból egész Európában elterjedt, tornyot jelző *turris* és a provence-i származású *bastita*, az ebben az esetben erődített házat jelentő *domus* és a *mota*, *motta*. A fél-sziget déli részén az egykori arab uralom emlékét őrizte a torony jelentésű, arab *qasr*-ból származott *cassero*. Toscanában és tőle északra a torony jellegű erődített ház neve a *torre masseria* vagy *mastio*. Bologna tartományának forrásaiban fordul elő a *tumba*, amely nem más, mint fallal és árokmal, sánccal körülvett, palotaszerű ház, *palatium moeniis edificiisque vallatum*. Észak-Itáliából maradt fenn a *domus accasamento*, a *domus lapidea*, s végül a *castellarium*, valamint a korai olasz *incastellamantio*, a 15. századtól pedig a ma is használatos *castello*, amely azonban várat is jelenthet.⁴²

Nyugat- és Dél-Európa tájain a középkori erődített nemesi lakóhelyek elnevezési formáit áttekintve az első és talán legfontosabb tapasztalat az lehet, hogy egységes terminológia sehol sem volt, egyben azt is jelezve, hogy a fenti célra készült egységes épületfajta sem. A középkor gondolkodásmódja alapján ez elképzelhetetlen. Az azonos fogalmak megközelítően azonos elnevezése Itáliától Skandináviáig csak az akkori Európát átfogó latin nyelvben fedezhető fel, ez az elnevezés elsősorban a *castellum* és a *fortalicium*. A mellettük majdnem mindenütt megtalálható *turris*, a *domus fortis* és a hozzájuk hasonló kifejezések az erődített lakóhely egy-egy, adott esetben egymástól építészetiileg is eltérő megjelenési formájára vonatkozik.

A 13. századtól a magyar *kastély* szóhoz hasonlóan mindenütt megjelent a nemzeti nyelvű elnevezés. Ez a különböző építészeti formálás alapján többféle lehetett. Egységes elnevezés nemhogy a földrészén, de annak nyelvileg nagyjából egységes területein sem alakult ki. Maguk az egymástól sokszor távoli eredetű elnevezések viszont azt bizonyítják, hogy a 11. századtól Európa-szerte megjelentek a fából-földből és akkor még csak ritkábban kőből épült, de mindenütt latinul *castrum*-nak nevezett várak mellett a kialakuló vidéki nemesség megerősített, várak formájára épített lakóhelyei.

III. A KÖZÉPKORI KASTÉLY

1. AZ ÁRPÁD-KORI CASTELLUM

Az írott és a régészeti adatok

Az idézett sokféle és változatos, latin nyelvű elnevezés között a magyar kastély szó előfordulása a legritkább. Az 1263-ban előforduló *Casteltheleke* helynév mindmáig egyetlen ismert Árpád-kori emléke annak, ahogyan azt már említettük. „A Castel + theleke, a hozzá tartozó földterület, faluhely azt a birtokot jelölte, amelyen a várjobbágyi eredetű Dobra nembeli Marcell fiai, Kelemen és Márton érdemeik elismeréséül castellumot emelhettek (...)” – írja a szó itáliai eredetű etimológiáját bizonyítva Mollay Károly, azt is rögzítve, hogy a településnév tőszava, a latin castellum 13. századi jelentése a kis vár fogalommal volt azonos.⁴³

Az alábbiakban arra keresünk magyarázatot, milyen lehetett az a kisméretű vár, amelyet a magyarországi latin forrásokban a 11. század vége óta castellumnak neveztek. Az írott adatokban szereplők között ma még nincs egyetlen régészetileg feltárt sem, ezért a rendelkezésre álló és rendkívül gyér számú írásos említés mellől hiányoznak a tárgyi emlékek. Az utóbbiak hiányában ezért minden olyan következtetést, amelyhez az írott források alapján juthatunk, szükségszerűen a *feltételezhető*, a *valószínű* és az *elképezhető* vagy az *esetleg* kifejezések kísérik.

A legkorábbi castellum említése a Képes Krónika 14. századi szövegében található. Aszerint az 1073. év karácsonyát Salamon király *Geminum castellum*ban, azaz a mai Vas megyei Ikerváron töltötte.⁴⁴ A település magyar nevében fennmaradt iker – vagyis kettős – „váregyüttes” helye ismert. Közülük az egyik, ha az ezzel kapcsolatos feltételezés helytálló, meg is maradt. Ezt a Pókadombnak nevezett, a Rába és a vele párhuzamos Herpenyő egykor mocsaras árteréből mintegy hat méter magasan kiemelkedő, 17 méter átmérőjű és nagyjából kör alaprajzú dombot formája alapján az irodalom a magyarországi korai váraknak abba a nem is olyan régen felfedezett és sok vitát kiváltó csoportjába sorolja, amelyet a vita során többféle elnevezéssel illettek, s amelyeknek szinte egyetlen közös jellemzője történetük ismeretlensége.⁴⁵ (1. kép)

Az utóbbi kivételével az eddig számba vett ilyen váraknak – úgy tűnik – nincs sok megegyező ismérve, sem korban, sem méretben és az eddigi, csekély számú régészeti kutatás eredménye alapján szerkezetükben sem. Vannak közöttük ugyanis olyan kis kiterjedésűek, mint az ikervári Pókadomb, de vannak nagyok is, a korai ispánsági várakhoz hasonlóan kővel és földdel kitöltött gerendavázás szerkezetűek ugyanúgy, mint különböző módon fából, kőből vagy földből emelt fallal, sánccal és árokkal körülvettek. A többféle formájú, méretű és szerkezetű, a külső védőövön belül feltárt vagy csupán feltételezhető épületnek vagy épületeknek egységes elnevezése, meghatározása a velük kapcsolatos viták ellenére sem alakulhatott ki.

A vita során ismételten szereplő ikervári Pókadomb eredetének és történetének tisztázása az itt tárgyalt téma szempontjából döntő jelentőségű lehet, amíg azonban régészeti feltárása meg nem történik, a mesterséges halom, azaz francia eredetű elnevezésével motte jellegű kis várként ismertetett domb csak feltételesen azonosítható Salamon király egykori tartózkodási helyével.⁴⁶

Az eddigiekből már kitűnik, hogy az Árpád-kori kastély-castellumok építészete a várépítés témájának körébe tartozik. Megjelenési formáikat kutatva ezért szükségszerűen érintenünk kell a magyarországi várépítés korai szakaszával kapcsolatosan lefolyt szakmai vita egyes kérdéseit, anélkül azonban, hogy magában a vitában bármilyen szempontból állást akarnánk foglalni. A következőkben csupán a kastély-castellum téma vonatkozásában vesszük szemügyre a rendelkezésre álló adatokat, abban a reményben, hogy azokból a kastély-castellumok építészetének korai történetére hasznosítható következtetéseket vonhatunk le.

Az ikervári castellumhoz hasonlóan alig alakítható ki bármilyen, akár feltételes kép is a többi krónikás adat alapján. Azokban a korai oklevelekben, amelyek 1096-ban és 1125-ben a Sopronnal azonosított *Castellum Cyperon*ról szólnak, a castellum szó a *civitas*ként szereplő megyeközpontok egyik latin elnevezése, amelyet a 12. század második felétől a *castrum*mal együtt használtak azok jelölésére.⁴⁷ Elképzelhető, hogy a közöttük levő kisméretűek elnevezésére használták a castellum szót, bár ennek ellentmondanak a Sopronnal kapcsolatos adatok, amelyek viszont más vonatkozásokban olyannyira gyérek, hogy azokból a historizálás veszélye nélkül következtetés aligha vonható le.

Valamivel többet nyújt Anonymusnak az az 1200 körüli adata, amelyben a Garam menti Alsó- és Felsőváradról azt írja, hogy az *castellum terreum, quod nuncupatur Uarod*.⁴⁸ Az utóbbi nemcsak azért tűnhet fontosnak, mert földből készült castellumot említ, hanem mert azt azonosítja a magyar *várad* elnevezéssel, amely eszerint ugyanúgy kisméretű várat jelent, mint a latin castellum. Anonymus adatainak éppen az lehet a jelentősége, hogy az 1200 körüli Magyarországon az akkor már várnak, castrumnak nevezett, addigra már nagyrészt jelentőségüket veszített korai és nagyméretű egykori civitasok mellett voltak kisméretűek is. Az utóbbiak a *várad*, *várda*, latinul most már valós tartalmában is *castellum*nak nevezettek.

A két elnevezés azonossága elméleti megfontolásból bármennyire is kézenfekvő, a gyakorlatban csak olyan régészeti terepbejárás segítségével lenne bizonyítható, amely azonosítani tudná az adatokból ismert Várad és Várda elnevezésű helyeket.⁴⁹ Azt pedig, hogy azok milyen anyagból és milyen szerkezettel, mérettel és alaprajzi formával készültek, csakis ásatás deríthetné fel, akárcsak az ikervári Pókadombot.

Az az 1199-ből származó és ugyancsak krónikás adat, amely szerint III. Béla király kisebbik fiára, András hercegre castellumokat és nagy prédiúmokat hagyott,⁵⁰ azt a gondolatot vetheti fel, hogy a castellumnak és a prédiúmnak nevezett korai birtokközpontoknak egyes esetekben köze lehetett egymáshoz. A gödöllői dombvidék várait számba vevő Miklós Zsuzsa így ír erről: „... az Árpád-kori kisvárok bizonyos típusai esetleg azonosíthatók” ti. a prédiúmközpontokkal, bár „egyelőre korai lenne ebben a kérdésben határozottan állást foglalni.”⁵¹ Az állásfoglalás a korai castellumokkal foglalkozó kutatásnak sem lehet ma még célja, a feltételezés fenntartása

azonban talán igen. Léteznek ugyanis olyan adatok – igaz ugyan, hogy a 13. század közepe utáni időből, amikor az előző századokra jellemző prédiumprendszer már csak a világi birtok elmaradottabb részén volt megtalálható –, amelyek arról szólnak, hogy prédiumpokon várak, még hozzá valószínűleg kisméretű várak álltak.⁵² Az idézett, a 12. század végéről származó adat egyelőre csupán inkább annak lehet bizonyítéka, hogy ebben az időben léteztek castellumnak nevezett, valószínűleg kis várak a királyi birtokokon.

A 13. század elejétől ismert okleveles adatok már magánbirtokon álló castellumokról is szólnak. 1222-ben a Szák nembeli Pósa megkapta II. András királytól a Sopron megyei Kaboldot. Az erről szóló oklevél a birtokon nem említ erődített helyet. Hét évvel később, amikor Béla ifjabb király megerősítette a birtokban Pósa fia Botost, Kaboldon már castellum állt.⁵³ Ez az 1222 és 1229 között valószínűleg Pósa comes által építtetett castellum valószínűleg a 13. század végétől ismert, jelenlegi formájában reneszánsz-barokk vár előzménye.

Időrendben a kaboldi castellumot az az ismeretlen helyű követi, amelyet az idézett 1263-as adat jelez a *Castelltheleke* településnévben, és amely a Dobra nembeli Marcell fiainak kisméretű magánvára volt. A 13. század második felében eszerint magyarul azokat már nem *várad*nak nevezték, hanem addigra – úgy tűnik – meghonosodott az itáliai közvetítéssel érkezett és azóta is használt *kastély* elnevezés. Ennek a folyamatnak ismeretlenek a részletei, az azonban feltűnő, hogy az 1260-as évektől sűrűsödnek a magánbirtokon emelkedő castellumokról szóló híradások.

1266-ban adott engedélyt IV. Béla király Herrand trencsényi ispánnak, hogy a Moson megyei Oroszváron az ország védelmére castellumot építtessen.⁵⁴ A település neve annak bizonyítéka, hogy ott korábban is állt vár, amely azonban a 13. század közepe táján már nem létezett. Földrajzi fekvése következtében természetesen a kaboldi castellum is épülhetett határvédő céllal, bár az erre vonatkozó oklevél nem szól erről. Bármilyen volt is, az oroszvárival együtt magánbirtokon állt, s közülük az utóbbi az, amelynek elsőként maradt meg a királytól kapott építési engedélye.

Magánbirtokon volt az a castellum is, amely IV. László király 1276-ból származó oklevelében szerepel. Ebben Kőszegi Miklós nádornak adományozta a Vasváron, néhai Scehtinus zsidó által építtetett castellumot, földjeivel, malmával és tartozékaival.⁵⁵ A vasvári castellum eszerint 1276 előtt épült és már birtok tartozott hozzá. Ez azért feltűnő, mert éppen a 13. század második fele volt az a kor, amelyben megindult a magánbirtoknak egy-egy várhoz történő kötődése, vagyis uradalommá alakulása, addig ugyanis a vár volt a birtok tartozéka.⁵⁶ A vasvári castellum később, 1294-ben az ottani káptalan birtokába került. Egy évszázaddal később, 1393-ban már csak helyét említették. A castellum egyébként a mai Vasvár északi részére eső és egykori építetőjéről sokáig Zsidóföldének nevezett helyen feküdt. Területe mára beépült, ezért nem kutatható. A vele kapcsolatos okleveles adatok sajnálatos módon sem a castellumra, sem építetőjére vonatkozóan semmiféle felvilágosítást nem nyújtanak.⁵⁷

Az a szintén Vas megyei Nicken 1277-ben említett castellum, amelyet IV. László király oklevele szerint a Hahót nembeli Arnold fia Miklós foglalt el a Niczky család ősétől, Keled fia Keledtől, ugyancsak magánbirtokon álló építmény volt.⁵⁸ A mai

faluban nincs nyoma. A róla szóló adat nyomán elképzelhető, hogy a 13. század folyamán családokra oszló nagy nemzetségekhez hasonlóan a Ják nemzetség Nickről elnevezett ága a neki jutott birtokrészen erődített lakóhelyet építtetett, ahogyan azt az ugyanebben az időben szétváló Hahót nemzetség zalai családjairól a közelmúltban mutatta ki a kutatás. Ott a nemzetség Csányi, Falkosi, Rajki, Söjtöri és Szabari ága egyaránt megépíttette a maga kisméretű várát, bár azok közül egyet sem említenek sem *castellum*, sem kastély elnevezéssel. A Falkosiaknak a mai Hahót–Alsófakospusztán nyomaiban ma is meglévő kis sáncváráról 1356-ban viszont azt nyilatkozták, hogy az a család ősenek, Herbordnak rezidenciája volt, ő pedig az 1267 és 1310 közötti időben élt.⁵⁹ (2. kép)

Az utóbbi idők kutatása bizonyította, hogy hasonló folyamat zajlott le a Kacsics nemzetség nógrádi és az Abák hevesi, Mátra-vidéki birtokterületén is, azzal a különbséggel, hogy ott a nemzetségekből kiváló ágak valószínűleg jobb anyagi lehetőségeik birtokában nagyméretű sáncvárat, illetve az Árpád-kor utolsó szakaszában már kővárat építettek.⁶⁰

A nógrádi Kacsicsok birtokában azonban nemcsak nagyobb kiterjedésű várak, hanem *castellum*ok is voltak. Szöllös nevű várukhoz két *castellum* is tartozott. Ezeket a szomszédos Rátót nemzetség tagjai elfoglalták és felégették. 1290-ben azután kibékültek és kiegyeztek, s az erről szóló oklevél szerint a Rátótok Szöllös várát visszaadták, és ígéretet tettek a két *castellum* újbóli felépítésére.⁶¹ Amennyiben a két *castellum* felégethető és ismét felépíthető volt, feltételezhetően fából épült. Mátraszöllösön ma is létezik egy Kisvárnak nevezett meredek falú domb, ahol az ott folytatott ásás 13. századi, kisméretű vár nyomait találta meg, belsejében torony maradványaival⁶² (3. kép). Ennek alapján elképzelhető, hogy a domb nem az 1290-ben említett Szöllös várával, hanem az ahhoz tartozó valamelyik *castellum*-mal azonosítható, a kérdés ebben az esetben azonban az, hogy akkor hol volt Szöllös vára, mivel a mai falu határában nincs más várhely.

A 13. század végi *castellum*ok megjelenésének rekonstruálásában nyújthat segítséget IV. László királynak az az 1283-ban kelt oklevele, amelyben leírták, hogy a név szerint megnevezett vépi királyi udvarnokok sikerrel védték meg Sövényvár *castellum*ot a felkelő kunok támadásával szemben.⁶³ A Sövényvár *castellum* elnevezés látszólagos belső ellentmondását az a tény oldhatja fel, hogy a *castellum* ebben az esetben olyan kisméretű várát jelent, amelynek külső „falai” feltételezhetően cölöpök közötti fonott sövényből készültek.

Az ehhez hasonló vagy bármilyen külső erődítményen belüli épületekről az az 1294-ből származó oklevél tudósít, amely szerint III. András király hozzájárul, hogy Ladomér esztergomi érsek a mai Budapest területén levő, margitszigeti toronyt és kastélyát elcserélje a tengerdi nemesekkel.⁶⁴ Erről az akkor *turris et castellum* elnevezésű építményről korábbi, 1278-as és 1285-ös oklevelek elmondják, az esztergomi érsek birtokában levő, fallal körülvett házból és toronyból állt.⁶⁵

1299-ben Örsi Mátyás eladta a zalai Felsőörsön álló palotáját Örsi Miskének, a veszprémi káptalan előtt kötött szerződésben azonban kikötötte, hogy azt erődíteni nem lehet.⁶⁶ Az utóbbira az oklevél az *incastellare* kifejezést használja. A tiltást tehát úgy lehetne magyarrá fordítani, hogy a felsőörsi palotából nem szabad kastélyt építeni. Maga az *incastellare*, illetve annak tőszava, a *castellare* latin ige egyébként

a *körülsáncolni, sánccal, palánkkal körülvenni* jelentéssel ismert a magyarországi középkori latinságban.⁶⁷

Az utóbbiak a Sövényvárról szóló, 1283-as adatot erősítik meg, s eszerint nagyon valószínű, hogy a 13. század végén a kastély-castellumok védőművei sánc- és palánk szerkezetűek voltak. A margitszigeti érseki kastélyról tudósító, 1285-ös adat viszont ellentmond ennek, mert aszerint az ott álló házat fal, minden bizonnyal kőfal vette körül. Ugyanakkor mindkettő azt bizonyítja, hogy kastély-castellum már az Árpád-korban is épülhetett ház, palota vagy torony köré, illetve a háromféle építményből alakított bármilyen épületegyüttesből, ugyanúgy, ahogyan azt a korábban, az elnevezéseket ismertető fejezetben felsorolt 15–16. századi kastélyok esetében már bemutattuk.

A 13. századi kastélyok építészeti megjelenését mindezek ellenére sem könnyű megrajzolni. Bármilyen kialakítású lakóépület, palota vagy torony felhasználásával ugyanis nemcsak castellum épülhetett, hanem castrum is. Számtalan példa illusztrálhatja az utóbbit is, mint a Hont megyei Pálojta, vagy a bihari Palota,⁶⁸ a zalai Csáktornya és a tolnai Simontornya várai.⁶⁹ Mivel régészeti módszerekkel nem bizonyítható, csupán feltételezés lehet, hogy az azonos épületfajtákból összeállított castellumok és castrumok közt csak nagyságrendi különbség volt.

Az Árpád-kori castellumok sora a fentiekkel zárul. Nem reprezentálják a kor castellum-kastélyaira vonatkozó teljes anyagot, csupán a téma szempontjából a legjellegzetesebbek. Annak bizonyítékai, hogy ezekről az építményekről csak a kiszámú és szűkszavú forrásokra támaszkodva megnyugtató építészeti kép nem rajzolható fel. A ma még csak feltételes következtetésből is kiolvasható azonban több gondolat.

Az első és talán a legfontosabb az a már többször is elmondott tény, hogy a krónikás és az okleveles adatokban előforduló castellum ebben a korban szó szerinti jelentésében még kisméretű várként értelmezhető. A 11–12. században magyarul feltételezhetően a *várad, várda* elnevezéssel illették őket. Az itáliai közvetítéssel meghonosodott *kastély* elnevezést valószínűleg a 13. századtól, esetleg annak csak a második felétől használták.

Az természetesen kérdéses, hogy a kisméretű várak valamennyi formáját így nevezték-e. Egyelőre még azt sem lehet tudni, az említettekén kívül milyen formái voltak. Valószínű, hogy eleinte inkább katonai célokat szolgálhattak, s ha lakóhely céljára létesültek, akkor talán királyi birtokokon kereshetők. Magánbirtokon a 13. század előtt aligha jelentek meg. Megerősített földesúri lakóhelyként a század második felétől épülhettek. Ettől az időtől kezdve esetleg ezeket nevezték kastélynak, amikor az addig szigorúan a királyi jogok körébe tartozó várépítés uralkodói kezébe a kialakuló nemesség számára is elérhetővé vált. A várépítésnek a tatárjárás semmiképpen sem lehetett egyedüli oka, azonban a nagyméretű és kőből épült főúri magánvárak létesítéséhez hasonlóan a kisméretű magánvárak elterjedésében, számuk megsokszorozásában valószínűleg jelentős szerepe lehetett. Építésük további indokaihoz tartozott a 13. század második felétől kialakuló beháborús állapot, s vele a közbiztonság lazulása, nem utolsósorban pedig az az általános európai hatás, amely a magyarországi várépítés történetében eddig is ismert és az egész középkoron át nagy jelentőségű volt.

A kastély-castellumok magyarországi kialakulása annak a nagy folyamatnak volt a része, amelynek során Európa-szerte kialakult az erődített nemesi lakóhely és annak számtalan változata. A középkori Magyarországon kastélynak nevezett építmény ennek az európai épületfajtának volt önmagában is sokféle formát mutató, azzal azonban minden vonatkozásban összefüggő változata.

Az európai helyzetkép

A kisméretű vártól az erődített nemesi lakóhely kialakulásáig tartó folyamat a Lajtától nyugatra fekvő tájakon sok szempontból hasonló módon zajlott, legfeljebb időben korábban, fennmaradt írásos adatokban és főleg emlékekben lényegesen gazdagabban.

A latin nyelvű oklevelekben és az egyéb forrásokban szereplő, *castellum* elnevezésű építmények, akárcsak Magyarországon, ott is, akkor jelentek meg, amikor az uralkodók szabad fegyveres kíséretéből kialakult a birtokkal rendelkező nemesség, illetve nyugaton annak rétegződésével a nagybirtokos arisztokrácia és az attól hűbéri függőségbe kerülő, kisebb vagyonú birtokos réteg. Ez ott a 10. század végére, főleg azonban a 11. századra esett.

A nyugat-európai várépítés szülőföldjéről, Normandiából származik az a 964-ből való uralkodói rendelet, amelyben először tűnik fel a *castellum* szó, bizonyítva, hogy a kisméretű római katonai tábor emléke valamilyen formában fennmaradt. I. Richard herceg (942–996) itt említi a Szajna hidjait védelmező *castella et firmitate*.⁷⁰ Ezeket még Kopasz Károly frank király emeltette a 860-as években a folyó torkolatvidékét megszálló vikingek ellen. Építésük indoka tehát katonai volt, építetők pedig a király. Egy évszázaddal később a normandiai hercegek már önálló rendeletben szabályozták tartományuk nemességének várépítési jogát. Az 1091-ben kiadott *Caeni Edictum*, a legkorábbi ilyen témájú európai rendelkezés, kimondja, hogy *sem földből, sem másból szigeten, sem sziklaormon erősséget vagy palatiumot, sem castellumot engedély nélkül nem építtethet senki*.⁷¹ Ebben az időben ugyanis már nemcsak Normandiában, hanem a vele szomszédos francia és németalföldi területeken, Angliában és a Rajna-menti német vidékeken is megindult az erődített nemesi rezidenciák építése, s az uralkodói rendelkezések ezt igyekeztek szabályozni.

Francia nyelvterületen és a franko-normand befolyás alatt levő 11–12. századi Angliában a nemesi lakóhely erődített változatát a latin nyelvű források egyaránt *castellum*nak nevezik. Belőle származott az először 1080 körül említett francia *chastel*, majd előszeretettel használt késő latin többes számú alakjából, a *castellából* valamivel később a *chateau*, a mai *château* őse és az angol *castle*.⁷² A szó ott azonban nemcsak a kastély, hanem a vár elnevezésére is szolgált és szolgál ma is, akárcsak az ugyanabból a latin töből származó újlatin nyelvek szavai, mint az olasz *castello* és társai.

A közös latin tő és a különböző európai nyelvekben abból keletkezett szavak eszerint kezdetben nem tettek különbséget kastély és vár között, mint ahogyan valószínűleg a nagyságukon kívül ott sem lehetett köztük lényeges különbség, mind-

kettő a várépítés fogalomkörébe tartozott. A következőkben éppen ezért szükség-szerűen át kell tekintenünk az európai várépítés kezdetének legalább azt a részét, amely az erődített nemesi lakóhelyek kialakulásának történetéhez tartozik.

A nyugat-európai erődített nemesi lakóhely, a Caeni Edictum *castelluma* hosz-szabb fejlődés során alakult ki. Előzménye egyrészt az a Karoling uralkodók által felújított és a római *basilicából* származó, eleinte fából, később maradandóbb anyagból készült fogadócsarnok, latinul *palatium* vagy *aula*, amelyet az uralkodói székhelyek szerves részeként más épületekkel együtt a 10–11. századtól már többnyire palánk és árok övezett, másrészt a koraközépkori északi germán *hall*, az ugyancsak palánkkal és árokkal körülvett, fából épített nemzetségi közös nagyház. Az ezredfordulót megelőzően még nemzetségi formában élő nagycsaládok – az uralkodóké és szabad katona alattvalóiké egyaránt – ezekben éltek, ez volt a lakóhelyük, egyben a vendéglátás, a fogadás és az ünnepi lakomák színtere is.⁷³ (4. kép)

Franciaország északi részén, Normandiában, Flandriában és a Rajna mentén az ezredforduló körül indult meg a későbbi nemesség kiválása a szabad katona réteg-ből, s ezzel az ősi nemzetségi szervezet lassú felbomlása. Az új nemesség ebben a viszonylag békésebb időszakban a birtoka központjában kialakult faluban építettett magának rezidenciát, a szintén általa építettett templomok közelében. Ezek a korai rezidenciák még mindig az ősi germán egyterű házak elrendezését képviselték. Erő-dített székhelyet csak az uralkodók, a tartományurak emelhettek, vezető katonai ha-talmukkal kisajátítva az erődítés jogát. A legkorábbi ismert uralkodói kővárakat, Rouen, Bayeux és Ivry lakótornyait így építette még 980 körül I. Richard norman-diai herceg, majd 1060 körül az első kőfallal körülvett, város méretű székhelyet Caenban a később Angliát meghódító I. Vilmos.⁷⁴ (5. kép)

A 11. század második felétől indult meg a lakótornyok elterjedése, elsősorban Normandiában és Angliában, pl. a londoni Tower 1077-ből (6. kép), *keep* elneve-zéssel. Franciaországban a 12. század elejétől honosodtak meg *donjon* néven, né-met területen és a Németalföldön a 12. század második felétől, Dániában és az El-bától keletre pedig csak a 13. században, a nyugat-európaiaknál azonban lényege-sen kisebb méretekké.⁷⁵ A 11. század folyamán a Szajnáttól a Rajna vidékéig ezen nagyméretű, *dongion*nak nevezett tornyoknak tekintélyes része épült még fából. Árok, sánc, annak tetején palánk vette körül őket, akárcsak a kőből épülteket, sohasem álltak ugyanis egymagukban. A korabeli latin források ezeket nevezték *castrumnak*.⁷⁶

A korai lakótornyokkal nagyjából azonos időben indult meg annak az emeletes és nagyméretű házformának az építése, amely a Karoling-kori *aula* és a germán *hall* egyesítéséből alakult ki, s amelyet a 11. század közepétől neveztek a nyugati forrá-sok *palatiumnak*.⁷⁷ Az eleinte ebben az esetben is főként fából (7. kép) és maradandóbb anyagból csak a század második felétől, végétől épülő, először csak egy, ké-sőbb kétszintes *palatiumok* alsó része raktározási és gazdasági célokat szolgált, fel-ső része osztatlan lakótér volt, a kettő között gerendákból ácsolt födémrel (8. kép). A 12. századtól kezdve, a lakóigények lassú szétválása nyomán az egységes emele-ti tereket belső fa falakkal osztották több részre. Az uralkodói székhelyeken már az ezredforduló után külön, önálló *palatiumok* épültek reprezentációs és lakó célokra,

majdnem minden esetben árokkal, sánccal és palánkkal övezve, mert ez kezdettől az uralkodói és a tartományúri székhelyek szerves tartozéka volt.

Az anglo-normand *keep* és az annak nyomán Európa-szerte elterjedt, vastag falú, magas és nehezen megközelíthető, az akkori körülmények között könnyebben védhető lakótorony hamarosan magába foglalta a palatium belső funkcióját is. Alsó és alantasabb célokra szolgáló szintje feletti első emeletén ott volt a *hall*ból származó, reprezentatív közösségi tér, eleinte lakó- és fogadó célokra egyaránt. A 12. századtól jelentek meg benne a fogadóteremtől elválasztott, felsőbb emeleti lakórészek, amikor szintjeit már boltozták⁷⁸ (9. kép).

A 12. század végétől, francia földről terjedt el a kerek alaprajzú torony, kezdetben ez is a korábbi lakótoronyok tekintélyes méreteivel. A 13. századtól, amikor az uralkodói és főúri várak reprezentatív feladatait a már tornyos külső falakon belül emelt palatium vette át, a nagyméretű lakótoronyok helyett szűkebb belső terű, kisebb tornyokat építettek. Ezek lettek azok a toronyformák, amelyeket német nyelvterületen *Bergfried*nek neveznek. Már nem lakóhelyként épültek, sokkal inkább a földesúri hatalom jelképeként. A lakótoronyokkal szemben tehát már nem voltak a várak főépületei.⁷⁹

A lakótoronnyal és az emeletes palatiummal azonos időben, a 11. század második felében jelent meg Európa északnyugati tájain, Normandia, Flandria és Franciaország északi részén új építményként a mesterséges halomra épített toronyvár, a *motte*. A szó és annak a latin forrásokban előforduló *mota*, *motta* alakja germán eredetű, és ősi jelentésében tőzeghalmot, tőzegtől készült, vizesárokkal körülvevett mesterséges halmot jelentett, rajta fából készült épülettel (10. kép). Az épület eleinte egyterű, kisebb lakóház volt, és csak később lett palánkkal körülvevett, a 11–12. században főként fából emelt torony. Egyedül szinte soha nem állt, rendszerint alatta terült el a szintén vizesárokkal és palánkkal övezett földesúri lakóház, melléképületeivel együtt, mintegy elővárként.⁸⁰

A *motte* Európa nyugati felében az erődített földesúri rezidencia a 12. században legelterjedtebb formája volt. Az angol szakirodalom *motte and bailey*, a német *Burghügel*, *Büchel*, *Bollberg*, *Turmberg*, az osztrák *Hausberg* néven ismeri. A 13. század folyamán terjedt el a földrész északi és középső részén és ott, elvélve még nyugaton is, a 14. század közepéig volt használatban. A latin források szinte mindenütt *castellum* elnevezéssel illették⁸¹ (11. kép).

A 13. században a motték fa tornyait sok helyen váltották fel kőből készült tornyok. Angliában és a kontinens északnyugati vidékein a mesterséges halmok tetején sokszor egészen nagyméretű, a korai keepekre emlékeztető tornyok jelentek meg. A század második felében Észak- és Közép-Európában is épültek kőtoronyos motték. Az északnémet, dán és skandináv területeken még a 15. század elején is épültek vizesárokkal körülvevett, elővárakkal összekötött, mesterséges halmokra emelt kőtoronyok.⁸²

A *motte* mellett a középbirtokos nemesség másik elterjedt, erődített rezidenciaformája a 11. században sánccal, árokkal és palánkkal, az utóbbi helyén a 12. századtól már kőfallal körülvevett nemesi ház. Maga a lakóház természetesen soha nem állt egyedül, mert mindig tartoztak hozzá gazdasági melléképületek, a vagyonosabbak esetében emeletesek, eleinte fából vagy favázás formában és csak jóval később

kőből, téglából. A lakóház mellett állhatott kisebb torony is, kezdetben az is fából. A palánkban, illetve az azt felváltó kőfalban kapuépítmény, majd kaputorony helyezkedhetett el, sarkain esetleg kisebb tornyokkal és a fal tetején körüljárható folyosóval. Ez már tulajdonképpen a közismert várforma, azonban a kisebb vagyonú nemesség birtokában ezek változó méretűek voltak, annak ellenére, hogy néha nagy gazdasági épületeket magába foglaló elővár is csatlakozott hozzájuk. A francia nyelvű szakirodalomban *petite enceinte circulaire*, az angolban *ringwork*, a németben *Ringwalle* az elnevezésük (12. kép).

Az ismertettek mellett még számos olyan átmeneti formája volt a 11–12. századi nyugat-európai magánvárnak, amelyek az eddigiekből alakultak ki. Ilyen volt a már említett, mesterséges dombra épített kő lakótorony, és ilyenek fogható fel a motténak az a változata, amelyen a mesterséges halmon emelkedő fatorony alatti elővárban helyezkedett el a tulajdonképpeni lakóház és az azt kiszolgáló gazdasági épületek. Bármilyen volt végül is a forma, a nagyméretű, erősített uralkodói rezidenciák, a castrumok kivételével a 12. századtól a latin nyelvű oklevelekben szinte valamennyi ilyen épület a castellum fogalomkörébe tartozott. A castellumok általában a településeken kívül helyezkedtek el, miután a nemesség hatalma megerősödésével kivonult addigi falusi lakóházaiból és megépíttette elkülönített és erősített lakóhelyét.

A fentiek alapján a 10. század második felétől az európai vár-, illetve castelumépítés változatos képeinek legjellegzetesebb épülete a *torony* volt. A hűbéri láncban élt nemesi társadalom kis és nagy lovagjai egy-egy erőskezű király vagy tartományúr uralkodásának idejétől eltekintve, megállás nélkül magánháborúkat folytattak egymás ellen. A természetes vagy mesterséges dombon magasodó, a környéket könnyen szemmel tartó, ugyanakkor nehezebben megközelíthető és éppen ezért könnyebben védhető torony építése elemi érdek volt, egyúttal a környék fölé emelkedő torony hatalmi jelképként is szolgált. Ezért építettek tornyokat a 13. században a lovagi életformát átvevő gazdag polgárok még a városokban is. „A feudális idők kezdetétől fogva ... az uraság gögje – mivel a hadviselésen alapult – mindenki szemében – írja Georges Duby – a torony képében jelent meg. A torony, a megerősített hely a katonai akciók támaszpontját, a katonáskodó férfiak gyülekezőhelyét, a védekezés utolsó mentsvárát jelentette ... A torony csak kivételes esetekben szolgált lakóhelyül. Férfiasan, harci zászlóként tört az ég felé: mindenekelőtt az erő és hatalom jelképe volt.”⁸³

Jól jellemzi korát a firenzei Brunetto Latini, amikor 1260 körül így ír: „Az itáliaiak, akik gyakran hadakoznak egymással, abban lelik örömüket, hogy magas tornyokat és kőházakat készítenek, és ha ezek a városon kívül vannak, árkokat és sövényeket, falakat, tornyokat és hidakat meg csapóajtókat készítenek, és hajítógépekkel és mindenféle, a háborúhoz szükséges dolgokkal rakják meg őket.”⁸⁴

Európa kőben szegényebb nyugati vidékein „hosszú ideig a fatorony a legelterjedtebb, legalábbis a mediterrán vidékeken kívül. ... az első emeleten van a terem, ahol a hatalmas úr és háza népe élt, társalgott, étkezett, aludt; a földszinten pedig az éléskamra. A torony lábánál általában védőárok húzódott. Néha, kisebb távolságra, palánkból és vert földből készült, árokkal körülvett védőfal övezte. Ez a védőöv biztonságot adott a különböző gazdasági épületeknek és a konyhának, amelyeket a

tűzveszély miatt elkülönítve építettek; akadályozta a torony közvetlen ostromát, s megnehezítette a leghatásosabb támadási módszer, a felgyújtás alkalmazását” – írja Marc Bloch. „A kis és közepes lovagok csak nagy sokára, a XII., sőt XIII. század felé kezdik kőből építtetni váraikat. A nagy irtások előtt egyrészt könnyebb és olcsóbb volt az erdők kiaknázása, mint a kőbányáké; másrészt pedig a kőművesség specializált munkaerőt igényelt, a fával viszont nem volt probléma, hiszen a robottal sújtható parasztok majdnem mind egy kicsit ácsok is voltak, meg favágók is.”⁸⁵ (13. kép)

A Lajtától nyugatra fekvő területeken a sok, kisebb-nagyobb, latinul castrumnak vagy castellumnak nevezett château, castel, castello vagy Kastell építését a közbiztonság mértéke és annak nyomán a birtokos nemesség pillanatnyi érdeke szabta meg. Ennek következtében „a kis uraságok hegyeken-völgyeken elszórt erődítményei – ismét Marc Blochot idézve – majdnem mindig felsőbb engedély nélkül épültek”.⁸⁶ Az uralkodók ezért újabb és újabb rendeletekkel igyekeztek szabályozni a várépítést, ahogyan azt a már idézett Caeni Edictummal 1091-ben Normandia hercege tette. Az ismert ilyen uralkodói rendeletek jóval későbbiek. A szász hercegek erre vonatkozóan hozott törvényét az 1220 körüli *Sachsenspiegel* tartalmazza. Szövege szerint sem várat, sem várost palánkkal vagy fallal körülkeríteni, sem tornyot építeni nem szabad engedélyük nélkül. Egykorú és illusztrált példányának szövege alapján a nemesi udvart szabad pártázat nélküli fallal keríteni, amely azonban nem lehet magasabb, mint egy lovon ülő ember felemelt kardja. A szöveghez csatlakozó rajzon trónon ülő, felemelt kezű, hercegi kalapot viselő uralkodó előtt kardját magasra emelő lovas áll, mellette pedig pártázatos torony körül ugyanolyan kőfalat építő két mesterember látható. A törvény lényegét hűen bemutató rajz jellemzője továbbá, hogy a 13. század elején még mindig fallal kerített toronnyal illusztrálja a lovagi várat⁸⁷ (14. kép).

A hasonló korú *Schwabenspiegel* szövege hasonlóan szabályozza a várépítést, amikor azt írja, hogy a tartományúr engedélye nélkül nem építhető semmiféle vár, sem hegyen ülő, sem falusi erődítmény. Ezenkívül még az olvasható benne, hogy az engedélyköteles vár árka olyan mély, amelyből a földet csak abba épített emelvény segítségével lehet kidobni. Maga a vár három szintnél magasabb, mellvéddel és pártázattal ellátott épület, fala vagy sánca pedig olyan magas, amelyet lovon ülő ember nem ér el.

A Magyarország közvetlen szomszédságában elterülő Ausztria várépítkezéseit az 1237-ből származó *Landrecht* szabályozta. Szövege így hangzik magyarul: „*Senki se építsen sem házat, sem várat a fejedelem kegyelme és engedélye nélkül. Építhet azonban a saját birtokán, sík földön azt, amit akar, amelynek azonban csak két szint magassága van, de mellvéd és pártázat nélküli fallal, és körülötte lehet kilenc schuch széles és hét schuch mély árok, de ennél több nem, csak ha a fejedelem megengedte.*”⁸⁸

Mind a három törvény szövege határozott különbséget tesz a vár és az erődített jellegű nemesi ház között. Figyelemreméltó, hogy az utóbbi – meghatározott méretekkel – engedély nélkül is erődíthető, illetve inkább erősíthető. Árokkal és fallal vehető körül, de az árok csak meghatározott szélességű és mélységű lehet. Kőből épített fallal lehet bekeríteni, ez a fal azonban nem lehet pártázatos, nem lehet a

tetején mellvéd, és csak olyan magas lehet, mint a lovon ülő fegyveres könyökben meghajlított kezében felemelt kard. A nemesi ház kiváltságaihoz tartozott tehát az árok és a kőfal, és attól, hogy valaki ilyet építtetett háza köré, az még nem lett sem castrummá, sem castellummá.

Az Árpád-kori castellumok építészte

Az erődített nemesi lakóhely európai kialakulásának ismeretében az Árpád-kor kastély-castellumairól szóló adatok többet mondhatnak azok építészeti formájáról, mint amit az oklevelek latin szövege önmagában elárul. A 13. század első felétől megjelenő magyarországi magánföldesúri castellum ugyanis – ahogyan azt a következőkben bemutatottak bizonyítják – nem más, mint a másfél évszázaddal korábban, a kontinens nyugati tájain kialakult, erődített nemesi lakóhely valamelyik formája.

Az építészeti forma és kép felderítése hazai viszonylatban, amint arról már többször is szó esett, még a történeti adatokból ismert várak és kastélyok esetében is csak részben történt meg, egyrészt azért, mert a rájuk vonatkozó adat túlságosan kevés ahhoz, másrészt pedig azért, mert az ismertek közül is soknak hiányzik a pontos alaprajza, részleteinek felmérése, lefényképezése, egyszóval dokumentálása, és nagyon sok közöttük a régészeti szempontból feltáratlan. Azoknak a középkori erődített helyeknek a számbavételét, amelyekről évszámokkal meghatározható adatok nem maradtak, a közelmúltban kezdte meg a régészet, ezért ilyen szempontból az országnak még csak egyes részei ismertek.⁸⁹ A már számbavettek, amelyeket a helyszínen bejártak, leírtak és róluk rétegvonalas helyszínrajzot készítettek, sőt nyomtatásban közöltek is, régészetileg többnyire feltáratlanok, keletkezésük kora és egykori, elképzelhető képük teljesen ismeretlen. Miután rájuk vonatkozóan semmiféle történeti adattal nem rendelkezünk, az sem állapítható meg, melyeket tartottak annak idején castrumnak, és melyeket castellumnak.

Az utóbbiak, a bemutatott és ismert Árpád-kori castellumok között szereplő, vélhetően magánföldesúri erődített lakóhelyek közül a Szák nembeli Pósa fia Botos 1229-ben említett kaboldi castelluma, amennyiben az a mai vár helyén terült el, teljesen talán régészeti módszerekkel sem lenne megismerhető. Herrand trencsényi ispánnak IV. Béla király 1266-os engedélye alapján emelt oroszvári castelluma azonban azonos lehet azzal a motte jellegű kis várral, amely az antik Gerulata romjaira épült, s amelyet az utóbbi feltárása alkalmával tártak fel a szlovák régészek. Az oroszvári mottéval együtt már negyedszázaddal ezelőtt 36 ilyen, mesterséges földhalommal készített kisméretű várat ismert a szlovák régészeti irodalom, főleg az egykori Felvidék nyugati felének sík vidékein.⁹⁰ Az osztrák szakirodalom ugyanabban az időben több hasonlót sorol fel Burgenland területéről.⁹¹

Az európai erődített nemesi lakóhely leggyakoribb, castellumnak nevezett formája, a motte eszerint Magyarországon is ismert volt. Teljes körű összegyűjtésük még a jövő feladatai közé tartozik, azonban a régészeti irodalom már sok ilyet számon tart.⁹² (15–16. kép). Magyarországi megjelenési formájuk ma még alig ismert. Oroszváron 1401-ben említenek tornyot. Ennek az adatnak az alapján elképzelhető,

hogy az esetleg 13. századi eredetű volt.⁹³ A Pest megyei Mende–Leányváron (amely az európai motték klasszikus kialakítása szerint kettős cölöpsorral körülvelt fő- és elővárból állt) a fővár közepén 9×9,5 méter méretű, 2,5 méter falvastagságú kőtorony állt (17. kép). Szanda–Várdombon az árkon és a kőszáncon belül 13. századi kerámia alapján meghatározható fa vagy faszerkezetű épület, esetleg torony volt. Kettős és mesterséges halom alkotja az elpusztult zalai Szentmihály „földvárát” is (a 16. kép alsó ábrája). Ott a két dombot közös árok veszi körül. Bolygatott felületükön olyan leletanyag nem került elő, amelyből egykori épületre lehetne következtetni, csupán olyan elszenesedett fa töredékek, amelyek palánk maradványai is lehetnek.⁹⁴ Az írott források közül motte létére utal a Nógrád megyei Alsóbercel 1358. évi birtokosztályában szereplő „in quadam monticulo Tultevin (azaz Töltvény) dicto” kifejezés.⁹⁵

Mottékra vonatkozó Árpád-kori írott forrásaink nincsenek. Tornyokról azonban sok adat áll a kutatás rendelkezésére. A továbbiakban végzendő régészeti terepbejárások és az esetleges ásatások feladata annak megállapítása, hogy ezek közül melyek a helyhez köthetők, illetve hogy melyek lehettek motte jellegű erődítésekben. Ebből a korból több vár neve örökítette meg benne álló torony létét, mint Csáktornyáé és Simontornyáé, anélkül azonban, hogy azoknak eredeti formájáról bármi ismeretes lenne. Tornyok emlékét őrzi sok helynév, mégha későbbi korok adataiban szerepelnek is. Számos ilyen található szerte az országban, mint 1332-ben a Pest megyei Gyál határában szereplő Tornyostelek, az ugyanakkor feltűnő Heves megyei Póstoronylja és az az 1368-ból származó adat, amely a családokra tagolódó Hahót nemzetség egyes 13. századi tagjairól kapta egykori Buzádtornya, Lancerétornya, Terestyéntornya nevét. 15–16. századi említésű Torony nevű falu van, illetve volt Csanádban és Vasban, ilyen a zempléni Toronya, a csongrádi Tornynos és a vasi Tornyosháza vagy az Arad megyei Baktornya és Mátyustornya, valamint a csanádi Donáttornya, hogy csak a legközismertebbeket említsük.⁹⁶

Az oklevelek adatai vagy a fennmaradt helynevek a tornyokról semmi továbbit nem árulnak el. Az ilyen nevet viselő és ma is álló várakról, az azokban álló egykori tornyokról sem lehet tudni semmit, mert valamennyit többször is átépítették azóta. Ma már megállapíthatatlan, hogy az 1324-ben *castrum sive turris* megnevezésű Simontornyának, vagy az 1282-ben *turris sive castrum*nak írt, Pozsega megyei Petnyének milyen is volt az eredeti formája.⁹⁷

A nemesi birtokon állt legkorábbi tornyokról olyan 13. század eleji oklevelek tanúskodnak, amelyeknek segítségével megállapítható, hogy az azt megelőző évszázadban épültek. 1230-ban említik a Bács megyei Szondon néhai Gergely comes tornyát. Ez a Monoszló nembeli Gergely 1192 előtt hunyt el, a tornyot tehát azt megelőzően építtethette. Hasonló korú torony emlékét őrzi a békési Szentetornya neve, a Szente–Mágocs nembeli Szente ugyanis a 12. században élt.⁹⁸ Az említett tornyokról azonban ezek az adatok sem nyújtanak felvilágosítást, de még az az 1294-es oklevél sem, amelyet már idéztünk, és amely szerint az esztergomi érsek margitszigeti, fallal körülvelt házáról és az ott álló toronyról szól. Azt viszont elárulja, hogy ez a fallal kerített ház és torony *castellum* volt.⁹⁹

Ennél többet mond az a két, 1251-ből és 1266-ból származó oklevél, amelyek szerint a Baranya megyei Ságón a Haraszt nembeli Miklós bán fiainak birtokoszo-

zásában egy 100 márkát érő torony szerepel.¹⁰⁰ A száz márka értékösszeg a nemesi örökösödésnek az Árpád-kor óta ismert jogi becsűjegyzékében a vár – a castrum és a castellum, tehát az erődített hely – állandó értéke.¹⁰¹ Néhai Miklós bán tornya eszerint castrumnak vagy castellumnak számított, vagyis nem állhatott önmagában, hanem feltételezhetően sánccal, árokkal, palánkkal vagy fallal volt bekerítve. Egyetlen adat ugyan nem ad okot az általánosításra, de elképzelhető, hogy az oklevelek torony említései mögött másutt is – esetleg mindenütt – jogi alapon castrumok vagy castellumok értendők, még abban az esetben is, ha az idézett Petnye és Simontornya vára *castrum seulsive turris* megnevezése helyett az oklevelekben csupán a *turris* szó szerepel. Végül is hasonló módon lehetett vár az a 10×10 méter méretű, 2,5 méter falvastagságú, ismeretlen magasságú és megjelenésű kőtorony is, amelyet a Borsod megyei Kácson tártak fel, és amelyet széles és mély, sziklába vágott árok, azon kívül pedig földsánc vett körül (18. kép). Még többet mondhat a Vas megyei Vörösvár, illetve az 1434-ben ott említett castrum neve és annak német Rotenturm, illetve 1489-es, latin Rubea turris formája. A Vöröstorony elnevezés külsejében vörös színű, ilyenre festett vagy téglából épített, várrá alakított tornyot jelez.¹⁰²

Kisméretű várként, s nincs kizárva, hogy castellumként értelmezhető sok toronyról szóló említés, köztük a Bagodiak 1287-ben említett, a zalai Bagodon álló tornya, a nógrádi Gyarmaton a Balassa-ősöké, amelyet 1290-ben és 1296-ban említenek, a vasi Csákányban az ottani nemeseké (1248-as adat), a Gutkeled nb. Dorog fiai által 1275 és 1278 között – a lerombolt egyedi monostor köveiből – a bihari Diószegen építtetett torony, a Geréci-ősöké a Tolna megyei Hábón (1296-os adat), a Sopron megyei Hídvégen Buzád nb. Csák bán fiai által megkezdett torony (1280-as adat), a Herrand trencsényi ispánnak 1262-ben adományozott, a mosoni Rajkán leégett tornya, az 1277-ben említett vasi Rum tornya, a Sopron megyei Széplak tornya, amelyet 1255-ben és 1264-ben említenek és amely az Osl nemzetisége volt, valamint az 1291-es említésű gömöri Tornalja és az 1300-as nógrádi Iliny tornyai.¹⁰³

Meg kell azonban jegyezni, hogy a várakról szóló szakirodalomban tévesnek látszik az a gyakran olvasható megállapítás, amely szerint egyes várak építésük első szakaszában egyetlen önálló toronyból álltak volna. Akár várnak minősült egy torony, akár nem, akár lakóhelyként, értékek őrzőhelyeként akár végső menedékként szolgáltak, hatalmat képviselő szimbolikus jelentéstartalmuk szükségessé tette védettségüket, azt, hogy körülöttük legalább palánk és árok, esetleg sánc legyen.

Egyes adatok arról szólnak, hogy az erődített nemesi tornyok kerítőfalain belül további épületek is lehettek. Az esztergomi érsekség immáron sokadszor említett margitszigeti tornya mellett falazott, vagyis valószínűleg kőből épült ház állt. Az erdélyi Radnán 1268-ban a gazdag német patríciusnak, Rotho comesnek volt kőből épített tornya és mellette fából épített háza, és azok telkét kőfal vette körül. 1300 körüli birtokosainak osztozásában a ház már palotaként szerepel. Ez a fallal körülvett tornyos kúria a 15. század első felében már vár, 1450-ben viszont a hozzá hasonló, margitszigeti érseki tornyos házhoz hasonlóan castellum.¹⁰⁴

A tornyok mellett említett házak, paloták az azokat kerítő fallal együtt alkothattak castellumot, de castrumot is, s ha csak meg nem nevezik azokat az oklevelek,

ezeokról sem dönthető el, minek tartották őket annak idején. A nógrádi Ozdin 1279-ben *castrum cum palacio*, a Heves megyei Bene castrumban egy 1301-es említésben és a közelmúltban végzett régészeti feltárás bizonyossága szerint kőtoronnyal egybeépített palota, valamint további három, ma már nyom nélküli fatorony volt (19. kép). A gömöri Krasznahorka 1320-ban, a kőfalán belül ma is meglévő toronnyal és palotával várnak minősült, akárcsak a sárosi Szinye.¹⁰⁵

A magánföldesúri tornyokkal kapcsolatosan felmerülő kérdések közé tartozhat az is, hogy milyen céllal épültek, s megfelel-e a valóságnak az a közkeletű és sokat idézett feltételezés, hogy lakótornyok voltak. A váci káptalan 1290 körüli oklevelével a király tudomására hozta, hogy András comesnek a nógrádi Szügyön álló torony összedőlt, és az ott őrzött birtokigazoló oklevelek elpusztultak. A torony helyén, a mai Leányhegyen 1956-ban végeztek ásatást. Ez azt bizonyította, hogy az ötven méter magas domb tizenegy méter átmérőjű tetejét sánc és árok vette körül, azon belül azonban toronyra utaló nyomok nem kerültek elő. A talált leletek egyértelművé tették, hogy a kisméretű várnak minősíthető építmény Árpád-kori volt. A középkori nemesi lakóhely, a rezidencia az értékek és oklevelek őrzési helye is volt. A szügyi kisméretű vár, méghozzá a váci káptalan oklevele szerint tornyos vár, eszerint András comes állandó lakóhelye volt.¹⁰⁶ Mindebből azonban még nem következik, hogy András comes magában a toronyban lakott, tehát hogy az lakótorony volt-e. Az oklevél ugyan nem szól róla, de a sáncon-árkon belüli kis területen a torony mellett állhatott másféle épület is, amely lakóhelyül szolgálhatott, a torony pedig csak az értékek, köztük az oklevelek őrzésére szolgált. A lakótorony fogalmán a szakmai és a közfelfogás általában nem olyan kisméretű tornyot ért, mint amilyenek a magyarországi kis várak ásatásai során eddig előkerültek. Ezek nagyjából 10×10 méter méretűek vagy ennél kisebbek, akkorák, mint az ismert kővárak *őregtoronnyak* nevezett tornyai.¹⁰⁷ Lakni alkalomadtán természetesen egy ekkora méretű toronyban is lehetett, a bennük levő 15–20 méteres szintenkénti terület több emelet esetében erre elégséges volt, s ha ezt a feladatot töltötte be, lakótoronnak is nevezhető. Az európai várépítészet és azon belül a magyarországi várak ismert építészeti kialakítása nyomán azonban sokkal hihetőbb, hogy az erődített nemesi rezidenciák kisméretű várainak kisméretű tornyai inkább az értékek őrzésére, végső menedékkül, illetve nem utolsó sorban a hatalmi reprezentáció céljára szolgáltak, így tehát nem elsődlegesen és kizárólag lakócélokra.

Várnak tekintette a kor – közelebbről azonban nem lehet tudni, castrumnak vagy castellumnak – a sánccal és árokkal kerített, tehát erődített nemesi lakóhelyet abban az esetben is, ha abban nem torony, hanem másfajta épület állt. A váchartyáni Várhegyen végzett ásatás eredményei szerint az ott levő védőgyűrűn belül gerendavázas, paticsfalú és földszintes épületek voltak, amelyeknek alaprajzát egy toronyszerű, 5×5 méter méretű kis építményen kívül meg sem lehetett állapítani¹⁰⁸ (20. kép). Fából készülhetett az az erődített kismemesi lakóhely is, amely a zalai Sümeghez közeli Nagykeszi középkori faluhely mellett került elő. A sánccal és árokkal körülvett, 15×20 méteres, lapos domb tetején elhelyezkedő kő- vagy téglalapítmény létét bizonyító habarcsmaradványt ugyanis az ott végzett ásatás nem talált (21. kép). „Ez a megerősített hely méretei és főleg domborzati kiképzése alapján az eddig számbavett csekély számú Árpád-kori halomvár, illetve toronyvár között hazánkban a

legkisebbek közé tartozik (...)” – írja az ásató Holl Imre és Parádi Nándor – „(...) formája alapján arra kell gondolnunk, hogy Nagykeszi esetében csupán egy megerősített kisenemesi kúria jött létre – valószínűleg a 12. század második felében, vagy a következő elején.”¹⁰⁹ Hasonló lehetett a már említett zalai Hahót–Alsófakos pusztai sáncvár is, amelyről a 14. század közepén azt vallották, hogy azt az előző század végén élt Hahót nembeli Herbold építtette személyes rezidenciának. A várhely jellegű, egykor mocsárban állt szigeten a mintegy 40×55 méteres dombot átlag 10 méter széles árok, azon kívül 6–8 méter széles sánc veszi körül három oldalról, a negyediken kiszélesedő elővárat alkotva¹¹⁰ (2. kép).

Az Árpád-kor nemesi lakóházairól, főként a fából készületekről ma még nagyon kevés tudható. A Váchartyán–Várhegyen előkerült épületekről a hiányos lelőkörmények következtében ásatója többet nem írhatott. Kazincbarcán, az ottani motte dombján is gerenda- és cölöpszerkezetű épület maradványai kerültek elő. Azok 6×6 méteres mérete alapján azonban itt is esetleg fából épült toronyra lehet gondolni.¹¹¹ Maradandó anyagból, kőből vagy téglából épített és megállapítható alaprajzú vagy méretű Árpád-kori nemesi házról, ismert és castellumként említett helyekről eddig nincs tudomásunk.

A nemesi lakóhelyeket említő oklevelekben, az eddig idézetekben is gyakran előfordul a latin *curia*, *curia nobilitaris* kifejezés, az azokat feldolgozó művekben pedig az annak megfelelő magyar *nemesi kúria*. A középkorban ez a szó vagy kifejezés nem házformát jelentett, még épületet sem, hanem a nemesi jogon birtokolt házhelyet, telket, akár volt rajta ház, akár nem. A latin szó ugyanis akkor a magyar *udvar* szónak felelt meg, és elsősorban jogi fogalom volt. Ha a nemesi udvaron, az udvarhelyen volt lakóépület, abban az esetben az valóban az *udvarház* elnevezést viselte, a szó azonban ebben az esetben sem határozta meg az épület formáját, méretét, építészeti megjelenését, csupán azt mondta ki, hogy ott nemesi jogú ház volt. A ma használt *nemesi kúria* vagy *udvarház* elnevezés csak a legújabb kortól, főképpen a múlt századtól jelenti a parasztháznál igényesebben alakított, adott esetben annál nagyobb, majdnem minden esetben földszintes, a falu többi házatól valamilyen formában elkülönülő, többnyire kisenemesi lakóházat.¹¹²

Az akár fából, akár téglából vagy kőből készült földszintes lakóháznál valamivel több tudható az erődített nemesi lakóhelyeken említett *palatium*, a magyar *palota* elnevezés mögött rejlő épületről. Ez az épületforma a többihez hasonlóan természetesen állhatott erődítés nélkül is, mint az 1299-ben szereplő felsőörsi, amelyet az akkori adásvételi szerződés értelmében éppen erődíteni nem volt szabad. Állhatott egy-egy váron belül is, többnyire torony mellett, amint arról Krasznahorka vagy Ozdin esetében már volt szó. Önmagában azonban soha nem lehetett erőd vagy kastélyszerű épület, ahogyan azt több értelmező szótár állítja.¹¹³

A *palatium-palota* terminológiai vizsgálata a sok tekintetben azonos jelentésű magyar *terem* szóéval együtt évekkel ezelőtt elkészült.¹¹⁴ A kifejezésnek az okleveles adatok nyomán történt tisztázása sok szempontból segíti az építészeti megközelítést, végső soron azonban az Európa nyugati tájain hasonló elnevezésű épületek alapján ebben az esetben is a régészeti adatok adják meg a magyarázatot. Az előzőekben ismertetett európai helyzetkép azt mutatta, hogy a *palatium* ott nagyméretű és emeletes, mindkét szintjén egyterű épület volt, lent gazdasági célú, fent reprezen-

tatív térrel, kezdetben esetleg fából készült felső szinttel, a 13. századtól azonban teljesen kőből, az alsó szinten már boltozva. A magyarországi Árpád-kori várak palatiumai ugyanezt a képet mutatják, elég itt csak a burgenlandi Léka várának közismert palotaszárnyára utalnunk.

A palatiumok két legkorábbi példája a dömösi apátság temploma mellett és a bihari Belényesszentmiklós felett feltárt hercegi szálláshely épülete. Dömösön a háromhajós templom szentélyétől délre, arra merőlegesen helyezkedik el a nagyjából 8×33 méter méretű, vastag falú és egyterű kőház, belsejében későbbi beépítésekkel (22. kép). Belényesszentmiklóson 10×28 méteres alapterületű „döngölt agyag- és kőalapokra égetett téglából emelt hosszú, csarnokszerű épület” volt¹¹⁵ (23. kép). Mindkettő a 11. század második felében épült, vélhetően akkor már létező királyi udvarhelyek hasonló építményei nyomán. A 12. század folyamán mind a kettőt átépítették, földszintjüket belső pillérekkel osztották meg, amelyek azt a célt szolgálhatták, hogy a rájuk fektetett nagyméretű gerendákon emeleti fa vagy téglaválaszfalakat emeljenek. A 11. században tehát Magyarországon is az addig közös lakó- és fogadótérként használt emeleti szintet az átalakuló igényeknek megfelelően több helyiségre osztották.

Az uralkodói palatiumok ismert sorát III. Béla király 1180 körül épített esztergomi várának nagy fogadóterme zárja, bár annak Árpád-kori alakja részleteiben nem ismert. A később emeltek számára valószínűleg ez szolgált mintául, olyanoknak, mint például a pilisszentléleki *palatium magnificum*nak, a későbbi pálos kolostor 1200 körül említett előzményének.¹¹⁶

A nagy uralkodói és hercegi palatiumokkal azonos méretű volt az Ákos nemzetség Esztergomhoz közel fekvő, 1288-tól ismert Ákospalotája. Faragott kőekből készült, téglalap alaprajzú főépülete 9,7×23,8 méter méretű volt. Belső falai és átépítése Bakócz Tamás idejéből, a 16. század elejéről való (24. kép).

Kisebb, 6×18 méteres méretével, osztatlan belső terével ugyanilyen épület formáját mutatja az esztergomi érsek 1234-ben említett és 1959-ben feltárt Helemba-szigeti háza is. A belső falsíkján kőkvaderekkel épített, kissé földbe mélyített ház valószínűleg fából készült emelettel rendelkezett. Hasonló lehetett Mojs nádor fia Mojs hercegi tárnokmester és somogyi ispán 1263-ban szereplő, a Tolna megyei Ábrahamban levő birtokközpontja, fallal körülvett palatiuma. Figyelemreméltó, hogy valamivel később, 1280-ban a mellette fekvő és hozzá tartozó falut Várelje, Várelő néven említik, ami arra vall, hogy a fallal kerített palotát a kor várának tekintette.¹¹⁷

Ásatás hiányában csupán feltételezés lehet, hogy az Árpád-kori oklevelekben szereplő nemesi palatiumok is hasonlóak lehettek. Közéjük tartozik a Hontpázmány nemzetség 1279-től ismert bihari Derspalotája, amelynek erődített voltát bizonyítja, hogy akkor castrum volt. A Csanád nemzetség 1247-ben említett Csanád megyei Palotája, a későbbi Kelemenespalota vagy Pongrácpalota helynévként maradt fenn. A honti Paloja 1245-ben még szintén helynévként szerepel, 1306-ban azonban már a sági prépostság által épített várként.¹¹⁸ Az ismertek közt van a már többször említett felsőörsi, az 1296-ban Győr határában álló, Hector fia János birtokában levő palatium, a győri püspökök reneszánsz-barokk átépítésben ma is álló, 1311-ből ismert fertőrákosi palotája és számos más palota. Az alaprajzában ismertek közé

tartozik az a Budapest és Albertfalva határán, az egykori Kocsola földjén feltárt, toronnyal egybeépített palota, amely a 13–14. század fordulóján Werner fia László budai rektore volt, s feltételezhetően ő is építtette (25. kép). Az épület 13×25 méter méretű, megközelítően 2 méteres falvastagsággal, hozzá három oldalán 1,8 méter vastag falakkal csatlakozik az 5×5,8 méter belméretű torony.¹¹⁹

A vár és annak kisméretű változata, a kastély nemcsak urának megerősített otthona, vagyis egyszerre lakás és védelmet nyújtó, egyben a földesúri hatalmat képviselő építmény, hanem olyan katonai szempontból hasznosítható hely, ahonnan indulva ártani lehetett a szomszédoknak, szélsőséges esetben az országnak. Európa uralkodói ezért öröködték éberem a várépítés minden formája felett, ezért alakították ki törvények formájában annak szabályait. Árpád-kori adatok bizonyítják, hogy ez Magyarországon is így volt. Az erre vonatkozó uralkodói dekrétum szövege nem maradt fenn, ezért ismeretlen, hogy melyik uralkodó és mikor adta ki. IV. Béla az orszvári castellum építésére adott 1266. évi engedélye azt mutatja, hogy királyaink a 13. század közepe körül már éltek e jogokkal, az tehát korábbi eredetű. A várépítés királyi jogára csak későbbi adatok utalnak. 1290-ben az országgyűlés által kiadott 24–25. törvénycikk előírja, hogy az erőszakos foglalók jogtalanul birtokolt várakat vissza kell adniuk jogos tulajdonosaiknak, azokat a tornyokat, másképpen várakat (vagyis tornyok alkotta várakat) pedig, amelyeket templomokból alakítottak át, vagy más helyre ártó céllal építettek, le kell rombolni. Valamivel később, az 1298. évi 10. törvénycikk határozottan kimondja, hogy azokat az erősségeket és várakat, amelyeket a király engedélye nélkül újonnan építettek, haladéktalanul le kell rombolni.

Még 1370-ben, Nagy Lajos idejében is az olvasható a király egyik ítéletlevelében, hogy *országunk lakosai várakat, vámokat és vásárokat csak királyi jóváhagyással és királyi oklevél alapján építhetnek, tarthatnak a kezükön, igazgathatnak, illetve birtokolhatnak.*¹²⁰

Összefoglalva, az Árpád-kor castellum-kastélyairól elmondható, hogy azok az eleinte *civitas*nak, a 12. század második felétől egyre sűrűbben *castrum*nak nevezett „nagy” várakkal szemben a „kis” várak voltak. A kettő közötti nagyságrendi különbség azonban a rendelkezésre álló adatok alapján nem olyan egyértelmű, hogy méreteiknél fogva az akkori Magyarország várakat két önálló csoportra lehetne osztani. A *castrum*nak és a *castellum*nak nevezett korai várak elkülönítése még további, elsősorban régészeti kutatást igényel. A jelenlegi ismeretek alapján úgy tűnik, a sánccal és árokkal körülvett, palánkkal vagy kőfallal kerített erődített helyek és köztük az ilyen jellegű nemesi lakóhely felelt meg a *castellum*, a kis vár fogalmának, bár a velük kapcsolatos és ismert írott források ritkán következtetések.

Az ezzel kapcsolatos nehézséget jól jellemzi, hogy a kőből épült toronyból és ismeretlen házból álló, fallal körülvett margitszigeti érseki építményt 1294-ben *castellum*ként említik, Mojs ispán ábrahámi, ugyancsak kőfallal kerített palotájáról azonban 1263-ban még nem írták, hogy az lett volna, csupán tizenhárom évvel későbbi adat alapján lehet az alatta fekvő falu, Váreleje nevéből következtetni, hogy várnak tartották. Az erdélyi Radnán álló, fallal övezett torony a mellette levő és fából épült házzal 1268-ban Rotho comes kúriája, az 1251-ből ismert sági torony

viszont 100 márka értékével a nemesi szokásjogban használt örökbecsű vár fogalmának felelt meg. Mindehhez azonban azt is figyelembe kell venni, hogy Rotho comes birtoka esetében a kúria nem építészeti meghatározás, hanem jogi fogalom volt, a vár fogalmába pedig, ahogyan azt a középkori jogot összefoglaló Werbőczy rögzítette, a castrum és a castellum egyaránt beletartozott.

A tovább folytatható példák sorából levonható következtetés alapján már az Árpád-kori adatok alapján is kimondható, ahogyan azt a továbbiakban idézett késő középkori adatok is bizonyítják, a középkor gondolkodásmódjától nem várható el a mai kor által megszokott, szabatos terminológia használata. Az írott források, a régészeti terepbejárások, mérnöki pontosságú helyszínrajzi felmérések, de még az ásatások feldolgozott és közzétett eredményei sem teszik lehetővé az egyértelműen biztos *castellum-kastély* fogalom meghatározást. A sok irányból összegyűjthető adatok nyomán alakulóban levő kép szerint a korai magyarországi castrumok és castellumok, főként pedig az ilyenek soha és sehol nem nevezettek építészeti formálásában olyan gazdag sokféleség fedezhető fel, amely csak laza csoportosítást tesz lehetővé, kategóriákba, netán típusokba való tömörítést, besorolást semmiképpen sem.

Egyaránt meg lehet különböztetni sánccal, árokkal és palánkkal-kőfállal körülvett, azon belül tornyos, palotás, lakóházas vagy a háromból valamilyen egyedi módon alakított castrumot és castellumot, néha azonban csak kúriát vagy rezidenciát. A rendelkezésre álló adatok alapján egyelőre az is csak feltételezés lehet, hogy a kisméretű várnak tartott castellum korai neve *várad*, illetve *várda* volt, s *kastély*nek csak később nevezték, miután az itáliai késő latin, korai olasz nyelvből – egyelőre ismeretlen úton és módon – a magyar nyelvben is meghonosodott.

Az írásos emlékekből világosan látszik, hogy Európa nyugati feléhez hasonlóan a várépítés Magyarországon is az uralkodói jogok közé tartozott. Az erődített lakóhely a hatalomnak olyan jelképe volt, amely bármikor veszélyessé válhatott, az uralkodók tehát mindenütt igyekeztek azok építését törvényekkel szabályozni, határok közé szorítani, engedélyhez kötni. Normandiától és Angliától Magyarorszáig királyi dekrétumok tiltják az engedély nélküli erődítést, és több-kevesebb sikerrel el is rendelik az anélkül emeltek lerombolását.

Az erődített nemesi lakóhely magyarországi kialakulása, elterjedése sok szempontból azonos az európai képpel, építészeti formái hasonlóak az ottani építményekhez, a társadalmi és gazdasági különbségek következtében azonban a kastélynak minősíthető építmények előfordulása jóval későbbi. Európában az ezredforduló körül kezdték el az uralkodók és a tartományurak a kővárak építését, amelynek legjellegzetesebb formája a Normandiából elterjedt, nagyméretű lakótorony. Nagyjából ugyanakkor jelent meg ugyancsak uralkodói épületként a kőből épített és emeletes palatium, amely a torony mellett hamarosan a várak másik jellegzetes épülete lett. Az erős nemzetségi kötelékekben élő és hűbéri láncba szerveződő lovagságnak ezek lettek a központjai. Ugyancsak az ezredfordulón indult meg a szabad katona rétegből a nemesség kialakulása. Ez a hűbéres nemesi réteg a szintén ez idő tájt kialakuló falvakban, fából épített, egyterű, földszintes házaikban lakott.

Magyarországon az uralkodói kővárak építése eddigi tudásunk szerint a 12. század vége felé kezdődött, III. Béla király esztergomi építkezésével, amely francia mintájú lakótoronyból és palotából állt. A szabad katona rétegből kialakuló nemes-

ségről ugyan egy évszázaddal korábbról is vannak már adatok, lakóépületeikről azonban semmiféle ismerettel nem rendelkezünk.

Nyugaton a politikai helyzet lazulása következtében 1100 körül megindult a nemeseknek a falvakból való kiköltözése és új, erősített székhelyeik építése. Legelterjedtebb formája a mesterséges halomra emelt torony volt, alatta a gazdagabbak esetében sánccal, árokkal palánkkal övezett emeletes lakóházzal és az azt kiegészítő gazdasági épületekkel. Ez volt a *motte*, amelynek épületei a 12. század végétől már részben, 1200 után pedig majdnem minden esetben téglából-kőből készültek. Készültek azonban erősített nemesi lakóhelyek földhányásra emelt torony nélkül is, sánccal, árokkal és palánkkal, a 13. századtól pedig kőfallal bekerítve. Az európai források a nemesi erősített lakhelyek minden formáját általában a latin *castellum* szóval jelölik. A kisebb méretű erősített nemesi rezidenciák elterjedése Nyugaton a vezető nagy nemzetségek felbomlásának, családokra történő szétválásának kísérőjelensége volt.

Az anglo-normand tartományúri kővárak elterjedése Európa nyugati felében a 12. század közepe táján indult meg, elsősorban Franciaországban. Építésük a Rajnától keletre 1200 után indult meg, ott azonban már kisebb méretű tornyokkal. Dániában, Skandináviában és az Elbától keletre csak a 13. század második felében terjedt el a kővárak építése. Az ismert magyarországi lakótornyok, illetve lakótornyos várak tehát a közfelfogással ellentétben semmiféleképpen nem elkésztet jelenségek, a környező országok hasonló váraival nagyjából azonos időszakban épültek. Közép-Európa területére ugyanúgy a 13. századra jutottak el az erősített lakóhelyek nyugati formái, amelyeket az 1200-as évek elejétől vettek át Magyarországon is a nagy nemzetségekből akkor kiváló nemesi családok, bár valószínű, hogy a magánföldesúri tornyok már 1190 körül megjelentek.

Megközelítően egy évszázaddal később következett be mindaz, amit a francia kutatás Európa északnyugati vidékéről állapított meg. „Amit a régészeti kutatások és a levéltári dokumentumok tanulmányozása jóvoltából a lovagi házak történetéből látunk, arra enged következtetni, hogy a nemesi családok többsége akkoriban kirajzott. Az elsőszülött birtokában levő öreg vár körül megszorodtak a szerény, árokkal körülvett, erősített házak, kicsinyített másai az erősítménynek, ahol a dinasztia gyökeret eresztett. Az öreg törzsek elágazása demográfiai fejlődést eredményezett, a 13. század első évtizedeiben az előkelő születésű férfiak, lovagok vagy lovagságra vágyók száma gyorsan nő. Alapos változásról van szó, amely megbolygatja az arisztokrácia struktúráját, rítusait, a társadalom testében elfoglalt helyét” – írja DUBY.¹²¹

A magyarországi folyamat mindentől csupán abban különbözött, hogy mivel a nemesség nem szerveződött hűbéri láncba, birtoka nemzetségi örökösödés vagy királyi adomány alapján volt, azt nem a legidősebb fiú örökölte egy tagban, és a birtoktest élén nem egy öreg lovagvár állt, hanem a nemzetség közös, ősi szálláshelye. Ez utóbbit a Csák nembeli Miklós 1231. évi végrendelete jelzi. Azt írja benne, hogy vértesszentkereszti prédiama, ahol bátyja, Ugrin esztergomi érsek házat építtetett, különleges hely, mert az a hozzá tartozó földekkel együtt közös udvarhelyük. Fiai az egészet közösen birtokolják, a házat pedig – a magyar nemesi szokásjog szerint – a legfiatalabb örökli közülük.¹²²

A magyar nemesi társadalomnak a nyugatitól eltérő szervezete, az arra épülő patriarchális szokások és jogrend ellenére a 12. század végétől a nemzetségek Magyarországon is felbomlóban voltak. Családokra történő szétválásuk nyomán itt is „megszaporodtak a szerény, árokkal körülvelt, erősített házak”, s a nemzetségekből kiváló családok anyagi lehetőségeiktől függően felépítették kővárakat, többnyire azonban azoknál kisebb, erősített rezidenciájukat. Az utóbbiak építésének további indítékai közé tartozott a tatárjárás és annak szomorú tapasztalata is, ennél azonban sokkal fontosabbnak tűnik az erősített rezidencia hatalmat jelképező szerepe, a 13. század második felétől pedig a megrendült közbiztonság, a folytonos belháborúk, amelyek a következő század első negyedét is kitöltötték.

Az 1320–1330-as évekre Károly Róbert király a hozzá hű nemességgel megszüntette a tartományúri hatalmat, ellenőrzése alá vonta az ország várait az azokhoz tartozó birtokokkal, s ezzel megalapozta a belső békét. Az Anjou uralkodók ezt követő, békés évtizedeiben erősített nemesi lakóhelyekre nem volt tovább szükség, de ezeket az erős központi hatalom nem is tűrte volna meg. A legtöbbet elhagyták, és azok további fenntartás hiányában elpusztultak.

A 14. századi nemesség az uradalmi központokban épített udvarházakban lakott, az udvar körüli tisztségeket viselők pedig a királyi központokban, Visegrádon és Budán épített vagy vásárolt palotáiban éltek. A magyarországi várépítés, benne a castellumnak nevezett, kisebb méretű, erősített és magánföldesúri lakóhelyek történetének első szakasza ezzel lezárult.

2. A KÉSŐ KÖZÉPKORI KASTÉLY

Az írott források adatai

Károly Róbert király hatalmának megszilárdulásával nemcsak az erősített földesúri lakóhelyek helyzete rendült meg, hanem szükségszerűen a magánváraké is. A tartományurakkal leszámoló háborúk során a hatalmat képviselő várak nagyobb része a király birtokába került. Közülük közben sok lett rommá, sokat az uralkodó romboltatott le. Az erős központi hatalom a megmaradottnak kis hányadát a hozzá hűségeseknek adományozta, vagy meghagyta azok kezén, újak építésére pedig csak ritkán adott engedélyt.¹²³

Ez a felfogás az Anjou-kor alapvető elvét képviselte: „a vár hatalom, s a királynak nincs kifogása ellene, hogy a hatalom egy része prelátusai és bárói kezén legyen, de csak akkor, ha a kisebb hatalom gyakorlói hűségesek az uralkodóhoz és alárendelik magukat neki”.¹²⁴

A hatalmat jelképező váraknak több mint a fele Nagy Lajos 1382-ben bekövetkezett haláláig a király kezén maradt, a magánkézben levők pedig a sok birtokos között úgy oszlottak meg, hogy számottevő hatalmat nem képviselhetek. A várakról az okleveles források több-kevesebb bőséggel szólnak, sőt, maradtak új várak építésére adott engedélyek is. Erősített nemesi rezidenciákról Károly Róbert uralkodásának idejéből viszont szinte nincs is adat.

A nemesi kúriák képe ennek ellenére feltételezhetően csupán abban különbözött az előző korban épültekétől, hogy általában nem, vagy csak kevésbé voltak erősítettek. Jóllehet továbbra is árok és azon belül valamilyen kerítés, palánk vagy fal vette körül őket, ahogyan arról egy 1339-ből fennmaradt oklevél tudósít.¹²⁵ Belül az eddigiekben megismert épületfajták álltak, ahogyan a Gutkeled nemzetségből származó Dorogiaknak a Sopron megyei Dorogon levő kúriájáról írták 1351-ben, ahol a fából készült házak mellett kőből épített torony és kő palota volt.¹²⁶ Az ezekhez hasonló adatok nyomán talán nem túlzás annak feltételezése, hogy a jobb módú közbirtokos réteg kúriáit ebben a korban is árkok, sáncok és palánkok vagy falak vették körül, de azok nem érték el azt a mértéket, amellyel castellumnak minősültek volna.

Egyes adatok mégis arra utalnak, hogy ritka kivétellel épülhettek és létezhetek castellumok az Anjou királyok korában is. A fennmaradt kevés számú várépítési engedély között ugyanis van két olyan viszonylag korai is, amelyből erre lehet következtetni. Mindkettőt Károly Róbert adta ki 1334-ben. Az egyik kezdetől fogva hűségese hívének, Szécsényi Tamásnak, a másik a szintén az udvari körökhöz tartozó Báthori Jánosnak és testvéreinek szól. A Szécsényi Tamás erdélyi vajda részére kiállított oklevél szerint, amely birtokát a budai szabadalmakkal látta el, a vajda engedélyt kapott arra, hogy birtokközpontját, a nógrádi Szécsényt tornyos fallal vehesse körül az ottani vár vagy kastély erősítésére. A Báthoriak ugyanakkor arra kaptak engedélyt, hogy a birtokaik között fekvő Ecseden építtessenek várat vagy erősséget, akár kőből, akár fából.¹²⁷ A két oklevélben szereplő kastély és erősség, *castellum* és *munitio* szó további 14. századi adatok hiányában sajnos nem értelmezhető. Szécsényben levő földesúri épületről nem maradt adat, ott castellumot csak 1450 után említenek, Ecseden viszont már 1354-ben castrum állott, bár a 15. századi adatok azt is castellumként említik. A Szécsényre és Ecsedre vonatkozó két castellum, illetve munitio adat annak bizonyítéka, hogy a castrumtól eltérő, kisméretű vár fogalma változatlanul ismert volt a 14. században is, azonban azok *castellum* elnevezése általánosságban nem volt szokásban.¹²⁸

Több más említés is utal erre. Az először 1437-ben szereplő, a Valkó megyei Bányán álló Hermánvára castellumot akkor a fiúörökös nélkül elhunyt Alsáni János birtokaként említik. Alsáni viszont nem sokkal korábban a kihalt Liszkóiak kastélyaként kapta a királytól. Építtetője valószínűleg az a Liszkói Pál volt, aki 1353 és 1382 között viselt magas tisztségeket. Castellum Hermánvára tehát Nagy Lajos király idejében épülhetett.¹²⁹ Az 1398-tól ismert, Zágráb megyei Gradacnak vagy Gradecnek, az ónodi Cudar család castellumának építtetője a családnak az a Péter nevű szlavón bán tagja lehetett, aki ezt a tisztséget 1367 és 1369, valamint 1373 és 1380 között viselte. Eszerint Gradec castelluma is Anjou-kori volt.¹³⁰ Ugyanígy, valószínűleg Nagy Lajos király korában épült a Pozsony megyei, az adatok között 1403 óta szereplő Korompa castelluma is. Ebben az évben vette el Zsigmond király a lázadókhoz csatlakozott Korompai Istvántól, és azt annak öccse, a Garai-familiáris Osvát kapta meg. A kastély építtetőjének ennek alapján apjukat, az 1371 és 1397 között a pozsonyi ispáni és várnagyi tisztséget betöltő Korompai Jánost tarthatjuk.¹³¹

A 14. század második felében, illetve inkább Lajos király uralkodásának utolsó évtizedeiben épített castellumokra további adatok is utalnak. Közéjük tartozik

Kőrös megyei Berivojszentiván kastélya, amely 1399-ben Szentiváni István fiaié volt, minden bizonnyal apjuk örökségeként. A nyitrai Ludány, a gömöri Putnok, a lipői Rózsahegy, a valkói Vérvár és a szintén valkói Vicsodol kastélya feltételezhetően szintén 14. századi. Birtokosaik rokoni kapcsolatai alapján építetőik 1380 előtt élő családtagok voltak.¹³²

A felsoroltaknál minden bizonnyal több kastély épült a Nagy Lajos király halála előtti időben. Az ismertek építetői az udvari körökhöz közel álló, jómódú középbirtokosok voltak, annak a nemesi rétegnek a képviselői, amely Lajos király idején erősödött meg. Közülük a Hermánvárat építő Liskói Pál macsói bán, valamint a Gradecet emeltető Cudar Péter a szlavón báni tisztségig emelkedett.¹³³

Az Anjou-kor második felének castellumainál jóval több tudható meg az 1387-ben trónra lépő és fél évszázadon át uralkodó Luxemburgi Zsigmond király korának kastélyairól. A 14. század végétől sokasodnak a kastélyokra vonatkozó adatok. Írott források sokasága beszél a castellumok részleteiről, azok elrendezéséről, sőt még építőanyagáról is. Az oklevelekben, köztük a király által kiadott építési engedélyekben egyre bővebb, egyre részletesebb építészeti vonatkozások olvashatók. A rendelkezésre álló régészeti és kutatási adatok is bővebbek, s a két nagy forráscsoport alapján a Zsigmond-kori kastélyokról már sokkal több tudható.

Zsigmond uralkodásának ideje a magyarországi kastélyépítés terén az addigiakhoz viszonyítva sok változást hozott. Lajos király halála után az a hatalmi egyensúly, amely az uralkodó és az arisztokrácia között – bár nem minden feszültség nélkül – fennállt, egyszerre felborult. A bárói rétegnek az az igyekezete, hogy a hatalmat jelképező királyi vagyonból, az azt alkotó várakból és azok uradalmiból minél többet szerezzenek meg maguknak, nyílt fegyveres ellentétté fajult. Zsigmond és a főnemesi réteg egy részének harca véres incidensek után a 15. század elejére kiegyezéssel zárult, amelyben részt kapott a vagyonos köznemesség is. Ennek következtében az addig királyi váruradalmak jelentős része az arisztokrácia kezére került, sőt a főnemesség új várak, a köznemességnek az udvarhoz közel kerülő rétege pedig kastélyok építésére kapott engedélyeket.

A köznemesség új kastélyai már 1390 után meglepő sokaságban jelennek meg az írott forrásokban. A Zsigmond király halála körüli években, az adatok szerint már behálózták az ország egész területét, s addigra az arisztokrácia kisebb uradalmainak központjaiban is ott álltak. Elterjedésük gyors ütemét illusztrálhatja az a csebi Orosz Jakabnak, valamint Forgách Péternek 1408-ban adott építési engedély, amelyben az olvasható, hogy mind a kettő „királyságunk többi nemeséhez hasonlóan” építhet és tarthat fenn kastélyt. Kastélyok építése és fenntartása tehát a 15. század elején a királyi engedélyek alapján a nemesség szokásjoggá vált kiváltságává lett.¹³⁴ A két engedély birtokosa közül Orosz Jakab előbb Perényi Imre familiárisaként alpolhárnokmester, később a szlavóniai Osztrozsác várának királyi várnagya,¹³⁵ Forgách Péter pedig nyitrai ispánként az udvari nemesség tagja.¹³⁶ Mind a ketten a nemesség felső, a bárók alatti rétegének tagjai, akárcsak a Nagy Lajos-kori felsorolt kastélyok építetőinek többsége. Ott Liskói Pál és Cudar Péter szlavón bánként a bárók, a Korompaiak, a Szentivániak, Ludányiak, Putnokiak csebi Orosz Jakabhoz hasonlóan az országnagykörök familiárisi köréhez tartoztak.

A Zsigmond-kor eleji kastélyok építetői és birtokosai szintén valamennyien köznemesi családok leszármazottai, mégha egyesek közülük be is kerültek az udvari arisztokrácia, vagy országos méltóságok viselőiként a bárók sorába. Az utóbbiak közé tartozik Perényi Péter székely ispán, aki 1399-ben az ugocsai Szöllős birtokára kapott kastélyépítési engedélyt, vagy rokona, Perényi Imre pohárnokmester, aki 1403-ban a beregi Szolyvaszentmiklóson építkezhetett. A többiek, az 1398-ban feltűnő temesi Hódos kastélyát birtokló szeri Póság és az ugyanakkor építési engedélyt szerző somogyi Inakodiak, a Bodrog megyei bátmonostori kastély birtokosai és a szintén bodrogi Zsembécre 1401-ben engedélyt kapott Töttösök, az 1403-ban megjelenő honti Kovár castellumot birtokló Kováriak vagy a kőrösi Pekerszerdahely kastélyát birtokló Pekriek, a nyitrai Szerdahely uraiként a Szerdahelyiek egyaránt köznemesek, ahogyan a középkor végéig ismert további építési engedélyek birtokosai is.¹³⁷

A királytól kapott engedélyekkel kapcsolatban számos kérdés merülhet fel. Azok évszáma ugyanis nem minden esetben azonos a kastély építésének idejével. Ritkábbnak tűnik az az eset, amikor az engedély már megépült kastélyra vonatkozik. Az is előfordulhatott továbbá, hogy a királyi kegyben részesült nem élt az engedéllyel.

Perényi Péter székely ispán idézett 1399-es engedélye szerint *castrum seu fortaliciumot* építtethetett. Ugyanígy, 1401-ben a gersei Pethők, János zalai és győri ispán és testvére, a Garai familiáris Tamás, valamint 1408-ban Forgách Péter nyitrai ispán engedélye is erre szól. Az engedélyekben megnevezett helyeken azonban nem *castrum*, vagyis vár, hanem *castellum*, azaz kastély épült. Ennek oka kereshető az anyagi lehetőségekben, de az sem zárható ki, hogy a 14–15. század fordulóján az akkor építtethető kastélyok esetleg több kényelmet nyújtottak építetőiknek, mint a várak. Bármilyen ezzel kapcsolatos feltételezéshez hiányoznak azonban az azt bizonyító adatok. Sem az engedélyek, sem a kastélyokat említő oklevelek nem nyújtanak erre vonatkozóan elegendő felvilágosítást, tárgyi emléanyag pedig az épületek későbbi pusztulása következtében nem áll rendelkezésre.

A szükséges adatok hiányában ma még azt sem lehet eldönteni, hogy az ország kormányzásában részt vevő, vezető arisztokrata családok kezében mióta voltak nagy uradalmakkal járó váraik mellett kastélyok, s vajon ők is besorolhatók-e a késői Anjou- és a Zsigmond-kor korai, első kastélyépítetői közé. A Garaiak, az Újlakiak, a Marótiak, a Kórógyiak és a többi főrangú család ilyen építményeiről nem szólnak sem a Nagy Lajos-, sem a Zsigmond-kori oklevelek, és az említett családok nem szerepelnek az ismert engedélyek birtokosai között sem. A bárókat adó családok közül alig akad egy-kettő, akinek birtokain ebből az időből származó kastély található.¹³⁸ Az ilyen épületek birtokosai általában nem a bárói réteg tagjai, hanem miként az Árpád-korban, nagyjából most is a középbirtokos nemesség. Az egymást követő nemzedékekben bárói méltóságot betöltő arisztokrácia hatalmi reprezentációjának a vár volt a megfelelő építménye, még abban az esetben is, ha könnyebben megközelíthető és adott esetben több kényelmet nyújtó kastélyaik is voltak. Ezzel kapcsolatban kell megemlítenünk azt jelenséget, hogy több ismert középkori várat neveznek a források időnként *castellumnak*, mint pl. Simontornyát 1345-ben, Diósgyőrt, valamint az Alduna-menti Haramot és Kevét 1490 körül; ezek

az elnevezések azonban főként a magyarországi szokásokban járatlan idegenektől, elsősorban itáliai humanistáktól származnak.¹³⁹

A kastélyok építésére adott királyi engedélyekre visszatérve, az Árpád-koriakkal szemben az Anjou-koriak, főként azonban a Zsigmond királytól származók már sok esetben említik, hogy a birtokos kőből, fából avagy tetszése szerint, a kettő közül bármelyikből építkézhet. A Báthori testvérek számára 1334-ben Ecsed építésére adott oklevél szerint a várat vagy erődítményt, amint arról már szó volt, akár kőből, akár fából építkézheték. Az építőanyag szabad választásának lehetőségét így tehát a várak emelésére szóló engedélyek is tartalmazhatták. 1386-ban Losonci István a nógrádi Gácson, 1398-ban Upori István a zempléni Uporban és ugyanabban az évben Treutel Miklós a Kőrös megyei Berstyanóc körzetében felépítkézhető várára kapott ilyen engedélyt. A szintén 1398-ból való a somogyi Inakodiak számára szóló és már idézett oklevélben ezzel szemben az olvasható, hogy ők csak fából építkézhetnek. Ugyanezt mondta ki 1436-ban a Somosiak egyik Sopron megyei birtokára szóló engedély. A somkeréki Erdélyi Antal számára 1410-ben kelt oklevelében viszont Gernyeszegen kőből építkézhető kastély készítésére adott engedélyt Zsigmond király. Az oklevelekben a „kőből való” kifejezést természetesen nem szó szerint kell érteni, az így jelölt vár vagy kastély téglából is építkézhetett.

Fából már az Árpád-korban, sőt az európai várépítés korai szakaszában is gyorsabb, olcsóbb és könnyebb volt építeni. A faanyag akkor az erdővel sűrűn borított Magyarországon még mindenütt kéznél volt, és az építkézést esetleg hozzáértő jobbágyokkal is el lehetett végeztetni. Ezzel szemben követ fejtetni, téglát vettetni és égettetni, azt szállítkatni jóval drágább volt. A falazáshoz pedig kőműves kellett, aki nem állt mindenütt rendelkezésre, az igényesebb épület esetében szükséges kőfaragóról nem is szólva. Természetesen még a fából történnő építkézés esetében is előfordulhatott váratlan esemény, ahogyan az a gersei Pethők, a már említett engedély alapján, a vasi Mihályfalván készülő kastélyánál törtétt. A Zsigmond királyhoz 1410 nyarán felterjesztett panasz értelmében Pethő János a győri káptalan Bertalan nevű ácsával kötött egyezséget a kastély felépítésére, akit ezért családjával együtt a helyszínre költöztetett, ám ő a castellum befejezése előtt otthagya az építkézést. Pethő elfogatta a családöt, ami ellen a káptalan tiltakozást jelentett be. A király Szécsi Miklós vasi ispánt küldte ki az ügy kivizsgálására, utasítva, hogy ha kész a castellum, Bertalan ács családját engedtesse el, munkabéretét pedig fizettesse ki Pethővel, a munkát azonban fejeztesse be az áccsal. Az ügy befejezéséről az oklevél nem szól, ám a kastély elkészült, később ugyanis többször említik. Az esethez érdeemes megjegyezni, hogy a fából készített castellumöt 1422-től az előkelő Márványkő elnevezéssel illették, holott csak Mátyás király 1459-ben adott engedélye alapján építkézték át kőből.¹⁴⁰

Fából építkézt castellum volt 1403-ban a temesi Széphelyen, amelyet még 1424-ben is mint igen erős, fából készült kastélyt említetnek. 1413-ban a gömöri Derencsényben a Derencsényieknek, a pozsegai Gradistván pedig a felsőlindvai Szécsieknek volt árokkal körülvett fa kastélya. Jóval később, 1478-ban még mindig fából építkézt kastély állt az arisztokrácia legfelső rétegéhez tartozó Garaiak névadó birtokán a Valkó megyei Gara mezővárosban. 1489 előtt Geréb Mátyás horvát-szlávon bán a Zágráb megyei Jasztrebarszkan alapjaiban új fa kastélyt építkézt boro-

nából, vagyis durván megfaragott szálfákból, kapuja felett toronnyal. A vividinai castellum köré ugyanakkor két latorkertet, vagyis palánkkal körülvett elővárat és egy kis bástyát készíttetett fából. A két utóbbi esethez meg kell jegyeznünk, hogy a két, eredetileg magánföldesúri castellum ebben az időben már báni kézben levő végvár volt. A fából való építkezést itt az olcsóbb és gyorsabb megoldás igénye indokolhatta. Másutt azonban ez nemcsak anyagiak kérdése lehetett, a Garaiaknak feltételezhetően lett volna arra lehetőségük, hogy Garán állt korábbi és elpusztult várak helyére kőből építtessenek akár új várat, akár kastélyt.

A levéltári adatokban szereplő fa castellumok esetleges építészeti képéről csak néhány szüksézáví tudósítás maradt. Az Alsániaknak a somogyi Patán 1431-ben olyan nemesi kúriájuk volt, amelyben fából épített és körülárkolt torony volt, és azt árokkal körülvett, fából készített, tornyos castellum, vagyis külső védőöv kerítette. Ez az ismételten idézett adat egyrészt arról árulkodik, hogy az Árpád-korhoz hasonlóan a castellum, vagyis a kastély szó még a 15. században is elsősorban a külső erődítést jelentette, másrészt arról, hogy még ekkor is alkothatta torony annak belső épületét. A nemesi kúriákból, bármilyen épület állt is bennük, eszerint ebben a korban is akkor lett kastély, ha azt erődítették.

A 15. századi kastélyok megjelenéséről, építészeti képéről az okleveleken kívül a sokszor idézett királyi engedélyek is sok részletet árulnak el. A Zsigmond király uralkodásának utolsó éveiben kelt oklevelek szólnak először arról, hogy az engedély birtokosai az építhető kastélyt árokkal vehetik körül és azon belül azt kőfallal, tornyokkal és más védőművekkel erősíthetik meg. A felsorolt részek között az árok az erődítés természetes és ősi része, a másik három azonban, legalábbis a korábbi castellumokról szóló adatokhoz viszonyítva, bizonyos fokig újdonság. Közülük talán a legfontosabb a kőfal, ezt követi az abban álló torony, s végül a latin *propugnaculum* szóval jelölt erődítésrész. Az utóbbi az oklevélszótárak szerint az a falból kinyúló, előreálló, a toronynál valószínűleg alacsonyabb vagy a külső fallal azonos magasságú, annak oldalirányú védelmét ellátó erődítményrész, amely nagyon hasonlít a 16. században meghonosodott, reneszánsz bástyához. Ezért ismert a *propugnaculum* szó *bástya* jelentése is.¹⁴¹ Az Árpád-kori sánc-árok-palánk védőművet a 15. századra felváltotta az árkon belül felépített tornyos kőfal, vagy amint azt a somogyi Pata castellumát leíró oklevél elmondja, a tornyokat megépített külső fa fal. Bármiből is épült a késő középkori kastély, építészeti kialakításában lényegesen különbözött a korábbi formáktól.

A 14. század végétől a kastélyokról szóló írásos említésekben a castellumon kívül egyre sűrűbben szerepel számos más elnevezés is. A Ludányiak 1425-ben kapott engedélyük szerint akár *castrumot*, akár *munitiót*, akár *fortaliciumot* építtethettek. 1454-ben a Cillei familiáris Peschinger Kristóf a Kőrös megyei Garignicán álló, meglevő kúriáját fából és *fortalicium* módjára építtethette meg. Pálóci László országbíró 1465-ben Sárospatak városában levő kúriáját vár módjára, *ad modum castri* erődíthette, akárcsak ugyanabban az évben a Szerdahelyiek, akik a nyitrai Szerdahelyen emelhetek kastélyhelyükön új kővárat vagy vár módjára, azaz *instar castri* épített castellumot. A sokféle kifejezés mögött rejlő, azonos jellegű, tehát erődített lakóhelyek közös jellemzőit a legjobban talán II. Ulászló királynak az az Erdődi Péter számára 1510-ben kiadott engedélye határozza meg, amelyben az olvasható,

hogy a Vas megyei Jánosházán saját maga által építtetett házát *kastély módjára kőfallal és árokkal* erősítheti meg.

A lakóhelyet elkerítő kőfal építése eleve nemesi előjog lehetett. 1502-ben ugyanis II. Ulászló király arra adott engedélyt Korlátkövi Oszvaldnak, Tata és Komárom királyi várnagyának, hogy Újtata mezővárosában malmot építtessen és azt, nemesi kúriák módjára, kőkerítéssel vetesse körül.¹⁴² Az ilyen fal építésével természetesen sem az említett malom, sem a nemesi lakóhely nem vált még castellummá, ahogyan azt Mátyás királynak Szatmár vármegyéhez 1482-ben intézett parancsa elmondja. Mátyás utasította a megyét, ne akadályozza meg Károlyi Lászlót a saját városában (ti. Károlyban) lakóháza építésében, mert az se nem vár, se nem kastély, a vármegye panaszával ellentétben.¹⁴³ 1513-ban Désházi István, az esztergomi érseki javak kormányzója azzal a kéréssel fordult a királyhoz, hogy adjon engedélyt a Közép-Szolnok megyében fekvő, menyői birtokán álló kúriája erősítésére. A király a kérést elutasította, azt azonban megengedte, hogy Désházi a házát, másképpen kúriáját egyszerű módon, árokkal és fából bármilyen számára szükséges dolgokkal erősíthesse, azt azonban sem várak, sem kastélyok módjára nem teheti.¹⁴⁴ Az írott források tehát egyértelműen vallják, hogy a nemesi kúria bekerítésében – történjék az akár fából, akár kőből–téglaból – vagy erősítésében volt valamilyen, a kortársak előtt ismert, írásos emlékek hiányában azonban a késői utókor számára ismeretlen határ, amely alatt az épület nem számított castellumnak. Rendelkezhetett eszerint árokkal és fallal, anélkül, hogy a castellum fogalmába tartozott volna. Ezért írhatta Werbőczy a Hármaskönyvében, hogy a castrum, a castellum és a fortalicium fogalmát nem szükséges külön meghatározni, az ugyanis közismert.¹⁴⁵ Az oklevelekből azért hiányzik tehát a számunkra oly fontos fogalomrögzítés, mert az a középkor nemesi közgondolkodása számára ismert és egyértelmű volt. Ennek feltételezésére adhat okot Istvánffy Miklós magyar történetének az az 1514-es parasztháborúval kapcsolatos megjegyzése, amely szerint Dózsa hadai „némely kisebb kastélyt s árokkal és sánccal erősített házat, amilyen szerte Magyarországon a nemeseknek van, egyetlen támadással elfoglaltak”.¹⁴⁶ A későközépkori Magyarországon megkülönböztethetőek voltak tehát a nemesség kastélyai, valamint árokkal és sánccal erősített házai. A kettő közötti különbség akkor ismert és jól tudott volt, a ma kutatója számára azonban csak nagyon nehezen, és az írásos adatok alapján a legtöbb esetben egyáltalán nem választható szét a két nemesi lakóhelyforma.

A fentiek ismét csak annak bizonyítékai, hogy létezett olyan királyi dekrétum Magyarországon is, amely meghatározta, mi tartozott a vár vagy a kastély ismérvei közé és a nemesi lakóhelyet milyen mértékben lehetett árokkal, sánccal, esetleg fallal körülvenni anélkül, hogy azokat elérné. A szalonnai kúriáról szóló 1399-es és már többször idézett adat szerint a castellum körítőfala fogazott lehetett, de magasságáról és vastagságáról nem tudható semmi. Vajon a magyar királyság területén is a lovon ülő fegyveres felemelt kardja adta meg annak mértékét? Mindaddig, amíg az erre vonatkozó törvény szövege valamilyen véletlen folytán elő nem kerül – amire, úgy tűnik, kevés a remény – feltételezések is alig fogalmazhatók meg a témával kapcsolatban. Csupán annyi állapítható meg: „valószínűtlen, hogy az osztrák Landrecht kiadása előtt ez már nálunk ismert lett volna”.¹⁴⁷

A levéltári dokumentumok több esetben szólnak az egyes kastélyok kőfalának részleteiről. Ezekből megtudható, hogy a falak tetején nemcsak pártázat lehetett, hanem körüljárható védőfolyosó is, mint 1489-ben a zágrábi Vivodinában. A kastély bejárata, kapuja felett kaputorony emelkedhetett. A gersei Pethő családnak 1459 után kőből újjáépített Márványkő castellumában 1490-ben külső és belső kaput említenek. Márványkő tehát két részből állt, külső és belső kastélyból, a mai fogalmak szerint elővárból és a tulajdonképpeni erődített lakóhelyből. Kaputornyot említenek 1478-ban a Kőrös megyei Kustyerolcban, 1504-ben Komjátiban, 1543-ban a század elején épített vasi Mesteriben.

A források szerint a kapuk felett, legalábbis a 15. század második felében ott díszlett a birtokos kőbe faragott címere, rendszerint évszámmal. Az utóbbi általában valamilyen építkezés, adott esetben a teljes kastély megépítésének befejezését jelzi. Drágfi Bertalannak a szatmári Erdődön építtetett castellumán a családi címerben az 1481-es évszám volt, ahogyan ez egy későbbi irodalmi adatból tudható. Ma is létezik viszont az az 1958-ban Mátészalkán előkerült, vörösmárvány gyümölcsfűzéses és Báthori-címeres, sárkányrendes reneszánsz kőfaragvány, 1484-es évszámmal, amely egykor Ecsed castellumának kapuját díszítette (110. kép). Ákosházi Sárkány Ambrus érdi kastélyának kapuja felett ma már csak egy múlt századi feljegyzésből ismert, sárkányrendes címer volt, amelyet 1840-ben találtak. Az érdi kastélyt az 1510-es években építtette, a címer abból az időből származhatott.

Több oklevél szól a kastélyok belső épületeiről is, főképpen a középkor végéről. 1524-ben felsőlindvai Szécsi Miklós azért pereskedett Sárkány Ambrussal, mert az az ő erdeiből vágatta ki azt a fát, amelyből Sárkányszigete kastélyában korábban leégett házait újjáépíttette. Geréb Mátvás bán a bozsjakói kastélyban 1489 előtt fából készíttetett „egy jó borona konyhát” és azzal együtt két sütőházat, valamint befejeztette azt a házat is, amelynek építését még Egervári László bán kezdte meg. Vivodinában ugyanakkor fűthető szobát építtetett boronából és a kastély körüljárható védőfolyosóján egy kis kamrát.

Más adatok a kastélyok kő épületeiről tudósítanak. Ilyen volt a Pest megyei Diódon 1461-ben, amelyről akkor azt írták, hogy az vár módjára épített kő kúria, holott már a század elején, 1417-ben kőből készült castellumként említették (115. kép). Az ugyancsak kőből épített Kőrös megyei Kustyerolc kastélyának sok és változatos megnevezésű helyisége szerepel litvai Horvát Damján özvegye és Horvát Péter 1475-ben készült osztozkodásában. Pince, felette fűthető szoba, kis és nagy kamrák, kandallós szoba, régi és új konyha, puskaporos kamra, lépcső, a már korábban idézett kaputorony, gabonásház került felosztásra, mindebből emeletes épületre lehet következtetni. 1495-ben, amikor a Várdaiak a Bodrog megyei Bátmonostor kastélyán osztoztak, a kapu melletti régi szobát, egy kő házat pincékkel, sütőházat és valószínűleg raktár jelentésű teresházat említettek. 1504-ben a nyitrai Komjátiban Forgách Simonnak négyszobás és konyhás kastélya volt, pincével és melléképületekkel.

A még tovább is idézhető adatokból kiviláglik, hogy sok kastélyban állt emeletes kőház, sőt kőházak, alattuk pincével. A fából vagy kőből-téglából készült lakóépületek mellett önálló épületként konyhák, sütőházak – vagyis pékségek –, istállók, színek és egyéb gazdasági melléképületek lehettek a védőfalakon belül.

Az aradi Csálya kastélyában 1486 és 1489 között kőből készült palatiumot említettek. 1495-ben guti Országh Lőrinc és Haraszi Ferenc szőrényi bán egyezségében szerepel a kápolna feletti, palatium formájú boltozott helyiség. Azt akkor további két kőből készült és valószínűleg ugyanabban az épületben levő helyiséggel együtt Haraszi kapta meg, aki Országh Lőrinc számára ugyanolyan épületet volt köteles építtetni. Palatium volt a verőcei kastély főépülete is. A kőből épített palota és maga Verőce városa királyi kézen volt, amikor először 1429-ben zálogként, majd 1437-ben véglegesen Marcali Imre kapta meg. 1440 és 1445 között ő építtetett a palatiumból castellumot.

A megelőző századokhoz hasonlóan a 15. században is készülhetett kastély torony vagy torony jellegű épület köré. Torony alkotta a már sokszor idézett somogyi Pata belső épületét, méghozzá fából épített torony. Fa torony állt 1446-ban a somkerekai Erdélyieknek a tordai Gernyeszegen levő háza mellett, s 1477-ben a kető együtt alkotott castellumot. Torony köré épült fortaliciuma volt a nyitrai püspökségnek 1454-ben a trencsényi Biccsén. Butkai Péter királyi kamarásként 1489-ben kapott engedélyt, hogy a zempléni Butkán a korábbi vár romladozó tornya köré fából vagy kőből kastélyt építtessen. Hasonlóképpen korábban lerontott vár tornya köré építettek kastélyt 1497 előtt a trencsényi Budatinban a Hatnaiak. 1524-ben enyingi Török Bálint szabadkai castellumáról azt írták, hogy az torony. 1528-ban a szegi Dóci Jánosnak a csongrádi Szegváron álló kastélya erődített torony volt. A Vas megyei Mesteriben 1543-ban a két évtizeddel is korábban elhunyt Mesteri Bernát fiai vizesárokkal körülvett, kőfallal kerített, kaputornyos kastélyon osztozkodtak, ahol a falakon belül kétemeletes, torony formára épített ház állott, szintenként három-három helyiséggel. Torony módjára épített ház alkotta a vasi Sitke kastélyának belső épületét is, amelyet a 16. század elején élt Sitkei Sebestyén építtetett, árokkal és fallal körülvéve, kapuja felett toronnyal, ahogyan az fiainak 1548-ból származó osztozkodása elmondja.

Maradtak adatok a kastélyok részleteiről is. Közéjük tartozik az erdélyi, Belső-Szolnok megyei Szészármán, a harinai Farkas család birtokában levő kastély ablakainak vasrácsairól szóló, 1505-ből. Ennél korábbi, 1480-ban kelt forrás említi a Rozgonyiaknak a zempléni Varannón álló kastélyát, amelyet akkor kifosztottak, s a többszáz forint értékű kár között szerepel háromszáz festett mennyezetgerenda, valamint az ablakok csodálatosan díszített üvegezése. Ezek a részletadatok további következtetések levonására alkalmasak. A szészármái kastély ablakra való vasrácsai azt a középkorból ismert tényt erősítik meg, amely szerint a lakóházak alsó szintjeinek, esetleg emeleteinek ablakaira is általában ilyeneket helyeztek az esetleges hívatlan behatólok ellen, a városi lakóépületektől a nagy várakig bezárólag. A varannói kastély nagy mennyiségű festett mennyezetgerendájáról szóló adat pedig arra nyújt lehetőséget, hogy képet alkothassunk egy főnemesi erődített lakóhely belső helyiségeinek gazdag kiképzéséről, s az azokban levő, olyan festett mennyezetről, mint amilyenek jelenleg csak egyes késő gótikus templomokból ismertek.

A kastélyok építéséről beszámoló adat viszonylag ritkán áll rendelkezésre. Ilyen a Butkai Péter somogyi ispánnak a Kőrös megyei Kedhelyen épülő kastélyáról beszámoló három levél, a 15–16. század fordulójáról. 1496 júniusában sógorának, gersei Pethő Györgynek írott levelében saját három jó kőfaragója mellé kért tovább-

bi hármat. A következő év elején István kedhelyi plébános azt írta Pethőnek, hogy a két megnevezett mestert kifizette. Három évvel később, 1501 január 1-jén Butkai arra kérte sógorát, hogy ha Szlavóniából nem jönnének meg az ácsok, akkor a háza körüli munkát végeztesse el saját, György nevű mesterével, mert szeretné, ha pünkösdre befejeznék a cseréppel való tetőfedést. Egyben azt is közli, hogy kedhelyi várnagya, György mindenről tud, vele beszélje meg. A levelek ugyan nem szólnak castellumról, az utolsóban említett György várnagy személye azonban annak bizonyítéka, hogy Butkai épülő kedhelyi háza kastély volt. Igényes épület lehetett, ha kőfaragók, szlavóniai ácsok dolgoztak rajta, és cseréppel fedték. Ugyanakkor arra is érdemes felfigyelni, hogy Butkainak saját mesterei voltak, sőt sógora, Pethő György is rendelkezett saját kőfaragókkal.

Butkai Péter kedhelyi kastélyának formája ismeretlen, a három fennmaradt levél nem szól róla. Nem tudható tehát, hogy védőművein belül ház formájú épület, palatium vagy torony állt, esetleg valamilyen más e háromból kialakított formája volt. Mátyás király 1480-ban kiadott építési engedélye alapján a következő években a bajnai Both család által a somogyi Szentgyörgyön felépített kastélyról azonban 1538-ból bőséges leírás maradt. Ekkor a család János és György nevű tagjai osztottak annak birtokán. Az erről szóló oklevél szerint a kastélynak négy tornya volt, közülük egy a bejárat felett emelkedett, vagyis kaputorony volt. Helyiségei között kápolnát, nagy palotának nevezett termet, alsó és felső helyiségeket, közöttük stubának nevezett fűthető szobákat, praetoriumnak nevezett előtereket, boltozott torony-szobát, a nagy palota alatt pincét, konyhát és fölötte füstölőt, egy „domus cubicularia”-ban festett „mennyezés”-t, egy másikban pedig kifestésre váró mennyezetet soroltak fel. A kápolna tetejének, a kastély védelmét ellátó részeknek és a párkálynak, vagyis a kapu előtt elterülő és valószínűleg a gazdasági melléképületeket magába foglaló „elővár”-nak a fenntartása az osztozkodók közös feladata maradt. A kastély alatt említett halastó az azt körülvevő vizesárokkal lehetett azonos.

A leírás alapján több épületből vagy szárnyból álló, összetett alaprajzú kastélyra lehet következtetni. Egyéb adatok is szólnak arról, hogy a 15. század végén és a 16. század elején már nemcsak az Árpád-kori örökségként eddig ismertetett, az árkon és a falakon belül földszintes vagy emeletes lakóházból, esetleg annál díszesebben megépített palatium-palotából vagy toronyból, illetve azok körül készülhetett kastély, hanem többféle épületből kialakított, összetett alaprajzú kastélyok is voltak.

Ilyen volt, bár egészen kivételes, a vasi Asszonyfalva castelluma, amely a korábbi vár részeinek felhasználásával, a 15. század első negyedében épült. Ott eredetileg az Ostfiaknak volt vára, amelyet 1403-ban, miután a Zsigmond király ellen lázadókhöz álltak, leromboltak. Később kegyelmet nyerve, feltételezhetően királyi engedéllyel castellumot emeltek a vár romjaira, amely 1430-ban már állt. Ez főként fából készülhetett, ugyanis 1441-ben a Rozgonyiak I. Ulászló király nevében elfoglalták, szétszedették és anyagát elszállították. Az 1456-ban kapott újabb engedély alapján újjáépítették. A korábbi várról, amelyet Kígyókőnek neveztek, fennmaradt egy 1399-ben készített összeírás. Abban nagy torony, kis torony és benne a kapu, pincével ellátott palatium, valamint még egy épület szerepel. A 16–17. század folyamán is létező castellumról 1538-ból, 1572-ből, 1583-ból és 1630-ból is maradt leírás, amelyekben ugyanazok az épületrészek szerepelnek, mint az 1399-es okle-

vélben, a nagy és a kis torony, a palota, a nagy pince feletti két helyiség és a fából készült épület. Asszonyfalva castelluma eszerint, 1680-ban bekövetkezett pusztulásáig a középkori vár épületeiből összetett építmény volt, s ilyen módon a magyarországi középkori castellumok között az eddigi ismeretek szerint szinte egyedülálló.

Az ásatások és kutatások adatai

A késő középkori kastély fogalmának egyértelmű meghatározásához az eddig történt helyszíni kutatások között, megismerhető eredményei sem vezetnek el hiánytalanul. Ennek oka az, hogy kevés olyan kastély van, amelyet teljes terjedelmében kiástak, még kevesebb az olyan, amely falkutatás során került elő és ennél is kevesebb, amelynek adatait nyomtatásban közzé is tették. Ha azonban ezekhez hozzá tesszük azokat, amelyekről múlt századi vagy e század eleji leírás maradt, áttekintésükkel az írott forrásokból megismert, rendkívül színes és sokrétű kép tovább bővül.

Az Anjou-kor castellumainak megjelenési formáiról, amint arról már szó volt, az okleveles adatok hallgatnak. Az eddig ismert ásatások sem hoztak eredményt e téren. Az viszont előfordul, hogy 15. századi adatokban feltűnő castellum ásatása alkalmával az előkerült leletek és leletkörülmények annak építési korát az előző századra helyezik. Ilyen a Tolna megyei *Györke* 1446-ból ismert castelluma, amelyet teljes egészében feltártak. A mai Ócsény falu határában található, annak Oltovány nevű részén. Ottani kutatómunkája eredményét kérésemre az ásató Miklós Zsuzsa az alábbiakban foglalta össze: „A falutól kb. 500 m-re, a Bata nyugati partján, környezetéből néhány méterrel kiemelkedő dombháton található. Első részletes leírása Wosinsky Mórnak köszönhető, aki rajzot és részletes ismertetést közzől¹⁴⁸ (26. kép).

A Bata vizére támaszkodó erődítmény kb. 30×30 méter kiterjedésű, lakóterületét félkörben 4 méter mély, 10–15 méter széles árok övezi. Ennek külső oldalán emelkedik a mintegy 1–1,5 méter magas, 15–20 méter széles sánc. Wosinsky korában még látszott a külső, sekélyebb árok is, ennek azonban napjainkra csak az indulása maradt meg a déli oldalon. Folytatása már az 1950-es években is csak légifotón látszott.

Belső területét 1988-ban kutatóárokokkal vizsgáltuk meg, majd 1990–1992 között szelvényekkel tártuk fel (mintegy 20 méter kivételével az egész felületet). Ennek eredményeként kirajzolódott a teljes lakóterület az épületekkel, hulladékgyödrökkel, paliszáddal, és tisztázódott a vár kora is.

A déli szélen helyezkedett el egy kb. 4×18 méter alapterületű, háromszatú, tömésfalú épület, amelynek nyugati helyiségében találtuk meg a kályha alapját. Ennek a háznak a pusztulási rétegébe építettek bele egy 2,4×2,4 méter alapterületű téglatornyot. A megfigyelések szerint ez volt a lelőhely legkésőbbi építménye. A fenti két épületen kívül egy paticsházat és két cölöpszerkezetű épületet tártunk fel. Ezeknek egymáshoz való viszonyát, pontos korát a leletek részletes értékelése adja meg.

A Bata felől egysoros, a többi oldalon pedig többsoros palánk részleteit figyeltük meg.

Az ásátás során 27 hulladékgödröt tártunk fel.

A XIV. század vége – XVI. század eleje közé keltezhető leletek nagy része fazék-töredék, amelyekből több, kisebb-nagyobb fazekat lehetett összeállítani. Igen sok a tál alakú kályhaszem, és előkerült több dongás hátú, mázatlan, áttört előlapú kályha oromdisz is. Viszonylag sok a velencei üvegedény töredék is. (...)

A vár közvetlen közelében, valamint vele szemben, a patak másik partján is településnyomokat figyeltünk meg, amelyeknek kora a XIV–XVI. századra tehető.¹⁴⁹

A castellum építésének pontos idejéről, építtetőjéről, de még birtokosairól sem szólnak a források. A vele kapcsolatosan 1446 előtti peres ügyben szereplő berzsenyi Kis Kelemen az egykori györkei várnagy, Tallóci Frank, akkor horvát-szlávon bán familiárisai közé tartozott. Ennek alapján elképzelhető, hogy a kastély valamilyen módon Tallóci kezében volt a 15. század első felében.¹⁵⁰ A török idők elején elpusztult Györke falu egyébként részben a helyi, köznemesi Györkei családé volt, részben a györgyi Bodók anyavári uradalomhoz tartozott.¹⁵¹

A palánkján belül feltárt tömésfalú, háromhelyiséges épület a késői középkorban jellegzetes, az ország sok helyén megtalálható nemesi házforma. Feltételezhetően gazdasági melléképületként tartozott hozzá a megtalált két cölöpszerkezetes és az egy paticsfalu épület.

Földsáncal és vizesárokkaal volt körülveve az ákosházi Sárkány család zalai *Sárkánysziget* castelluma is, a már idézett 1524-es adat szerint belsejében fa épületekkel. Ez a 15. század közepe táján az Árpád-kori Buzádszigete nevű castrum helyére épített, erődített nemesi rezidencia, az ott végzett ásátás tanúsága szerint felhasználta az 1365-ben *locus castriként* említett, korábbi sáncvár megmaradt árkát és sáncát (27. kép). Az 1292-ben már álló *castrum* akkor fennálló részei tehát alkalmasak voltak arra, hogy azok továbbépítésével, árkának mélyítésével és szélesítésével, középső részének motte-szerű magasztásával castellumot alakítsanak belőle. Ez az eset azért figyelemreméltó, mert egy 13. század végi *castrum* sáncának és árkának módosításával, szélesítésével és mélyítésével arra volt alkalmas, hogy abból két évszázaddal később *castellum* legyen. Más adatokkal együtt arra figyelmeztet, hogy azok az építmények, amelyek kis méretük ellenére az Árpád-kor végén még várak voltak, a 15. század szemében már csak kastélynak minősültek. Úgy tűnik, két évszázad elég volt ahhoz, hogy a két építménnyel kapcsolatos fogalmak, elképzelések ilyen alaposan megváltozzanak, s a késő középkori társadalom szemében a kisméretű sáncvárak átkerüljenek a kastélyok fogalomkörébe. A sárkányszigeti kastély képéhez még hozzátartozik, hogy a lakóépülete helyén talált téglák, késő gótikus és reneszánsz kályhacsempék, valamint ablaküveg-töredékek alapján az ásátó Vándor László maradandóbb anyagú épület létrehozását.

Az öcsény-györkei és a hahót-sárkányszigeti kastély, az Árpád-kori kisméretű sáncvárakhoz hasonlító kialakítása feltételezhetően nem tükröz sajátos és egyedi megoldást. A 14. század végétől épült további castellumok is épülhettek hasonló módon és csupán a kutatás hiányának, vagy a kutatási eredmények hiányos közlésének tudható, hogy ma még többről nem tudunk.

Földsánc és árok azonban, részben az írott történeti forrásokból, részben a régészeti terepbejárásokból ismertén, számtalan késő középkori castellum körül volt. Ilyen az a Tolna megyei *Sárszentlőrinc* határában, a Birkajárás dűlőben felfedezett,

nagyjából 50×80 méter kiterjedésű, kettős árokkal és azok között sánccal övezett, egyébként ismeretlen nevű és korú castellumhely is, amely az elpusztult, középkori Alegres falu helye mellett van, és ahol az öcsény-györkei castellumhoz hasonlóan 14–16. századi leletanyag található. Kettős árok és azok között sánc volt a Héderváriaknak a 16. század elején említett, szintén Tolna megyei és az ozorai vár uradalmába tartozó *edelényi* kastélya körül is.¹⁵²

Az árokkal és azon belül palánkkal kerített castellumok közé tartozott az említett Tolna megyeiektől nem nagyon távoli, a Duna keleti oldalán fekvő, egykor Bodrog megyei *Bátmonostor* is (28. kép). Feltételezhető, hogy árka kiásott földjéből eredetileg sánc is volt körülötte, ezt azonban idővel nyomtalanul elszántották. Először 1409-ben említik, vagyis azt megelőzően készült. Mátyás király 1464-ben kelt oklevele szerint Luxemburgi Zsigmond engedélyével építették. Építtetője ennek alapján ifjabb Töttös László, udvari lovag volt. Családjának kihalta, 1468 után a Várdaiaké. 1561-ben azt írták róla, hogy emberemlékezet óta a Várda családé volt, de amióta Pécsét 1543-ban elfoglalta a török, egykori falvaival együtt alig maradt belőle valami.¹⁵³ Még álló romjait végül 1761-ben felrobbantották. Helyén 1966-ban végzett leletmentő ásatást Kőhegyi Mihály, 1977–79-ben területének egy részét Biczó Piroska tárta fel, aki az ásatás eredményeit kérésre az alábbiakban foglalta össze: „A felszínen kirajzolódó kerítőárok nyomvonala és két kutatóárok adatai alapján a 70×90 méter kiterjedésűnek meghatározható udvarház északnyugati részén, közel 900 méteres területen, az udvarház belterületének kb. egyhatodán folyt ásatás. A feltárt alapfalszakaszokhoz és az elbontott falak nyomához csatlakozó járószintekből hasonló korú, XV–XVI. századi leletanyag került elő, amiből a sűrű beépítettség ellenére az épületek egykorú használatára következtethetünk. Az a tény, hogy az épületrészek építőanyagában, falmélységében különbség mutatkozott, arra utal, hogy az épületegyüttes nem egyetlen építkezés során jött létre. Az alapfalmaradványok és az épületrészek egymáshoz való viszonya az épületegységek időrendi sorrendjét a következőképp rajzolja ki: legkorábbi az épületegyüttes délnyugati szélén északnyugat-délkelet irányban húzódó, 5,5 méter széles épület, amelynek három helyiségét tártuk fel, délkelet felé azonban még további helyiség vagy helyiségek húzódnak. Az épület északkeleti hosszanti oldalához később egy 3–3,3 méter széles, gyenge falazású épületrészt csatoltak. E bővített épülettől északkeletre egy 9×12,5 méter külméretű, zömmel törtkőből épült, tégl dongaboltozattal ellátott pince és tőle délkeletre egy tégl épület húzódott. Ez utóbbi kettő egymáshoz való időrendi viszonya nehezen tisztázható, mindkettő egy-egy merőleges (északkelet–délnyugat irányú) falszakasszal kapcsolódik a legkorábbi épülethez. A falvastagság és mélység alapján a pince fölött esetleg kétszintes épület állt. A dongaboltozat fölötti törmelékrétegből került elő az udvarház területén talált kőfaragványok zöme, közöttük fecskefarkas profilú bordacsomópont és kökeretes, keresztosztós ablak töredékei. A pince bejárata a délkeleti oldalon az udvar felé nyílt, a lejárát szélein nagyméretű cölöphelyeket tártunk fel. Az északkeleti falszakaszon esetleg egy másik bejárat volt, a nagyméretű újkori bolygatás miatt ezt már egyértelműen nem lehetett tisztázni.

Az épületek alatt talált korábbi gödrök utalnak a terület Árpád-kori lakottságára. A XIV. századból származó, cölöpvázazás házrészletről nem dönthető el, hogy az udvarház megépülése előtti településrészhez vagy az udvarházhoz tartozott-e.

Az udvarházat övező palánkot és árkot a leghosszabb szakaszon az épületegyüttestől délnyugatra tártuk fel. Az árokról teljes szélességű merőleges metszetet sehol sem kaptunk, feltételezhető szélessége 7–9 méter lehetett, mélysége 3 méter körüli volt. Az épületektől 9–10 méterre húzódó árkon belül 4 méter szélességben palánkfal cölöpsorai kerültek elő az épületektől 2 méterre. A cölöpök számára készített, egymást metsző árkok a palánk javításáról tanúskodnak. Az északnyugati oldalon, a pince északnyugati falának vonalában a merőleges irányú palánk cölöpsorainak időrendi viszonyát a pincealapokhoz újkori bolygatások miatt szintén nem lehetett megfigyelni. A cölöpsorok árkából előkerült kisszámú kerámialelet a palánk XV. századnál korábbi keltezését nem teszi lehetővé.

Az udvarházat északkeleti és délkeleti irányban átvágó kutatóárkaink az udvarháznak az északeleti és délnyugati negyedében is további, komoly épületekre engednek következtetni, ám a délkeleti negyedre vonatkozóan nincsenek ismereteink. A kutatóárkokban nem találtuk nyomát esetleges, az udvarházat övező falnak. A palánk cölöpsorait a kerítőárok közelében itt is megtaláltuk, megújításra, javításra utaló nyomok kisebb mértékben jelentkeztek csak.”^{153a}

A castellum helyének feltárt, mintegy hatod részén tehát három épület alapfalai, azok kiszedett helye, illetve egynek a pincéje kerültek elő. Az ásás nyomán tapasztalt nagyfokú pusztulás oka az volt, hogy a területet a közelmúltig anyagbányaként használták. Biczó Piroska beszámolója és egy korábbi, nyomtatásban tőle megjelent rövid ismertetés arra utal, hogy a feltételezhetően kettős cölöpsorból álló, befont és sártapasztású palánkkal körülvett udvar északnyugati sarkában megtalált épületek közül a palánk melletti volt a legkorábbi. Legalább négy helyiségből álló és valószínűleg földszintes téglaház volt, két utolsó helyiségében kemencék nyomaival, a harmadikban téglaburkolat nagyobb, összefüggő részével. A kemencék alapján esetleg gazdasági rendeltetése lehetett, bár lakóépületként is elképzelhető. A téglapadlója alatti feltöltésből Mátyás-kori kerámia került elő, ami középkor végi átépítésére utal. Ezt a házat a további kettő építése alkalmával átlagosan 2,5 méter belső szélességű tornáccal bővítették.

A két másik épület közül az elsővel párhuzamos, téglából készültnek egyetlen nagy helyisége került elő, ez 6×11,5 méter méretével reprezentatív igényt is szolgálhatott.

A harmadik, másfél méter vastag kőfallal készült pince, amelynek délkeleti, a lejáratot magába foglaló falát az első ház tornácaig hosszabbították meg, vagyis összeépítették azzal. A pince beszakadt boltozata tetején kerültek elő az említett kőbordás boltozat töredékei. Az utóbbiak az épület jóval későbbi származását bizonyítják, ezért arról a későbbiekben lesz szó.

Az ásató régész nyomtatásban megjelent beszámolója szerint a castellum „jelentősebb épületei az eddig még feltáratlan részen helyezkednek el.”

A bátmonostori castellum figyelemreméltó érdekessége, hogy igényes belső épületei mellett egyszerű, századokkal korábban is hasonló módon épített fapalánk vette körül, amely a középkor végéig, sőt a török megszállásig megmaradt, és a kora-

beli kastélyokhoz hasonlóan nem épült át tornyos kőfallá, annak ellenére, hogy romlandó anyaga miatt bizonyára állandó javításra és időnként megújításra szorult.

A történeti adatok azt mutatják, a fából történő építés a magyarországi castellumok esetében még a középkor vége felé sem volt ritkaság. Ilyen, teljes egészében fából készült castellum maradványai kerültek elő az 1976-ban folytatott ásatás során a Zalaszentlőrinc határában fekvő, egykori *Fáncsika* középkori kastélya területén. Építésére 1402-ben kapott engedélyt a Szécsi familiáris Egervári Mihály sárvári várnagy. A feltárás alkalmával a castellum északkeleti saroktornyának és részben a délkeleti, valamint a kettő közötti keleti falának helye került elő. Az ásató Vándor László beszámolója szerint „a castellumot teljes egészében a mocsárban építették fel (ti. a mai Sárvíz patak mocsaras völgyében). A négyzet alakú saroktorny alapozása úgy készült, hogy az 5×5 méter nagyságú terület köré 3–4 cölöpsort vertek le, melyekre kelet-nyugati irányban 30–40 cm átmérőjű rönkfákat fektettek.

Ezek közeit folyami homokkal töltötték ki. Erre lapos, nagy darab megmunkáltalan termésköveket raktak. (...) A kövek felett 30–40 cm erősen paticosos kevert réteget találtunk. Mivel sem téglá, sem kötörmelék ebben nem volt, bizonyosak lehetünk, hogy a fancieskai castellum fából épült, (...) Feltártuk még az erődítmény keleti falának egy részét. A fal a mocsártalajra fektetett gerendákra volt alapozva, a felmenőrész boronatechnikával készülhetett. A lefektetett gerendák végpontjai cölöpökre támaszkodtak.”¹⁵⁴ A két megtalált torony és a közöttük levő fal nyomai alapján Vándor László a fancieskai castellumot négy saroktornyos, szabályos alaprajzúra rekonstruálta, amely nem kizárt, de egyértelműen nem is bizonyítható (29. kép).

Fából épített castellum volt a szintén Zala megyei *Páka* község határában, amelynek 1976-os ásatása és 1981-es végleges feltárása ugyancsak Vándor László nevéhez fűződik. Helye a Cserta folyó mocsaraiban fekvő sziget, a 12. századtól Páka falu házainak helye. A szigetet 1426 és 1431 között palánkfallal vetette körül a birtokos Szécsényi ifjabb László. „A palánk keleti oldalról kettős volt – írja ásatója –, közte falszorossal. A kapu a sziget délkeleti sarkában volt, ennek szerkezetét a nagyfokú lepusztulás miatt – egy időben a szigetet szántották – nem tudtuk megismerni. Az erődítés belsejében egy faszerkezetű, tapasztott falu udvarház állott, amelynek a feltárás során csak a helyét sikerült megállapítani, a törmelék és az itt előkerült kályhaszemek alapján.”¹⁵⁵ (30. kép)

A györkei, a sárkányszigeti és a pákai kastélyokban tehát fából épített udvarházak voltak, bár Sárkányszigeten tégláépület is létezett egy korszakban a fa palánkon belül, ahogyan a bátmonostori példa alapján előkelő megjelenésű és igényes kő-tégla épületek is állhattak. A fa udvarházak formája, mérete, alaprajzi elrendezése sajnos ismeretlen. Az eddigi feltárásokból akár alaprajzában, akár teljes egészében rekonstruálható, faszerkezetű épület sajnos nem ismert.

A maradandó anyagból készültek már jobban megismerhetők, ahogyan azt a bátmonostori épületek példája mutatta, rekonstrukció készítésére azonban azok sem alkalmasak, s formájukat, külső megjelenésüket ezért nehéz elképzelni.

Létezik olyan egykori kastély is, amelyben folyt ugyan ásatás, de csak töredékek ismerhetők a sok későbbi átépítés következtében. Ilyen a zalai *Egervár*; ahonnan kerámiából készült késő gótikus építőelemek, boltozati bordák, vállkövek és egyéb

töredékek kerültek elő, anélkül hogy az ásatás magára az épületre vonatkozóan felvilágosítással szolgált volna, és hogy az előkerült töredékek egyértelműen szétválaszthatók lettek volna az egykori ferences templom és kolostor hasonló töredékeitől. Az ismeretlen alaprajzú és megjelenésű egervári castellum a megtalált töredékek nyomán gazdagon megformált belső terekkel és esetleg homlokzatokkal rendelkezett.

Egyetlen, bár több szakaszban készült épület alkotta a nógrádi *Tar* erődített udvarházát, amelyet részben feltárója nyomán, részben pedig azért soroltunk a castellumok közé, mert – furcsa és mai szemmel kissé érthetetlen módon – az ismert 15. századi történeti adatok egy része castrumként említi, a valóságban azonban csak palánk, azon kívül árok és sánc kerítette.

A tari emeletes kőház mind alaprajzi formájával, mind gazdag boltozatos tereivel, a töredékek alapján elképzelhető homlokzataival már jóval több egyszerű nemesi lakóháznál. Ez az emeletes épület az oklevelekben szereplő palatium-paloták egyik változata. A 15. századi főúri és gazdag köznemesi kastélyok lakóépületének legtöbbször, ahogyan azt az ásatások és a falkutatások eredményei mutatják, hasonló módon kőből épített, emeletes és palota jellegű volt (31. kép).

Ilyen, palotával épített castellumnak tartható a ma Baranya megye területén fekvő, de a középkorban Somogyhoz tartozó *Szigetvár* várának északkeleti sarkában 1961 és 1964 között Kovács Valéria által feltárt, négyszög alaprajzú és támpilléres külső falakkal, kaputoronnyal megépített, udvarán két, egymásra merőleges lakószárnyból álló, megközelítően 25×25 méter kiterjedésű építmény. A történeti adatok és az ásatás nyomán ezt a helytörténeti irodalom által várnak tartott építményt a 14. század vége felé építtette a tapsonyi Anthimus család, s a következő század elején északnyugati sarkához kerek tornyot emeltetett. Az L alakú lakószárny feltételezhetően emeletes lehetett. Az egészet kívülről vizesárok vette körül, annak belső oldalán palánkkal. Az utóbbi nyugati oldalán nagyobb szabad terület volt, valószínűleg a hozzá tartozó gazdasági melléképületek számára¹⁵⁶ (32–33. kép).

A castellumnak tartható korai szigetvári „vár”-ral a 14. század vége óta egyre több helyen szabályos alaprajzzal épült középkori kastélyok csoportjához értünk. Főleg sík vidéken épültek így a kastélyok, akárcsak a várak. A szabályos alaprajzúaknak 15. századi példája a Győr megyei *Hédervár* egykori castelluma, a Héderváriak ottani vára alatti lakóhelye. Rekonstruálható alaprajzát és az afölé emelt épület sok részletét a Dávid Ferenc és László Csaba által 1984–85-ben végzett falkutatás és ásatás tisztázta (34. kép). A kastély nagyjából 30×30 méteres, magas fallal bezárt területének déli oldalán nyíló kapu az ott előkerült farkasverem alapján felvonóhidas volt, felette valószínűleg kaputorony emelkedett. A kapualjtól jobbra és balra egy-egy helyiség volt, ezek pinceként, tárolásra használt terek lehetnek. A bal oldali előtt, az udvarban feltárt keskeny és vékonyfalú, szűk falköz a szárny előtti folyosó, illetve az annak emeletére vezető lépcső maradványa. A kapualjon túl elterülő belső udvar hátsó oldalán háromszatú és emeletes – sajnos ismeretlen felépítményű – lakóépület, lakópalota állt, közepén nagyobb, kétoldalt négyzetes alaprajzú helyiségekkel (35. kép).

Ezt a középkorban *Szigetnek* nevezett castellumot, amely elnevezéséből következően mocsárban ült és vizesárok, azon belül pedig palánk vett körül, 1534 végén

új birtokosa, Bakics Pál a várral együtt leromboltatta és köveikből a szomszédos Rárón új tornyot, illetve tornyos kastélyt építtetett. A középkori kastély helyén, részben megmaradt töredékei felhasználásával ma a 16. században épült kastély áll.

A szabályos alaprajzú, belsejében palota jellegű lakóépülettel készült későközépkori kastélyok közé tartozott a somogyi *Ötvös* elpusztult castelluma is, a mai Ötvöskónyi szőlőhegyének oldalában. Feltárását 1966-ban Draveczy Balázs kezdte, 1970 és 1974 között pedig Magyar Kálmán folytatta. Az ásatás során teljes területe nem került feltárássra. Részben emiatt, részben az előkerült nagyszámú reneszánsz kőfaragvány közöletlensége miatt a castellum középkori állapotának hiteles rekonstrukciója ma még nem készíthető el (36. kép).

A Batthyányi Benedek királyi kincstartó által az 1510 előtti években építtetett kastély megközelítően négyzetes alaprajzú területét téglafal, azon kívül árok és sánc kerítette. Bejárata valószínűleg nyugati oldalán volt. Annak mindkét végén patkó alakú torony emelkedett. Közülük az északi alacsony falai előkerültek, a délit kibányászták a bejáratral együtt. A keleti külső fal sarkain támpillérek álltak. Az udvar északi oldalán, a külső faltól keskeny szorossal elválasztva állt a dongaboltozatos pincéjű lakószárny, előtte széles tornáccal és az abba foglalt pincejáróval. A kétrészes pince felett ugyanígy kétosztatú felső szint lehetett. Azt olyan fiókos dongaboltozat fedte, amelynek vállai alatt akantuszleveles reneszánsz gyámkövek voltak. Közülük az előkerült egyetlen darab az ásatás legszebb kőfaragványa (37. kép). Az épületet egyébként reneszánsz ajtó- és keresztosztású ablakkeretek, kandallók díszítették (38. kép).

A közelmúltban megásott és megkutatott castellumok közül a *nyírbátoriban*, a középkori Bátor kastélyában sikerült eredetileg is önállóan épített palotát találni és rekonstruálni. A kutatási eredményeket az 1987-ben végzett helyszíni munka vezetői, Tamási Judit és Szekér György közzölték nyomtatásban. A Báthoriak erődített rezidenciájának részletei egyébként először az 1953 és 1972 közötti építkezések során, illetve az azokkal kapcsolatos ásatások során váltak ismertté. Akkor Mérey Kádár Ervin, Csallány Dezső és Szalontay Barnabás, később Kovalovszky Júlia, s végül Magyar Kálmán ásatásait ők foglalták össze utoljára.

Az átlagosan 60×80 méter kiterjedésű kastély területét itt is palánk és azon kívül árok vette körül. Belsejében több épület helyezkedett el. Építtetőjük a 15. század végén és a 16. század elején Báthori István erdélyi vajda és unokaöccse, Báthori András voltak. Déli szélén hosszú, L alaprajzú, udvari oldalán tornácos szárny húzódott. Ennek nyugati végét a gimnázium építésével az 1950-es években elpusztították. A megmaradt épületszakasz ásatása és leletei nyomán olyan nagyméretű, emeletes palotának képzelhető el, amelynek udvari tornácát bábos–korlátos reneszánsz árkádsor díszítette, és amelynek belső helyiségeit ennek megfelelő reprezentatív igényvel alakították ki (39. kép).

A kastély tágas udvarának északi oldalán álló barokk magtár az előbbinél kisebb méretű palota maradványait rejt. Kétosztatú, de egy további hevederívvel három részre tagolódó, jelenleg is létező, dongaboltozatos pincéje felett háromosztatú, szintén dongaboltozatokkal fedett földszint, fölötte pedig egyterű, tágas fogadóterem helyezkedett el. Déli homlokzata előtt öt átboltozott támpilléren itt is bábos–korlátos reneszánsz árkádsor húzódott. Mindkét épület kutatásából íves és

egyenes záródású ajtók, illetve keresztosztású ablakok reneszánsz tagozású kereteinek töredékei kerültek elő (40. kép).

Nem tartozik a feltártak közé, de említésre érdemes az Arad megyei *Csálya* kastélya, ahol múlt századi leírások szerint nagyszabású, kőből épített palota állt. A megye monográfusa, Márki Sándor az 1890-es évek elején megjelent könyvében így írta le: „A külső földvár egy 2500 méternyi térséget vesz körül s ennek egyik részében állott a kővár, melynek szépen faragott kövei szanaszét vannak szórva. (...) Pincéi még meglehetősen épek, a felépítményt azonban elhordták. (...) Lakópalota volt a csálai várban (...) még pedig szabályosan faragott kövekből építve, renaissance modorban.” Ahogyan a történeti adatok között olvasható, 1495-ben kötött egyezség alapján a palotát birtokló Haraszi Ferenc vállalta, hogy a falakon belül mindenben hasonlót építtet tulajdonostársa, Ország Lőrinc részére is.

Az egyszerű és földszintes, akár fából, akár kőből–téglaból készült nemesi udvarház és az annál méreteiben is nagyobb, igényesebben kialakított palota vagy palotaszzerű épület mellett a castellumokban az Árpád-kor óta megtalálható harmadik épületforma – amint arról már többször is szó esett – a torony volt. Ma is létezik közülük több, az elpusztultak között pedig van olyan, amelyről maradt ábrázolás. Az előbbieik közé tartozik a Nyitra megyei *Zsámbokrét* és a bihari *Nagyszalonta* ma is álló tornya, a romjaiban nagyrészt fennálló Valkó megyei *Erdőd*, a régészetileg és falaiiban megkutatott Tolna megyei *Dunaföldvár* tornya, valamint a csongrádi *Szegváré*. Az egykor tornyos kastélyok közé tartozók közt szerepel a somogyi *Marcali*, a Bars megyei *Kistapolcsány* és a mai Pest, a középkorban Pilis megyéhez tartozó *Zsámbék* elpusztult castelluma. Az ismert sort az alaprajzi ábrázolásában fennmaradt zalai *Bér*, a mai Zalabér egykori kastélya zárja.

Az épségben álló *zsámbokréti* toronyhoz ma legújabbkori, kisméretű épületrészek csatlakoznak, közülük emelkedik ki a 9×15,7 méter méretű, pincével rendelkező, háromemeletes, sáttortós középkori épület. Az ismert castellumokhoz hasonlóan sánc és árok vette körül, ahogyan az telkének délkeleti oldalán még ma is látható. Pincéje keskeny előtérre és abból nyíló négyzetes belső helyiségre oszlik, az utóbbiban a középpilléren reneszánsz boltozat nyugszik. Felső szintjei egyterűek. Vakolt külsején emeletenként későreneszánsz osztósávok és sarokarmírozás, jellegtelen újkori ablakai körül bekarcolt szalagkeretek vannak. Déli homlokzatának második emeleti magasságában az egykori zárt erkélyt tartó kettős kőkonzolok találhatóak. Korhatározó középkori stílárészlet nem látható rajta, egész megjelenése azonban jellegzetesen 15. századi. A köznemesi Zsámbokréti családé volt, feltételezhetően az is építtette (41–42. kép).

A Duna délvidéki szakasza mentén emelkedő dombon magasodó *Erdőd* castellumáról először 1870-ben adott tudósítást Henszlmann Imre. A folyamra merőlegesen kifutó domblánctól mesterséges árokkal elválasztott és sánccal–árokkal körülvett magaslaton nagyjából 25×25 méter kiterjedésű, magas és pártázatos téglafallal kerített udvarban megközelítően 10×10 méteres, kétméteres falvastagságú, négyzetes alaprajzú, négyemeletes téglatorony helyezkedik el. A külső fal északnyugati sarkában kerek torony áll, tetején gyámkősoron ülő szuroköntő és pártázat szakaszaival a sarkatornyhoz az északnyugati fal mellett emeletes lakószárny csatlakozott. Ennek végén a castellum északi sarka hiányzik, kiborult, valószínűleg kirob-

bantott falcsonkja a külső sánc tetejére csúszott le. Ebben az elpusztult falszakaszban volt a kapu, helye ma már nem ismerhető fel. A castellum közepén álló torony bejárata szokatlan módon a földszinten nyílik. Az első két emeletre, valamint a felső két szintre a falban található keskeny lépcső vezet, a második és a harmadik szint között belső falépcső is lehetett. A szintek között fafödémek voltak, a legfelső azonban boltozott. Henszlmann a második emelet belső keleti falán falfestmény töredékeit látta, egy álló fegyveres lovagot és a nagy ablak felett mandorlába foglalt, kezében könyvet tartó Krisztus képét (43–44. kép).

A titeli prépostság egykor tizenkét faluból és Erdőd mezővárosból álló uradalmi központját alkotta a castellum, amely magas és vastag falaival, gyilokjárós kerek saroktornyával és a falak közt álló lakótoronnyal sokkal inkább a mai vár fogalmának felel meg, semmint a kastélyénak, ami megint csak annak bizonyítéka, hogy még a késő középkor kastélya is – a castellum elnevezés szó szerinti értelmezésében – tulajdonképpen kisméretű vár volt. Építésének kora, megmaradt részletei alapján, a 15. század közepe ahogyan azt Henszlmann száz évvel is korábban már megállapította.

A helyszínen tett megfigyelések alapján soroltuk ide *Nagyszalonta* tornyát, az Arany János Múzeumot magába foglaló Csonkatornyot. A helyi hagyomány, főként Arany János nyomán úgy tudja, a Bocskai István által letelepített hajdúk építették a 17. század elején, ennek azonban ellentmond falazata, egész megjelenése és szerkezete. Sokkal valószínűbb, bár adatok hiányában nem bizonyítható, hogy az 1514-ben említett Toldi kastély megmaradt, többször átépített és kiegészített része.

Több tudható *Dunaföldvár* műemléki szempontból helyreállított, megkutatott és környezetével együtt régészetileg is feltárt kétemeletes tornyáról, bár castellumként nem említik. A 16. század első évtizedeiben reneszánsz stílusú faragott kő ajtó- és ablakkeretekkel, második emeletén kandallóval ellátott, kívül cölöppalánkkal körülvett kőtorony építésének idején a hozzá hasonlók mintájára feltétlenül castellumnak minősülhetett. Ásatását 1964–65-ben Kozák Éva, falkutatását az ő közreműködésével 1968-ban a helyreállítást tervező Mendele Ferenc végezte (45–47. kép).

A torony bejárata a megszokott módon, az első emeletén nyílt, a nyugati oldalon. Közel hozzá, az északnyugati belső sarokban került elő a szinteket összekötő belső lépcső alapozása. Az emeleteket itt is fából ácsolt födémek választották el egymástól, a legfelső szint azonban, miként az erdői torony esetében is, eredetileg boltozott volt. Az egyébként 9,6×10,5 méter méretű és 1,2 méter falvastagságú torony alaprajzilag egy keskenyebb és egy nagyobb helyiségre oszlott, a zsámbokréti torony legalsó szintjéhez hasonlóan. Az utóbbiak közül itt is a második emeleten volt a kandalló és onnan nyílt a rekonstruált, eredetileg is fából készült erkély. A toronytól északra késő középkori kőfalak töredékei kerültek a felszínre, amelyek alapján feltételezhető, hogy a torony nem állt egyedül a palánkon belül.

A mai *Zalabér*, a középkori Bér, elpusztult castelluma alaprajzát annak a Giulio Turco nevű olasz építésznek a rajza hagyta örökül, akit a bécsi haditanács 1572-ben küldött a Dunántúlra, a török ellen végvárként felhasználható várak és kastélyok felmérésére. A rajzon – szokatlan módon – a 16. századi, négy sarokbástyás palánkon belül két torony látható egymás mellett, a kettő között valamilyen, a rajz

alaján alig értelmezhető kapuépítménnyel. Az egymás mellett álló két torony egyidejű létezését semmilyen adat nem támasztja alá, lehetséges az is, hogy nem egyszerre épültek. Béren 1507-ben kapott engedélyt castellum építésére a köznemesi Béri István. Az egykori kastélyhelyről régészeti feltárásáig semmi bizonyosat nem mondhatunk (48–49. kép).

A csongrádi Szeg, a mai *Szegvár* középkori kastélya nem pusztult el nyomtalanul, helyét a közelmúltban, 1990–91-ben tárta fel Vörös Gabriella. 1723-ban készült helyreállítási tervrajza szerint négysarokbástyás védőfallal körülvelt torony volt, az utóbbiról vall Szerémi György 1528-ból származó adata is. Az 1514 után épített torony a 18. század eleji rajz alapján nagyjából 10,5×11,5 méter méretű, vagyis az eddig ismertekkel megközelítően azonos nagyságú volt. A rajzok a tervezett barokk újjáépítés képét mutatják, hátsó homlokzatának földszintjén azonban még kulcslyuk alakú lőrészek láthatók. Akkor egyemeletesre tervezték, eredetileg azonban magasabb lehetett. Földszintje boltozott volt, belsejében csigalépcső vezetett az emeletre. Az ásatás során sok reneszánsz építészeti kőfaragvány került elő (50–51. kép).

A legújabb helyörténeti kutatások és régészeti megfigyelések nyomán a tornyos kastélyok közé sorolható a somogyi *Marcali* 15. század közepétől ismert, a Marcali család által építtetett castelluma. A város nyugati szélén emelkedő Várszeg nevű dombon volt a sánccal, árokkal és palánkkal körülvelt kastély, amelyről 1740-ből még az olvasható az ottani uradalom leírásában, hogy „valaha szép kastély lehetett, annak mind elpusztult és leomlott, mind penigh még fönn álló réghi keő falaiból, s körülötte most is mégh látható árkaiból ki tetszik (...) Ezen kastélynak réghi kú Falai, körülötte levő Árka is megh tetszenek”.

Az 1535-ből tornyos castellumként ismert, Bars megyei *Kistapolcsány* késő reneszánsz–klasszicista kastélyának udvarán 1990-ben folyt ásatás. Az arról szóló, fényképekkel illusztrált beszámolóban Matej Ruttkay azt írja, hogy ott már a 13. században erődített hely állt. A feltárt kőfalak többek között egy 19,5×22,5 méter kiterjedésű 14. századi „vár” részei, amelyről azonban helyszínrajz hiányában egyelőre nem alkothatunk közelebbi képet.

A jelenlegi kiterjedésére és formájára a 20. század elején átépített *zsámbéki* barokk Zichy-kastély középkori előzményét az 1905-ben lebontott hátsó része foglalta magába. Arányi Lajos 1876-ban készített rajzai, egy vázlatos alaprajz és egy távlati kép, valamint Sztéhlo Ottó 1900-ból maradt részfelmerései alapján az U alaprajzú és egyemeletes barokk kastély mögött elterülő négyszögű udvart pártázatos–lőréses kőfalak fogták közre, s a hátsó fal közepén állt a sarkain támpillérekkel erősített, magtárrá alakított, kétemeletes, toronyszerű középkori épület. Pest megye műemléki topográfiájában az olvasható, hogy a barokk kastély földszintjének középső részében középkori dongaboltozatokkal fedett helyiségek sora található. Fal-kutatás hiányában ez a megállapítás csak feltételesen fogadható el, elképzelhető azonban, hogy a nagyméretű udvar első, valószínűleg a középkorban is bejárati részén állhatott eredetileg valamilyen épület (52–53. kép).

Az említett rajzok egyértelműen bizonyítják a hátsó magtár és környékének középkori voltát, annak ellenére, hogy a zsámbéki castellumról török hódoltság előtti történeti adat nem ismeretes. Arányi rajzain a tetővel fedett magtár L alaprajzú. Az

alaprajz azonban arról árulkodik, hogy eredetileg zárt négyszög lehetett. A hiányzó, csak földszinti falakkal rendelkező négyzetes szakasz a Sztehlo által „lovagterem”-nek nevezett, középoszlopos és oldalfalain hat fél-, illetve negyedpillérrel épített rész is középkori, részletei alapján 15. századi volt. A háromnegyedében barokk magtárrá átépített, egynegyedében földszinti falaiig visszabontott épület, amelyet Hamon János Mihálynak a teljes barokk kastély kiépítésére 1774 körül készített rajza is ebben az állapotban ábrázol (54. kép), minden valószínűség szerint egyetlen nagyméretű, többszintes – Sztehlo rajza alapján 22×22 méteres – gótikus torony volt, előtte fogazott kőfalakkal kerített tágas udvarral, vele szemben esetleg többhelyiséges kapuépítménnyel. Zsámbék a 15. században a Marótiaké, a gótikus kastély építtetői is ők lehettek, bár az sem kizárható, hogy birtokaik örököse, Corvin János herceg, illetve az ő kiskorúsága idején még Mátyás király építtette azt.

Az előző fejezetben bemutatott történeti adatok között szerepelt két olyan elpusztult Vas megyei castellum, ahol a külső védőműveken belül torony módjára épített házat említtettek. A *Sitkére* vonatkozó egyik oklevélben az épület meghatározása így olvasható: *domus lapidea in Modum turris constructa*. A másíkról, a *mesteri* kastélyban állórol az adatokból az is megállapítható, hogy ez az épület kétemeletes volt, szintenként három-három helyiséggel. Ugyanez az elrendezés ismerhető fel a Szepes megyei *Márkusfalva* régebbi, 1507-ben épített kastélyán is. A ma jobbra romos épületegyüttes sokszor átformált falai közül a déli oldalon ma már csak két helyiségével emelkedik ki toronyszerűen az az alaprajzában eredetileg háromszögletű épület, amely a rajta látható részletek alapján valaha kétemeletes volt. A márkusfalvi régi kastély egyébként szabálytalan négyszög alaprajzú, három sarkára kerek tornyokat építettek. Helyreállítását az elmúlt években kezdte meg az ősi birtokos Máriaassy család¹⁵⁷ (55. kép).

A falakon belüli lakóépületeikben toronyból álló kastélyok mellett már a 15. század elején megjelentek olyan összetett alaprajzú és tömegű épületformák, amelyek emeletes lakóházakból és azokkal egybeépített toronyból vagy tornyokból álltak. Legkorábbi ismert előfordulása a Bars megyei *Simonyi*ban található. A jelenlegi épület egyemeletes és nyeregvetésű, főhomlokzata előtt egy emelettel magasabb, sáttortetős és vaskos toronnyal, ahogyan azt már 1888-ban Könyöki József ábrázolta (56. kép). 1985 és 1988 között Alexander Ruttkay kutatta és tárta fel környékével együtt. Az első híradás 1426-ból maradt róla. Zsigmond király akkor adott engedélyt Simonyi Imre és testvére, Miklós részére, akik mindketten az ifjabb Stibor familiárisai közé tartoztak, hogy építés alatt álló fortaliciumukat avagy kastélyukat, amely a király tudtával készült, befejezéséig még jobban megerősíthessék. Az építkezés tehát 1426 előtt kezdődött. Az épület kutatása során derült ki, hogy attól északra már a 13. század folyamán volt a Simonyiak őseinek, Varsányi Martonosnak vagy fiának, Simonnak a birtokán egy 8,2×8,2 méter méretű, valószínűleg palánkkal és a Nyitra vizével körülvett torony, kettős elővárral. Az egy évszázaddal később már elpusztult vagy lakhatatlanná vált torony helyett attól délnyugatra a 14. század végén Varsányi Simon utódai 9,5×10 méter méretű, toronyszerű lakóházat emeltek. Ezt építették át az 1420-as években királyi engedéllyel kastéllyá. A torony formájú 14. századi ház északnyugati oldalához ekkor építették a jelenlegit, hosszoldalainak tengelyében egy-egy toronnyal, északi végén árnyékszékkel és belső

kútházzal. Tágabb környezetével együtt ezt is a Nyitra vize vette körül, azon belül újabb palánkkal (57. kép).

A nyitrasimonyi kastély két, 1422 után épített tornya közül eredetileg a hátsóban volt a bejárat. Ennek csak alapfalai maradtak meg, miután a 17. században az egész átépítették, újabb részekkel bővítették és egyes szakaszait lebontották. A megmaradt toronyban ekkor készült a mai bejárat. Simonyi gótikus castellumának a kutatás nyomán kialakult képe olyan épületforma, amely egyelőre társtalan a középkori ország területén, ami ebben az esetben is kizárólag a kutatás hiányos voltának tudható be (58. kép).

Ha első és hátsó homlokzatán egy-egy toronnyal épített, erősített nemesi házat nem is ismerünk többet a nyitrasimonyinál, első homlokzata előtt egy toronnyal épült már több került elő az utóbbi idők kutatásai nyomán. A veszprém megyei *Devecser*, a vasi *Jánosháza* és *Zsennye*, az elpusztult zalai *Csány*, a lipóti *Nagyselmec* és valószínűleg a Bereg megyei *Daróc* nemesi kúriái tartoznak a csoport eddig ismert tagjai közé, amely azonban a várak lakópalotái között már korábban megtalálható.

Devecserben 1974 és 1976 között, majd 1980-ban folyt a késő barokk Esterházy-kastély főépületének és egyik udvari mellékszárnyának a kutatása. A kétemeletes főépület a szabálytalan négyszög alaprajzú, magas és részben lőréses kőfalakkal körülvett udvar közepén állt, s hozzá a kerítőfal mellett három, eltérő formájú és méretű melléképület tartozott. Így ábrázolja már 1890 körül, bár eléggé pontatlanul, Könyöki József rajza (59. kép).

Közülük az észak–déli tájolású főépület délkeleti sarkában találtuk meg annak előzményeként a homlokzata előtt toronnyal épített középkori udvarházat. Pince jellegű földszintjét két hevederívvel három szakaszra osztott dongaboltozat fedi. Ennek középső szakasza előtt került elő a mai kastély első traktusába belefoglalt torony, déli hátsó sarkában gótikus csigalépcsővel. A középkori épület emelete csak részben követi az alsó szint beosztását, ott ugyanis az alsó hevederívek felett belső falak osztják három szakaszra azt, azzal a különbséggel, hogy a torony emelete nincs elválasztva a középső helyiségtől, hanem azzal egyetlen termet alkot. Harmadik szintje csak a toronynak volt, s így az egy emelettel magasodott az egykor bizonyára nyeregtetővel fedett ház fölé (60–61. kép). A 16. század második negyede körül kibővített és átépített épületből – a csigalépcsőn kívül – gótikus részlet nem került elő. Építésének korát ezért történeti adatok segítségével csak megközelítően lehetett megállapítani és az 1460–1470-es évekre helyezni. Az építkezés a helyi birtokos köznemes Csoron Gergely, Kinizsi Pál zalai alispánja személyéhez köthető. A helyszínen csak falkutatás folyt, ezért ásatás hiányában nem tudható, hogy az épület a részleteiben megmaradt 16. századi külső kőfalak megépítése előtt milyen módon lehetett erősítve.

A falkutatás eredményeiből az viszont egyértelműen kiderült, hogy a késő gótikus udvarházat 1526 körül kétszeresére bővítették, reneszánsz stílusban átépítették, és a ma látható kőfalakkal vették körül. Délnyugati sarkába építették a kaput, felette valószínűleg torony állt. E kastély kialakítása a magyarországi középkori kastélyépítés utolsó szakaszára jellemző.

A devecseri gótikus udvarházhoz hasonlóan háromszatú emeletes házból és az előtte elhelyezkedő, vele egybeépített toronyból állt *Jánosháza* kastélyának lakóépülete is. Építésének pontos időpontja mindaddig nem ismert, amíg a kastély területét feltáró ásatásról és a vele együtt folytatott falkutatásról az értékelő beszámoló meg nem jelenik. Addig csupán annyit tudunk, hogy 1510-ben Erdődi Péter arra kapott engedélyt a királytól, hogy a birtokában levő és általa építtetett házat kastély módjára fallal és árokkal erősítse meg. Az épületet a 16. század folyamán itt is kétszeresére bővítették, és szintén akkor emelték a körülötte levő, a legújabb korig sokszorosan megújított négysarokbástyás külső falait is. Az 1978 és 1986 között folytatott ásatás és a kutatás vezetője Kozák Éva volt (62. kép).

Zsenye, a középkori Kissenye kastélyának hasonló módon alakított épületéről az ott 1983-ban végzett falkutatás ellenére még ennél is kevesebb tudható. Az első formájában kétszatú és emeletes, déli hosszoldala előtt toronnyal épített házat ismeretlen időben, valamikor a 15. század közepe táján emeltette a Sennyei család, esetleg már akkor is palánkkal és árokkal volt körülvéve. Ásatás hiányában nem dönthető el, hogy a nagy szakaszokban ma is látható, egykori vízesárok mikor készült. Az épületet a 16. század első negyedében reneszánsz ajtó- és ablakkeretekkel látták el. Erődített helynek csak 1557-ben említik először, valószínű azonban, hogy már 1526 előtt az volt. Falkutatását e sorok írója végezte (63. kép).

Az ugyanilyen alaprajzú, de elpusztult *zalacsányi* udvarház alaprajzát a zalabérihez hasonlóan ugyancsak Giulio Turco örökítette meg. Rajzán a Csányi család téglalap alaprajzú, három sarkán kerek, a negyediken négyszögű bástyával megerősített kis palánkvára látható, a benne álló tornyos lakóház vázlatos alaprajzával. Ásatás hiányában sem az épületről, sem annak erődített voltáról semmi közelebbi nem ismeretes, elképzelhető azonban, hogy a Hahót nemzetségből kivált Csányi családnak az Árpád-kor óta ez volt a megerősített székhelye (64. kép).

Kétségtelenül török kor előtti volt viszont a súlyos háborús sérülései miatt 1945 után lebontott lipthói *Nagyselmec* kastélya, bár Myskovszky Viktor rajzán 1877 körül megörökített részletformáival 1636 és 1644 között újjáépített, késő reneszánsz épületet látunk. Külső kerítőfalait, abban levő bástyáit és kaputornyát már korábban, 1815-ben lebontották. A nagyselmeci Rakovszky, később a Tholt család birtokában levő épület legkorábbi ismert említése 1526-ból származik, akkor tehát már létezett, s így feltétlenül késő középkorinak minősül (65. kép).

A közelmúltban került elő *Beregdarócon* egy hasonló, háromszatú és ugyancsak tornyos udvarház, amely feltételezhetően ugyancsak középkori eredetű (66. kép).

A toronnyal, sőt – amint azt Simonyi kastélya mutatja – tornyokkal egybeépített épületek további formái is előkerültek a kutatás során. *Sárospatak* északi részén 1987 és 1989 között tárta fel J. Dankó Katalin annak a castellumnak a falait, amelynek helyén a már korábban is ismert adatok szerint 1427-ben a Perényiek kúriája állt, s amelynek kastélyvá való átépítésére 1465-ben kapott királyi engedélyt Pálóczi László. Hat évtizedes fennállás után 1528 őszén, harmadik ostroma alkalmával pusztult el, és vált olyannyira lakhatatlanná, hogy 1534-től Perényi Péter új erődített lakhelyet építtetett a város déli részén. A mintegy 40×40 méter kiterjedésű sárospataki Pálóczi-kastély a 15. század közepén az akkori település északi szélén,

egy alacsony dombon állt, amelyet sánc, árok és a domb tetején 2 méter vastag kőfal vett körül. A falakkal övezett udvar északi oldalán volt az a lakóház, amelynek dongaboltozatos pincéje ma is áll, mind a két végén egy-egy vele azonos szélességű toronnyal. A nyugati torony előtt feltárt farkasverem alapján itt lehetett a kastély bejárata. Az ásatás során kőből faragott, késő gótikus és pálcátagos nyíláskeret-töredékek kerültek elő. Az ugyanakkor talált kályhaszemek a késői középkorban mindenütt elterjedt cserépkályhás fűtőmódról tanúskodnak (67–68. kép).

A korábban már idézett 1538. évi osztálylevél szerint négy toronnyal épült az akkor somogyi, ma Zala megyében fekvő Szentgyörgy, más néven *Botszentgyörgy* kastélya. Romjait egy Müller Róbert által 1969-ben végzett szondázó ásatás után 1976 és 1990 között tárta fel több szakaszban Horváth László és Vándor László. A kutatás során megismert magyarországi középkori kastélyok közül ez a legösszetettebb alaprajzú és tömegű épületegyüttes. Építészeti alakításában a castellum elnevezésnek megfelelően valóban kisméretű vár volt, és megtalálható benne mindaz, ami a korabeli várra jellemző. Mindez azonban viszonylagosan kisebb léptékben volt meg benne, alapterületének méretétől a falak vastagságán át az egyes helyiségekig. Az ásatás nyomán látható alaprajz és az 1538-as oklevél segítségével a kastély eredeti beosztása megközelítően rekonstruálható (69. kép).

Az itt is nagyjából négyzetes alaprajzú, nagyjából 35×35 méter méretű, téglából épített kastélyt palánkkal kerített falszoros vette körül, azon kívül pedig széles árok. Az árkon át ácsolt fahíd vezethetett a kapuhoz, amely előtt azonban a kastélyra mérőlegesen futó falakkal, falszoros helyezkedett el, bejáratánál Giulio Turco rajza nyomán elképzelhető külső kaputoronnyal (70. kép). Az ásatásnál ez már nem került elő, mert ahogyan Vándor László írja: „Hosszú időn keresztül kincskeresők kedvelt terepe, a környékbeliek természetes anyaglelőhelye volt, ahonnan az építkezésekhez nagy mennyiségű téglát hordtak el.”

A bevezető falszoros a kastély keleti oldalán emelkedő, egykor emeletes szárnyhoz, az annak közepén elhelyezkedő kőkeretes kapuhoz vezetett, amelynek alsó része kerékvetőkkel együtt előkerült. Mögötte boltozott kapualj és annak mindkét oldalán egy-egy további boltozott helyiség következett. A négyzetes alaprajzú déli helyiséget – az ott talált harang töredéke alapján – az összeírásban említett kápolnával azonosították. A kapualjtól északra 7,5×12 méteres, téglaburkolatos terem az egykori nagy pince volt. Felette volt a *palatium magnum*. A kapualj feletti *praetorium* előtér lehetett, onnan nyílt a kápolna feletti lakószoba. A kastély négy tornya közül egy itt, a kapu felett emelkedett. A szárny emeletére vezető lépcsőnek nem sikerült nyomát találni. Feltételezhetően a téglával burkolt udvarból vezetett fel ácsolt falépcső, illetve az egész szárny, vagy talán az udvar mind a négy oldalán végighúzódó emeleti falyosóról volt megközelíthető.

Emeletes szárnyépületek határolták az udvar északi és nyugati oldalát is, csupán a déli nem volt beépítve. Ott emelkedett viszont, a külső falon kívül, egy nagyobb méretű torony. Az udvar délnyugati sarkában volt a kút.

A nagy torony belsejében két pillér került elő. Elhelyezkedésükből következtetve összesen négy pillér tartotta az első szint feletti mennyezetet. Az 1538-as osztás szövege alapján emeletei boltozottak lehettek.

Az északi és a kápolnát, illetve a nagy palotát magában foglaló keleti szárny között a castellum sarkát ferde fallal kötötték össze, a fal mögött kemence állt, ami arra vall, hogy ez a rész is fedett terű volt. Maga az északi szárny lényegében olyan háromszatú ház, amelynek dongaboltozatos pincéjét, az 1538-as osztozás *cellarium magnum*át két hevederív osztotta három szakaszra. A középsőbe lejtős pincegádor vezetett le. A hevederívekre épített falakkal három helyiségből álló felső szint itt is középső előtérből és abból nyíló lakóhelyiségekből állott. A nyugati helyiségen kívül árnyékszékgyödröt találtak. A ház két szélső helyiségét, az ott levő cserépkályhákat az előtérből fűthették, ez a nemesi házak esetében mindenütt így volt. Az északi szárnyból átjárás nyílhatott az északnyugati sarkon álló kerek toronyba, amely egybeépült a szintén három helyiséges nyugati szárnyal. Ott a földszinten a középső és az északi helyiség volt a konyha, illetve a sütőház, bár egy kemence alapja a déliben is előkerült. Felettük voltak az 1538-ban említett füstölő és valószínűleg további fűthető szobák. Az ásatás és az annak eredményeihez kapcsolódó írott források alapján az előkelő megjelenésű, építészeti szempontból gazdag kialakítású botszentgyörgyi kastély képe az eddig bemutatottakhoz viszonyítva könnyebben rekonstruálható (71. kép).

A történeti adatokat bemutató fejezetben már említettük, hogy 1538-ban a Both Györgynek jutott helyiségek között szerepel egy *domus cubicularis*, felette festett mennyezessel, illetve egy festés nélküli *Menyezeth*, amely faragott gerendákból készített, mestergerendás fafödém lehetett. Az 1969-es első ásatás alkalmával a nyugati szárny romjai közt színes festésű vakolatdarabokat találtak, később pedig ott és a kastély más részein késő gótikus mérműves, valamint színes mázas kályhacsempeket. „Kerámia, fém és üvegleletek egyaránt százszámmal kerültek itt elő (...) Összeállítható edények és korsók, kések, az üvegleletekből jelentősek a filigrana vagy vetro filigranato pohár és a cristallo serleg aranyozással díszítve”; teljes képet kaphatunk a horvát–szlavón–dalmát báni méltósággal a bárói rendbe felemelkedő bajnai Both család rezidenciájáról, amelyet a 15–16. század fordulóján épült várakhoz és kastélyokhoz hasonlóan már reneszánsz tagozású ablakkeretek díszítettek.

Végül még egy olyan késő középkori castellum tartozhat ide, amelyben ugyan nem volt sem ásatás, sem falkutatás, de falainak egy része ma is áll, és kőből faragott tagozataiból meglehetősen sok ismert. Ez az épület a Veszprém megyei Öskü félig elpusztult kastélya. Építésének kora a 15. század közepe. Első ismert említése 1461-ből származik. Kőfaragványai is erre a korra vallanak, stílárisk szempontból azonosak a szomszédos Várpalota, a középkori Palota várának hasonló faragványaival. Palota várát 1440 után Újlaki Miklós építtette családjá korábbi udvarházából, s mivel a század második felében az ösküi castellum is az ő birtokában volt, építtetője is ő kellett hogy legyen.

Az ösküi castellumból a Séd-patak fölé emelkedő déli, külső és átépített fal áll, mögötte olyan kisméretű újkori lakóházzal, amely korábbi részeket is rejthet (72. kép). A helybeliek által Basaloknak nevezett helyén széles dombtető van, rajta több ház is található. Kutatására eddig nem került sor. 1963-ban több faragott kötődéket találtak az épület előtti területen. 1994-ben 16 darab ilyen kötődék feküdt a szomszédos polgármesteri hivatal épülete előtti kert gyepén. Közöttük van egy nyolcszögű, lábazatával egybefaragott és két négyszögű pillérdarab, amelyek a

castellum legalább két, osztott terű helyiségére engednek következtetni. Egy később konzollá átfaragott, tagozott gótikus ablakszemöldök alapján az épületnek keresztosztású ablakai voltak. Két nagyobb és mind a két oldalán élszedett konzol esetleg a kerítőfalra épített gyilokjáró vagy egy nagyobb zárt erkély része volt. A kőből faragott csigalépcső fokaiból az épület emeletes voltára lehet következtetni. Egy kisebb, pálcatagos töredék ablakkeret része lehetett. Egy reneszánsz profilozású könyöklő nyomán 16. század eleji átépítésre gondolhatunk. Végül két nagyméretű és egyenes, valamint egy azokkal azonos profilozású íves és élszedett kő nagyobb külső kapura utal (73. kép).

A kőfaragványok alapján Újlaki Miklós ösküi castelluma nem lehetett sem igénytelen, sem kisméretű építmény. Emeletes belsejében pillérekkel osztott nagyterem volt, bár az sem kizárt, hogy Várpalota várához hasonlóan pilléres árkádsor húzódott udvarában.

Az európai kastély a késő középkorban

A vidéki nemesség lakóhelyeinek építészetében Európa nyugati és déli felében a 14. század folyamán fordulat következett be. Hatására önálló építészeti műfajként, a várépítészet fogalmköréből kiválva megjelent a mai értelemben kastélynak nevezhető épület közvetlen előzménye. Ugyanakkor természetesen változatlanul továbbéltek az addig kialakult épületformák is. A század második felére ez a ketősség azonban csak a Rajnától keletre és az Alpoktól északra elterülő tájat jellemezte. Francia és olasz területeken akkorra már kialakultak az új formájú nemesi rezidenciák. A kontinens északi és középső részére csak a 15. századra jutottak el ezek, ott addig csekély kivétellel a régihez való ragaszkodás érvényesült, és a változatlanóság uralkodott az erődített nemesi székhelyek építészeti formáin.

A már idézett firenzei Brunetto Latini, akinek véleményét az egymással örökösen háborúskodó és mindenütt, a városokban és vidéki birtokain egyaránt tornyokat építtető olaszokról már idéztük, a 13. század végi Franciaországról így írt: „A franciák azonban nagy és síkon fekvő házakat építenek, kifestve és tágas szobákkal, hogy örömeikre és gyönyörűségükre szolgáljon, minden viszály és háború nélkül. Ezért aztán minden népnél inkább értenek ahhoz, hogy lakóhelyük körül kerteket, ligeteket és gyümölcsösöket telepítsenek.”¹⁵⁸

Az itáliai szemlélő számára az otthon megszokottól eltérő, nagy és síkon fekvő, tágas és kifestett szobákkal épített francia vidéki nemesi rezidenciák azonban a középkor gondolkodásmódjának megfelelően továbbra is erődített jellegűek voltak. A kisebb nemesség, amelynek vár építésére sem anyagi alapja nem volt, sem arra vonatkozó engedélyt valószínűleg nem kaphatott, azért lakóhelyét igyekezett azok mintájára építtetni. Ennek a gondolatnak megfelelően jelentek meg, és a 12. század végétől említik az erődített nemesi házakat, amelyek a latin oklevelekben *domus fortis*, *domus fortificata*, franciául pedig *maison forte* néven szerepelnek. Az 1100-as évek vége felé a nagy nemzetségek központi váraihoz, nagyméretű lakótornyaihoz tartozó kisebb uradalmak központjaiban álltak. A 13. századra azután ezek lettek az ágakra szétváló nemzetségek családjainak új székhelyei¹⁵⁹ (74. kép).

Franciaországban a más formájú, erődített nemesi rezidenciák mellett, azokkal egy időben, a 15. század első feléig építették ezeket. Francia hatásra a középkor végéig kedvelt nemesi lakóhelyforma maradt az erődített ház Németalföldön, az északnémet területeken és Skandináviában is. A *maison forte* eleinte a nagy donjonok mintájára épült, azok kisméretű változata volt, sarkai további, kisméretű tornyokkal. Az utóbbiak főként kerek, esetleg sokszögű formában épültek a szintén toronyszerű főépülethez, a 14. századtól négyzetes formával is, akkor azonban már nemcsak a sarkokon, hanem a hosszoldalak közepén is. A legfelső, tető alatti szint többnyire konzolsoron ülő, s ezáltal az épület tömegénél szélesebb védőfolyosóval készült, bár előfordult, hogy csak a melléktornyok voltak ilyenek (75–76. kép). Ismert olyan forma is, ahol a konzolsoron ülő védőfolyosó sarkain kis fióktornyok voltak. A *maison forte* homlokzata eleinte olyan komor és zárt volt, mint a korábbi lakótornyoké, később, a 14. századtól, főképpen azonban a 15. század folyamán nagy gótikus ablakok jelentek meg rajtuk a stílus egyéb díszítőelemeivel együtt. Az erődített jellegű tornyot és a nagyon sok esetben hozzá tartozó, rendszerint emeletes szárnyakból álló épületegyüttest természetesen külső védőfal, azon kívül pedig vizesárok kerítette, a kerítőfalban felvonóhidás kaputoronnyal és a külső fal sarkain további védőtornyokkal.

A vidéki nemesi rezidenciák további formáihoz is a nagy lakótornyok, a 13–14. századtól azonban már azok módosított, újszerű változatai és az azokhoz kapcsolódó uralkodói építkezések nyújtották a követendő példát. A gótika korának francia lakótornyai már csak fő formájukban emlékeztettek az évszázadokkal előbbiekre. Változatlanul nagyméretűek voltak, de tágasabb, több kényelmet nyújtó és nagy ablakkal megvilágított belső terekkel gazdagodtak. A 13. századra kialakult elrendezés szerint a földszinten a konyha és az ahhoz tartozó gazdasági helyiségek kaptak helyet. A forrásokban akkor már *étale noble* néven szereplő első emeleten volt az ünnepek, fogadások és a vendéglátás színteréül szolgáló nagyterem, a *salle*. A második emelettől fölfelé kaptak helyet a lakórész kamrai és szobái, *chambre* névre hallgató helyiségei. A század folyamán az egyre változó reprezentációs igényeknek megfelelően további új helyiségek váltak szükségessé, amelyek azonban a korábbiak egy részével együtt már a lakótornyon kívül kaptak helyet. Coucy, Poitiers és Blois urai, bár székhelyük központi építménye változatlanul egy-egy nagy lakótorny volt, már a 13. század első felében a torony körüli új szárnyakban építették fel a csarnokszerű fogadópalotát és az ahhoz csatlakozó kápolnát, valamint magánlakosztályaikat. Az eredeti aszimmetrikus elrendezés csupán Coucyban maradt fenn, ott is részben átalakítva. Poitiersben és Bloisban csak a korai gótikus fogadócsarnok áll ma is (77. kép).

A 14. században a lakótornyos nagy uralkodói paloták már szabályos és szimmetrikus alaprajzzal épültek. 1360 körül így kezdték meg a párizsi Louvre régi, azóta elpusztult – újabban kiásott és bemutatott – épületét. A Párizs közeli Vincennes ugyancsak 1360 után megkezdett lakótornya, amelyet V. Károly király építtetett, újabb formát képviselt, sarkait ugyanis további kerek tornyokkal bővítették, és azt vették körül újabb tornyos védőfalakkal, szabályos alaprajzot alkotva (78. kép). Hasonló, nagyméretű lakótornyos palotákat emeltettek az uralkodó öccsei, Jean de Berry herceg az 1380-as években Poitiers-ben és Merész Fülöp Dijonban. Anjou

Lajos Saumurben építette fel lakótorony nélküli palotáját. Rajtuk és bennük a reprezentációs igények bővülésével a helyiségek sora tovább bővült. A *salle* ünnepi csarnokká lépett elő, s mellette külön terem, a *sallette* lett a fogadások színtere. Önálló helyiségeket kaptak a *cabinet*-nek nevezett dolgozószobák, a könyvtár, a kincstár, az öltözők és a ruhatárak, elkülönült a férfi és a női lakosztály. A palotaegyüttesen belül helyet kapott a teljes udvartartás. Az épületszárnyakon belül megjelentek a lépcsőházak, eleinte nagyméretű csigalépcsőkkel, a 15. századra azonban már egyenes és többkarú lépcsőházakkal és az azokra felfűzött előterekkel, előcsarnokokkal.¹⁶⁰ Külső megjelenésüket mutatja Jean de Berry óráskönyve vagy a *Les Très Riches Heures* a Limbourg testvérek által festett több képe¹⁶¹ (79. kép).

A késői középkor francia királyi és főúri lakótornyos palotaegyütteseit a fentiek alapján már nem a korábbi uralkodói székhelyek zártsága jellemezte. A hatalmat nem a tömör falak súlyosságával, a védekezés lehetőségének mindent alárendelő befelé fordulásával és elzárkózásával reprezentálta. A nagy ablakokkal áttört homlokzatok, zárt és nyitott erkélyek, a magas tetők, a tetőablakok és a díszesen kialakított kémények, a változatos formájú pártázatok az előző kor hasonló épületeivel szemben oldottá és kifelé fordulóvá tették ezeket az egyébként még ekkor is külső várfalakkal és vizesárokokkal körülvett építményeket.

Az új felfogású uralkodói székhelyek mintájára a nemesség vidéki birtokain is új formájú rezidenciák jelentek meg. Még mindig vizesárok és azon belül tornyos fal vette körül őket, a falakon belüli lakóház azonban a megváltozott formájú lakótornyok és az azokhoz csatlakozó palotaszárnyakkal kialakított királyi és hercegi rezidenciák mintájára épült, természetesen jóval kisebb léptékben. Eleinte ezek is toronyszerű, sarkaikon melléktornyokkal ellátott, többemeletes épületek voltak, eképpen a korábbi eredetű *erődített házakra* emlékeztettek. A latin oklevelek általában *torony formára építettnek* nevezik ezeket a nagy ablakokkal, erkélyekkel megbontott homlokzatú, soktornyos házakat. Sarok- és melléktornyaiuk már nem a védelem célját szolgálták, azokba ugyanis lakóhelyiségek kerültek (80. kép). A középkor végére a melléktornyok már nem emelkedtek a főépület fölé, s azzal együtt alkották a *corps de logis*-nak nevezett főtömböt. 1500 körül már nem is *tour*, hanem egyre gyakrabban *pavillon* volt az írott forrásokban olvasható elnevezésük. A főépületen belül ezekben is eleinte csigalépcsővel, a 15. században már egyenes karú lépcsőházakkal közelítették meg az egyes szinteket. Földszintjükön a fogadó előtér, a mögött a nagyterem foglalt helyet. Az utóbbiak végfalain az uralkodói nagy ünnepi csarnokok mintájára a nemesi rezidenciákban is megépültek a nagy kandallókat magukba foglaló díszemelőnyek, tetejükön esetleg zenészkarral (81. kép).

A korabeli francia világi építészetre jellemzően ezeken is megtalálhatók a magas tetők az oromzatos ablakokkal és a díszesen kialakított kéményekkel, a tetők alatt a konzolsorokon kinyúló és pártázatos legfelső színttel. Az így formált soktornyos főépülethez további szárnyak csatlakoztak, kápolnával, konyhával, személyzeti lakrészekkel és a külön kiemelt, reprezentatív módon kialakított kaputoronnyal. Ezen belépve a 15. századra már ott volt a szimmetrikus szárnyakkal övezett fogadóudvar, a *cour d'honneur*¹⁶² (82. kép).

A felvonóhidás kaputorony és a vizesárok előtt terült el a szintén tornyos és pártázatos falakkal kerített előudvar, amelyben az istállók, kocsiszínek és egyéb gaz-

dasági épületek, esetleg a kastélyt kiszolgáló majorság házai helyezkedtek el (83. kép). A Brunetto Latini által említett kertek és gyümölcsösök ezeken kívül feküdtek, ahogyan azt a Limbourg testvérek már említett képei is mutatják. A középkor végére a már nem egy esetben zárt udvaros francia kastélyok, elővár jellegű gazdasági udvarokkal és a körülöttük húzódó zöldéséges és gyümölcsös kertek mellett kisebb díszkertekkel, sőt, olykor vadaskerttel is rendelkeztek (84. kép).

A késő középkor francia vidéki nemesi lakóhelyeit a 13. századtól a mai magyar udvarház szónak megfelelő *repayrium*, *repaire* elnevezéssel illették, később pedig a mai napig használt *manoir* lett az elnevezésük. Az első, a ma *barlang*, *búvóhely* jelentésű szó volt a korábbi, és a 13–14. századi, erődítettebb formát nevezték így. Az utóbbi, bár ez az elnevezés is a 13. században tűnt fel, a *szálláshely*, *tartózkodási hely* jelentésű latin *manerium*, *mansus*, *mansio* szóból származott.¹⁶³ Nyugat-európa nyelveiben (nyelvenként eltérő formában) ez lett a közös elnevezés. A németalföldi és a Rajna-vidéki területeken ugyanezzel a francia szóval nevezték őket. Angliában ebből lett a *manor*,¹⁶⁴ amelyet a középkor végére egyre kevésbé erődítettek (85. kép). A 15. században már többnyire csak a vizesárok maradt meg körülöttük, s így lett máig élő elnevezésük *moated-site* (86. kép), amelyet a szakirodalom a német *Wasserburg* kifejezéssel azonosít. Amint az előző korszak európai fogalmairól szóló fejezetben említettük, ezek a kifejezések olyan gyűjtőfogalmak, amelyek a velük jellemzett építmények építészeti megjelenésének meghatározására nem alkalmasak.¹⁶⁵

Ott mondtuk el azt is, hogy a német nyelvterületen a francia *maison forte*-nek megfelelően *festes Haus* kifejezéssel jelölik ezeket a késői középkorban is előszerezett emelt, erődített nemesi házakat. Északnémet változata a latin *domus per formam* vagy *ad instar turris*nak megfelelő *moshus*, *muoshus* volt. Vizesárkaik és tornyos-pártázatos kerítőfalaikon belül itt is egyéb épületek, kápolnák, konyhák, nem egy esetben sörfőzőház és más gazdasági melléképületek álltak¹⁶⁶ (87–88. kép).

Az Alpoktól délre – Brunetto Latini kritikus sorai ellenére – Európa északibb tájaihoz hasonlóan már a 13. században megjelentek az erődített nemesi rezidenciák újabb formái. Itáliában különösen erős volt az a Franciaország esetében is említett, a keresztesháborúk során megismert keleti hatás, amelynek nyomán megindult a szimmetriára törekvő, szabályos alaprajzú várak és erődített uralkodói és nemesi lakóhelyek építése. A szicíliai arab uralom máig is látható emlékei, többek között a palermói Palazzo Reale tömbjébe foglalt korai lakótorony és a később a köré emelt normann királyi palota, valamint Hohenstaufi II. Frigyes a 13. században épített dél-itáliai várai hirdetik ezt a hatást. A siracusai Castello Maniace vagy a császár közismert calabriai „vadászkastélya”, a Castel del Monte már külsejében is alig emlékeztet várakra, belül pedig mindkettő kényelmet nyújtó, szimmetrikus alaprajzú lakópalota, amely sok esetben a francia korai gótika stílusjegyeit viseli.¹⁶⁷

Követendő mintaként Itália északi részén is az uralkodói, a fejedelmi rezidenciák szolgáltak. Azok alaprajzában és alakításában az ottani igények és adottságok mellett kétségtelen francia hatás is érvényesült. Az itáliai hercegségek 14. századi kialakulása és megerősödése nyomán Ferrara, Mantova, Miláno, Padova vagy Verona uralkodói rezidenciáit az 1350-es évektől kezdték belső udvarokat körülfogó palotaszárnyakkal, azok külső sarkain pártázatos és szuroköntős tornyokkal, erődít-

ményszerű kapuépítményekkel és széles vizesárokokkal, a palotaszárnyakon belül pedig árkados udvarokkal, az épületek belsejében fogadó- és ünnepi termekkel, egymástól elkülönülő lakrészekkel, kápolnákkal építeni. Erődített jellegüket, Európa más tájaihoz hasonlóan itt is nagy ablakok, nyitott és zárt erkélyek oldják. Stílusformáikban, díszítésükben az európai gótika Itáliára jellemző formavilága uralkodik¹⁶⁸ (89–90. kép).

A 15. század második felében jelentek meg rajtuk a reneszánsz formajegyei. Az új stílus hatására erődített jellegük itt is oldódott, s ha maradt is, inkább csak jelzés-szerű volt.

A vidéki földbirtokos réteg, illetve az azokat felváltó gazdag városi polgárság a Brunetto Latini által említett tornyokat felváltó, új formájú lakóhelyeinek, birtokközpontjainak több változata alakult ki, Európa egyéb tájaihoz hasonlóan. A dél- és középtáji *cassero* és a toszkán *masseria* olyan épület volt, amelyen még mindig a torony volt az uralkodó forma. A Bologna környéki *tumba* – amint arról korábban már volt szó – inkább erődített palota volt. A kettő egyesítéséből alakult ki azután az a rendkívül változatos megjelenésű, sokféle alaprajzú és tömegformálású késő középkori olasz kastély, amely a 15. századtól már egységesen a *castello* nevet viselte.¹⁶⁹ A nagyméretű uralkodói castellók mintájára természetesen a kisebbek is belső udvarok köré épültek; pártázatos, homlokzataikon nagyobb ablakokkal felnyitott, fallal és a legtöbb esetben vizesárokkal körülvett tornyos paloták voltak, árkados udvarokkal, belsejükben reprezentatív és lakóhelyiségekkel (91. kép).

Közép-Európába az erődített nemesi lakóhely új, francia, olasz vagy akár konzervatívabb északnémet formái általában késéssel, néhol többszörös áttétellel értek el. Cseh, lengyel és osztrák területen sokáig éltek tovább a korábbi épületformák, a motte, a torony és a vizesárokkal, fallal körülfogott épületek számos változata. Közöttük a 14. század folyamán már megtalálható a francia hatást mutató, tornyos palotákból álló *manoir* is, főként az arisztokrácia vidéki birtokközpontjain. A legtöbb nemesi lakóhely azonban ezek és a korábbiak sokszor egészen szokatlan megjelenésű keverékei.

A cseh szakirodalom a várnál kisebb, erődített nemesi udvar- és lakóhelyeket a *tvrz* gyűjtőnévvel jelöli. Most készülő összefoglalásuk megjelent első, adattári kötet a 14–15. századi nemesi lakóhelyek között jelentős számmal sorol fel fallal körülvett kisebb-nagyobb tornyokat, torony jellegű és erődített lakópalotákat, amelyek az északnémet közvetítésű franciás befolyást, főként a *festes Haus* hatását tükrözik. A 15. század ilyen épületeiről szóló korábbi összefoglalás szerint a várak és az erődítetlen udvarházak közötti átmenetet alkotó nemesi építmények a cseh területen nagyjából azonos módon, de háromféle épületformával épültek. A három épületforma, a lakótorony, a toronypalota és a palota volt. Egyre inkább különváltak bennük a reprezentatív és a lakóterek a más felhasználásúaktól, s a várépítéssel hatására megjelentek a faburkolatús és fűthető lakószobák. A többemeletes, toronyszerű lakópaloták általában szintenként két térre oszlottak, az alacsonyabbra építetekben viszont háromszatú elrendezés alakult ki. A torony ritkán hiányzott, akár önállóan, akár palotával egybeépítve, akár csupán a kapu feletti elhelyezésben jelent meg (92–93. kép). Mindebből rendkívül változatos alaprajzi formák jöttek létre, a fallal körülvett toronytól a több palotaszárnyból állóig, a 15. század folya-

mán egyre inkább szabályos alaprajzi elrendezésben, amely azonban nemcsak Csehországra, hanem Közép-Európára is általánosan jellemző volt¹⁷⁰ (94. kép).

Lengyelországban a középkor végéig főként fából épült nemesi rezidenciák között a 15. században jelentek meg a *domus lapidea in modum turris* épített vidéki és erődített nemesi toronyházak, amelyeket az ottani latin források általában *castellum*-nak neveznek. Mellettük a középkor végén már ott is épültek franciás hatású, sarkaikon tornyos palotaszárnyakból állók, főleg az ország akkori központja, Krakkó körül¹⁷¹ (95. kép).

Ausztriában a Duna mentén, délnémet közvetítéssel terjedtek el a korai, már akkor is *Schloss*-nak nevezett tornyos és erődített nemesi lakóhelyek különböző formái, a középkor végéig nyugati társaiknál zártabb, várszerűbb megjelenéssel. Építészeti kialakításuk így beleillik az általános közép-európai képbe. A déli tartományokban, Tiroltól Stájerországig erős itáliai befolyás figyelhető meg. Az Alpok hegyes vidékein azonban, ahol a síkvidéki jellegű, vizesárokkaal körülvevett, manoir formájú épületek készítésére nem volt alkalmas a terep, az erődített főúri és nemesi lakóhelyek építészeti megjelenése még a reneszánsz 16. századi megjelenése után is inkább a várakra emlékeztetett.¹⁷²

A késő középkori Magyarország kastélyainak építészete

A bemutatott történeti adatok, valamint az ásátások, falkutatások eredményei arról tanúskodnak, hogy a 14–15. század kastélyairól sokkal bőségesebb forrásanyag áll a kutatás rendelkezésére, mint az azt megelőző korról. Már a két évszázad levéltári adatai is jóval többet árulnak el a késő középkor erődített nemesi lakóhelyeiről, mint a korábbiakról. A helyszíni falkutatómunka a legtöbbször olyan helyeken folyt, ahol az épületről írott adatok maradtak, s így az eredmények azokkal összevetethetők voltak. A késő középkori castellumok, fortaliciumok és egyéb elnevezésű építmények építészeti képéről a két nagy forráscsoport meglehetősen sok részletet árul el. Kialakulásuk és fejlődésük története azonban egyértelműen és hiánytalanul nem rajzolható meg még ebben a korban sem. Az írott források látszólagos bőségük ellenére adóságok maradnak a részletekről szóló felvilágosításokkal, az ásátások és a falkutatások száma pedig még mindig túlságosan kevés ahhoz, hogy az azokból levonható következtetések mindenre választ adhatnának, főképpen a 14. század esetében.

A korszak első felére, az Anjou-korra helyezhető kastélyok, a történeti adatok között felsorolt Berivojszentiván, Gradec, Hermánvára, Vervár és Vicsodol, vagy a felvidéki Korompa, Ludány, Putnok és Rózsahegy 14. századi építészeti formája adatok, illetve ásátások és kutatások hiányában ismeretlen. Egy-két részletüktől eltekintve ismeretlenek a Zsigmond-kor első évtizedeinek kastélyai is. Az oklevelek adatai csupán akkori létezésükről szólnak. Ismeretlenségük oka legtöbbször az, hogy szinte nyomtalanul elpusztultak.

A pusztulás elsősorban az eredetileg fából készült épületekre vonatkozik. Régészeti kutatásuk, amint azt három zalai castellum, Fánicsika, Páka és Sárkánysziget esete mutatja, mégis sok tanulságos eredménnyel járt. Bár nem teljes alaprajzuk,

csupán egyes részeik váltak megismerhetővé, sokat meg lehetett tudni építésmódjukról. Fánscikán a régészeti feltárás megállapította, hogy külső saroktornyokkal épült, bár azok egykori képe ma már aligha rekonstruálható. A saroktornyok alapozásának technikai megoldása azonban a középkori építészet szempontjából éppen olyan fontos adat, mint a pákai külső boronafalaké. Ott egyébként az ásatási eredmények nyomán vált ismertté, milyen is lehetett a fából épített castellum külső védőfala. A pákai ásatás nyomán vált elképzelhetővé, hogy Geréb Mátyás bán milyen módon építtethette 1489 előtt a Zágráb megyei Jasztrebarszka és Vivodina castellumainak falait boronából. Pákán ugyanakkor a felszín lepusztult volta miatt nem sikerült tisztázni a boronafalakon belül elhelyezkedő lakóház formáját és méreteit, csupán azt, hogy faszerkezetű volt, tapasztott falakkal. A terep nagyfokú lepusztulása következtében megismerhetetlen volt a castellum kapuja is.

Az idézett három ásatás, kevés kivétellel a többi is, azzal a szomorú tanulsággal szolgál, hogy az egyszer elpusztult kastélyok a legtöbb esetben még ásatással sem ismerhetők meg teljesen. A zalai Sárkányszigeten ugyancsak az erődítésen belüli lakóépület helye pusztult el, azt szántották el olyan mértékben, hogy az ott álló házra csak a helyén talált téglatörmeléből lehetett következtetni. A nógrádi Taron a telektulajdonos engedélyének hiánya miatt nem lehetett az épület déli végét megnyugtató módon feltárni. A bátmonostori castellum esetében az ásatás anyagi fedezete nem volt elegendő ahhoz, hogy annak teljes egészét meg lehessen ismerni. A veszprémi Devecserben és a vasi Zsennyén lehetőség volt a sok átépítéssel máig álló épületek falkutatására, de az annak eredményeit teljessé tevő ásatásra már nem. A felsorolás folytatható lenne, az említett esetek a középkori kastélyok megismerését gátló akadályoknak csak egy részét alkotják.

További gondot okoz, s erre éppen az egykor fából készült castellumok kutatásának nehézségei mutatnak rá, hogy az írott adatok építészeti vonatkozásai igen hiányosak, valamint az is, hogy nagyon kevés castellum helyén volt ásatás. Az Alsáni családnak az eddigiekben már számtalanszor említett, a somogyi Patán állt kastélyáról hiába tudható, hogy árkan belül fából épített, tornyos fal vette körül, és ezen a falon belül újabb árokkal körülvett fatorony emelkedett, mindez építészeti rekonstrukcióhoz alig elégséges. Talán csak arra jó, hogy magyarázatot adjon, 1424-ben miért tartották igen erős, fából készült castellumnak a Temes megyei Széphely kastélyát.

A fából épült kastélyokat a gersai Pethő család Márványkő castellumának építési körülményeiről tudósító oklevél szerint valószínűleg minden esetben ácsok készítették. Ácsok lehettek az építői azoknak a szlavóniai castellumoknak is, amelyekről Geréb Mátyás bán számolt be 1489 előtt. A kedhelyi kastély építéséről szóló adatok közt szlavóniai ácsok szerepelnek. Az egyetlen és név szerint is ismert mester Márványkő kastélyának 1410-ben említett építője, a győri káptalan Bertalan nevű ácsa. A középkori ácsmesterségről tudósító általános adatok alapján ezek a mesterek alapos felkészültséggel rendelkezettek, ha ilyen feladatra vállalkoztak. A márványkői eset arra is rávilágít, hogy a castellum felépítésére Bertalan mester külön szerződéssel vállalkozott, minden bizonnyal földesura, a győri káptalan beleegyezésével.

A Butkai Péter kedhelyi kastélyának építéséről szóló levelekben szerepel gersai Pethő György ácsa, György mester. Pethőnek azonban kőfaragói is voltak s való-

színiüleg kőművesei is. Feltételezhetően nem egyedi esetről volt szó, nem csak a több várral és kastéllyal rendelkező Pethő családnak voltak építőmesterei, másképpen ugyanis nehezen képzelhető el az ország területén több száz kastély felépítése mintegy másfél évszázad alatt.

A fából készült kastélyok, bármilyen erősek is voltak a kortársak szemében, anyaguknál fogva nemcsak hamarabb mentek tönkre, de ostrom, a 15. századtól már ágyúkkal végzett ostrom esetén elfoglalni is könnyebb volt őket. Az Ostfi család Asszonyfalván álló castellumát, amelyet V. László király 1456-ban kiadott engedélye alapján 1441-ben lerombolt, Kígyókő nevű várak helyére, annak megmaradt részei köré építettek, 1458-ban Rozgonyi Rajnald vasi ispán familiárisai hadával megostromolta. A castellumot bevették, lebontották, szétszedték, és anyagát Sárvárra vitték. A történetek csak úgy képzelhetők el, ha Kígyókőt az Ostfiak 1456 után fából építették újjá. Az erre az újjáépítésre vonatkozó királyi oklevél ki is mondta, hogy akár fából, akár kőből készülhet a kastély. A Mátyás királytól kegyelmet nyert Ostfiak földesúri hatalmuk jelképét s egyben családi lakóhelyüket 1458 után ismételten felépítették, ám 1466-ban a Kanizsai familiárisok hada foglalta el. A fából épített kastély tehát szétszedhető volt, amint minden fa épület a nemesi lakóháztól a templomig, s amint arról számtalan középkori adat szól. Megfaragott gerendái olyan értéket képviseltek, amelyért érdemes volt azokat újbóli felhasználásra máshova elszállítani, és nemcsak a varannói kastély 1480-ban említett festett mennyezetgerendáit, hanem még a díszítetleneket is.

A fa castellumok ásatása és a fából készült egykori kastélyokra vonatkozó adatok bármennyit is elárulnak azok szerkezetéről, a régészetre váró feladat annak kutatása, hogy építési szerkezetük és építéstechnikájuk azonos volt-e az Árpád-kor hasonló castellumainak vagy kisvárainak szerkezeteivel és építéstechnikájával, illetve hogy a késő középkori castellumok körül az oklevelekben említett, fából készült falak vagy palánkok azonos módon készültek-e évszázadokon át, azok megépítésében a századok múlása hozott-e változást? A kérdésre adható válasz márcsak azért sem lenne érdektelen, mert fából később, a 16–17. század folyamán is épültek kastélyok, sőt váraktól lakóházakig a világi épületek számtalan fajtája. Bármennyi ismert az ácsmesterség történetéből, azt azért ma még nem lehet tudni, mennyiben tartható biztosnak az a tény, hogy a kastélyok építésében a külső palánkokat az Árpád-kortól a 17. századig egyaránt fából építették.

A fentiek eldöntéséhez a ma még mindig kevés ásatási eredmény nem elég. A megásottak közül a Tolna megyei Györke, a zalai Sárkánysziget és a bodrogi Bátormonostor vagy a nógrádi Tar látszólag azonos módon készített, sáncból, árokból és palánkból álló erődítése, valamint a történeti adatok és a fennmaradt leírások azt a gondolatot ébreszthetik, hogy a középkori castellumok egy, és talán nem is jelentéktelen része az Árpád-kortól a 17. század végéig azonos módon épült. Lényeges eltérések csak nagyságrendben és az erődítés koronként változó alaprajzi, illetve felépítménybeli különbségében láthatók, amennyiben más volt az alaprajzi formája egy 13. századi és más egy 16. századi palánknak.

Az erődítés megépítésével a castellummá válás folyamatában semmiképp sem jelenthetett eltérést, hogy belül milyen épület vagy épületek, tömésfalú és földszintes, két- vagy háromszatátú egyszerű lakóház, palota, esetleg torony emelkedett.

A középkori kastélyok építésében minőségi változást a tornyos külső kőfalak megjelenése jelenthetett, de hogy ez mikor és mely esetekben következett be, ma még nem ismert. Az ugyanis mai szemlélettel érthetőnek látszik, hogy a Győrkeieknek a saját castellumuk palánkján belül emelt lakóépülete társadalmi helyzetüknek megfelelően földszintesre és tömésfallal készült, az azonban már kevésbé, hogy az országos méltóságokat viselő, fél Európát bejárt és művelt, Zsigmond király környezetéhez tartozó, „pokoljáró” Tari Lőrinc emeletes, szintenként boltozott kőpalotája körül miért épült csak olyan gyenge palánk, mint amelyet az ásatás felszínre hozott.

Az eddig feltárt és megkutatott castellumok mintha arról tanúskodnának, hogy azok építésében, erődítésmódjában a kor megkövetelte stiláris részleteken túlmenően a 15. század második negyedéig szinte alig történt változás. A sáncból, árokból, palánkból álló erődítésen belül legfeljebb a főnemesi réteg emeltetett magasabb igényt jelentő kő épületeket, palota- vagy toronyszerűeket, a szegényebb köznemesség pedig csupán földszintes lakóházakat. Mindez ma még csak kérdésként vehető fel, amely arra irányul, hogy az a várépítészetben tapasztalható, 14. századi alapvető változás, amelyet Nagy Lajos király várai, elsősorban Diósgyőr, Zólyom, Végles, s az őt követő arisztokrácia várai, Kismarton, Kanizsa, Gesztes és a többi, nem lett volna hatással a kastélyok építésére? Márpedig a történeti adatok nyomán jelentős kastélyépítésnek kellett történnie a 14–15. század fordulóján. Ezt bizonyítja a sok királyi építési engedély is, valamint az a tény, hogy Zsigmond király 1397. évi dekretuma az ország védelmének terhéért a várakkal és kastélyokkal rendelkező nemességre hárította.¹⁷³ Sokkal valószínűbb, tehát, hogy az eddigi helyszíni kutatás, a régészeti feltáró munka ma még kevés ahhoz, hogy a kérdésre megfelelő válasz születhessen.

Az adatok azt bizonyítják, hogy a korábbi erődítésforma, a palánk közkedvelt építése mellett tovább folyt az azokon belüli korábbi épületfajták építése is. Közülük elsősorban a torony található meg a késő középkori kastélyok lakóépületei között. Fából épített torony feltételezhetően nemcsak a somogyi Patán (1431-ben) és az erdélyi Gernyeszegen (1446-ban) állt. Más kastélyok oklevelekben szereplő tornyai is lehettek fából. A fából készült torony mindenestre nem lehetett ritkaság még a 15–16. században sem, mint ahogyan a nemesség lakóépületei között is elég sűrűn lehet olvasni róluk az oklevelekben. Az erdélyi és Belső-Szolnok megyei Somkeréken 1446-ból, a gömöri Jénén 1501-ből, a trencsényi Bolesóban 1519-ből maradtak az ottani nemesi székhelyek fatornyairól szóló adatok.¹⁷⁴

Több említés maradt viszont kőből épített nemesi tornyokról. A Sopron megyei Dorogon – erről az előzőekben már többször is szó esett – az ugyancsak kőből készített palatium mellett 1351-ben, az erdélyi Fejér megyében levő Váradján pedig az 1401-től több alkalommal szereplő két palatium mellett magasodott kőtorony. A felsoroltak közül Somkeréket és Váradját éppen ismert épületei alapján sorolta Entz Géza a kastélyok közé, annak ellenére, hogy a rájuk vonatkozó forrásokban seholsem található a castellum elnevezés. Dorog viszont 1418-ban és 1425-ben fortalicium, 1430-ban már castrum. Ennek alapján nem lehetetlen, hogy már a 14. század közepén is erődített volt, ahogyan nem egy castellum szerepel a 15. századi oklevelekben egyszerűen csak nemesi kúriaként.

Dorog feltételezhetően már a 14. században is erődített volt, és éppen ezért került az adattár castellumai közé, Bolesó, Jéne, Somkerék és Váradja viszont pont az erődítés hiányában nem. Addig, amíg rájuk vonatkozóan nem kerül elő olyan adat, amelynek alapján kastélyoknak minősíthetnénk őket, tornyaik és palatiumaik ellenére azok között a nagy kiterjedésű, építészeti szempontból igényesen kiépített nemesi udvarházak között van a helyük, amelyeket akár kőfal, s azon kívül akár árok vagy sánc is körülvehetett, de „erődítéseik” mértéke, mérete, építésmódja nem érte el a középkor közismert castellumának fogalmát, ahogyan azt a szatmári Károly és a Közép-Szolnok megyei Menyő esetében volt.¹⁷⁵ Ennek alapján sorolandó az udvarházak közé kőből készült kőfala ellenére a Pest megyei Pomáz 1937 és 1944 között a Klissza dűlőben feltárt udvarháza, annak ellenére, hogy a régészeti és a történeti szakirodalom több esetben nevezi kastélynak (96. kép). A pomázi Cikó-udvarházat ugyanis a nemesi kiváltságnak megfelelően kőkerítés övezte, azonban sem árka, sem sánca nem volt. Falaiban egy kis saroktorony kivételével pedig semmi olyan részlet nem található, amelyből erődítettségére lehetne következtetni. Történeti adatok és régészeti bizonyítékok hiányában ugyanígy nem sorolható a kastélyok közé a békési Gerla vagy a zarándi Nadab török korban elpusztult és csak részlegesen előkerült régészeti leletei alapján ismert, a rájuk vonatkozó irodalomban ismételen várnak nevezett udvarháza.¹⁷⁶

A késő középkori tornyokról maradt adatok azt bizonyítják, hogy a nemesi lakóhelyek építésében a torony továbbra is kedvelt forma maradt. Európa 14–15. századi nemesi lakóhelyei ugyanerről tudósítanak. Építésük akár önálló, bár erődített formában, akár palotaszárnyakkal egybeépítve, változatlanul folyt továbbra is. Ez a királyi, tartományúri, vagy csak a vidéki földesúr hatalmát jelképező és hirdető épülettípus a kontinensen kevés kivétellel mindenütt megtalálható az egész középkor folyamán.

A magyarországi források a tornyok építészeti formájáról alig szólnak. Az 1412-ben a Sopron megyei Pordányban álló toronyról csak azt árulják el, hogy 1434-ben már castrumként szerepel. A Pordányra vonatkozó adatokból lehet megtudni, hogy I. Lajos király 1360-ban adott engedélye alapján, azt követően épült, és valószínűleg attól kezdve volt „toronyvár” és semmiképpen nem castellum. Az oklevelek torony említései ezek szerint többféleképpen értelmezhetők. Valószínűleg a legritkább esetben jeleznek teljesen egyedülálló ilyen épületet. Azt, hogy az oklevelek torony említései mögött milyen esetek rejtőzhetnek, az az adat szemléltetheti, amely szerint 1518-ban a Fejér megyei Pacmán prédiumon elhagyott kőtorony állt. Korábbi adatok bizonyítják, hogy 1484 előtt ott, az akkor még élő faluban castellum állt, amelyet akkor pusztítottak el. Az 1518-ban említett torony ennek lehetett a maradványa.

A pordányi és a pacmáni tornyokról szóló híradások szerint tornyok említése várakat és kastélyokat egyaránt takarhat, mint ahogyan az sem kizárható, hogy tornyos udvarházakról tudósítanak. A vidéki nemesség erődített lakóhelyei szerte Európában viselték a *turris*, *tour*, *torre*, *Turm* elnevezést, akár ebben a rövid, akár az összetettebb *curia nobilitaris seu turris* vagy az ennek megfelelő, nemzeti nyelvre átültetett formában. A levéltári adatokban feltűnő tornyok mögött tehát sok eset-

ben gyaníthatók erősített épületformák még abban az esetben is, ha az oklevelek ezt külön nem emelik ki.

A rendelkezésre álló adatok alapján nemesi kúria részeként értelmezhető az a Pozsony megyei Szuhán 1463-ban eladott curia nobilitaris, amelyet a pozsonyi káptalan erre vonatkozó oklevele „thoron”-nak nevez.¹⁷⁷ Hasonlóképpen tornyos nemesi lakóhelyet bizonyít a Temes megyei Mutnok 1467-ben említett kőtornya. A Valkó megyei Ozoriás faluról 1478-ban azt írták, hogy az ottani elhagyott nemesi kúrián kétemeletes kőtorony állt. Az oklevelekben 1493 és 1519 között szereplő Hunyad megyei Malomvíz kőtornyáról az olvasható, hogy kápolnával volt egybeépítve.¹⁷⁸

Ugyanílyenek emlékét őrizte meg a Csanád megyében 1421 és 1446 között szereplő Torony és a Vasban 1409 és 1457 között említett, hasonló nevű falu, akárcsak a szintén csanádi, 1520–1522-ből ismert Tornyos, vagy az 1444-ben említett Tornyostelege birtoknév.¹⁷⁹

A nemesi udvarhelyeken álló tornyok építése a felsorolt adatokból láthatóan nem szűnt meg a 16. században, sőt még 1526 után sem. A század elején, 1507-ben kapott királyi engedély alapján épült fel a zalai Béren a faluról elnevezett család kastélya. II. Ulászló király Béri Istvánnak adott engedélye arról szól, hogy tetszés szerint fából vagy kőből *castellum seu fortalicium*ot építtethet, árokkal, fallal és minden szükséges egyéb építménnyel. Az építés megtörténtét Giulio Turco olasz építész 1572-ből fennmaradt és szintén említett helyszínrajza igazolja. A rajzon a Zala szigetén sarkain reneszánsz jellegű kis bástyákkal kialakított palánkon belül két vastagfalú és kisméretű torony áll egymás mellett (50. kép). A hazai viszonylatban eddig egyedülálló építmény Európa más tájain nem ismeretlen. A csehországi Častkov 13. századi tornyos udvarháza már a 15. században két azonos méretű toronyból és a kettő közötti kis udvart lezáró falak egyik oldalán kapuval hasonló kialakítású volt (92. kép). A tornyos és erősített udvarház elrendezését mutatja a szintén 15. századi Dolanyban levő tvrz is¹⁸⁰ (93. kép).

1534-ben Bakics Pál a Héderváriaktól korábban, 1521-ben elkobzott és neki adományozott hédervári várat és az alatta levő, Sziget nevű kastélyt elbontatta, anyagból pedig a szomszédos Rárón új tornyot emeltetett. A későbbiek folyamán ezt a rárói tornyot castellumként említik a források.¹⁸¹ A Vas megyei Bozsokon a templomtól keletre ma is áll egy kétemeletes torony három fala. A falut birtokló Sibrik család 1603-ban kiállított osztálylevele így ír róla: „egy puzta kwbiül rakot thorony mely eős lakó helien vagyon”, s amely néhai Sibrik Máté lakóhelye volt.¹⁸² Sibrik Máté a család idősebb ágának őse 1538-ban nagybátyjával, Sibrik Gergely alországbíróval együtt kapta Bozsokot, a tornyot tehát ezt követően építtette, s 1580-ig, amíg utódai az alsó kastélyt fel nem építették, családjának erősített lakóhelye volt. Ez volt az a *domus et Curia nobilitaris*, amelynek birtoklásáért a család két ága 1557-től hosszú időn át pereskedett.¹⁸³ A torony a középkorban megszokott és átlagos, 10×10 méternél kisebb méretű, valószínűleg kétemeletes volt. Egyes szintjei felett borda nélküli keresztboltozatok nyomai, falaiban viszonylag kis ablakok maradványai láthatók.

A 16. század első felében készült bozsoki torony tehát még abban a méretben és formában épült, mint az Árpád-kor óta a vidéki nemesség tornyai. Részleteik ala-

kításától eltekintve közéjük tartozik Dunaföldvár, Erdőd, Nagyszalonta, Zalabér és Zsámbokrét ismert tornya is. A közöttük levő különbség csupán gótikus vagy reneszánsz ajtó- és ablakkereteikben, a szintjeik közötti lépcsők megoldásában, eltérő szerkezetű famennyezeteikben kereshető. Azonosnak látszik viszont az, hogy legfelső emeletük szinte minden esetben boltozott, feltételezhetően a tetők tűzveszélyessége miatt. A Valkó megyei Erdőd tornya körül kisebb várra emlékeztető, romos erődítés húzódik ma is, pártázatos falain belül a torony mellett emeletes lakószárnyal. Dunaföldváron és a feltételeesen ide sorolt Nagyszalontán ma már nincs meg az erődítés, az előbbi esetében azonban a kutatás alapján cölöppalánk övezhette a tornyot, amely mellett további lakóépületre utaló alapfalak is előkerültek. Ugyanez lehetett a helyzet Zsámbokréten is, ahol a palánk, illetve a sánc területén belül ma is földszintes házak állnak.

A középbirtokos szalontai Toldiak, a Zsámbokrétiek, a zalabéri Bériek, az erdődi, várszerű castellumot építtető titeli prépostság és a dunaföldvári castellumot emeltető ottani apátság a középkorban átlagos méretű tornyaival szemben a királyi udvarhoz közel álló nagybirtokos réteg birtokain jóval tekintélyesebb méretű tornyok léteztek. Szegi Dóczy János, János király későbbi kincstartójának szegvári, a Marótiak, esetleg már Mátyás király vagy Corvin János herceg birtoklása idején épült zsámbéki tornya és a múlt századi leírások szerint az Arad megyei Szódi castellumának tornya már más jellegű épület volt. A Csongrád megyei Szegvár, középkorban Szegnek nevezett település castellumának tornya valószínűsíthető 10,5×11,5 méteres méretével még az előzőekhez áll közelebb, de Szódi 17×17 méteres és főleg Zsámbék 22×22 méteres tornya részleteivel együtt minden szempontból más és újabb irányzatot képvisel. A Szegváron végzett ásatás során olyan korai reneszánsz tagozású kőfaragványok kerültek elő, amelyeket a Jagelló-korban itáliai vagy Magyarországon, olasz kőfaragóktól tanult magyar kőfaragók Buda környékén bányászott márgából Budán faragtak, és onnan szállítottak a helyszínre. Az így készült ajtó- és ablakkeretekkel, kandallókkal, belső csigalépcsővel és egyéb részletekkel épült tornyot művészi színvonala a vidéki emlékek szokásos köréből az udvari művészet szintjére emeli.

Zsámbék tornya tekintélyes méretei, múlt század végi rajzokból ismert részletei alapján Budához, illetve Mátyás király visegrádi építkezéseivel köthető. Azoknak a nagyméretű lakótornyoknak a sorába tartozhatott, amelyek a század elején Zsigmond király budai Csonkatornyával kezdődtek, és a 16. század második negyedében Perényi Péter sárospataki tornyával záródtak. A budai vár nagyméretű lakótornya annak a nagyszabású palotaegyüttesnek a részeként épült, amelyet Zsigmond 1420 előtt emeltetett, és amelynek előképei „a 14. század nagy uralkodói épületegyütteseiben, Karlštejntől Prágáig, a párizsi Cité épületegyüttesétől Poitiers-ig és Dijonig, Bourges-ig” kereshetők. A budai királyi palotaegyüttes hazai hatását a kutatás már kimutatta: „Ez a kettősség: donjonnal, palotákkal felépített és szabályos alaprajzú várkastélyok kettős műfaji választéka Zsigmond építkezései révén vált teljessé Magyarországon is. Bizonyos, hogy ez a kezdeményezés nem maradt hatás nélkül a magyarországi főúri rezidenciák építésére, amint erről a 15. század második harmadának főúri várépítészete tanúskodik is.¹⁸⁴

A várépítészetben nemcsak Zsigmond király budai palotaegyüttesének, hanem azon belül a befejezetlensége miatt Csonkatoronynak nevezett, nagyméretű lakótoronynak is volt hatása. Több főúri vár épült a 15. század középső évtizedeitől egyetlen nagyméretű toronnyal. Ilyen Nagyvázsöny vára Veszprém megyében, amelynek első és korai, 9×12 méteres, négyemeletes lakótoronyból és az előtt falakkal körbezárt kis udvarból álló együttesét valószínűleg Vezsenyi László, Mátyás király udvari embere emeltette¹⁸⁵ (97. kép). Ilyen lehetett a Tolna megyei Sártorony vagy Anyavár vára. Építtetője ugyancsak a század közepe körül feltételezhetően györgyi Bodó Gergely, az Újlaki és Hunyadi familiáris erdélyi alvajda, később budai várnagy.¹⁸⁶ Az ország keleti felében, ugyanebben az időben építették a Pálócziak az Ung megyei Szerednye várát. A szabályos négyzetalaprajzú vár közepén 18,5×18,5 méter méretű, eredetileg legalább háromemeletes kőtorony romja ma is áll, azt két átlós sarkán egy-egy kerek toronnyal megerősített kőfal veszi körül. Ez a 16. században a *turris lapidea in modum castelli erecta*, vagyis kastély módjára épített kőtorony elnevezést kapta¹⁸⁷ (98. kép).

A Zsigmond király budai tornyos palotaegyüttesének mintájául szolgáló francia uralkodói székhelyek 14–15. századi felépítése óta Európa-szerte változatlanul élt a nagyméretű lakótornyok építésének divatja. Csehország késő középkori és törznek nevezett vidéki nemesi rezidenciáinak nagy részét erődített tornyok alkották, feltételezhetően éppen Karlstejn várának mintája nyomán. Hasonló volt a helyzet az osztrák tartományokban és Lengyelországban is. Ott a 15–16. századi erődített nemesi székhelyeken gyakori volt az egyszerűen csak *turris*-nak, toronynak, vagy torony módjára épített kastélynak nevezett *domus lapidea in modum turris seu/sive castellum*. Ennek késői lengyel példája az I. Zsigmond király Krakóhoz közeli nyaralóhelyén, Piótrkowban 1512 és 1519 között reneszánsz formákkal és szellemben, nagy ablakokkal épített, toronyszerű kastély¹⁸⁸ (99. kép). Ez a megoldás egyébként nem volt egyedülálló, Angliától Lengyelországig is építettek hasonlókat a 16. században.¹⁸⁹

A fentieket figyelembe véve a valahol a középkori lakótornyos várak és az itáliai hatású reneszánsz kastélyok között helyezkedik el a sárospataki kastély. A latin nyelvű forrásokban mindig castrumként említett épület középkori felfogású, bizonyos fokig azonban már belső tereiben is reneszánsz hatású, díszítő részleteiben pedig teljesen az új stílus jegyeit viselő lakótornya nem alkotja a magyarországi lakótornyos nemesi rezidenciák befejező épületét. A század közepe előtt épült az a beregi Vámosatya határában csak sáncaival és árkaival jelzett „Büdi-vár”, amelyet az egykori Szapolyai familiáris, 1531-től ura adományaként Munkács birtokosa és beregi főispán Büdi Mihály még 1550 előtt emeltetett kettős árokkal és sánccal körülvéve, szabályos alaprajzzal, négy sarkán kerek tornyokkal, belsejében nagyméretű lakótoronnyal, reneszánsz kőfaragványaiiban Sárospatak hatását tükrözve.¹⁹⁰

Az *in modum/per formam turris* emelt és erődített nemesi lakóhelyeknek egyéb formái is kialakultak a 15–16. századi Magyarországon, bár az azokkal kapcsolatos kutatás ebben az esetben is csak kezdeti eredményekkel rendelkezik. A nyugat-európai, torony jellegű vagy tornyokkal erődített ház Közép-Európában ismert formáját képviseli az ugyancsak említett, Bars megyei Simonyi castelluma. Ma is álló lakóépülete téglalap alaprajzú, eredetileg mind a két hosszoldalán egy-egy toronnyal épített, egyemeletes ház, jelenlegi formájában oromfalas és nyeregvetős. Tor-

nyai közül csak a mai bejárati oldalon levő áll. A hátsót a 17. században, a castellum átépítésének idején bontották le. Mai megjelenése ismeretében egykori képe nehezen rekonstruálható, ugyanis sem az épület, sem tornyainak eredeti magassága nem ismert.

A castellum 15. századi birtokosai, az ifjabb Stibor familiárisi körébe tartozó Simonyi Imre és Miklós 1426-ban arra kaptak engedélyt Zsigmond királytól, hogy köből épült, de be nem fejezett *fortalicium seu castellum*ukat most nagyobb biztonságuk és kényelmük érdekében még jobban megerősíthessék. 1426-ban a Simonyiaknak már volt valamilyen erődített, ám még be nem fejezett kastélya. A közelmúltban végzett ásátás és kutatás állapította meg, hogy az épület délkeleti végét egy 14. századi toronyszerű ház alkotja, a többi része ehhez épült hozzá az 1426-os engedély alapján. Az ásátás közölt eredményei arról nem szólnak, hogy miképpen volt már a toronyszerű ház is castellum, csupán feltételezhető, hogy valamilyen formában erődített volt. A megközelítően 10×11 méteres, az ismert Árpád-kori tornyokkal azonos méretű, de vékonyabb falú 14. századi toronyforma ház a középkori Magyarország területén máshol is előfordult. Az eddigi kutatás éppen az egykori Felvidéken, a mai Szlovákiában tárt fel hasonlókat. Az egyik a szepesi Zsaluzsányban, a másik a lipitói Párizsfalván állt. Eredetileg mindkettő erődítetlen udvarháznak épült, kissé földbe mélyített pincével, illetve alsó és afelett két további szinttel. A zsaluzsányi gazdasági épületeivel együtt kőfallal, a párizsházait árokkal és azon belül esetleg fa palánkkal vagy kerítéssel vették körül!¹⁹¹ (100–101. kép).

Ez a torony módra épített nemesi lakóház azonban nemcsak a 14. századi Magyarországon, hanem ahogyan azt a késő középkor európai építészete mutatja, francia és északnémet hatásra Közép-Európa országaiban másutt is megtalálható. Magyarországi okleveles említése is ismert: Henczelffy István nádori ítélőmester 1499-ben vásárolta meg Győrött Giczi Imre fia Bernáttól annak *domus lapidea ad modum turris constructáját*, a hozzá tartozó és a városon kívüli földekkel, rétekkal, erdőkkel.¹⁹² Az előző fejezetekben ismertetett adatok közt szereplő, a Vas megyei Mesteriben és Sitkén is ilyen, *per formam turris* lakóépület állott az ottani kastélyok falain belül, a 16. század elején.

A középkor városi tornyai és torony formájú házai még abban az esetben sem tartoznak a középkori kastélyokkal kapcsolatos kutatás témakörébe, ha azok olyan nemesi birtokközpontok voltak, mint a Gicziek győri tornya, torony módra épített háza lehetett. Simonyi Imre és Miklós nyilván apai örökségű nyitrasimonyi és már 1426-ban erődített, castellumnak ismert tornya kétségtelenül közéjük tartozhatott.¹⁹³

Tornyos nemesi házak ugyanis másutt is voltak az országban, természetesen más formákkal is. Egykori létezésüket olyan településnevek őrzik, mint az 1429 és 1498 között többször említett, Vas megyei Tornyosháza.¹⁹⁴

Többféle lehetséges alaprajzuk és felépítményük egyik kéttornyos formáját a Trencsén megyei Kutas nemesi kúriájának középkori része mutatja. Ott egy nagyobb és egy kisebb helyiségből álló, tehát kétosztatú és emeletes, önmagában is toronyszerű ház egyik végének két sarkán állnak tornyok, azok közül az egyik kisebb és kerek, a másik nagyobb és négyszögű. Építésének pontos ideje nem ismert, a szlovák kutatás a 15. század végéről származtatja!¹⁹⁵ (102. kép). A későbbi Trencsénkutas máig is létező, tornyos nemesi háza aligha volt egyedülálló. Szintén csak

a kutatás hiányos voltának, főleg azonban az emlékek rendkívül nagyfokú pusztulásának tulajdonítható, hogy ilyen épületekből többet jelenleg nem ismerünk.

A két toronnyal épített nemesi lakóépületek további lehetséges formáját a már szintén említett, Sárospatakon feltárt, Mátyás király 1465-ben adott engedélye alapján készült Pálóczi-castellum mutatja. A szabályos és négyzetes alaprajzú, kőfallal kerített udvaron belül olyan pincével épített és valószínűleg emeletes kőpalota állt, amelynek két végén emelkedett egy-egy torony.

Végül a főhomlokzat előtt, annak tengelyében egyetlen toronnyal készült emeletes házforma az, amelyből eddig több is előkerült. A dunántúli Devecser, Jánosháza és Zsennye, a középkori Sennye kastélyainak lakóépülete, a lipthói Nagyselmec elpusztult kastélya, valamint legújabban a beregi Darócon előkerült épület képviseli ezt a formát. Közülük az egyszerűbb alaprajzú a kétértelmű zsennyei kastély. A devecseri ezzel szemben nemcsak azért fejlettebb, mert a többivel együtt háromszögletes, hanem mert emeleti középső tere a torony terével alkot közösen nagytermet, palatiumot. Egyébként ez az ország három szélső táján talált egytornyos házforma eddig ismert előfordulásai alapján általánosan elterjedtnek látszik. Az utóbbi természetesen nem jelentheti azt, hogy a többi alaprajzi és tömegforma ne lett volna ismert.

Említésre méltó – bár csak kevés ismert emléke maradt – a kastélyok kapui felett emelkedő torony, amely a bejárat védelmében túlmenően más feladatokat is elláthatott, mint például a már említett hatalmi reprezentációét. 17. század végi várostérkép őrizte meg az 1450-es évektől ismert, Vas megyei körmendi kastély alaprajzi befoglaló formáját. A rajz, valamint 16–17. századi adatok alapján tudható, hogy kapuja felett többemeletes torony helyezkedett el, amely a falak elé nyúlik ki. Félig az övező falak elé nyúlik a ma romos Valkó megyei Atya kaputornya is, amelynek az emeletén megmaradt boltozati bordaindítások arra utalnak, hogy ott lehetett a castellumként épített, a későbbi adatokban azonban várként szereplő építmény kápolnája (103. kép).

Abban az esetben, ha a castellumoknak nemcsak a falakon belüli lakóépületét, hanem teljes alaprajzát vizsgáljuk, másféleképpen is lehet csoportosítani azokat. Devecserben, Jánosházán, Zsennyén és Nagyselmecen ezek az épületek tornyos kőfalakkal körülvett udvarok közepén álltak. Sárospatakon a castellum egyik oldalát alkotta a kéttornyos palota, Körmenden is a fallal körülvett udvar egyik oldalán volt (104. kép), Simonyiban pedig nem is volt a Nyitra vizével védett szigeten külső fal, csupán gerendapalánk.

A késő középkori castellumokban található és a palatium-palotából kialakult, emeletes és igényesebben, esetenként magasabb művészi színvonallal épített épületek akár lakóházként, akár fogadóteremként készültek, többféle elrendezést mutatnak. A nógrádi Taron a cölöppalánkkal kerített udvar egyik oldalán állt a palota, ahogyan Körmenden és a somogyi Ötvösön is, bár ott sarkain tornyokkal épített téglafal kerítette. A három csupán abban egyezik, hogy a castellum egyetlen épülete volt az emeletes és palotaszerű ház. Bátmonostoron és Nyírbátorban több épület alkotta a kastély lakórészét, bár ezen a két helyen nem sikerült a castellumok teljes területét feltárni, s így ismeretlen maradt, mi is lehetett még egy nagy udvarral kialakított castellum falain belül. A kastélyok falain belül folyt nemesi életforma

ugyanis további épületeket is követelt. A birtokos úr mellett belső személyzet működött, s mivel az akkori nemesi élet elképzelhetetlen volt gyalogosan, valahol el kellett helyezni a lovakat, sőt a birtokos család hölgytagjait szállító hintókat, kocsikat is, nem is beszélve a castellumban élőket kiszolgáló gazdaság épületeiről, az istállókról, színekről, csűrőkről, ólakról, pajtákra, a gabona és a bor tárolására alkalmas építményekről, pincékről. A francia manirok esetében – amint azt láttuk – a tornyos falakkal és vizesárokkaal körülvett belső kastély előtt helyezkedtek el ezek, együttesen alkotva a belső majorságot. A magyarországi okleveles források ilyen szempontból túlságosan szűkszavúak, erre vonatkozó ásatási adatokkal pedig még nem rendelkezik a kutatás.

A szükséges kiegészítő épületek közül egyesek idővel a falakon belülrre kerültek. Hédervár középkori kastélya esetében ezzel magyarázható, hogy az itt is szabályos és négyzetes alaprajzú, kőfallal kerített udvar egymással szembeni két oldalán egy-egy emeletes, palotaszzerű épület helyezkedett el. Közülük a bejárati oldalon, az ott levő felvonóhidas kapu felett valószínűleg torony emelkedett, s ebben a szárnyban helyezkedhettek el a gazdasági helyiségek, a konyha, a sütőház és a többi, amelyek Devecserben és Jánosházán a külső falakhoz támaszkodó melléképületekben lehetnek, sok kastélyban pedig ismeretlen a helyük.

Az eddigi kutatás egyetlen olyan kastélyt tárt fel, amelyben valamennyi szükséges építmény megtalálható a falakon belül, s ez az eredetileg somogyi, ma Zalához tartozó Botszentgyörgy 15. század végén épült castelluma. Bejárata felett torony emelkedett, amely a főépületet alkotó szárny közepén foglalt helyet. Tornyok álltak kerítőfala hátsó sarkain is, azokon kívül pedig a negyedik, nagyobb torony kívülről csatlakozott külső falához. A kastélyok többségének természetes veejárójaként vizesárok vette körül, azon kívül pedig földsánc, tetején talán már a középkorban azaz a fapalánkkal, amelyet 16. századi alaprajza ábrázol. Középkori eredetű lehetett a palánk kapujától a kaputoronyig húzódó falszoros is. Emeletes bejárati palotaszárnyában a boltozott kapualj bal oldalán volt a kápolna, jobbra pedig a nagyméretű és boltozott, pincének használt helyiség, ez utóbbi felett helyezkedett el a nagy palota. A kastély elrendezésében bizonyára nem volt véletlen, hogy ezek a reprezentatív jellegű helyiségek a kapu mellett, az érkezést, a fogadást jelentő bejárati szárnyban foglaltak helyet. A kastély lakóhelyiségei a téglával burkolt udvar jobb oldalán emelkedő szárnyban, illetve a bal oldali nagy toronyban voltak. A kapualjjal szemben levő, negyedik szárnyban kapott helyet a konyha és a sütőház, a többi gazdasági helyiséggel együtt.

A botszentgyörgyi kastély azonosított helyiségei azt bizonyítják, hogy a késő középkorban szétvált lakó-, reprezentációs és gazdasági igények egy színvonalasan megépített castellumban hogyan helyezkedtek el külön-külön szárnyakban, s nem egymás mellett, ahogyan ezt a bátmonostori castellum különböző időben egymás mellé emelt épületei mutatják.

A kastélyok helyiségeinek rendeltetés szerinti csoportosítása, ahogyan az egyes épületek vagy épületszárnyak elhelyezése is, többféleképpen történhetett. A nyírbátori kisebb épület kutatása nyomán elvégzett rekonstrukció azt mutatja, hogy ott a gazdasági feladatot a boltozatos nagypince látta el, a fölötte levő három helyiség lakáscélokot szolgált, a legfelső és egységes terű terem pedig a reprezentációét.

Ugyanez az elosztás a kisebb kastélyokon is megfigyelhető. A devecseri kastély korai részében a raktározó, élelem- és bortároló, pince jellegű földszint felett úgy alakították ki az emelet helyiségeit, hogy a torony terével egybenyitott középső terem látja el a nagyterem, a palota feladatát, az abból egyik irányba nyíló, nagyobbik szoba a nappali tartózkodás, a kisebb pedig a hálókörnyezet céljaira szolgál. Itt volt először megfigyelhető az a később sok más udvarház és kastély esetében előforduló építésmód, amely szerint a szigetelés hiányában a falak elkerülhetetlen nedvessége miatt lakás céljára csak ritkán alkalmas alsó szintet alig a földre mélyített pincének alakították ki, s az a föléje kerülő boltozatokkal felvette a falakba felhúzódnak talajnedvességet. A felső szint ily módon vált majdnem teljesen szárazzá, és lakóterek kialakítására alkalmassá. Az Európa nyugati felében a 11. századtól épített, kétszintes palatiumok már ennek a gyakorlati megfigyelésnek köszönhetőek létüket.

Az ismert késő középkori kastélyok sorát időrendben a bővített formájú devecseri kastély zárja. Ezt az emeletes-toronyos, háromszögletű épületet 1526 körül többszörösére bővítették. A korai épület északi oldalára további három helyiséget, az elé pedig a torony szélességében nagytermet építettek, ugyanakkor keleti oldalához is újabb helyiségeket toldottak (105. kép). Az új és a régi részek falait egyaránt a torony magasságáig emelték meg és az így keletkezett attikafal mögé került a középre lejtő tető, amelyről az esővíz a két rövid oldal közepére helyezett és kőből faragott vízköpőkön át távozott. Az így kialakított, kéttraktusos tömb új része alá és egymás mellé két dongaboltozatos mélypince került, amely a korábbi toronyaljából nyílt. Az emeleten az egyes helyiségek közé reneszánsz tagolású kőkeretes ajtók, a helyiségekbe reneszánsz kandallók, a homlokzatokra keresztoszlású reneszánsz ablakok kerültek (106–108. kép). A teljesen reneszánsz megjelenésű épülettömb köré a széles udvar meghagyásával magas kőfal készült, benne több szinten lőrészekkel, tetején pártázzal. A kerítőfal északi oldalára kisméretű bástyát is építettek. A fal belső oldalára kerültek a ma már ismeretlen gazdasági épületek, amelyeknek helyén jelenleg külsejükben 18–19. századi formájú földszintes szárnyak húzódnak. Az egész kastély délnyugati sarkába került a boltozott kapualj, mellette újabb, szintén boltozott helyiséggel, külső falában pedig kőkeretes, félköríves formájú és felvonóhidas nagykapuval. A falakat délről és nyugatról széles és mély árok, a másik két oldalon a Torna patak tóvá duzzasztott vize vette körül (109. kép).

Az udvar közepén álló reneszánsz palota belső elrendezése, miután megmaradt benne a késő középkori toronyos udvarház, még sok korábbi vonást őriz. Helyiségeinek csoportosításában a korábbi és az új szakaszból álló, és főként bor tárolására szolgáló pince képviselte a gazdasági részt. A konyha és annak kiegészítő helyiségei a falak mentén álló szárnyakba kerültek. Ott kaptak helyet a belső személyzet és a nemesúr fegyveres kíséretének tagjai, a kapualj melletti boltozott helyiségben pedig a kapuőrök, valamint az istállók, színek, pajták, ólak és egyéb szükséges építmények.¹⁹⁶

Itt szükséges megemlíteni, hogy a középkori kastélynak, bármennyire is erősített építmény, nem volt állandó fegyveres őrsége, ahogyan a váraknak sem. Csupán a kapuk őrzésére tartottak kis létszámú őrséget. Ebből következik, hogy a kastélynak, sőt kevés kivétellel még a várnak sem volt jelentős mennyiségű fegyverzete.

Felépítésének és létezésének ugyanis elsődlegesen nem katonai okai voltak, hanem földesúri lakóhely céljára szolgált, amelynek erősített volta urának hatalmát jelentette, a hatalmi reprezentáció státusszimbóluma volt. Élén ugyan a várakhoz hasonlóan a várnagynak, castellanusnak nevezett bizalmi személy állt, de az ő feladata sem elsősorban katonai volt, hanem familiárisként képviselte urát az uradalom és az esetleges tisztartók élén.¹⁹⁷

A 14. század végén a Tolna megyei Györke castellumában épített cölöppalánktól és az azon belül készült földszintes és háromszatú kisnemesi háztól a 15–16. század fordulójának évtizedeiben emelt, kőfallal kerített, tornyos, sokhelyiséges és emeletes palotákig a magyarországi késő középkor castellumai sokféle és egymástól sokszor alapvetően eltérő képet mutatnak. Alig akad közöttük legalább főbb részleteiben hasonló. Ez a sokszínű kép azonban, úgy tűnik, kevésbé tulajdonítható valamilyen, az évszázadok alatt bekövetkezett építészeti fejlődésnek, hanem sokkal inkább alapult az építetők mindenkori társadalmi és anyagi helyzetén. Alaprajzuk, belső tér- és külső tömegformálásuk alakulásában kétségtelenül jelentős szerepet játszott az európai kastélyépítészet hatása, ez azonban szükségszerűen csakis építetők személyén keresztül történhetett. A castellum-kastély építészeti formáját, bár abba a kor művészi ismeretei és technikai felkészültsége meghatározó módon bele-szólt, a királyi engedélyekben meghatározott kereteken belül a mindenkori építető anyagi és szellemi háttere és az abból eredő, életformájából következő igényei határozták meg. A Györkétől Zsámbékiig, Botszentgyörgyig és Devecserig ismertetett példák egymástól eltérő, különböző formája ezzel magyarázható.

Nemcsak a köznemesi réteg alsó szintjén állók castellumai épültek a főnemesség köré tartozók erősített rezidenciáihoz viszonyítva szerényebb módon. Ugyanaz a nagybirtokos is más és más formában emeltethetett uradalmi székhelyein kastélyokat aszerint, hogy állandó családi lakóhelyének, vagyis fő rezidenciájának szánta-e, vagy pedig csak egyiknek a sok közül. Feltételezhetően ezzel magyarázható többek között a bátmonostori kastélynak a Várdaiak birtoklása idején történt igényes palotaépítkezése. 1524-ben ugyanis Várdai Ferenc erdélyi püspök azt írta testvérének, Várdai Mihálynak, hogy ott lakó anyjukat és a szomszédos kolostor ott őrzött levéltárát vitesse Kisvárdára, ahol viszont ekkor már állt a család vára.¹⁹⁸ A Báthoriak birtokainak központja már a 14. század közepe óta Nyírbátor volt, annak ellenére, hogy az Ecsed várához – a középkorban még castellumához – tartozó uradalmuknak csak része volt.¹⁹⁹ A Bátorban emeltetett reprezentatív kastélyegyüttes fő rezidenciaként minden bizonnyal nagyobb igényességgel épült, mint az uradalom hivatalos székhelyeként Ecsed. Ugyanez lehetett az oka annak, hogy az ország hatalmi elitjének élén álló Garaiak névadó településükön, a Valkó megyei Garán lévő váruknak 14. század végi pusztulását követően már nem azt építették újjá, ott csak fából emeltek castellumot.

A bemutatottak, példaként felsoroltak arra is felhívják a figyelmet, hogy a 15. században számottevő uradalom már nem volt elképzelhető a székhelyén álló kastély nélkül. A többnyire nehezen megközelíthető, hegyek tetején vagy mocsárban ülő várak uradalmainak központja ekkor már mindenütt az azok földrajzi és gazdasági szempontból kedvezőbb fekvésű és rendszerint mezővárosi rangú, központi településén volt. Így volt ez a Báthoriak ecsedi uradalmában, ahol már korán Bátor,

azaz Nyírbátor lett a központ, és így volt a Veszprém megyei Somló várának uradalma esetében, ahol a birtokos Erdődi Péter a központi fekvésű, vasi Jánosházán építtetett kastélyt az 1510-ben kapott királyi engedély alapján. A hegyek között megbúvó, Trencsén megyei ugróci vár uradalmának így lett központja a síkabb vidéken fekvő mai zayugróci kastély, a zempléni Barkó és Jeszenő várainak uradalmi székhelye a 15. század közepére a szintén kastélyos Homonna. Abban az esetben pedig, ha egy uradalom később oly módon alakult ki, hogy nem tartozott várhoz, birtokosa emeltetett rajta kastélyt, mint a csanádi Hegyesen 1489 előtt Kinizsi Pál, holott állandó és közismert családi székhelye a dunántúli Nagyvázszony várában volt.

Ennek a társadalmi elvárásnak megfelelően és nem utolsó sorban a földesúri hatalmi reprezentáció igényével építtetett kastélyokat a 15. század folyamán az egyházi nagy- és középbirtok is. Az esztergomi érsekségnek a Bars megyei Berzencén és Teplicén, a gömöri Rozsnyón volt castelluma, a kalocsai érsekségnek a Bodrog megyei Apátiban, a szerémi Baricson, valamint a valkói Zsvicán. Ugyanígy voltak kastélyai a boszniai, a nyitrai és zágrábi püspökségnek, a bélai apátságnak és a bozóki prépostságnak, sőt még a Nyulak-szigeti apácáknak is. Az utóbbiaknak a somogyi Igalban álló castellumáról, annak létezésén túl, semmit sem lehet tudni. A mai Dunaföldváron feltételezhetően az ottani apátság által emeltetett castellumból a 16. század eleji, reneszánsz részletekkel készült torony áll. A titeli prépostságnak a valkói Erdődön álló castelluma feltételezhetően a Délvidék töröktől fenyegetett helyzete következtében kapta várszerű megjelenését.

A kastély uradalmi központként a birtokot, a domíniumot képviselte, amelynek uralma a 15. században a vár mellett a kastélyban is összpontosulhatott. A késői középkorban a kastélyra is vonatkozhat az a történettudomány által a várra megállapított tény, hogy amint a 14. századtól a vár,²⁰⁰ most már a kastély is a hatalom jelképe és képviselője.

A kastélyépítés okai között kereshető éppen ezért az a szándék is, amely szerint a birtokos nemesúr éppen kastély építésével igyekezett bejutni a hatalom képviselői közé. A kastélyépítési engedélyek kérelmezése mögött valószínűleg nagyon sok esetben ez a szándék húzódott meg. Az engedély megadásával ugyanis a király a kérelmezőt mintegy kiemelte a nemesség soraiból, és a kastélyos urak közé helyezte. I. Károlytól II. Lajos királyig az uralkodók az adományozott birtoktesteken várak és kastélyok építésére adott engedélyeikkel jutalmazták a hozzájuk hűeket, természetesen amellet, hogy meglévő várakat is adományoztak nekik. Akár így, akár úgy történt, a várban és a kastélyban megtestesülő hatalom a nemesi felemelkedés egyik hathatós lehetősége volt.

A kastélyépítéssel kapcsolatba hozható felemelkedés lehetősége azonban sok egyéb tényezőtől is függhetett. Az 1398-ban engedélyt szerzett somogyi Inakodiak valószínűleg megépített castellumuk ellenére sem jutottak előbbre megyei tisztségeknél, az adatok szerint 1418–1419-ben az Újlaki Imre familiárisi körébe tartozó Inakodi János Bodrog megyében viselt alispáni tiszte.²⁰¹ Az ifjabb Stibor familiárisi köréhez tartozó Simonyiak közül az 1420-as években a kastélyépítési engedélyt szerző Imre ugyancsak az Újlakiak szolgálatában töltötte be a raholcai, majd a galgóci és végül az újlaki várnagyi tiszte.²⁰² Az Újlakiak udvarában apródként ne-

velkedett Pacmáni Tamás, aki birtokot is kapott tőlük, s 1468 és 1483 között volt újlaki várnagyuk. Pacmáni 1475-ben Újlaki Miklós macsói bán helyettese, 1477-től annak végrendelete értelmében kiskorú örököse, az Újlaki Lőrinc herceg mellett működő régenstanács elnöke volt.²⁰³

A kastélyépíttető köznemesség az arisztokrácia családjai mellett betöltött familiárisi szolgálata által kaphat tehát tisztséget és birtokot. Ennél feljebb, a nemesség vezető rétegeibe azonban csak az uralkodó jóvoltából emelkedhetett. Ebben az esetben, ahogyan azt Zsigmond király kegyéből a szintén kis vagyonú köznemesi eredetű Perényiek, később a Hunyadiakéból a velük rokon Gerébek és Pongrácok felemelkedése mutatja, a kastélyépítésre adott engedély már a vezető tisztségbe s azaz az arisztokrácia soraiba való kerülésüket követte.²⁰⁴

A kastély építéséhez ugyanis pénz kellett. Olyan viszonylag igénytelen építményt, mint a sokat emlegetett Györke castelluma, az uradalom jobbágyaival is meg lehetett építtetni, de már a valószínűleg igényesebb, bár még szintén fából készült Márványkő építéséhez viszont ahhoz értő ácsmester kellett, a kedhelyi castellum építéséhez pedig kőműves, kőfaragó és ácsmester. Az építéshez szükséges készpénzt a földbirtok jövedelme már a középkorban sem biztosíthatta, ahhoz valamilyen fizetéssel járó tisztséget kellett vállalni. A kis- és középbirtokos nemesi réteg az előremenetel és a felemelkedés, valamint a kastélyépítés érdekében ezért igyekezett a nagyurak, ritkább esetben a király familiárisi körébe jutni. Az építéshez szükséges pénz megszerzésének másik módja a birtokzálogosítás lehetett. Ilyen módon építési szándék gyanítható a sági konvent előtt 1497-ben kötött azon egyezség mögött, amelyben gyarmati Balassa Ferenc száz aranyforintért zálogosította el Nógrád megyei Ludány birtokát Peleni Pálnak.²⁰⁵ Balassa ugyanis ezt követően építtette a mai Balassagyarmaton, a középkori Gyarmaton azt a castellumot, amelyről írott forrás ugyan csak 1549-ből szól, a közelmúltban a helyszínen folytatott ásatás azonban kimutatta egyrészt azt, hogy a kastély Árpád-kori torony köré készült, másrészt, hogy az ott előkerült korai reneszánsz építészeti kőfaragványok a bizonyára királyi engedély alapján történt építkezés idejét a 15–16. század fordulójára helyezik.

Az az Árpád-kortól fennálló rend, amely szerint várak és kastélyok építése csak a király által adott engedély birtokában volt lehetséges, a magyarországi középkor végén bekövetkezett politikai helyzet következtében kezdett felborulni. Ez először 1514-ben történt, amikor a parasztháború hatására országgyűlési törvény mondta ki, hogy „személyének és vagyonának biztosítására minden nemes építhetett magának tornyokkal, falakkal, vízárkokkal megerősített kastélyt”.²⁰⁶ A valóságban azonban a király, illetve az ország vezetésében részt vevő arisztokrácia 1514 után is azon örködött, hogy a kialakult uralmi egyensúlyt semmi ne bonthassa meg, várat és kastélyt ezután is az addig megszokott királyi engedély alapján lehetett építtetni.

A Mohács körüli zavaros időkben szűnt meg azután hosszú időre a törvényes helyzet, amíg a 16. század közepére az országban helyre nem állt a belső rend, meg nem szilárdult a Habsburg uralkodók hatalma. A rendkívüli viszonyokat azonban addig is sokan kihasználták. Így történt ez a sümegi püspöki várnagy tisztségét viselő Csoron András esetében is, aki 1526-ban engedély nélkül építtette fel a Veszprém megyei Devecserben az előbbieken ismertetett, fényes reneszánsz kastélyát,

kiváltva vele kortársai csodálatát s egyben felháborodását is.²⁰⁷ Az ismert késő középkori kastélyok sorát éppen a devecseri zárja. A 16. század közepétől épült kastélyok már az akkor elterjedt késő reneszánsz stílusváltozatát képviselik.

A késő középkori Magyarország vidéki birtokosa, akár a főnemesi, akár a köznemesi réteghez tartozott, akár egyházi személy, akár testület volt és akár földesúri hatalmának jelképeként, akár sajátmaga és családja, vagyona védelmére építtetett kastély, castellum, fortalicium vagy egyéb elnevezésű, erődített épületet, az azokról szóló fennmaradt korabeli írott források, 18–19. századi leírások, az elmúlt évtizedek folyamán szerzett helyszíni tapasztalatok, terepbejárások, helyükön folytatott ásatások vagy álló épületek esetében a bennük folytatott falkutatások eredményeiből a bemutatottak alapján sokszinű kép bontható ki.

Az oklevelek adatainak segítségével, legalábbis nagy vonalakban, több kastély ismerhető meg. Az írott forrásokból fény derülhet építésük idejére, módjára, anyagára, egyes esetekben még az építők személyére is. Ezek a történeti adatok szólnak a kastély védelmét szolgáló részéről, annak sáncáról, árkáról, kerítőfaláról vagy palánkjáról, az abban helyet foglaló kapuról, a kapu felett emelkedő toronyról vagy a védőfalakban levő más tornyokról. Sok mindent elárulnak az azokon belül álló, adott esetben lakóhelyül szolgáló épületről vagy épületekről, házakról, tornyokról, palotákról, esetleg még gazdasági melléképületekről is.

A feltárások segítségével vagy a fennálló kastélyok kutatása során megismert alaprajzok, a fennálló épületeknél azok tér- és tömegformálása, szerkezete bepillantást nyújt a késő középkori nemesi életformába és életmódba azáltal, hogy lehetőséget ad a kastélyok különböző rendeltetésű helyiségeinek rekonstruálására, azok csoportosítására és az épületen belüli elhelyezésére. Az adatokból kiolvasható részletek, adott esetben faragott gerendás mennyezetekről, az ablakokon elhelyezett vasrácsokról, festett ablaküvegekről vagy az ásatásokból megismerhető szemeskályhákról, használati kerámiáról, fémeszközökről, netán itáliai eredetű üvegedényekről, drága ruhákról vagy ékszerekről szóló tudósítások a kastélyok belső kialakításáról, birtokosaik vagyoni és egyben műveltségi viszonyairól is képet nyújtanak.

Mindennél fontosabb azonban, hogy a kutatás rendelkezésére álló adatok egyértelműen bizonyítják, a késő középkori Magyarország területén az erődített nemesi birtokközpont, akár castellumnak, akár fortaliciumnak vagy az akkor szokásos elnevezések közül bármi másnak nevezték is, általánosan ismert és elterjedt volt. Olyannyira, hogy fogalmát nem kellett magyarázni, Werbőczy szerint az, legalábbis a 16. század elején már köztudott. Ez azonban valószínűleg jóval korábban így volt, a kastélyépítés ugyanis az Árpád-kor óta megkülönböztethető a világi építészet egyéb műfajaitól. Az oklevelek azt látszanak bizonyítani, hogy az Anjou-kor első szakaszában nem sok castellum lehetett Magyarországon. A királyi hatalom megerősödésével, amikor az addig felépült várak többsége is az uralkodó kezére jutott, és újak építésére nem kerülhetett sűrűn sor, a magánföldesúri castellumok száma is csökkent. Erődített nemesi székhelyekre az Anjouk békés évtizedeiben elvben éppenúgy nem lehetett szükség, mint magánföldesúri várakra, bár azok azt a hatalmat képviselték és jelezték, amelyben a király a hozzá hű alattvalók legfelső rétegének egy részével az ország kormányzása érdekében osztozott. A hosszú évtize-

dek alatt kialakult nemesi hierarchián belül a 14. század közepétől megerősödött középbirtokos nemesség, amely részben a király, részben a vezető arisztokrácia tagjai és családjai mellett vállalt familiáris szerepével vagyont és azzal együtt politikai súlyt is szerzett, hatalmi reprezentációja érdekében már I. Lajos király uralkodásának utolsó évtizedeiben lehetőséget kapott kastélyok építésére. A Zsigmond király uralomra jutásával felborult hatalmi egyensúly következtében eleinte főleg a köznemesség alsó rétegeiből az uralkodó környezetébe felemelkedettek szereztek kastélyok építésére királyi engedélyeket, később már azok köznemesi familiárisai is. A számukra kiadott engedélyek adnak először felvilágosítást arról, hogy mit is lehetett építtetni kastély címen. Az engedélyekből és a melléjük felsorakoztatott egyéb írott forrásokból kialakuló kép teszi teljessé azt, amit a középkori kastélyról, annak építészeti megjelenéséről tudni lehet, a köznemesi réteg alsóbb szintjén állók palánkkal kerített, tömésfalú házból álló, viszonylag egyszerű castellumától „pokoljáró” Tari Lőrinc ugyancsak palánkkal körülvett, de emeletes és boltozott tari gótikus kőpalotáján a bajnai Both testvérek szabályos alaprajzú, négy szárnyból álló, soktornyos kastélyán át Csoron András devecseri reneszánsz, már kőfalakkal védett palotájáig.

A kastélyok építészeti képének megismerése, ha a minden szempontból rekonstruálhatók kis száma miatt ez ma még nem is lehet teljes, alkalmat nyújt arra is, hogy nagy vonalakban össze lehessen vetni azokat Európa más tájainak hasonló épületeivel. Ennek során azonban egyelőre aligha lehet teljes képet kialakítani, ahhoz túlságosan kevés az ismert alaprajzú és főleg a rekonstruálható felépítménnyel rendelkező késő középkori kastély. A megismerhetőkből csupán az a tanulság vonható le, hogy miként Közép-Európa más országaiban, a 14–15. századi Magyarországon sem voltak megtalálhatók a kontinens nyugati tájainak kastélyaira jellemző alapformák. Kétségtelenül felismerhető, legalábbis főbb vonásaiban a francia *manoir* vagy az angol *manor-house* formáinak vagy az északnémet, zártabb és majnem minden esetben toronnyal épített kastélyoknak, illetve az itáliaiaknak valamilyen áttételes hatása. Megállapítható azonban, hogy a késő középkori Magyarország kastélyainak építészete Közép-Európa, Ausztria, Cseh- és Lengyelország, valamint Szlovénia hasonló építészeti emlékeivel mutat rokonságot, azokkal alkot közel azonos vagy nagyon hasonló képet. A vizesárokka vagy csupán fallal kerített, nagy kiterjedésű udvarházak az angol *moated-site* jellegű nemesi lakóhelyeket idézik, ez a forma azonban, bármennyire is jellemző a késő középkori Angliára, Európa-szerte megtalálható, s azon belül Közép-Európában is. A védőművein belül toronnyal vagy tornyos házzal kialakított kastélyforma Észak-Európában kedvelt formája ismét csak általános közép-európai elrendezés. Amint azonban országonként a sok megegyező vonás ellenére is sok egyedi részletmegoldás figyelhető meg, a magyarországi késő középkori kastélyok is mutatnak olyan formákat, amelyek csak a Kárpát-medencén belül fordulnak elő.

A szűkszavú írott emlékek és a helyszíni kutatások eredményei azonban egyáltalában nem szólnak sok olyan részletről, amelyeknek segítségével teljessé lehetne tenni a késő középkor kastélyairól nyert képet, s azzal megnyugtató módon be lehetne illeszteni őket Közép-Európa kastélyépítészetének általános képébe. Erről szóló források hiányában elsősorban az tisztázatlan, mit is értettek kastélyon akkor?

Mi volt az az építészeti határ, amely alatt a megerősített földesúri székhely – mai szóhasználattal – még csak nemesi kúria volt, és mi volt az erődítettéssé az a formája, amely már castellummá tette azt? Hogyan kellett megépülnie tehát az erődített nemesi lakóhelynek vagy birtokközpontnak ahhoz, hogy az a kortársak szemében kastélynak számítson? Milyen széles és milyen mély lehetett az árka? Az abból kiemelt földből emelt sánc milyen formájú és meretű lehetett? Milyen magas és milyen formájú lehetett a külső fal vagy palánk, és milyen tornyok lehettek abban? Az oklevelek adatai nyomán biztosnak látszik, hogy a kőfal építése nemesi jognak számított, s a szalonnai curia nobilitarist leíró 1399-es adat nyomán valószínű, hogy a kastély fala lehetett pártázatos vagy ahogyan az arról szóló oklevélben olvasható: fogazott. Ma még az sem ismert, hogy a külső védőműveken belül építhető házra, toronyra, palotára volt-e valamilyen, azt meghatározó rendelkezés? Avagy a nemesi építetők igényei, műveltsége és anyagi lehetőségei szabták csupán határt annak, hogy erődített lakóhelyét mekkorára és milyen formájúra építtette?

A kastéllyal rendelkező nemesúr háztartásához, főleg ha az arisztokrácia vagy a gazdag köznemesi réteg tagja volt, személyzet és fegyveres kíséret tartozott. Ma még az is ismeretlen, hogy azoknak a kastély falain belül volt-e helyük, s ha nem, akkor hol? És hol foglaltak helyet a legszükségesebb kiegészítő gazdasági épületek, a konyha, a sütőház, az élelmiszerek tárolására szolgáló raktárak, hol voltak a nemesi életformához elengedhetetlen lovak istállói stb.?

Továbbra is kérdés marad, hogy az azonos kiterjedésű és azonos módon, kőből vagy téglából egy-egy belső lakótoronnyal és ahhoz csatlakozó palotaszárnyal megépült Valkó megyei Erdőd és a Veszprém megyei Nagyvázsöny közül miért volt az előbbi castellum, az utóbbi pedig castrum? Magyarázat lehet-e az a már korábban felmerült feltételezés, amely szerint Nagyvázsöny azért castrum, mert építtetője és birtokosa az arisztokrácia, a báróviselt főnemesi réteg soraiból került ki, az Erdődöt birtokló titeli prépostság pedig nem? Vajon ténylegesen adhat magyarázatot a kérdésre az az elképzelés, amely szerint az uralkodó a hatalomban való részesedést csak a nemesség legfelső rétegével osztotta meg, amely viszont éberem örködött azon, hogy a várak és az azokhoz tartozó uradalmak birtoklásával járó hatalmi szintre az ő körükön kívül állók ne jussanak be? Sok ismert példa ugyanis ezt látszik alátámasztani.

Az ifjú Újlaki Lőrinc herceg felnőtt korba érve, az addig hosszú éveken át felelte álló régenstanács elnökét, Pacmáni Tamást 1493-ban megfosztotta a családja által neki adományozott, sőt eredeti birtokaitól is, a Fejér megyei Pacmánban álló castellumát pedig lerontatta. Bár Pacmáni addigi hatalma megbízatása lejártával megszűnt, castellumát emiatt nem kellett volna elpusztítani, de ha Újlaki Lőrinc ezt megtette, vajon nem azért volt-e, mert nem óhajtotta meghagyni a kastélyos urak rétegében? Vagy miért nem kapott kastélyépítési engedélyt 1513-ban Dészházi István, Bakócz Tamás bizalmi embere és az esztergomi érsekség birtokainak jószágkormányzó gubernátora menyői birtokára? A 14–15. század új várainak építései és az azokra adott királyi engedélyek ismerete azt a további feltételezést látszik alátámasztani, hogy vár építésére csakis nagybirtokos főúr kaphatott engedélyt. Köznemesi rétegbe tartozó személyek várépítéséről rendkívül ritkán szólnak a források, de azok mögött is minden esetben az ország vezetésében részt vevő nagyról támo-

gatása állt. Mindehhez azonban azt a tényt is figyelembe kell venni, hogy a vár-
építéshez sokkal nagyobb anyagi áldozat kellett, az önmagában is sokkal nagyobb
teherrel járt, még abban az esetben is, ha a megépített vár fenntartási költségeitől
eltekintünk, s erre – amint arról is volt már szó – a középbirtok nem volt alkalmas,
sőt sokszor még a nagybirtok is nehezen.

Összefoglalva megállapítható, hogy bármilyen sok ismeret áll is a kutatás rendelkezésére, az Árpád-kori castellumokról szóló első rész összefoglalásához hasonlóan a késő középkor magyarországi castellum-kastélyairól is meg kell vallanunk, hogy az azokról alkotható kép ma még csak részleges. A kor képének megnyugtató, végleges tisztázásához – ahogyan azt már oly sokszor elmondtuk – további sok kutatásra, elsősorban régészeti feltárássra lenne szükség. Ehhez igyekszik segítséget nyújtani adattárával és felvetett kérdéseivel, gondolataival ez a kötet, abban a reményben, hogy bőven ad lehetőséget a vitára is.

IV. JEGYZETEK

¹A hazai építészet- és művészettörténet-írásban sehol sem olvasható, hogy a 16. század közepe előtt Magyarországon nem lettek volna kastélyok, azonban az sem, hogy voltak. „A Magyarországi művészet története” 1970-ben megjelent negyedik, átdolgozott kiadásának 216. oldalán, a „IX. A késő reneszánsz” című fejezetében a kort és művészetét legjobban ismerő Balogh Jolán tollából ez olvasható: „De nemcsak új formák, hanem új épülettípusok is meghonosodtak. A várépítkezésekkel kapcsolatban felsőolasz hatásra feltűnik a négyszögletes alaprajzú, árkádos udvarú kastély típusa.” A téma részletkutatása azonban éppen ezt követően rögzítette azt a tényt, hogy a magyarországi kastélyépítésnek volt középkori előzménye. Ezért írhattam le a témával kapcsolatos kutatásaim első közleményében, az 1974-ben közölt „A castellumtól a kastélyig” címet viselő tanulmányban az alábbiakat: „A reneszánsz építészettel foglalkozó és egyre bővülő szakirodalmunkból azonban az eddigi kísérlet ellenére sem világos, hogy mi is volt ez a középkori előzmény, és hogyan hatott a reneszánsz kastélyépítés alakulására.” L. 4. jegyz.

²TESz, II. 399.

³Engel 1968, 348.

⁴MÉ, 23 (1974) 4., 285–299.

⁵Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk. Fodor István, Selmeczi László. Budapest, 1986, 203–208.

⁶Magyar Építőipar 36 (1987) 9–10., 459–462.

⁷Castrum Bene 2., 77–93.

⁸Bp. 1976, 184. Szerb Antal fordításában.

⁹Györfőy 1987, 10.

¹⁰Csánki I–III., V. Budapest, 1890–1913.

¹¹„Mi a magyar?” Élet és Irodalom, 1975. március 22.

¹²Vár és hatalom. Világosság, 1984, 5–6., 288. valamint uő, 1977, 19.

¹³L. I. jegyzet és Györfőy 1963, 223.

¹⁴A TESz I. jegyzetben idézett szócikke az 1263-ból fennmaradt „castel” szóformát német eredetűnek tartja. Az olaszországi latinságból való származását Mollay Károly: Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig (Budapest, 1982, 355–356.) című könyvében meggyőző érvekkel bizonyítja.

¹⁵TESz, II. 399. és Mollay i. m. 356.

¹⁶1416: A Münchener Kódex 1466-ból. Codices Hungarici III. Budapest, 1971. Szerk. Nyíri Antal. A könyv 277. oldalán olvasható megjegyzés szerint a kódex eredetije 1416-ból származik, s abban a „castel” írásmód szerepel. A „kastel” szóforma csak az 1466-ban keletkezett másolatban található. – 1461: Károlyi-oklt. II. 334–335. – 1463: Szamota–Zolnay, 461.

¹⁷1404: Györfőy 1963, 223. – 1430: DI. 100.478. – 1491: Csánki II. 717. – 1509: DI. 93.747., 94.050.

¹⁸A klasszikus latin nyelvben a szó a római hadsereg kíséret, auxiliáris katonai egységének telepített táborát jelentette, amely a castrumnak nevezett légiós tábornál kisebb volt, l. Hajnóczy Gyula: Pannónia római romjai. Budapest, 1987, 177. Magyarországi első előfordulása a Képes Krónikából való és 1073. évi eseményről szól (l. 35. jegyz.): A magyarországi középkori latinság szótára (Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae) II. C. Budapest, 1991, 63–64., amely azonban csak 1097-ből idézi.

¹⁹TESz, II. 398.

²⁰1266: UB, I. 485. – 1317: AO, II. 217–218. – 1459: Zichy-okmt. X. 83–84.

²¹ 1403: Csánki II. 43. és Engel 1996, I, 334. – 1440 k.: Engel 1996, I. 283. és Csánki III. 26.

²² 1441: Csánki II. 390. és Engel 1996, I. 319. – 1440 k.: Csánki II. 231. és Engel 1996, I. 273. – 1443: Engel 1996, I. 425. – 1445: Csánki I. 335. és Engel 1996, I. 405.

²³ Engel 1996, I. 261–468, a „Várnagyok és várbirtokosok” című fejezet címszavai között.

²⁴ 1411-ben a nyitrai Komjátii „fortalicium seu castellum”, 1457-ben a zempléni Cseb „fortalicium in modum castelli”.

²⁵ Fügedi 1977, 10–13.

²⁶ „Castrum vel castellum” építésére kapott engedélyt 1334-ben Szécsényi Tamás (AO, III. 71–72.), 1411-ben Besenyő Pál (Zso, III. 476.), 1416-ban Ozorai Pipo (TT, 1884, 417–418.) – „Castrum seu munitio” áll a Báthoriak 1334-ből (AO, III. 60.) és a Ludányiak 1425-ből (CD, X/6, 401.) származó engedélyében. – A „castrum seu fortalicium seu castellum” forma található Besenyő Pál és Ozorai Pipo idézett, valamint Gerebeni Hermann 1417-es (DI. 102.007.) engedélyében. – A Szerdahelyiek 1465-ös engedélyében a „castrum vel castellum instar castrii” forma olvasható (DI. 50.140.), Szulyói Illés 1470-ből származó engedélyében pedig a „castellum seu fortalicium in modum castrii” (DI. 72.914.).

²⁷ A „munitio” az előző jegyzetben idézett 1334-es és a Ludányiak 1425-ös engedélyében szerepel. Így nevezték 1457-ben az egyébként máskor castellumnak írott vasi Csepreget. A „propugnaculum” elnevezés Bán kastélyánál 1485-ben fordul elő. A „palatium” kifejezést az abból kiépített Verőcével kapcsolatban említik 1448-ban (valamennyi adat a következő jegyzetekben felsoroltakkal együtt az adattár megfelelő címszavánál található).

²⁸ A „domus sive castellum” elnevezéssel szerepel 1459-ben a vasi Asszonyfalva. 1482-ben a szatmári Nagykárolyt „domus lapideá”-nak nevezték. A „curia ad modum castrii” 1465-ben Sárospatak engedélyében fordul elő, a „domus instar fortalicium” pedig Varannó 1472-es engedélyében.

²⁹ 1450: az erdélyi Beszterce kerületében levő Radna (Engel 1996, I. 397.).

³⁰ 1431: a somogyi Pata (Csánki II. 574.) – 1454: a pozsegai Garignica (Csánki: Körösm., 32.) – 1486: az aradi Csálya (Csánki I. 760., 786.).

³¹ 1445: a pozsegai Podversza – 1470: a zempléni Abara – A nógrádi Tar 1454-ben és 1465-ben castrum, holott csak palánk és árok övezte. A rájuk vonatkozó források az adattár címszavainál találhatók.

³² Korábban lerombolt vár helyére épült többek között a vasi Asszonyfalva castelluma 1430 előtt, illetve 1456 után újból. Korábbi vár nevét viseli pl. a valkói Bátya castellum Hermánvára néven.

³³ A Hunyad megyei Hátszeg birtokát az érte pereskedő Kendefiek várnak vallották, a velük szemben álló kincstár pedig kastélynak.

³⁴ Mollay I. 14. jegyz. 355–356. és Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris, 1987, 294.

³⁵ Michel Bur előszava a „La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986.” című kötet 7–9. oldalán.

³⁶ R. Allen Brown: Le manoir fortifié dans le royaume d’Angleterre. In: La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986, 13–14.

³⁷ Jean Marie Pesez: Maison forte, manoir, bastide, tour, motte, enceinte, moated-site, Wasserburg, ou les ensembles en archéologie. In: La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986, 331–339.

³⁸ André Debard: A partir de l’angoumois réflexion lexicographique sur la notion de maison forte. In: La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986, 307–315.

³⁹ Viollet-le-Duc VI. 1875, 300–316., Dictionnaire étymologique du Français. Paris, 1985, 409.

⁴⁰ Johnny de Meulemeester: Maisons fortes. Une perspective flamande. In: La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986, 87–93. és C. Hoek: La maison forte aux Pays-Bas. In: La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986, 113–136.

^{40a} Medieval moated-sites. Edited by F. A. Aberg. CBA Research Report. No. 17. Portsmouth 1978.

⁴¹ Dietrich Lutz: Turmburgen in Südwestdeutschland. In: La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986, 137–152.

⁴² Rinaldo Comba: Tours et maisons fortes dans les campagnes médiévales italiennes. Etat présent des recherches. In: La maison forte au Moyen Age. Paris, 1986, 317–323.

⁴³ L. a 15. jegyz.

⁴⁴ Szentpétery Imre: Scriptorum rerum hungaricum. I. Budapest, 1937, 379.

⁴⁵ Az ikervári Pókadombra: Sándorfi György: Három korai magyar motte. Mv., XXX. (1986) 2–3. Helyszínrajzzal.

⁴⁶ A témával kapcsolatos vita irodalmának felsorolása nem lehet feladatunk. Összefoglalóan először Nováky-Sándorfi-Miklós 1979. kötete ismertette.

⁴⁷ 1096: UB, I. 34. – 1125 k.: Mollay Károly: Sopron betelepülése és mezővárossá alakulása. In MMT, II. Budapest, 1956, 41–43. – A korai civitasoknak a 12. század második felétől a *castrum-castellum* szóval való jelöléséről Bóna István: Az Árpádok korai várairól. Debrecen, 1995, 10.

⁴⁸ Szentpétery i. m., 75–76. és Györfly 1963, 483–484. – A Bars megyei Alsó- és Felsőváradra vonatkoztatja Mollay i. m., 355.

⁴⁹ Az Árpád-korból Györfly 1977, a 103., 195., 233., 439. és 447. oldalakon 18 Várad és 2 Várda elnevezésű települést tart számon.

⁵⁰ CD, III/2, 196–197. és Gombos A. F.: *Catalogus fontium historiae hungaricae*. Tom. I. Budapest, 1937, 482.

⁵¹ Miklós Zsuzsa: A gödöllői dombvidék várai. *Aszód*, 1982, 76–82. és úő: Hozzászólás az Árpád-kori ún. Kisvárak kérdéséhez. *Mv.*, XXXI. (1987) 15.

⁵² 1248: Csabavára vagy Vasszegvára Baranya megyében: *ÁUO*, VII. 274. és Fügedi 1977, 114–115., valamint Szücs Jenő: Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyág. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. *Sz.* 1981, 5, 26–27. – 1287: Torna Pozsony megyében: *ÁUO*, XII. 450–451. és Fügedi 1977, 206.

⁵³ 1222: Szentpétery i. m., 382. és UB, I. 88. – 1229: Szentpétery i. m. 583. és UB, I. 117., valamint Fügedi 1977, 147.

⁵⁴ UB, I. 485.

⁵⁵ Szentpétery i. m., II. 2732., UB, II. 126., ZsO, II. 4252. és Vasvári regeszták, 25, 199–200.

⁵⁶ Engel 1987, 12–13.

⁵⁷ Sill Ferenc: Vasvár településtörténetének vázlata a 18. századig. Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv 2. Szombathely, 1982, 9. – A terület mai helyzetéről adott felvilágosítást Dénes József régésznek köszönöm.

⁵⁸ Szentpétery II. 2804. és UB, II. 142.

⁵⁹ Vándor László: A Hahót nemzetség korai központjai (Adatok a zalai várépítészet kezdetéhez). In: A Dunántúl településtörténete VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989, 53–72. és úő: A várépítészet kezdetei Zala megyében. In *Castrum Bene* 1, 57–58. – 1356: ZO, I. 130–131.

⁶⁰ Simon Zoltán: A várak szerepének változása a középkori Nógrád megyében. In: Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XIV. (1988) 103–131. Pálmány Béla: A Kacsics nemzetség várépítő és uradomszervező törekvései a 13–14. század fordulóján. In *Castrum Bene* 1, 22–32. Dénes József: A Mátra hegység Árpád-kori várai. *Uo.* 42–48.

⁶¹ CD, VI/1, 69–70.

⁶² Simon Zoltán: A mátraszöllösi „Kisvár”. In *Castrum Bene* 1, 208–219. Feld István: Ausgrabung und Bauuntersuchung. Die archäologische Erforschung der Burgen des Mittelalters in Ungarn. Die Burgenforschung und ihre Probleme. 46., Abb. 4.

⁶³ Szentpétery II. 3211. és UB, II. 231.

⁶⁴ CD, VI/1, 246–249., Mon. Strig., II. 353–354., Gárdonyi Albert-Csánki Dezső: Budapest történetének okleveles emlékei. II. Budapest, 1936, 287–288. és Szentpétery II/4. 3980.

⁶⁵ 1278: Gárdonyi-Csánki i. m., 173., Szentpétery II/2–3, 2862. – 1285: Gárdonyi-Csánki i. m., 220.

⁶⁶ ZO, I. 115–116.

⁶⁷ Bartal, Antonius: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Lipsae MCMI, 110, 325. – Hasonló értelemben vélhető erődített templomnak az az 1302-ben említett, a Sopron megyei Martonfalván – ma Felsőpéterfa/Oberpetersdorf, Ausztria – álló templom is, amely akkor „*ecclesia incastellata*”. A templom ma is áll, alaprajza és megjelenése erődszerű, ezért az osztrák szakirodalom az 1302-es adat alapján eleve erődítettnek tartja (Prickler, 114.). Az Anjou-kori oklt. I. (Budapest–Szeged 1990) 234. regesztájának szövege a latin szót „erődítetlen”-nek fordítja, amely viszont építészeti szempontból értelmezhetetlen, ugyanis minden templom eredetileg erődítetlen, ennek hangsúlyozása tehát felesleges lenne.

⁶⁸ Fügedi 1977, 175.

⁶⁹ Uo. 115, 188.

⁷⁰ Michel de Boüard: *Les châteaux normands de Guillaume le Conquérant à Richard Coeur de Lion*. Publication du Musée de Normandie no. 6. Caen, 1987, 6.

⁷¹Uwe Albrecht: *Der Adelsitz im Mittelalter*. München–Berlin 1995, 36. Teljes szövege: „*Nulli licuit in Normannia fossatum facere in planam terram, nisi tale quod de fundo potuisset terram iactare superius sine scabello. Et ibi nulli licuit facere palacium, nisi in una regula, et id sine propugnaculis et alatoriis. Et in rupe et in insula nulli licuit facere fortitudinem, et nulli licuit in Normannia castel-lum facere.*”

⁷²Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris, 1987, 294. az alábbi meghatározással: „Demeure féodale fortifiée et défendue par un ensemble fossé...”

⁷³Viollet-le-Duc VII. 1–36. Palais címszó, és Uwe Albrecht i. m., 7–13., 22–23.

⁷⁴Uwe Albrecht i. m., 13–15. és Michel Bouard i. m., 68., valamint uő: *Le château de Caen*, Caen 1979, 10.

⁷⁵Elterjedésük időrendjére Uwe Albrecht i. m., 37–49.

⁷⁶Uo. 37. és 236, 15. jegyz.

⁷⁷Uo. 41–43., valamint Cord Meckseper: *Das Palatium Ottos des Grossen in Magdeburg*. Burgen und Schlösser 27. (1986/II.) 101–115. és Günther P. Fehring: *The Archaeologie of Medieval Germany an Introduction*. London–New York, (1992) 127–135., mind a kettő a téma teljes történeti áttekintésével.

⁷⁸Uwe Albrecht i. m., 43–50.

⁷⁹Uo. 50–51.

⁸⁰Uo. 37–39., H. Hinz: *Kirche und Burg in der Archäologie des Rheinlandes*. Kunst und Altertum am Rhein. No. 8. Bonn 1962, 131–141., Colin Platt: *Medieval England. A Social History and Archaeologie from the Conquest to A. D. 1600*. London, 1978, 1–29., H. L. Jansen: *The Archaeologie of the Medieval Castle in Netherlands*. In: *Medieval Archaeologie in the Netherlands*. Van Gorcum, Assen, Maastricht 1990, 219–233. és Michel Bouard i. m., 7–10.

⁸¹Jean Marie Pesez i. m., 37. jegyz. 331–336. és Uwe Albrecht i. m., 39.

⁸²Uwe Albrecht i. m., 73–78.

⁸³Georges Duby: *A katedrálisok kora*. Művészet és társadalom 980–1420. Budapest, 1984, 245.

⁸⁴Hajnóczy Gyula: *Az építészelmélet története*. ÉÉT, XXVI. (1996–97) 3–4, 263. – A torony már ekkor is reprezentatív hatalmi jelkép voltára Mojzer Miklós: *Torony, kupola, kolonnád*. Budapest, 1971, 7–13.

⁸⁵Marc Bloch: *A történelem védelmében*. Budapest, 1971, 195–196.

⁸⁶Uo.

⁸⁷Uwe Albrecht i. m., 236., 115. jegyzetben a *Sachsenspiegel* III. 66. 169. szövege: „*Man en muz ouch keine burg bowen noch stat vestenen mit planken noch mit muren noch berg noch werder noch turme binnen dorfe ane des landes richteres orlop (...)*” Illusztrált kiadása: *Der Sachsenspiegel in Bildern*. Insel Taschenbuch 218. 1976. Az eredetileg latin nyelvű kézirat szerzője anhalti Eike von Repgow lovag, aki a Dessau melletti Reppichauban 1180–1190 között született.

⁸⁸Uo. a *Schwabenspiegel* szövege: „*Man sol oh deheine burc buwen noh dorfer veste machen noch berge mit vestenunge ane des lantrihtaer urlup (...)*” – Az osztrák *Landsrecht* szövege: „*So ensol auch niemant dhain haus noch purg pauen an des landesherren gunst und an sein urlaub. Er mag aber wol auf sein aigen auf ebner erd pauen was er wil, das zwair gaden hoch ist an umgeund wer und an zinnen und ain graben darumgeund neun schuch weit und siben schuch tief und nicht mer, im erlaub es dann der landesherre...*” – Mindhárom első közlése: Schwind–Dopsch: *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erbländer im Mittelalter*. Innsbruck, 1895. Új kiadása: Aalen, 1986, 68–69. Az utóbbira Kubinyi András hívta fel figyelmemet, itt mondok neki köszönetet.

⁸⁹1992-ben adta közre kézíratos, sokszorosított formában Dénes József és Molnár Gyöngyi „A magyarországi várak jegyzéke” című összeállítását, Abauj-Torna megyétől Zólyomig, összesen 63 megye felsorolásával, függelékében Horvát-Szlavónország, Bosznia-Hercegovina és Dalmácia várainak jegyzékével, szöveges formában és megyénként térképekkel. A mai Magyarország területén eddig az elkészült, általában terepbejárások során azonosított várhelyekkel az alábbi munkák állnak a kutatás rendelkezésére: Nováki–Sándorfi–Miklós 1979, Miklós Zsuzsa: *A gödöllői dombvidék várai*. Aszód, 1982, Dénes József: *A Mátra hegység Árpád-kori várai*. In *Castrum Bene* 1., 42–55.; Nováki Gyula–Sándorfi György: *Nógrád megye középkori várai*. I. Mv., XXXV. (1991) 258–267., uő.: *Középkori várak Nógrád megye nyugati felében*. Mv., XXXVI. (1992) 52–58., uő.: *Nógrád megye középkori várai*. III. Mv., XXXVI. (1992) 147–154., uő.: *A történeti Borsod megye várai*. Budapest–Miskolc, 1992, Sárközy

Sebestyén–Nováki Gyula–Sándorfői György: A történeti Abaúj-Torna megye várai. I. In Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. Forró, 1997, 13–102.; Nováki Gyula: Középkori várak új felmérése a Mátrában. Mátrai Tanulmányok. Gyöngyös, 1997, 7–20. Ezenkívül a várakról számos adat és helyszínrajz található a hazai régészeti és múzeumi folyóiratokban és évkönyvekben, valamint egyes megyék már megjelent műemléki és régészeti topográfiáiban.

⁹⁰ Alojz Habovštiak: Stredoveké hrady na Slovensku. VČ, XXI. (1972) 2–8. az átmetszett motte fényképével és a 36 motte helynév szerinti felsorolásával, valamint A. Fiala–A. Habovštiak–T. Štefanovičová: Opevnené sídliská z 10–13. storočia na Slovensku. (Der Wehrbau im 10–13. Jahrhundert in der Slowakei). Archeologické rozhledy, XXVII. (1975) 441–444.

⁹¹ H. P. Schad'n: Die Hausberge und verwandten Wehranlagen in Niederösterreich. Wien, 1953. és Prickler 1985.

⁹² Borsod megyében a Borsodivánka–Nagyhalom, a Bükkábrány–Temető, a Kisgyőr–Halomvár, a Miskolc–Leányvár és a Sajónémeti–Várhegy, Nógrád megyében a Dorogháza–Kastélytető, a Nagylóc–Várhegy, a Nógrádmargal–Kerekdomb, a Nógrádsáp–Tatárka és a Vanyarc–Haraszi nevű várhelyek minősíthetők – ásatások hiányában – feltételesen mottéknak. A Gödöllői dombvidék Pest megyéhez tartozó területén Mende–Leányvár és Szada–Várdomb ilyen. A rájuk vonatkozó irodalom az előző jegyzetekben található.

⁹³ ZsO, II. 894.

⁹⁴ Mende–Leányvárra Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Mende–Leányváron. Arch. Ért., 108. (1981) 233–250., Szada–Várdombra uő. 1982, 52–53., a zalai Szentmihályra Nováki Gyula: A középkori Szentmihály falu földvára és szántóföldei. In Zalai Múzeum, 2. (1990) 209–215.

⁹⁵ AO, VII. 10–11.

⁹⁶ A Gyal melléti Tornyostekek: AO, I. 621., Póstornyalja: Györffy 1987, 127., a Hahótok egykori tornyaira: Holub I. 125, 96. jegyz. – A Csanád megyei Torony: Csánki I. 693., a vasi uo., II. 804., a zempléni Toronya uo., I. 364., a csongrádi Tornyos uo., I. 684. és a vasi Tornyosháza uo., II. 804. – Az Arad megyei Baktornya és Mátyustornya, valamint a csanádi Donátornya: Blazovich 1996, 47, 200, 91. a rájuk vonatkozó irodalommal. – Az Árpád-kori városokban is álltak magánbirtokban levő tornyok, de miután nem tartoznak a témába, annak ellenére nem tárgyalom azokat, hogy építészeti formálásukban sok azonosságot mutathattak a magánföldesúri tornyokkal.

⁹⁷ Fügedi 1977, 115., 178., 188.

⁹⁸ Szond tornyára Györffy 1963, 235–236., Szentetornyára Karácsonyi: Békésm. II. 312–313. A két adat alapján úgy tűnik, a legkorábbi magyarországi magánföldesúri tornyok az esztergomi várban III. Béla király által 1180–90 körül építtetett palotájával és annak tornyával azonos időben készültek.

⁹⁹ L. a 64. jegyz.

¹⁰⁰ Györffy 1963, 374.

¹⁰¹ Bónis György: Középkori jogunk elemei. Budapest, 1972, 162–166.

¹⁰² Vörösvárra: Csánki II. 721., Engel 1996, I. 463., Kácsra Parádi Nándor: A kácsi középkori lakótorony. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXI. (1982) 9–29.

¹⁰³ Bagod, 1287: ÁUO, X. 32–33. és HO, VI. 329. – Gyarmat, 1290, 1296: CD, V/3. 497–499. és Mon. Strig. II. 260. – Csákány 1248: HO, III. 10–11. – Diószeg, 1275–78: HO, VII. 17. és Györffy 1963, 613–614. – Háb, 1296: Szentpétery II/4, 4076 és Engel 1996, I. 308. – Hidegség, 1280: B. Szabó 1913, I. 494. – Rajka, 1267: Héderváry-oklt. II. 326. – Rum, 1277: HO, VII. 164. – Széplak, 1255, 1264: UB, I. 349, 452. – Tornalja, 1291: Györffy 1987, 555–556. – Illy, 1300: CD, VIII/6. 117. – Vörösvárra: Csánki II. 721., 731., Engel 1996, I. 463. szerint az 1368 óta birtokos Vörösváriak építtették.

¹⁰⁴ Radnára: Entz 1994, 182–183.

¹⁰⁵ Ozdinra: Engel 1996, I. 387.; az 1279-es adat: DI. 67.264. – Bene várra: AO, I. 4–6., Györffy 1987, 71–72., valamint Szabó J. József: Régészeti ásatások a Gyöngyös–mátrafüredi Benevárran, 1982–1989-ben. In Castrum Bene I., 163–172. – Krasznahorka, 1320: AO, I. 544., Fügedi 1977, 159. és Dobroslava Menclová: Krasná Horka. H. n. 1955, 8–10. Szinyére, 1320: C. Wagner: Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. Posenii et Cassoviae 1780, 324–325., Fügedi 1977, 199–200. – A „palota” szó „díszes nagy épület, kastély” értelmezésére Kiss Lajos 1988, I. 305., II. 682.

¹⁰⁶ 1290–1294: HO, IV. 75–76., az ásatásra Gajzágó Aladár–Patay Pál: A nógrádi várak története. Balassagyarmat, 1961, 80. – Kubinyi András: Főúri rezidenciák a középkor végén. In A Dunántúl te-

lelüléstörténete. VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989, 87–92. és uő: Residenz und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts. In Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa. Hrsg. von Hans Patze und Werner Paravicini. Vorträge und Forschungen XXXVI. Sigmaringen 1991, 421–462., ahol a szerző a nemesi rezidencia hat ismervét sorolja fel: 1. a birtokos állandó lakóhelye, 2. családjának tartózkodási helye, 3. leveleinek és okleveleinek keltezési helye, 4. családi temetkezőhelye, 5. kincstárának és levéltárának őrzési helye, 6. birtokigazgatási központja. Az idézett 13. század végi adat szerint, ha akkor még nem is érvényesült valamennyi, a meghatározás már ez lehetett.

¹⁰⁷ A Mende–Leányváron feltárt kötorony kb. 7×7 méteres (Miklós Zsuzsa 1981, 233–235.), a Sorkifalud–Zalakon talált fatorony valószínűsíthető mérete 6×9 méter (Kis Gábor–Tóth Endre: Sorkifalud–Zalak Árpád-kori vára. In *Castrum Bene* 1, 198–200.), a Zagyvfői 4,5×4,5 méteres (Bodnár Katalin–J. Cabello: A zagyvfői vár. Uo., 180–183.)

¹⁰⁸ Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Váchartyán–Várhegyen. *Arch. Ért.*, 105. (1978) 95–105.

¹⁰⁹ Holl Imre–Parádi Nándor: Nagykeszi középkori falu kutatása. *VMMK*, 16. (1982) 199.

¹¹⁰ „(...) Una sessio in insula eadem Folkusy habita in qua olim prescriptus Herboldus residenciam fecisset personalem(...)” l. 59. jegyzet.

¹¹¹ Kazincbarcika: Kozák Károly: Kazincbarcika–Várdomb. *Arch. Ért.* 84. (1957), 89. – Kardoskútra: Méri István: Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. Budapest, 1964, 82. – Tura–Szentgyörgypartra Miklós Zsuzsa: XIII. századi nemesi udvarház Tura–Szentgyörgyparton. In *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. Szerk. Maróti Éva. *Studia Comitatus* 22. Szentendre 1991, 433–456. – Visegrádra: *Rég. Füz.*, No. 29. 1976, 88.

¹¹² Az 1380 és 1410 körül keletkezett Besztercei Szójegyzék szerint a „curia = utuar” (Szabó Dénes: A magyar nyelvemlékek. Budapest, 1956, 44. és 1959, 60–61., kiadása: *Nyelvtudományi Közlemények XXXVII.* (1907) 111–116.) – A kúria kifejezés jogi tartalmára Fügedi 1977, 9.: „A nemesnek (...) a feudális felfogás szerint nem lakása, hanem kúriája van, ugyanúgy, mint a királynak (...)”.

¹¹³ Bene, Krasznahorka, Ozdin: l. 105. jegyz.

¹¹⁴ Kubinyi András: Palota – terem. Terminológiai kérdések. In *Castrum Bene* 2, 55–64. A városi tornyokhoz hasonlóan nem foglalkozom az Árpád-kori városi palatium-palotákkal sem, azok ugyanis még abban az esetben sem tartoznak a témához, ha építészeti alakításukban valószínűleg sok azonosságot mutatnak a vidéki nemesség palotáival.

¹¹⁵ Gerevich László: The royal court (curia), the provost's residence and the village at Dömös. *Acta Archaeologica* 35. (1983) 385–409, 2. ábra. – Belényesszentmiklósról: Erdély története I. Szerk. Makkay László, Mócsy András. Budapest, 1987, 232., 581., alaprajza: Erdély rövid története. Szerk. Kőpeczy Béla. Budapest, 1989, 170.

¹¹⁶ *Mon. Strig.*, I. no. 149.

¹¹⁷ Ákospalotája, 1288: Györfly 1985, 223., helyére: MRT, 5. 8/115–116. lelőhely. Romjait 1890–92-ben tárta fel Knauz Nándor, azokat azonban azt követően széthordták. Vázlatos alaprajza Walter Gyula: Dr. Knauz Nándor. Emlékbeszéd az „Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat” 1899. évi március hó 5-én tartott közgyűlésén. *Esztergom* 1899, 63. – A Helemba-szigeti érseki házra: MRT, 5. 8/134. lelőhely. – Ábrahám, 1263: „Abraam (...) vnus curiae situ, item murorum cum palatio ac aedificiis suis de eadem villa Abraam.” CD, IV/3, 111–112., V/2, 89–95, 110–112. – 1280: HO, VI. 259. – Miklós Zsuzsa szíves szóbeli közlése szerint helye a jelenlegi dombóvári téglagyár közelében található.

¹¹⁸ Az ismerteket Kubinyi Andrásnak a 114. jegyzetben jelzett tanulmánya sorolja fel, itt csak a legfontosabbak közül pl. Derspalotája 1279-től: Jakó, Biharm. 314., Györfly 1963, 650., a Csanád megyei Palota: ÁUO, VII. 429. és Borovszky: Csanádm., II. 472–473, 604–605., a honti Palotja: Györfly 1987, 231–232. és Fügedi 1977, 175.

¹¹⁹ Hector fia János palatiuma: Györfly 1987, 597., a fertőrákosi: Soproni okl. I. 73., a Budapest határában feltárta: Budapest története I. Szerk. Gerevich László. Budapest, 1973, 398., alaprajza uo. 397. Birtokosára és építetőjére Parádi Nándor: A kácsi középkori lakótorony című tanulmánya, l. 102. jegyz. Itt felszónom meg Kubinyi Andrásnak, hogy már 1980-ban felhívta figyelmemet az építőnyre, és már akkor közölte, hogy az Werner fia Lászlóé volt.

¹²⁰ A lerombolást elrendelő, Árpád-kor végi törvényekre Martinus Georgius Kovachich: *Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros...* Tom. I. Budaë, 1798, 111. és Békefi 1907, 254. Az 1370. évi ítéletlélvél: *Dl.* 101.694., szövegét idézi Engel 1984, 292–293.

¹²¹ Georges Duby: *A lovag, a nő és a pap.* Budapest, 1987, 336.

¹²² *CD*, III/2, 227–230., Györfly 1987, 412.

¹²³ Fügedi 1977, 84–85., az oligarchia leverésére és abban a várak szerepére Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* *Sz.* 1988, 89–146.

¹²⁴ Fügedi 1977, 87.

¹²⁵ *HO*, III. 138–139.

¹²⁶ Soproni okl. I. 223., Csánki III. 585., Prickler 1985, 175., Fügedi 1977, 127.

¹²⁷ Szécsényre: *Dl.* 2824., *AO*, III. 71–72., Ecsedre: *Dl.* 2810., *AO*, III. 60.

¹²⁸ A castellum és a munitio kifejezésekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az első, a castellum szó fogalmának meghatározásával foglalkozó, bevezető fejezetben szerepelt annak 1372. évi előfordulása „castellom” írott formában. Ez a szó az akkori és magyar fordítású huszita biblia szövegében szerepel, azonban „falu” jelentéssel: *TESz*, II. 398. és Mollay 1982, 161. A huszita biblia magyar szövegének kiadása: „A Münchener Kódex négy evangéliuma (1466)” címmel jelent meg, Décsy Gyula olvasata alapján, a szöveget sajtó alá rendezte Szabó T. Ádám. Budapest, 1985. A munitio szóra I. 27. jegyzet.

¹²⁹ Engel 1996, I. 327. és II. 147.

¹³⁰ *Uo.* I. 321. és II. 46.

¹³¹ *Uo.* I. 346. és II. 133.

¹³² *L.* az adattár megfelelő címszavai.

¹³³ A köznemesség megerősödésére és szerepére Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526.* Budapest, 1998, 100–107., idézett szereplőire Engel 1996, II. kötetének címszavai.

¹³⁴ A két felsorolt példa forrására I. az adattár címszavait.

¹³⁵ Engel 1996, II. 178.

¹³⁶ *Uo.*, II. 76.

¹³⁷ Az említett családokra továbbra is Engel 1996, II. kötetének címszavai adnak felvilágosítást.

¹³⁸ Az ismert királyi építési engedélyek forrásai az adattár címszavaiban találhatók.

¹³⁹ A hazai gyakorlattól eltérő elnevezések 15. század végi, Magyarországon járt itáliai szerzőktől származnak. Idézi Balogh 1966, 154., 157.

¹⁴⁰ Az erre és a továbbiakra idézett adatokra vonatkozó források az adattár megfelelő címszavainál találhatóak.

¹⁴¹ Az oklevélszótárak bástyának fordítják. A 16. századtól valóban az annak megfelelő latin szó volt, a bástya ugyanis jellegzetesen reneszánsz várvédőmű, amely a 15. század végétől terjedt el Magyarországon. Ennél korábbi alkalmazása tehát téves (1461: Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára.* I. Budapest, 1910, 1362. és 1475: *TESz*, I. 256.).

¹⁴² *Dl.* 73.168. Simon Zoltán szíves közlése.

¹⁴³ *L.* az adattár Károly címszavánál.

¹⁴⁴ Entz 1996, 207., 386.

¹⁴⁵ *Tripartitum.* Pars I. Titulus 24.

¹⁴⁶ Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéről.* *Monumenta Hungarica.* V. Budapest, 1962, 56.

¹⁴⁷ Kubinyi András: *Árpád-kori váraink kérdése.* In *Castrum Bene* 1, 297.

¹⁴⁸ Wosinsky Mór: *Tolna vármegye története.* I. Szekszárd, 1896, 265–266.

¹⁴⁹ Az idézett rövid összefoglalót ezúton köszönöm Miklós Zsuzsának.

¹⁵⁰ Engel 1996, I. 323. és II. 34., 236.

¹⁵¹ Csánki III. 427., 467.

¹⁵² Mindkét castellumhely közlését Miklós Zsuzsának köszönöm.

¹⁵³ *OL* Zichy-lt., Fasc. 5. No 2088. *OMvH* Adattára, Jankovich Miklós kutatása.

^{153a} A bátmonostori castellum ásatásáról írott rövid összefoglalót ezúton köszönöm Biczó Piroskának.

¹⁵⁴ Vándor 1992, 204.

¹⁵⁵ *Uo.*, 204–205.

¹⁵⁶ Az ásátó Kováts Valéria beszámolójának 10. ábráján közli a feltárt falszakaszok alapján általa elképzeltnek tartott alaprajzot és a 16. ábrán az annak nyomán készült rekonstrukciót. A kettő több ponton ellentmond egymásnak: a kerek torony az alaprajzon nem nyúlik a szabályos négyszögű külső falon belül, az udvarban előkerült falcsomók alapján a falakon belüli lakóépület nem lehet olyan kicsi, mint amit a rekonstrukció mutat, a kapu a rajzolt módon nem működhetett felvonóhíddal – márpedig Zrínyiék 1566-ban azon rohantak ki. Rekonstrukció szempontjából sokkal hihetőbb a vár építész helyreállítójának, Erdei Ferencnek a Gerő László által írott „Magyar várak” (Budapest, 1968.), 227–229. ábráin közölt alaprajzi, keresztmetszeti és távlati rekonstrukciója.

¹⁵⁷ Máriássy Pál 1997 őszéről származó szíves szóbeli közlése.

¹⁵⁸ L. a 84. jegyz.

¹⁵⁹ Georges Duby: *A lovag, a nő és a pap*. Budapest, 1987, 336., Gabriel Fournier–Pierre Charbonnier: *La maison forte en Auvergne*. In *La maison forte au Moyen Age*. Paris, 1986, 272–274.

¹⁶⁰ A nyugat-európai várépítészeti 14–15. századi átalakulásáról Nicolaus Pevsner: *Az európai építészeti története*. Budapest, 1972, 121–123. és Uwe Albrecht i. m., 79–84, 124–137. A francia uralodói építkezésekről Marosi Ernő 1997, 138–145.

¹⁶¹ Magyar feldolgozása G. Győrffy Katalin: Jan, Pol és Hermann Limbourg. Budapest, 1976.

¹⁶² Viollet-le-Duc VI. 1875, 300–316. és Uwe Albrecht i. m., 84–120.

¹⁶³ Viollet-le-Duc VI. 1875, 300–316., *Dictionnaire étymologique du Français*. Paris, 1985, 409. és *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris, 1987, 1147.

¹⁶⁴ Uwe Albrecht i. m., 138–144. és Colin Platt i. m., 188–200.

¹⁶⁵ Jean Marie Peséz i. m., a 37. jegyz. 331–339.

¹⁶⁶ Uwe Albrecht i. m., 174–191.

¹⁶⁷ André Chastel: *Itália művészete*. Budapest, 1963, 64.

¹⁶⁸ Marosi Ernő: *A középkor művészete II. 1250–1500*. Budapest, 1997, 172–173. – A 14. századi fejedelmi castellumok külső megjelenésén Itália világi építészetiének az előző század vége óta megfigyelhető átalakulása jelentkezett, kialakításuk ezért mutat rokonságot a megerősödő városi közösségek által emelt városházák, Bologna, Firenze, Perugia, Siena és a többi építészetiével.

¹⁶⁹ Rinaldo Comba i. m., a 42. jegyz. 317–323.

¹⁷⁰ *Encyklopedie českých tvrzí*. I. L. Svoboda, J. Úlovec, P. Chotebor, Z. Procházka, Z. Fišera, J. Anderle, J. Slavík, M. Ryke, T. Ďurdík, V. Brych. Praha, 1998., valamint Petr Chotebor: *Die Festen des 15. Jahrhunderts in Böhmen*. In *Castrum Bene 2.*, 351–355.

¹⁷¹ Tereza Jakimovicz: *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI*. Warszawa–Poznan, 1979 az előzmények áttekintésével.

¹⁷² Marcello Cominetti: *Castelli dell' Alto Adige*. Novara 1971.

¹⁷³ Dercsényi Dezső: I. Lajos kora a magyar művészettörténetírásban. In *Művészet I. Lajos király korában. 1342–1382*. Budapest, 1982, 43. – Marosi Ernő: *A 14. századi Magyarország udvari művészete és Közép-Európa*. Uo. 59. – Uő: *Művészeti kultúra I. Lajos korában. Építészeti*. Uo. 242. – Entz Géza: *Királyi építkezések Buda és Visegrád. Várépítkezések*. In *MM, 1987, 392–395.* – 1397: *Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984, 108.

¹⁷⁴ Jéne udvarházára: Ila 1976, 128–130., Bolesóra: *Podmaniczky-oklt.*, II. 195., 215., *Somkerékre: Entz 1996, 79.*, Dorogra: *Csánki III. 605.*, Sopron vármegye levéltára, I. 224., *Váradjára: Entz 1996, 503.*, *Gernyeszegre: Entz 1996, 442.*, a *Somkeréknél szereplő és 1410-ben kelt királyi engedély ide vonatkozik.*

¹⁷⁵ Uo.

¹⁷⁶ Pomázra: *MRT, 7. 185–190.*, teljes irodalommal, Gerlára: *Karácsonyi: Békésm.*, I. 217–218. és II. 124., *Nadabra: Márki: Aradm.*, II/1. 100–101., 241–242., *Blazovich 1996, 212–213.* és mindkettőre *Méri István: A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 84. (1957) 187–206.*

¹⁷⁷ *Jedlicska Pál: Tárgymutató a Kiskárpáti emlékek Vöröskötől Szomolányig című munkához. I. Eger, 1891, 258.*

¹⁷⁸ *Mutnok: Pesty: Szörénym.*, III. 80., *Ozoriás: Dl. 18.145.*, *Malomvíz: Entz 1996, 207.*, 374.

¹⁷⁹ *A csanádi Torony: Csánki I. 693.*, a *vasi uo.*, II. 804., a *csanádi Tornios: uo.*, 684., *Torniosstelek: Károlyi-oklt.*, II. 240.

¹⁸⁰ *A 170. jegyzetben id. Encyklopedie český tvrzí. című kötet 74/B ábra és 151–152.*

¹⁸¹ *Héderváry-oklt.*, II. 102., 117–118., 140., 147.

¹⁸² OL, Sibrik-lt. 1. cs. 1607–1673. f. 4–10v.

¹⁸³ Uo., 8. cs. 25. tétel no. 3. és Batthyány-lt. Sen. Lad. 9. no. 12., 41.

¹⁸⁴ MM, 1987, 567.

¹⁸⁵ Éri István: Nagyvázsony. Budapest, 1959, 10–13. és 1969, 10. mindkettő szerint a 15. század elején épült, vele szemben az MRT, 2. Budapest, 1969, 136. nem említi építési időpontot. Engel 1996, I. kötete a várat nem sorolja fel az 1457 előtt építettek közé.

¹⁸⁶ Sártornya–Anyavár: Csánki III. 403., a györgyi Bodó családra: Engel 1996, II. 38.

¹⁸⁷ P. A. Rappoport: Kárpátaljai középkori várak. Arch. Ért. 92. (1965) 61–65., Gömöri János: A Pálócziak szerednyei és sárospataki lakótornyai. Mv., XV. (1971) 162–168., 16. századi említése: OL Zichy-lt. Fasc. 10. no. 80.

¹⁸⁸ Tereza Jakimovicz i. m., 84–88.

¹⁸⁹ Colin Platt i. m., 240–241.

¹⁹⁰ Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I. Szerk. Entz Géza. Budapest, 1986, 291. – 1531: Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája. III. Ungvár 1881, 513. – A várra J. Cabello–Lukács Zsuzsa: A vámosatyai református templom kutatása. ÉÉT, XIII. (1981) 103–135.

¹⁹¹ Zsaluzsányra Belo Polla: Stredoveká zaniknutá osada no Spiši (Zaluzany). Bratislava, 1962. – Párizsházára Imrich Puskár: Das Problem der Rettung von Kulturdenkmälern im Gebiet des geplante Stamdammes Liptovská Mara. Ars, 1969, 8–9. és Eva Križanová: O stredovekej kúrii v Parížovciach. Arch. Hist. 2. (1977) 203–208.

¹⁹² OL, Dl. 46.508., említi MM, 1987, 155.

¹⁹³ A Simonyiak családi vonatkozásaira: Engel 1996, II. 214.

¹⁹⁴ 1429: Dl. 68.352. – 1449–98: Csánki II. 804. – A tornyosházi Tornyos családra: Csánki II. 854.

¹⁹⁵ Peter Krešaneč: Kotešová, kúria. PP, 1984/4, 22.

¹⁹⁶ A mai formájában késő barokk-eklektikus egykori Eszterházy-kastélyegyüttes kutatására az adott lehetőséget, hogy Veszprém megye akkori vezetése ott akarta kialakítani továbbképzési intézményét. A főépület kutatása és a kastély egészének felmérése nyomán tisztázódott, hogy az épület a fenti célra nem alkalmas. Ez hiúsította meg a további kutatást, amely alól csak a kapuszármay volt kivétel. A főépület emeletére végül könyvtár került, pincéje használaton kívül maradt. A témához szorosan nem tartozik ugyan, de itt jegyezzük meg, hogy műemléki engedély alapján a főépület keleti oldalára azzal vetekedő méretű, új szociális otthon épült, amely megsemmisítette a kastély eredeti környezetét, az udvar és az azt övező várfalak keleti részét a kápolnával együtt, elvágvá az ott kezdődő, egyébként elhanyagolt és elvadult, nagy kiterjedésű angolkerttől.

¹⁹⁷ Az esztergomi érsekség Bars megyei Berzence kastélyában 1492-ben két várnagy volt, ami nem ritkaság, kezük alatt pedig tíz gyalogos és két lovas szolgált. A várnagyok illetményként az uradalom teljes jövedelmét kapták, amelyből azonban kötelesek voltak a castellumot fenntartani és a fegyvereseiket fizetni. A tizenkét fő fegyveres semmiképpen sem minősíthető őrségnek, a gyalogosok, amint azt sok más esetben is elárulják az oklevelek, kapuőrzői feladatot láttak el, a lovasok pedig hírvivői és egyéb szolgálatot teljesítettek. Ez az eset egyébként is csak a nagybirtokra lehetett jellemző. Annak a középbirtokosnak a kastélyára, aki családjával együtt ott lakott és élt, mindez valószínűleg nem vonatkoztatható. Adatok szólnak a kastélyokban található fegyverekről is, ezek azonban az előbbiekhöz hasonlóan valószínűleg nem általánosíthatók. 1480-ban a zempléni Varannó Rozgonyi-kastélyának kifosztása alkalmával többek között 12 hafnicának nevezett ágyút, 200 szakállaspuskát, 25 mázsa puskaport és salétromot vittek el. Ilyen méretű fegyverzetre a castellumnak aligha lehetett szüksége, az a Rozgonyi család monyorósi ágának valamilyen más okból lehetett a kezében. Hasonló helyzetet jelez a vasi Egervár kastélyában levő, többször idézett fegyverjegyzék. 1490-ben az ottani tárházban felsorolt 11 ágyú és 57 szakállaspuska az azokkal együtt összeírt hajtógépekkel, számszerűjakkal és más fegyverekkel együtt nem tartozhattak a helyi fegyverzethez. Az erről szóló irat fejlécén ugyanis az olvasható, hogy azok Egervári László horvát–szlavón bán kezén levő dolgok (Dl. 26.048.: „Regestrum super rebus Magnifici domini nostri”). A zágráb megyei Újvodina castellumában 1489-ben felsorolt egy ágyú és öt szakállaspuska az akkor báni irányítás alatt levő, végvárként szereplő kastély fegyverzete volt. Az 1507-ben Verécén összeírt 8 ágyú és 42 szakállaspuska az ország déli részét veszélyeztető török betörések ismeretében természetesnek, országosan általánosíthatónak azonban semmiképpen sem tűnik (Kubinyi András: Magyarország déli határvárai a középkor végén. In *Castrum Bene* 2., 68–70.).

¹⁹⁸ Zichy-okmt. XII., XII. oldal.

¹⁹⁹ 1354: Maksay 1940, 114.

²⁰⁰ Fügedi 1977, 15., Engel Pál I. 12. jegyz.

²⁰¹ Engel 1996, II. 105.

²⁰² Uo., 214.

²⁰³ Kubinyi 1973, 25.

²⁰⁴ 1399-ben kapott engedélyt a pályafutását udvari familiárisként kezdő Perényi Péter, a család nyalábi ágának őse, akkor már székelyispán az ugoicsai Szöllősen fortalicium, 1406-ban pedig az abauji Nagyidán vár építésére. A család terebesi ágának őse, Perényi Imre, aki eredetileg a királyné mellett volt udvari ifjú – bár 1389-ben Miklós bátyjával együtt kapta meg a zempléni Füzér várát – 1403-ban kapott engedélyt, hogy a beregi Szentmiklóson castellumot építtessen. Személyükre: Engel 1996. II. 189–190. – Mátyás király nagybátyja, Geréb János, közelebbről ismeretlen időben kapott engedélyt vingárti castelluma, Dengelegi Pongrácnak pedig sógorától, Hunyadi Jánostól kellett engedélyt kapnia dengelegi kastélya építésére.

²⁰⁵ Balassa-cs. lt., no. 453.

²⁰⁶ Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. HK, 1914, 224. – Bartha–Fekete Nagy 1973, 246. oldalán úgy fogalmaz, hogy a köznemesség általános támogatást intézett a főnemesség és a főpapság ellen, s így csikar ki törvényekbe foglalt engedményeket, például „hogy bármely nemes, sőt a vármegye is jogosult legyen várak, erődök építésére.”

²⁰⁷ Kecsety Márton, az I. Ferdinánd király által kinevezett javadalmas veszprémi püspök 1537 február 28-án írott levelében azzal vádolta az uralkodónál Csoront, hogy királyi épületeket emelt a sümegei vár jobbágynak véréből Devecserben, ahol azelőtt csak kunyhója volt: „Devecher antea tuguriolum erat (...) extruxit regia plane aedificia et haec omnia ex sanguine miserorum, quos depredatus est ex arce Sümeg.” Idézi Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. Budapest, 1926, 260.

V. ADATTÁR

1. BEVEZETÉS

Az adattárba elsősorban az írott forrásokban castellum elnevezéssel szereplő építmények kerültek. Azok is szerepelnek benne azonban, amelyeket váltakozva hol castellumként, hol castrumként említenek. Az utóbbiak között ugyanis több olyan van, amely az adatok értelmezése alapján kastélynak épülhetett vagy épült, és csak később építették át várrá. Olyan is szerepel, amelyet a 13–14. században várként említettek, a középkor végén azonban méretük vagy építészeti formájuk, kialakításuk miatt már kastélynak tartottak. Az ismert adatok között olyanok is találhatóak, amelyeket a rájuk vonatkozó és többségükben jogi ügyleteket tartalmazó oklevelek az azokat kiállító, rendszerint pereskedő felek érdekei szerint hol kastélynak, hol várnak írtak. Végül olyanok is vannak az adattárban, amelyeket a rájuk vonatkozó adatok csak castrumnak neveznek, azonban a helyükön folytatott kutatás, ásatás megállapította, hogy méretük vagy építészeti formálásuk alapján castellumnak minősíthetők.

A kastélyok az azokat magukba foglaló települések középkori neve szerint következnek betűrendben. Abban az esetben, ha a kastélynak a településtől független neve is volt, az a településnévre való utalással megtalálható a betűrenden belül.

Az egykori településnév után annak a megyének a középkori neve következik, amelyben a kastély volt. Ezután zárójelben az esetleges újkori név, majd ha a település nem található az ország mai területén, akkor a jelenlegi országnév jelölése (A. = Ausztria, BH. = Bosznia-Hercegovina, HO. = Horvátország, R. = Románia, Sl. = Szlovákia, Slo. = Szlovénia, U. = Ukrajna, Yu. = Jugoszlávia) s végül a zárójelen belül az ottani neve található.

Az egyes kastélyokra vonatkozóan elsőként az építés korának legalább megközelítő időpontja és építtetőjének vagy családjának megnevezése szerepel. Ezt a településre, illetve a kastélyhoz tartozó uradalomra vonatkozó legszükségesebb tájékoztató adatok követik. Ezek után következnek a kastéllyal kapcsolatos adatok, amelyeknek többsége csupán azok létét bizonyítja, birtokosának vagy egymást váltó birtokosainak nevét közli, illetve a velük összefüggő jogi vonatkozásokat, esetleges pereket, örökösödési szerződéseket, stb. ismerteti. Ritkábban szerepel köztük a várnagy személye és neve, és még ritkább az olyan adat, amely építészeti jellegű felvilágosítást tartalmaz.

Végül az esetleges ásatás vagy kutatás adatai következnek, azok eredményeinek rövid ismertetésével, vagy ha maradt az épületről újkori leírás, terv vagy felmérési rajz, annak közlése.

A történeti leírás után zárójelben a közölt adatokra vonatkozó források megnevezése található, az adatok évszámának sorrendjében, a mellékelt rövidítésjegyzék alapján.

Az adattárat a kastélyoknak a középkori megyék szerinti felsorolása zárja.

2. RÖVIDÍTÉS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

1. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Batthyány-lt.	MOL, a Batthyány-család körmendi levéltára
Békássy-lt.	MOL, a Békássy-család levéltára
DF	MOL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DI.	MOL, Diplomatikai Levéltár
Erdődy cs. vöröskői-lt.	MOL, az Erdődy-család vöröskői levéltára
Esterházy-lt.	MOL, a herceg Esterházy-család levéltára
Festetics-lt.	MOL, a Festetics-család keszthelyi levéltára
Galgóci Erdődy-lt.	MOL, Iványi Béla kéziratos regesztái a levéltár középkori anyagáról
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
MOL Fkgy	MOL, Fényképgyűjtemény
MOL NRA	MOL, Kamarai levéltár, Neoregastrata Acta
Niczky-lt.	MOL, a Niczky-család levéltára
Ostffy-lt.	MOL, az Ostffy-család levéltára
Sibrik-lt.	MOL, a Sibrik-család levéltára
Zalabéri Horváth-lt.	MOL, a zalabéri Horváth-család levéltára
Zichy-lt.	MOL, a Zichy-család zsélyi levéltára

2. IRODALOM

Adalékok	Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. I–XXV. Sátoraljaiújhely, 1896–1920.
AH	Ars Hungarica
AHA	Acta Historiae Artium
Alapi 1917	Alapi Gyula: Komárom vármegye levéltárának középkori oklevelei. Komárom, 1917.
Alsószlavóniai okmt.	Alsószlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (comitatum Dubicza, Orbász et Szana). 1244–1710. Szerk. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor. Budapest, 1912. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 3. Monumenta Hungariae Historica, Diplomata 36.)

- AO Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Budapest, 1878–1920. (Monumenta Hungariae Historica, I. Okmánytárak.)
- Aoklt. Anjou-kori oklevéltár. Szerk. Kristó Gyula. I–II., VII–VIII. Budapest–Szeged, 1990–1993.
- Arch. Ért. Archaeologiai Értesítő
- Arch. Hist. Archaeologia Historica
- AS Acta Savaria
- ÁUO Árpád-kori új okmánytár. Közzéteszi Wenczel Gusztáv. I–XII. Pest, 1860 – Budapest, 1874.
- Bakács: Pestm. Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez. Budapest, 1982.
- Bakács: Hontm. Bakács István: Hont megye Mohács előtt. Budapest, 1971.
- Balassa cs. lt. 1990 A Balassa család levéltára. Szerk. Borsa Iván. Budapest, 1990.
- Balogh 1955 Balogh Jolán: Az esztergomi Bakócz kápolna. Budapest, 1955.
- Balogh 1966 Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. Budapest, 1966.
- Balogh 1975 Balogh Jolán: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Graz, 1975.
- Bándi 1993 Bándi Zsuzsanna: A MOL Jagelló-kori pecsétgyűjteményének katalógusa. LK. LXVIII. (1993)
- Bánffy-okl. A Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy-család története. Oklevéltár I–II. Szerk. Varjú Elemér–Iványi Béla. Budapest, 1908, 1928.
- Bartha–Fekete Nagy Bartha Gábor–Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Budapest, 1973.
- Békefi 1907 Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907.
- Bélay 1943 Bélay Vilmos: Máramaros megye. Budapest, 1943.
- Berzeviczy 1894 Berzeviczy Edmund: A Tarkóiek hatalmi törekvései a XIV., XV. és XVI. század folyamán. Sz, 1894.
- Bessenyei 1994 Bessenyei József: Enyingi Török Bálint. Budapest, 1994.
- BH Burgenländische Heimatblätter
- Blagay-oklt. A Blagay család oklevéltára. Szerk. Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Budapest, 1897.
- Blazovich 1985 Blazovich László: A Körös–Tisza–Maros-köz középkori településrendje. Békéscsaba–Szeged, 1985.
- Blazovich 1996 A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Szerk. Blazovich László. Dél-Alföldi évszázadok 9. Szeged, 1996.
- B. Nagy 1973 B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, 1973.

- Bolla 1961 Bolla Ilona: A jobbágytelek kialakulásának kérdéséhez. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Tom. III.* Budapest, 1961.
- Bónis 1971 Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971.
- Borovszky: Biharm. Bihar vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1901.
- Borovszky: Borsodm. Borsod vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1909.
- Borovszky: Csanádm. Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. Nagyvárad, 1896–1897.
- Borsa 1979 Borsa Iván: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei. *SMM*, 10, 1979.
- Borsa 1980 Borsa Iván: A Mohács előtti megyei archontologia ügye. Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Budapest, 1980.
- Börzsöny Nováki Gyula–Sándorfi György–Miklós Zsuzsa: A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Budapest, 1979.
- B. Szabó 1910 Bártfai Szabó László: A Hunt–Pázmány nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910.
- B. Szabó 1913 Bártfai Szabó László: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története I–II. Budapest, 1913.
- B. Szabó 1938 Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest, 1938.
- Bunyitai 1883–1884 Bunyitai Vince: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883–1884.
- Castrum Bene Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1990, és Castrum Bene 2/1990. Várak a késő középkorban. Szerk. J. Cabello. Budapest, 1992.
- CD Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.
- C. Harrach–Kiss 1983 C. Harrach Erzsébet–Kiss Gyula: Vasi műemlékek. Szombathely, 1983.
- Csáky-oklt. A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár I/1–2. Szerk. Bártfai Szabó László. Budapest, 1919.
- Csánki Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Budapest, 1890–1913.
- Csánki: Barsm. Csánki Dezső: Bars megye várai a XIV–XV. században. Emlékkönyv dr. Gróf Klebesberg Kuno negyedszázados kultúr-politikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján. Budapest, 1925, 283–294.

- Csánki: Kőrösm. Csánki Dezső: Kőrösmegye a XV. században. Budapest, 1893.
- Csánki 1893 Csánki Dezső: Az Ajnárd-fiak és a Matucsinaiak. Sz. 1893, 217–226.
- Czobor 1940–1941 Czobor Alfréd: Családi levéltárak a középkorban. LK 1940–41.
- Détsy 1989 Détsy Mihály: Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. Sárospatak, 1989.
- Egyháztört. Eml. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerk. Bunyitay Vince, Rapaiacs Rajmund, Karácsonyi János, Kollányi Ferenc, Lukacsics József. I–V. Budapest, 1902–1922.
- Engel 1968 Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, IV. Budapest, 1968, 337–358.
- Engel 1970 Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, V. Budapest, 1970, 291–313.
- Engel 1977 Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Budapest, 1977.
- Engel 1987 Engel Pál: Zsigmond bárói. Művészet Zsigmond király korában. 1387–1437. I. Budapest, 1987, 114–129.
- Engel 1996 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. I–II. Budapest, 1996.
- Engel 1996/b Engel Pál: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579). Szeged, 1996.
- Entz 1996 Entz Géza: Erdély építésze a 14–16. században. Kolozsvár, 1996.
- ÉÉT Építés–Építészettudomány
- Érdújhelyi 1899 Érdújhelyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance korban. Zenta, 1899.
- Érszegi 1983 Érszegi Géza: Adatok Szeged középkori történetéhez. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1983.
- Fekete Nagy: Fekete Nagy Antal: Trencsén vármegye. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában IV. Budapest, Trencsénm. 1914.
- FMTÉ Fejér Megyei Történeti Évkönyv, Székesfehérvár
- Fol. Arch. Folia Archaeologica
- Forráskiadványok A Művészettörténeti Dokumentációs Központ (1–2. füzet) és a MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának (3–8. füzet) forráskiadványai. Urbaria et Conscriptioes. Művészettörténeti adatok. Budapest, 1967–1990.
- Fügedi 1960 Fügedi Erik: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Sz, 94 (1960)

- Fügedi 1970 Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970.
- Fügedi 1975 Fügedi Erik: Középkori várak – középkori társadalom. In Várépítészetünk. Főszerk. Gerő László. Budapest, 1975, 63–86.
- Fügedi 1977 Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest, 1977.
- Fraknói 1888 Fraknói Vilmos: Bakócz Tamás primás birtokszerzeményei. Sz, XXII. (1888) 111–113.
- Fraknói 1899 Fraknói Vilmos: Werbőczy István életrajza. Budapest, 1899.
- Frangepán oklt. A Frangepán család oklevéltára. Kiad. Thallóczy Lajos, Barabás Samu. 1–2. Budapest, 1910–1913.
- Györffy 1963, 1987 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1963. II. és III. Budapest, 1987.
- Györffy 1977 Györffy György: István király és műve. Budapest, 1977.
- Házy 1977, 1978 Házy Jenő: Vas megyei középkori oklevelek. 1–30. VSz. XXI–XXII. (1977, 1978)
- Héderváry-oklt. A Héderváry család oklevéltára. Közli dr. Radvánszky Béla és Závodszy Levente. I–II. Budapest, 1909, 1922.
- HK Hadtörténelmi Közlemények
- HO Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: I–V. Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghely Dezső. Győrött 1865–1873. Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső. VI–VIII. Budapest, 1876–1891.
- HOKlt. Hazai Oklevéltár, 1234–1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas és Nagy Gyula. Budapest, 1879.
- Holub I. Holub József: Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929.
- Holub III. Holub József: Zala megye története a középkorban. A községek története. Kézirat. Pécs, 1933.
- Homma 1961 Homma, Karl: Burgenlands Burgen und Schlösser. Wien, 1961.
- H. Takács 1970 H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok. Budapest, 1970.
- Ila 1944 Ila Bálint: Gömör megye. II. Budapest, 1944.
- Ila 1946 Ila Bálint: Gömör megye. III. Budapest, 1946.
- Ila 1976 Ila Bálint: Gömör megye. I. Budapest, 1976.
- Ila–Kovacsics 1964 Ila Bálint–Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964.
- Isprave Stipišič, J.–Šamšalović, M.: Isprave u arhivu Jugoslavenske Akademije. Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije 2 (1959) 289–379, 3 (1960) 563–643, 4 (1961) 465–554.

- Iványi: Bártfa Bártfa szabad királyi város levéltára. 1319–1526. Összeállította Iványi Béla. 1. Budapest, 1910.
- Iványi: Eperjes Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526. Összeállította Iványi Béla. Szeged, 1931.
- Jakó: Biharm. Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest, 1940.
- Jakó 1990 Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I. Budapest, 1990.
- JPMÉ A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
- Juhász 1941 Juhász Kálmán: A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552). Makó, 1941.
- Juhász 1962 Juhász Kálmán: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regeszták. Gyula, 1962.
- Justh-lt. 1991 Borsa Iván: A Justh-család levéltára. 1274–1525. Budapest, 1991.
- Karácsonyi: Békésm. Karácsonyi János: Békés vármegye története. I–II. Gyula, 1896.
- Károly I–V. Károly János: Fejér vármegye története. I–V. Székesfehérvár, 1876–1904.
- Károlyi-oklt. Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–V. Budapest, 1882–1897.
- Kiss Lajos 1988 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980.
- K. Obermayer–Horváth 1959 K. Obermayer Erzsébet–Horváth István Károly: Macedóniai László. Sz, 93 (1959), 773–801.
- Komjáthy 1971–1980 Komjáthy Miklós: A somogyi konvent II. Ulászló és II. Lajos-kori oklevelei az Országos Levéltárban. SMM, 2, (1971) 11. (1980).
- Koppány 1990 Koppány Tibor: Castellumok a késő-középkori Magyarországon. In: Castrum Bene 2/1990. Budapest, 1992, 77–89.
- Köváry 1852 Köváry László: Erdély régiségei. Pest, 1852.
- Kubinyi 1973 Kubinyi András: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. SMM, 4. 1974.
- Kubinyi 1978 Kubinyi András: A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. HK, 1978.
- Kubinyi 1985 Kubinyi András: Die Rolle der Archäologie und der Urkunden bei der Erforschung des Alltagslebens im Spätmittelalter. Études Historiques Hongroises, 1985, 615–644.
- Kubinyi 1992 Kubinyi András: Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: Castrum Bene 2. Budapest, 1992, 65–76.

- Kubinyi 1994 Kubinyi András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Enyingi Sárkány Ambrus. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest, 1994, 263–292.
- LaHu 1988 Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 1. Budapest, 1988.
- LK Levéltári Közlemények. MOL, Budapest.
- Lukinics 1927 Lukinics Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. Budapest, 1927.
- Magyar 1974 Magyar Kálmán: Az ötvöskónyi Báthori várkastély. Somogyi Múzeumok Füzetei, 18. Kaposvár, 1974.
- Maksay 1940 Maksay Ferenc: A középkori Szatmár megye. Budapest, 1940.
- Maksay 1971 Maksay Ferenc: A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971.
- Mályusz 1957 Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Sz, 91 (1957), 46–123., 529–602.
- Mályusz 1980 Mályusz Elemér: A négy Tallóci-fivér. TSz, 23., (1980), 531–576.
- Márki: Aradm. Márki Sándor: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története (Arad vármegye és Arad szabad királyi város monográfiája. II/1–2. Szerk. Jancsó Benedek.) Arad, 1892–1895.
- Márki 1913 Márki Sándor: Dózsa György. Budapest, 1913.
- Marosi 1997 Marosi Ernő: A középkor művészete. II. 1250–1500. Budapest, 1997.
- MCsSz Magyar Családtörténeti Szemle
- Melczer 1890 Melczer István: Okmányok a kellemesi Melczer-család levéltárából. Budapest, 1890.
- FMFÉ A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
- Menclová 1973 Menclová, Dobroslava: Príspevok k typologii hradov, zámkov a kaštieľov na Slovensku. In: Štefan Pison: Hrad, zámky a kaštiele na Slovensku. H.n. 1973.
- MM 1987 Magyarország művészete 1300–1470 körül. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1987.
- MMÉEK A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye
- Mon. Rust. Antonius Fekete Nagy–Victor Kenéz–Ladislaus Solymosi–Geysa Érszegi: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellion, anno MDXIV. Budapest, 1979.
- Mon. Strig. Monumenta ecclesiae Strigoniensis dispossuit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescenc Dedek. Strigonii, 1874–1924.
- MRT Magyarország régészeti topográfiája. MTA Régészeti Kutató Intézete Kiadványai.
- MTT Magyar Történelmi Tár

Müvtört. Ért.	Művészettörténeti Értesítő
Mv	Műemlékvédelem
MVV	Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Sziklay János és Borovszky Samu.
Nováki–Sándorfi 1992	Nováki Gyula–Sándorfi György: A történeti Borsod megye várai. Budapest–Miskolc, 1992.
OMvH	Országos Műemlékvédelmi Hivatal
Ortvay 1914	Ortvay Tivadar: Mária, II. Lajos király neje (1505–1558). Budapest, 1914.
ÖKT	Österreichische Kunsttopographie. Wien, Bundesdenkmalamt
Pesty: Krassóm.	Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. II–IV. Budapest, 1882–1884.
Pesty: Szörénym.	Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III. Budapest, 1877–1878.
Pesty: Temesm.	Pesty Frigyes: Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez. Sajtó alá rendezte Ortvay Tivadar. I. 1183–1430. Pozsony, 1896.
Pisoň	Pisoň, Štefan: Hradý, zámky a kastiele na Slovensku. H.n. 1979.
PM	Pamiatky a múzeá, Bratislava.
Podmaniczky-oklt.	Lukinich Imre: A podmanini és aszódi báró Podmaniczky család története. IV. Oklevéltár I–II. Budapest, 1937–1943.
PP	Pamiatky priroda, Bratislava.
Prickler 1985	Prickler, Harald: Burgen und Schlösser in Burgenland. Wien, 1985.
PRT	A pannonhalmi Szt. Benedek-rend története. I–XIIb. Szerk. Erdélyi László és Sörös Pongrác. Budapest, 1902–1916.
Rég. Füz.	Régészeti Füzetek, Series I. No. 1. sorozata.
Schallaburg 1982	Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Ausstellungskatalog. Wien, 1982.
Schönherr 1894	Schönherr Gyula: Hunyadi Corvin János. Budapest, 1894.
Slivka–Vallašek 1991	Slivka, Michal–Vallašek, Adrian: Hradky a zamky na vychodnom Slovensku. Kosice, 1991.
SMK	Somogy Megyei Múzeumok Közleményei
SMM	Somogy megye múltjából
Somogym. 1974	Somogy megye földrajzi nevei. Tudományos irányító: Végh József. Budapest, 1974.
Soproni oklt.	Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre. 1–2. Sopron, 1889–1891.
Starine	Starine. Zagreb, 1869-től.
Súpis	Súpis pamiatok na Slovensku. I–II. Bratislava, 1967, III. 1969.

Sz	Századok
Szabo 1920	Szabo, Djuro: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb, 1920.
Szabó 1969	Szabó István: A középkori magyar falu. Budapest, 1969.
Szamota–Zolnay	Magyar oklevél-szótár. Budapest, 1902–1906.
Szentpétery II/A	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. 4. füzet, 1290–1301. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1987.
Szerbia	Thallóczy Lajos–Áldássy Antal: Magyarország mellék-tartományainak oklevéltára. II. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Budapest, 1907.
Szerémy–Ernyey 1912	Szerémy–Ernyey József: A Majthényiek és a Felvidék. Budapest, 1912.
Szirmay 1809	Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete. I–II. Budán, 1809.
SzSzSz	Szabolcs-Szatmári Szemle
Szücs 1981	Szücs Jenő: Megosztott parasztság – egységesülő job-bágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. század-ban. Sz, 1981, 3–65., 263–314.
TBM	Tanulmányok Budapest múltjából. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve
Teleki	Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. I–VI/1., X–XII. Pest, 1852–1863.
Teleki-oklt.	A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevél-tára. I–II. Szerk. Barabás Samu. Budapest, 1895, 1905.
TESz	A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára. I–III. Buda-pest.
TKM	Tájak – Korok – Múzeumok füzetei
Tolnam. 1981	Tolna megye földrajzi nevei. Közzétette Hajdu Mihály etc. Budapest, 1981.
Torma 1980	Torma István: Az érdi Kutyavár. Studia Comitatus 9. Szentendre, 1980.
Tóth 1910	Tóth Sándor: Sáros vármegye monográfiája. I–II. Buda-pest, 1910.
Tóth-Szabó	Tóth-Szabó Pál: A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Budapest, 1917.
TSz	Történelmi Szemle
Török történetírók	Török–magyarkori történelmi emlékek. Török történet-írók. Fordította Thúry József. I–II. Budapest, 1893–1896.
TT	Történelmi Tár
Turul	Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Köz-lönye

- UB Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–IV. (Hrsg. von H. Wagner, I. Lindeck-Pozza). Wien–Graz–Köln, 1955–1985.
- Vándor 1992 Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. In *Castrum Bene* 2. 203–216.
- Vasm. 1982 Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Bárdosi János. Budapest, 1982.
- Vasvári regeszták Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről. 1212–1526. Készítette Kóta Péter. Szombathely, 1997.
- Vč Vlastivedný časopis, Bratislava
- Veres 1938 Veres Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Budapest–Gyula, 1938.
- VHK Vasi Helytörténeti Közlemények
- Viollet-le-Duc E. Viollet-le-Duc: Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. I–X. Paris 1854–1875.
- Vjestnik Vjestnik kr. Hrvatsko–slavonsko–dalmatinskog zemaljskog arkiva. Zagreb.
- V. Kovács 1971 V. Kovács Sándor: Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Budapest, 1971.
- VMMK Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
- VSz Vasi Szemle
- Wenzel 1859 Wenzel Gusztáv: A Hédervári Ferenc jószágai feletti per és ítélet. MTT, 1859.
- Wenzel 1874 Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. Budapest, 1874.
- Wenzel 1876 Wenzel Gusztáv: Az alsó-magyarországi bányavárosok küzdelmei a Nagylucsei Dóczyakkal, 1494–1548. Budapest, 1876.
- Wenzel 1884 Wenzel Gusztáv: Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. TT, 1884.
- Zalam. 1964 Zala megye földrajzi nevei. Végh József irányításával. Budapest, 1964.
- ZGy Zalai Gyűjtemény, Zalaegerszeg
- Zichy-okmt. A zichi és vásonekeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukinics Pál. Pest, Budapest, 1871–1931.
- Zimányi 1962 Zimányi Vera: A herceg Batthyány család levéltára. Levéltári leltárak 16. Budapest, 1962.
- ZO Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest, 1886–1890.
- ZsO Zsigmond-kori oklevéltár. I–II. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1951–1958. III–IV. Szerk. Borsa Iván. Budapest, 1993–1994.

3. BETŰRENDES KASTÉLYJEGYZÉK

Abara, Zemplén vm. (Sl. Oborin)

A 15. század közepén az Uporiak építtették, valószínűleg az 1460–80-as években szereplő László.

A családnak a névadó Upor körül 10–15 faluban, s távolabb Bereg, Sáros és Szabolcs megyében voltak birtokai. Várépítésre 1398-ban Zsigmond királytól kaptak engedélyt, de akkor feltételezhetően nem éltek vele. Az Uporhoz közeli, mezővárosi ranggal rendelkező Abarán 1470 előtt építtettek kastélyt, mégpedig engedély nélkül, ahogyan azt Mátyás király 1472-ből származó oklevele elmondja. Lerontását ezért 1471-ben az országgyűlés rendelte el. A következő évben királyi rendelet vette ki a bontandók közül, mint az ország határait védő várak és kastélyok egyikét. Upori László 1487 előtt bekövetkezett, örökös nélküli halála után veje, Cécei János kapta meg.

(1398: ZsO I. 5501. – 1470–71: Csánki I. 333., 365., 382. – 1470: castrum, 1471: castellum – 1472: DI.38.103 – 1487 előtt: Engel Pál szíves közlése. – Slivka–Vallašek 1991, 173.)

Ádámfölde, Sáros vm. (Sl. Mošurov)

A Rozgonyiak építtették a 16. század elején. Rozgonyi István özvegye Szerecsen Katalintól és az ő Katalin leányától, Báthori Andrásnétól vásárolta meg 1524-ben hertneki uradalmához Tárcai Miklós királyi főkamárás és sárosi főispán.

(Berzeviczy 1894, 734.)

Adony, Fejér vm.

A Csepel-szigeti királynéi birtok részeként, annak mezővárosaként 1463-tól Szakolyi Péter birtoka. 1464-ben már Magyar Balázsé, aki átadta vejének, Kinizsi Pálnak. A kastélyt feltételezhetően Kinizsi építtette, 1490-ben már állt. Fehérvár eleste, 1543 után török végvár lett.

(Csánki III. 307. – FMTÉ 13. (1979) 42–43. – 1490: DI. 93.605.)

Alsán, Valkó vm. (Ho. Varoš hn. Podgajci Posavski mellett))

Az Alsániak névadó, Száva-menti birtoka és valkói uradalmuk központja, amelyben az 1460-as évektől, a család kihalta után említenek castellumot.

1437-ben, Alsáni János örökös nélküli halála után délvidéki birtokait a Tallóci testvérek kapták meg. 1463-ban a kastély és uradalma birtokjogát a Marótiak perelték. Ez azt bizonyíthatja, hogy az építtetők az Alsániak voltak 1437 előtt. 1464-től a Marótiaké kihaltukig, 1476-ig. További sorsa ismeretlen.

(1437: Engel 1977, 221. 8. jegyz. – 1463–64-től 1476-ig: Csánki II. 268., 365., 377. és Mályusz, 1980, 556. – Engel, 1987, 406. és uő. 1996, I. 266.)

Aparovc, Kőrös vm. (Ho. Oporovc)

A bélai bencés apátság kastélya. 1500-tól említik, várnagya azonban már 1469-ben szerepel. 1496-ban a jajcai bánok kormányozták. 1500-ban II. Ulászló Balsa szentszávai hercegnek adományozta. 1523-ban Korlatovics Györgynél volt zálogban.

(Csánki: Kőrösm. 43. – 1469–1500: Engel Pál szíves közlése. – 1523–1527: HO II. 425., 437., 439.)

Apáti, Bodrog vm. (Yu. Apatin)

A 15. század első felében építette a kalocsai érsekség. A Duna mentén fekvő Apáti mezőváros 8–10 faluval érseki birtoktestet alkotott. Az ott álló és a század első felétől ismert érseki kúriát 1453-ban írták castellumnak. Akkor Tordas János és Török György provizorokat, Nagy András, Ivácson Imre és Lengyeli Balázs alvárnagyokat említik.

(1407–1520: Csánki II. 189. – 1437: Zichy-okmt. VIII. 609, ekkor officialisa Kálnai György. – 1453: uo., IX. 368., 372., 379–380. és Engel 1996, I. 267.)

Árki, Szerém vm. (Ho. Jarak)

1465-ben a Marótiaké, 1476-tól a Brankovicsoké, 1497–98-ban Kölpényi György és János rác despoták kezében volt.

(1465–1498: Csánki II. 231., 240. – 1476: Engel 1970, 309. 23. jegyz.)

Árpatarló, Szerém vm. (Yu. Ruma)

A Marótiak építették 1476 előtt. A század eleje óta voltak ők az Árpatarló mezővárosból és 6–8 faluból álló uradalom földesurai. 1476-ban a nagylaki Jaksicsok kapták meg a királytól, és még a 16. század elején is az övék volt. 1498-ban castellum Arpatarro néven szerepel. A Szerémséggel együtt 1522-ben török kézre került.

(1476: Engel 1970, 310. 33. jegyz. – 1498–1516: Csánki II. 231., 234.)

Asszonyfalva, Vas vm. (Ostfiasszonyfa)

Korábbi, 1403-ban Zsigmond király hadai által elpusztított vár helyére, annak maradványaira építették az Ostfiak, a század első negyede körül.

Az 1430-ban már álló kastély 10–12 falvas uradalom központja volt, a középkorban végig az Ostfiaké, castellum Kígyókő néven. 1441-ben Rozgonyi Rajnald ostrommal vette be I. Ulászló király nevében, és lerontatta. 1456-ban V. Lászlótól, 1458-ban Mátyás királytól kapott engedély alapján az Ostfiak ismét felépítették. 1466-ban újabb ostrom alkalmával sérült meg, de ezt is újjáépítés követte.

A korábbi várról fennmaradt 1399-es családi osztozás szövege szerint abban nagy torony, kis torony és abban a kapu, alápincézett palota és még egy épület állt. A jóval későbbi, 16–17. századi összeírások az akkor is álló castellumot ugyan-

ezekkel az épületrészekkel írták le. Ebből következik, hogy az 1403-ban elpusztított várat 1430 előtt és azt követően is korábbi részeinek felhasználásával alakították castellummá. Az 1441-es pusztulást leíró, 1459-ben kelt oklevél szerint a Rozgonyiak szétszedették és anyagát elszállították. Falai tehát főként fából készültek.

1474-ben várnagya Kis Albert volt.

(1399: Fügedi 1977, 151. és ZsO I. 6044. – 1406–1464: Csánki II. 712., 714. – 1430: Engel 1977, 122–123. és uo. 1996, I. 341. Kígyókő néven. – 1441: Dl. 44.906. és 1603-ból származó átírata: Ostffy-lt. 2. cs. IV. fasc. no. 15. – 1456: Dl. 44.887. és HO II. 339–340. – 1458: Dl. 44.887, 44.906. – 1459: Dl. 44.906. – 1466: Soproni okl. II. 445. – 1477: Dl. 93.477. – A 16–17. századi idézett összeírások: 1538: Ostffy-lt. 1. cs. V. fasc. f. 372. – 1572: uo. 2. cs. VIII. fasc. no. 19. – 1583: Festetics-lt. Scr. II. 26. cs. fasc. N. no. 1. – 1630: Ostffy-lt. 3. cs. XX. fasc. no. 63.)

Asszonypataka, Szatmár vm. (Nagybánya, R. Baia Mare)

A 15. század közepe körül Brankovics György vagy Hunyadi János építtette. Asszonypataka királynéi bányaváros, a későbbi Nagybánya, a század közepe előtt Brankovics, 1450 után Hunyadi birtoka. Magát a várost is sánc és palánk övezte, 1469 után kőfal. Kastélyáról 1459-ből maradt az első említés. 1461-ben castellum, 1489-ben és 1491-ben castrum elnevezéssel szerepel.

1489-ben várnagya osztopáni Zöld István itteni kamaraispán.

(1450–1491: Csánki I. 466–467. és Maksay 1940, 101. – 1489: Dl. 37.664)

Atya, Valkó vm. (Ho. Šarengrad)

A Smaragd-nb. Zsámboki rokonsághoz tartozó Kükei család építtette a 14. században, eredeti „Szárvár” neve alapján valószínűleg az 1387 körül hűtlenség miatt birtokaitól megfosztott Atyai János. A kastély 1414-ben szerepel először a forrásokban, akkor név szerint szereplő várnagyai Berki Perko, Mohach és Frank.

A birtokot 1398-ban Maróti János bán kapta meg, és családjáé maradt 1476-os kihalásukig. Atya mezőváros és 24 település tartozott az uradalomhoz. Maróti Mátyás halála után, 1476-tól a vingárti Gerébeké, így 1481-ben is. 1503-ban Geréb Péter nádor örökségként özvegye, Kanizsai Dorottya kezével Perényi Imre szerezte meg. 1516-ban Perényi Ónod váráért enyingi Török Imrével cserélte el. Nándorfehérvár eleste után, 1522-ben török kézre került.

A kis kiterjedésű, szabálytalan alaprajzú építmény romjai a falu felett ma is állnak, emeletes kaputoronnyal, amelynek felső szintjén boltozott kápolna lehetett (103. kép).

(1397–1481: Engel 1970, 308. 6. jegyz.; uő. 1987, 407–408. 22. jegyz. és uő. 1996, I.270., II. 137–138. – 1398–1516: Csánki II. 268., 278–279. – 1414: ZsO IV. 1967, – 1493: Dl. 20.056. – 1503: Dl. 65.537, 21.173. – 1505: Dl. 21.500. – 1506: Dl. 21.533. – 1516: Dl. 23.083. – 1522: Pesty: Szörénym. I. 52. 1. jegyz. – Alaprajza

és leírása : Szabo 1920, 143– 144. A közölt alaprajz Szekér György helyszíni váz-
lata.)

Bagyanovc, Kőrös vm. (Ho. Badlevina)

1475-ben litvai Horváth Péter osztozott rajta elhalt testvére, Damján egykori bán özvegyével, aki akkor már gyarmati Balassa László felesége volt. 1476-ban is a lit-
vai Horváthoké, 1479-ben és később viszont a Szapolyaiaké.

(Csánki: Kőrösm. 43.; Balassa cs. lt. 1990, 410. reg.)

Bajon, Bihar vm. (Biharnagybajom, Hajdú-Bihar m.)

A 15–16. század fordulóján a Bajoniak építették, valószínűleg a birtokszerző
Benedek. Első ismert említése 1514-ből származik. A középkor végén 12 faluból
álló uradalom mezővárosi központja. 1514-ben a bihari paraszthad elpusztította, és
csak Mohács után, 1527-ben építtette újjá Bajoni Ferenc.

(1497–1514 : Csánki I. 629., 648.; Jakó: Biharm. 203.; Bartha–Fekete Nagy, 111.;
Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875, 494.; Károlyi-
okt. III., IX–XXIII.; Karácsonyi: Békésm. 23.)

Bakva, Verőce vm. (Ho. Spišić Bukovica)

Építtetője az Újlaki család lehetett, amely 1347 óta volt a település és a hozzá tar-
tozó uradalom birtokosa. 1445-ben castrumként az Újlakiaké. 1525-ben Újlaki
Lőrinc özvegye, Bakóczai Magdolna kezével Móré Lászlóé lett.

(1347–1445: Engel 1966, I. 271. és Csánki: Kőrösm. 83., 118. 2. jegyz. – 1525:
Balassa cs. lt. 1990, 572. reg. – 1529: Vjestnik 1905, 199.)

Bályok, Bihar vm. (R. Balc)

A 15. század közepe táján a Bályoki család építtette tíz faluból álló uradalma
mezővárosi központjában. Első említése 1465-ből származik, amikor Bályoki
Szilveszter elzálogosította Dengelegi Pongrác erdélyi vajdának. 1472-ben a lengyel
trónjelölttel tartó Bályoki birtokait és itteni kastélyát Mátyás király elkobozta és
1483-ban a váradi püspöknek adományozta. 1516-ban szerezték vissza a
Bályokiak.

1484-ben a váradi püspök itteni várnagyát említik. Az épület helyére 1896-ban az
akkori földbirtokos Károlyi család új kastélyt emeltetett.

(1465–1484: Csánki I. 595., 629. – 1465: Jakó 1990, 1677. reg. – 1472–1516 : Jakó,
Biharm. 205. – 1896: Borovszky: Biharm. 44.)

Bán, Trencsén vm. (Sl. Bánovce)

A 15. század közepe előtt épült, 1452-ben már állt. Az eredetileg az ugróci királyi
vár tartozékai közé sorolt Bán 1378-tól mezőváros. 1452 előtt Ludányi Tamásnál
volt zálogban, akkor foglalták el tőle a kastéllyal együtt a Leszkóciak, és Kasza

várukhöz csatolták. 1461-ben Mátyás király ezért elkobozta tőlük, és a következő évben Magyar Balázsnak, Felsőmagyarország kapitányának adományozta. 1466-ban, Magyar Balázs halála után Podmaniczki László kapta meg, először csak zálogbirtokként. 1525-ig említik főképpen castellum, 1485-ben castellum seu propugnaculum elnevezéssel, a Podmaniczkiak birtokaként.

1470-ben Podmaniczki László engedélyt kapott a királytól, hogy Bán mezővárosát palánkkal vagy fallal vetesse körül, és azon belül fából vagy kőből kastélyt építtessen. Az engedély utóbbi része, miután a kastély már korábban is állt, új építésére, vagy a meglévő újjáépítésére vonatkozhat. 1480-ban György nevű, 1495-ben Zeleméri Mihály várnagyát említik.

(1378–1525: Fekete Nagy: Trencsénm. 28., 62–63., 70., 85. – 1452–1462: Szerémy–Ernyei 1912, 352–354.; Tóth Szabó, 440–441. – 1466–1510: Podmaniczky-oklt. I. 53–55., 57–59., 63–76., 141–144., 150–151., 184., 268., 337., 341. és II. 495., 588–594. – 1499: Dl. 20.874. – 1470: Podmaniczky-oklt. I. 89. – Engel 1996, I. 273.)

Baranyavár, Baranya vm. (Ho. Branjin Vrh)

A Kórógyiak építtették a 15. század közepe előtt. 1454-től maradtak róla adatok.

Harsány várához tartozó mezőváros, amelyet a vár pusztulása után Karancs várossal és Keresztes faluval önálló uradalommá szerveztek a Kórógyiak. A család kihalta, 1472 után monoszlói Csupor Miklós kapta meg, 1474-től pedig a dengelegi Pongrácoké. Tőlük 1501-ben Corvin János örökölte. Ő adományozta Istvánffy Istvánnak 1509-ben castrumként. 1515-ben és 1526-ban is az Istvánffyak birtoka volt. A török várként a hódoltságot túlélő, mocsárral körülvett kastélyt a 18. század elején még összeírták, és csak később pusztult el.

(1454–1499: Csánki II. 454., 460–461. és Engel 1996, I. 273. – 1474: Dl. 94.512. – 1501: Schönher, 252. – 1509: OL Fkgy Leleszi kv. Prot. Parvum no. 154. – 1515: Mon. rust. 356–360. – 1526: Dl. 49.528., idézi Entz Géza: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. MÉ 1953, 175. – A 18. század elejére: Forráskiadványok 4, 18.)

Barca, Borsod vm. (Nagybarca, Borsod-Abauj-Zemplén m.)

1457 előtt a barcai Balaiak építtették. Ekkor Balai György, volt alvajda castelluma. A család birtokviszonyai és a kastélyhoz tartozó uradalom mérete ismeretlen. 1482-ben Balai Pál királyi személynőki jegyző volt a kastély tulajdonosa.

(1457: Csánki I. 163, 169. és Engel 1996, I. 273. – 1482: Bónis 1971, 299., 302. – Helyét sikertelenül igyekezett azonosítani Nováki–Sándorfi 1992, 58.)

Barcs, Somogy vm. (Kétújfalu–Szentmihályfa pta., Somogy m.)

1460-ban említik először, ekkor a Baranya megyei Bakonyai családé, építtetői is valószínűleg ők lehettek. A Bakonyiak kihalta után, 1480-ban egykori baranyai és somogyi birtokaikat Váradi Péter kancellár és Nagylucsei Orbán királyi kincstartó

kapta meg. A kastély tizenhat falura terjedő uradalmával 1489-ben és 1498-ban is a Nagylucseieké volt.

(Helyének meghatározását Engel Pálnak köszönöm. 1460–1498: Csánki II. 572., 661. – 1480: Dl. 18.391 és Érdújhelyi 1899, 71. – 1472–16. század: Jankovich-B. Dénes: Adatok a Rinya-völgy középkori településtörténetéhez. SMM 6. (1976) 6–7.)

Barics, Szerém vm. (Yu. Helye Prugartól délre)

Ismeretlen korú kastély a Száva mentén, Zimony és Kölpény között. A település a kalocsai érsekség szerémi uradalmainak egyik mezővárosi központja volt. Kastélyát 1491-ben és 1498-ban említik. 1522-ben foglalták el a törökök.

(1491–1498: Csánki II. 232.; Szerbia, 290.; V. Kovács 1971, 360.)

Bát, Hont vm. (Sl. Bátovce)

A 15. század közepe táján a lévai Cseh család építtette. Bát mezőváros – eredetileg királyi város – a 14. század vége óta tartozott a Bars megyei Léva várához, annak Hontba nyúló birtokai központjaként. Az itt álló fortaliciumot 1470-ben említik először, 1473-ban pedig várnagya szerepel egy oklevélben.

(1470–1473: Bakács: Hontm. 50–52.)

Bát, Somogy vm. (Toponár)

1444 előtt a Szerdahelyiek építtették, miután a szomszédos Kaposújvár várából Újlaki Miklós erdélyi vajda kiszorította őket.

A Szerdahelyieknek a környéken több faluból és falurészből álló birtokuk volt a velük közös őstől származó Dersfiekkel és Dancsfiakkal. A kastélyra az utóbbiak is jogot formáltak. 1459-ben Újlaki a báti kastélyból is kiostromoltatta őket, s azt felégettette és leromboltatta. A Kaposújvárért régebben folyó per ettől kezdve újabb témával bővült, a Szerdahelyi rokonság azonban csak Újlaki halála után tudta a kastély helyét visszaszerezni.

1478-ban Dersfi István kapott új építési engedélyt a királytól, és újból felépíttette a báti kastélyt, amely 1483-ban már állt. 1488-ban a család két ága pereskedett felette. Szerdahelyi Dancs Pál, fiúutódja nem lévén, a kastélyt őt illető felét 1490-ben a tolnai Bornemisza Jánosra hagyta. Az 1493-ban királyi megerősítést szerző Bornemisza 1498-ig többször akarták a kastély birtokának felébe bevezetni, a Dersfiek azonban ezt megakadályozták.

1496-ból és 1498-ból László nevű várnagya ismert. 1501-ben Dersfi Miklós zálogba adta enyingi Török Imrénnek. 1504-ben Bornemisza újból be akarta magát vezetetni a kastélyba – amelyet felváltva castellumnak vagy fortaliciumnak neveztek, de az még 1520-ban is a Dersfieké volt. Helye Kaposvártól keletre, a Sántos falu északi részén emelkedő „Várhegy”.

(1444: Engel 1996, I. 274. – 1454–1501: Csánki II. 572., 590. – 1445–1478: Kubinyi 1973, 31. – 1454: Dl. 14.811. – 1459: Dl. 15.419. – 1461: Dl. 15.552. – 1463: Dl. 15.884. – 1465: Dl. 16.239. – 1478: Dl. 18.089. – 1483: Dl. 18.773. 1486: Dl. 19.095. – 1488: Dl. 19.385, 19.395. – 1490: Dl. 19.653. – 1493: Dl. 19.691, 19.944. – 1461–1463: Bándi 1993, 109. – 1495: Komjáthy 1975, 25. és 27. reg. – 1496: Dl. 20.421. és Komjáthy i. h., 38. reg. – 1498: Dl. 20.746, 20.792. és Komjáthy 1978, 62. reg. – 1501: Dl. 88.861. és Komjáthy 1979, 76. reg. – 1504: Komjáthy 1980, 94–95. reg. – 1520: Dl. 23.118.) – Helyére Deák Varga Dénes: Kaposvár és Bát, a két szomszédvár. Somogyi Honismeret 1998/1., 9.

Bátmonostora, Bodrog vm. (Bátmonostor, Bács m.)

Zsigmond király engedélye alapján 1409 előtt ifjabb Töttös László emeltette a környék 16 falujára kiterjedő uradalma székhelyén. Később is az innen elnevezett bátmonostori Töttös családé.

1464-ben azzal az indokkal mentesítette az országgyűlés az Albert király halála óta épített várak és kastélyok lebontását elrendelő törvény hatálya alól, hogy annak idején királyi engedéllyel épült. 1495-ben területén három kőházat, az egyik alatti nagy pincét, a sütőházat és a tárházat, valamint a kapu melletti régi szobát említik. Az utóbbi kifejezés arra utalhat, hogy voltak újabb részei is, vagyis építése óta bővítették, esetleg átépítették.

Bátmonostor és uradalma a Töttös család kihaltja után, 1466-ban kötött örökösödési szerződés értelmében 1468-ban a Várdaiakra szállt. 1495-ben Várdai Miklós és Aladár osztoztak rajta, a helyiségek felsorolásának ez volt akkori indoka. 1543 körül, Pécs bevétele után a törökök foglalták el. Fennálló romjait 1761-ben kamarai utasításra felrobbantották.

A kastély területén 1966-ban Kőhegyi Mihály vezetésével a bajai múzeum leletmentést végzett, amelyet 1977–79-ben Biczó Piroska irányításával nagyobb ásatás követett. Egykori területének felét tárták fel ekkor. Az ásatás eredményeiből tudható, hogy a 70×80 méter területű építményt 9 méter széles árok vette körül, és az árkon belül egy cölöpsorból álló palánk védte. Északnyugati sarkában három kőépület maradványai kerültek elő, amelyek az 1495-ben említettekkel feltételeesen azonosíthatók (28. kép).

(1409–1495: Csánki II. 188, 226. – 1409: ZsO II. 6553. és Engel 1996, I. 274. – 1464: Zichy-okmt. X. 294–295. – 1470: uo. XII. 290. – 1483: uo. XI. 342. – 1495: Dl. 88.798. – 1497: V. Kovács Sándor 1971, 391. – 1543: Zichy-lt. Fasc. 5. no. 2088. – Ásatására Biczó Piroska: Rég. Füz. No. 31 (1978), 93; No. 32 (1979), 108., No. 33. (1980), 90., No. 33. (1981), 86. és uő: Régészeti kutatások a középkori Bátmonostor területén. Mv XXV. (1981), 104–108.; LaHu 1988, 181., 183.)

Bátor, Szatmár vm. (Nyírbátor, Szabolcs-Szatmár m.)

Építését 1480 körül Báthori István erdélyi vajda kezdte, ez év szeptemberében ugyanis Várdai Miklóshoz írott levelében megkezdett építkezéséhez kért tőle meszet. 1498-ban már állt, legalábbis egy része.

Bátor a 14. századtól a Báthoriak nagy kiterjedésű birtokainak mezővárosi székhelye volt. 1364-ben szerepel egy itteni, meg nem nevezett vár, de az adat Ecsedre vonatkozik. 1433-ban a család ecsedi ágának ősi és atyai udvarházát említik Bátoron. A kastély feltételezhetően annak helyére épült.

1954 és 1972 között, később 1989-től több szakaszban végeztek a helyén ásatást, ahol négyzetes alaprajzú, fallal övezett területen egymással szemben, a kastély északi és déli oldalán elhelyezkedő két, egykor emeletes épület alapfalait, kis részben felmenő falait találták meg. Az ásatások a Mérey Kádár Ervin vezette leletmentéssel kezdődtek, 1958-tól Csallány Dezső és Szalontay Barnabás, később Kovalovszki Júlia vezetésével folytatódtak, majd hosszabb szünet után 1969-től, Magyar Kálmán irányításával első részük befejeződött. A kutatás végül 1987 és 1990 között Tamási Judit és Szekér György vezetésével az északi épület feltáráásával fejeződött be (39–40. kép).

Az ásatások alkalmával előkerült korai reneszánsz kőfaragványok alapján a 15. század végén megkezdett kastély építése a 16. század első évtizedeire is átnyúlt. Befejezése valószínűleg a vajda unokaöccsének, Báthori Andrásnak a nevéhez fűződik.

A 16–17. században is fennállt, valószínűleg a Rákóczi-szabadságharc idején pusztult el.

(1480: Zichy okmt. XII. 309. – 1498: OL Fkgy, Révay-lt., Kisselmec, Fasc. 10. No. 42. OMvH Adattár, Tomcsányi. – 1329–1466: Csánki I. 506. – 1364: Fügedi 1977, 104–105. és Maksay 1940, 114. – Az ásatásra és eredményeire Entz Géza–Szalontai Barnabás: Nyírbátor. Budapest, 1959, 52–53. és uók: Nyírbátor. Budapest, 1978, 36–37.; Magyar Kálmán: Az ötvöskónyi Báthori várkastély. Somogyi Múzeumok Füzetei 18. 1973.; Balogh 1975, 151.; LaHu 1988, 358. – Szekér György–Tamási Judit: A nyírbátori Báthori-várkastély. SzSzSz 1991, 5–24. és uók: Das Báthori Burgschloss von Nyírbátor (Ungarn). Castrum Bene 2. Budapest, 1992, 241–257.)

Bednya, Körös vm. (Ho. Bednja, helye Petar Ludbreski területén vagy környékén) A bednyai Fronauer vagy Frodnohár családé. 1465-ben már állt, akkor a család Wolfgang nevű tagjáé. Uradalma 1495-ben és 1517-ben is az övék. 1497-ben a néhai Farkas fiai a nádor előtt perelték szenterzsébeti Forster György örököseit, mert Forster 1487-ben fegyverrel foglalta el a castellumot, és onnét pénzt, ékszer, ruhaneműt, élelmet, valamint puskákat, bombavetőket, hajtógépeket vitt el, és azokat sem özvegye, sem Anna nevű leánya nem volt hajlandó visszaadni.

(1465–1517: Draskovich-lt. 14–4. Engel Pál szíves közlése – 1497: Dl. 102.275., idézi Komjáthy 1976, 46–47. reg.)

Békés, Békés vm.

A 15. század második felében Maróti Mátyás építtette a gyulai vár uradalmához tartozó mezővárosban. 1467-ben említik először.

A Maróti-örökség részeként 1482-től Corvin Jánosé, 1504-től özvegyéé, 1510-től annak második férjéé, Brandenburgi Györgyé. Corvin János még 1490-ben, adóssa-

gai fejében Báncai András budai udvarbírónak adományozta, majd hosszabb pereskedés után visszavette tőle, és 1502-ben kártalanította. Ebben az időben alakult tizenegy faluval önálló uradalommá. 1467–69-ben Szakolyi László és Péter várnagyait említik.

A mai város északi szélén, a Holt-Kőrös nyugati partján, a Kastélyzognak nevezett részen feküdt. Helyére a 16. században török palánkvár épült. Ott 1975-től kezdődően volt régészeti kutatás, amelynek során középkori kőfaragványok és leletanyag került elő, bizonyítva a palánkvár középkori előzményét.

(1467–1552: Karácsonyi: Békésm. II. 27–38. és Schönherr 1894, 177., 189., 206., 245. – 1468–1595: Blazovich 1996, 54–55. – 1469–1502: Csánki I. 647. – 1502: DI.37.743. – 1467–69: DI. 16.811.; Karácsonyi előbbi i. h. és Veres 1938, No. 35. – Az 1975. évi ásatást Jankovich-B. Dénes végezte: Rég. Füzet. No. 29. (1976) 72–73. 1976-tól Gerelyes Ibolya volt az ásatás vezetője: *uo.*, No. 30 (1977), 51.; No. 31. (1978) 94.; No. 32. (1979), 109.; No. 33. (1980) 90. és No. 34. (1981), 86.)

Beletinc, Valkó vm. (Yu. Ismeretlen, Morović vidékén)

1423 és 1443 között a a Tamásiak építették a Vízközben levő, harminc faluból álló uradalmuk székhelyeként. A birtokot 1423 után kapták a királytól, és 1443-ban, amikor örökösödési szerződést kötöttek a Héderváriakkal, már állt. Tamási Henrik 1444-ben bekövetkezett halála után birtokait, köztük Beletincet is Újlaki Miklós foglalta el. 1525-ben, Újlaki Lőrinc halálát követően örökösei tiltakoztak, hogy bárki is elfoglalja. Helye ismeretlen.

(1423–1519: Csánki II. 268. – 1443–1445: Engel 1996, I. 277. – 1443: Héderváry-oklt. I. 209–211. – 1471: *uo.*, 218., 224., 365., és Kubinyi 1973, 3. – 1525: DI. 66.058., valamint Balassa cs. lt. 1990, 572. reg.)

Bér, Zala vm. (Zalabér)

1507-ben kapott királyi engedély alapján Béri István építtette. A Bériek tizenkét falura kiterjedő birtokának névadó központjában emelt kastélyról további középkori adat nem maradt. A 16. század folyamán, 1551–1564 között Béri István leányági örökösei osztoztak a castellum birtokán, az építető tehát csak ő lehetett.

Giulio Turco 1572-ből származó felmérési rajza szerint két egymáshoz közel épített, vastag falú toronyból állott, amelyeket fal kötött össze, és négyszögben palánk kerített. A 16–17. században végvár volt (48–49. kép).

(1507: DI. 93.730. – A családi birtokosztások, 1561., 1563. és 1564.: OL Zalabéri Horváth-lt. 1. cs. és OL Festetics-lt., Scr. V. fasc. C. no. 1.)

Berivojszentiván vagy Jalsovc, (Kőrös vm., Ho., ismeretlen, Kajgana körül)

A Szentivániak mezővárosaként azzal az 1399-ben említett kastéllyal azonosítható, amely akkor Szentiváni István fiaié volt. A kastély építetője eszerint az utóbbiak személyében gyanítható. A rokonságból származó Cigány Tamás pécsi várnagy 1415-ben történt halála után Zsigmond király Marcali Dénes szlavón bánra bízta.

1422-ben Orbonai Olasz Jakab özvegye és két leánya, egy Gerebenfi és egy Kastellánfi felesége kapta meg. A 15. század végén Gerebenfi-örökségként Batthyány Boldizsáré.

(1399: ZsO I. 5786. és Csánki: Kőrösm. 26. – 1415–1422: Engel 1996, I. 278.)

Berzence, Bars vm. (Sl. Tekovská Breznica)

A 15. század közepe táján építtette, feltételezhetően az 1311–12-ben lerombolt, hasonló nevű vár helyére Szécsi Dénes vagy az őt követő Vitéz János esztergomi érsek, környező birtokai központjaként. Első említése 1468-ból származik. 1475-ben várnagyát említik név nélkül. 1489–90-ben Estei Hippolit érsek várnagya, Kovászi Miklós építkezett benne. 1492–94-ben Balogi János és Csúzi Péter várnagyait említik.

(1468–1490: Csánki: Barsm., 283. – 1489–1490: MTA Kézirattár MS 4996. Modenai számadások, 7. f. 102.; 9. f. 27. és 11. f. 41. OMvH Topográfiai adattára, Waigand József kutatása. 1492–1494: uo., 3. f. 91, 4. f. 76, 7. f. 127–129. – A 13. századi várra és annak 1311–12-ben történt pusztulására: Fügedi 1977, 108. és Engel 1996, I. 278.)

Berzence, Somogy vm.

A 15. század közepe előtt a berzencei Lórántfiak építtették somogyi birtokaik névadó központjában. A birtokaikat felsoroló, 1418-ból származó királyi, új adománylevélben nem szerepel, ez azonban hamis. 1444-ben várnagyát, Demetert említik. 1445-ben idegen kézre került, talán Cillei Ulrik foglalta el. 1448-ban Hunyadi János és Garai László serege táborozott alatta, valószínűleg ostromolták.

1468-ban és 1472-ben a Lórántfiak a közeli Szenterszébet-kastéllyal együtt Forster Györgynek adták el. 1481-ben Forster a két kastély és uradalmaik felét négyezer forint kölcsön fejében tolnai Bornemisza Jánosnak adta zálogba, 1485-ben pedig további kölcsönért a másik felét is. Ugyanebben az évben mindkét uradalmat feleségére íratta. 1486-ban Nagylucsei Orbán püspökkel kötött szerződést, kiskorú leányát annak unokaöccsével jegyezve el. 1488-ban mindkét kastélyt nekik adta át. A házassági terv nem valósult meg, s Forster 1490-ben kelt végrendeletében birtokait feleségére hagyta. Az özvegy később Bornemisza felesége lett, aki így szerezte meg mindkét kastélyt és a középkor végéig birtokolta is. 1509-ben néhai Orbán püspök örökösei hiába tiltakoztak birtoklása ellen. Bornemisza halálát követően 1527-ben kerecsényi Szalai János pozsonyi főispán kapta meg I. Ferdinándtól, s később az ő örököseié volt.

A 16. században végvár előbb magyar, később török kézen. 1690-ben és 1733-ban romjait még összeírták. A község közepén, mintegy 8–10 méterrel kiemelkedő, nagyjából 90×110 méter alapterületű, szabálytalan és enyhén elnyújtott, erdős domb, amelyen azonban építmény nyoma nem látszik. 1998-ban a domb délnyugati részét elhordták. Ekkor Juan Cabello végzett kisebb régészeti kutatást a helyszínen, és megállapította, hogy a megbontott domboldalon volt a téglából épített castellum

délnyugati sarka, ahol eredetileg kerek torony állt, két egymással derékszögben találkozó, dongaboltozatos pincével épített szárny találkozásánál.

(1418–1490: Csánki II. 572, 664–665. – 1444: Zichy-okmt. IX. 86. – 1448: uo. 185–186. – 1444–1448: Engel 1996, I. 278. – 1453–1477: Gábor Gyula: A somogy-megyei Répás-kerület története. Sz 1911, 86.; Teleki XII. 166–169., 274–277., 398–402., 437–438. – 1485: Niczky-lt. no. 304. – 1488: uo., no. 312. – 1509: Dl. 21.926. – 1527: OL Liber reg. I. 32. – 1546: Gábor Gyula i. m., 86–88. – 1690: Forráskiadványok 3., 28. – 1733: Esterházy-lt. 249. cs. Fasc. F. no. 170. és Fasc. L. p. 413–420. – Helyére: Somogym. 1974, 639. – Az 1998-as kutatás eredményeit Juan A. Cabellónak köszönöm.

Berzevice, Sáros vm. (Sl. Brezovica)

A 15. század első felében a korábbi, 14. századi, elpusztult vár helyére építették a Berzeviciek. 1427-ben már állt. 1440 és 1450 között, 1458-ban és 1460-ban említik castellumként, közben egy-egy alkalommal castrumként. 1438-ban rövid ideig lengyelek, 1444 előtt pedig a husziták kezén volt. Giskrától 400 aranyforintért Rozgonyi Sebestyén váltotta ki, és megerősítésére további ötszáz forintot költött. Az így újjáépített kastélyt 1458-ban Mátyás király visszaadta Berzevici Istvánnak, és az később is családjáé maradt. 1449 és 1457 között várnagya Radkowi Péter kapitány volt.

Helye a falutól északkeletre fekvő dombon volt.

(1355–1458: Csánki I. 280. – 1355–1457: Engel 1996, I. 279. – 1427: Dl. 43.710. – 1440–1450: Berzeviczy 1894, 526. – 1444 előtt: Tóth-Szabó 1917, 204. – 1447: Zichy-okmt. IX. 170. – 1458–1460: Iványi Béla: Bártfa, 1033, 1233. – 1458: Dl. 69.017-018. – Helyére és jelenlegi képére Slivka–Vallašek 1991, 100.)

Berzétemonostora, Valkó vm. (Yu. Nustar)

A település, amely az 1422-ben már romokban levő valkói monostor székhelye volt, a század elejétől Garai-birtok, oppidum Monostor néven, 12 helységből álló uradalommal. 1474-ben Mátyás király nevében dabasi Isti Péter kezében volt, aki ugyanekkor kapta a szerémi Ivánkaszentgyörgy kastélyát és annak uradalmát. Többé nem említik, a birtok az ő halála után, 1488-ban a Gerébeké.

(1474–16. század: Csánki II. 269., 273., 279–280. – 1422: Dl. 11.248.)

Berzöce, Verőce, később Körös vm. (Ho. Brezovica)

A 15. század elején épült kastély építetője esetleg a Meggyesi család, amelyé a hozzá tartozó birtok volt. Meggyesi Mórictól zálogként Rapolújvári Tamásé, tőle 1437-ben Tamási Henriké lett. Az ő halála, 1444 után Újlaki Miklós foglalta el, 1445-ben az ő kezén volt. Újlaki hivatalosan 1451-ben kapta meg a Dráva szigetén álló castellumot. Birtoklása ellen 1490-ben, 1491-ben és 1494-ben a meggyesaljai Móricok ismételtelen tiltakoztak. 1524-ben, Újlaki Lőrinc halála után Orbovesics

Gergely és Krusich Péter kapta meg adományul, ami ellen 1525-ben az Újlakiak leányági örökösei tiltakoztak.

(1437: CD X/7, 885. – 1437–1453: Engel 1996, I. 279. – 1451: Dl. 14.491. – A birtokra Csánki: Kőrösm. 84., 119. – 1490: Dl. 71.026. – 1491: Dl. 71.034. – 1494: Dl. 71.054. – 1524: Vjestnik 1905, 181. – 1525: Dl. 66.058. és Balassa cs. lt. 1990, 572. reg.)

Beszterce, Besztercei kerület (R. Bistrița)

1453 után Hunyadi János építtette. Ebben az évben kapta meg a várost, a Beszterce örökös grófja címmel, amelyben 1456-ban már állt a kastély.

(1453: Mályusz 1970, 356.)

Bethlen, Belső Szolnok vm. (R. Beclean)

Az 1510-es években Bethlen Miklós építtette a Szamos szigetén. A Bethlen-család 1438-ban kapott királyi engedélyt, hogy névadó falujában fából vagy kőből castellumot vagy fortaliciumot építtessen, azonban még 1482-ben és 1503-ban is csak udvarházukat említik. Kastélyként először 1516-ban szerepel. Később is a Bethleneké. A 16. században tovább építették.

(1438: Dl. 62.813. és Lukinics 1927, 17., 21., 26., 33. – Történetére B. Nagy 1973, 366. és Entz 1996, 79., 142., 158., 206., 219., 243–244.)

Biccse, Trencsén vm. (Sl. Vel'ká Bytča)

A 15. század közepén valószínűleg Szentmiklósi Pongrác emeltette a nyitrai püspökségtől 1454 előtt elfoglalt Vág-völgyi mezővárosban.

Szentmiklósi Pongráctól még a huszita háborúk idején Mátyás királyhoz került, s utána 1468-ban Podmanicki Balázs zálogbirtoka volt. Az ő 1477-ben történt halála után a király zsoldoskapitányának, Tettauernak adományozta. Ettől kezdve a hricsói váruralalom része. Azzal együtt 1500-ban szerdahelyi Imrefi Mihályé volt.

Az időnként castellumnak, időnként fortaliciumnak nevezett építményről 1454-ben azt írták, hogy egy torony köré épült. A ma is álló reneszánsz kastély előzménye volt.

(1454–1509: Fekete Nagy: Trencsénm. 65. – 1454: Engel 1996, I. 280. – 1468–1500: Podmaniczky-oklt. I. 245., 257., 299., 303–305., 575. és II. XX. – 1500: Szerémy–Ernyey 1912, 333.)

Bikszád, Kőrös vm. (Ho. Bisag területén levő rom)

A 15. század közepe körül feltételezhetően Bikszádi György szlavón albán építtette. 1484-ben, 1494-ben és később, 1519-ben is leányági örököseié, a Kasztellánfiaké, akiktől a szintén rokon gerebeni Hermánfiak perelték. Ezt megelőzően laki Thúz János kezén volt, lehetséges azonban, hogy csak báni jogon. 1519-ben itt keltez

Kasztellánfi György özvegye, ekkor castrumnak nevezi. 1523-ban Bikszádi György özvegyéé.

(1445–1490: Csánki: Kőrösm. 6. – 1481: Blagay-oklt. 391. – 1519: DF. 288.101 – 1523: uo., 219.342. – Helyére: Szabo 1920, 83.)

Bilicki, Szana vm. (Ho., ismeretlen)

Egyetlen említése 1473-ból származik, ekkor adta el Kozora várával és Novistrics kastélyával Székely Miklós. Maga a vár, amely a megye központja volt, 1413-tól Zsigmond király megbízásából Blagai Jánosé, özvegye második házasságával Frangepán Mártoné. 1453 és 1456 között tőle került Cillei Ulrikhoz, s annak halála után Székely kezére.

(Alsószlavóniai okmt. 208–211. – Kozora várára: Engel 1996, I. 347–348.)

Bizere, Temes vm. (R. Bistra hn., Temesremete – Remetea Mare mellett)

1500-ból maradt fenn egyetlen említése, akkor a Bizerieiek egyezségében szereplő kastély a karánsebesi kerületben fekvő birtokaik központja.

(Pesty: Szörénym. III. 134–137.)

Blinja, Zágráb vm (Ho., ismeretlen)

A bátmonostori Töttös családé volt. A családalapító Becsei Töttös 1345-ben kapott engedélyt, hogy valamelyik birtokán várat építtessen. 1430-ban és 1445-ben Kakasvár néven szerepel, 1447-ben castellumnak írták. Ebben az évben Töttös László itteni várnagyai Demeter és István. Közülük Demetert 1448 körül megölték. Ekkor a kastélyt castrumként említik. Több említése nem ismert, a 15. század közepén feltételezhetően elpusztult.

(Engel 1996, I. 282.)

Bodolya vagy Vasvár, Baranya vm. (Ho. Podolje)

A 15. század elején építették az innét elnevezett Bodolyaiak, 25 faluból álló uradalmuk központjának számító mezővárosukban, a valószínűleg elpusztult, 13. századi Vasszegvára helyére.

1414-ben a hűtlen Bodolyai Pétertől a király elkobozta. 1422-ben zálogként, 1424-ben véglegesen a Marótiak kapták meg, akik valpói uradalmukhoz csatolták. 1465-ben is az övék, uradalmi székhelyként. 1481-ben a délvidéki Maróti birtokokkal Bodolya is a vingárti Geréb családé lett. 1503-ban Geréb Péter nádortól Corvin János örökölte, aki ekkor zálogként az Ernusztoknak adta tovább.

Valószínűleg azonos volt az 1465-ben említett Vasvár castellummal.

(1414–1476: Engel 1996, I. 283. – 1421–1503: Csánki II. 454–461. – 1465: uo. 553. Vasvár néven. – 1503: Dl. 21.173. és Schönherr 1894, 289.)

Bojna, Zágráb vm. (Ho., ismeretlen)

A Blagaiak építhették a 15. században. A század végén oklevélhamisítás miatt elveszítették, ekkor királyi adományként Bornemisza János és Szalkai László kapták meg. 1504-ben Bakócz Tamásnak adták tovább. 1507-től újból a Blagaiaké, még a 16. század folyamán is.

(1504–1551: Blagay-oklt. 441., 444., 446., 498.)

Bólya, Alsó Fehér vm. (R. Buia)

1468 előtt épült. Valószínűleg az a Vizaknai Miklós emeltette, akitől az erdélyi felkelésben való részvétele miatt Mátyás király akkor elvette, és Ernuszt Jánosnak adományozta. Az építető család később visszakaphatta, 1495-ben ugyanis Vizaknai Magdolna leányát, guti Ország Sebestyén feleségét iktatták a kastély birtokába. A középkor végén Pemflinger Márk kezében volt. Tőle 1529-ben János király kobozta el, és Bólyai Györgynek adta.

(Rónay Elemér: A bolyai Bolyai-család. Turul LVI. (1942) 50. – Entz 1996, 158., 235., 248., azonban csak a Bethlen Miklós által 1511 előtt építtetett kőház szerepel nemesi kúriaként.)

Bonchida, Doboka vm. (R. Bontida)

Az okleveles adatok között a 17. századtól ismert Bánffy-kastély a monográfusa szerint „nagy valószínűséggel” középkori eredetű.

Az 1437-es parasztfelkelés hatására az erdélyi nemesség királyi engedélyek alapján sorra építtette kastélyait. „Ezekből az időkből való a Bánffyak egykori erődített nagyfalusi kastélya is (...) Minden jogunk megvan hinni, hogy a Bánffyak Bonczhidára vonatkozólag is kaptak hasonló privilegiális levelet” Albert vagy I. Ulászló királytól.

(Biró József: A bonczhidai Bánffy-kastély. Erdélyi Múzeum 1935. 27. és Cluj, 1935, 11–12., valamint B. Nagy 1973, 378.)

Bonyha, Küküllő vm. (R. Bachnea)

A 15. század középső éveiben a Losonciak építtették. Első említése 1495-ből maradt. Ekkor kötöttek egyezséget a Losonciak a leányágon rokon Bethlenekkel az 1467-es erdélyi lázadás miatt elveszített birtokaik, köztük Bonyha és Vécs castellumok visszaszerzésére. Az itteni kastélyt ezek szerint még 1467 előtt építtették.

Az elkobzott Bonyhát 1467-ben nádasdi Ongor János kapta meg. 1473-ban az Ongor és a Szobi család örökösödési szerződésében szerepel. 1492-ben egy részét Báthori István vajda vásárolta meg. Az Ongor-örökösök részüket 1501-ben Bethlen Miklósnak adták át, aki a következő évben királyi megerősítést kapott rá, s így később is családjáé maradt.

(1495–1502: Csánki V. 858., 862., 921–923. – 1467: Engel 1970, 309. 27. jegyz. és Bánffy-oklt. II. 325.; Entz 1996, 249.)

Borberek, Alsó Fehér vm (R. Vurpar)

Annak ellenére, hogy csak 1538-ból származó említése ismert, középkori eredete feltételezhető. Akkor Martinuzzi Fráter György váradi püspöké volt, aki Kosár Miklóstól vásárolta, Alvinc birtokával együtt.

(1538: Jakó 1990, II. 4667. reg. és Entz 1996, 156., 225., 231–232., 250.)

Boró, Valkó vm. (Ho. Borovo)

A 15. század közepén az 1440 körül elpusztult mikolai kastély helyett építtette Garai László. 1481-ben említik először.

A Duna-menti Boró mezőváros a század elején a Miskolc nembeli Mikolaiak uradalmihoz tartozott, megközelítően 60 helységgel. A család kihalta után Garai János kapta meg zálogként a királytól. 1439-ben Garai László véglegesen megszerezte. 1481-ben, Garai Jób halálát követően az alsóindvai Bánfiak kapták 49 településsel, köztük Mikola oppidummal. A középkor végéig a Bánfiaké maradt, Mohács után Török Bálinté lett.

(1481–1501: Csánki II. 269., 280.; Engel 1977, 221. 7. jegyz. és Kubinyi András: A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. HK 1978, 217. – 1481: DL 18.522. – 1527: Bessenyei 1994, No. 28.)

Borzlyuk, Temes vm. (Sztanciafalva, R. Stanciova körül)

A 15. század közepe körül építtetett kastély első említése 1483-ból származik. Építetője ismeretlen.

A század első felében maga a település királyi mezőváros volt, 28–30 faluból álló uradalom központja. 1456-tól a Hunyadiak, 1462-ben Giskra, 1477-től az alsóindvai Bánfiak birtoka. 1487-ben a tőlük elkobzott más várakkal és kastélyokkal együtt Corvin János kapta meg. 1510-ben özvegye kezével jutott Brandenburgi Györgyöz.

(1456–1483: Csánki II. 11., 16. – 1483–1510: Márki: Aradm. 123., 185. – 1487: Engel 1968, 300., 306. 1. jegyz. és 311.)

Botszentgyörgy, Somogy vm. (Nagykanizsa–Miklósfa, Zala m.)

1480-ban kapott királyi engedély alapján a bajnai Both család építtette, 1481-ben már épült.

A középkorban a Somogy megyéhez tartozó Szentgyörgy falut több más településsel együtt Both János kapta felesége, Csapi Apollónia kezével és szervezte kisebb uradalommá. 1496-ban Both János özvegyének „várát” az elhunyt testvére, bajnai Both András, akkor zalai ispán fegyverrel és ostrommal foglalta el. 1506-ban II. Ulászló parancsára a szintén Csapi örökös Pathi Török Lászlót és Csapi Annát, Bári Benedek özvegyét iktatták birtokának felébe. Both János és György 1538-ból származó osztályleveléből ismertek helyiségei és részei.

1500-ban Besenyői János és István deák voltak a várnagyai, 1508-ban Vidi Kis Mihály.

A 16. században a végvárak közé került, ezért található meg alaprajza a Giulio Turco által 1572-ben készített rajzok között.

1969-ben területén kisebb ásatás folyt. 1976-ban nyugati, 1989-től többi részét is feltárták, és tisztázták teljes alaprajzát, amelynek előkerült helyiségeit az 1538-as osztálylevél alapján meg is lehetett határozni. Romjainak konzerválása 1990-ben készült (69–71. kép).

(Csánki III. 3. és Holub III. 758–759. – 1480: Dl. 18.403. – 1481: Dl. 18.459. – 1496: Dl. 75.699. – 1500: Dl. 75.710. – 1506: Dl. 75.733. – 1508: Dl. 21.785. és Balogh 1966, I. 280., 700. – 1538: Szerémi: Szent-György vára. Arch. Ért. XIII. (1879), 218–229. – Giulio Turco rajza: OMvH Tervtár, Turco-rajzok, 0066. Isz. – A régészeti feltárásokra: Vándor László, Rég. Füzet. no. 30. (1977), 62. – LaHu 1988, 425. – Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. Castrum Bene 2. Budapest, 1992, 206–209. irodalommal. A feltárt kastély alaprajza és elvi rekonstrukciója uo., 216. – uő: Botszentgyörgy vára. Nagykanizsai Honismereti Füzetek 9. Nagykanizsa, 1995.)

Bozsjákó, Zágráb vm. (Ho. Božjakovina)

A vránai johannita perjelség castelluma, amelyet Mátyás király László szentszávai hercegnek adományozott Livno váráért. 1467-ben visszacsérélte tőle, és a perjelséghez csatolta. 1490-ben Egervári László bán kezén volt, de később is a perjelségé.

(1467: Draskovich-Lt. 65–31. – 1490: Zágrábi kpt. Lt. Loci cr. II–266. Mindkét adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Böki, Bács vm. (Yu. Bukia)

A 15. század elején építették a Zsámbokiaiak, a Bács és Valkó megyékben fekvő, mintegy 30 falura kiterjedő birtokuk központjaként.

1448-ban kötött örökösödési szerződésük értelmében 1469-ben a kastély a lekcei Sulyok családé lett, és a hozzá tartozó uradalommal együtt a középkor végéig birtokolták.

(1467–1469: Csánki II. 133., 135., 182. – 1448–1470: Szabó Károly: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232–1540). TT 1890, 115–118.)

Brezovica, Zágráb vm. (Ho. Brezovica területén)

1497-ben említik, ekkor brezovicai Ivanović Miklósnak volt benne része.

(1497: Zágrábi kpt. Lt. Loci cr. II.–301. Engel Pál köszönettel vett adata.)

Budetin, Trencsén vm. (Sl. Budatin)

A 15. század közepén a Hatnaiak építették a Zsigmond király által a század elején leromboltatott vár helyére, annak újjáépített tornya köré.

A Hatnaiak 1438-ban kapták meg az egykori vár uradalmát, ahol 1443-ban már állt a castellum. 1497-ben fortaliciumnak írták. 1504 és 1510 között ismét castel-

lum, amelyet 1507-ben Hatnai György nevelőapjának, Szunyogh Gáspárnak zálogosított el. 1510-ben néhai Hatnai György budetini kastélyán a Korlátköviék és a Podmaniczkiak egyezkedtek, az azonban a Szunyogh család kezén maradt.

A reneszánsz átépítésben ma is álló kastély közepén emelkedő torony az 1323-ban említett „turris Budetin”-nel azonosítható.

(1321–1516: Fekete Nagy: Trencsénm. 66–67.; Fügedi 1977, 113.: Engel 1977, 100. – 1438–1443: Engel 1996, I. 288. – 1507: Dl. 66.001 és 74.750. – 1510: Podmaniczky-oklt. I. 606. – 1519: uo., II. 241. – 1508: Dl. 66.004. – 1507–1521: Balassa-cs. lt. 1990, 479., 484., 488., 490., 538. reg.)

Bukolc, Ung vm. (Sl., ismeretlen)

A 15. század második felében valószínűleg a Lucskaiak építették. Első említése 1484-ből származik. Akkor a Nagymihályi-rokonsághoz tartozó Lucskaiak a bukolci és a lucskai kastélyt 10 faluval és nagymihályi részeikkel Básti Lászlónal adták zálogba. 1512-ben Nagymihály várával együtt csebi Pogány Zsigmond kapta zálogba.

(1484: Csánki I. 385., 405. – 1512: Dl. 89.022.)

Busevic, Zágráb vm. (Ho. Buševac)

1404 után Obruicsáni András nagykemléki várnagy építette az akkor a királytól kapott birtokon. Halála után, 1413-ban öt falura terjedő uradalmával Cékei Márton fiai, György és Márton kapták a királytól, zálogként. 1421-ben a castellumban és 16 faluban levő részeit Ilona asszony, Hrvatinic Nelepec özvegye adta el Jankovics Péternek és Gorusai Ivánnak. 1431-ben Gorsevai Veres Péter – valószínűleg az előbbi Iván leszármazottja – Korbáviai Miklós három leányának adta tovább, akik közül Anna, Blagai Baboneg özvegye révén jutott 1434-ben a Blagaiakhoz. A középkor végéig az övék volt.

(1404–1413: Engel 1996, I. 289. – 1404–1504: Blagay-oklt. 212., 233., 260., 300–303., 306–308., 312–320., 412., 441.)

Butka, Zemplén vm. (Sl. Budkovce)

1489-ben kapott királyi engedélyt Butkai Péter, akkor királyi kamarás, később tárnokmester, hogy a Butka határában levő, elpusztult egykori vár romladozó tornyát helyreállíttassa, és körülötte fából vagy kőből kastélyt építtessen. Felépüléséről vagy további sorsáról nincs ismert adat.

(1489: Dl. 24.580.; Csánki I. 333. – Slivka–Vallašek 1991, 108.)

Búza, Doboka vm. (R. Buza)

1501-ben említett, közelebről nem ismert kastély.

(Entz 1996, 160., 259.)

Céke, Zemplén vm. (Sl. Cejkov)

A 15. század közepén a Cékeiek építették, valószínűleg Márton diósgyőri várnagy.

Cékén eredetileg vár állott, amelyet a század elején Zsigmond király a Cékeiek hűtlensége miatt leromboltatott, s a hozzá tartozó birtokot a sóvári Soós és a Kelecsényi család tagjainak adományozta. 1407-ben az új tulajdonosok engedélyt kaptak a vár újjáépítésére, erre azonban nem került sor, az ugyanis még 1478-ban is romokban volt.

A későbbi kegyelmet nyert és birtokaik nagy részét visszaszerző Cékeiek – miután a vár romjai a Soósok birtokában maradtak – névadó birtokközpontjukban kastélyt építettek. Cékei Márton halála után, 1462-ben fele Pazdicsi Benedek, fele pedig Butkai Péter kezében volt. 1464-ben, Cékei özvegyét kifizetve, Butkai András átadta Pálóci László országbírónak. 1468-ban fortalicium, 1472-ben és 1482-ben castellum néven újból a Cékeiek kezében volt. 1471-ben lerombolásra ítélték, mivel engedély nélkül épült. A következő évben Mátyás király a határokat védő más várakkal és kastélyokkal együtt mentesítette a lerombolás alól.

1504-ben Cékei János néhai özvegyének kastélyaként említették. 1510-ben ifjabb Cékei Márton örökösödési szerződést kötött Tárcai Miklóssal, amelyben a kastélyt is felsorolták. 1511-ben, Cékei Márton halála után Tárcai megkapta a kastélyt, azt azonban korábbi zálogszerződésük alapján a Pálóciak fegyverrel foglalták el. Az 1510–1520-as években Tárcai, valamint a Cékeiekkel rokon Nagymihályiak és a leányági örökös Dobók perelték a kastély és birtokai jogát, de azt nem tudták visszaszerezni a Pálóciaktól.

1529-ben Perényi Péter foglalta el, leromboltatta, és anyagát Terebes várának újjáépítéséhez használtatta fel.

(A várra: Engel 1996, I. 290. – 1407–1478: Csánki I. 333–334. – 1407–1408: ZsO II. 5815., 5818., 6372. – Cékei Márton diósgyőri várnagy: Zichy-okmt. XII. 173.; Engel 1977, 106. és uő., 1996, II. 44. – 1462: Dl. 66.988. – 1464: Dl. 66.995. – 1468: Tóth-Szabó, 454. – 1472: Dl. 38.102. – 1482: Dl. 67.093–67.094. – 1504: Dl. 72.096. – 1510: Dl. 72.128. – 1511: Dl. 22.116. – 1520: Dl. 23.329. – 1522: Dl. 23.620. – 1525: Dl. 23.329., 24.095., 24.157. – Adalékok XVII. (1911), 283–285.; Czobor 1940–1941, 405. – 1529: Détshy 1989, 27. – Slivka–Vallašek 1991, 110–112., de a várra vonatkozó adatokkal.)

Cenk, Sopron vm. (Nagycenk, Győr-Moson-Sopron m.)

1436-ban adott engedélyt Zsigmond király Somosi Elek fiainak, hogy Sopron megyei birtokaik valamelyikén, Endréden, Lövön vagy Dánielcenken fából kastélyt vagy erősséget építtessenek. Dániel- vagy Kiscenket az engedély évében kapták meg a Somosiak a velük rokon és osztályos Mérgesiektől, a kastély megépüléséről azonban nem maradt adat.

(Csánki III. 604., 659. – 1436: Soproni oklt. II. 254–255.)

Cerna, Valkó vm. (Yu. Cerna)

A 15. század első felében építették a Garaiak, tíz falura kiterjedő uradalmuk központjában. 1408-ban, amikor összes addigi birtokaikat új adományul kapták Zsigmond királytól, a Száva szigetén vár állt, amelyet azonban később nem említenek. Helyette vagy helyére épült 1432 után az ez évtől 1507-ig említett kastély. A Garaiak nádori ágának kihalta után a Bánfi-ág tulajdonába került. Maga a település 1507-ben oppidum volt.

(1408–1507: Csánki II. 269., 371. – 1432: HO VII. 452. – Engel 1996, I. 290. és Szabo 1920, 144.)

Cikóvásárhely vagy Patkóc, Temes vm. (R. Tirgovište)

1480 előtt emeltette a pomázi Cikó család a környéken kiterjedt uradalma Vásárhely vagy Patkóc nevű mezővárosi központjában.

1480-ban az örökös nélkül kihalt család birtokaként Derencsényi Imre és Macskási Tárnok Péter kapta meg a királytól, azonban még 1488-ban is Haraszi Ferenc kezében volt, aki azt 28 falura terjedő uradalmával még Cikó Gáspártól vette zálogba. 1504-ben és 1515-ben is a Harasziaké volt, castellum Patkóc vagy Patkovec néven. 1508-ban és 1510-ben Haraszi Ferenc, fiúutódja nem lévén, királyi engedéllyel fiúsított leányaira és azok férjeire, Paksi Mihályra és Lévai Zsigmondra hagyta, 36 Temes megyei faluval.

(1480–1517: Csánki II. 12. és Pesty: Krassóm. III. 485–487. – 1504: Dl. 46.672. – 1508: Dl. 59.981. – 1510: 59.988. – 1517: Dl. 22.895.)

Coborszentmihály, Bodrog vm. (Zombor, Yu. Sombor)

1473 és 1478 között a Cobor család építtette, Mátyás király 1469-ben adott és 1473-ban megújított engedélye alapján. Először 1478-ban említik.

Ekkor a szomszédos Szentgyörgyiek fegyverrel foglalták el. 1498-ban várnagyát, Aracsáni Mártont említik. 1507-ben a Coborok birtokosztozásában szerepel. 1518-ban várnak nevezték. A középkor végéig a Coboroké volt.

(1469–1518: Csánki II. 188., 197–198., 215. és Dudás Gyula: A Czobor család és birtokviszonyai Bács-Bodrog vármegyében. Turul (1894) 23–34. – Érdújhelyi műve 247. oldalán azt írja: „a coborszentmihályi várban volt a plébániatemplom, mely a bold. szűz Mária tiszteletére volt szentelve”. A hivatkozott forrásban, a Dl. 24.983. sz. oklevélben erről nincs szó, ott az olvasható, hogy a domonkosok Mária-temploma a Cobor család korábbi, kolostor céljára átadott városi háza mellett volt. – 1478: Dl. 18.118. – 1498: Dl. 20.574. – 1507: Dl. 21.749. és 88.970., valamint Jedlicska 1891, II. 7–8.)

Csaba, Békés vm. (Békéscsaba)

Kastélyát 1521-ben említik először. Az Ábránfiak gerlai uradalmához tartozó mezőváros a család állandó lakóhelye volt. A Mohácsot követő évtizedekben jutott

jelentős katonai szerephez, 1556-ban pusztult el, amikor is árokkal, kőfallal és toronnyal erősítették le.

(1521–1556: Blazovich 1996, 71. – Csánki I. 649.; Karácsonyi: Békésm. II. 50–52. és III. 121.; Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. Pest, 1870, 162–163.; Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Szerk. Kristó Gyula és Székely Lajos. Budapest, 1970, 29–30.)

Csálya, Arad vm. (Arad–Csálatelep, R. Ciala)

1480 körül guti Országh János és Sebestyén építtette a még Zsigmond királytól kapott és részben vásárolt falvakból szervezett uradalom központi mezővárosában. 1485-ben már állt, castellum seu palatium elnevezéssel.

1486-ban Országh Sebestyén részét, 1495-ben pedig, hat évvel korábban kötött örökösödési szerződése értelmében, Országh János fia Lőrinc részét is Haraszi Ferenc szerezte meg. 1499-ben említik Andarkó András nevű várnagyát. 1500-ban Haraszi, akkor már szörényi bán és aradi ispán, átépíttette. 1508-ban és 1510-ben királyi engedéllyel vejeire, lévai Cseh Zsigmondra és Paksi Mihályra hagyta, azonban pénzhamisítás miatt elkobozták tőle. 1514-ben a paraszthad feldúlta. 1522-ben Haraszi özvegyének panasza szerint Anna leányának férje, Paksi Mihály foglalta el tőle. Mohács után Petrovics Péteré volt.

A Haraszi Ferenc és Országh Lőrinc 1495-ben kötött egyezségéről szóló oklevél szerint a kastély területén egy boltozott kőház és egy másik, faragott kőből készült, palota formájú állott, az utóbbi földszintjén kápolnával. Az utóbbit Haraszi kapta meg, aki viszont köteles volt Országh Lőrinc számára a kastélyon belül új kőházakat építtetni. 1892-ben még földsánccal körülvett, fennálló rom volt, ép pincékkel, a romok között szanaszét heverő reneszánsz kőfaragványokkal. A sánccal kerített terület mintegy 2500 méter kiterjedésű volt, ennek egyik sarkában állt a kőfallal körülvett castellum. Az akkori leírás igen szép reneszánsz kőfaragványait említi.

(1437–1487: Csánki I. 760., 786. – 1486–1526: Márki: Aradm. 118. – 1489: Dl. 59.776. – 1495: Dl. 59.846. – 1500: Dl. 20.907. – 1508: Dl. 59.981. – 1510: Dl. 59.988. és Pesty: Krassóm. II. 485–496. – 1514: Bartha–Fekete Nagy 97. – 1892: Márki i. m. 454. – Őt idézve a településre vonatkozó adatokkal: Blazovich 1996, 73–74.)

Csanád, Alsó Fejér vm. (R. Cenade)

Egyetlen ismert említése 1514-ből származik. Ekkor, Kecskésvára elfoglalását követően, a paraszthad feldúlta. A martonfalvai Cseh családé volt.

(Márki Sándor: Dózsa György. Budapest, 1913, 444.; Bartha–Fekete Nagy 187.)

Cseb, Zemplén vm. (Sl. Zbince)

1457-ben, akkor kapott királyi engedély alapján épített „fortalicium in modum castelli”, amelyet a Csebi és a kisabarai Baksa család emeltetett a csehek elleni védelmül, valószínűleg udvarházukból, maguk és 10–12 falvas uradalmuk

védelmére. Későbbi sorsa ismeretlen. Tóth-Szabó szerint „az anyag könnyebb megszerzése végett mások házait rombolták le” az építkezéshez, amelyből arra lehet következtetni, hogy az épület fából készült.

(Csánki I. 334., 369.; Tóth-Szabó 282.; Engel 1996, I. 292.)

Csege, Szabolcs vm. (Tiszacsege)

Az Agárdiak építették a 15. század közepe körül. 1461-ben, amikor itteni birtokaik egy részét Parlagi Pálnak adták zálogba, említik a település „Costhel”, azaz kastély-utcáját, akkor tehát már állnia kellett. Csege mezőváros volt, amelyhez mintegy tíz falu része tartozott. Később Corvin János birtoka, aki 1490-ben Ráskai Balázsnak adta át.

(1461–1473: Károlyi-oklt. II. 334–335., 431. – 1490: Csánki I. 507., 529–530.)

Csehi, Közép Szolnok vm. (Szilágycseh, R. Cehul Silvaniei)

1520 előtt építtette Drágfi János az 1472-ben megszerzett mezővárosban, amely az Aranyos várához tartozó, több mint száz településből álló birtoktest központja volt. 1521-ben Ferenc nevű fiának adta át, és a Mohács mezején 1526-ban írott végrendeletében rá hagyta.

(1472: Engel 1970, 308. 7. jegyz. és Teleki-oklt. II. 449. – 1526: Petri Mór: Szilágy megye monográfiája. II. 1901, 30.; Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943, 286–287., valamint Entz 1996, 160., 475.)

Csejte, Nyitra vm. (Sl. Čachtice)

A Csejte várához tartozó uradalom hasonló nevű, váraljai falujában először 1527-ben említett kastély minden bizonnyal középkori eredetű. A mai, a templom mellett álló 17. századi kastély pincéjében a múlt század végén 1412-es évszámú boltozati zárókövet említenek. Az évszám alapján a kastély építtetője a várat is birtokló idősebb Stibor (†1414), akkor nyitrai és beszercei ispán, erdélyi vajda volt.

(Ethey Gyula–Csemegi József: A Stibor család építkezései. MMÉEK 1943, I. 11, 26. jegyz.; Jedlicska 1891, 455. és Engel 1996, I. 292., II. 217.)

Csepreg, Sopron vm. (Vas m.)

A 15. század közepén a Kanizsaiak építették, lékai várukhoz tartozó birtokaik központjaként. Először 1454-ben „fortalicium et munitio” néven említik. 1457-ben V. László király a gonosztevőknek nevezettek által elfoglalt kastély felmentésére gersei Pethő Miklós főlovászmestert küldte sereggel. A század későbbi évtizedeiben változatlanul a Kanizsaiaké volt. 1509-ben is az ő castellumuk. 1513-ban II. Ulászló hatalmaskodás miatt elkobozta tőlük, és Pálóci Mihálynak, Antalnak, valamint Erdődi Péternek adományozta. A kastély ennek ellenére (1514-ben, 1516-ban, 1517-ben és 1524-ben) a Kanizsaiaké maradt, váltakozva castellum és fortalicium elnevezéssel.

(1454: Csánki III. 585. és Engel 1996, I. 293. – 1457: Dl. 93.276. – 1509: Vasvári regeszták, 624. – 1513: Dl. 22.442. – 1514: Dl. 22.656. – 1516: Dl. 89.067. – 1517: Dl. 22.991., 23.904., 89.112., 89.114. és Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. Turul LV. (1941) 75. – 1524: Dl. 24.789. és Soproni oklt. II. 616–617, 620–621.)

Cseri, Temes vm. (Törökszákos, R. Sacoşu Turcesc)

A 15. század első felében a Kórogyiak emeltették. Az okleveles adatok között 1440-ben szerepel először.

Cserit 1387-ben mezővárosként kapták a királytól a Kórogyiak. Az uradalomhoz a következő század közepén felszáz település tartozott. 1443–1444-ben várnagyai Zalai János és Horvát György, 1450-ben Zalai és Harkányi János, valamint Zalai mellett remetei Himfi László. A Kórogyiak után 1459-ben Mátyás királyé, akitől a Kanizsaiak kapták meg. 1473-ban már nádasdi Ongor János birtokában volt, aki ebben az évben fogadta testvérévé Szobi Mihályt. 1507-ben már Szobi kastélyaként szállt Werbőczy Istvánra.

(1387–1507: Csánki II. 11–12. – 1387–1450: Engel 1996, I. 293. – 1443: Dl. 55.253. – 1507: Dl. 21.715., 72.111. és Fraknoi 1899, 354–355.)

Cserög, Szerém vm. (Yu. Čerevic)

1470 előtt a Garaiak építették, a 15. század elején elpusztult, korábbi Duna-menti várak helyére.

Cserög mezőváros a Garaiak szerémi birtokközpontja volt, az uradalomhoz közvetlenül kilenc falu tartozott. 1470 után váltakozva castrum és castellum elnevezéssel szerepel az oklevelekben. 1481-ben, Garai Jób halála után Corvin János kapta meg, tőle került enyingi Török Imre kezébe. 1495-ben az Ernusztok zálogbirtoka volt, ami ellen akkor Corvin tiltakozott. 1521-ben és 1523-ban a Török Bálinttól elkobzott birtokot a kastéllyal együtt II. Lajos király Báthori István nádornak adta zálogba, aki 1523-ban visszaadta azt Török Bálintnak.

(A vár: Csánki II. 232. és Engel 1996, I. 294., valamint Fügedi 1977, 117. és Engel 1977, 103. – 1495: Dl. 38.096. – 1521: Dl. 23.586. – 1523: Dl. 23.853, Szerbia, 359., valamint Bessenyei 1994, VI. és No. 2., 4.)

Csetnek, Gömör vm. (Sl. Štitnik)

Zsigmond király 1432-ben adott engedélye alapján a Csetnekiek építették. A település az Ákos nemzetségből származó és az innen elnevezett család birtokközpontja, a 15. század elején már város, vasbányával, hámmal és feldolgozó műhelyekkel. Uradalmába a kastély építésének idején 22 falu tartozott. A középkorból a kastély említése nem ismert, azonban feltételezhető a 16–17. század folyamán többször említett építmény korábbi eredete.

(1421–1427: Csánki I. 127., 152.; Illa 1944, 151–152.)

Csicser, Ung vm. (Sl. Čičorovce)

Zsigmond király 1408-ban adott engedélyt csebi Orosz Jakabnak, hogy felsorolt birtokain, amelyek közt Csicsér is szerepelt, tetszése szerint várát, kastélyt vagy fortaliciumot emeltesse. Felépítése akkor nem történhetett meg, ugyanis 1425-ben Csicséri Zsigmond kapott királyi engedélyt vár vagy erősség építésére, annak megépültéről azonban szintén nem maradt adat.

(1408: Dl. 78.829, Zichy-okmt. V. 533. és ZsO II. 5986. – 1425: Csánki I. 402, HOkt. 327.)

Csoma, Temes vm. (R. Čoma)

Építésének ideje és építtetője ismeretlen. A település kis uradalmával a 15. század vége felé a szegi Dóciaké volt, akik azt részben a gerlai Ábránfiaktól vásárolták. A 16. század elején csulai Móré Lászlóé, 1520-ban az ő itteni várnagya volt Hencz Máté.

(1478–1492: Borovszky: Csanádm. II. 119., 121., 156., 510. és Szakály Ferenc: Honkeresők. TSz 1979, 255.)

Csölle, Pozsony vm. (Sl. Rovinka)

1440–1441-ben Erzsébet özvegy királyné zsoldosai építették az esztergomi érsek-ség csallóközi birtokán. 1441-ben ifjabb Rozgonyi István foglalta el, és I. Ulászlótól adományba kapta. 1446-ban Tárnok Jankó és Besenyő András volt a várnagya. 1442-ben Besenyő azért kapott a királytól öt falut a Csallóközben, mert kitüntette magát Pozsony vára és a csöllei kastély védelmében. 1443-ban és 1447-ben is ők voltak a Rozgonyiak, akkor már Rozgonyi Sebestyén várnagyai. A kastély birtokának felébe 1446-ban zálogként Szentmihályi Lászlót és Györgyöt, valamint Bauri Domonkost iktatták.

(1440–1447: Engel 1996, I. 296–297. – 1441: Dl. 13.640., 13.641., 59.272.; Tóth-Szabó, 188., 377., Alapi Gyula 1917, 46. sz. – 1442: Püspöki Nagy Péter: Boldogfa. Pozsony, 1981, 46. – 1443: Dl. 44.347. – 1447: Dl. 44.455.)

Csubin, Dubica vm. (Ho.)

A 15. század végén, 1471-ben és 1481-ben a Szencseieké. Az első alkalommal György nevű várnagyát említik.

(Blagay-oklt. 382., 390.)

Csurgó, Somogy vm.

Az 1437-től ismert kastélyt feltételezhetően a század elején építtette a vránai johanita perjelség.

Csurgó a 12. századtól a lovagrend birtoka volt, 1405-től a vránai perjelséghez tartozó mezővárosé. A castellum az 1193-ban már létező kolostorukból épülhetett ki. 1448-ban Hunyadi János tartotta elfoglalva. 1453-ban ismét a perjelségé, 1472-

ben azonban királyi megbízásból Magyar Balázs tartotta a kezében. Az 1492-ből és 1493-ból ismert Nagy László az 1498-ban szereplő Prinicei Porkoláb Lászlóhoz és Héránt Bertalanhoz hasonlóan a rend várnagya volt. Mohács után végvár, a 16. század közepén pusztult el.

Helye a falutól délnyugatra levő Várhegy.

(1193–1493: Csánki II. 572., 577. – 1437: Engel 1977, 204. és uő. 1996, I. 297. – 1448: ZO II. 543. – 1472: HO I. 368. és Reiszig 1911, 399–400. – 1492: Dl. 101.141 – 1493: Dl. 101.164. – 1498: Komjáthy 1977, 54. reg. – Helyére: Somogy m. 1974, 627.)

Dánóc, Baranya vm. (Ho., ismeretlen)

Egyetlen ismert említése 1529-ből származik, ennek ellenére valószínű, hogy középkori eredetű volt. Dánóc oppidum a szekesői Herceg család birtoka, a kastély építtetői is ők lehetek.

(Csánki II. 462., 547. és Szerémi György: Magyarország romlásáról. Monumenta Hungarica. V. Budapest, 1961, 188.)

Darnóc (Kisdarnóc vagy Drinóc), Pozsega vm. (Ho. Brodski Drenovac területén) 1506-ban a garai Bánfiaké „castellum Kysdarnowcz” néven. 1514–15-ben már cserneki Dessewffy Ferencé.

(1506: Csánki II. 389. – 1514: Éble Gábor: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Budapest, 1903, 28., 239. – 1515: Alsószlavóniai okmt. 273–277.)

Dáró, Tolna vm. (Dombóvár)

A dárói Majos családe, 1370–80-ban castrumként, de a 15. században már castellumként említik. Ma „Daruvár” helynév és szőlőhegy.

(Csánki III. 403.)

Dávod, Bodrog vm. (Bács m.)

A 15. század első felében, 1447 előtt a szekesői Herceg család építtette. Ebben az évben várnagyát említik. A kastély a Bodrog városhoz tartozó és tizenkét faluból álló uradalom részeként a középkor végéig a Hercegeké volt.

(Csánki II. 188., 198.; Daut néven)

Debrecen, Bihar vm. (Hajdú-Bihar m.)

1484 előtt Szilágyi Erzsébet emeltette, az egykori birtokos Dózsa család kúriája helyén. Először 1484–85-ben szerepel castellumként, 1486-ban várnagyát említik.

A város és a hozzá tartozó, harmincöt településből álló uradalom 1450-től volt a Hunyadiak birtokában. 1484-ben Corvin János kapta meg. Özvegye kezével Brandenburgi György. 1498-tól zálogként enyingi Török Imrénél volt, a középkor

végétől véglegesen családjáé. Helye a Csapó és a Vár utca sarkán, a Csapó utca 14–18. számú házak helyén volt, az egykori ferences kolostor szomszédságában. Az árokkal körülvevett kastély 1564-ben leégett és elpusztult.

(1405–1486: Csánki I. 595., 597–598. – 1484: Dl. 19.003. – 1485: Dl. 37.661. – Szűcs István: Debrecen város történelme. I. Debrecen 1871, 134–135.; Debrecen története. I. Szerk. Szendrey István. Debrecen 1984, 121.; Módy György: A Szent András-templom és a Verestorony kutatása 1980-ban. In Debrecen 1290–1390 között. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 42. Debrecen, 1984, 4–5., ahol a kastélyt 1310 körül épültnek és ezzel a Debreceniek már akkor erősített kúriájának tartja.)

Derekegyház, Csongrád vm.

A szeri Pósa család építtette 1472 előtt. A fiúörökös nélkül elhunyt Pósa István birtokait ekkor királyi parancsra Országh Mihály nádor, Országh Sebestyén és nádasdi Ongor János foglalta el ostrommal. Özvegye az aradi káptalan előtt tiltakozott ez ellen. Később nem említik.

(1472: Juhász 1962, 421. reg.)

Derencsény, Gömör vm. (Sl. Drienčany)

A Derencsényiek 1413 előtt fából épített kastélya, amelyhez 42 települést tartalmazó birtoktest tartozott. A középkor folyamán végig a családé maradt.

1452-ben Hunyadi János a huszitáktól foglalta vissza. 1453-ban várnagya Hunyadi nevében szokonyai Fejér Osvát. 1466-ban a Derencsényiek által újrarakott kastélynak írták, a század közepe után tehát maradandóbb anyagból építették újjá. Romjai Rimaszombattól (Rimavská Sobota) északkeletre ma is látszanak.

(Csánki I. 124–125., azonban az 1443-as évszám téves. A helyes évszám 1413, lásd Ila 1976, 205. és 1944, 188., valamint ZsO IV. 161. – 1413–1453: Engel 1996, I. 298. – 1466: Dl. 55.838.)

Desnice, Kőrös vm. (Ho. Dišník)

Az előnevét a helyről vett Kapitánfi család mintegy 20 faluból álló birtokának központja volt. Feltételezhetően a 15. század közepe táján ők építették a kastélyt a mezővárosi jogú településen. 1482-ben a hatalmaskodás miatt birtokait elvesztő Kapitánfi Andrástól a király nevében ostrommal vette el Batthyány Boldizsár szlavón albán, aki a kastélyt és annak uradalmát apósával, Hermánfi Lászlóval együtt kapta meg. Ennek ellenére 1516 körüli kihaltukig a Kapitánfiaké maradt. 1533-ban Batthyány Ferencé.

(Csánki: Kőrösm. 28–29. – 1516–1533: Engel Pál közlése alapján.)

Devecser, Veszprém vm.

1526-ban emeltette Csoron András sümegi püspöki várnagy, családja korábbi, feltételezhetően erődített 15. századi kúriájából, 6–8 falura kiterjedő birtoka székhelyeként. Csoron püspöki familiárisként veszprémi alispán, 1524-től sümegi várnagy. A kastély építéséről Kecsethy Márton veszprémi püspöknek 1537-ben a királyhoz küldött levele tudósít.

Az építés idejére és az egykori kastély létezésére az 1974 és 1980 közötti, Koppány Tibor, Koppány Tiborné és részben Pusztai László által vezetett műemléki kutatás eredményei nyújtanak támpontot. A lőréses kőfalakkal körülvett tágas udvar közepén emelkedő, barokk köntösű és kétemeletes épület déli végébe beépítve áll az az egyemeletes, háromszatú és előtte toronnyal megépített késő középkori udvarház, amelyből annak bővítésével építtette Csoron András a kéttraktusos reneszánsz palotát, s a mai falakkal vetette körül. A külső fal délnyugati sarkában álló földszintes épületben került elő a reneszánsz átépítés alkalmával készült kaputorony alsó része, benne felvonóhidás kapukerettel. Az épület ma múlt századi és késő barokk átépítésben áll, az udvarát övező várfalak egy részével (59–60, 105–109. kép).

(1537: Takáts Sándor: Magyar nagyasszonyok. Budapest, 1926, 260. – A kutatásról és annak eredményeiről: Koppány Tibor: A devecseri kastély kutatása. ÉÉT, XV. (1983) 261–271. és uő.: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészet. AH (1984) 207–208. – LaHu 1988, 402.)

Diód, Pilis vm. (Érd, Pest m.)

A Cséviék 1413 előtt emelt kőkastélya volt a Diódhoz tartozó, egykori Kőkertpusztán. A középkorban hol Fejér, hol Pilis megyéhez sorolt falut a csévi Sáfár család a mellé levő és kőfallal kerített kertben álló kastéllyal 1417-ben Batthyány György özvegyének, akkor már Csapi András nejének adták el. Az új tulajdonost csak 1422-ben iktatták birtokba, a kastély akkor romos volt. 1424-ben is a „Kőkert”-ben álló castellumként említik. A 15. században a Batthyányaké, bár 1458-ban és 1461-ben a Héderváriak szereztek rá adománylevelet Mátyás királytól. 1461-ben Setétkuti László budai alvárnagyé volt, valószínűleg zálogként. 1517-ben csereképpen az ákosházi Sárkányok szereztek meg és érdi uradalmukhoz csatolták. Helye az érdi „Kutyavár”-ral azonos (115. kép).

(1417–1464: Csánki I. 21., 27.; B. Szabó: Pestm. 568., 570., 576., 578., 580., 594., 871., 1397. reg. – 1458–1461: Héderváry-oklt. I. 228., 234., 297. – Pest megye műemlékei. I. Budapest, 1958, 539.; Torma 1980, 251–266. és Bakács: Pest m. 1982., 1329., 1333., 1347., 1353., 1357., 1396., 1454., 1488., 1499. reg., valamint MRT VII. 100.)

Disznajó, Torda vm. (R.Válenii de Mureş)

A 16. század elején valószínűleg Bethlen Miklós építtette. Eredetileg Szász-Disznajó, amely a Losonciak birtoka volt. Az erdélyi lázadásban való részvételük miatt 1467-ben egyéb birtokaikkal együtt ezt is elveszítették. 1495-ben, amikor a

Losonciak elvesztett birtokaik visszaszerzésére egyezséget kötöttek a Bethlenekkel, még kúriának nevezték, 1508-ban azonban már kastélynak. Az egykori Losonci-birtokokat 1501-ben váltotta meg Bethlen Miklós 1467 utáni tulajdonosaiktól, a nádasdi Ongoroktól, ezt követően épülhetett a kastély. Mohács után, 1537-ben már a Bánffyaké.

(Csánki V. 669., 699–700.; Bánffy-oklt. II. 325. – 1537: Entz 1996, 277.)

Dobóc, Zágráb vm. (Ho., Dubovac)

Az olnadi Cudarok kastélya volt, akik 1426 előtt Cékei Mártonnak és Selizi Tamásnak zálogosították el. Ők még abban az évben továbbadták monoszloi Csupor Istvánnak, akitől viszont ugyancsak zálogként Blagai Antalhoz került. 1440-ben Blagai Jánosé, zálogként a Cudaroktól. 1442-ben ő adta tovább Frangepán Istvánnak. 1447-ben Blagai özvegyéé. 1449-ben a Frangepán család birtokosztozása alkalmával a modrusi ág ősének, Istvánnak jutott. A 16. század végéig a Frangepánoké, így 1490-ben is.

(1426–1442: Blagay-oklt. 278–279., 337., 339–340. – 1426–1449: Engel 1996, I. 306. – 1490: Engel 1970, II. 309. 19. jegyz. – Szabo 1920, 60–61, alaprajza és fényképe uo. 57.)

Dobra, Vas vm. (Vasdobra, A. Neuhaus am Klausenbach, Tabor)

1469-ben építtette Ulrich Passnitzer. Dobrán a felsőlindvai Szécsieknek volt a középkorban vára, amelynek romjai a falu felett ma is láthatók. Ezt a várat 1467-ben Baumkircher András foglalta el és lerontatta. A hozzá tartozó birtok egy részét, amely a 15. század közepe óta Ausztriához tartozott, tőle kapta meg Passnitzer. A településhez közeli dombon ő emeltette a kastélyt, amely reneszánsz és barokk átépítésben ma is áll, Tabor néven.

(Csánki III. 713.; Homma 1961, 61–62. és Prickler 1985, 107–109.)

Dobronin, Zágráb vm. (Ho., ismeretlen)

A Zrínyiek kastélya volt. 1485-ben említik azon birtokaik között, amelyeken a Blagaiak hatalmaskodtak.

(1485: Blagay-oklt. 399–400.)

Dolha, Máramaros vm. (U. Dovhe)

1460-ban kapott Mátyás királytól építési engedélyt a Hunyadi-familiáris Dolhai Ambrus, hogy máramarosi birtokai központjában kőházat építtessen. Az engedély „domus lapidea” kifejezésén kastélyt kell értenünk, 1471-ben hűtlensége miatt az országgyűlés Dolhai itteni kastélyának lerontását rendelte el.

(1460–1471: Csánki I. 444.; Teleki-oklt. 233. és Bélay Vilmos: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. Budapest, 1943, 89–90.)

Dombró, Kőrös vm. (Ho., ismeretlen)

A zágrábi püspökség hétfalvas uradalmának központja volt a Csázma folyó mentén. Kastélyát is a püspökség építtette 1495 előtt, amikor vármagját említik.

(Csánki: Kőrösm. 113., 2. jegyz.)

Dorog, Sopron vm. (A. Trausdorf)

A Gutkeled nemzetségből származó Dorogiak 1351-ben említett, kőtoronyból, kőből épített palotából és egyéb faépületekből álló kúriájából épült 1418 előtt. Ebben az esztendőben a Dorogi Jánostól oklevélhamisítás miatt elkobzott, Dorogból, Kőpordányból és Horpácsból kialakult kis uradalom a dorogi fortaliciummal együtt Bartholomäus Hagenauer stájer lovagé lett. Családjának kihalta után, 1430-ban a Kanizsaiak kapták meg, bár valójában Fraknoi Pál kezében volt. 1425-ben „castrum seu fortalitium”-ként, 1430-ban már „castrum”-ként szerepel. 1435-ben Zsigmond király Fraknoi Pálnak és Vilmosnak ősi birtokukként adta új adományul az itteni fortaliciumot. 1445-ben az osztrákok foglalták el. 1486-ban csak romjai voltak meg. Helye a Bergmühle nevű malom mellett levő Burgstall.

(1351–1486: Csánki III. 585., 605.; Soproni oklt. I. 155., 224. és II. 148., 548–549.; Prickler 1985, 175.; Fügedi 1977, 127. – 1425–1445: Engel 1996, I. 304–305.)

Döröske, Vas vm.

A 15. század közepe előtt a nádasdi Darabos család emeltette. A Rábától délre elterülő, mintegy húsz falu részeit magába foglaló birtokot, amelynek Döröske lehetett a központja, 1453-ban V. László király új adományként adta a Darabosoknak. Az erről szóló oklevél Döröskén „locus castelli”-t említ, 17. századi átírata szerint azonban „cum castro Dereske” kapták a Darabosok. 1471-ben álló kastélyként szerepel. Ekkor családi osztozkodás során Darabos László németújvári várnagyé lett. Habsburg Miksa 1490-es hadjárata alkalmával pusztulhatott el.

Helye a Fő utca 6. számú ház telke mögötti gyümölcsösben, a Hegyhátnak a Rába völgyére meredeken ereszkedő peremén található. A megközelítően 12 méter átmérőjű és 5 méter magas domb a fennsík felé kettős földsáncsal és árokkal volt kerítve.

(1453: Dl. 101.747 és Battyhány-lt. Maj. Lad. 4. no. 2/23. – 1471: Batthyány-lt. uo. – A helyszínen 1994. május 25-én jártam, Dénes József vezetésével.)

Eben, Pilis vm. (Törökbálint, Pest m.)

1422-ben Csapi Andrásné gutori Nagy Klárát iktatták az itteni kőházba vagy castelumba, mint a csévi Sáfár családtól vásárolt diódi kastélyhoz tartozó birtokba. Építetői ennek is a Cséviék lehettek.

A 16. század elején már Sárkány Ambrusé Dióddal, Érddelel, Téténnyel együtt. Romjai a 18. század elején az akkor települő mai Törökbálint község középkori eredetű templomának közelében még láthatók voltak.

(Csánki I. 13. – 1422: B. Szabó 1938, 594. reg.; Torma 1980, 258–259.; MRT 7., 347.)

Ecsed, Szatmár vm. (Nagyecsed, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

1440 körül a Báthoriak építtették a Kraszna szigetén, 1431-ben és 1433-ban elpusztultnak írott várak helyére.

1431-ben a Báthoriak a castellum építése ügyében pereskedtek, annak felépítése tehát akkor már megindulhatott vagy legalábbis elhatározott szándékukban volt. 1446-ban már állt, 1484 és 1492 között Báthori András reneszánsz részletekkel építtette át. 1495-ben várnagyait említik. A kastély a Báthoriak és a Rozgonyiak 1515-ben kötött örökösödési szerződésében is szerepel.

A középkor folyamán a Báthoriaké. Feltételezhetően helyéről származik az az 1484-es évszámú Báthori-címer, amelyet 1953-ban Mátészalkáról vittek a nyíregyházi múzeumba (110. kép). Mohács után várrá építtették át.

(1334–1446: Engel 1996, I. 307. – 1431: DF. 221.906. – 1433: DI. 13.934. – 1446–1490: Csánki I. 466. – 1484–1492: Koroknay Gyula: A mátészalkai reneszánsz címer. MÉ VII. (1958) 253–256. – 1492: Szirmay 1809, I. 98. és II. 66. – 1495: DI. 74.743., – 1519: DI. 74.759., 89.136. – Schallaburg 1982, 581–582. – LaHu 1988, 358–359.)

Edelény, Tolna vm. (Értény)

Először egy 1536-ból származó oklevél nevezi castellumnak, az 1521-ben kúriaként említett edelényi építmény azonban már akkor feltételezhetően kastély volt.

Az eredetileg az ozorai vár uradalmához tartozó udvarházat 1521-ben a Hédervári Ferenctől elkobzott birtokokkal együtt Batthyány Ferenc kapta meg. 1720-ban romjairól azt írták, hogy „mintha valaha kastél vagy valami udvarház lett volna”. Ma is látható helyét kettős árok és sánc veszi körül.

(1521: DI. 101.551., 101.553., 101.572. és Batthyány-lt. Acta Antiqua, Alm. 3. Lad. 5. no. 9. – 1530–1536: Héderváry-oklt. II. 21., 23., 25., 83. – 1720: Esterházy-lt. 259. cs. Fasc. V. No. 601, p. 149. – A helyére vonatkozó adat Miklós Zsuzsa szíves közlése.)

Egervár, Vas vm. (Zala m.)

1476-ban kapott királyi engedély alapján Egervári László horvát–szlavón–dalmát bán építtette, elpusztult Árpád-kori vár helyére.

1490-ben már állt. Az építtető halála után unokaöccse, Egervári Bereck tinini püspök kezére került. László bán özvegye, Rozgonyi Klára azért engedte át neki, hogy nagyobbítsa és tovább építtesse, 1498-ban azonban panaszt tett a püspök ellen, az ugyanis nagyjából lebontatta a kastélyt. 1498-ban, 1504-ben és 1511-ben Egerváron dolgozó mestereket említenek, de nem tudható, hogy vajon azok a kastélyon vagy az ugyanakkor épülő ferences kolostoron dolgoztak. 1513-ban került vissza Rozgonyi Klárához, akkor már Kanizsai György özvegyéhez, akitől a Kanizsaiak örökölték. 1524-ben Kanizsai László és Ferenc fia kastélyaként említik a Drágfiakkal kötött örökösödési szerződésben.

A jelenleg modernizált reneszánsz–barokk kastély 1961–1962-es régészeti kutatása, valamint az azzal egy időben történt helyreállítás alkalmával olyan idom-

téglákból készült építészeti tagozatok, ajtó- és ablakkeretek, boltozati bordák és töredékeik kerültek elő, amelyek azt bizonyítják, hogy a kastély a késő gótikus művészet gazdag formavilágával készült.

(Csánki II. 713. és Holub III. 806–807. – 1490: Dl. 26.048, az egervári tárházban őrzött felszerelés, fegyverzet és szerszám leltára, az épületre nem tartalmaz felvilágosítást. – 1498: Dl. 20.668. – 1493: Dl. 26.054, ekkor Péter és László kőfaragóknak fizettek. – 1498: Dl. 26.076, János festő ablakokat festett. – 1504: Dl. 21.373, Bertalan kőfaragó, helybeli jobbágy dolgozott. – 1511: Péter kőfaragó két segédjével, egy időben a kolostor Szent László-kápolnáját építő Márton és Mihály kőfaragó mesterekkel. – 1524: Soproni okl. II. 620–621. – Balogh Jolán: A magyarországi négysarokbástyás várkastélyok. MÉ 1954, 247–252.; Rozványiné Tombor Ilona: Adatok az egervári vár építéstörténetéhez. Mv VIII. (1964) 156–158. – Nagy Emese: Az egervári vár építéstörténete. Arch. Ért. 92. (1965) 192–206.; Degré Alajos–Gergelyffy András–Valter Ilona: Az egervári vár története. Zalaegerszeg 1965.; Vándor László: Késő gótikus építőműhely Egerváron és környékén. In Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk. Fodor István és Selmeczi László. Budapest, 1985, 373–385.; LaHu 1988, 422–423., 426.)

Egres, Tolna vm. (Sárszentlőrinc)

A történeti adatokban nem szereplő, kettős árkokkal és azok között sánccal kerített 50×50 méter területű castellumhely a helyszínen megfigyelt leletanyaga alapján 14–16. századi. A Sió partján, az 1324-től említett Alegres falu helye mellett található.

(Miklós Zsuzsa szíves közlése)

Éleskő vagy Szentmárton, Pozsega vm. (Ho. Brestovac Požeški)

Valószínűleg a 14–15. század fordulóján emeltette az előnevét innen vett szentmártoni Bresztóci vagy Szentmártoni család. Ismert első említése 1410-ből származik, ekkor Bresztóci Demeter fiai osztoztak rajta. Demeter özvegye és első házasságából született gyermekei korábban is pereskedtek a családi birtokok felett, amelyből 9 falu részeibe már 1409-ben Zsuzsannát iktatták.

1436-ban is a Bresztóci vagy Szentmártoni család, Ostfi Domonkos bán utódainak castelluma. Turski grad nevű romja Brestovac Požeški közelében e század első felében még látszott.

(1410: OL Fkgy Leleszi kv. It. Elenchus I. Littera B. No. 305. – 1421–1483: Csánki II. 426., 437. a castellum említése nélkül. – 1409: ZsO II. 252. – 1436: Engel 1996, I. 308. – Romjaira: Szabo 1920, 123.)

Endréd, Somogy vm. (Balatonendréd)

A 15. század végén vagy a 16. század elején endrédi Somogyi Imre vagy Ferenc nevű fia építtette.

Az először 1532-ben, majd 1543-ban említett kastély középkori kellett hogy legyen. Ugyanis 1543-ban, amikor Zichy Rafael unokatestvérétől, Bolyári Erzsébettől, ákosházi Sárkány Bertalan özvegyétől megvásárolta a három szomszédos megyében levő és 20 falura kiterjedő uradalmával együtt, a harmadik unokatestvér, Somogyi Ferenc tatai és komáromi kapitány már meghalt, s mindhárman Somogyi Imrének, az Újlakiak familiárisának, somogyi és Fejér megyei alispánnak, szigligeti várnagynak, egyben Fehérvár kapitányának leszármazottai voltak.

Az 1540-es évektől török végvár, helyét a mai falutól délnyugatra levő Vári hegy őrzi.

(1532: Batthyány-lt. Miss. no. 43.847. – 1543: OL Zichy-lt. Fasc. 16. et B. no. 215., 218., a családi kapcsolatokra uo. és no. 12., valamint Fasc. 17. no. 66.; Dl. 56.781., 93.259., 102.497.; Zichy-okmt. IX, 76., 245.; Csánki II. 693–694. és III. 387., 395.; PRT X. 61–62., 350–356., 663–664.; Károly II, 37., IV. 372., 382., V. 436.; Bónis, 1971, 64., 387–388.; Fügedi Erik: A Szentgyörgyi Vincze-család. VMMK 11 (1972) 266–268. – Helyére: Somogym. 1974)

Enying, Veszprém vm. (Fejér m.)

A 15–16. század fordulóján Török Ambrus vagy fia, Imre emeltette. A mezővárost a környező tíz faluval az 1460-as években vásárolta meg Török Ambrus, és azt önálló uradalommá szervezte. 1521-ben az akkor még kiskorú Török Bálinttól a király elkobozta a kastélyt és uradalmát, akkor tehát már állt. II. Lajos még abban az évben Batthyány Ferencnek adományozta, s az ő családjáé maradt a 20. századig.

A hódoltságot túlélve, 1701-ben még állt. Falai feltételezhetően a jelenlegi, eklektikus kastélyban rejlenek.

(1469: Dl. 88.473., 88.474. – 1521: Dl. 101.551–553., 101.556–557., 101.572.; OL Batthyány-lt. Acta Antiqua, Alm. 1. Lad. 1. no. 49. és Alm. 3. Lad. 5. no. 11–15, valamint Bessenyei 1994, V. XXXVI. 5. és 10. jegyz. – 1527–1542: Ila–Kovacsics 1964, 181. – 1701: Degré Alajos: Enying. Községtörténeti tanulmányok. FMTÉ 16. Székesfehérvár, 1985, 9–111.)

Eperjes, Arad vm. (R. Aprieș hn. Pankota – Pincota körül)

A 15–16. század fordulóján valószínűleg Patócsi János építtette, Maros-völgyi kisebb uradalma központjaként. 1505-ben már állt, ekkor tizenhárom településből álló uradalom tartozott hozzá. 1511-ben született a kastélyban a később kiemelkedő szerepet betöltő eperjesi Patócsi Ferenc.

(Csánki I. 769. – 1505: Karácsonyi János: Alsó-Eperjes vár tartománya. Sz 37. (1903) 670–672. – Márki: Aradm. 112–113.; Karácsonyi: Békésm. III. 122. és uő: Oklevelek Patócsy Ferenc születéshelyéről. Sz 23. (1889) 121–128.)

Ercsi, Fejér vm.

Ismeretlen eredetű és korú kastélyát 1526-ban említik, a Mohács felé vonuló II. Lajos király szállt meg benne. 1541 után a törökök palánkvárat építettek belőle.

(Hetényi István: Ercsi. Községtörténeti tanulmányok. FMTÉ 16. Székesfehérvár, 1985, 73.)

Érd, Pilis vm. (Pest m.)

Valószínűleg ákosházi Sárkány Ambrus építtette az 1510-es években, az anyja révén örökölt nemesi kúriából, s a környéken vásárolt birtokai központjául.

A Sárkány család 1460 tájától volt részbirtokosa Érdnek, amelyhez Ambrus öt szomszédos faluban vett további részeket. 1522-ben kelt végrendeletében az érdi templomot jelölte meg temetkezési helyéül, s ebből feltételezhető, hogy itteni kastélyát tekintette állandó lakóhelyének. 1526-ban a Mohács felé vonuló II. Lajos király szállt meg benne.

A második világháborúban súlyosan megsérült és később lebontott, egykori Sina-kastély 1840-ben történt átépítése alkalmával a Sárkány család címerével díszített kőfaragványt találtak. A fentiek alapján valószínű, hogy a Sárkány Ambrus végrendeletében szereplő „domus Erdiensis” a lebontott épület helyén egykor állt kastély lehetett. A hódoltság korában török vár volt.

(1462–1477: Csánki III. 386. és Pestm. 890. reg. – 1511–1526: Károly IV., 15–17. – 1522: Füßy Tamás: Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete az 1522. évből. TT 1901, 137–146. és Kubinyi 1994, 264., 276., 279. – 1840: Kereskényi Gyula: Érd és Batta községek történeti vázlata. Székesfehérvárott 1847, 30–34.; Vladár Ágnes: Az érdi Szapáry-kastély. A Budapesti Műszaki Egyetem Építéstörténeti Intézete, tudományos diákköri dolgozat kézírata, 1961. Adatainak felhasználásáért ezúton mondok köszönetet a szerzőnek. – Helyére: Torma 1980, 258–259. és MRT 7. Budapest, 1986, 97. 3/19. lelőhely.)

Erdély (közelebbi helye ismeretlen)

Zsigmond király 1403-ban a Marcali Miklós és Csáki Miklós vajdákkal hűtlenségbe esett Kolman János javait elkobozta, és azokat a Somkerékieknek adományozta egy kastéllyal együtt. A kastély helye nem azonosítható.

(1403: Teleki-oklt. I. 291–292.)

Erdőd, Szatmár vm. (R. Ardud)

1480 körül építtette Drágfi Bertalan 1456-ban kapott királyi engedély alapján, Bükk alatti birtokteste központjaként. A középkor végéig a Drágfiaké.

A kastély reneszánsz és barokk átépítésben ma is áll. A 19. század elejéről 1481-es évszámmal ellátott, Drágfi-címeres kőfaragványát említi megyei monográfiájában Szirmay.

(1456: Csánki I. 466. – 1481: Szirmay II. 1809, 167. és Szilágyi Sándor: Történeti följegyzések. MTT 1859, 90–91. – 1504: Csáky-oklt. II. 505.; Maksay 1940, 133–134.)

Erdőd, Valkó vm. (Ho. Erdut)

1443 és 1472 között építette a titeli prépostság, 12 faluból álló uradalmának központi mezővárosa mellett.

Romjai ma is állnak a Duna mentén emelkedő dombon, amelyet mesterséges szárazárok választ el a mögötte húzódó magaslattól. Négyzetes alaprajzú, fallal kerített területén négyemeletes téglatorony áll. Nyugati oldalán egykor emeletes lakóépület húzódott, déli sarkán kerek külső toronnyal. Mély árok, azon kívül sánc, annak tetején újabb fal kerítette. Keleti oldala az ott levő kapuval a domboldalra omlott le. A 10×10 méteres, szintenként boltozott nagytornyos második emeletén 1870-ben alakos festés volt látható (43–44. kép).

A múlt század második felében ott kutató Henszlmann Imre szerint Bács várával egy időben épült, azt pedig az 1460-as években emeltette Várdai István kalocsai érsek.

1891-ben a terület akkori birtokosa romtalanítás címén legfelső emeletét lebontatta, többi falát és pártázatait részben kiegészítette és aláfalaztatta, kaput építtetett hozzá.

(1443–1480: Csánki II. 270., 282., 382.; Henszlmann Imre: Bács. Arch. Ért. IV. (1870) 91–93.; Emerich Henszlmann: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald. Leipzig, 1873, 220–222.; Érdújhelyi, 156., 161.; Szabo 1920, 141., rajza: 139. és D. Popovič: Vojvodina. Novi Sad, 1939, 313. – 1891: Gere László szíves közlése.)

Erdőhegy, Zaránd vm. (R. Chisinev Chris)

Ismeretlen időpontban épült kastély a Fehér Kőrös partján, a településről elnevezett Erdőhegyi család birtokában. 1509-ben említik, amikor királyi rendeletre gyarmati Balassa Ferencet akarták birtokába vezetni, ez ellen azonban az Erdőhegyiek és kastélybeli tisztjük, Ferenc tiltakozott.

(Balassa-cs. It. 1990, 494. reg., a településre Blazovich 1996, 98. a castellum említése nélkül.)

Erk, Heves vm. (Tarnaörs, Pest m.)

1425-ben kapott engedélyt Zsigmond királytól Berzeviczi Pohárnok István, hogy itt „várat” építtessen. Az engedély valószínűleg castellum építésére szólt, amely azonban nem épülhetett meg.

(1425: Berzeviczy Edmund: Berzeviczei Pohárnok István élete. Sz 1881, 43. és Csánki I. 52, az utóbbi szerint az engedély évszáma 1435.)

Ervence, Kőrös vm. (Ho. Helye Jasenovactól északra, Krivaj körül)

Az Ervencei család castelluma. 1489-ben macskási Tárnok Péter adta el Szvibovc-
cal együtt Doroszlói Istvánnak.

(1489: Dl. 103.949.)

Eszék → Gotolovc, Orbász vm.

Eszék, Valkó vm. (Ho. Osijek)

1460 körül a Kórógyiak emeltették, az ezt említő adat azonban kétes. Eszék a 14.
század közepétől volt birtokukban, 1454-ben már mezővárosként. 1472-ben,
amikor a család kihalt, monoszlói Csupor Miklós és nádasdi Ongor János kapta.
A castellummal kapcsolatban több adat nem maradt.

(1460–1472: Csánki II. 270., 282., 375.)

Fajsz, Somogy vm. (Somogyfajsz)

Az először 1542-ben említett castellum minden bizonnyal középkori eredetű volt.
A kastély és 10–12 falura terjedő uradalmának tulajdonosa az a Fajszi család,
amelyből János somogyi alispán özvegye, a 15. század második felében tekintélyes
birtokot szerző Somlyai Péter leánya, Anna származott. 1542-ben ő adományozott
a fortaliciumhoz tartozó birtokrészt a veteheidai pálosoknak. A kastély építetője
feltételezhetően az 1492 és 1532 között említett Fajszi János. Az 1550-es évek
török hadjáratainak idején pusztult el.

(Csánki II. 604., 670. – 1542: Egyháztört. Eml., IV. 62. – A Fajszi és a Somlyai
családra Csánki i. m. mellett OL Esterházy-cs. tatai lt., Fasc. 49. no. 19. (18. száza-
di másolatok) – 1463–1475: HO V. 270–272., 286–288., 296–298., 328–329. és
Borsa Iván 1980, 53–57.)

Fáncsika, Zala vm. (Zalaszentlőrinc)

1402-ben kapott királyi engedély alapján az azt követő években Egervári Mihály épít-
tette a Zala és Vas megye határán elterülő birtokai központjaként. 1416-ban már állt.

1441-ben az Erzsébet-párthoz csatlakozott Egerváriaktól I. Ulászló király elko-
bozta, és a gersei Pethőknek adományozta. Valószínűleg még akkor elpusztult.
Újjáépítésére 1476-ban kapott engedélyt Egerváry László bán, aki azonban nem itt,
hanem Egerváron emeltetett új kastélyt.

1976-ban a Zalaszentlőrinc határában felfedezett helyén keleti oldalát és észak-
keleti saroktornyát Vándor László vezetésével feltárták. Az ásatás eredményeiből
tudható, hogy fából épült (29. kép).

(1402: Csánki III. 10.; Holub III. 308.; CD X/4. 146.; Alapi 1917, 24–25. –
1402–1476: Engel 1996, I. 311. – 1441: ZO II. 509. és Reiszig Ede: A Geregye
nemzetség. Turul 1900, 63. – 1476: Csánki II. 713. és Dl. 45.666. – 1976: Vándor
1992, 203–204.)

Fellak, Arad vm. (R. Fellac)

Az 1478-ban Mátyás királytól kapott mezővárosban nagylaki Jaksics István „várkastélyt építtetett (...) melyet falakkal és bástyákkal erősített meg.” A középkor végéig a közeli Nagylak uradalmával együtt a Jaksicsoké volt.

(Borovszky: Csanádm. II. 177–178.)

Ferklevc, Pozsega vm. (Ho. Ferkljevci)

A kastélyról szóló egyetlen adat az 1471. évi 29. törvénycikk, amely az itt álló castellum lerombolását rendelte el. Építtetője és tulajdonosa ismeretlen.

(Csánki II. 390.)

Fogaras, Fogarasföld (R. Fagaras)

1455-ben említik először, akkor Hunyadi János fortaliciuma. A következő évben kerületének birtokosa, a havasalföldi vajda sikertelenül próbálta visszafoglalni. Építtetője feltételezhetően Hunyadi volt. Tőle, illetve Mátyás királytól került a rokon vingárti Geréb családhoz 1464-ben.

Az 1470-es években a Gerébek építtették át valószínűleg katonai jellegű fortaliciumból lakóhelyül szolgáló castellummá, azonban engedély nélkül. Mátyás király 1473-ban arra utasította Magyar Balázs erdélyi vajdát, hogy akadályozza meg az építkezést. A kastély 1486-ban ennek ellenére állt.

1503-ban a Geréb család egyéb birtokaival együtt Corvin János örökölte, aki az Ernusztoknak adta zálogba. 1505-ben tolnai Bornemisza János szerezte meg. Az ő itteni várnagya volt 1505 és 1520 között Tomori Pál, 1526-ban Tomori Miklós és Lőrinc. Jelenleg 16–17. századi átépítésben áll.

(1455–1456: Engel 1996. I. 312. – 1464: DI. 16.040. – 1473– 1538: Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. I. Kolozsvár, 1943, 228–229. – 1503: DI. 21.173. – 1505–1520: Szádeczky Lajos: Fogaras vára és uradalma történeti emlékei. Kolozsvár, 1892, 11–14. és uő: Fogarasi történeti emlékek. Erdélyi Múzeum 1892, 336–339. – 1515: Barabás Samu: Székely oklevéltár. Budapest, 1934, 244–248.; Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, é. n. 390., 417–419.; Entz 1996, 150., 157., 194., 246., 288., 359.)

Földvár, Tolna vm. (Dunaföldvár)

Középkori okleveles említése nem maradt, az először 1543-ban említett, a település feletti Várhegyen álló, a 15–16. század fordulóján épült torony azonban egy ma már elpusztult védőművekkel övezett késő középkori castellum maradványának tekinthető.

Az Árpád-kor óta a helyi bencés apátság birtokában levő falu, később mezőváros birtokközpontja lehetett. 1964–66-ban és 1968-ban a toronyban falkutatás, környékén pedig ásás volt, Kozák Éva régész és Mendele Ferenc építész, a torony műemléki helyreállítójának vezetésével (45–47. kép).

(Kozák Éva: Régészeti és műemléki kutatások a dunaföldvári öregtoronynál. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1970, 181–208. és Mendele Ferenc: A helyreállított dunaföldvári Csonka-torony. ÉÉT X. (1980) 325–347.)

Fövenyed, Somogy vm. (Fönyed)

16. századi említése ellenére feltételezhetően középkori eredetű volt. 1565-ben az örökösök nélkül elhunyt osztopáni Zöld Péter fia István „castellum Fövenyed”-ét a hozzá tartozó kilenc faluval I. Ferdinánd király Nádasdy Tamás nádor fivérének, Kristófnak adományozta.

Az osztopáni Zöld család Somogy megye egyik vezető középbirtokos családja volt. Az 1428 és 1437 között szereplő Péter alispánként Újlaki Miklós familiárisa, István fia a Garaiak szolgálatában 1472-ben somlyói, 1478-ban cseszneki várnagy, az 1480-as években Korotnai János nádori ítélőmester helyettese, 1489-ben a nagybányai kamara vezetője. Az ő unokája volt az 1565-ben elhunyt Péter fia István. A felsorolt adatok alapján a kastély építtetője az idősebb Zöld István lehetett az 1480-as években. A kastély pusztulása a 16. század második felére helyezhető.

Helye a faluhatár délkeleti szögletében található „Vári domb”, vagy a szomszédos Sávollyal határos „Vári sziget”, ahol a hagyomány szerint török kori vár volt.

(1565: OL Kisfaludy-cs. lt. 3. cs, 1565. évrendezett iratok. A birtokadományozásról a kastély említése nélkül: PRT VII. 119. – 1428–1437: Csánki I. 691. és II. 706.; Borsa 1980, 53.; Bónis 1971, 300.; Borsa 1979, 249., 253., 257. reg. – 1472: Dl. 17.403., 17.404., 26.006. – 1477: Dl. 18.145., 24.567., 24.934. – 1478: Dl. 18.145. – 1489: Dl. 37.664.)

Futak, Bács vm. (Yu. Futog)

1408 és 1422 között építették a Garaiak. A Duna menti révhelyet 1408-ban kapták, 1422-ben itteni, Miklós nevű várnagyuk szerepel. Futak oppidum a Garai család kihalta után királyi birtok, amelyet Corvin János kapott meg, de még 1490 után az Ernusztok kezére került. Birtoklásuk ellen 1495-ben tiltakozott Corvin. A 16. század elején már enyingi Török Imréné. Az 1520-as években végvár, Báthori István nádor a déli végek főkapitányaként 1522-ben 500 lovast tartott benne.

(1408–1514: Csánki II. 135., 137., 172. – 1422: Engel 1996, I. 313. – 1495: Dl. 38.096. – Török Imre birtoklására: Bessenyei 1994, VI. – 1520–1522: Kubinyi 1978, 201–202.)

Galád, Temes vm. (Nagykikinda, Yu. Kikinda)

1469 előtt a Hagymásiak építették, ekkor ugyanis az 1462-ben testvérükké fogadott Szentgiroliakkal együtt arra kaptak engedélyt Mátyás királytól, hogy korábban is meglévő itteni kastélyukat falakkal, tornyokkal, bástyákkal és árkokkal tovább erősíthessék. Ez a kastély a Temes, Torontál és Csanád megyékben fekvő, 30–35 faluból álló nagy uradalom székhelye volt.

(1462–1469: Csánki II. 13., 38., 80. – 1469: Dl. 30.888.)

Gálszécs vagy Szécs, Zemplén vm. (Sl. Sečovce)

1444 körül Giskra huszitái építették a Szécsi-Szerdahelyi-sóvári Soós-rokonság mezővárosában.

Gálszécsset 1439-ben foglalták el a husziták és 1459-ig volt a kezükben. Az ő idejükből származik a fortaliciumnak nevezett építmény első említése, amelynek lerontását 1447-ben az országyűlés rendelte el. 1460-ban foglalta vissza Mátyás király. Attól kezdve a Szécsieké volt. 1460-ban szereplő várnagya már az ő emberük volt. Későbbi története ismeretlen.

(1439–1460: Csánki I. 335., 338. – 1444–1454: Engel 1996, I. 423. – Slivka–Vallašek 1991, 192.)

Gara, Valkó vm. (Ho. Gorjani)

A 15. század közepe körül a Garaiak építették elpusztult korábbi várak helyett.

Gara oppidum és az uradalmához tartozó mintegy 80 falu a Garaiak ősi birtoka volt, ahol 1467-ben castellum állt. A Szécsi Miklósnak kiadott leánynegyed 1478-ból származó összeírása szerint fából épült. Garai Jób 1481-ben történt halála után Corvin Jánosé, tőle 1490-ben az Ernusztoké. 1499-ben az egész Garai-örökséggel Újlaki Lőrinc kapott rá királyi adománylevelet. Az ő halálát követően, a 16. század elején már a garai Bánfiaké, akiktől leányágon csömöri Zay-birtok lett.

(1467–1506: Csánki II. 270., 282. – 1478: Dl. 18.145. – 1499–1503: Dl. 21.173. és Schönherr 1894, 249., 289.; Engel 1996, I. 315.)

Garcsin, Valkó vm. (Ho. Garčin)

Egyetlen említése 1474-ből származik, akkor a boszniai püspökségé, s valószínűleg az is építette az Árpád-kortól birtokolt és a Szávaig terjedő uradalmában. 1516-ban Márton nevű várnagyát említik. 1536-ban a despotától foglalták el a törökök.

(1474: Csánki II. 270.; Csánki Dezső: Ajnárd-fiak és Matucsinaiak. Sz 1893, 222. – 1516–1533: a két adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Garignica, Körös vm. (Ho. ismeretlen, Bjelovártól délre)

Építését 1447-ben Pekri Miklós fia László kezdte meg, amikor locus castelliként említik, amelynek anyagát elvitték, tehát fából épült. Királyi építési engedélyt 1454-ben kapott rá a Cillei familiáris Peschinger Kristóf, hogy itteni nemesi udvarházát erősségek módjára fából megépíttesse. 1456-ban Hunyadi János nevében Nagy Simon ostromolta és el is foglalta, Vitovec János vicebán azonban visszavette. Peschinger 1466-ban történt halála után rokonsága, valamint Karai László veszprémi, később budai prépost, Debreczeni Mihály váci kanonok és Szerdahelyi János királyi kamarás kapta meg. Tőlük Kapitánfi Andráshoz került, akitől 1482-ben királyi parancsra Batthyány Boldizsár vette el. Ekkor Beatrix királyné volt olasz dajkája és annak férje, Sebastianus Viola kapta. Végül 1490-ben az ő fiuk, Viola Ferenc adta el Batthyáynak, 41 falura terjedő birtokával együtt. Később is a Batthyányaké maradt.

1482-ben Kapitánfi András albán várnagyai Biegai János és Márk voltak.

(1447–1456: Engel 1996, I. 315–316. – 1454–1490: Csánki: Körösm. 32–33. – 1482: Iványi Béla: A körmendi levéltár missilis levelei. Körömd, é. n. (1943) 3.)

Gebnecs → Zsembéc, Bodrog vm.

Gede, Gömör vm. (Várgede, Sl. Hodejovec)

1449-ben építtette Lórántfi György. Gede falu felett a Rátót nemzetségnek – amelyből a Lórántfiak származtak – korábbi vára volt, ez azonban Zsigmond király adományából idegen kézre jutott. A 15. század második felében a Lórántfiaknak mintegy tíz falura terjedő birtoka volt itt, a kastélyt ennek központjául építtették.

(1449: Dl. 55.834. – A várra: Fügedi 1977, 135. és Engel 1977, 112.; a birtokra: Csánki I. 125., 156.)

Geréc vagy Valkó, Somogy vm. (Barcs területén)

Építésének ideje és építtetője ismeretlen. Nagy- és Kis-Geréc a középkorban a róla elnevezett nemesi családé volt, a castellum azonban nem, mert 1460-ban Marcali István engedte át a keményfalvi Törököknek. 1467-ben 6 faluból álló birtok tartozott hozzá, ekkor keményfalvi Török Péter kapta meg, miután Csapi András lemondott róla. Két évvel később Törököt be is iktatták. A század végén Geréci Antal országbírói ítélőmesterhelyettesé volt. Az utóbbi adat azért lehet kétséges, mert 1488-ban, amikor az elhunyt Marcali László somogyi birtokaiba beiktatták a Báthoriakat, azok között Geréc castellum is szerepelt. 1495-ben is Báthori birtok volt.

(1397–1495: Csánki II. 573., 584., 608., 675., 701. – 1460: Esterházy-lt. Rep. 45. fasc. C. No. 39. – 1488: Borovszky: Somogy vármegye. h. a. é. n., 405.; Somogym. 1974, 518.)

Gernyeszeg, Torda vm. (R. Gernești)

1446 és 1467 között somkerekai Erdélyi István alvajda építtette. A század elején kapott birtokra a család még 1410-ben szerzett kastélyépítési engedélyt, amelyet 1414-ben Zsigmond király megismételt. 1415-ben várépítési engedélyt kaptak.

1446-ban még csak nemesi kúriát említenek Gernyeszegen, bár ez erősített lehetett, mivel mellette fából készült torony emelkedett. 1467-ben az Erdélyiek birtokait hűtlenségük miatt elkobozták. Az ezt követő örökösödési vizsgálat 1477-ből és 1478-ból származó okleveleiben már castellum szerepel. Mátyás király ezután először Csupor Miklósnak, 1478-ban pedig szentmiklósi Pongrác Lászlónak adományozta. Az ő özvegye 1481-ben somkerekai Erdélyi János felesége, általa szállt vissza a kastély és birtoka az eredeti tulajdonosra, akit azután 1496-ban II. Ulászló király meg is erősített abban. 1502-ben az Erdélyiek kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek Kizdi Jánossal, s abban szerepel Gernyeszeg „castellum seu fortalitium”, amelyet 1514-ben a paraszthad felégett.

(1410: ZsO II. 7858. és Teleki-oklt. I. 365. – 1415: Dl. 73.948. és Teleki oklt. I. 409. – 1446: Teleki-oklt. II. 24. – 1446–1496: Entz 1996, 112., 292. Az uo. 442–443. oldalakon felsorakoztatott adatok nem Somkerékre, hanem valószínűleg Gernyeszre vonatkoznak. 1467: Bíró József: A gernyeszegi Teleki kastély. Budapest, 1938, 11. – 1477: Dl. 27.062. – 1478–1515: Csánki V. 669., 766–769. és Teleki-oklt. II. 123–416. – 1478: Dl. 28.338. – 1481: Dl. 26.915., 36.836. és Jakó 1990, I. 2323. reg. – 1482: Dl. 30.328. – 1502: Jakó 1990, II. 3243. reg. – 1514: Mon. Rust. no. 331.)

Golgonca, Kőrös vm. (Ho. Glogovnica)

1492-ben Bertalan vránai perjel várnagya volt benne, 1517-ben azonban az ottani prépostság castelluma volt.

(1492–1517: Zágrábi kpt. lt. Loci cred. II. 273. Engel Pál szíves közlése.)

Gora, Zágráb vm. (Ho. Gora)

Az 1417-től említett castellum a vránai johannita perjelségé, de akkor a perjelség világi kormányzójának, Lack Dávid szlavón bánnak a várnagyai ültek benne. 1437-ben királyi kézen volt, a Tallóciak felügyelete alatt. 1447-ben Székely János szlavón bán és perjelségi kormányzó itteni várnagya Csürös Mihály. 1496-ban, 1504-ben és 1516-ban is a perjelségé.

(1417–1516: Engel 1996, I. 319. – 1437: Engel 1977, 204.)

Gorbonok, Kőrös vm. (Ho. Kulinovac környékén)

Birtokosa a rokon Gorbonoki és a kastélyosdombói Dombai család, közülük került ki a kastély építtetője 1461 előtt, amikor már állt. 1501-ben is az övék volt.

(Csánki: Kőrösm. 16.)

Gordova, Kőrös vm. (Ho. Grdjevac)

1455-ben álló kastély, akkor kapott rá új adományt az előnevét innét vevő Fáncsi család, amelynek ősi birtoka volt. Feltételezhetően az 1435-ben romként említett, korábbi várak helyére emelték.

(Csánki: Kőrösm. 24. – 1435–1455: Engel 1996, I. 319. – 1455: Dl. 14.952.)

Gotolovc, Orbász vm. (Ho., ismeretlen)

1479-ben a cserneki Dessewffyek újonnan épített kastélya, 1480-ban azonban az ugyanott levő régi kastélyukat is említik. 1491–92-ben és 1501-ben is az övék volt. 1491-ben és 1514-ben Eszék néven is előfordul, egyes esetekben pedig Guusalovc néven.

(1479–1501: Alsószlavóniai okmt. 216–218., 231–235., 237–243., 255–257. – 1491: Dl. 76.679. – 1514: Héderváry-oklt. I. 542–548.)

Gönyű, Győr vm.

A 14–15. század fordulóján Csór nembeli Gönyűi Tamás vagy annak János nevű fia építtette. Gönyűi János 1402-ben halt meg, birtokait fiúsított leányainak férjei, Besenyő Pál és losonci Bánfi Dénes örökölték. 1433-ban tőlük szerezte meg cserével Zsigmond király, és Hédervári Lőrincnek adományozta. Ekkor és 1439-ben várként, 1443-ban kastélyként említik. Gönyű mezőváros és kilenc falu tartozott hozzá. A 15. század közepén pusztult el.

(1402–1433: Engel 1977, 114. és uő. 1996, I. 320. – 1433, 1439, 1443: Héderváry-oklt. I. 175., 194., 365. – 1443: Csánki III. 537. – 1443–1450: Ráth Károly: A Győr vármegyei hódoltságáról. MTT VII. (1860) 16.)

Görösgál, Somogy vm. (Nemeske, Görösgál-pusztja)

A családi előnevüket a településről vett, itteni Batthyányiaknak a 16. század folyamán szereplő kastélya feltételezhetően középkori volt. A család még a század végén is sajátjának és általa építtetettnek vallotta, bár először csak 1544-ben említik, amikor már a török ült benne.

A 15. században a görösgáli Batthyányak 10–11 faluból álló birtokteste tartozott hozzá, amelyre 1468-ban kaptak Mátyás királytól új adományt. A 16. század közepére pusztulhatott el.

(Csánki II. 608., 664. – Szily Jenő: A kisbottyáni és geresgáli Batthyány család. Turul 1912, 18–25. és 66–71. – 1544: Bessenyei 1994, No. 308. – Helyének meghatározását Engel Pálnak köszönöm.)

Gradács, Pozsega vm. (Ho. Bačin-dol mellett)

A 15. század közepe előtt épített kastély 1446-ban Paksi Imrée, feltételezhetően családja emeltette. 1486-ban is az övék volt. A Gracanica nevű rommal azonosítható.

(Csánki II. 309., 409., 437. – 1446: Engel 1996, I. 321., Gradac néven.)

Gradec, Zágráb vm. (Ho. Gradac)

1398-ban már állt, birtokosa Cudar Péter özvegye. Ekkor várnagyát, Leszteméri Pető fia Jánost említik. Cudar Péter 1372 és 1380 között volt előbb szlavón, majd horvát bán, 1394-ben hunyt el. A castellumot ő építhette.

A Cudarok birtokában levő kastélyt 1410 körül először Cékei Márton és Selizi Tamás vette zálogba, 1413 előtt ők adták tovább monoszlai Csupor Istvánnak. Az utóbbi várnagya volt az 1413-ban említett Tamás zágrábi alispán. 1426-ban Csuportól Blagai Antal vette át. 1442-ben még mindig Cudar-birtokként volt Blagai Jánosnál. Özvegye kezével került Frangepán Mártonhoz. 1464-ben ő kapott rá királyi megerősítést.

(1398–1442: Blagay-oklt. 192., 260., 278–280., 340. és Frangepán-oklt. II. 66–68., 76–79. – 1398–1459: Engel 1996, I. 321. és II. 22.)

Gradistya, Pozsega vm. (Ho., ismeretlen)

1400 körül emeltették a felsőlindvai Szécsiek. A 14. század közepétől Szécsi-birtokban levő Gradistyán, amelyhez 20–25 falvas uradalom tartozott, 1413-ban fából épített és árokkal körülvett kastély volt. 1441-ben I. Ulászló nevében a Marótiak foglalták el, később azonban visszakapták a Szécsiek. 1506-ban Szécsi Tamás özszes birtokával együtt ezt a kastélyt is lekötötte tartozásai fejében Bakócz Tamás érseknek.

(1343–1499: Csánki II. 390., 395. – 1413: ZsO IV. 1012. és Engel 1996, I. 322. – 1506: Galgóci Erdődy-lt. 50.330.)

Gradusa, Zágráb vm. (Ho. Graduša)

1482-től ismert, akkor kapta adományul Brankovics Vuk. 1486-tól özvegyéé, Frangepán Borbáláé. 1496-ban prediális jogon Frajlikovics Jánosé. 1499-ben Frajlikovicstól Corvin János kezére került.

(A castellumra vonatkozó adatokat Engel Pálnak köszönöm.)

Granica, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)

Az egyetlen róla szóló adat 1476-ból származik, akkor a Szencseiek kastélya volt.

(Csánki, Kőrösm., 38.)

Gregorjevec, Zágráb vm. (Ho. Glinától délre, valószínűleg Hajtić területén)

Bwzethai Márk fiainak, Ajtić Jánosnak és Simonnak az erőssége, akik 1478-ban megkapták az itteni királyi jogot. Hét birtok részei tartoztak hozzá.

(1478: Zágrábi kpt. lt. A. 7–127. Engel Pál szíves közlése.)

Grubisinc, Kőrös vm. (Ho. Gordova környékén)

Az 1457 és 1503 között többször említett kastély az Újlakiaké volt.

(Csánki: Kőrösm. 24. és Engel 1968, I. 352, 2. jegyz.)

Gucsalovc → Gotolovc

Gyarmat, Nógrád vm. (Balassagyarmat)

A csak a 16. század közepétől ismert gyarmati castellumot még a középkorban építették a Balassák, akiknek már 1290-ben tornyuk állt itt. 1549-ben családi osztozás alkalmával Balassa Menyhért lemondott róla testvérei, Imre és János javára. A kastély eszerint apai örökségük volt a Mohácsnál elesett Balassa Ferenc szőrényi bán után, ami az épület középkori eredetét bizonyítja. Majcher Tamás 1996-ban megkezdett ásatása bizonyítja, hogy a castellum a korábbi torony felhasználásával épült, korai reneszánsz részletekkel.

(Csánki I. 92. – 1290: Mon. Strig. II. 260. és Kristó Gyula: Csák Máté tartomány-
úri hatalma. Budapest, 1973, 65–66. – 1549: R. Kiss István: A magyar helytartótá-
nács I. Ferdinánd korában. Budapest, 1908, 115. – Itt köszönöm meg az ásatás
emlékére Majcher Tamás szíves szóbeli engedélyét.)

Gyelek vagy Gyelid, Arad vm. (R. ismeretlen)

A szeri Pósa család birtokai között 1472-ben szereplő castellumra vonatkozó adat –
amely szerint Pósa István fiúörökös nélküli halála után Mátyás király a család bir-
tokait és négy, Arad és Csongrád megyei kastélyát, köztük Gyeleket is a guti
Országoknak és nádasdi Ongor Jánosnak adományozta – kétes értékű.

(Juhász 1962, 421. Az adat kétsésségére Engel Pál hívta fel figyelmemet.)

Gyertyános, Krassó vm. (R. Carpinis)

A 15. század első éveiben gyertyánosi Csép Jakab és Miklós építtette. 1404-ben és
1406-ban Ozorai Pipo temesi ispán felszólította Krassó vármegye alispánjait és a
somyói várnagyokat, ne akadályozzák a Csép testvéreket a kastély építésében, mert
ők azt a király engedélyével, a veszélyes idők miatt birtokaik védelmére teszik. Az
épület későbbi sorsa ismeretlen.

(1404–1406: Dl. 53.273. és ZsO II.4509.; Csánki II. 39., 76., 95.; Pesty: Krassóm.
1882, II. 1., 187.; TT 1884, 18.)

Gyirót, Vas vm. (A. Gerersdorf bei Güssing)

A 15. század elején Gyiróti János nempti várnagy építtette hat faluból álló birtoka
székhelyéül.

A század közepén, 1444-ben és 1446-ban fiúsított lányait iktatták a kastély bir-
tokába. Velük az uradalom az ákosházi Sárkány, a Linkóháti és a haraszi Tápán, il-
letve a szentpéterföldi Őszi családok közt oszlott meg. A birtokra ugyanakkor lévai
Cseh László is igényt tartott, mert Gyirót eredetileg az ő németújvári várához tarto-
zott. Építetőjének halála után meg is szállta azt. Az ebből eredő pert elveszítette, a
kastélyt és birtokait a Gyiróti lányok férjei kapták meg. 1457-ben ők osztoztak raj-
ta dédi Farkas Lászlóval és Gosztonyi Orbánnal, akiknek azt megelőzően viszont
V. László király adományozta.

1455-ben a király elvette a Gyiróti örökösöktől és Baumkircher Andrásnak adta.
1469-ben ő kapta meg véglegesen Mátyás királytól, és birtokként Szalónak várához
csatolta, mivel a kastélyt ekkor már nem említik. Az valószínűleg még a század kö-
zepének polgárháborúi idején pusztult el. Romjai a falutól délnyugatra ma is látha-
tók, ahol mocsaras réten 4–5 méter széles, kör alakú vizesárkon belül toronyforma
téglaépület maradványa van.

(1444: Dl. 44.382. – 1446: Dl. 44.437. – 1444–1469: Csánki II. 714., 823–824. –
1444–1455: Engel 1996, I. 318. Girolt néven. – 1457: HO IV. 386–387. – Bónis
1971, 184. – Homma 1961, 97.; Prickler 1985, 162. és Meyer, Wolfgang: Der
Burgenbau zur Zeit der Herren von Güssing – Güns im heutigen Burgenland. In:

Die Güssinger. Hrgs. von Heide Dienst, Irmtraut Lindeck-Pozza. Eisenstadt, 1989, 261.)

Györke, Tolna vm. (Őcsény)

Építetője és tulajdonosa ismeretlen. Maga a falu 1424 és 1520 között részben a helyi nemes Ipoltfi családé, egyes részei azonban a györgyi Bodók anyavári uradalmához tartoztak. 1446-ban várnagya, berzsenyi Kis Kelemen viszont Tallóci Frank familiárisa volt, ami esetleg azzal magyarázható, hogy az 1440-es évek elejének belhaborúja során épült, és abban hamarosan gazdát cserélt.

Az őcsényi határban fekvő, kettős földsáncsal és kettős vízesárokkaal körülvett alacsony dombon 1990–1997-ben folytatott ásátást Miklós Zsuzsa (MTA Régészeti Intézet) (26. kép).

(1424–1510: Csánki III. 404., 427., 467. – 1440–1446: Engel 1996, I. 323. – Tolnam. 1981, 436. sz. – Helyére Wosinszky Mór: Tolna vármegye története. I. Szekszárd, 1896, 265–266, helyszínrajzzal. – Itt köszönöm meg Miklós Zsuzsának, hogy az ásátásról rövid írásbeli összefoglalót kaphattam.)

Hátszeg, Hunyad vm. (R. Hațeg, Subșetate)

Az 1447 után, ismeretlen körülmények következtében elpusztult itteni vár maradványaiból a 15. század második felében épült castellum. Az 1490-es években a forrásokban még jobbra váraljai torony (turris in territorio Varalya) elnevezéssel szerepel, amelyet 1462-ben adományozott Mátyás király a Kendefi család ősenek, Kende Jánosnak. 1504 és 1515 között Haczak néven, Monostorral és Morzsinával együtt Hunyad várának tartozékaaként Corvin János, később Brandenburgi György castelluma.

(1444–1499: Adrian Andrei Rusu: Die Burgen des Hatzeger Distriktes im 15. Jahrhundert. In Castrum Bene 2. Budapest, 1992, 258–262. – 1461–1499: Entz 1996, 110–111., 303., Váralja néven. – 1497–1515: Pesty: Krassóm. IV. 473., 482–484., 496–498., 511–512. – 1504–1505: Csánki V. 46. – A malomvízi Kendefiek és Hátszeg vára: Engel 1996, II. 153.)

Hatvan, Heves vm.

A 15. század második felében a Hatvaniak építették, első ismert említése 1493-ból származik.

A középkori oppidum Nagyhátvan néven a Hatvaniak a környéken 4–5 falura terjedő uradalmának székhelye. 1493-ban Kubinyi László budai udvarbíró és felesége, Hatvani Dorottya kötöttek örökösödési szerződést a kastélyra és birtokaira Hatvani Menyhérttel. Mohács után jutott fontosabb szerephez. A 16. század közepétől török végvár.

(1493: B. Szabó: Pestm. 170. – 1522–1544: Heves megye műemléki topográfiája. III. Bp. 1978, 273. – 1530 k.: Szepes (Schütz) Béla: Hatvan község története. Budapest, 1940, 9. – 1537: Károlyi-oklt. I. 205.)

Hédervár → Sziget, Győr vm.

Hegyeshalom, Csanád vm. (Tiszahegyeshalom, Yu. Idjoš)

1480 körül Kinizsi Pál építtette a Mátyás királytól kapott kisebb birtokon. Maga a falu 1458-tól Szilágyi Mihályé volt, majd a királyé. Kinizsi 1489-ben az általa emeltetett kastéllyal adta el Haraszti Ferencnek.

Borovszky a múlt század végén a Torontál megyei Tiszahegyestől keletre levő, kettős sánccal körülvett romot azonosította vele.

(1458–1489: Csánki I. 691., 697. – 1489: Dl. 59.776. – Borovszky: Csanádm. 209.)

Helmech, Zemplén vm. (Királyhelmech, Sl. Král'ovsky Chlmech)

„Várát” ugyan csak a 16. század óta említik, romjai alapján mégis a középkori kastélyok közé sorolható, amint azt a szlovák szakirodalom is teszi. Az 1461-ben a Pálóciák birtokába tartozó oppidum mai területén kívül fekvő rom egykor nagy kiterjedésű, feltételezhetően emeletes és kétraktusos épület sánccal és árokkal körülvett maradványa (*III. kép*). Az épület 1526-ban már állt. Egyes adatok szerint 1548-ban felsőbb parancsra rombolták le.

(Slivka–Vallašek 1991, 143–144. – 1526: Dl. 72.218, említése: Détsy Mihály: Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. Sárospatak 1989, 4 – 1548: Borovszky: Zemplén vármegye. Budapest, é. n. 60.)

Herbortya, Kőrös vm. (Sl. Koprivnica közelében, Poganec területén feketett)

Az Ostfi-család innen elnevezett ágának birtoka kastéllyal, amelyhez a 15. században 20–27 falu tartozott. A kastély Mátyás király uralkodásának vége felé már állt, 1495 és 1520 között csébi Pogány Zsigmondé volt. 1520-ban említik filetinci Gerdák János nevű várnagyát.

(Csánki: Kőrösm. 12. – Az 1495–1520 közötti adatokat Engel Pálnak köszönöm.)

Hermán, Valkó vm. (Ho. Hermangrad, helye Antin mellett)

Feltételezhetően még a 14. század második felében építtette Liszkói Pál bán (1360–82), akinek családi birtoka volt itt. 1424-ben, a Liszkóiak kihalta után Alsáni János kapta királyi adományként, Hermánvára néven. Alsáni 1437-es, örökösök nélküli halálával Zsigmond király a többi Alsáni birtokkal ezt is a Tallóciáknak adományozta. Később a grabarjai Beriszlóké. 1486-ban várként említik. Romjai 1697-ben még álltak.

(1360–1435: Engel 1987, 406., 408. és 1996, I. 327. – 1435–1697: Csánki II. 270., 293. – 1435: Dl. 44.035, idézi Mályusz 1980, 585. Az oklevélről Engel 1996, i. h. bizonyítja annak hamis voltát. – 1491: DF 233.472.)

Hertnek, Sáros vm. (Sl. Hertník)

A 16. század elején Tárcai Miklós királyi főkamarás kastélya volt a Tarkő várához tartozó, 30 faluból álló uradalomban. Az 1520-as években említik.

(Berzeviczy 1894, 737., 745.)

Héthárs, Sáros vm. (Sl. Lipany)

A 15. század közepe előtt a Héthársiak építették. A Tarkő várához tartozó oppidum a várbirtokos rokonságához tartozó, nevét a településről vevő családé volt. Kastélyukat 1457-ben említik.

(1427–1477: Csánki I. 286. – 1457: Dl. 69.015.)

Hévíz, Kőrös vm. (Ho., ismeretlen, Daruvár körül)

1476 előtt építették a Nelepeciek, akkor ugyanis már állt. A Dobrakutya várának uradalmában fekvő település a 14. század közepe óta volt a családé, a 15. század második felében már mezőváros, benne a Kővár nevű kastéllyal.

A Nelepeciek kihalta után Csupor-, Hunyadi-, enyingi Török-, Ernuszt-, Hermánfi-birtok, 1486-tól a kövendi Székelyké.

(Csánki: Kőrösm. 45.)

Hídvég, Vas vm. (Rábahídvég)

II. Ulászló király 1502-ben adott engedélye alapján Polányi Oszvald szlavón vicebán építtette.

A települést 1463-ban kapták a Polányiak, akik ott alakították ki új birtokközpontjukat. A kastély később is az ő tulajdonukban maradt.

(1502: Dl. 58.212. – 1463: HO IV. 407. – Polányi Oszvald vicebán: Dl. 101.120. – 1532: Török történetírók I. 354. és II. 207.)

Hódos, Temes vm. (R. Hodoş)

A 14. század végén a szeri Póság építették, 1399-ben már létezett. A harminc falvas uradalom Hódos mezővárossal a század elejétől volt a Pósa családé, 1456-ban a kastéllyal együtt Pósa vagy Pósafi Istváné. 1471-ben a fiúörökös nélkül elhunyt Pósa István birtokait királyi adományként Országh Mihály nádor és nádasdi Ongor János kapta meg. 1506-ban már a Pósa-leszármazott gersei Pethőké. Ekkor már nem említik a kastélyt. Maga Hódos a szödi uradalom tartozéka volt.

(1399: Karácsonyi János: A pusztaszeri monostor kegyúrai. Budapest, 1897, 64–65., 77. – 1456: Engel 1996, I. 327. – 1471: Csánki II. 13., 17., 41. – 1428–1420: Pesty: Krassóm. II. 214–215. és III. 427–429., 483–484. – 1506: HO V. 366.)

Hódvásárhely, Csanád vm. (Hódmezővásárhely)

Az 1510-es években építették a Losonciak. A Vásárhely oppidum körül mintegy tíz falura kiterjedő uradalom több birtokos után 1478-tól Dóci Péteré, tőle leányágon a Losonciaké és a Hagymásiaké. A kastélyról középkori adat nem ismert, első említése 1545-ből való. Az 1510 körüli építkezés időpontját Borovszky közli, más források csak 1553-tól említik.

(Csánki I. 693. – 1450–1510: Borovszky: Csanádm. I. 119., 132. és II. 216., 219–220. – 1545: Galgóci Erdődy-lt. jelzetlen. – 1553: Blazovich 1996, 137.)

Homonna, Zemplén vm. (Sl. Humenné)

A 15. század első felében a homonnai Drugeth család emeltette 30–35 falura kiterjedő birtoktete mezővárosi központjában. 1449-ben már állt.

A középkorban végig a Drugetheké volt. 1449-ben a husziták, 1473-ban az országba törő lengyelek foglalták el. Mai formájában négysarokbáttyás, 17. századi késő reneszánsz épület.

(Csánki I. 334., 337., 371.; Tóth-Szabó, 241.; PISOŇ, 172–173.)

Horogszeg, Temes vm. (Yu. Banatilo Novo Selo)

A 15. század közepe körül építették a Szilágyiak. Nyolcfalvas uradalmával a század elejétől volt Szilágyi-birtokban. 1462-ben – Szilágyi Mihály halála után – a Rozgonyiak kapták, később a Szilágyi-örökséggel a vingárti Gerébeké. 1481-ben már az ő kastélyuk volt. Geréb Péter nádor halálát követően Corvin Jánosé, később Brandenburgi Györgyé. 1503-ban Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknél volt zálogban, ugyanakkor II. Ulászló oklevele szerint Csáki Miklós csanádi püspök és testvére, Anna, bajnai Both András felesége öröksége.

(1408–1462: Csánki I. 697. és II. 41., 89. – 1481: Engel 1970, 380. 6. jegyz. – 1503: Dl. 21.173., 65.537., 68.142.; Borovszky: Csanádm. I. 114–115., 140.; Schönherr 1894, 289.)

Ibrány, Szabolcs vm.

1470 előtt emeltették az Ibrányiak, ekkor említik várnagyát. A birtok 1487-ben a kastélyhoz tartozó 14 faluval a Szokoliak kezére került, a kastélyt 1499-ben említik ismét. 1514-ben Szokoli János a keresztesek mellé állt, ezért birtokait a kastéllyal együtt elkobozták, 1520-ban azonban újra a családjáé volt.

(1470: Dl. 45.425. – 1487–1499: Csánki I. 506., 541. – 1514: Mon. Rust. no. 121. – 1520: OL NRA Fasc. 1243. No. 51., 18. századi átírásban.)

Igal, Somogy vm.

1510 előtt épült a Nyulak-szigeti apácák somogy-tolnai, 15 falvas birtoktestének mezővárosi központjában.

(Csánki II. 578., 688–689. – 1510: Gosztonyi formuláskönyv, VIII. cs. Esztergom, Primási Könyvtár, Kubinyi András szíves közlése.)

Ikervár, Vas vm.

Ismeretlen időben és ismeretlen építető által emelt kastély, amelynek középkori említése nem maradt. Az 1532-ben Kőszeg felé vonuló török had közeledtének hírére az ikervári „vár” őrsege megfutott, ahogyan azt a szultáni napló megörökítette. Ez a „vár” csak castellum lehetett, és 1526 előtt épülhetett. A település a 15. század végén az Ikerváriak birtokainak központja, részben Sárvár várának tartozéka volt.

(1532: Török történetírók I. 354. és II. 206.; Csánki II. 723., 828.)

Iklód, Doboka vm. (R. Icloda)

1514 és 1519 között Dési Oláh Péter és János építtette. Iklódot 1467-ben kobozta el Mátyás király az erdélyi lázadásban részt vett Iklódi Mártontól, és 1470-ben adományozta a Dési testvéreknek. 1473-ban iktatták birtokba őket, de 1514-ig csak itteni udvarházukról történik említés. Ebben az évben II. Ulászló király újraadományozta a Désiek birtokait, mivel a parasztlázadásban okleveleik elégték, s feltételezhetően maga az udvarház is. 1519-ben szerepel először a castellum, amelyet Dési János ekkor hagyott végrendeletileg feleségére, somkereki Erdélyi Márton leányára, Klárára. Egy 1535-ben kelt családi egyezség szerint a Dési Oláh Péterrel azonosítható Kémeri Péter építtette.

(1467–1519: Tagányi Károly–Réthy László–Kádár József: Szolnok–Doboka vármegye monográphiája. IV. Deés, 1901, 69–75. – 1519: Dl. 27.262., 36.832. és Jakó 1990. II. 3749. reg. – 1519–1535: Entz 1996, 160., 308–309., de Temes megyében.)

Iklód, Zala vm. (Azonos lehet a mai Szécsiszigettel, l. Sziget címszónál)

1433 előtt a felsőlindvai Szécsiek építtették, ebben az évben várnagyát említik.

(Csánki III. 11., 63., 184.)

Iics, Valkó vm. (Ho. Ilinci helynév Iloča mellett)

A 15–16. század fordulójának éveiben a Szapolyaiak építtették. 1503-ban és 1505-ben is Szapolyai-birtok, az első alkalommal várként szerepel. 1527 tavaszán I. Ferdinánd király Szapolyai János egykori birtokaként adományozta Révay Istvánnak, Németi kastélyával együtt. Németit és uradalmát 1478-ban vásárolta meg Szapolyai Imre a Lórántfiaktól.

(1503: DF 276.738. – 1505: Dl. 21.503. – 1527: OL Liber regius I. 74. – 1478: Csánki II. 13., 19., 285. és Bánffy-oklt. II. 197.)

Illye, Hunyad vm. (Marosillye, R. Ilia)

A 15. század közepe körül a Dienesi vagy Dénesfi család emeltette, hetven településre kiterjedő uradalma székhelyéül.

Illyei Dienesi János alvajda 1467-ben az erdélyi lázadókhoz csatlakozott, ezért kastélyát és birtokait elveszítette, s azt 1468-ban dengelegi Pongrác János vajda kapta meg. 1473-ban Dienesi kegyelmet kapott, a kastély és uradalma visszakerült hozzá. 1493-ban még a családé volt, ekkor a falun kívül állónak írták. Későbbi átépítésben ma is áll.

(1467–1493: Csánki V. 51., 173. – 1468: Dl. 27.499. és Jakó 1990, I. 1824. reg. – 1493: Jakó 1990, II. 2897. reg. – Kövári László: Erdély régiségei. Pest, 1852, 163.; Koncz József: Maros-Illye vára és uradalma. Déva, 1899, 122–127.; Entz 1996, 160., 206., 376.)

Inakod, Somogy vm. (Mike, Inakod puszta)

1398-ban kaptak engedélyt az Inakodiak Zsigmond királytól, hogy névadó birtokon kastélyt építtessenek.

A faluban birtokos Inakodiak három évvel korábban szereztek meg cserével a kanizsaiak további tíz faluból álló birtoktestét, az építési engedély új uradalmi központ kiépítésének szándékát jelzi. A kastély létéről középkori adat nem maradt.

A Mikétől délre fekvő puszta határában van egy „török-vár” elnevezésű földsánc, amely esetleg azonosítható az Inakodiak kastélyának helyével.

(1398: ZsO I. 5171. – 1395: Csánki II. 164. és ZsO I. 4158.; Somogym. 1974, 695., 698.)

Ivánfalva, Temes vm. (R. Temesrékás – Rekaş körül)

Az először 1510-ben szereplő castellumot valószínűleg Haraszi Ferenc emeltette az előző század végén.

1510-ben leányaira, illetve azok férjeire, Lévai Zsigmondra és Paksi Mihályra hagyta, összes Temes, Arad és Pozsega megyei birtokával és kastélyával.

(1510: Dl. 59.988. és Pesty: Krassóm. III. 364., 365. sz.)

Ivankaszentgyörgy, Valkó vm. (Ho. Ivankovo)

A településen 1453-ban említenek először kastélyhelyet, amely az 1441-ben elhunyt harapkói Botos Andrásé volt, s amelyért akkor Kórógyi János pereskedett, mint Ivankaszentgyörgy felének birtokosa. 1455-ben a másik felébe királyi adományként Botos leányait iktatták, akkor az ő részükön említették a kastély helyét. 1454-ben viszont Kórógyi kezén már álló kastély volt. A kastélyt említik 1467-ben, amikor Kórógyi özvegye a Rozgonyiaknak adta zálogba.

1472-ben, amikor a kihalt Kórógyiak birtokait monoszlai Csupor Miklós kapta meg, a Botos család birtokrészéről már nem esett szó. Két év múlva Csupor is elhunyt, a kastélyt és uradalmát Mátyás király a dabasi Isti testvéreknek adományozta. 1488-ban, Isti Péter halála után a vingárti Gerébeké lett, az ő vagyonukat

viszont 1503-ban Corvin János örökölte. Ivánkaszentgyörgy ekkor Szentpéteri Lászlónál volt zálogban. Tőle 1524-ben a Zay családhoz és Gétyei János alnárdhoz került, s a hozzá tartozó 47 faluval a török hódításig az övék maradt.

(1440–1507: Csánki II. 270–271., 283–284. és Engel 1996, I. 332. – 1453: Dl. 14.661. – 1467: Dl. 33.481–483. – 1489: Dl. 39.090. – 1524: Dl. 47.572. – Bónis 1971, 357.; Thallóczy Lajos: Csömöri Zay Ferenc. Budapest, 1885, 10–11.)

Jakopelc, Varasd vm. (Ho. Jakopovec)

Építésének ideje és építtetője ismeretlen. 1508-ban Batthyány I. Boldizsár vásárolta meg tizenegy falura kiterjedő birtokával, s később is családjáé volt.

(1508: Zimányi 1962, 15., 62. jegyz.)

Jalsovc → Berivojszentiván, Kőrös vm.

Jamnica, Zágráb vm. (Ho. Jamnica)

1486-ban a Zrínyiek birtokaként említik, várnagya ekkor Klesics Iván volt. 1509-ben castrum.

(1486: Blagay-oklt. 405–407. – 1509: Dl. 33.994.)

Jánosháza, Vas vm.

1510 után Erdődy Péter építtette II. Ulászló király engedélye alapján. A falu a 15. század közepétől a Garaiak Veszprém megyei Somlyó várának tartozéka és a vasi határon elterülő 10–12 falvas uradalmának központja volt. Somlyót és tartozékait 1495-ben Bakócz Tamás szerezte meg, aki unokaöccsének, Erdődy Péternek adta át. Az uradalmi központ jelentőségét ő erősítette meg az új kastély építésével.

Falai a ma is álló, késő reneszánsz kastélyban rejlenek. Területén 1978 és 1987 között Kozák Éva vezetésével régészeti ásatás és falkutatás folyt (*62. kép*).

(1510: Galgóczi Erdődy-lt., Lad. 53. fasc. 5. no. 14. – Csánki II. 760.; Kozáry Károly: A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története. Dunántúli Szemle VII. (1940) 62–77. – M. Kozák Éva: Rég. Füzet. Ser. I. No. 40. (1987) 101. – LaHu 1988, 384.)

Jasztrebarszka, Zágráb vm. (Ho. Jastrebarsko)

1417 előtt építették a Lipoveciek, névadó váruk, Lipovec tartományában, amelyben Komogojna és Kosztajnica kastélyok sorsában osztozott.

1429-től a család utolsó tagjának, a fiúsított Lipoveci Ilonának kezével szomszédvári Tóth Lászlóé, 1436-tól második férjéé, Frangepán Mártoné, akit 1455-ben V. László király is megerősített a birtokban. Közben 1447-től a razinyakeresztúri Bocskaiak és a döbrentei Himfiék pereskedtek érte. 1451-ben Hunyadi János a Himfi-családhoz tartozó Debrentei Tamás pannonthalmi kormányzónak és rokonságának adományozta Lipovec várát, a három kastéllyal együtt. Az ebből keletkezett

per évekig tartott. Frangepán Márton 1479-ben bekövetkezett halála után Corvin János kapta meg. 1496-ban várnagyát említik.

1483 és 1489 között Geréb Mátyás bán a mezővárosi település mellett új fa castellumot emeltetett, széles és bővízü árokkal, bejárata előtt latorkerttel. Kapuja felett boronaszervezetű torony emelkedett. A castellumon belül kétemeletes épület állt, az egyikben fent három helyiséggel, a másikban lent pincével, felette gabonarakttárral, konyhával és sütőházzal, valamennyi boronaszervezettel. Ennek az adatnak alapján feltételezhető, hogy az 1476 előtt szereplő első kastély is fából készült, és esetleg tönkrement vagy lebontották.

1502-ben Corvin János herceg ezt a kastélyt lebontatta, és a településen belül, egy városi polgártelken építtetett újat. 1507-ben gersei Pető Tamás birtokában volt uradalmával együtt. Tőle Bakócz Tamás szerezte meg 1519-ben. Ekkor és 1524-ben, amikor már Bakócz unokaöccse, Erdődy Péter kezén volt, castrumként említették.

(1417–1447: a birtokos családokra: Engel 1996, II. 77., 147., 246. – 1451: Iványi Béla: A körmendi levéltár memorábiái. Körmend, 1942, No. 14. – 1462–1524: Frangepán-okt. 323–339., 374. és Kubinyi András: Magyarország déli határvárai a középkor végén. Castrum Bene 2. Budapest, 1992, 65–67. – 1489: Dl. 26.235. – Az 1496. évi adatot Engel Pálnak köszönöm. – 1507–1519: E. Kovács Péter: „Összetörték, elrabolták”. Egy szlavóniai mezőváros anyagi kultúrája az 1520. évi hatalmaskodás tükrében. Tsz 1997, 425–445.)

Jenő, Nógrád vm. (Diósjenő)

1437 és 1440 között feltételezhetően a husziták építették fortaliciumként. A falut 1437-ben lévai Cseh László kapta, röviddel később azonban a husziták kezére került és csak 1456-ban szerezte vissza nyolcfalvas uradalmával együtt Újlaki Miklóstól, aki országgyűlési határozat alapján pénzért váltotta meg a cseh Axamit Pétertől.

A váci püspök 1458-ban kelt panasza szerint a lévai Csehek a jenői fortaliciumból dúlják az ő birtokait, noha a fortaliciumot még ezelőtt, 1457-ben Cseh László összes birtokával együtt Újlaki Miklósnak adta át. 1459-ben Temesközi Bálint budai várnagy vette zálogba, aki a következő évben azért perelte Cseh Lászlót, mert az nem őriztette kellően a jenői kastélyt, s a Nézsaiak elfoglalták, cseh zsoldosokkal rakták meg, és most azok dúlják birtokait. Az 1460-as években Ország Mihály nádornál volt zálogban. 1470-ben is a lévai Cseheké.

A falu feletti „Csehvár” őrzi helyét (112. kép).

(1437–1470: Csánki I. 90., 112. – 1456: Dl. 15.075; Tóth-Szabó, 410–411. és Engel 1996, I. 333. – 1457: Dl. 59.475. és Balassa lt. 1990, 341. reg. – 1460: Dl. 15.467. – 1463: Dl. 71.997/a. – Helyére : Börzsöny, 1979, 21–23.)

Jenő, Veszprém vm. (Tüskevár)

Építésének időpontja és építtetője ismeretlen. Egy 1464-ből származó adat alapján valószínű, hogy az akkor említett két jenői várnagy a győri püspökség embere volt,

1465-ben azonban a Koháriak és a debrentei Himfi–Pápai rokonság egyezkedett Jenő kastélya felett. A falu a püspökség Somló-vidéki uradalmának volt a központja, Nagyjenő néven.

(1464: Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923, 89. – 1465: Dl. 102.551.)

Jenő, Zaránd vm. (Borosjenő, R. Ineu)

A 15. század közepe táján emeltették a Losonciak, akik a falut Pankota és Deznye várakkal 1387-ben kapták. A helység a 15. század második felében mezőváros, uradalmi központ. A benne álló kastélyt először 1472-ben említik, ekkor várnagya szerepel. 1478-ban és később is a Losonciaké. Késő reneszánsz és barokk átépítésben ma is áll.

(Csánki I. 733. – 1387: Márki: Aradm. 129–130. és Engel 1996, I. 388. – 1472: Blazovich 1996, 63. – 1474: Bánffy-oklt. II. 173. – 1478: Pesty: Krassóm. III. 348–441.)

Jolsva, Gömör vm. (Jósva, Sl. Jelšava)

1453 és 1455 között elpusztult vára helyett a Bebek család vagy Komorowski Péter árvai és lipitói ispán építette.

A Bebek család 1435-ben kapta meg a kihalt, rokon Jolsvaiak várát, amelynek 1453-ban már csak helyét említik. 1455-ben viszont már állt a castellum, akkor cseh zsoldosok tartották megszállva. 1470-ben a Bebek család vámosi ágának kihalta után a Szapolyaiaké lett, s az övék maradt a középkor végéig.

Helyén ma a 18–19. század fordulóján épített klasszicizáló kastély emelkedik.

(1421–1461: Csánki I. 125–126. – A várra: Fügedi 1977, 146–147.; Engel 1977, 118–119.; Ila 1944, 458. és 1946, 57. – 1455: Dl. 56.982. – 1470: Engel 1968, 307. 2. jegyz., 311. és 312. 10. jegyz., valamint uő. 1996, I. 334. és II. 131. – Slivka–Vallašek 1991, 129–133., azonban a castrumra és a castellumra vonatkozó adatok nincsenek szétválasztva. Ha a kötet 75. ábráján látható helyszínrajz a kastélyra vonatkozik, abban az esetben a középkori templom köré épült, és nem magánföldesúri castellum. – A mai kastély: PISOŇ 182.)

Kajdacs, Tolna vm.

Építésének ideje és építetője ismeretlen. Az itt álló kastélyban ütött rajta Szerecsen János 1529-ben Perényi Péteren, és fogta el János király számára. A kastély középkori említése nem ismert, de 1526 előtről származhat.

(Moldoványi József: Tolna Vármegyének geográfiai, Statisztikai, és Topográfiai esmértetése. Tudományos Gyűjtemény, 1824. X. 54. és Memoria rerum. Sajtó alá rendezte Bessenyei József. Budapest, 1981, 36.)

Kakaslomnic, Szepes vm. (Sl. Veľká Lomnica)

1525-ben kapott engedélyt II. Lajos királytól Berzevici János és Kristóf, hogy Nagy- vagy Kakaslomnic birtokukon levő kúriájukat „várrá változtathassák”.

(1525: A Berzeviczyek nemzetségének előideje. Tudományos Gyűjtemény, 1819, VIII. 64.; Csánki I. 269–270. szerint 1437-től volt birtokukban a település.)

Kakasvár → Blinja, Zágráb vm.

Kalatinc, Valkó vm. (Ho., ismeretlen)

Egyetlen említése 1498-ból származik, ekkor kapta négy faluval új adományul Szentpéteri László és osztályos atyafia, Petykei Mihály. A falu 1441-től volt Szentpéteri-birtok, 1456-ban a hozzá tartozó részbirtokokban a Petykeiekkel közösen. Ennek alapján feltételezhető, hogy a kastély építtetői is ők voltak.

(Csánki II. 271., 321., 381.)

Kálló, Szabolcs vm. (Nagykálló, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

1457-ben kaptak királyi engedélyt a Kállaiak, hogy szabolcsi birtokaik valamelyikén fából kastélyt vagy erősséget építsenek.

Az épületről középkori adat nem maradt, feltételezhető azonban, hogy a török-kori végvár előzményeként Kálló mezővárosban, a Kállaiak 20–25 faluból álló uradalmi központjában még 1526 előtt felépült a kastély.

(Csánki I. 507., 536. – 1457: Dl. 15.191.)

Kálmáncehi, Somogy vm. (Kálmánca)

A kastélyt a Báthoriak emeltethették a 16. század elején. A település akkor már mezőváros, amelyhez több falu és Lábod oppidum tartozott, s amely az 1474-ben kötött örökösödési szerződéssel került a Marcaliaktól a Báthoriakhoz.

1538-ban panasolta Pekry Lajos I. Ferdinánd királynak, hogy somogyi javait, benne kálmáncehi, somogytúri és ötvösi kastélyát azt megelőzően Török Bálint elfoglalta és felrobbantatta. A korábbi Báthori-javakat Pekry felesége kezével szerezte Mohács után, feltételezhető tehát, hogy felsorolt kastélyai – amint azt a régészetileg feltárt ötvösi bizonyítja – középkori eredetűek voltak. A kastély a 16. század közepének török háborúiban pusztult el véglegesen. Helye a falutól északra, a Gyöngyös-víz keleti partján emelkedő „Várhögy”-gyel azonosítható.

(Csánki II. 578–579. – 1538: Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Budapest, 1914, 71. – Somogym. 1974, 788.)

Kamenica, Varasd vm. (Ho. Kamenica Ivanečka)

Az 1435-től említett és a Cilleiek zagorai grófságához tartozó castellum 1443-ban és 1445-ben is szerepel, az utóbbi alkalommal már castrumként. 1458-ban csak a

települést említik, 1463-ban a lerontott kastélyt. Valószínűleg Cillei Ulrik halála, 1456 után foglalta el a Hunyadi-párt és elpusztította.

(1435–1463: Engel 1996, I. 335.)

Kányafölde, Zala vm. (Kányavár)

1516 előtt építtette Kerecsényi György, Bakócz érsek esztergomi kincstartója.

Kányaföldét 1440 körül szerezte meg az építtető apja, László alsóindvai várnagy. A több falura terjedő családi birtok központjaként emelt kastélyt 1523-ban várként említették. 1526 után rövid ideig a rokon Hásságiak kezében volt. A század második felétől végvár.

(Csánki III. 67. – 1516–1523: Holub III. 357. – 1536–1588: Kosutányi Ignác: A kányaföldi Kerechényiek a XVI. században. Sz 1882, 457–477.)

Kapronca, Arad vm. (Maroskapronca, R. Căpruța)

A 15. század közepén az Ábránfiak építtették Maros-völgyi birtokaik mezővárosában. 1479-ben említik várnagyait. 1511-ben még az Ábránfiaké.

(Csánki I. 760., 764.; Karácsonyi: Békésm. 217.; Márki: Aradm. 123. és Pesty: Krassóm. III. 453.)

Kapronca, Kőrös vm. (Ho. Koprivnica)

Valószínűleg Cillei Ulrik építtette a 15. század közepén. Akkor a már romos Kővár uradalmának központja, a beleolvadt Kőváraljával együtt. A kastély a mezővárosban állt, 1476-ban és 1490-ben említik az Ernusztok birtokaként.

(Csánki: Kőrösm. 13–14. – 1476–1490: Engel 1970, 309. 17. jegyz.)

Károly, Szatmár vm. (Nagykároly, R. Carei)

1480 körül építtette Károlyi László. A település családja 14–15 falura kiterjedő uradalmának székhelye, mezőváros. A század közepe táján először a templom köré építtettek erősséget, ezért vádolták őket a király előtt a szomszédos Báthoriak. 1482-ben viszont a megye emelt panaszt Károlyi László ellen, engedély nélküli várépítés miatt. Az ezt követő hivatalos vizsgálatot Mátyás királynak a megyéhez intézett parancsa zárta le azzal, hogy Károlyi nem várat, hanem kőházat épített saját magának.

(Csánki I. 495.; Maksai: Szatmárm. 156–157.; Károlyi-oklt. II. 503.; Éble Gábor: A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Budapest, 1897, 9–10.; Balogh 1966, I. 274.)

Karom, Szerém vm. (Yu. Karlovci)

1456-ban már állt, valószínűleg a Marótiak építtették. Ekkor Németi Dénes volt a várnagya.

Karom oppidum húsznál több faluval a 14. század elejétől az innen elnevezett Karomiaké, 1417-től a velük rokon Marótiaké. 1477-től Báthori-birtok. 1519-ben a kastély szerepel a Perényiekkal kötött örökösödési szerződésben.

(1417–1456: Engel 1996, I. 357. – 1464–1502: Csánki II. 232., 235. – 1577: Dl. 34.309. – 1519: Dl. 23.178., 89.137.)

Kedhely, Kőrös vm. (Ho., ismeretlen)

1450 előtt építették a razinyakeresztúri Bocskaiak. Hatfalvas kisebb uradalmuk központja, amelyben 1450-ben és 1462-ben említenek kastélyt. Később Butkai Péteré, aki 1496 és 1501 között átépíttette azt, vagy új kastélyt emeltetett. 1496-ban Kedhelyen kelt levelében három kőfaragója mellé továbbiakat kért vejétől, gersei Pethő Györgytől. A következő év elejéről a kedhelyi plébánosnak Pethőhöz írott levele tudósít az építkezés folytatásáról. 1501 első napján kelt levelében Butkai kedhelyi háza befejezéséhez ácsokat kért vejétől.

(1450: Dl. 33.353. és Csánki: Kőrösm. 12. – 1496: Dl. 93.658. – 1497: Dl. 93.663. – 1501: Dl. 93.688.)

Kékmező, Zemplén vm. (Turony, Sl. Turany nad Ondavou)

Feltételezhetően 1398 előtt építették a Mikcsfiak. 1408-ban fortaliciumként kapták Zsigmond királytól a Perényiek a sztropkói uradalommal együtt. 1410-ben is említik. 1411-ben kapott engedélyt Perényi Imre, hogy az erősségből várat építtessen, az azonban Sztropkón épült fel, és ott is kastélyként. Az uradalom 1465-ből származó összeírása már nem említi. Újkori neve talán az egykor itt álló torony emlékét őrzi.

(1398–1465: Engel 1996, I. 339.; Csánki I. 334., 352.; CD X/8, 480. – 1408: ZsO II. 6078. – 1411: ZsO III. 62. – Slivka–Vallašek 1991, 166., Mrázovce néven.)

Kénézrekesze, Temes vm. (Kétfél, R. Gelu körül)

Építői feltételezhetően a Bizereiek, egyetlen említése 1480-ból származik. A falut 1472-ben a Bizereiek a Dóciaknak zálogosították el, a kastélyt ezt megelőzően építhették.

(Csánki II. 13., 74.)

Kerekegyháza, Arad vm. (Fellak, R. Felnac mellett)

Valószínűleg a 15. század elején a Lackfiak építették. A kastélyt először 1476-ban említik, amikor a nagylaki Jaksicsok megkapták. Az 1420-ig tíz faluból álló uradalom a Lackfiaké, akiknek egyik ága innét veszi előnevét, ugyanis itt volt a székhelyük. Kihaltuk után először Ozorai Pipóé, 1426-tól a Garaiaké, később harapkói Botos-, majd Hunyadi-birtok. 1484-ben, 1485-ben és 1486-ban említik várnagyait.

(1420–1426: Engel 1977, 219. 2. jegyz. – 1476: uő. 1968, 310., 33. jegyz.; Csánki I. 691. – 1484–1486: Borovszky: Csanádm. II. 273–276.)

Kereki, Bihar vm. (Nagykerek, Hajdú-Bihar m.)

A 15. század végén az Ártándiak építették, 1524-ben említik először. A település az Árpád-kor óta az Ártándiaké volt. 1524-ben uradalmához tizenegy falu tartozott. Valószínűleg a jelenlegi eklektikus stílusban átalakított késő reneszánsz kastély előzménye volt.

(Csánki I. 629.; Jakó: Biharm., 273. – 1524: Dl. 36.616. – A mai kastélyra Komoróczy György: A nagykerek kastély. Mv IV. (1960) 74–81.)

Kigyókő → Asszonyfalva, Ostfiasszonyfa, Vas vm.

Kisasszonyfalva, Baranya vm. (Kisasszonyfa)

A 15–16. század fordulóján az Istvánffyak építették. Az 1519-ben és 1526-ban említett, megerősített családi kúria az a castellum volt, amely 1543-ban került először török kézre, de Horváth Márk szigetvári kapitány egy időre visszafoglalta és átadta Istvánffy Pálnak. A család még 1560-ban is magáénak vallotta a castellumot, bár ekkor már végleg török kézen volt. A későbbi temető helyén terült el.

(Németh Béla: Szigetvár. Pécs, 1903, 168.; Holub József: A kisasszonyfalvi Istvánffy-család. Turul XXVII. (1909) 112–113.; uő: Istvánffy Pál. In Békefi Emlékkönyv. Budapest, 1912, 222–237.; Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Mon. Hung. V. Budapest, 1962, 17.)

Kisfalud, Túróc vm. (Stubnyafürdő, Sl. Turčianské Teplice)

1503 végén a Korom Bálinttól elfoglalt faluban a Majthényiak emeltették. Az ügyből keletkezett per kimenetele és a kastély további sorsa ismeretlen. A gyors építkezés tényéből fából emelt kastélyra lehet következtetni.

(1503: MOL Fkgy Révay-lt. Kisselmec, Blatnica V. 15.)

Kismarja, Bihar vm. (Hajdú-Bihar m.)

A 15. század végén vagy a 16. század elején a Kismarjai család építette a környéken elterülő tízfalvas uradalma központjaként.

A „castellum sive fortalitium”-nak írott kastély a Kismarjai Lukács és az Ártándiak között 1524-ban kötött örökösödési szerződés értelmében a középkor végén az utóbbiak tulajdonába került. Egykori helye a település északi részén a 18. század végén még látható volt.

(Csánki I. 635. – 1524: Dl. 36.616. és Csáky-lt. I. 2., 553. – Helyére: Takács Béla: Egy XVIII. századi kézirat Kismarja történetéről. A Déri Múzeum Évkönyve 1973, 204.)

Kistabor → Tabor, Varasd vm.

Kistapolcsány, Bars vm. (Sl. Topolčianky)

A 15. század közepén a Kistapolcsányiak építették 7–8 faluból álló uradalmuk mezővárosi központjában.

1458-ban adott parancsot Mátyás király Kistapolcsányi Lászlónak, hogy kastélyát, amelyből a megyének sok kárt okozott, és amelyből Sári Márton részbirtokost kizárta, azonnal rombolja le. A parancsból arra lehet következtetni, hogy a kastély – gyorsan lerombolható volta miatt – fából épült. A lerombolás valószínűleg nem történt meg, ugyanis 1467-ben a nyitrai káptalan tett panaszt, hogy a Kistapolcsányiak az ő erdejükből kivágott fából új kastélyt építenek. Az utóbbi 1511-ben még állt, egy 1536-ból származó adat szerint több kőház és egy torony emelkedett benne. Az utóbbi alkalommal a Záblátiaiak támadták meg és felgyújtották.

Helyén ma késő reneszánsz, részben klasszicista átépítésű kastély áll. 1990-ben az udvarában folyó ásatás alkalmával középkori falak kerültek elő, részben egy már a 13. században is erődített épületé, részben 14. századi kőépületek falai.

(1458: Dl. 15.215.; Haiczl Kálmán: A Kistapolcsányiak. Turul 1932, 30.; Csánki: Barsm. 289. – 1467: Csánki i. h. – 1511–1535: Haiczl i. m. 39., 47. – A mai kastélyra: É. Križanová: Kastiel Topolčiankach. PM 1954, 123.; PISOŇ 323–327.; SÚPIS III. 289–290. – Az 1990-ben folytatott ásatásra Matej Ruttkay: Tajomstvo kaštieľ v Topolčiankach. PM 3/1995, 16–19.)

Kisvárda, Szabolcs vm. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

Zsigmond király 1400-ban kiadott engedélye alapján a Várdaiak építették a 15. század elején.

A Kisvárda oppidumból, tíz szabolcsi, négy szatmári és két beregi faluból álló birtok központjában 1451-ben említik először az ott álló kastélyt. 1465-től épült helyére a romjaiban ma is létező vár, amely 1471-ban már állt.

(1400–1451: Kisvárda történetéből. Szerk. Éri István. Kisvárda, 1954.; Éri István: Kisvárda. Budapest, 1965, 6. – 1471: Csánki I. 506., 543.)

Klucs, Zágráb vm. (Ho., ismeretlen)

Építésének ideje és építtetője ismeretlen. 1481-ben királyi adományként kapta Frangepán István több más várral és kastéllyal együtt. 1495-ben Ozalj vára tartozékként cserélte el Frangepán Bernát Fabianics Györggyel.

(1481–1495: Frangepán-oklt. 158–160., 220–222.)

Knieszievc, Pozsega vm. (Ho. Knezevac)

Egyetlen említése az 1471. évi 29. tc., amely lerontását rendelte el.

(Csánki II. 390., 414.)

Komjáti I. Nyitra vm. (Sl. Komjatice)

A 15. század elején a Forgách család Miklós fia Miklóstól származó ága építtette a gimesi várhoz tartozó uradalmuk székhelyén.

1411-ben a család másik, Miklós fia Andrásról származó ága tiltakozott megépítése ellen. Ez lehetett az a kastély, amelyben a család közös költségen tartott zsoldosokat a husziták ellen, és amelyet 1444-ben Országh Mihály surányi várnagyi ostrommal foglaltak el. 1466-ban a Forgáchok panaszt tettek a Csúziak ellen, mert azok felgyújtották Komjátit és benne álló kastélyukat.

1491-ben két kastély állt Komjátiban, 1504-ben már három, a család különböző ágainak birtokában.

(1411: Dl. 58.840. – 1443: Dl. 59.276., 59.279. – 1444: Dl. 59.289., 59.292. – 1466: Dl. 59.543. – 1491: Dl. 59.809. – 1504: B. Szabó 1910, 695–697.)

Komjáti II. Nyitra vm. (Sl. Komjatice)

1412-ben emeltette a Zsigmond királytól 1408-ban kapott engedély alapján a Forgách család másik ágából származó Péter és fiai, az első ág tiltakozása ellenére. 1416-ban Kis János nevű várnagya szerepel.

1491-ben és 1504-ben még létezett. Ekkor elpusztulhatott, mert 1505-ben a családnak ebből az ágából származó Péter engedélyt kapott a királytól, hogy Komjátiban új kastélyt építtessen. Ez lehetett az a castellum, amelynek provizorát 1524-ben említették.

(1408: Dl. 58.826. – 1411–1443: Engel 1996, I. 345. – 1412: Dl. 58.881. – 1491: B. Szabó 1910, 694. – 1504: uo., 695–697. – 1524: Dl. 47.552.)

Komjáti III. Nyitra vm. (Sl. Komjatice)

1490–1491-ben az első kastélyt emeltető ágból származó Forgách Félix építtette. Az utóbbi évben a család másik két ágának tiltakozása nyomán rendelte el II. Ulászló a Mátyás király halála utáni zavaros időkben emelt castellum azonnali lerombolását, mivel azt Forgách Félix engedély nélkül építtette. Lerontására meg sem került sor, ugyanis 1498-ban Forgách Péter az ellen tiltakozott, hogy Forgách Félix kastélyát eladja. 1504-ben a fennálló három kastély között néhai Forgách Félixé Péter fiainak kezére került, s családi megegyezés szerint helyreállításához a többi ág is fizetni tartozott.

(1490–1491: B. Szabó 1910, 694–697. – 1498: Dl. 59.878. – 1504: Dl. 59.946.)

Komogojna, Zágráb vm. (Ho. Komogovina)

1417 előtt a Lipoveciek építtették. A család fiágon ekkor történt kihalta után a fiúsított Lipoveci Ilona kezével 1429-ben első férjéé, szomszédvári Tóth Lászlóé, 1436–37-től pedig a másodiké, Frangepán Mártoné. 1429-ben Mareasevich András, 1447-ben Freylich Vince volt a várnagya. 1442-ben és 1455-ben Frangepán új adományt kapott rá. 1447 és 1455 között a királyig jutó per folyt birtokáért Frangepán Márton és a Szerdahelyi rokonság, a debrentei Himfiek, a razinyakeresztúri

Bocskaiak, a Kávásiak és a Pápaiak közt, azonban eredménytelenül, mert a kastély Frangepán birtokában maradt. 1467-ben a Zrínyiek tiltakoztak, hogy Frangepán felkérje a királytól, azonban még 1481-ben is az ő kezében volt.

1485-ben Mátyás király a Bánfiaknak adományozta. Később Corvin Jánosé, 1504-ben tőle került Beriszló Ferenchez, Frangepán Borbála férjéhez.

(1417 előtt: Engel 1977, 132. – 1429–1455: uő. 1996, I. 345., 366. – 1442–1504: Frangepán-oklt. I. 335–336., 338–339., 380–382. és II. 11–12., 64–68., 74–79., 107–108., 156–157., 254. – 1447–1455: Dl. 38.906–38.908., 38.910., 44.563., 102.116., 102.505., 102.515., 102.524–525., 102.529., 102.533. és Iványi 1942, 14. sz. – 1504: Alsószlavóniai okmt. 259–260. – Szabo 1920, 65.)

Kontovc, Kőrös vm. (Ho. Grubišus Polje környékén)

1494 és 1512 között az Újlakiak kisebb birtokának központjában említett kastély, építtetői is ők lehetnek.

(Csánki: Kőrösm. 52.)

Konyha, Máramaros vm. (R. Bogdan Voda)

Feltételezhetően még a 15. század folyamán, talán a király által emelt kastély. 1522-ben II. Lajos a bányavárosokkal és a többi királynéi birtokkal adományozta feleségének „castellum Kona”-t.

(Csánki II. 449. és Casparis Ursini Velii de bello panonico libri decem. Wien, 1762, 318.)

Korompa, Pozsony vm. (Sl. Dolná Krupa)

A 14. század vége felé valószínűleg ifjabb Korompai János építtette, aki 1371 és 1397 között pozsonyi várnagy volt.

1403-ban Zsigmond király Korompai Osvátnak adományozta, mint annak István nevű testvérétől elkobzott kastélyt, amelyet az a pártütő Szaniszló jókői várnagynak adott át. Tőle Stibor vajda vette vissza és kérte magának. 1423-ban is a Korompaiak osztoztak rajta. 1452-ben és 1489-ben említik.

A jelenlegi, 1820 körül épült klasszicista kastély helyén állhatott.

(1371–1404: Engel 1996, I. 346. – 1403: ZsO II. 2426. – 1404–1406: ZsO II. 3346. és Wenczel 1874, 37., 130.; Jedlicska Pál: Kiskárpáti emlékek. Eger, 1891, II. 124. – 1423: MOL Fkgy Galántai Esterházy-lt. fasc. 85. no. 21. – 1452: Dl. 44.649. – 1489: Dl. 49.976. – A mai kastélyra: Súpis I. 312.)

Korpona, Hont vm. (Sl. Krupina)

1440 körül épített erősség, amelyet valószínűleg a bozóki prépostság emeltetett a királyi bányaváros védelmére.

1444-ben a prépostság fortaliciuma volt, a következő évben azonban már a kazai Kakas családé. 1466-ban várként említik.

(Bakács: Hontm. 62–64.)

Kosztajnica, Zágráb vm. (Ho. Hrvatska Kostajnica)

1417 előtt építették a Lipoveciek. Ebben az évben örökölte a család többi birtokával együtt a fiúsított Lipoveci Ilona. Kezével először szomszédvári Tóth Lászlóé, 1442-től második férjéé, Frangepán Mártoné. Őt 1455-ben V. László is megerősítette az akkor várnak nevezett Kosztajnica birtokában. Korábban, 1440-ben Erzsébet özvegy királyné a Cilleieknek adományozta, azok azonban nem tudták birtokba venni. 1447 és 1455 között Frangepán Márton a razinai Bocskaiakkal és a debreentei Himfiakkal pereskedett a Lipoveci örökségen, amelynek irataiban a kastély is szerepel. 1464-ben Mátyás király erősítette meg Frangepánt a birtokában. 1471-ben Frangepán a kastélyt Besenyőd Jánosnak adta át, aki 1478-ban királyi adománylevelet is kapott rá.

1420 és 1429 között Tóth László várnagyai Totarics Fábrián, Miklós deák és Nagy Benedek, valamint Tatár Pál és Myclinus voltak. 1481-ben Matkó nevű várnagyát gyilkosságért ítélték el.

Romjai az Una mentén a század elején még álltak.

(A Lipoveciek örökségéről: Engel 1970, I. 356.; uő. 1977, 32. és uő. 1996, I. 347. – 1424: Blagay-oklt. 261–270. – 1442–1481: Frangepán-oklt. I. 335–339., 366–370., 377–382. és II. 5., 7., 10., 12., 64–68., 74–79., 107–108., 119–120., 149–150. – Romjaira: Szabo 1920, 65–66., alaprajza: 62, fényképe: 63.)

Kosztormánszentdénes, Valkó vm. (Ho. Babina Greda mellett)

1481 előtt a Garaiak építették. Egyetlen alkalommal, 1505-ban említik, amikor garai Bánfi Lőrinc és hlapsityi Kishorvát János kapta meg a királytól. Az adománylevélben szereplő többi birtok: Cseverna, Gara és Szlakovc kastélyai az előző évszázadban a Garaiaké voltak, ezek szerint a kosztormánszentdénesit is ők emeltethették. A Száva mentén elterülő, tizenhárom falut magába foglaló uradalom központja volt.

(Csánki II. 271–272., 371. – Szabo 1920, 144.)

Kovácsháza, Csanád vm. (Mezőkovácsháza)

Az 1463-ban feltűnő településen, amely 1489-ben már oppidum, a falut birtokló szentdemeteri Bessenyei Benedek kastélya állt. A tatárok által a 16. század végén elpusztított középkori Kovácsháza a mai településtől délre, a Szárazér jobb partján terült el.

(1463–1596: Borovszky: Csanádm. II. 309–313., Blazovich 1985, 111., Blazovich 1996, 176.)

Kovár, Hont vm. (Sl. Koláry)

A 14–15. század fordulóján a Kováriak építhették, 1403-ban már állt. Ekkor Szécsényi Frank vajda engedte át Podhorcsányi Péternek, aki viszont a sági konvent előtt kötött birtokegyezséget a Zsigmond király elleni lázadásuk miatt a kastélyt és

birtokaikat elvesztett Kováriakkal. A 15. századi forrásokban a Kováriaknak csak kúriájuk szerepel, amely azonban az ilyen elnevezés mellett lehetett erősített is.

(1403: ZsO II. 2771. és Reiszig Ede: A Kováriak. Turul 1909, 167. – A 15. századi adatok: Bakács: Hontm., ahol a Kovár címszónál castellum nem szerepel.)

Körmend, Vas vm.

A 15. század első felében, valószínűleg az idősebb Szécsényi László építtette. Első említése 1459-ből származik, amikor már az Ellerbach családé volt. Ők ezt megelőzően szerezték meg a Szécsényi-örökösöktől. 1467-ben Kristóf nevű várnagyát említik.

1496-ban az Ellerbach család utolsó tagja, János adósságai fejében Bakócz Tamásnak engedte át a kastélyt, akitől az Erdődyek örökölték, azonban csak 1500-ban, hosszabb pereskedés után tudták megszerezni.

A város 17. század végi térképén négyzetes alaprajzú, négy sarkán kerek toronyokkal és nyugati oldalán az épület elé nyúló kaputoronnyal megépített épület. 16. és 17. századi építési adatai alapján megállapítható, hogy az épület négy szárnyából a kaputorony mögötti volt az első, s így az lehet a középkori. Reneszánsz és barokk átépítésben ma is áll (104. kép).

(1459: D. 213.795. – 1467: OL Fkgy Esterházy cs. cseszneki lt. fasc. 22. no. 33. Mindkét adatot Bándi Zsuzsa levéltárosnak köszönöm. – 1496–1520: Csánki II. 714., 723. és Iványi Béla: Képek Körmend múltjából. Körmend, 1943, 17–20., valamint Balogh 1955, 74. – A középkori állapot rekonstrukciójára Koppány Tibor: Körmend városának építéstörténete. Körmend, 1986, 20–22. és az 5. kép.)

Kővályú, Szerém vm. (Yu. Újvidéktől keletre, a Duna jobb partján állt)

A 15. század elején a berekszói Hagymásiak építtették. 1419-ben várnagyát említik. 1462-ben, amikor a Hagymásiak birtokaikban testvérükké fogadták Szentgirolti Jánost, még mindig az övék volt.

(Csánki II. 233., 248., 257. és Engel 1996, I. 351.)

Kővár → Hévíz, Körös vm.

Kracinovec, Körös vm. (Ho. Ismeretlen, Podravska Slatina körül)

A zágrábi püspökség zalatnoki birtoktestéhez tartozó kastély, 1473-ban és 1495-ben említik, az első alkalommal alvárnagyát is.

(Csánki: Körösm. 55. – 1473–1495: Zágrábi kpt. lt. Loci cred. II. 186. Engel Pál szíves közlése.)

Krakován, Nyitra vm. (Sl. Krakovany)

Zsigmond király 1406-ban Stibor vajda részére kiadott privilégiumlevelében szerepel. A kastélyt a Pozsony megyei Korompával és Szakacsánnal együtt ő foglalta el a Nápolyi László pártjára állóktól.

(1406: CD X/3. 154. és Wenczel 1874, 130.)

Krassó, Baranya vm. (Ho. Karaševo, Valpó–Valpovotól délre)

1437 előtt épült a vránai johannita perjelség birtokán, akkor említik először.

1437-ben Tallóci Matkónak, a perjelség gubernátorának, 1440-ben Tallóci Franknak mint honorbirtokosnak a kezén volt. 1454 körül a Marótiak ostrommal igyekeztek megszerezni. 1457-ben Szilágyi Erzsébet zálogosította el Vizlai Jánosnak. Közben változatlanul a vránai perjelség birtokai közé tartozott. 1495-ben kobozta el II. Ulászló, és az alatta levő mezővárossal és a hozzá tartozó 48 településsel bajnai Both Andrásnak adományozta. 1463-ban és 1471-ben várnagyait. 1506-ban várként szerepel.

(1437–1440: Engel 1996, I. 353. – 1454–1506: Csánki II. 475., 549. Bonahida-Krassó címszónál. – 1457: Dl. 93.279. – 1463–1471: Csánki II. 456., 500. – 1495: Engel Pál: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája. TSz 1997, 307.)

Kristallóc, Kőrös vm. (Ho. Kreštelovac)

1427 előtt épült. Zsigmond király az örökös nélkül elhunyt Kristallóci Tamás castellumaként ekkor adományozta Bocskai Miklósnak és Meksei Imrének. Később Albeni János püspöknek zálogosította el, végül 1428-ban Geréci Szerecsen Miklósnak és Török Józsnak adta. A mezővárosi rangú településhez tizenhét faluból álló uradalom tartozott. 1430-ban Geréci Szerecsen és Török adományozottaknak engedélyezte, hogy kőből építtessék újjá, azelőtt tehát fából volt. Török Józsa részét a király először elkobozta, de 1437-ben visszaadta neki. Szerecsen Miklós fia Jánostól 1454-ben Nagy Simon, Hunyadi familiárisa vásárolta meg a másik felét, de amikor 1456-ban V. László jószágvesztésre ítélte, részét Vitovec János kapta meg. 1471-től részben vásárlással, részben királyi adományként Gerebeni Lászlóé, majd vejéé, Batthyány Boldizsáré a középkor végéig.

(1427–1456: Engel 1996, I. 354. – 1428: Dl. 100.445. – 1430: Dl. 100.478. – 1430–1471: Csánki: Kőrösm. 46–47.)

Kustyelorc, Kőrös vm. (Ho. Gušcerovec)

Feltételezhetően a 15. század első felében a szenternyei Kustyer család emeltette. Tőlük 1473-ban litvai Horváth Damján szerezte meg. 1475-ben özvegyéé és Horváth Péteré volt. 1490-ben Péter eladta Gyulai Jánosnak. 1502-ben már Pekri Lajos kezén volt.

1475-ben a fortaliciumot kaputornya kivételével Horváth Péter és néhai Horváth Damján özvegye, Balassa Lászlóné között osztották fel. A kapu közös őrzésben ma-

radt. A főépületben a pince felett egy szoba, egy kéményes ház és három kamra volt. A régi épület a hozzá csatlakozó konyhával és a három kamra közös használatban maradt. Az egyik kamrában puskaport tartottak. A „párkány”-ban – a kastély külső udvarán – új konyha és mellette kis kamra, nagy kamra és még további két kis kamra volt, ezenkívül gabonás és sütőházat is említenek benne.

(Csánki: Kőrösm. 9–10. – 1473: Dl. 33.359. – 1475: Dl. 45.620., 65.952. és a Balassa cs. lt. 1990, 410. reg. – 1490: Dl. 33.360. – 1502: Dl. 32.884.)

Kutenya, Kőrös vm. (Ho. Kutina)

A décsei Rohfiak 1494 előtt épített és Dianovec várának birtokához tartozó kastélya, Décse mezővárossal és uradalmával.

(1494: Csánki: Kőrösm., 27.)

Kutyavár → Diód, Pilis vm.

Lábatlan, Esztergom vm.

1502 és 1510 között bajnai Both András építtette. A falut 1502-ben vette meg néhai Lábatlani Gergely örököseitől a plébániatemplom közelében levő nemesi kúriával. 1511-ben már az ottani castellumot említik, amely feltételezhetően az 1500-ban szereplő kúriából épült. 1520-ban is nemesi kúriaként szerepel. Későbbi sorsa ismeretlen.

(1500: Dl. 75.722. – 1502: Balassa cs. lt. 1990, 461–462. reg. – 1511: Dl. 75.760. és 106.083. – 1520: Dl. 75.795. A levéltári adatokat Simon Zoltánnak köszönöm.)

Ladomér, Sáros vm. (Sl. Ladomirov)

A 15. század közepe táján az olnadi Cudar család építtette. Először 1458-ban említik. 1470-től a Cudarokkal kötött örökösödési szerződés alapján a Rozgonyiaké. 1495-ben id. Rozgonyi János és Osvát leányait iktatták birtokába. 1519–1520-ban Rozgonyi ifjabb Istváné.

(1458–1493: Csánki I. 281. és Tóth 1910, II. 245. – 1493: MOL Fkgy Szepesi kpt. orsz. lt. Scr. 4. fasc. 1. no. 21. – 1520: Dl. 23.271.)

Lak, Somogy vm. (Öreglak)

Az 1440-es évek elején valószínűleg Túz Péter somogyi alispán, Újlaki Miklós familiárisa építtette.

Az 1464. évi 10. tc. vette ki azon országgyűlési rendelkezés hatálya alól, amely az Albert király halála után emelt kastélyok lerontását kötelezővé tette. Laki Túz Péter fia, János 1481-ben királyi engedéllyel elhagyta az országot, birtokait átadta a királynak. A laki kastélyt a hozzá tartozó birtokkal 1482-ben Corvin János kapta meg. Mátyás halála után János herceg a Pokiaknak engedte át, 1492-től azonban ismét az övé volt. Corvin halálát követően a Túz rokonság visszapерelte. 1503-ban

laki Túz Zsófia, szomszédvári Hennig Andrásné birtokában volt. A velük kötött örökösödési szerződés értelmében 1504-ben Bakócz Tamást és az Erdődyeket iktatták birtokába. 1511-ben már enyingi Török Imréné, aki 1513-ban Hédervári Ferencnek adta tovább. 1521-ben Nándorfehérvár feladása miatt Lakot is elkobozták tőle, és még abban az évben Batthyány Ferenc, 1522-ben Korlátkövi Péter és Sárkány Ambrus, végül Bakics Pál nyerte el. A 16. század elején árokkal és azon belül kőfallal körülvett építmény volt, amely az 1540-es években végvár lett.

A jelenlegi plébániatemplom helyén állt.

(1464–1543: Békefi 1907, 272–273. és Engel 1996, I. 356. – Túz János személyére Fügedi 1970, 39., 58., 107–119., 133–135., 137. és Engel 1970, 299., 313., valamint uő. 1996, II. 248. – 1490–1492: Csánki II. 574.; Fraknoi 1888, 111–113.; Schönherr 1894, 176., 180. – 1503: Dl. 21.205. – 1511: Dl. 67.880. – 1513: Dl. 49.112. – 1514: Dl. 39.339. – 1514–1523: Héderváry-oklt. I. 533., 535., 539., 574., 580. és Wenczel 1859, 16–17. – 1521: Dl. 101.551–553. és Batthyány-lt. AA. Alm. 3. Lad. 5. no. 9. – 1522: Dl. 23.617. – 1523: Dl. 103.151.)

Lanka, Valkó vm. (Ho. Haraštin)

Ismeretlen időben épített kastély, amelynek lerontását 1471-ben rendelte el az országgyűlés.

(Csánki II. 328.)

Latkovina → Mogor, Kőrös vm.

Lesznica, Zágráb vm. (Ho. Lesnicki grad, Zrin vagy Pavlovcani körül)

1484-ben és 1509-ben a Zrínyiek castelluma. Az első időpontban Neorych Iván, az utóbbiban Woythysyich Péter nevű várnagyát említik.

(1484–1509: Dl. 33.994., Zágrábi kpt. Lt. Loci cred. II. 249., 282. Engel Pál közlése)

Letenye, Zala vm.

Az 1533-ban és 1540-ben említett castellum középkori eredetű lehetett, egyrészt mert az 1526 utáni másfél évtizedben a Mura mentén még nem épültek új végvárak, másrészt mert a felsőlindvai Szécsiek (Szécsi-) Sziget nevű kastélyával együtt sorolták fel, amely középkori volt, s végül mert a Szécsi-birtokok zárt tömbjében helyezkedett el, amely a 16. század közepéig középkori állapotában és szervezetében maradt. Szigettel közös várnagya 1533-ban Ladislavics János.

(1533: OL R 284. Véghely Dezső gyűjteménye 4. cs. f. 4. – 1540: MOL NRA Fasc. 351. no. 27.)

Levács, Orbász vm. (Ho. Ljevac)

1449 előtt a dobrakucsai Nelepeciek építették. Ebben az esztendőben zálogosították el Velikei Miklósnak és Tamás bosnyák király testvérének, Radivojnak. 1496-ban már báni kastély. Akkor Batthyány Boldizsár adta át utódainak, Kanizsai László és Bebek János jajcai bánoknak. 1501-ben bevette és felégette a török, a következő évben azonban királyi parancsra Batthyány Boldizsár újjáépíttette.

(1449–1502: Alsószlavóniai okmt. 175–180., 249., 253–255., 257.)

Leve, Valkó vm. (Ho. Lipa)

A 15. század közepén építtethette a Levei család, 1487-ben már állt. Leve oppidumot 1450-ben kapta új adományul a Levei család és az aranyáni Józsák. 1487-ben a Józsáké, 1488-ban dabasi Isti Péter özvegyéé, ekkor 14 falu tartozott hozzá. A század végén Geréb Péter nádoré, 1503-ban az ő örökségeként Corvin Jánosé, utána a garai Bánfiaké Berzétémonostora és Ivánkaszentgyörgy kastélyaival, amelyeknek sorsában osztozott.

(1450–1488: Csánki II. 272., 284., 373. – 1487: Dl. 46.071. – 1503: Schönherr 1894, 289.)

Lipa, Zágráb vm. (Ho. Lipa, Károlyvárostól délnyugatra)

1471-ben Frangepán Márton castelluma, illetve az ő familiárisáé, Tepcsics Vljajé. 1517-ben Korbáviai Jánosé, 1517–1520-ban a modrusi Frangepánoké.

(A kastélyra vonatkozó adatokat Engel Pálnak köszönöm.)

Lipovec, Zágráb vm. (Ho. Lipovac várrom, Slani Dol alatt)

Lipovec vára alatt álló castellum (a várral közös várnaggyal), amelyet Frangepán Márton halála után Corvin János kapott meg. A várat Corvintól gersei Pethő Tamás szerezte meg, aki 1519-ben cserébe adta Bakócz Tamásnak és az Erdődyeknek. A vár alatti castellum feltételezhetően osztozott a vár sorsában.

1489 előtt Geréb Mátyás horvát–szlavón bán nagy lóistállót építtetett a kastély előtt, amely eszerint báni igazgatás alatt volt, s benne a déli határt védő lovasságot szállásolták el. 1489-ben fegyverzeteként nyolc szakállaspuskát soroltak fel.

(Kubinyi 1992, 65–66., 68–69.)

Lubina, Zágráb vm. (Ho. Ljubina)

A Blagaiak kastélya volt, 1485-ben az ő várnagyuk az a Dobrovesics Bertalan, aki a Zrínyiek birtokain hatalmaskodott.

(1485: Blagay-oklt. 399.)

Lucska, Ung vm. (Vámoslucska, Sl. Lučky)

A 15. század első felében a nagymihályi rokonsághoz tartozó Lucskaiak építették. Először 1443-ban említik.

A település részben Nagymihály várához tartozott. A Lucskaiak birtokrészeit 1484-ben kilenc faluval és a bukolci kastéllyal Básti Lászlónak adták zálogba.

(1443–1484: Csánki I. 385., 394., 405. és Engel 1996, I. 363.)

Ludány, Nyitra vm. (Sl. Ludanice)

A 14. század végén valószínűleg Ludányi Péter építtette. 1403-ban ugyanis az ő fiaitól, Tamás egri püspöktől, István macsói bántól és Lászlótól kobozta el Zsigmond király, mert Nápolyi László pártjára álltak. 1412-ben kegyelmet nyertek, és birtokaikat 1421-ben visszakapták.

1403 és 1421 között Stibor vajda familiárisának, Skorzini Donin lietavai és bolondóci várnagynak a kezén volt, tőle váltotta vissza Ludányi László. 1425-ben arra is engedélyt kaptak a Ludányiak, hogy a kastély helyén kővárat vagy erősséget emeltesse. Erre nem került sor, 1434 és 1530 között castellum létéről szólnak a források. 1481-ben a család egyenes ágának kihalta után Mátyás király a Dovorányiaknak adományozta, 1493-ban Rafaelé. A Ludányi-rokonság tiltakozása ellenére 1514-ben, 1515-ben, 1520-ban és 1523-ban is az övék volt. 1514-ben Dovorányi Rafael birtokközpontja nyomán már Ludányi néven szerepel.

(1403: CD X/3. 154. és Engel 1977, 43.; uő. 1996, I. 363., II. 150. – 1421: CD X. 6., 401–403.; CD X. 8., 62., valamint Galgóci Erdődy-lt. Lad. 25. Fasc. 2. no. 6–7. – Skorzini Doninra: Engel 1977, 57. és uő. 1996, II. 214. – 1425: Tóth-Szabó, 355.; Károly János: Oklevelek gr. Nádasdy Ferenc nádasdladányi levéltárából. h. n. é. n., 5. és Véghely Dezső: A Ludányi nemzetség okmányai. Győri történelmi és régészeti füzetek III. Győr, 1865, 29–30. – 1434: Dl. 49.056. és Tóth-Szabó, 365. – 1481: Dl. 47.003. és Véghely i. m. 223., 227. – 1493: DF 273.167. – 1512: Véghely i. m. 228–229. – 1514: Szerémy–Ernyey: A Majthényiek és a Felvidék. Budapest, 1912, 371–377. – 1520: Dl. 47.395. és Véghely i. m. 230. – 1523–1525: Galgóci Erdődy-lt. Lad. 25. Fasc. 3. no. 19. és Fasc. 2. no. 12.)

Ludbreg, Kőrös vm (Ho. Ludbreg)

A 15. század második felében váltakozva szerepel castellum és castrum elnevezéssel. Eredetileg a Ludbregieké, tőlük 1454 előtt zálogként szerezte meg Túróci Benedek, és 1464-ben adományul megkapta a királytól. Később, 1484-ben, 1492-ben és 1495-ben utódaié.

(1454–1495: Engel Pál szíves közlése – 1484: Dl. 100.976. – 1492: Dl. 32.399.)

Lugos vagy Újlugos, Temes vm. (R. Lugoj)

A 15. század közepe táján valószínűleg Hunyadi János építtette, ugyanis a Temes megyén belül külön kerületet alkotó Lugos mezőváros és a hozzá tartozó uradalom a század közepén a Hunyadiak birtokában volt. Az először 1464-ben említett kas-

télyt akkor a dengelegi Pongrác család kapta meg. 1501-ben Corvin Jánosé, később özvegye kezével Brandenburgi Györgyé. 1515-ben ő adta el Haraszti Ferencnek, 1516-ban Haraszti pedig vejeinek adta át. Így került Lévai Zsigmondhoz, s tőle Zsófia leánya férjéhez, Forgách Ferenchez.

(1464: Engel 1970, 308. 12. jegyz. – 1501: Dl. 37.739. – 1508–1552: Pesty: Krassóm. II. 1., 317–322., 484–485. – 1515: Dl. 60.031. Az 1367-ben és 1386-ban itt említett várra vonatkozó adatok az ugyancsak Temes megyei Zsidóvárra vonatkoznak: Engel 1977, 133., 170–171.)

Lukavec, Zágráb vm. (Ho. Lukavec területén)

1481-ben laki Túz János kastélya volt. A még ebben az évben Velencébe költöző Túz birtoka először a királyé, 1488-tól Corvin Jánosé. 1509-ig Corvin özvegyéé. 1505-ben enyingi Török Imre kezén volt, 1506-tól Brandenburgi Györgyé, még 1520-ban is. 1504-ben a Rakonokkal együtt vallotta sajátjának Henning András.

1482-ben királyi várnagya Zöld Antal, 1489-ben Corviné Blasychevych András. Brandenburgi György várnagya 1511-ben Pán Péter, 1518-ban Frodnahár Zsigmond.

Helyén ma késő reneszánsz kastély áll.

(1481: Blagay-oklt. 391. – 1485–1488: Engel 1970, 299., 311. – 1520: Mon. Rust. 378. – A várnagyokra, valamint Török Imre birtoklására és Henning bevallására vonatkozó adatokat Engel Pálnak köszönöm. – A mai kastélyra Szabo 1920, 62. és Vladimir Markovic: O baroknim dvorcina u Hrvatskoj. Radovi Instituta za parijest umjetnosti 11. Zagreb, 1988, 142.)

Macedónia, Temes vm. (R. Macedonia)

1400 előtt Macedóniai Péter fia Miklós építtette.

A kastély a hozzá tartozó uradalom felével 1406-ban a Dóciakhoz került zálogba, akik azt 1478-ban szerezték meg véglegesen. Feltételezhetően fából épült, erre utalhat az 1390-es adat, amelyben javításához fát kértek.

(1390: ZsO I. 1549. és Pesty: Temesm., I. 301. – 1390–1478: Csánki II. 13., 76. – 1390–1419: Engel 1996, I. 363. – 1406–1478: Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története. IV. Makó 1947, 56.; K. Obermayer–Horváth 1959, 781.)

Mácsalaka, Arad vm. (R. Macea)

A 15. század közepén emeltették a szeri Póság. A falu eredetileg a szódi kastély uradalmához tartozott, s valószínűleg a kastély felépülte után sem lett önálló uradalom székhelye. 1471-ben, szeri Pósa István örökös nélküli halála után a királytól guti Országh Mihály nádor és nádasdi Ongor János kapta meg. A következő évben az özvegy tiltakozása ellenére fegyverrel foglalták el a Póság három más kastélyával együtt.

A szódi uradalom 1506-ban a Pósa család leányági örökösöként a gersei Pethőké lett. Adománylevelükben, valamint egy 1520-ból származó peres iratban Mácsa-

laka akkor is a szödi uradalomhoz tartozó faluként szerepel, kastélyt nem említenek benne. Feltételezhető, hogy az épület az 1472-es ostrom alkalmával elpusztult.

(1471–1520: Pesty: Krassóm. III, 427–437., 483–484. – 1472: Juhász 1962, 421.)

Majkovc, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen, Caglić környékén lehetett)

A 15. század második felében épülhetett, építtetője ismeretlen. 1484-ig királyi adományként Váradi Péter kalocsai érsek Máté nevű öccsége, akitől Mátyás király az említett évben, bátyja fogságba vetése után kobozta el. 1486–89-ben királyi birtokként Ráskai Balázs budai provizor kezelte. 1489-ben castellum Majkovcot Mátyás király udvari szobrászának, a Giovanni Dalmataként ismert traui Johannes Duknovićnak adományozta. 1490-ben, Váradi Péter kiszabadulása után Váradi Máté részére Beriszló Bertalan fegyverrel foglalta el. 1498-ban Váradi Máté, illetve Duknović eladta Beriszló Ferencnek. 1503-ban II. Ulászló a mohamedánból kereszténnyé lett Hadar vajdának adományozta, de uradalma még 1517-ben is Beriszlóé volt.

(1484–1490: Váradi Péter 1496. február 22-én kelt levele a császári káptalanhoz: V. Kovács Sándor 1971, 374. és Horváth Alice: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései. MÉ XXXVI. (1987) 79. – 1486–1503: Csánki: Kőrösm. 38. – 1489: HOKlt. 439–441., valamint Balogh Jolán: Johannes Duknovich de Tragurio. MÉ VIII. (1959) 265. és uő. 1966, 148., 193. irodalommal.)

Makó, Csanád vm.

Valószínűleg a 16. század elején emeltették a Telegdiek, vagy a velük rokon Makófalviak. A mezőváros birtokában a két család osztozott. Csanád, Arad és Temes megyében mindkettőnek 28–28 faluból álló uradalma volt. Az 1516-ban már álló kastély feltételezhetően a Telegdieké volt.

(Borovszky: Csanádm. II. 349–352. – Blazovich 1996, 196. csak 1528 után emelt kastélyként ír róla.)

Máramarossziget → Sziget, Máramaros vm.

Marcali, Somogy vm.

A 15. század első felében építették a Marcaliak, 1456-ban már állt. A Báthoriakkal 1474-ben kötött örökösödési szerződés értelmében 1487-től azoké lett. 1532-ben Pekry Lajos, a királyi lovasság kapitánya foglalta el és kifosztotta. Az 1540-es évektől a végvárak közé került, 1568-ban a törökök elfoglalták és lerombolták.

A település nyugati szélén emelkedő, Várszeg nevű dombon, a Jókai és a Vár utcák által határolt területen volt.

(Csánki II. 579. a kastély említése nélkül. – 1456: Pettko Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. TT 1901, 207. és Marcali története. Várostarténeti tanulmányok. Marcali 1991, 51., 74–76., 81., 88., 110., 125. – 1532: MOL NRA Fasc.

817. no. 16. – 1568: MOL Batthyány-lt. Missiles no. 31. 688, 32.771–772. – Helyére: Magyar 1974, 22–23.)

Márkusfalva, Szepes vm. (Sl. Markušovce)

1507-ben építtette korábbi kúriája felhasználásával Máriássi István. 1526 után a löcseiek elfoglalták és lerombolták, de hamarosan újjáépült. A falu felett emelkedő dombon, a középkori templom mellett, reneszánsz és barokk átépítésben, romosan ma is áll (55. kép).

(1507: Dl. 75.037. és Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára. Lőcse 1907, 82. – PISOŇ 1973. – Slivka–Vallašek 1991, 155–159. – Felmérési rajzai: A budapesti M. Kir. Állami Felső Építő Ipariskola 1913. évi szünidei felvételei. II. 1–11.)

Marót, Esztergom vm. (Nyergesújfalu)

1388 után Kanizsai János esztergomi érsek emeltette, feltételezhetően már akkor erősített formában. 1487 és 1490 között Estei Hippolit érsek építtette tovább, kastélyként.

A Maróthoz tartozó birtokot, amely a Bajótiaké volt, 1388-ban kapta meg az érsek. 1396-ban és 1399-ben Kanizsai János itt keltez okleveleket, az utóbbi alkalommal rezidenciájaként említi. 1400 és 1402 között Zsigmond király adott ki itt okleveleket.

A 15. század végi átépítésre vonatkozó adatok szerint emeletes épület volt toronnyal, amelybe márványból készítettek ablakkereteket Jacopo és Michele kőfaragók. Mellettük János asztalosmester, Bálint üveges és Kaza György kályhás dolgozott a szakirodalom szerinti vadászkastélyban.

(MRT 5, 15/12–13. lelőhely. – Dercsényi Dezső–Zolnay László: Esztergom. Budapest, 1956, 27.; Voit Pál: Kaza György, Estei Hippolit esztergomi kályhása. MÉ IV. (1954) 114., 121. és uő.: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. Művészettörténeti Tanulmányok. Budapest, 1957, 48–59., valamint uő.: I codici modenese di Ippolito d'Este e la costruzione edili a Esztergom. AHA V. (1958) 292–293.; Fügedi Erik: Az esztergomi érsekiség gazdálkodása a XV. század végén. Sz 1960, 88–122., 505–554.; Zolnay László: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. Művészettörténeti Tanulmányok. Budapest, 1961, 221–223.; Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest, 1981, 490.)

Martonfalva, Vas vm. (Bérbaltavár)

1450 körül a martonfalvai Lacza testvérek, Mátyás, Lukács és György, Újlaki Miklós familiárisai építtették.

A falut 1443-ban kapták hűségese szolgálataikért. 1452-ben Hunyadi János az újonnan épített erősség lerombolását rendelte el, mert azt engedély nélkül emelték. A parancsot a Dunántúlt kezében tartó Újlaki árnyékában valószínűleg nem lehetett végrehajtani, s az engedélyt 1455-ben éppen az ő kérésére kapták meg a Laczák, facastellum építésére.

1483-ban a falu zálogként az alsólindvai Bánfiakhoz került, 1487-ben pedig a bajnai Both család szerezte meg. Az ezekről szóló oklevelek a castellumot már nem említik.

Helye a Bérbaltavártól délkeletre, a zalai megyehatáron fekvő Osztavárral azonos, ahol tíz méter széles és két méter mély árokkal körülvevett, 50×46 méter kiterjedésű terület közepén épületet jelző kisebb kiemelkedés látható.

(1443–1445: Dl. 13.733–734., 13.743., 13.865. – 1443–1455: Engel 1996, I. 365. – 1455–1487: Csánki II. 774., 834. – 1452: Csánki i. h. és Holub I. 307., 97. jegyz. – 1455: Dl. 14.945. – Helyére Ruzsa Károly: A Lacza család castelluma Martonfalván. VHK 1992/1, 66–70.)

Martonics, Szerém vm. (Yu. ismeretlen)

A 14–15. század fordulóján a kalocsai érsekség építtette. A királyi várak 1437-ből származó jegyzékében az érsekség gubernátora, Tallóci Frank kezén levő kastélyként szerepel.

(Csánki II. 233.; Engel 1977, 204. és uő. 1996, I. 365.)

Márványkő → Mihályfalva, Vas vm.

Marzsina, Temes vm. (R. Margina)

A 15. század folyamán a Hunyadi-család építtethette, a település ugyanis 1439-től volt az ő mezővárosuk, uradalmában 16 faluval. Kastélyát először 1504-ben említik, ekkor Hátszeg és Monostor castellumokkal együtt Hunyad várához tartozott. 1482-től azokkal együtt Corvin Jánosé, 1511–15-ben Brandenburgi Györgyé.

(1439–1519: Pesty, Krassóm. II. 2., 23–32., III. 503., 511., IV. 498–505., valamint Csánki II. 19. és V. 51. – 1504: Dl. 21.331.)

Matucsina, Baranya vm. (Ho. Motičina)

A Horváti lázadásban szereplő Matucsinaiak elkobzott birtokait az itteni vár helyével együtt a Marótiak kapták meg, a kastély építtetői tehát ők lehettek. 1469-ben Matucsina Gábor kalocsai érsek váltotta ki a hozzá tartozó húszfalvas uradalommal a Marótiak kezéből. A kastélyról 1462 és 1469 közötti adatok maradtak. 1520-ban kúriaként említik, ez azonban nem zárja ki, hogy erődített volt.

(1387–1395: Engel 1996, I. 366. a castrumra vonatkozó adatokkal. – A castellumra: Csánki II. 456., 506. és Csánki 1893, 221–225., valamint Bónis 1971, 226.)

Megyer, Békés vm. (Mezőmegyer területén)

1469 előtt a Hunyadiak familiárisi körébe tartozó gerlai Ábránfi Tamás építtette. A falu nagyobb része az Ábránfiak 18–20 településre terjedő birtokához tartozott, és a középkor végéig a családé maradt. 1556-ban pusztult el.

(1469: Csánki I. 647., 656. és Karácsonyi: Békésm. II. 226–227. – 1469–1556: Blazovich 1996, 205–206.)

Megyericse, Körös vm. (Ho. Medjurić)

Az időnként Vasmegyericseként is szereplő településről elnevezett Megyericseieké volt, akiktől Zsigmond király hűtlenségük miatt vette el. 1403-ban Megyericse mezővárossal és az ott álló kastéllyal Berencsi István királyi sáfárnak, Besenyő Pál bánnak és Hardi Miklósnak adományozta. Később a Marótiak kapták meg, 1448-ban is az ő kastélyuk volt. A család kihalta után, 1476-ban Drágfi Bertalan kapta meg, 1489-ben elcsereélte volna a Paksiakkal, a csere azonban nem jött létre. 1497-ben a Kanizsaiakkal cserélték el Debrő váráért, bár 1501-ben még Drágfi kezén volt. A középkor végéig, így 1507-ben és 1514-ben is Kanizsai-birtok.

1466 előtt Szentmártoni Franciás Benedek és Paczlai László, 1467-ben pedig Pakai István nevű várnagyát említik. 1489-ben és 1501-ben nevének említése nélkül szerepel várnagya.

(1403: ZsO II. 2686. – 1403–1476: Csánki: Körösm. 40. – 1403–1448: Engel 1996, I. 455. – 1466 előtt: Zágrábi kpt. hh. lt. II. 139. – 1489: Dl. 102.237. – 1497: Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. Turul LV. (1941) 76. – 1501: Dl. 104.094. – 1524: Soproni oklt. II. 621.)

Meggyes, Szatmár vm. (Aranyosmeggyes, R. Medieşul Aurit)

A 15. század közepe körül a meggyesaljai Móroc család valamelyik tagja emeltette.

Meggyes oppidum a Szinyér várához tartozó Szamos menti, félszáz településből álló uradalom székhelye volt. Kastélyáról az első híradás 1484-ből származik. 1490-ben Móroc István örökösödési szerződést kötött a Báthoriakkal és a Perényiekkal, akik ennek alapján 1495-ben meg is kapták a kastélyt. Már 1493-ban közösen tiltottak mindenkit Szinyér vára és Meggyes castellum seu fortalicium elfoglalásától. A század legvégén a Drágfiak pereskedtek érte, azonban a középkor végéig a Báthoriaké maradt, 1494-ben már ők az egyedüli birtokosok.

A 16–17. században falainak felhasználásával reneszánsz kastély épült a helyére, amely ma rom.

(1484–1490: Csánki I. 466., 469.; Maksai 1940, 175–176. – 1484: Jakó 1990, I. 2503. reg. – 1490: Dl. 71.026. és Soproni oklt. II. 562. – 1491: Dl. 71.034. – 1493: Dl. 24.580., 71.049. és Jakó 1990, II. 2842. reg. – 1494: Dl. 71.051. és 20.162. – 1495: Dl. 20.306. – 1504: Csáky-oklt. I. 2, 501–502., 506. – A reneszánsz kastélyra: B. Nagy 1973, 370.)

Mérgecs, Győr vm. (Győr-Sopron-Moson m.)

A 15. század közepe előtt a mérgesi Pokiak építették névadó birtokközpontjukban. A kastélyról szóló egyetlen ismert adat 1447-ből származik, eszerint az Albert király halálát követő zavaros időkben szerdahelyi Dancs Pál és Csigeti Imre ostromolták.

(1447: Dl. 14.072.; Csánki III. 552., 575.)

Mesteri, Vas vm.

A 15. század végén valószínűleg Mesteri Bernát építtette az egykori Felsőmesteriben.

A kastélyról szóló első híradás 1532-ből származik, amikor a Kőszeg felé vonuló török had előtt megnyitotta kapuját. 1543-ban Mesteri János és György osztozott atyai örökségén, közte a kastélyon. Ők annak a Mesteri Bernátnak voltak a fiai, aki 1500-ban kapott a királytól címereslevelet, 1502-ben pallosjogot, de még ez év végén vagy a következő elején elhunyt. A kastély építtetőjének ő tartható.

Az osztozás szövege szerint a fallal kerített és abban három bástyával erősített kastély főépülete torony formájú, emeletes ház volt, mindkét emeletén előtérrel és abból jobbra-balra nyíló egy-egy helyiséggel. Helyén az 1950-es évekig barokk kastély állt.

(1532: Török történetírók, I. 354. és II. 207. – 1543: Békássy-lt. 1. cs. 1543. f. 5–6. és 14–15.; ugyanennek az oklevélnek a MOL azóta átrendezett Múzeumi Törzssanyagában levő példányát idézi H. Takács 1970, 215. – 1500: Dl. 50.539. – 1502: HO V. 392–393.)

Meszes, Borsod vm. (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

Építésének ideje ismeretlen, építtetője a Meszesi család. Meszesi Pál 1487-ben kelt végrendelete említi a castellum őt illető részében levő házát.

(Csánki I. 175. – 1487: Dl. 46.067.)

Mihaljovc, Zágráb vm. (BH, ismeretlen)

A vránai johannita perjelség castelluma, amelyet 1512-ben a király Tahy Jánostól cserélt el. Ekkor a Száva mentén fekvőnek írták. 1513-ban ismét a perjelségé, várnagya Athaki Mihály.

(1512: DF 268.266. – 1513: MOL Fkgy Draskovich-lt. 68. 2.)

Mihályfalva, Vas vm. (Petőmihályfa)

1401-ben kaptak engedélyt Zsigmond királytól a gersei Petők, hogy birtokaik valamelyikén kastélyt építtethessenek. Ennek alapján 1410 körül Pető János a győri káptalan Bertalan nevű ácsával építtette a kastélyt.

A 6–8 falura terjedő családi birtokon emelt építmény fából készült, és a Márványkő nevet viselte. 1417-ben, 1418-ban és 1437-ben szerepel a forrásokban. 1440-ben Erzsébet királyné nevében a vasi és a zalai várakkal és kastélyokkal együtt felsőlindvai Szécsi János serege foglalta el. 1441-ben I. Ulászló király viszsza foglalta és átadta a Petőknek.

1459-ben Mátyás királytól kaptak engedélyt a kastély átépítésére kőből, ami ezt követően meg is történhetett. 1464-ben királyi kiváltságlevéllel vették ki a lerombolandók sorából. 1461-ben és 1469-ben változatlanul a Pető család birtokában volt.

Egy 1490-ből származó családi osztozkodás szerint külső és belső kapuja volt. Ebben az évben Habsburg Miksa hadai foglalták el. Tőle ostrommal vették vissza annak ellenére, hogy Miksa az 1491-ben kötött békeszerződésben ígéretet tett Márványkő kastély visszaadására. Az ostromban a kastély meg is sérült.

1462-ben salamonfalvi Német Miklós, 1471-ben Chey János, 1476-ban Lukács nevű várnagyát említik.

(1401: Dl. 92.186. és ZsO II. 947. – 1505–1441: Engel 1996, I. 365–366. – 1410: ZsO II. 7788. – 1417–1491: Csánki II. 717. – 1428: Zichy-okmt. VIII. 344. – 1437: Dl. 68.364. – 1440: Dl. 13.585. és Holub I. 442. – 1441: Dl. 92.924. és HO IV. 326. – 1459: Dl. 93.296. – 1461: Dl. 15.575. és 93.309. – 1462: Dl. 49.773–774. – 1464: Dl. 93.329. – 1469: Házi 1978, 445–446. – 1471–1476: Feiszt György: Fejezetek a Gersei Pethő család történetéből. ZGy 25. 1986, 86. – 1476: Dl. 93.497. – 1490: Dl. 93.606. – 1490–1492: ZO II. 631., 633. – 1491: Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Források Savaria–Szombathely történetéhez. A római kortól 1526-ig. AS 9. (1994) 183.)

Mikeszásza, Küküllő vm. (R.Micăsasa)

1476 és 1485 között szebeni Horváth Pál bálványosi várnagy építtette. A 15. század első felétől a guti Országgh család kezén levő faluban 1476-ban huszonzét puszta telket zálogosított el Országgh Sebestyén unokatestvérének, szebeni Horváth Pálnak. 1485-ben az utóbbi által benépesített falurész végén már állt a kastély, s Horváth ekkor újabb tíz telket kapott meg.

1486-ban Országgh Sebestyén a falu másik részét Harasztai Ferencnek adta zálogba, Horváth tiltakozása ellenére. Országgh halála után a Horváthnál levő birtokrészt II. Ulászló király 1493-ban Harasztinak adományozta, amelyből 1515-ig tartó per lett. A kastély ennek ellenére a középkor végéig Horváth utódaié volt.

(1439–1515: Csánki V. 861., 949–950. – 1485: Entz 1966, 160., 390.)

Mikola, Valkó vm. (Ho. Vukovártól nyugatra)

A 14–15. század fordulóján a Mikolai család építtette, 1427-ben már állt. Ekkor Zsigmond király a Mikolai Mihállyal kihalt család közel 60 falura terjedő uradalmát Boró városával és a mikolai kastéllyal Garai Jánosnak adta. 1435-ben Garai Miklós és László kapta meg először zálogként, 1438–1439-től pedig véglegesen. A kastélynak ettől kezdve nincs nyoma az oklevelekben, valószínűleg elpusztult az 1440 körüli beháborúban. Helyette a Garaiak Boróban emeltettek új kastélyt.

(1427: Dl. 11.942. – 1427–1439: Csánki II. 272., 284. – 1427–1441: Engel 1996, I. 368. – 1435–1439: Dl. 12.743., 13.208., 13.216., 13.436. és Engel 1977, 95., 221. 7. jegyz. – 1438: Dl. 13.208., 13.216. – 1439: Dl. 13.436–437., 13.442–444.)

Mogor, Kőrös vm. (Ho., ismeretlen)

1415 körül a bosnyák eredetű Latkfi család építtette, eredeti neve Latkovina. A berstyanóci vár uradalmában fekvő Szobocsina mezővárosban állt.

1427–28-ban a Pekrieknél volt zálogban. A Latkfiak kihalta után, 1468-ban gerebeni Hermánfi László kapta királyi adományba. Az ő örökségeként ez is Batthyány Boldizsáré lett. 1519-ben fiainak, Boldizsárnak és Ferencnek itteni várnagya Pataki Kocycz László volt.

(Csánki: Kőrösm. 31. – 1414–1430: Engel 1996, I. 368. – 1519: Balassa cs. lt. 525–526. reg.)

Mogyoród, Pest vm.

A mai falu belterületén állt egykor a kastély, amelyet 1489 után Báthori Miklós váci püspök emeltetett a korábbi bencés kolostor falainak felhasználásával.

A 15. század második felére elnéptelenedett apátságot Báthori püspök fegyverrel foglalta el Szatmári Ferenc óbudai prépost és királyi titkártól 1489-ben, aki azt királyi adományként birtokolta. Az ebből támadt per még 1523-ban is tartott.

A váci püspökség 1653-ban felvett urbáriuma szerint egykor kastély módjára épített, kellemes helyű püspöki rezidencia volt, amelynek akkor még álltak a falai. Területén, a Klastromhegyen 1985–87-ben Kvassay Judit vezetésével leletmentő ásatás folyt, amelynek során korai reneszánsz kőfaragványok, nyíláskeretek, párkányok és oszlopfők töredékei kerültek elő (*113. kép*).

(Farkas György: Mogyoródi évszázadok. Aszód, 1979, 16–17.; LaHu 1. 1988, 325.; Tringli István: A váci püspökség török kori urbariumai. In Váci Könyvek 4. 1989, 129.; Koppány Tibor: A váci vár reneszánsz kőfaragványai. In Váci Könyvek 7. 1994, 180–181., 188–189., 204. – Az ásatás eredményeit az azt végző Kvassay Judit régésznek köszönöm.)

Mogyorós, Zemplén vm. (Sl. Skrabské)

A 15. század második negyede körül valószínűleg id. Rozgonyi István építtette.

Első ismert említése 1446-ból származik, amikor id. Rozgonyi István fiáé, az ifjabb Jánosé volt. Ekkor vitette mogyorósi kastélyába az általa feldúlt Varannóból és Csicsóváraljáról a rokonától, idősb Rozgonyi János fiaitól rablott holmit. A kastélyhoz tartozó uradalom összefüggő birtoktestet alkotott a család másik ágának varanói és csicsvai uradalmaival.

1447-ben változatlanul ifjabb Rozgonyi Jánosé volt. Hasonló nevű fiát, aki itt lakott, 1457 és 1475 között már mogyorósi előnévvel illették. A castellum birtokába 1496-ban az ő István nevű fiát iktatták. 1519-ben ez az István kötött kölcsönös örökösödési szerződést vejével, Báthori András nándorfehérvári bánnal és annak testvérével, István nádorral. A szerződés értelmében lett a kastély és uradalma 1523-ban a Báthoriaké.

1481-ben, 1485-ben és 1500-ban castrum. 1485-ben várnagya Kellemesi Mihály.

(1446: DI. 48.971. – 1447: DI. 57.701, idézi Engel 1996, I. 368. – 1457–1475: Keresztes Kálmán: A Rozgonyiak. Turul 40. (1926) 19–27. – 1463–1491: Csánki I. 332., 334., 379. – 1481: DF 263.070. – 1485: DI. 19.043. – 1496: DI. 20.255. – 1500: Hédeváry-oklt. I. 494. – 1519: DI. 23.284., 74.759., 89.136. – Slivka–Vallašek 1991, 195–196.)

Mogyorósd, Vas vm. (Őrimogyorósd)

A nádasdi Darabos család közelebről ismeretlen korú kastélya. Középkori említése nem ismert, a területén talált 15. századi kerámiatöredékek és egy kályhacsempe azonban egyértelműen bizonyítják 1526 előtti meglétét. A 16–17. században is állt.

A falu feletti dombhát szélén, a Petőfi u. 5. és 7. számú házak kertjének végében, sánccal körülvett, mintegy 30×40 méteres terület.

(A középkori leletanyagra: Hajmási Erika és Dénes József régészek szíves szóbeli és helyszíni közlése. A 16–17. századra: Benczik Gyula: Az őrimogyorósi és a tótfalusi kastély a török elleni védelemben. VHK 1992/2, 46–55, térképpel.)

Monostor, Temes vm. (R. Mănăștiur)

1504-ben kapta vissza Corvin János Hunyad várát és a hozzá tartozó Hátszeg, Morzsina és Monostor castellumokat az azokat korábban elfoglaló Báthori István erdélyi vajdától. Hunyadot még apjától kapta meg, ennek alapján vélhető, hogy az ahhoz tartozó kastélyok építtetője Mátyás király volt. Uradalma Monostor mezővárosból és 13 faluból állt. Corvin halála után a középkor végéig Brandenburgi Györgyé. 1514-ben Dózsa paraszthada ostrommal vette be.

(1504: DI. 21.331. – 1482: Engel 1968, 305. 1. jegyz. – 1506–1510: Csánki II. 19. és V. 51. – 1514–1516: Pesty: Krassóm. III. 503., 511., IV. 498–505. – 1514: Bartha–Fekete Nagy, 143. – 1516–1520: Mon. Rust. 285. t. 384–386. és t. 506–508.)

Monoszló, Kőrös vm. (Ho., ismeretlen, Moslavina körül)

Valószínűleg a 15. század első felében emeltette a monoszlai Csupor család. A kastélyról 1463-ból maradt említés, huszonnégy faluból álló uradalom központja volt. 1492-ig a Csuporoké, 1493-tól Erdődy-birtok. 1504-ben is az övék, ekkor Tharnowczi Mátyás volt a várnagya.

(Csánki: Kőrösm. 27. és Engel 1996, I. 368.)

Mracaj, Orbász vm. (BH Mračaj)

A cserneki Dessewfiek 15. század vége felé épített kastélya, amelyet 1514-ben említenek.

(1514: Héderváry-oklt. I. 543–544.)

Muraszombat, Vas vm. (Slo. Murska Sobota)

1440 és 1469 között a felsőlindvai Szécsiek építették. A település a 14. század második felétől mezőváros, amelyben a Szécsieknek kúriája állt. 1398-ban a németekkel való viszály idejére hús felfegyverzett lovast tartottak benne, ami azt jelentheti, hogy már akkor erődített volt. Castellumként Belmura néven 1469-től említik. 1469-ben várnagyai nádasdi Darabos László és Polányi Tamás voltak. A középkorban a Szécsieké, 1478-ban azonban Ellerbach Bertold özvegyét, Szécsi Borbálát és

fiait is bevezették birtokába. 1506-ban Szécsi Tamás adósságai fejében Bakócz Tamásra hagyta, az adósságot azonban családja kifizette. 1510-ben is Szécsi Tamás kastélya.

(1364–1498: Csánki II. 717., 726. – 1398: ZO II. 275. – 1469: Házi 1978, 619. – 1506: Galgóci Erdődy-lt. Lad. 50. Fasc. 3. no. 30. – 1510: Vasvári regeszták 627.)

Musina, Körös vm. (Ho. Mušina)

Az ismeretlen időben épített kastély a hasonló nevű mezővárossal és több falura terjedő birtokkal a somogyi Berzenceieké, akik 1468-ban a kastéllyal együtt Forster Györgynek és feleségének, Csapi Ilonának adták el. 1481-ben és 1485-ben adósságaik fejében ők tették birtokostársukká tolnai Bornemisza Jánost. Ugyanakkor 1481-ben Berzencei Sandrin a birtok egyes részeit véglesi Juszt Andrásnak adta zálogba. 1486-ban Forster és felesége Nagylucsei Orbán püspökkel kötött örökösödési szerződést, amelyben Anna leányukat a püspök unokaöccsével jegyezték el. Az utóbbit 1488-ban királyi parancsra birtokba is iktatták. A Berzencei-örökösöket végül is Forster kifizette, és vagyonát 1490-ben kelt végrendeletében feleségére hagyta, aki később Bornemiszához ment férjhez, így a kastély az ő kezükön maradt.

(1406: ZsO II. 4662. hamis, 1490 körüli oklevél, amely szerint a kastélyt és birtokait 1406-ban kapták volna a Berzenceiek. Az oklevél hamis voltára Engel Pál hívta fel figyelmemet, ezúton köszönöm neki. – 1477: Csánki: Körösm. 23–24. – A Berzencei–Forster–Bornemisza birtoklásra: Csánki I. 572., 664–665. és Teleki XII. 166–169., 274–277., 398–402., 437–439. – 1481: A Justh-lt. 1991, 319. reg.)

Nadány, Békés vm. (Körösladány)

1478 előtt építették a Nadányiak, akik a 15. század vége felé 14–15 településen voltak birtokosok. Ennek a birtoktestnek a székhelyéül emeltették az 1478–79-ben említett kastélyt, amelyet még abban az évben három telek értékűnek becsültek. 1536-ban és 1553-ban is említik, a törökök pusztították el.

(1478–1479: Csánki I. 646–647. és Karácsonyi: Békésm. II. 199–201., valamint MRT 6. 1982, 119–120.)

Nagybánya → Asszonypataka, Szatmár vm.

Nagyfalu, Bihar vm. (R. Oláhszentmiklós, R. Sinnicolau Roman)

Ismeretlen időben a Toldi család építtette. A Nagyfalu, Told és Szalonta körül, a Sebes-Körös vidékén 9–10 faluban birtokos Toldiak kastélyukat a középkor vége felé építtethették. Annak négyzetes alaprajzú, földsáncsal övezett romjait Karácsonyi János 1909-ben még látta, és tégláit Mátyás vagy II. Ulászló korából valóknak találta. A sáncokat és a romot Jakó Zsigmond is említi 1940-ben.

(Csánki I. 641.; Jakó Biharm. 305, Karácsonyi János: A Toldyak nagyfalusi kastélya. Biharvárad I. Nagyvárad, 1913, 32–36.)

Nagyfalu, Kraszna vm. (R. Nusfalau)

A losonci Bánfi család építtette a 15. század folyamán. Oppidum Nagyfalu a 14. század második felétől volt a Losonciaké, 1447-ben Kraszna megyei birtokaik középpontja. Erődített kúriájukat, amelyet castellumnak kell tartanunk, az 1514-ben Erdélybe tört paraszthad Várad bevétele után dülta fel olyannyira, hogy még 1525-ben is romos volt.

(Bánffy-oklt. I. 377., 535., 640., 660.; Bartha–Fekete Nagy, 181.)

Nagylak, Csanád vm. (R. Nadlac)

1464 után a nagylaki Jaksicsok építtették. A Maros menti Nagylak mezővárost, amely a század közepén még Hunyadi-birtok volt, 1464-ben kapták a török elől Szerbiából beköltöző Jaksicsok, és ott kastélyt emeltek. A Csanád, Temes és Krassó vármegyékben mintegy 75 települést magába foglaló birtoktestük uradalmi központja volt a középkor végéig.

1514-ben Dózsa serege felégette, akkor tölgyfából építtetnek írták. 1517–18-ban Jaksics Péter és Márk kőből és téglából építtette újjá.

(1451–1464: Borovszky: Csanádm. I. 116. és II. 117., 418. – 1514–1518: uo. I. 149. és II. 419., valamint Blazovich 1996, 215.)

Nagyőr, Szepes vm. (Sl. Stražky)

A 15–16. század fordulóján a tarkői várhoz tartozó településen a birtokos Tárcaiak, közelebbről talán Tárcai Katalin férje, Varkocs Tamás késmárki kapitány építtette, aki a hozzá tartozó birtokkal együtt haláláig kezében tartotta.

Jelenleg késő reneszánsz kastély áll a helyén.

(Berzeviczy 1894, 729–730., 744.)

Nagyszalonta, Bihar vm. (R. Salonta)

Valószínűleg a 15–16. század fordulóján emeltették a Toldiak. 1514-ben a Kölesér táján összegyűlt paraszthad megostromolta a kastélyt. A hagyomány és annak nyomán a helytörténeti irodalom szerint a szalontai Csonkatornyot a környékbeli hajdúk építtették a 17. század elején, környékbeli lebontott templomok anyagából, elképzelhető azonban, hogy az egykori kastély maradványa.

(Csánki I. 622.; Márki 1913, 358.)

Nagyszőlős, Csanád vm. (R. Pecica)

1479 előtt építtette a Temes megyei Kerei Flóris, frissen vásárolt itteni birtokán. Ebben az évben a szőlősi kastély várnagya szerepel egy oklevélben. 1514-ben Dózsa serege pusztította el.

(1479–1514: Borovszky: Csanádm. II. 440–441. és Blazovich 1996, 217.)

Nagytömpös, Csanád vm. (Makó, Tömpös puszta)

A faluról elnevezett Tömpösiek emeltették a 15. században.

1487-ben a fiúörökös nélkül elhunyt Tömpösi László birtokait a tömpösi castellummal Mátyás király Telegdi Ferencnek és nagylaki Jaksics Istvánnak adományozta. A kastélyt a Telegdiek kapták meg, 1514-ben pusztult el. Romjai a múlt század végén a falu helyének Makó felőli végén, a Maros partján még láthatók voltak.

(1487–1514: Borovszky: Csanádm. II. 451–453. és Blazovich 1996, 306.)

Nempti, Borsod vm. (Sajónémeti, Borsod-Abauj-Zemplén m.)

A 15. század első felében a Rátót nembeli kazai Kakas család vagy a cseh husziták építették.

1459-ben Mátyás király a huszitáktól foglalta vissza. 1485-ben a közös eredetű Kakas és a Lórántfi család pereskedett érte. Helye a falutól keletre, a Várhegy Sajó felőli lábánál emelkedő teraszon, a temető közepén levő bozótos terület.

(1459–1484: Csánki I. 164., 176., 178.; Borovszky: Borsodm. 71. – 1485: DI. 46.027. – Helyére: Dobosy László: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén. Borsodi kismonográfiák 1. Miskolc, 1975, 36–37., 41–42.)

Nempti vagy Németi, Valkó vm. (Ho. Nijemci)

A 15. század közepe előtt valószínűleg a Tamásiak építették.

Nempti vagy Németi a század első felében Tamási-birtok, tőlük a Lórántfiakhoz került, akiké 1478-ig volt. A kastély 1459-ben szerepel először okleveles adatban, bár akkor várként. 1461 és 1478 között Lórántfi-birtokként a Kórógyiaknál volt zálogban. A Kórógyiak kihalta után, 1474-ben Mátyás király a birtok felét Matucsina Gábor kalocsai érseknek adományozta, a másik felét pedig a kastéllyal 1478-ban Szapolyai Imre vásárolta meg a Lórántfiaktól, s a középkor végéig családjáé maradt.

1491-ben Fanchy Benedek, 1503-ban Kis Gergely volt a Szapolyaiak várnagya, 1513-ban Proxyth Márton az alvárnagy.

(1437–1485: Csánki II. 273., 285. – 1459: DI. 44.927. – 1474: Csánki 1893, 221–222. és Érdújhelyi, 60–61. – 1478: Bánffy-oklt. II. 197. és Jakó 1990, I. 2260. reg. – 1491: MOL Fkgy Draskovich-lt. 66. 15. – 1503: DF 276.739. – 1513: MOL Fkgy Draskovich-lt. 68. 2.)

Neszt, Valkó vm. (Yu. Nestin)

Az Újlakiak, feltételezhetően Miklós vajda építtette a 15. század közepe előtt.

Újlak várának nagy kiterjedésű uradalmához tartozott Poltos, Szilszeg és Beletinc kastélyaival együtt 1445-ben, amikor mindezekbe a kastélyokba Újlaki Miklós osztályos testvéreivé fogadta a Cilleieket.

(Csánki II. 273., 338.)

Nezsider, Moson vm. (A. Neusiedl am See)

1440-ben említik a Szentgyörgyi és Bazini család óvári (magyaróvári) uradalmához tartozó castellumként. Ekkor Drischlberger Fülöp, 1452-ben Mulbanger Pál és Unger Lőrinc volt a kapitánya. 1520-ban is a Szentgyörgyieké.

Emlékét a település feletti magaslaton elhelyezkedő Tabor négyzetes alaprajzú – a helytörténeti irodalomban Árpád-kori vár maradványának tartott tornya őrzi.

(1440–1452: Engel 1996, I. 376. – 1520: DI. 47.530.)

Novi, Orbász vm. (BH., ismeretlen)

1484-ben a Szencseiek castelluma.

(1484: Zágrábi kpt. Lt. Loci cr. II. 244. Engel Pál szíves közlése.)

Novistrics, Szana vm. (BH., ismeretlen)

Egyetlen említése 1473-ból származik. Ekkor adta el Kozora várát Bilicki és Novistrics kastélyokkal Székely Miklós.

(Alsószlavóniai okmt. 208–211.)

Ohat, Temes vm. (R. Ghilad)

A 14. század végén a nevni Treutel család építtette. 1401-ben és 1403-ban lerontását rendelték el. Ennek ellenére még 1497-ben is állt, akkor a Csákiaké volt.

(1401–1497: Csánki I. 14., 54. – 1403: ZsO II. 2609. és Engel 1996, I. 380.)

Orasovc, Kőrös vm (Ho., ismeretlen)

Az aurániai johannita perjelség kastélya, amely 1437-ben és már az előtt is királyi kézen, a Tallóciak báni kezelésében volt.

(1437: Engel 1977, 204. és uő. 1996, I. 381.)

Orehovc, Varasd vm. (Ho., ismeretlen)

Corvin János vásárolt birtoka castellummal, amelyet Dwych (Dudics) Adrásnak adott. 1505-ben II. Ulászló is megerősítette az adományt.

(1505: Zágrábi kpt. hh. lt. D. 3. 43. Engel Pál szíves közlése.)

Oroszlános, Csanád vm. (Yu. Banatsko Arandelovo)

A 16. század elején a Telegdiék emeltették. A mezőváros a rokon Telegdi és Makófalvi családoké volt a 15–16. század folyamán, nemzetségük, a Csanádok monostorával.

A török hódoltság korában elpusztult kastély romjait 1820 körül robbantották fel, anyagát a környező falvak házaiba építették be. Az újkorban Torontál megye terü-

letére került faluhelyen később község települt, a kastély nyomai a múlt század végén annak temetőjében még láthatók voltak.

(Csánki I. 700. és Borovszky: Csanádm. II. 459–460.)

Oroszvár, Moson vm. (Sl. Rusovce)

Az 1478-ban feltűnő castellumot a század közepe táján korábbi torony falhasználásával az oroszvári Tompek család építtette. A tornyot már 1401-ben említik.

Az eredetileg az óvári várhoz tartozó Oroszvár királyi falut 1397-ben zálogosította el Zsigmond király walbersdorfi Tompek Jánosnak és fiainak. A később mezővárossá emelt Oroszvár a 15. század végéig volt családjuké.

A 15. század végén leányági örökösök, először jári Jolát Ambrus, később az ő veje, Sávoli Józsa gesztési várnagy volt birtokosa. 1502-ben és 1503-ban az ő gyermekeit erősítette meg II. Lajos király Oroszvár oppidum, a kastély és megközelítően 10 falvas uradalmában.

(1478: DI. 45.714. és Csánki III. 672. – 1397: ZsO I. 4712. – 1401: uo. II. 894. – 1498–1502: MOL Esterházy cs. tatai lt. Fasc. 49. no. 19. p. 131. v. – 1503: Soproni oklt. II. 6., 276–280.)

Oslovc, Kőrös vm. (Ho., ismeretlen)

A herbortyai Ostfiak birtoka, melyet az ottani kastéllyal 1483-ban kötött örökösödési szerződés értelmében Ostfi János veje, csebi Pogány Imre és gyermekei kaptak meg. A kastélyt ezek szerint 1483 előtt az Ostfiak Kőrös megyei ága építtette.

(Csánki: Kőrösm. 12. és Baán Kálmán: Csebi Pogány Zsigmond. MCsSz 1935, 1–10. – 1483: ZO II. 622–624. és Vasvári regeszták 511.)

Osztrozsín, Zágráb vm. (Ho. Ostrožin)

A Bevenyöd családé, amely a birtokot eredetileg prediális jogon bírta a vránai perjségtől. 1480-ban Mátyás király Kosztajnicáért cserélte el velük. 1498-ban II. Ulászló megerősítette az adományt, ekkor castrumként említik. 1504-ben Bevenyöd János és Miklós magvaszakadtával a király Bornemisza Jánosnak adományozta, azonban a család nőtagjainak kezén maradt. Bornemisza 1506-ban jogait Désházi Istvánra ruházta át.

(A kastélyra vonatkozó adatokat Engel Pálnak köszönöm.)

Otok, Zágráb vm. (Ho., ismeretlen)

1480-ban részben Ervencei Miklós castelluma. 1517-ben Korbáviai Jánosé.

(1480–1517: Engel Pál szíves közlése.)

Otrocsovc, Kőrös vm. (Ho. Sasovoc körül)

A 15. század elején a Tomasovciak kastélya volt. 1409-ben panaszuk szerint Pécsi Pál volt szlavón bán emberei el akarták tőlük foglalni.

(1409: ZsO II. 6889.)

Óvár, Pozsega vm. (Ho. Varas)

1422 előtt nevni Treutel Miklós építtette Orjava vára uradalmában, először 1464-ben említik.

Ekkor, az ifjabb Treutel Miklós halála után Orjava várát és vele castellum Óvárt az idősebb Treutel Miklós unokája, lévai Cseh László tiltakozása ellenére a másik unokának, az ifjabb Miklósnak apósa, szekcsői Herceg Pál, valamint Parlagi György és Kállai Pál kapta meg Mátyás királytól. A kastély birtokjoga a két unokatestvér közös nagyapjától származhatott, ezért lehetett ő a kastély építtetője.

A birtokban közben a grabarjai Beriszlók ültek, akik Óvárt kis uradalmával még a század közepén vették zálogba. 1470-ben, 1484-ben és 1498-ban is a Beriszlók kezében volt.

(1422–1498: Csánki II. 392., 396., 437–439.)

Óvár, Vas vm. (A. Burg)

A 15. század első felében emeltette az óvári vagy szarvaskendi Sibrik család. A forrásokban 1443-tól szerepel.

1446-ban úgy említik, mint amit 1445-ben Giskra foglalt el, és német kézre adott. 1461-ben már Sibrik Gergely birtokában volt. 1489-ben Sibrik László és Zsigmond tíz faluval adta el a szalónaki Baumkirchereknek, akik 1455-től ténylegesen a kezükben tartották. 1490-ben királyi megerősítést kértek és kaptak rá. A 16. század elején kihalt Baumkircher család örököseivel hosszú ideig tartó kincstári perben 1513-ban említik a kastélyt.

Helye a Pinka folyó kanyarulatában emelkedő dombháton, az Árpád-korban említett Óvár vár és Tobajvár, illetve a 14. századi Hollókö váranak helye között, a falu felett álló templomtól keletre található.

(1443–1489: Csánki II. 717–718., 842.; Fügedi 1977, 174.; Prickler 1985, 23–26. térképpel; ÖKT XL. 1974, 177–178. – 1446: Dl. 100.575. – 1461: Dl. 100.693. – 1489: Dl. 101.079. – 1490: Dl. 101.116. – 1513: Dl. 101.454.)

Ozdin, Nógrád vm. (Sl. Oždany)

Feltételezhetően a 15. század első felében a Szécsényiek építtethették, talán Árpád-kori és a 14. század elején elpusztult vár helyére.

1454-ben fortalicium, Komorowski Péter ekkor kötelezte magát, hogy átadja Rozgonyi Osvát felvidéki kapitánynak. Ennek ellenére 1460-ban Mátyás király a huszitáktól foglalta vissza, és még ugyanabban az évben az elhalt Szécsényi László egykori birtokaként adta zálogba Szapolyai Imrének és testvéreinek, Salgó várá-

val együtt. Tizenöt falvas uradalom tartozott hozzá. A király adományát 1464-ben megismételte. A kastély a középkor végéig a Szapolyaiaké volt.

(1454: Engel 1996, I. 387. – 1454–1460: Csánki I. 91. – 1460–1464: Dl. 65.921.; Engel 1968, 307. 2. jegyz. és 311. 2. jegyz., valamint Balassa cs. lt. 349. reg. – Helyére: Pison 1979, 259. Súpis II. 442.)

Ör, Nyitra vm. (Sl. Štraža nad Váhom)

1421-ben kapott engedélyt Apponyi Miklós Zsigmond királytól, hogy Örön kőből vagy fából kastélyt építtessen. Felépültéről vagy további sorsáról nem maradt adat.

(1421: Dl. 102.823.)

Öskü, Veszprém vm.

1450 körül Újlaki Miklós emeltette a várpalotai vár uradalmához tartozó faluban. 1461-ben castellum, 1465-ben castrum. Az előző alkalommal várnagya Kajári Pál, alvárnagya István. A középkor végéig az Újlakiaké. 1525-ben a család leányági örökösei tiltottak mindenkit elfoglalása ellen, ekkor is castrumként említik. 1539-ben már elpusztult kastély.

Az Árpád-kori kerek templom dombjától északra, a Séd patak felett emelkedő sziklahátan állt. Falainak egy része a Basalak elnevezésű házba beépítve ma is létezik. A községi művelődési ház előkertjében elhelyezett kőfaragványai: egy keresztosztású ablak, egy konzol, egy szabadonálló pillér és egy nagyméretű kapunyílás keretének darabjai arról tanúskodnak, hogy a várpalotai vár építésével azonos korból, az 1440-es évekből származik (72–73. kép).

(1450 k.: Engel 1970, I. 356. – 1461–1497: Csánki III. 210., 245. – 1461: Békefi 1907, 261. – 1525: Dl. 66.058. és Balassa cs. lt., 572. reg. – Évszámossal és a kőfaragványok egy részével ismerteti: MRT 2. 160–161., valamint Ila–Kovacsics 1964, 307–308., de a „vár” maradványának a helyi hagyomány alapján a kerek templomot tartja. – LaHu 1988, 405.)

Ötvös, Somogy vm. (Ötvöskónyi)

1510 előtt Batthyány Benedek királyi kincstartó építtette. 1510-ben várként említik.

A környékbeli több településsel együtt Ötvös a 14. század vége óta volt Batthyány birtok. 1506-ban már Benedek kezében volt, amikor a szomszédos Kóny falut is megszerezte. 1524-ben is az övé. 1525-ben valószínűleg zálogként a Pernesziéké, az ő várnagyuk volt az ekkor említett Bosnyák Bálint. 1532-ben a Kőszeg felé vonuló török had foglalta el. A Dunántúl déli részének váraival és kastélyaival együtt még abban az évben Pekry Lajos, I. Ferdinánd királyi lovasságának kapitánya vette be a király nevében. 1536-ban az ő várnagya volt Horváth Boldizsár. 1537-ben, amikor Pekryt felségárulás vádjával letartóztatták, Török Bálint és Báthori András seregével megostromolta és felrobbantotta, Pribék István nevű várnagyát kivégeztette.

Romjait 1966 és 1972 között Magyar Kálmán vezetése mellett nagy részben feltárták (36–38. kép).

(1510: Dl. 46.942. – 1506: Komjáthy Miklós 1982, 4–5. – 1524: Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Budapest, 1923, 247. – 1525: Borsa 1979, 149. – 1532: Török történetírók I. 1892, 352. – 1536: MOL NRA Fasc. 817. no. 18. – 1537: uo. no. 9., valamint Takáts Sándor: Pekry Lajosné. In Régi magyar asszonyok. Budapest, 1914, 311. és Martonfalvay Imre deák emlékirata. In Magyar emlékirók, 16–18. század. Budapest, 1982, 79. – Régészeti feltárására Magyar Kálmán: Rég. Füzet. No. 28 (1975) 127–128., valamint Magyar Kálmán: Előzetes jelentés az ötvöskónyi reneszánsz várkastély feltárásáról (1966–1972). SMK 1. 1973, 349–356. és uő.: Az ötvöskónyi Báthori várkastély. Somogyi Múzeumok Füzetek 18. 1974., ill. legutóbb uő.: Nagyatád és környéke XI–XV. századi településtörténete és régészeti emlékei. SMK XII. (1995), 113. – Koppány Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészet. AH 1984, 209–210. és uő.: Boltozati vállkő Ötvöskónyiból című katalógustétel (VII-52), In Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre. Budapest, 1994, 370. – LaHu 1988, 359.)

Pacmán, Fejér vm. (Bakonycsernye)

1460 körül Pacmáni Tamás, Újlaki Miklós palotai és újlaki várnagya építtette.

A kisenemesi származású Pacmáni Újlaki apródja, később tárnoka, várnagya, macsói albánja és végrendeletének végrehajtója. Az Újlaki Miklós halála után, 1477-től 1483-ig annak kiskorú fia, Lőrinc mellé rendelt régenstanács vezetője, az Újlaki-birtokok kormányzója. Hosszú pályafutása alatt Fejér és Veszprém megyében kiterjedt birtokot szerzett névadó falujában emelt kastélyához.

1484-ben Újlaki Lőrinc seregével megostromolta, bevette és leromboltatta a kastélyt, Pacmánit pedig fogságba vetette. 1518-ban Pacmán már csak prédiuum, ahol elhagyott kőtorony állt. Romjait 1537-ben Palota várának uradalmában említették. A Bakonycsernye határában levő Pacmán-dombon állt.

(Pacmáni Tamás személyére: Kubinyi 1973, 25. – 1484: FMTÉ 13. 1979, 180. – 1518: Vasvári regeszták 650. – 1537: Podmaniczky-oklt. II. 620. és III. 84., 92–96.)

Pacod, Somogy vm. (Háromfa, Somogy m.)

A középkor vége felé a Hahótiak építtethették, akiknek a 14. század végétől voltak itt birtokaik.

Csupán törökkori említése ismert, 1547 és 1555 között a Rinya patak mocsaras völgyének átkelőjét védő végvár volt. 1543 után szerte a Dunántúlon, különösképpen Somogy megyében a középkori várakat és kastélyokat építették át végvárrá, ezért vélhető a pacodi castellum középkori eredetűnek.

A Rinya árteréből kiemelkedő dombháton, a mai Háromfa és Bakháza községek között feküdt.

(Csánki II. 634; Jankovich B. Dénes: Adatok a Rinya-völgy középkori településtörténetéhez. SMM 6. 1976, 11–12., 28.)

Páka, Zala vm.

Az 1405 és 1424 közötti években idősebb Szécsényi László emeltette.

Páka és a hozzá tartozó 10–15 falu és részbirtok a 14. század második fele óta az Ákos nemzetség pölöskei ágáé volt. Leányágon került a Szécsényiekhez. A kastély első említése 1431-ből, a hét évvel ezelőtt elhunyt Szécsényi László örököseinek peréből származik, ezért valószínűsíthető, hogy a kastély építetője ő lehetett.

Páka mezővárosan és uradalmán a 15. század közepére három tulajdonos osztozott. Szécsényi László halála után özvegye először Perényi Péter, majd a kismemes Őszi Tamás felesége lett. 1431-ben első házasságából származó fia, ifjabb Szécsényi László fegyverrel kényszerítette ki tőle a birtok harmadát. A maradék kétharmadon anyjuk halálát követően Perényi Miklós és Őszi Zsigmond osztozott. A kastélyban 1454-ben Ősziék laktak.

Közben 1440-ben Erzsébet özvegy királyné nevében Cillei Ulrik foglalta el, később I. Ulászló király fogságából szabadulva ígéretet tett többek között Páka visszaadására is. Erzsébet királyné ezalatt már zágorhidai Tárnok Demeternek adományozta. 1447-ben is említik a kastélyt, későbbi adatokban azonban nem szerepel, valószínűleg elpusztult.

1448-ban Páka uradalmának ifjabb Szécsényi Lászlót és féltestvérét, Perényi Miklóst illető részét a Szécsieknek zálogosították el. 1456-ban az uradalomra az elhunyt ifjabb Szécsényi örököseinek tiltakozása ellenére Újlaki Miklós tette rá a kezét. Még abban az évben azonban Szécsényi fiúsított leányait iktatták birtokba, általuk lett a Losonciak és a guti Országok birtoka, illetve egyharmadában az Ősziéké. Az 1450-es évektől zálogként az Ellerbachoké, 1496-tól azok birtokaival Bakócz Tamásé, tőle pedig az Erdődyeké.

A botfai Erdődy-uradalom 1719-es összeírásában Páka határában szerepel a „Castely hely, Kit mostis Erdödi Castilyának hínak.” 1976-ban leletmentő ásatás során Vándor László a Várhelyi dombon felszínre hozta a „palánkvár maradványait”. eszerint a középkori castellum mocsárban álló szigeten fából épült, és cölöp-alapozású út vezetett hozzá. Pusztulásának pontos ideje ismeretlen (30. kép).

(1389–1496: Csánki III. 13., 23. és Holub III. 597–601. – 1431: Dl. 12.423. és B. Szabó 1913, I. 21. – 1431–1448: Engel 1996, I. 388. – 1440: ZO II. 503–504. – 1448: Galgóci Erdődy-lt. Lad. 50. Fasc. 2. no. 11., 13. – 1456: B. Szabó 1911, 23. – 1496: Galgóci Erdődy-lt. Lad. 50. Fasc. 2. no. 31. – 1719: Erdődy-cs. vörösvári lt., 3. cs. Ser. B. Fasc. D. f. 13. – 1976: Rég. Füz. no. 30. (1977) 63. és Molnár László–Vándor László: A pákai „Várhelyi domb” területén végzett kutatásokról. ZGy 18. (1984) 97–112. és Vándor 1992, 204–205.)

Pákony, Pest vm. (Haraszi, Pest m.)

1417-ben Zsigmond király pallosjogot adományozott Pákonyi Jánosnak és Domonkosnak, megengedve nekik, hogy névadó falujukban erősséget építtessenek.

Az 1417 és 1449 között említett falu a mai Soroksár mellett, Haraszi határában feküdt. Birtokosai a Pákonyiak és a velük rokon Harasziak, a 15. század végén Ferenc szőrényi bán. A kastély felépültéről és esetleges további sorsáról nem maradt adat.

(1417–1449: Csánki I. 32., 44., a fortalicium említése nélkül. – 1417: B. Szabó: 1938, 562. reg. és Bakács Pestm. 1319. reg.)

Palina, Valkó vm. (Ho. Paljevina)

Ismeretlen építési korú kastély, amely 1474-ben Vizlai Jánosé, 1480-ban Katalin nevű feleségéé. Az utóbbi alkalommal castrumként említik. 1480-ban Mátyás király az örökös nélkül elhunyt Bakonyai István birtokaként Váradi Péternek és Nagylucsei Orbánnak adományozta. 1509-ben Bellei Péteré. 1536-ban foglalták el a törökök, akkor Beriszló despotáé volt.

(Csánki II. 275., 340., ahol két azonos nevű castellumot említ, ami valószínűleg tévedés. – 1480: DF 261.971. – 1506–1536: Engel Pál szíves közlése.)

Pálócs, Ung vm. (Sl. Pavlovce nad Uhom)

A 15. század vége felé a Pálóciak építették névadó birtokközpontjukban. 1502-ben említik először, várnagya akkor Újfalusi János.

Pálócs oppidum körül a kastélyhoz tartozó kisebb uradalom terült el. Az épületről 1520-ból, 1522-ből és 1526-ból maradtak adatok. Az utolsó alkalommal Monyorósi János volt a várnagya.

(Csánki I. 385–386. – 1502: Dl. 21.108. – 1520: Dl. 23.329. – 1522: Dl. 23.620. – 1526: Dl. 72.218.)

Pálülése, Arad vm. (R. Păuliș)

A Marótiak emeltették, feltételezhetően a 15. század második felében. A falu a 14. század végétől volt az övék, a Maroson révvvel és vámmal. A család kihalta után birtokaikat Corvin János kapta meg. 1491-ben tőle szerezte meg Haraszi Ferenc. 1508-ban ő adta zálogba vejeinek, 1510-ben pedig a 15 helységben elterülő uradalmával együtt eladta nekik. Így lett a középkor végére Lévai Zsigmond és Paksi Mihály birtoka.

(Csánki I. 776., 786. és Márki: Aradm. 120., 276–277. – 1482: Schönherr 1894, 30. – 1491: uo. 189. – 1508: Dl. 59.981. – 1510: Dl. 59.988. és Pesty: Krassóm. III. 455–456. – 1491–1510: Blazovich 1996, 229.)

Pápa, Veszprém vm.

1408 és 1427 között Garai Miklós nádor építtette, feltételezhetően korábbi udvarház helyére.

Pápa városa a környező falvakkal a 14. század végén került királyi adományként a Garaiak kezére. Birtokaik 1408. évi felsorolásában még csak a település szerepel, 1427-ben azonban már a castellum várnagyát említik. 1440-ben várnak írták, 1441-ben és 1445-ben azonban ismét castellumnak, s csak a század közepétől nevezték véglegesen várnak. 1441-ben I. Ulászló foglalta el, és alsólindvai Bánfi Pálnak adományozta. 1443-ban is az ő kezén volt. 1445-ben Garai László visszakapta. A Garaiaiktól még 1479 előtt a Szapolyaiakhoz került, és övék a középkor végéig.

1427-ben Garai Miklós itteni várnagya Siebenhirter Ulrik, 1441-ben I. Ulászlóé a lengyel Puchlusa kapitány, valamint Wilhelmus és Pozariczi Puklicze Beczka. Bánfi várnagya 1444-ben halápi Fekecs György és Pocsai János.

A 16–17. századi források és ábrázolások, valamint a jelenlegi barokk kastély részletes vizsgálata alapján valószínű, hogy Pápa várának előzménye a mai kastély északnyugati sarka helyén álló, négyzetes alaprajzú torony volt, amelyhez később kelet felé emeletes lakószárnyat emeltek. Ezt az épületet vetették körül a Garaiak a 15. század első negyedében palánkkal és árokkal, s az így kialakított castellumból építették ki a század közepére azt a várat, amely a mostani kastély kiterjedésével azonos nagyságú volt.

(1408–1427: Csánki III. 210., 214. és Sebestyén Béla: Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura. Pápa, 1911. – 1427–1455: Engel 1996, I. 389. – 1440: Dl. 44.293. – 1441: Sebestyén i. m. 19. – 1445: Dl. 64.766. – A kastélyra és előzményeire Gerő László–Sedlmayr János: Pápa. Budapest, 1959, 39–40., 45–54.; MRT 4. 61/1a–1b. címszó, valamint a 37. kép és Kubinyi András: A középkori Pápa. In: Tanulmányok Pápa város történetéből, a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. Pápa 1994, 85–87., ahol a castellum elnevezés csak az 1445-ös adat esetében szerepel.)

Parnó, Zemplén vm. (Sl. Parchovany)
1447-ben említik, Csapi Ákos castellumaként.

(Engel 1996, I. 389.)

Pásztó, Hont vm. (Ipolypásztó, Sl. Pastovce)
A 15. század közepe előtt a lévai Cseh család építtette a Léva vára Hont megyébe nyúló uradalmának mezővárosi központjában.

1459-ben és 1462-ben Cseh László Léva vára és Pásztó castellum felét guti Országh Mihálynak zálogosította el, azonban a középkor végéig eredeti birtokosai kezén maradt.

(1459: Dl. 15.385. – 1462: Dl. 71.995. – Haiczl Kálmán: Léva története. Nyitra, 1934, 23. és Bakács: Hontm. 69–70., 250.)

Pasztusa, Zágráb vm. (Ho. Pastuša)
1509-ben a Zrínyiek castelluma, feltételezhetően ők építtették.

(1509: Dl. 33.994.)

Pata, Somogy vm. (Patapoklosi, Somogy m.)
Valószínűleg a 15. század elején Alsáni János királyi főpohárnok emeltette.

Patát a 14. század végén kapták a királytól az Alsániak, több környező faluval együtt, ennek az uradalomnak székhelyéül épült a kastély. Első, 1431-ből származó

említése alkalmával körülárkolt, fából épített falakkal körülvett, fatornyos építményként írták le.

Alsáni János 1437-ben történt halálát követően 1438-ban a Marcaliak kapták meg. 1455–56-ban ők adták zálogba tapsonyi Antimus Jánosnak, aki továbbadta a Rozgonyiaknak. 1461-ben mégis ő vette bele abba a birtokcsere egyezménybe, amellyel Garai Jóbnak adta át a Veszprém megyei Somlyó váráért. Közben viszont a Rozgonyiak Handó Miklós pécsi polgárnak zálogosították el. Tőle Garai 1466-ban váltotta ki, majd 1469-ben a Marcaliak beleegyezésével keményfalvi Török Péternek adta tovább. 1495-ben még mindig Rozgonyi-birtok. 1511-ben, a család ifjabb ágának kihalta után Kubinyi László budai udvarbíró és Gyulafi István kapta meg a királytól. Az adomány ellen Rozgonyi Klára, Kanizsai György özvegye tiltakozott.

1437-ben várnagya Bátfai István, Rozgonyi István familiárisa, tehát már akkor Rozgonyi kezén volt a kastély.

(1390–1391: ZsO I. 1367, 2144. – 1431: Csánki II. 574. – 1431–1448: Engel 1987, 406. és 1996, I. 389. – 1438: DI. 13.209. és Csánki i. h. – 1448: DI. 14.168. – 1455–1456: DI. 17.113., 17.117. – 1466: Zichy-okmt. X. 363. – 1469: Németh Béla: Szigetvár. Pécs, 1903, 55. – 1470: DI. 88.493. – 1455–1470: Borsa Iván: Egy középnemesi család a középkori Somogyban. SMM 11. (1980) 33–34. – 1511: DI. 22.235.)

Patak I., Zemplén vm. (Sárospatak, Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

Mátyás király 1465-ben adott engedélye alapján Pálóczi László építtette. Az engedély szerint Patak mezővárosában álló kúriáját vár módjára árokkal, falakkal és propugnaculum elnevezésű védőművekkel erősíthette meg. A Pálócziak kúriája egy 1461. évi oklevél szerint a város felső, azaz északi szélén, a Héce nevű utcában volt. 1493-ban castellum, de 1482-ben és 1483-ban, valamint 1511-ben és 1526-ban castrumként szerepel. Helye – ahogyan azt Détshy Mihály 1966-ban megjelent, erről szóló tanulmányában megállapította – a Dobó és a Szuhai utca, valamint a Fazekas sor által bezárt Széldombon található, amelynek környékén a Héce név még ma is él, és ahol egyes falai támfalként láthatók voltak. 1987 és 1990 között a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeuma folytatott területén ásatást J. Dankó Katalin vezetésével. Eredményeképpen 40×40 méteres, két méter széles kőfallal körülvett építmény került elő, amelynek északkeleti oldalán egykor két torony között emeletes palotaszárny állt. Az ásatásból kerámiaanyagon túlmenően pálcatagos késő gótikus kőfaragványok, a kastély ajtó- és ablakkereteinek darabjai kerültek elő (67–68. kép).

1481-ben, 1485-ben és 1494-ben szerepel várnagya, Bégányi Benedek, aki mellett 1481-ben Kisbégányi Sinka volt a második várnagy.

(1461–1528: Détshy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VI. (1966) 177–197. – 1465: DI. 16.155. – 1485: DI. 46.007. – 1494: DI. 97.510. – 1511: DI. 72.145. – 1526: DI. 72.218. – Ásatására J. Dankó Katalin: A sárospataki castellum kutatása. Castrum Bene 2. 217–226.)

Patak II., Zemplén vm. (Sárospatak, Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1526 előtt a városban állt még egy „vár”, a Bodrogon átvezető mai híd közelében. Építésének kora ismeretlen, feltételezhető azonban, hogy azt is a Pálócziak emeltették még a 15. század vége felé. A család 1500. évi birtokosztása alkalmával Pálóczi Imre özvegyéé és gyermekeié. 1519-ben Pálóczi Antalé és Katalin húgáé. Pálóczi Antal Mohácsnál elesett, 1527–29-ben Katalin, akkor Csaoli Imre özvegye lakott benne gyermekeivel. Akkor palotaként szerepelt, „az mely vár volt, alsó várnak hiták”, a hécei Széldombon levővel szemben.

(Détsy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? i. m. 184. és uő.: Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. Sárospatak, 1989, 3–5.)

Patkóc → Cikóvásárhely, Temes vm.

Pazdics, Zemplén vm. (Sl. Pazdišovce)

Az 1398-ban kihalt Újvári család építtette a 14. század vége felé, az 1346-tól említett és elpusztult castrum helyén.

1403-ban fortaliciumnak említik, mikor Zsigmond király hét faluval csebi Veres Miklósnak és Kelecsényi Mátyásnak, Perényi Péter familiárisainak adományozta, akiket a településről később Pazdicsiaknak neveztek. A kastély későbbi története ismeretlen, 1461-ben csak a helyét említik.

(1345–1403: Engel 1996, I. 389. – 1403: Dl. 84.816. – 1461: Dl. 67.438. – Slivka–Vallašek 1991, 182.)

Peker vagy **Pekerszerdahely**, Körös vm. (Ho. Sredjani)

A Pekrieké volt, feltételezhetően ők építették 1403 előtt. Az említett évben hűtlenségük miatt a Marótiak kapták meg. 1447-ben is azoké, ekkor az ő várnagyuk Leusták és palicsnaszentpéteri Pohárnok András.

(Csánki: Körösm. 41. és Engel 1996, I. 391.)

Perjámos, Csanád vm. (R. Periam)

1434 után építtette a Macedóniai család. A középkori Perjámos vagy Perjémes a Macedóniaiak Maros–Temes vidéki birtokainak uradalmi központja volt. Kastélyát csak 1508-ban említik, s 1514-ben valószínűleg el is pusztult.

(Borovszky: Csanádm. I. 99., 137. és II. 485–489.; K. Obermayer–Horváth 1959, 781.)

Petróc, Vas vm. (Murapetróc, Slo. Petrovci)

1510 és 1524 között petróci Hencelffy István királyi jogügyigazgató, később országbírói ítélőmester építtette.

A vasi kisnemesből országos főméltóságba emelkedett Hencelffy szülőfaluja körül 10–12 községben szerzett uradalmának központjaként emeltette. 1510-ből

származó birtokösszeírásában még nem szerepel a kastély, azonban az 1524-ben elhunyt Hencelffy örököseinek a vármegye előtt 1526-ban folytatott egyezségében castellum Petrowecz birtokain osztozkodtak.

(1510: Dl. 58.247. – 1526: Békássy-lt. 1. cs. 1526. f. 1–2. – Az építtető személyéről: Bónis 1971, 369–370. és uő.: Egy Jagello-kori magyar jogász. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve. Budapest, 1953, 5–24.)

Plaski, Modrusz vm. (Ho. Plaški, rom)
1481-ben a modrusi Frangepánok castelluma.

(Az adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Plodin, Kőrös vm. (Ho. Kutinától délre, rom)
A decsei Roh vagy Rohfi család Diánvára várához tartozó birtoktestének kastélya volt. 1517-ban már Bakócz Tamásé, aki ekkor kelt végrendeletében felét rokonaira, az Erdődyekre, felét a zágrábi püspökségre hagyta.

(Csánki: Kőrösm. 42., 2. jegyz. – 1517: Bakócz végrendeletét közli Balogh Jolán 1955, 74., fényképpel.)

Pocsaj, Bihar vm. (Hajdú-Bihar m.)
Zsigmond király 1425-ben adott engedélye alapján a Pocsajiak vagy a velük rokon álmosdi Csire család valamelyik tagja építtette.

A kastély 15–16 faluból álló birtoktest központja volt. 1514-ben a paraszthad feldőlt, az utolsó Pocsajit megölték. Az uradalmat ezután a Bajoniak kapták meg, a kastélyt azonban többé nem említik.

(Csánki I. 631. – 1425: Dl. 29.234.; Jakó: Biharm. 325. és Bartha–Fekete Nagy 111. de az ott említett három megerősített udvarház az adott forrásokban nem szerepel, ezért azt bizonyítani nem lehet. Minderre: Détszy Mihály: A pocsaji Rákóczi-udvarház. A Bihari Múzeum III. könyve. Berettyóújfalu, 1983.)

Podgorács, Baranya vm. (Ho. Podgorač)
A Garaiak építtették, 1467-ben már állt, ekkor várnagyát említik. A Nekkse várához tartozó település a század elejétől volt a Garaiaké, uradalmi alközpontként. 1536-ban Markos Pétertől foglalták el a törökök.

(Csánki II. 457., 465., 545. – 1536: Engel Pál szíves közlése.)

Podversza, Pozsega vm. (Ho. Podvrsko)
1411 előtt emeltette az akkor kihalt Podverszai család. Maga a település kisebb, 10–12 falura terjedő birtok központja, a középkor végére oppidum.

1411-től a Tamásiaké. 1423-ban serkei Lórántfi Györgyre, később, 1443-ban örökösödési szerződéssel a Héderváriakra hagyták. Az utolsó Tamási halála után, 1444-ben a király nevében Újlaki Miklós foglalta el, és az országnagyok ítélete ellenére sem 1445-ben, sem 1455-ben nem kaphatta meg sem Lórántfi, sem a Héderváriak. Hosszú pereskedés után végül a Héderváriaké lett. 1500-ban 16 falu tartozott hozzá. Közben, még 1496-ban Drágfi Bertalan erdélyi vajda foglalta el rövid időre. 1514-ben Hédervári Ferenc örökösödési szerződést kötött a kastélyra és uradalmára Dessewfi Ferencsel, aki 1525-ben már annak birtokában volt.

1411-ben várnagya Becse Pál, 1414-ben és 1417-ben András és Tamás, az utóbbi 1415-ben is, 1419-ben pedig Bajdei Ágoston. 1413-ban név nélkül említik várnagyát.

(1411: ZsO III. 872. – 1411–1444: Engel 1996, I. 392. – 1414: ZsO IV. 2603. – 1414–1423: Engel 1970, I. 356. – 1423–1506: Csánki II. 392–393., 397. – 1443: Hédervári-oklt. I. 216. – 1445: Dl. 13.870. – 1491: Hédervári-oklt. I. 468., 470., 477. – 1496: Dl. 46.366. – 1500: Hédervári-oklt. I. 491. – 1509: uo., 511. – 1511: uo., 520. – 1513: uo., 531. – 1514: uo., 543. – 1525: Dl. 38.702., 74.773.)

Poljana, Dubica vm. (BH, ismeretlen)

1480-ban Pál fia Chalych Gergelynek, Egervári László bán familiárisának castelluma.

(1480: Zágrábi kpt. Lt. Loci cr. II. 208. Engel Pál közlése.)

Poltos, Valkó vm. (Yu. Sremska Rača körül)

Az Újlakiak, valószínűleg Miklós vajda építtette 1445 előtt, akkor már létezett.

A Száva mentén fekvő castellum az Újlak várához tartozó nagy uradalom része volt 1445 és 1497 között. 1525-ben, Újlaki Lőrinc halála után leányági örökösei mindenkit tiltottak elfoglalásától.

(1445: Engel 1996, I. 393. – 1445–1497: Csánki II. 275. – 1525: Dl. 66.058.; Balassa cs. lt. 1990, 572. reg.)

Polyanszki, Zágráb vm. (Ho., ismeretlen)

A Blagaiaké, ők lehettek építtetői is. 1486-ban a Geréb Mátyás bán előtt folyó perükben szerepel. A kastélyt abban az évben Wakojewics Péternek adta át életére Blagai István.

(1486: Blagay-oklt. 409., 412., 415.)

Pósakastélya, Temes vm. (Nagykastély, R. Costeiu Mare)

1471 előtt építtették a szeri Pósák. Első ismert említése a század végéről származik.

Mátyás király 1471-ben adományozta a fiágon kihalt család birtokait Ország Mihály nádornak és nádasi Ongor Jánosnak. A század végére az Ország-család egyedüli birtokosa maradt. 1506-tól a gersei Pethőké. A 15–16. század fordulóján

kelt, évszám nélküli oklevél szerint a kastély néhai Pósa István rezidenciája volt. 1509-ben a hozzá tartozó birtokon a bebinci Bésán család hatalmaskodott. 1511-ben kecskeméti Patócsi Bertalan özvegyének castelluma, várnagyai Belotha Mihály és Bésán Bertalan.

(Csánki I. 763. – 1471: Pesty: Krassóm. III. 427–429. – 1506: HO V. 397. és Márki: Aradm. 116–117. – A 15–16. század fordulója: DI. 93.747. – 1511: Pesty: Krassóm. III. 494.)

Prekoversje, Zágráb vm. (Ho. Prevršac körül)

1509-ben a Zrínyiek castelluma, amely valószínűleg azonos az ő birtokukban 1484-ben szereplő, de később nem említett Sztergalnik castrummal. Az utóbbi várnagya volt 1484-ben Delychky Márton.

(1509: DI. 33.994. – 1484: Engel Pál szíves közlése.)

Prodaviz, Kőrös vm. (Ho. Virje)

Szentgyörgy vára uradalmának tartozéka. A várat uradalmával és az itteni castellummal 1477-ben adományozta Mátyás király az Ernusztoknak, amely már az előző évben a kezükben volt. 1492-ben, 1494-ben és 1505-ben is az övék volt.

(Az 1477 és 1505 közötti adatokat Engel Pálnak köszönöm. – 1494: Csánki, Kőrösm. 16.)

Putnok, Gömör vm. (Borsod-Abauj-Zemplén m.)

A 14–15. század fordulóján a Putnokiak építették 5–6 faluból álló birtoktestük mezővárosi központjában, amely vámhely és sókamara székhelye is volt.

(Csánki I. 144.; Ila 1946, 237–238.; Balogh Béla: Putnok mezőváros múltja és újabb kora 1881-ig. Rimaszombat, 1894, 48–49., 56–58.)

Racsa, Kőrös vm. (Ho. Rača)

Valószínűleg Újlaki Miklós építtette 1457 és 1479 között, feltételezhetően az 1447-ben még említett, de 1453-ra elpusztult vár helyett.

Az eredetileg királyi mezővárost, amely már 1453 előtt Hunyadi János kezében volt, halála után, 1457-ben kapta meg Újlaki. 1479-től tőle Katalin leányaé, Korbáviai János feleségéé, a kastélyt ekkor említik először. 1492 és 1500 között a hozzá tartozó uradalommal és a várossal Újlaki Lőrincé. Az ő halála után, 1524-ben Sárkány Ambrus kapta meg a királytól, 1529-ben azonban Újlaki özvegyének kezével Móré Lászlóé.

(1447: Engel 1996, I. 397. – 1456–1500: Csánki: Kőrösm. 22–23.; Engel 1970, I. 353. 2. jegyz. – 1524: DI. 103.143. – 1529: Engel Pál szíves közlése.)

Racsa, Valkó vm. (Yu. Sremska Rača)

Racsa oppidum a Száva partján Illyési mezővárossal és 19 faluval alkotott uradalma a 14. század végétől volt a Marótiaké, 1445 és 1476 között kastéllyal. A kastélyt és uradalmát 1477-ben Báthori István országbíró kapta meg. A középkor végéig családjáé maradt. 1519-ben a Perényiekkel kötött örökösödési szerződésükben szerepel.

(1398–1516: Csánki II. 233., 275., 286. – 1477: DI. 34.309. – 1490: Soproni oklt. II. 564. – 1519: DI. 23.178., 89.137.)

Radna, Besztercei kerület (R. Rodna)

1444 és 1450 között a kusalyi Jakcs család építtette korábbi, 1440-ben romos vár helyére.

1450-ben az épületet „turris seu castellum”-nak írták. Ez a torony az 1409 és 1444 között említett vár és később a kastély központi épületeként azonos lehetett az 1268-ban már álló, akkor említett toronnyal.

(1268–1460: Entz 1968, 3–4, 170.; uő. 1994, 182–183. és 1996, 25., 28., 427. – 1409–1440: castrum és 1450-ben turris seu castellum: Engel 1977, 143–144. és uő. 1996, I. 397.)

Rakonc, Orbász vm. (B., ismeretlen)

1484-ben a Szencseiek castelluma.

(1484: Zágrábi kpt. It. Loci cr. II. 244. Engel Pál szíves közlése.)

Rakonok, Körös vm. (Ho. Rakovec)

1443 előtt a Cilleiek építtették, akkor említik először. 1454-ben Cillei Ulrik hozományként adta feleségének, Brankovics Katalinnak. 1461-ben az özvegy a Weisspriachoknak és Vitovec Jánosnak adta zálogba. 1464-ben királyi adományként Frangepán István kapta meg, azonban 1469-ben már laki Thúz Jánosé volt. 1481 után, amikor ő Velencébe költözött, Viktorin cseh hercegé. 1488-tól Corvin Jánosé. A Thúz család hosszú időn át perelte birtokjogát, 1495 előtt Thúz Osvát püspök és testvére, Alfonz ostromolta. 1504-ben Henning András sajátjaként említette, azonban még 1515-ben is Brandenburgi Györgyé. Feltételezhetően azonos a később Zágráb megyei Rokonok kastéllyal.

1474-ben laki Thúz János itteni várnagyát említik, és az ő várnagya volt az 1479-ben szereplő Golecz György is. 1488-ban Nagy Tamás és László, 1491-ben Poki Antal, 1492-ben Alapi Boldizsár, később, de még abban az évben Derencsényi Imre, 1496-ban ugyanő és Kónya Mihály, valamint tátikai Pető László és Horvát János, 1498-ban Blasychewych András, 1511-ben Pán Péter, 1513-ban Zamlachyei Minetich Gergely és 1518-ban bednyai Frodnóhár Zsigmond voltak a várnagyai. Története, várnagyai, illetve kapitányai többnyire azonosak voltak Medvevárval.

(1443–1454: Engel 1996, I. 398. – 1450 k.: uő. 1970, I. 356. és II. 306. 1. jegyz., valamint Csánki: Kőrösm. 45. – 1481: Blagay-oklt. 391. – Corvin János birtoklására: Engel 1970, II. 299. – A név szerint felsorolt várnagyaira vonatkozó adatokat Engel Pálnak köszönöm.)

Ráska, Zemplén vm. (Sl. Velké Raškovce)

A 15. század második felében, feltételezhetően Ráskai Balázs budai udvarbíró építette. 1485-ben említik először. Kisebb, 4–5 faluból álló birtoktest központja volt.

(Csánki I. 335., 360., 379.)

Rávenszentandrás → Szentandrás vagy Temenica, Kőrös vm.

Raszinja, Kőrös vm. (Ho. Rasinja)

A 15. század közepe táján az innen elnevezett Bocskaiak építették, valószínűleg a korábbi Apajvára helyett és talán annak helyére. Uradalmához 17 falu tartozott. 1490-ben és 1495-ben raszinjai Bocskai János, Péter és Zsigmond itteni lakóhelyét „domus seu castrum” névvel illették, később mindig castellum. 1521-ben Pekri Lajos özvegyéé és Lajos fiáé.

(Csánki: Kőrösm. 11–12. – 1521: DF 219.333.)

Razohatec, Zágráb vm. (Ho., ismeretlen)

Eredetileg Frangepán-birtok, esetleg a kastély építtetői is ők voltak még a 15. század folyamán. 1504-ben Brankovics Vuk özvegyéé, Frangepán Borbáláé.

(1504: Alsószlavóniai okmt. 259–260., Dl. 37.757.)

Recsica, Zágráb vm. (Ho. Rečica)

1464-ben castellumként Sztenicsnjak várának tartozéka.

(Az adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Rékás, Temes vm. (R. Recas)

1443 előtt a Rékásiak emeltették. Rékás mezővárost a castellummal, vámhellyel és 15 településre terjedő birtokkal a család kihalta után, 1443-ban a Csornaiak és a Bizerieiek kapták meg. Az új birtokosokat örökség címén a dobozi Dánfiak perelték, akik az 1480-as években Rékás harmadik birtokosai voltak.

1483 és 1489 között az egyes birtokrészeket sorra Haraszti Ferenc vette zálogba, 1486-ban éppen a Dánfiakét. A kastély a középkor végéig Haraszti családjáé volt, 1522-ben Haraszti Anna, Paksi Mihály özvegye tartotta kezében, 1519-től azonban harmada Gétyei János alnádoré volt.

(1443–1489: Csánki II. 19. – 1486: Dl. 59.740. – 1519: Vasvári regeszták, 665. – 1522: Dl. 64.807.)

Reznek, Zala vm.

1403 és 1426 között az Egerváriak építették. A hűtlen Reznekiaktól elkobzott birtokot 1403-ban kapta meg Egervári Mihály sümegi várnagy, a kastélyt ő vagy Balázs fia építtette. 1426-ban Egervári Balázs fiaitól az alsólindvai Bánfiak foglalták el, házait lebontatták, azok anyagát Nempti várába vitették, s a kastélyt a föld színevel tették egyenlővé. A fentiek szerint az Egerváriak által épített rezneki első kastély fából készült.

1426 után újjáépítették, 1441-ben ugyanis – amikor várként említik – az Erzsébet királyné pártjára állt Egerváriaktól I. Ulászló király serege foglalta el. A kastélyt és birtokait akkor a gersei Pethők kapták meg. Későbbi említése ismeretlen, 1441 körül valószínűleg véglegesen elpusztult.

Helyét a falu szélén, a mocsaras rétből kiemelkedő, kör alakú földsánc jelzi.

(Csánki III. 14. és Holub III. 676–678. – 1403: CD X/4, 211. – 1426: DL. 11.798. – 1441: DL. 13.618., 92.927. és ZO II. 507., 509. – 1426–1441: Engel 1996, I. 399. – Helyére: Zalam. 1964, 333. és Degré Alajos–Gergelyffy András–Valter Ilona: Az egervári vár története. Zalaegerszeg, 1965, 7.)

Rimaszécs, Gömör vm. (Sl. Rimavská Seč)

1460-ig a cseh huszita zsoldosoké, valószínűleg azok is építették. Később a Szécsieké, még 1499-ben is.

(Csánki I. 127.)

Rimaszombat, Hont vm. (Sl. Rimavska Sobota)

Az 1400-as évek első felében valószínűleg a Szécsényiek építették. A kastélyra vonatkozó egyetlen ismert adat 1450-ből származik, ekkor Giskra huszitái ültek benne. A város a 14. századtól volt a Szécsényieké, a kastély építetője ezért kereshető a család tagjai között, bár az is elképzelhető, hogy a husziták készítették. A középkor végéig a Szécsényi-örökös guti Országh és Losonci családoké volt.

(1334–1456: B. Szabó 1911, I. 22–23. – 1450: Tóth-Szabó, 251. – 1461–1462: B. Szabó 1938, 864., 875.)

Ripács, Zágráb vm. (Ho. Ripač)

Kevéssel 1408 előtt Wartemberg János, Zsigmond király cseh kapitánya építtette. A horvát bán alá tartozó királyi birtok volt.

1411-ben zálogként monoszlai Csupor Pál főispán és testvére, István kapta meg. 1430 előtt Frangepán Miklós, 1434-ben fia, István zálogbirtoka lett. 1505-ben és 1510-ben castrumként Corvin Jánosé, illetve özvegyéé, 1525-ben királyi végvár. 1505 és 1513 között Szokol várával együtt volt a várnagya Orlovcsics Duim és István.

Rom Bihács közelében, az Una partján.

(1411–1513: Alsószlavóniai okmt. 1., 231–233., 235–238., 247–248., 261–262. – 1408–1434: Engel 1996, I. 401. – 1505: Frangepán cs. oklt. II. 261. – 1525: MTT XXII, 65.)

Rohács, Trencsén vm. (Sl. Sul'ov)

A 15. század folyamán a Szulyóiak építették. A Szulyóval egybeépült Rohács a környező 4–5 faluval a 14. századtól a Szulyói vagy Szulyovszki családé volt.

Szulyói Illés 1470-ben kapott engedélyt Mátyás királytól, hogy Rohácson álló castellumát kőfalakkal, tornyokkal és bástyákkal erősítse meg. A kettős település későbbi Szulyóváralja neve azt látszik bizonyítani, hogy a valószínűleg fából épült castellum 1470 után kőből várrá épült át.

(1470: Dl. 72.914. és Fekete Nagy: Trencsénm. 76., 193., 378–380.)

Rohonc, Vas vm. (A. Rechnitz)

Építésének ideje és körülményei ismeretlenek, egyes feltevések szerint 13. századi volt.

Az először 1478-ban említett kastély feltételezhetően annak a városban álló, egyes adatok szerint 13. századi várnak a helyére vagy abból épült, amelyről először egy 1329-ben kelt birtokcsere alkalmával szól forrás. Rohonc a késői középkorban 1440-ig Garai-birtok, 1440-től 1478-ig Ausztriához tartozott, és a Habsburgok kezén volt. 1478-ban a visszafoglalt várost a felette emelkedő várral és a városi kastéllyal Mátyás király tüzérsége parancsnokának, a porosz Morgenwerder Jakabnak adományozta. 1486-ban az ő várnagya volt Szelestei Miklós. Az ismert adatok alapján a castellum a Garaiak vagy akár III. Frigyes császár idejében is épülhetett.

1491-ben Morgenwerder a kastélyt uradalmával együtt eladta Baumkircher Vilmosnak és Györgynek, akik azonban tartozásaik fejében 1492-ben zálogként Bakócz Tamásnak adták tovább. A Baumkircher család kihalta után Bornemisza János királyi kincstartó kapta meg, aki 1517-ig pereskedett az örökösökkel a birtokáért.

(1440–1491: Csánki II. 718–719. – Prickler 1985, 123–127. és nyomában Fügedi 1977, 182–183. említi az 1259–1273 között emelt Stadtburgot. A hivatkozott forrásban, az Urkundenbuch des Burgenlandes II. 48. alatt található oklevél szövegében azonban csupán annak dátuma rohonci, s ez még nem bizonyítja az épület meglétét. Azt csak az 1329-es csereoklevél említi. – 1478: Dl. 100.920. – 1480: Dl. 100.927. – 1486: Dl. 101.022. – 1490–1491: Dl. 101.114. és 101.116. – 1492: Dl. 46.191. – 1502: Dl. 101.360. és Galgóci Erdődy-Ist. Lad. 50. Fasc. 2. no. 2/b. – 1503: Dl. 101.360. – 1513: Dl. 101.454., 101.459., 101.466. – 1514: Dl. 101.472. – 1516: Dl. 101.500. – 1502–1517: Zimányi Vera: A Rohonc-szalónaki uradalom és jobbagsága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968, 13–15.

A településre és abban a II. világháború idején rommá lőtt és lebontott, reneszánsz és barokk átépítésű kastélyra: ÖKT XL. 1974, 377, amely szerint az 1329-es oklevél forrása: Chronik der Grossgemeinde Rechnitz. In Volk und Heimat, Kultur und Bildungsblatt für des burgenländische Volk. 1949/2. Nro. 20.)

Rónaszék, Máramaros vm. (R. Costini)

Mátyás király uralkodása idején épült, amikor az addig a Drágfiak birtokában levő sóbányahely visszakerült a király kezére, és sókamaraik központként kerületi székhely lett.

1479-ből várnagya ismert, kastélyként először 1495-ben említették. 1511-ben II. Ulászló zálogba adta Perényi Gábornak, Huszt várával. Perényitől 1516-ban került vissza. 1522-ben Mária királyné birtoka Sziget városával és Huszt várával.

(1479: Teleki XII. 110. és Csánki I. 444. – 1495: Dl. 98.434. – 1500 k.: Bélay 1943, 47–48. – 1511: Dl. 71.119. – 1516: Dl. 71.145. – 1522: Ortway 1914, 60.)

Rosonc, Kőrös vm. (Ho. Radošavci körül)

1460 körül a Garaiak emeltették, akik az Atyina várához tartozó települést 1435 óta birtokolták királyi zálogbirtokként. A kastélyt 1463-ban és 1508-ban is említik, az előző alkalommal várnagyát, Sárogi Jánost is.

(Csánki: Kőrösm. 52. – 1463: Engel Pál szíves közlése.)

Rózsahegy, Liptó vm. (Sl. Ružomberok)

Ismeretlen korú kastély, amelyet 1397-ben és 1399-ben említenek „castellum St. Sophiae” néven. A későbbi századokban is fennállt. A település Likava királyi várának tartozéka volt.

(Pisoň 1977, 277–278.; Súpis III. 68.)

Rozsály, Szatmár vm. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

1441 és 1445 között az előnevét a helységről vevő Kún család birtokainak székhelyeként szerepel.

1411-ben Kún Jakabnak a Kállaiakhoz írott levele szerint nem volt kastély, 1445-ben viszont már állt az épület. Ekkor a felét kusalyi Jakcs Miklós kapta meg. A középkor végéig a Kún családé maradt. Nagy- és Kis Rozsály körül 10–12 faluból álló birtoktest tartozott hozzá.

1972-ben, amikor az egykor mocsaras ártérből kiemelkedő Várdombon álló iskolát bővítették, a kastély falainak maradványait kisebb ásatás tárta fel. Az ásatást vezető Magyar Kálmán szerint a leletanyag, főleg az abban talált 1516-os évszámú zöldmázás kályhaszemek arról tanúskodnak, hogy 1514-ben a paraszthead elpusztította, de az azt követő években újjáépítették, s később is állt.

(1441–1445: Csánki I. 467; Szirmay 1809, II. 270.; Maksay 1940, 203.; Magyar Kálmán: A rozsályi reneszánsz várkastély története és régészeti emlékei. SzSzSz 1979/2.; Jakó 1990, II. 4734. reg.)

Rozsnyó, Gömör vm. (Sl. Rožnava)

Feltételezhetően az esztergomi érsekség emeltette a 15. század első felében. A castellumról az 1440–1458 közötti időnek huszita háborújával kapcsolatban emlékeznek meg. 1444-ben már állt.

1452-ben Hunyadi János foglalta el a huszitáktól, 1454-ben pedig Rozgonyi Osvát vette át Komorowszki Pétertől. 1456-ban helyre akarták állítani, 1459 után azonban nem említik. Valószínű, hogy mivel Rozsnyó mezővárosként az érsekség öt gömöri falujának uradalmi központja volt, a kastélyt valamelyik érsek emeltette még 1439 előtt.

(1444–1456: Engel 1996, I. 402. – 1456–1459: Csánki I. 127. – 1456: DI: 15.069. – 1439–1490: Gangel Judit: Rozsnyó műemlékei. Budapest, 1942, 5. Szerinte „a várat 1490-ben Bakócz Tamás kastéllyá alakíttatta át”. Ila 1976, I. 213. 51. jegyz., felveti, hogy a kastélyt az érsekség építtette. – Slivka–Vallašek 1991, 189.)

Rum, Vas vm.

A 15. század végén vagy a 16. elején a Rumi család valamelyik tagja emeltette.

A kastélyról középkori adat nem maradt, először 1532-ben említik. Ekkor a Kőszeg felé vonuló török sereg az elhagyott építményt felgyújtotta. 1526 és 1532 között az addigra három ágra szakadt Rumi családban főként fiatalok éltek, s nem volt olyan családtag, akiről feltételezhető lenne a kastély építtetése. Ezért valószínű, hogy azt még a középkor végén emeltették. Erre vall egyébként a település délkeleti sarkában, a Rába magas partján álló egykori Bezerédj kiskastély épületének megjelenése és részletei. A jelenleg két oldalán árkados és emeletes, késő barokk megjelenésű építmény torony jellegű és középkorinak minősíthető középrészt rejt magában, amely a 16–17. században is sokszor említett kastéllyal azonosítható.

(1532: Török történetírók I. 353., II. 206. és Fekete Lajos: A hódoltság-kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei. HK 1930, 141. – A Rumi családra: Csánki II. 847. és Galgóci Erdődy-lt. Lad. 53. Fasc. 4. no. 5. – A Bezerédj kiskastélyt 1994 tavaszán volt alkalmam bejárni és felmérni.)

Saffarcska, Zala vm. (Ho. Šafaršćak)

Mátyás király 1482-ben adott engedélye alapján Varasdi Mihály deák, királyi udvarnok építtette.

Varasdi 1481-ben vásárolt három faluból álló birtokot szenterzsébeti Hochperger Kristóftól, annak nemesi kúriájával. A kastélyt, amely a későbbi századokban is állt, feltételezhetően ebből építtette.

(1481–1482: Csánki III. 14., 154. és Holub I. 308., III. 687. – 1482: DI. 18.668.)

Ság, Nógrád vm. (Karancsság)

1503-ban Sági Balázs castelluma. Az 1517-ben fiágon kihalt Sági család javait az ott levő kastéllyal együtt a leányági leszármazott Szobi Mihály és veje, Werbőczy István kapta meg II. Lajos királytól. Az építtető eszerint a 15–16. század fordulóján

a Sági család valamelyik tagja volt. 1517-ben 9 falura és 20 pusztára terjedő birtok tartozott hozzá.

(1503: Dl. 86.602. – 1517: Károlyi-oklt. III. 98–99., 109–112.)

Sagovina, Kőrös vm. (Ho. Šagovina)

1460 körül a Garaiak kastélya volt, valószínűleg ezt megelőzően ők építették.

(Csánki: Kőrösm. 128.)

Sagovina, Pozsega vm. (Ho. Rom Šagovina területén)

A 15. század közepe körül, ismeretlen építettségű kastély.

A forrásokban 1473-ban szerepel először. Ekkor Tarnócai Miklósé volt, aki azt cserneki Dessewfi Istvánnak adományozta. Az adománylevelet 1476-ban Mátyás király megerősítette. A 16. század elején már Haraszi Ferencé. 1508-ban és 1510-ben kelt rendelkezése alapján vejei, Lévai Zsigmond és Paksi Mihály kapták meg. Az utóbbi alkalommal és attól kezdve már castrum. 1522-ben az örökösök panasza szerint Paksi Mihály özvegye foglalta el. 1536-ban Tahy Ferentől a törökök foglalták el.

(1473–1476: Dl. 74.731. és Alsószlavóniai okmt. 205–208., 210–216. – 1508: Dl. 59.981. – 1510: Dl. 59.988. és Pesty: Krassóm. III. 485–496. – 1522: Dl. 64.807. – 1536: Engel Pál szíves közlése.)

Sarád, Temes vm. (Hidasliget, R. Pischia körül)

A 15. század közepén a Garaiak emeltették. A 18 faluból álló uradalmat a 14. század végén kapták meg, s a következő század második feléig volt az övék.

1479-ben Garai Jób az alsólindvai Bánfiaknak adta el. 1487-ben Mátyás király a Bánfiaktól hűtlenségük miatt elkobzott javakkal együtt a sarádi kastélyt és uradalmát is Corvin Jánosnak adományozta. Özvegye kezével ez is Brandenburgi György birtokába került. 1479-ben Sarád oppidum és 25 falu tartozott uradalmához.

(1395–1479: Csánki II. 14., 20–21. – 1487: Engel 1968, 300., 306. 1. jegyz. és 311. – 1479: Pesty: Krassóm. III. 448.)

Sárfő, Nyitra vm. (Sl. Šarfia)

A 14. század végén vagy a 15. elején a Ludányiak építették. 1403-ban kobozta el Zsigmond király a hűtlen Ludányi Tamás püspöktől és rokonaitól.

1407-ben Szendi Mihály kapta zálogba az alatta levő mezővárossal. 1421-ben Ludányi László visszakapta családjá elkobzott javait, de azokat Skrzynoi Doninnak, Stibor vajda familiárisának vallotta zálogba, aki azokat már korábban is kezében tartotta. 1430-ban Donin királyi engedéllyel az ifjabb Stibornak adta tovább, 1434-ben pedig Sóki Istvánnak. Maga a kastély valószínűleg soha nem került vissza a Ludányiakhoz. 1481-ben Mátyás királytól Nagylucesei Orbán püspök és Hédervári Miklós kapták meg.

(1403–1430: Engel 1996, I. 403. – 1407: Dl. 57.188. – 1421: Galgóci Erdődy-lt. Lad. 25. Fasc. 2. no. 6. és Engel 1977, 57. 137. jegyz. – 1430–1434: Galgóci Erdődy-lt. Lad. 25. Fasc. 2. no. 7. – 1481: Héderváry-oklt. I. 428.)

Sárkányszigete, Zala vm. (Hahót, Zala m.)

A 15. század közepe körül a Buzádszigete nevű, kisméretű Árpád-kori vár helyére az ákosházi Sárkány család építtette.

A család itteni birtokát a Hahótiaktól szerezte 1438 után, 1458-ban már ők a birtokosok. Mátyás király 1483-ban a császárhoz pártolt Sárkány Jánostól és Miklóstól elvett castellumot alsóindvai Bánfi Miklósnak és Batthyány Boldizsárnak adományozta. A Sárkány család később kegyelmet kapott, a kastély a század végén ugyanis ismét az övék volt. 1524-ben Sárkány Ambrus építkezett rajta, akkor Szigetnek nevezték. 1525-ben Sárkány Ferenc itteni részét zálogba adta Sárkány Benedeknek.

Helyén 1987–89 között folytatott régészeti kutatást Vándor László. Ennek eredményei nyomán vált ismertté, hogy a 15. századi építkezés során szélesítették és mélyítették az Árpád-kori vár kör alakú árkat, földjével sáncát magasították és belsőjét töltötték fel. Észak felé újabb árokkal körülvett elővára volt, abban téglából és vályogból készült épülettel. A belső castellum területén a régészeti feltárás és az 1524-es adat nyomán valószínűleg fából készült épületek álltak.

(Buzádszigete vár: Fügedi 1977, 114. – A castellumra: 1458 és 1525 között: Holub III. 127–128. – 1483: Csánki III. 8–9. és Dl. 102.221., valamint ZO II. 626. és Békefi 1907, 275. – 1524: Dl. 101.584. – Ásatására Vándor László: Rég. Fü. No. 41. (1988) 84., uő.: A Hahót nemzetség korai központjai. A Dunántúl településtörténete VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém 1989, 55. – Archäologische Forschungen im Jahre 1988. Hrsg. von I. Czeglédy; Arch. Ért. 117. (1990) 135. – Vándor 1992, 205–206. és uő. Archäologische Forschungen in den mitttelalterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót–Burád–Geschlecht. In: Antaems. Communicationes ex Instituto Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 23. Budapest, 1996, 183–199.)

Sárpatak, Torda vm. (R. Glodeni)

A 15. század közepe előtt a losonci Bánfiak építtették. 1462-ben szentiváni Székely Mihály beszercei királyi kapitány kapta meg a Szilágyi–Hunyadi-birtokban levő Sárpatakot, a kastéllyal együtt. 1468-ban az erdélyi lázadásban való részvétele miatt a király elkobozta tőle, és monoszlai Csupor Miklós vajdának adományozta. Az adománylevél szövege szerint a castellum eredetileg a Losonciaké volt. 1479-ben visszakapta Székely Mihály, és még 1519-ben is családjáé volt.

(1462–1519: Csánki V. 675., 816–817. – 1468: Dl. 32.363. és Galgóci Erdődy-lt. Lad. 28. Fasc. 6. no. 8. – 1468–1469: Entz 1996, 112., 160., 435.)

Sellye, Baranya vm.

1480 előtt a Bakonyai család építtette.

Mátyás király a fiúörökös nélkül elhunyt Bakonyai István birtokait 1480-ban adományozta el. Sellyét ekkor 19 falura terjedő birtokkal Váradi Péter kancellár és Nagylucei Orbán kincstartó kapta. Az adományozás ellenére még abban az évben a Bakonyai-örökösök, István özvegye és gáji Horváth Gergely osztottak Barcs és Sellye castellumok uradalmain. A sellyei kastély a 16. század elején Horváth Gergely vejének, mesztegnyői Szerecsen Lajos alországbírónak, majd az ő leánya kezével Istvánffy Istvánnak lett a birtoka. Feltételezhetően a jelenlegi református templom helyén, annak dombján állt.

(1480: Csánki II. 521., 540., 548. és Dl. 18.391, valamint Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. Középkori oklevelek. (1236–1526). Sopron, 1928, 136–138.; Bónis 1971, 357. – Helyére: Bezerédj Győző: Duna-szekcső és Sellye vára a pecséteken. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. Szita László. Pécs, 1989, 227–242. – Valószínű helye Sonkoly Károly szíves közlése alapján.)

Selmec, Liptó vm. (Sl. Štiavnica)

A 16. század első negyedében Nagyselmecen épült kastély, valószínűleg a Rakovszkiak emeltették. 1526-ban már állt, akkor fegyverrel foglalta el Pongrác Miklós. A 16. századtól a Rakovszki családé volt.

A 20. század közepén elpusztult kastélyt Myskovszky Viktor írta és rajzolta le 1877-ben. Akkor a Tholt családé volt, Jánosháza kastély néven. Az általa közölt rajzok alapján jellegzetesen Jagelló-kori kastély, késő gótikus alapformával és reneszánsz részletekkel (65. kép).

(Myskovszky Viktor: Liptómege középkori építészeti műemlékei. AK XII. (1877) 48–49. és Zolnay László: A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez. 2. Közl. AH 1977/2, 210. – Myskovszky rajzai: OMvH Tervtár K. 5954. lsz.)

Sennye, Vas vm. (Zsennye)

A 15. század folyamán, közelebről nem ismert időben a település nemesi részében, Kissennyén építtették a birtokos Sennyeiek.

Az épület „erősség” magyar elnevezéssel 1557-ben szerepel, középkori eredete azonban már az 1950-es években történt helyreállításakor előkerült részletei alapján felmerült. Ezt a feltételezést az 1983-ban végzett falkutatás megerősítette, kimutatva, hogy a mai, barokk-romantikus megjelenésű kastély legkorábbi része késő gótikus formákkal épült.

A korai épület emeletes és kétosztagú, déli oldalán tornyos épület volt, amelynek kevés megmaradt részletformája gótikus, illetve másodlagosan már 16. századi reneszánsz jegyeket mutat. Ásatás hiányában nem állapítható meg, hogy már ez az épület is erődített volt-e, azonban nagyon valószínű. 1560 körüli kismértékű átépítését követően a 17. század végén bővítették, az 1730-as években kétemeletesre alakították át, s végül 1867-ben nyerte el romantikus formáját (63. kép).

(1557: Károlyi Árpád–Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Budapest, 1882, 99. – 1560 k.: MOL Nádasdy-lt. B. 1558. Számadások, p. 99/b. Jankovich Miklós kutatása. – Az 1950-es helyreállítás és építéstörténeti tapasztalataira Károlyi Antal: A zsennyei Sennyey udvarház. VSz XXV. (1971) 443–456. – Az 1983-as kutatás eredményeire: Koppány Tibor: A zsennyei Sennyey–Bezerédj kastély és kutatása. MSz 1997/1–2, 115–130.)

Serke, Gömör vm. (Sl. Širkovce)

Valószínűleg a 15. század második negyedében építették a serkei Lórántfiak.

A Serke melletti Kapla hegyen a Rátót nembeli Serkei vagy Kaplai család birtokában 14. század eleji és még 1450-ben is említett vár állott. Az ezt követő évtizedekben a források a nemzetségből származó Lórántfiak birtokában levő kastélyt említenek Serkén. Feltételezhető, hogy a 15. század közepére romossá vált vár alá még 1443 előtt ők emeltették azt a kastélyt, amelyet 1450-ben és 1460-ban fortaliciumnak, 1475-ben castellumnak, 1494-ben már castrumnak neveztek. Csánki szerint tíz-tizenkét faluból álló uradalom tartozott hozzá, Ila Bálint viszont 15 falvas birtoktestéről ír.

(1443–1494: Csánki I. 127. – A várra 1312–1447: Fügedi 1977, 187. – 1323–1449: Engel 1977, 120. – 1326–1450: uő. 1996, I. 409. – 1460: HO IV. 401., Iványi: Bártfa, 1228., Podmaniczky-oklt. I. 37. és Ila 1976, 125., uő. 1969, 43., 10. jegyz.)

Simánd, Zaránd vm. (R. Şimand)

Az eredetileg Gyula várához tartozó birtokon a Marótiak építették 1469 előtt.

Gyulát és uradalmát 1403-ban kapták a Marótiak, 35 faluval. A század folyamán a nagy kiterjedésű birtokot több uradalomra osztották, s ezek központjaiban kastélyokat építettek. Gyulához hasonlóan a század második felében is Corvin Jánosé, a 16. század elején Brandenburgi Györgyé volt.

(1469: Csánki I. 722. – 1403–1510: Márki: Aradm. I. 187.)

Simonyi, Bars vm. (Sl. Šimonovani, Partizanské)

Az 1420-as években építették az Újlaki familiáris Simonyiak.

1426-ban kelt Zsigmond királynak az az engedélye, amelyben lehetőséget adott Simonyi Imre raholcai, később galgóci várnagy és testvére, Miklós részére, hogy a be nem fejezett simonyi fortaliciumot vagy castellumot felépíthessék. A Simonyiakat még 1426-ban királyi parancsra iktatták be az új kőkastély birtokába.

A ma is álló épület egyemeletes, előtte torony emelkedik. 1985 és 1988 között a nyitrai akadémiai régészeti intézet Alexander Ruttkay vezetésével ásatást folytatott a helyszínen. Ennek tanúsága szerint az elpusztult 13. századi torony közelében valóban két szakaszban épült fel a kastély, először toronyszerű keleti helyisége, ezt követően pedig többi része. Így alakult ki háromsztatú, emeletes ház formája, mindkét hosszoldalán egy-egy toronnyal. A két torony közül ma már csak a bejárati áll. Egykor a Nyitra vize és azon belül gerendapalánk vette körül (56–58. kép).

(1426: Dl. 43.680.; CD X/6, 820.; Szerémy–Ernyey 1912, I. 159. – Simonyi Imre tisztségeire: Dl. 72.606. és Engel 1996, II. 214. – Könyöki 1905, 609. és 663. ábra; Menclová 1973, 429.; Súpis II. 452. – Az ásatásról Alexander Ruttkay: Stredoveké feudálne sídla v horných Lefantovciach a v Partzánskom Šimonovanoch. Vč XXXVIII. (1989) 71–76. és Alexander Ruttkay, Matej Ruttkay: Archeologický výskum kastiel' a v Partizánskom–Šimonovanoch. PP XX. (1989) 2. 20–21., valamint Alexander Ruttkay: Feudálne sídla a fortifikačné zariadenia na Slovensku pred polovice 13. storocia. História 29. Zborník Slovenského Národného Múzea, LXXXIII. (1989) 86–94., és uő.: Sidlo pánov zo Šimonovian v stredoveku. Arch. Hist. 21/96, 329–348.)

Sitke, Vas vm.

Az 1510–1520-as években valószínűleg Sitkei Sebestyén építtette.

A kastélyról szóló első ismert adat ugyan 1547-ből származik, az akkor szereplő és a következő esztendőben osztozkodó Sitkeiek azonban valamennyien a század első negyedében élt Sebestyén fiai, akik a kastélyt apai örökségként birtokolták.

A család 1548-ból és 1553-ból fennmaradt birtokosztózása szerint a kastélyon belüli régi rész egy pincével rendelkező, torony módjára készült emeletes épület volt, amely mellé fából, boronaszervezettel épült az új rész.

Barokk és múlt századi bővítéssel ma is álló épület.

(1547: Egyháztört. Eml. IV. 545. – 1548: Batthyány-lt. Misc. Rajkiana no. 114. – 1553: uo., no. 126. – Ruzsa Károly: A kissitkei kastély. Vasí Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1997/1, 43–50.)

Sztrázsa vagy Sztrázsa, Nyitra vm. (Sasvár, Sl. Šaštinské Straže)

A 15. század végétől említett kastély, építésének ideje és építtetője ismeretlen.

1489-ben királyi adományként kapta Holics várával Czobor Imre és Márton. 1507-ben történt családi osztozkodásukban is szerepel. 1518-ban és később is a család birtokaként említik.

(1489: MOL Fkgy Révay cs. lt. Holics. I. 3. – 1518: uo., I. 5. – 1507: Dl. 21.749. és 88.970.)

Szabadka, Csongrád vm. (Yu. Subotica)

1464 és 1499 között a dengelegi Pongrácok építtették. A királyi oppidumból először Hunyadi-birtokká lett Szabadka – Halas, Madaras és Tavankút városokkal, valamint több környező faluval – 1464-ben került a Pongrác család birtokába.

Az először 1499-ben említett castellum ezt követően épült. A Pongrác-birtokokkal 1501-től Corvin Jánosé, aki azonban zálogként, 1502-ben pedig végleg átengedte enyingi Török Imrének. A kastély és uradalma ettől kezdve volt a Török család birtoka. 1524-ben, Török Imre halála után Bálint fia zálogként gyámja, Sulyok István kezelésébe adta. Az erről szóló oklevél szerint a szabadkai kastély épülete falal körülvett torony volt.

A jelenlegi ferences kolostor helyén állt.

(1391–1502: Csánki II. 189., 191; Schönherr 1894, 252. – 1501: Dl. 37.739. – 1502: Dl. 88.819., 88.872., 88.874. – 1504: Dl. 88.921. – 1524: Bessenyei 1994, VI., VIII., No. 6., 8., 12–15. – 1525: DF 252.641. – Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában. Újvidék, 1983, 63. címszó.)

Szád, Arad vm. (Kápolnás, R. Capilnaș)

1420 előtt a kerekegyházi Lackfiak építették Maros-völgyi uradalmukban. Az építető feltételezhetően az 1420-ban örökös nélkül elhunyt Pál fia Mihály volt.

Szád vagy Szádja mezővárost és a hozzá tartozó 15 faluból álló birtokot 1420-ban először Ozorai Pipónak, annak 1426-ban történt halála után Garai Jánosnak, 1428-ban pedig kusalyi Jakcs Jánosnak és testvéreinek adta zálogba a király. 1437-től Garai Lászlóé. 1479-ben Garai Jób Maros–Temes vidéki birtokaival együtt az alsóindvai Bánfiaknak adta el. 1487-ben a Mátyás király által börtönbe zárt Bánfi Miklós javaival Corvin Jánosé lett, az ő özvegye kezével jutott a 16. század elején Brandenburgi Györgyhez.

(1420–1437: Engel 1996, I. 419. – 1427–1479: Csánki I. 762–763.; Pesty: Krassóm. II/2, 187–188. és III. 448–453., 458–460.; Márki: Aradm. I. 111–112., 116–117., 123.; Engel 1968, 300., 306. 1. jegyz., 311.)

Szakacsány → Szkacsány, Nyitra vm.

Szalonna, Borsod vm. (Borsod-Abauj-Zemplén m.)

A 14. század végén a Szalonnaiak emeltették addigra már romos Sólyomkő váruk helyett, Bódva-völgyi birtokaik központjaként.

A Sólyomkő várát birtokló, egymással rokon Jósvafői, Színi és Szalonnai család 1386-ban osztotta fel a közös birtokot. A Szalonnaiak 1399-ben felsorolt 18 faluja és falurésze uradalmi központjában ezek szerint 1386 és 1399 között épülhetett az a falazott nemesi kúria, amelyet kastély módjára fogazott falak vettek körül, vagyis erődített volt.

Későbbi története nem ismert.

(Sólyomkő vára és birtokosai: Fügedi 1977, 190. – 1399: ZsO I. 6095.)

Szancsal, Küküllő vm. (R. Sincel)

A helyi nemes Szancsaliak kastélya, amelynek 1493-ban várnagyát, Ös Andrást említik. Egyébként ismeretlen.

(Entz 1996, 160., 447.)

Szántó, Pilis vm. (Pilisvörösvár, Pest m.)

A 16. század elején építtette az akkori Kisszántón Podmaniczki János királyi főkamrás.

Kisszántót, Hidegkutat, Felkeszit és Borosjenőt a 15–16. század fordulóján vásárolták meg a Podmaniczkiak a pomázi Cikó családtól. Az azokból szervezett, Buda

környéki uradalmuk székhelyeként építették a kastélyt, korábbi udvarházból. Az utóbbi, az először 1514-ben említett kisszántói nemesi kúria azonos lehetett az 1534-ben feltűnő castellummal, ezért tartható az középkorinak.

A legújabb kutatás az egykori Kisszántót a mai Pilisvörösvárral azonosítja, ahol 1696-ban még állt egy téglából épített régi kastély romja, a török végvárként szereplő Vörösvaré, ma már ismeretlen helyen.

(1508: Podmaniczky-oklt. I. 535–538. – 1513: uo., II. XXVI. – 1514: uo., II. 93. – 1521–1528: B. Szabó: 1938, 1469., 1493. – 1534: uo., 1515. és Podmaniczky-oklt. II. 510. – Helyére: Torma 1980, 260., valamint MRT 7, 175.)

Szápár, Veszprém vm.

Ismeretlen korú kastély, a faluról elnevezett Szápári család 4–5 falura terjedő birtokának központja. 1543-ban, Fehérvár eleste után foglalták el és égették fel a törökök.

Helyét a megye régészeti topográfiája a mai településtől délre emelkedő Száparhegyből kinyúló Sánchegyen látható középkori sánccal azonosítja.

(Faller Jenő: Az elpusztult szápári várkastély. Zirc és vidéke. XVIII. (19) és uő.: Jásd község története. Veszprém, 1934, 19., valamint MRT 4, 229.)

Száralfalva, Csanád vm. (R. Saravale)

1466 és 1478 között valószínűleg Dóci László építtette. A falut és a hozzá tartozó birtokot Dóci 1466-ban vásárolta a Macedóniai családtól, a kastélyt ezt követően emeltette.

A kastély létéről özvegyének a panasza tudósít először, amely szerint 1478-ban, Dóci halála után öccse, Imre fegyverrel foglalta el. Két év múlva Dóci László három leánya: Haraszi Ferencné, Ország Lőrincné és Ábránfi Sebestyenné osztozkodott rajta. 1489-ben újabb osztozás után az uradalom kétharmada és a kastély Haraszié lett. 1514-ben Dóci Ferentől foglalta el a paraszthad és kifosztotta.

(1466–1489: Borovszky: Csanádm. II. 538–540. – 1479–1489: Csánki I. 691. és Dl. 59.778. – 1514: Mon. Rust. 293. és Bartha–Fekete Nagy, 98.)

Szata, Valkó vm. (Yu. Sotin)

1468 előtt a garai Bánfiak építtették.

Az először 1481-ben szereplő, akkor várként említett építmény feltételezhetően az 1416-ban elpusztultnak írt vár helyére épült, amely Szata oppidum felett emelkedett. Maga a mezőváros 1468-ban a kalocsai érsekség kezén volt, akkori adatok szerint a Bánfiakkal cserélték el Vaskapu oppidumért. 1491 és 1494 között a castellum Szt. Pál erődjeként szerepel Várad Páter érsek leveleiben, az elnevezés alapján elképzelhető, hogy esetleg templom köré épült.

Mátyás király halála után Ujlaki Lőrinc és Kishorváti János seregével ostrom alá vette és elfoglalta, amiért később II. Ulászló király az érsekséget Szlakóc castel-

lumával kárpótolta. 1495-ben II. Ulászló hlapsity Kishorvát János és garai Bánfi Lőrinc birtokaként adományozta Geréb Péternek és testvérének, László püspöknek.

(1416–1493: Csánki II. 276., 287. – 1491–1494: V. Kovács 1971, 309–346. – 1495: MOL Fkgy Draskovich-lt. 14., 16.)

Szatmár, Szatmár vm. (R. Satu Mare)

1460-ban Mátyás király építtette. A mellette fekvő Németivel együtt királyi város volt, amelynek uradalmába ezenkívül 17 falu és puszta tartozott a 15. század második felében.

A kastély és uradalma később királyi adományként a Szapolyaiaké, az 1470-ben említett várnagy az ő emberük volt. Valószínűleg a későbbi végvár helyén volt.

(1460–1470: Csánki I. 467., 469.; Szirmay 1809, I. 154. és Pesty: Szörénym. 46–47.)

Szávaszentdemeter, Szerém vm. (Yu. Sremska Mitrovica)

A 15. század első felében épített castellum, időnként castrum építtetője valószínűleg a királyi hatalom volt, s így esetleg egyike a Zsigmond által emeltetett végváraknak. Birtoktest tartozott hozzá, ezért uradalmi központ volt, és hamarosan magánkézre került. Maga a település, amely az ókori Sirmium helyén épült, korán királyi város és kereskedelmi központ lett, harmincadfiókkal.

1444-ben, amikor várnagyát említik, Brankovics György szerb despotáé. 1451-ben átmenetileg Hunyadi Jánosé volt, az ő várnagya az akkor említett Gúti János fehérvári keresztes perceptor. 1456-ban újból Brankovics birtoka, ekkor Szankfi Péter a várnagya. 1457-től az Újlakiaké, bár Mátyás király a szerb despotáktól csak 1458-ban kobozta el. Ezt követően rövid ideig valószínűleg Szilágyi Mihályé. 1495-től a király újlaki bánja igazgatta, 1496 tavaszán Szombathelyi Porkoláb András, bajnai Both András horvát-szlavón bán várnagya ült benne, majd ősszel Czobor Imre. A 16. században Újlaki Lőrinc castelluma, az 1520-as években Ládonyi Miklós volt a várnagya.

(1444–1497: Csánki II. 233., 237. – 1444–1451: Engel 1996, I. 423. várként említve. – 1457: Kubinyi 1973, 9. – 1459: DI. 100.688. – 1465: DI. 45.140. – 1496: DI. 88.812. – 1498: DF 279.397. – 1520–1524: MOL Kisfaludy-lt. 1. cs. évrendezett anyaga, 1528. évi latin feljegyzés Ládonyi Szávaszentdemeteren született gyermekeiről. – 1525: DI. 66.058. – Šima M. Cirković: Civitas Sancti Demetrii–Sirmium. Sremska Mitrovica 1969.)

Szécsény, Nógrád vm.

Korábbi, megerősített udvarházból feltételezhetően 1440 körül ifjabb Szécsényi László építtette.

Szécsény a Szécsényiek Hollókő várához tartozó uradalmának központjaként már 1334-ben királyi engedélyt kapott, hogy tornyos falakkal vegyék körül, és valószínűleg arra is, hogy azokon belül a földesúri család megerősített lakóhelyet épít-

tessen önmagának. Az utóbbit 1440-ben olyan kőházként említették, amelyet a husziták ellen megerősítettek. A Szécsényre vonatkozó középkori adatokban a változó castrum, illetve castellum elnevezés oka a fentiek alapján az lehet, hogy a földesúri lakóhely és a város maga is erődített volt. A castrum feltételezhetően a várost jelentette, ez azonban az oklevelek szövegéből egyértelműen nem bizonyítható.

1441-ben itt írta alá a fegyverszünetet Szécsényi László Giskrával. 1451-ben az itt tartózkodó Hunyadi János kormányzó adott engedélyt megerősítésére. 1456–1458 körül ennek ellenére a husziták kezében volt, s valószínűleg csak ezt követően, Mátyás király felvidéki hadjárata alkalmával került vissza a Szécsényiekhez. 1457-ben Szécsényi Frank castruma. 1461-ben és 1478-ban castellumként említik.

A Szécsényi család kihaltával, 1462-ben a leányági örökös Losonciaké és a guti Országhoké. Az 1480. évi családi osztozkodás után egyedül a Losonciaké, akkor Szécsény mezőváros és tizenöt falu birtoka tartozott hozzá, amelyet azonban megfelleztek az Országhokkal. 1489-ben harinai Farkas Tamás és Miklós zálogbirtoka.

1497-ben Losonci László itteni várnagya Pelyni Pál.

A későbbi századokban végvár. A múzeumi célokat szolgáló Forgách-kastély áll a helyén, amelyet a 18. században a középkori castellum falainak felhasználásával építettek. Pincéjében középkori részek találhatók. 1974–75-ben a kastély előtti kertben végzett kisebb ásás alkalmával előkerült a castellumot övező falsoros és a négyzetes kaputorony falainak egy része, benne a felvonóhidás kapuval és az az előtt levő farkasveremmel. Az ásás alkalmával olyan korai reneszánsz kőfaragvány-töredékek kerültek elő, amelyekből 16. század eleji építkezésre lehet következtetni.

(1440: P. König Kelemen: Hatszázéves ferences élet Szécsényben, 1332–1932. Vác, 1931, 45. – 1441: Patay Pál: Szécsény műemlékei. Budapest, 1965, 15. – 1461: Dl. 72.334. – 1461–1481: Csánki I. 91. – 1455: *uo.*, 118. – 1462: B. Szabó 1938, 864., 875. és Nógrád megye műemlékei. Budapest, 1954, 395. azonban az ott közölt alaprajz a Somogy megyei Szöcsény 16. századi végvárat ábrázolja. – 1480: Galgóci Erdődy-lt. Lad. 19. Fasc. 1. no. 1. – 1481: Bánffy-oklt. II. 229. – 1487: *uo.*, 264. – 1489: *uo.*, 277. – 1520: *uo.*, 500. – A harinai Farkasok zálogbirtokára: Dl. 19.544. – Pálmány Béla: Adatok a szécsényi Forgách-kastély történetéhez (1333–1765). In: Nógrádi történeti évkönyv. Salgótarján, 1989, 59–84. – A régészeti feltárássra: Rég. Füz. no. 28 (1975), 138. és no. 29 (1976) 87. Héjj Csaba jelentései.)

Szécsisziget → Sziget, Zala vm.

Szeg, Csongrád vm. (Szegevár)

1514 után szegi Dóczi János, János király későbbi kincstartója építtette.

A Dócziak korábbi szegi kúriáját 1514-ben felégette a paraszthad. Ezt követően emeltette Dóczi János a Kőrös Kurca nevű ága mellett a castellumot, amelyben 1523-ban maga is lakott. Szerémi György leírása szerint 1528-ban fallal körülvett toronyból állott.

A 18. század elején falai részben még álltak. A birtokkal együtt 1722-től a Károlyi családé. Levéltárunk iratai szerint 1723-ban készített tervrajzok alapján 1727-ben állíttatta helyre Károlyi Sándor. 1730 körül Bél Mátyás így írta le: „Szegvár erődje. Szögletes erősséget jelent (...) gróf Károlyi Sándor négyszögletű toronyhoz hasonló építményű lakóháza.” A barokk tervrajzok szerint 10,5×11,5 méteres, akkor egyemeletes és barokk homlokzatú torony, hagymasisakos tetején háromszintes fatoronnyal. A 18. század végétől, amikor a szomszédos telken álló barokk Károlyi-kastélyból megyeháza lett, egy ideig megyei börtön volt, később lebontották. Helyén 1990–1991-ben folyt régészeti feltárás. Ennek során került elő a 16. századi udvarház és a későbbi castellum pincéje, feltöltésében sok reneszánsz építészeti kőfaragvánnyal (50–51. kép).

(1514: Karácsonyi: Békésm. III. 11., 43. és Borovszky: Csanádm. I. 119–120., 156. – 1523: Furray József Sándor: Szemelvények Szegvár múltjából. Szeged, 1934, 5. – 1528: Szerémi György: Magyarország romlásáról. Monumenta Historica V. Budapest, 1961, 180. és Blazovich 1996, 262. – 1730 k.: Bél Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása. MFMÉ 1980–81. Szeged, 1984, 48. – A régészeti feltárára Vörös Gabriella: Rég. Füz. No. 42. (1991) 89. és uő.: Régészeti kutatások 1988–1991 között Szegváron, a Dóczy-udvarház és a Károlyi-kastély területén. In Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 1993/1994. Szerk. Lengyel András. Szeged 1997, 35–47. – A barokk terveket ismerteti és közli Herczeg Mihály: Adalék a szegvári kastély történetéhez. In Studia Historica 1. MFMÉ. Szeged, 1995, 7–30.)

Szeglak, Baranya vm. (Ho., ismeretlen, Valpótól nyugatra, Harkanovci körül)

A 15. század közepén a Kórógyiak építtették, a forrásokban először 1467-ben szerepel.

Szeglak mezőváros az 1467-ben hozzá tartozó 30 faluból és pusztából álló uradalmával az előző század vége óta volt a Kórógyi család birtokában. Mátyás király ebben az évben vette el a hűtlen Kórógyi Gáspártól, és udvarnokának, Ramocsai Boldizsárnak adományozta. Kórógyi később kegyelmet kapott, birtokai visszakérültek, fiúörökös nélküli halála után, 1472–74 között a kastély Csupor Miklósé. Csupor 1474-ben vitanovicsi Horváth Jánosra hagyta, amit Mátyás király is megerősített, bár egyidejűleg dengelegi Pongrác Jánosnak is odaadta. 1476-ban véglegesen a Horváthok kapták. 1496-ban, 1499-ben, 1500-ban és 1516-ban is az övék volt. 1536-ban Horváth Jánostól foglalták el a törökök.

(1467–1507: Csánki II. 458–459., 466. – 1467: DI. 72.012. – 1474: DI. 94.258., 94.512. és TT 1896, 522. – 1499: DF 261.970. – 1500: MOL Fkgy Leleszi kv. It. Prot. Parvum, Fol. 132. – 1516: uo., 266. – 1536: Engel Pál szíves közlése.)

Szeglet, Abaúj vm. (Sl., ismeretlen)

Egyetlen említése 1521-ből származik, ekkor romos kastély volt néhai Ramocsai Ferenc javai között. A Ramocsaiak Abaújban, Sárosban, Ungban és Zemplénben mintegy 12 faluban voltak birtokosok a 15–16. század fordulóján, s elképzelhető, hogy a kastélyt is ők építtették.

(Csánki I. 231., 324., 379., 406–407., kastély említése nélkül. – 1521: MOL Fkgy Leleszi kv. It. Prot. V. Fol. 140 a)

Székelyhíd, Bihar vm. (R. Săcuieni)

1460-ban kapott királyi engedély alapján a Zólyomiak építtették.

Székelyhíd oppidum a 15. század eleje óta volt az albisi Zólyomiaké, mint a Diószeg városból és mintegy 30 faluból és pusztából álló érmelléki uradalom központja. A kastély a városon kívül, az Ér szigetén épült. 1514-ben a bihari paraszthad felégette, később azonban újjáépíttették.

(1325–1481: Csánki I. 599–600.; Jakó: Biharm., 335. – 1460: Csánki I. 593.; Bunyitay 1884, III. 314., 316. – 1514: Bartha–Fekete Nagy, 111. és Borovszky: Biharm. 147., 484.)

Szelánc vagy Szentdomonkos, Kőrös vm. (Ho. Domonkuš)

Ismeretlen korú és építésű kastély, amely 1477-ben Konszki Péter fiainak kezében volt. Mátyás király ekkor adott nekik engedélyt arra, hogy a gerendákból épített castellumot, amelynek árka és bástyái is voltak, a gyakori török támadások miatt jobban megerősíthessék.

(1477: Kubinyi 1992, 68.)

Szelénd, Bács vm. (Baróc, Yu. Obrovac)

1490 előtt, valószínűleg tolnai Bornemisza János alkincstartó építtette.

Bornemisza 1490-ben – amikor még csak Nagylucsei Orbán egri püspök familiárisa volt – Habsburg Miksához pártolt, Orbán püspök ezért birtokait lefoglaltatta, őt pedig fogságba vettette. Kiszabadulása érdekében 1490 nyarán Szeléndet átadta urának. 1492-ben a Nagylucsei halála után Báthori István országbíró kezére jutott birtokot Bornemisza visszakapta, de a castellumot csak 1498-ban adták át neki a Dócziak, Orbán püspök örökösei.

(1490: Dl. 19.665. – 1490–1499: Csánki II. 135. – 1490: B. Szabó 1938, 1150. és Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. TBM XII. 1957, 27–31. – 1492: Komjáthy 1973, 49. – 1498: Wenczel 1876, 31., 33., 34., 4. jegyz.)

Szemeréd, Hont vm. (Sl. Semerovce)

A 15. század elején a Szemerédinek is nevezett kerekgyházi Lackfiak építtették. 1430-ban említik a kastélyt, amikor Szemerédi Erdős Miklós Kiskereskény és Szemeréd birtoka felett egyezkedett Kávási Pál nádori ítélőmesterrel, s az egyezségben a kastély az övé maradt. Kettőjük 1431-ből származó újabb egyezségében is szerepel.

(Bakács: Hontm. 193–194., 405., a castellum említése nélkül. – 1430: Dl. 69.447. – 1431: Dl. 69.448.)

Szencse, Kőrös vm. (Ho. Velikától délkeletre)

A Szencseiek névadó birtoka, ahol Csánki szerint 1392–93-ban váruk is volt, ez azonban nem valószínű.

A 15. század második felétől a Beriszlóké. 1502-ben az ő kastélyuk állt itt, amelyet ekkor Szencsei György foglalt el és felégetett.

(Csánki: Kőrös m. 37. – 1502: Dl. 21.084.)

Szentandrás, Kőrös vm. (Ho. Pašijan területén)

Más néven Ravenszentandrás vagy Temenica, a rokon Szentandrás, Újudvari és szentandrás Stefekfi családoké, a középkor végén mezőváros. 1472-ben törvénnyel rendelték el a kastélyának lerontását, ez azonban nem történt meg, mert 1492-ben még létezett. Ekkor kapta meg a Batthyány Boldizsár. Az övé volt 1501–1502-ben is. 1503-ban felét Beriszló Bertalan vránai perjel kapta adományul, másik fele azonban a Batthyányaké maradt.

(Csánki: Kőrös m. 30. – 1503: Dl. 46.628., 101.339., 101.356.)

Szentantal, Hont vm. (Sl. Antol)

Valószínűleg a 15. század folyamán, közelebről ismeretlen időben emelt kastély. Építetője a kazai Kakas vagy a litvai Horváth család tagjai között kereshető.

A falu Litva vár tartozéka volt, amely 1415-től a Kakasok, 1469-től a Horváthok birtoka. A kastélyt először 1506-ban említik. Helyén 18–19. századi barokk kastély áll, amelynek azonban 16–17. századi előzménye is volt.

(Bakács: Hontm. 195–196, a castellum említése nélkül. A mai kastélyra annak középkori előzményével Güntherova: Štatny kaštiel vo Sv. Antone. PM 1954, 119.)

Szentbertalan → Bakva, Verőce vm.

Szenterzsébet, Kőrös vm. (Ho. Jugovac hn. Gornji Miholjac mellett)

Racsai Juga castelluma, amelyet V. László 1453-ban Hunyadi Jánosnak adományozott, s adományát 1456-ban meg is erősítette. Később, 1524-ben történt kihalasukig az Újlakiaké.

1512-ben Újlaki Lőrinc itteni várnagyát, Eleket említik.

(1453–1456: Dl. 37.632. – 1524–1525: Dl. 66.058. – 1512: Zágrábi kpt. hh. lt. B 4, 62. Engel Pál szíves közlése.)

Szenterzsébet, Somogy vm. (Jalszina hn. Berzence területén)

Szenterzsébet falu a mintegy 35 településből álló, Dráva menti berzencei Lórántfi-uradalom része volt, a 15. század második felében kastéllyal, az arról szóló, 1406. évi oklevel azonban az 1490-es évekből származó hamisıtvany.

1468-ban Lórántfi György fiai a kastélyt eladták Forster György királyi kapitány-nak, aki zálogként már 1467-ben is birtokolta azt. 1473 és 1477 között ugyancsak

zálogként szentgyörgyi Vince Péter özvegyének kezén volt. 1481-ben Forster és felesége négyezer aranyforint kölcsön fejében a kastély és uradalma felét tolnai Bornemisza Jánosnak adta zálogba, 1485-ben pedig további kölcsön fejében a másik felét is. Forster ugyanakkor a feleségére íratta, a következő évben pedig kölcsönös örökösödési szerződést kötött Nagylucsei Orbán püspökkel, kiskorú leányát eljegyezve a püspök unokaöccsével, Dóci Ferencsel. Ezután a szenterzsébeti kastélyt a jegyespárra íratta, s őket 1488-ban be is vezették annak birtokába.

A tervezett házasság később megghiúsult, s Forster 1490-ben kelt végrendeletében minden birtokát feleségére hagyta. Az özvegy másodszor a korábbi zálogbirtokos Bornemisza Jánoshoz ment feleségül. A kastély és a birtok végül is Bornemiszáé lett, és maradt a középkor végéig, bár ez ellen a Dóciak még 1509-ben is tiltakoztak.

(1406–1490: Csánki II. 575., 674. castrum seu castellum elnevezéssel, ahol az 1409. évi oklevél hamis. – 1467: Dl. 16.529. és Csánki II. 664. – 1468: uo., 664–665. – 1473–1477: Gábor Gyula: A somogymegyei Répás-kerület története. Sz 1911, 86. – 1481: Teleki XII. 166–169. – 1485: uo., 274–277. – 1486: 103.030. és Wenczel Gusztáv 1876, 11., 1415. – 1488: Teleki, i. m. 378–402. – 1490: Csánki II. 674. – 1509: Dl. 21.926. – Helye: Somogym. 1974, 205., 153.)

Szenterzsébet, Varasd vm. (Ho., ismeretlen)

1406 előtt ismeretlen építőtől származó kastély. A Kőrös megyei Musina kastélyával együtt az említett évben kapták meg a berzencei Lórántfiak. Valószínűleg azonos volt a Kőrös megyei Szenterzsébet kastéllyal. A 15. század közepén Hunyadi Jánosé, később Újlaki-birtok volt.

(1406: ZsO II. 4662. – 15. század: Csánki: Kőrösm. 129.)

Szenterzsébet, Verőce vm. (Ho. Jalzabet)

A 15. század közepe körül Hunyadi János vagy Újlaki Miklós építtette. A település Mátyás trónra jutásakor családi birtoka volt, a vele kötött egyezség alapján kapta meg 1459-ben Újlaki. Később is az ő családjáé maradt. 1525-ben, Újlaki Lőrinc fiúörökös nélküli halála után leányági örökösei tiltakoztak az ellen, hogy a családi birtokokkal együtt bárki is elfoglalja.

(1459: Dl. 100.688. – 1525: Dl. 66.058. és Engel 1970, I. 356, valamint a Balassa cs. lt. 1990, 572. reg.)

Szentgyörgy, Csongrád vm. (Szentés, Kórógyszentgyörgy puszta)

Az 1456-ban már álló castellumot a szeri Póság építtették a 15. század közepe előtt.

A település a Szer oppidumhoz tartozó, 14–16 faluból álló uradalom része volt. 1471-ben, Pósa István magtalan halála után birtokait guti Ország Mihály és nádasdi Ongor János kapta meg, a szentgyörgyi kastély ekkori és későbbi említése azonban ismeretlen.

(1456: Dl. 93.246 és Csánki I. 683., 686.)

Szentgyörgy, Krassó vm. (Tárnokszentgyörgy, R. Singeorge)

A 14. század végén vagy a 15. elején a nagylaki Jánkfiak építették.

1427-ben, Jánkfi János halálát követően Zsigmond király Nagymihályi Albert vránai perjel, horvát–dalmát bánnak és fiainak adományozta annak ellenére, hogy Jánkfi 1421-ben a Csákiakkal kötött örökösödési szerződést. A kastély később is a Nagymihályiaké volt, és a következő században is létezett. A 15. század közepe táján mintegy 50 faluból álló uradalom tartozott hozzá.

(1427: Pesty: Krassóm. IV. 315–318. és Engel 1996, I. 426. – 1428: Pesty i. m. 320–323. és Csánki II. 96., 107., 112.)

Szentjakab, Körös vm. (Ho. Sv. Jakob hn. Ruškovac mellett)

Eredetileg a szobocsinai Selkfi családé, később a Gesztieké volt, akik 1477 és 1493 között perben álltak a Batthyányakkal a kastély birtokáért. 1492-ben eladták Batthyány Boldizsárnak. 1481-ben szerepel várnagya, Racz László. A település a középkor végén mezőváros volt, amelyhez 8 falu tartozott.

(Csánki: Körösm. 33–34. – 1479: Dl. 34.225. – 1481: Zágrábi kpt. It. Loci cr. II, 211. Engel Pál közlése.)

Szentlászló, Fejér vm. (Bicske)

Az itt álló castellumra vonatkozó középkori adat nem maradt, a települést azonban 1537-ben „Szentlászló másként Castellum” néven említették, s ez arra utal, hogy a 15. század elején Tata, később Vitány vára uradalmába tartozó faluban kastély állhatott. A kastély építetői Vitány mindenkori urai. 1440 után birtokosai a Rozgonyiak, a század végén Egervári László és 1490-től a széplaki Botka család, akiktől a Héderváriaknál volt zálogban. Maga a település a Vértes erdő borította hegyei közt megbúvó Vitány uradalmi központja lehetett.

(1537: B. Szabó 1938, 1525. tévesen a Solt széki Jászszentlászlóval azonosítva, a Hédervár-oklt. II. 92. és Károly III. 511. alapján. Helyére és birtokosaira: Csánki III. 304., 320., 348.)

Szentlászló vagy Csukánc, Körös vm. (Ho. Okučani körül)

Ismeretlen építésű kastély, 1448-ban a Paksiaké volt. További sorsáról nem maradt adat.

(Csánki: Körösm. 38.)

Szentlászló, Valkó vm. (Ho. Laslovo)

Építésének ideje és építetője ismeretlen. A 15. század második felében a grabarjai Beriszlóké. Az övék volt 1475-ben is, amikor várnagyát említik.

Szentlászló oppidum négyfalvas kis uradalmával, a 15. században Szentszalvator várossal és további 8–10 faluval előbb Apor-birtok, később a Beriszlóké.

(1475: Csánki II. 276. – 1332–1489: uo., 352., 367. – 1475, 1491: DF 233.472.)

Szentlélek, Kőrös vm. (Ho. Duhovi hn. Uljanik mellett)

A település a Szentléleki vagy szentléleki Kastellánfi család birtokainak mezővárosi központja, ahol a 15. században kastélyuk állt. 1516-ban, Ádámfi Miklós halála után Bornemisza János szerzett rá királyi adományt.

(Csánki: Kőrösm. 43–44. – 1516: DF 288.099.)

Szentlőrinc, Kőrös vm. (Ho. Gostović[?])

1512-ben Pekri Lajos és Várdai László castelluma, ekkor várnagyait említik.

(Zágrábi kpt. hh. lt. B. 14., 269. Engel Pál közlése.)

Szentmárton, Baranya vm. (Ho. Martin területén)

A vránai perjelségé volt, 1499-ben szerepel udvarbírója, Mátyás deák.

(Engel Pál közlése.)

Szentmiklós, Kőrös vm. (Ho. Mikleuš melletti Zrinji rom)

A garai Bánfiak és a hlapcsicsi Kishorvátok castelluma 1491 és 1506 között, közben azonban 1491–1503-ban a vingárti Gerébek kezén volt. Szentmiklós mezővárossal együtt 22 helységes uradalom tartozott hozzá.

(Csánki: Kőrösm. 54. – Szabo 1920, 130.)

Szentmiklós, Liptó vm. (Liptószentmiklós, Sl. Liptovski Mikulaš)

1440 körül Szentmiklósi Pongrác építtette a husziták elleni védelmül, Vág-völgyi birtokainak központjában.

1454-ben Hunyadi János kormányzó egyezséget kötött Szentmiklósi Pongráccal, hogy felvidéki várai helyett Temesben kap másokat, a felvidékieket pedig átadja neki, amíg azonban a temesieket kézhez nem kapja, fenntarthatja a szentmiklósi erősséget, viszont később köteles azt lebontani. A kastély a század második felében is fennállt, lebontására nem került sor.

(Majláth Béla: Szentmiklósi Pongrác. Sz 1878. Kirándulási füzet, 112–113. – 1454: Engel 1996, I. 428.)

Szenyér, Somogy vm.

1460 körül tapsonyi Antimus János építtette a Mátyás királytól 1459-ben kapott engedély alapján. A család tizenöt-nél is több falura terjedő uradalmának székhelye eredetileg a közeli Tapsony volt, ott emelt castellummal, amely azonban 1455 körül elpusztult. Ehelyett épült új uradalmi központként a szenyéri kastély.

1465 körül a somlyóvásárhelyi apácakolostor kirablása miatt Mátyás király Antimus Lászlót börtönbe vettette, birtokait a szenyéri kastéllyal előbb a Kanizsaiaknak, később laki Thúz Jánosnak adományozta. 1466-ban Antimus László kegyelmet kapott, birtokait 1470-ben adta vissza a király, a kastélyt azonban nem kapta

vissza. 1471-től hosszas pert folytatott érte Thúz Jánossal. Halála után a pert nagybátyja, János folytatta 1482-ig, amikor eladta a kastélyt Wesoki Perottusnak, az esztergomi érsekség birtokkormányzójának. A szenyéri castellumhoz azonban az új birtokos is csak 1485-ben jutott, amikor Thúz királyi engedéllyel elhagyta az országot. Thúz János kastélyának 1471-ben Szegedi Pál volt a várnagya.

A kastély 1497-ig volt Perottus kezén, akkor adta tovább Bakócz Tamás egri püspöknek. Bakócz esztergomi érsekként 1521-ben kelt végrendeletében az általa építtetett esztergomi B. Szűz kápolnára hagyta, s így a kastély és uradalma az esztergomi káptalanra szállt.

A 16. században végvárrá alakított kastély sáncai a falutól délre fekvő Várdomb erdős területén ma is láthatók.

(1459–1460: Borsa 1980, 4., 24., 29–30. – 1464–1471: Csánki II. 575. – 1471: Érszegi 1983, 63. reg. – 1464–1524: Békefi 1907, 275. – 1459–1525: Borsa 1979, 201., 205., 209–210., 225., 239–262., 277., 285., 289., 297., 333–335., 341. reg. – 1482–1500: Fügedi 1960, 1–3., 114. – 1500–1521: Fraknoi 1888, 123., 127. – 1521–1526: Balogh 1955, 75–79., tévesen Szinyér vár néven. – Helyére: Somogym. 1974, 322.)

Széphely, Temes vm. (Zsebely, R.Jebel)

1400 körül építtette a nevnai Treutel család, 1401-ben már állt. Ekkor rendelték el lerontását az országnagyok. 1403-ban az erdélyi vajda adott parancsot Treutel Miklós Jobbágyon és Ohaton az ottani templomok körül, valamint Széphelyen emelt kastélya lerontására, s egyben arra, hogy faanyagukat Temesvárra kell szállítani. Mindkét rendelkezés eredménytelennek bizonyult, a széphelyi kastély még 1425-ben is létezett. A falu ekkor Bobal Mihály nándorfehérvári kapitány Váreleje nevű kastélyához tartozott, az itteni kastélyt pedig erdőben állónak, fából építettnek és igen erősnek említették.

1479-ben a falu már Garai-birtok, Sarád kastélyának uradalmához tartozott, kastély nélkül.

(1401–1479: Csánki II. 14., 20., 64. – 1403: DI. 56.505. és ZsO II. 2609. – 1403–1425: Engel 1996, I. 430. – 1425: Zichy-okmt. VIII. 150–152.)

Szerdahely, Nyitra vm. (Sl. Nitrianska Streda)

Építtetője a 14–15. század fordulóján a Szerdahelyi vagy keszői Ravasz család, esetleg az 1403 előtt elhunyt Miklós.

Ravasz Miklós magtalan halála után, 1403-ban Szerdahelyt kőből épített kastélyával, három faluval Zsigmond király Födemesi László bán fia Miklósnak adományozta. Maga a birtok még a század első két évtizedében is Skrzynoi Donin lietavai kapitánynál – Stibor vajda, majd Borbála királyné familiárisánál – volt zálogban, a ludányi és a sárfői kastélyokkal és azok uradalmával együtt.

1419-ben a dunántúli Bicskeiek kapták meg a királytól. A század második felében, de még 1462 előtt, a már Szerdahelyinek nevezett új birtokosok átépíthették a

kastélyt, ugyanis Szerdahelyi János ekkor azzal vádolta Szerdahelyi Mihályt, hogy az elmúlt háborús időkben, vagyis 1440 és 1458 között épített fortaliciumát elfoglalta. Ez a Szerdahelyi Mihály és Ferenc testvére 1465-ben királyi engedélyt kapott, hogy szerdahelyi kastélyuk helyére kőből várat vagy vár módjára erősített castellumot építtessenek.

Mihály és testvérei a kastélyból később a környéket dúlták, sőt 1475-ben Hrussov várát is elfoglalták, ezért a király 1478-ban elrendelte a szerdahelyi kastély lerombolását. A rendelkezést nem hajtották végre, a kastély később is, sőt – többszörösen átépített formában – ma is áll.

(1399: ZsO I. 5904. – 1399–1419: Engel 1996, I. 431. – 1403: ZsO II. 2794. – 1411–1421: Engel 1977, 57., 132. jegyz. – 1419: Dl. 50.129., 50.132. és Szerémy-Ernyey, 320. – 1462: Dl. 50.197. és Szerémy-Ernyey, 324. – 1465: Dl. 50.140. – 1478: Dl. 18.049. és Haizl Kálmán: A Kistapolcsányiak. Turul 1932, 33. – A mai kastély: Súpis II. 375.)

Szerdahely, Somogy vm. (Gálosfa)

1488 körül a szerdahelyi Imrefi család építtette a török időkben elpusztult Szerdahely és Péterfalva között.

A falu a középkor végére a már három családra, az Imrefiekre, a Dersfiekre és a Dancsfiakra oszlott, Győr nembeli Szerdahelyiek ősi birtoka volt. A kastély a 14. század közepétől említett családi kúria helyén épült, és a 16. század közepéig, Somogy megye török megszállásáig létezett. A kastély helye a Gálosfától keletre elterülő Kistótváros nevű falutól északra, a meredek lejtőjű, Kányavár nevű dombtetőn található, mintegy 80×80 méteres tégl- és kőtörmelékkel sűrűn borított, bozóttal benőtt területen.

(Timár Péter: A Szerdahelyiek Somogy megyei birtokai. 1. rész: Szerdahely. In SMM 1996, 69–91. és Deák Varga Dénes: Kaposvár és Bát, a két szomszédvár. Somogyi Honismeret 1998/1., 9.)

Szészárma, Belső-Szolnok vm. (R. Sásarm)

A harinai Farkas család kastélya, amelyet valószínűleg a 15. század második felében építettek. Első ismert említése 1485-ből származik. Harinai Farkas Miklós fiai, Miklós és Tamás ekkor kötöttek kölcsönös örökösödési szerződést a kastélyban Héderfáji Mihállal, s ebben szerepel a Szűz Máriának szentelt „várkápolna”. 1502-ben is a Harinaiaké volt, de várnak írták, amint 1505-ben is, amikor már Farkas Margit és férje, bikali Bikly János hunyadi ispán kezében volt. Ekkor említik a vár ablakaira az utóbbi által készíttetett vasrácsokat, valamint a néhai Farkas Tamás által otthagytott régi fegyvereket. 1534-ben Bethlen Farkas vásárolta meg négyezer forintért.

(Jakó 1990. II. 3261., 3375., 4446-49., 4452. reg. és Entz 1996, 157–158., 474.)

Sziget, Győr vm. (Hédervár, Győr-Moson-Sopron m.)

A 15. század folyamán, közelebbről ismeretlen időben a Héderváriak építették, névadó váruk alatt.

Legkorábbi ismert említése az 1483-ban kötött családi egyezségből származik. 1522 után II. Lajos király valamennyi birtokával együtt ezt is elkobozta Hédervári Ferenc volt nándorfehérvári bántól, és Bakics Pálnak adományozta. Bakics 1534-ben lebontatta a várral együtt, és anyagukból a közeli Rárón új kastélyt emeltetett.

A legújabb régészeti kutatás eredményei azt bizonyítják, hogy Sziget castellum a jelenlegi hédervári kastély előzménye volt. Falait részben az rejtí, részben az alól kerültek elő. Négyzetes alaprajzú, a maival közel azonos nagyságú építmény volt, keleti és nyugati oldalán egy-egy emeletes lakóépülettel (34–35. kép).

(1483: Hédervár-oklt. I. 326. – 1522–1534: uo., II. 140. – A régészeti kutatásra: László Csaba: A hédervári vár. In *Castrum Bene* 1989. Gyöngyös, 1990, 184–186. és uő.: Hédervár. Műemlékek. TKM 397. Budapest, 1991. – Vázlatos alaprajza: Koppány 1990, 93. 8. ábra.)

Sziget, Máramaros vm. (Máramarossziget, R. Sighetu Marmatiei)

Valószínűleg királyi építtetésű a 15. századból, közelebbről meg nem határozható időből.

Sziget királyi város és sókamrai hivatal székhelye volt. 1495-ben, amikor Huszt várával és Rónaszék mezővárossal, valamint az itteni kastéllyal még Mátyás király adományából Beatrix királyné birtokában volt, castellum állt benne.

(1435–1459: Csánki I. 445., kastély említése nélkül. – 1495: DI. 98.434.)

Sziget, Somogy vm. (Szigetvár, Baranya m.)

A 14–15. század fordulóján Antimus fia János szlavón vicebán, majd alnádor építtette.

Először 1449-ben említik, akkor várként. 1461-ben, csereképpen a veszprémi Somlyó váráért a Garaiaké lett. 1470-ben Antimus ifjabb János visszaadta Somlyót Garai Jóbnak, Szigetet azonban tartozásai fejében zálogként annak kezében kellett hagynia. Antimus János végül 1473-ban vejének, enyingi Török Ambrusnak adta el, s attól kezdve annak családjáé volt.

Az Istvánffy Miklós által a 16. század végén megörökített családi hagyomány szerint Sziget „várának” építését a Szigetinek nevezett, s a 15. század első éveiben élt Osvát család névadó ősenek, Antimusnak az unokája kezdte meg, az 1566-os ostromban is szerepet játszó kerek toronnyal. A mai vár területén 1961 és 1964 között folytatott régészeti feltárás azonban azt bizonyította, hogy a kerek torony később épült egy kisméretű és négyzetes alaprajzú „vár”-hoz, amelynek készítését feltárója az ásatás eredményeiből a 14. század végére helyezte (32–33. kép).

Az Antimus család feldolgozott történetének ismeretében a jelenlegi vár északnyugati bástyájának belsejében feltárt legkorábbi építésű „vár” építtetője az országos méltóságokat viselő János alnádor lehetett, Osvát ahhoz építtethette később a tornyot. Ennek bizonyítéka lehet, hogy az 1439-ben említett Miklós nevű család-

tagnak csak a városban volt háza, a „vár” egyedül János alnádor leszármazottait illette.

A kisméretű, támpilléres falakkal és azon kívül vizesárokkkal körülvett korai „vár” annak a középkori épületformának felel meg, amelynek képviselőit éppen méreteik és építészeti alakításuk alapján a castellumok közé lehet sorolni, még abban az esetben is, ha 1464-ben és 1473-ban már castrumnak írták.

(1408–1464: Csánki II. 575., 583. – 1449: Engel 1996, I. 431. – 1461: Dl. 17.113., 24.542. – 1470: Dl. 88.493., 88.522. és Galgóczi Erdődy-lt. Lad. 53. Fasc. 4. no. 1–2, valamint mindkettőre Borsa 1980, 30–34. – 1473: Dl. 88.548., 88.565. és Borsa i. m. 104. – Az Antimus családra Borsa i. m. és uő 1979, ahol az építetöt bizonyos fenntartásokkal a szerző is Osvát személyében véli meglelni. Szigeti Osvátra Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Fordította Juhász László. Monumenta Hungarica VI. Budapest, 1962, 286. – A korai szigetvári várra Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, 1903, 39–48. – A vár ásatásáról Kováts Valéria: Sziget várának kutatástörténete. JPMÉ 1966, Pécs, 1967, 207–250, valamint Gerő 1968, 263–267, benne a feltárást követő műemléki helyreállítást tervező Erdei Ferenc építész alaprajzi és tömegvázlat-rekonstrukciói.)

Sziget, Zala vm. (Szécsisziget)

1403 és 1437 között a felsőlindvai Szécsiek építették.

Sziget falut 1403-ban kapta Zsigmond királytól Szécsi Miklós öt faluval. Ennek a birtoknak központjaként emeltette az először 1437-ben szereplő castellumot, amely a középkor végéig családjáé volt. 1437-ben Fitos István a várnagya. 1458-ban is említik várnagyát. 1496-ból és 1505-ből várnagyaiként Szentgyörgyvölgyi Benedek, illetve ugyanő és Gecseri Gergely szerepelnek a forrásokban. 1500-ban és 1506-ban családi osztozkodásokban szerepel a kastély. 1506-ban Szécsi Tamás adósságai fejében birtokait, köztük a szigeti kastélyt is Bakócz Tamásnak kötötte le. Tartozását később kiegyenlíthette, mert a birtok a kastéllyal visszakerült hozzá. 1526 előtt azokat feleségére hagyta, bár István fia tiltakozott ez ellen.

A 16–17. században végvárrá építették, jelenleg barokk kastély áll a helyén.

(1403: ZO II. 315. – 1437: Dl. 13.029. és Engel 1996, I. 423. – 1437–1499: Csánki III. 16. – 1496: Dl. 101.233. – 1505: Dl. 21.463. – 1500: Dl. 101.264. – 1506: Dl. 101.379. és Galgóczi Erdődy-lt. Lad. 50. Fasc. 3. no. 30. – 1526: Dl. 47.682.)

Szigetvár → Sziget, Somogy vm.

Szilha vagy Szélha, Temes vm. (R. Costein)

1479 és 1488 között Haraszi Ferenc szörényi bán építtette.

A lugosi kerületbe tartozó Szilhát hét faluval 1479-ben kapta Haraszi, Mátyás királytól. 1488-ban, amikor királyi engedélyt kapott, hogy a birtokot unokaöccsére hagyja, a kastély már állt. 1509-ben Szokoli János és Tivadari Imre voltak várnagyai. 1510-ben az ifjabb Haraszi Ferenc több más birtokával Szilha kastélyát is fiúsított leányaira, s általuk vejeire, Lévai Zsigmondra és Paksi Mihályra hagyta.

(1479: Pesty: Krassóm. II/2., 221. – 1488–1511: Csánki II. 14. – 1488: Pesty i. m., IV. 463–466. – 1504–1560: uo., II/2., 221–223. – 1509: Dl. 93.746. – 1510: Dl. 59.988. és Pesty i. m., III. 485–496.)

Szilszeg, Valkó vm. (Yu. Susek)

Az egyetlen alkalommal 1445-ben említett Duna-parti kastély Beletinc, Neszt és Poltos kastélyaival Újlak vára körül helyezkedett el, építtetője az Újlakiak közt kereshető. Későbbi története ismeretlen.

(Csánki II. 276., 354. és Engel 1996, I. 432.)

Szinye, Sáros vm. (Sl. Svinica)

Mátyás király 1464-ben adott engedélye alapján szinyei Merse János emeltette, feltehetően a 14. század első felében elpusztult várak helyett.

A falu a Mersék Sáros megyei 20–22 falvas birtokának volt székhelye. 1492-ben Tárcazi János megostromolta, a 15. század végén pedig az országba törő lengyel sereg felégette a castellumot, ezért II. Lajos király 1520-ban korábbi birtokigazolók okleveleiket átíratta.

(1464: Dl. 70.279., Fejérpataky László: Bizottsági jelentések. A Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulása Sáros vármegyébe. Sz 1881, 80. és Tóth 1910, II. 269. – A várra: Fügedi 1977, 199. – 1320–1427: Csánki I. 312., 322–323., a castellum említése nélkül. – 1520: Dl. 1428.)

Szircs, Körös vm. (Ho. Sirač rom, Daruvártól délre)

A 14. század végén építhették a Szencseiek, tőlük kobozta el Zsigmond király hűtlenségük miatt 1403-ban, és a szentléleki Kastellánfiaknak adta, birtokaikkal együtt. 1406-ban az utóbbiak összes birtokaikat visszaadták a Szencseieknek, egyezségük értelmében azonban az itteni kastély a Kasztellánfiaké maradt. 1423-ban castellumként, 1457-ben castrumként szerepel, ekkor és 1472-ben is a szentléleki Kastellánfiaké volt. 1516-ban, a család utolsó férfitagja, Ádámfi Miklós halála után Bornemisza János kapta meg.

A 20. század elején még látható romjainak vázlatos alaprajza alapján egykori képe nem rekonstruálható (*116. kép*).

(Csánki: Körösm. 43; Engel 1996, I. 432. – 1516: DF 288.099. – Helyére: Szabo 1920, 112–113., alaprajza uo. 103. ábra.)

Szakacsány vagy Szakacsány, Nyitra vm. (Sl. Skačany)

A 15. század elejéről származó kastély, a nyitrai püspökségé. 1406-ban Zsigmond király azon erősségek között említi, amelyeket Stibor vajda foglalt el 1403-ban a Nápolyi László pártjára állt hűtlentől. 1410–11-ben, 1419-ben és 1425-ben is a nyitrai püspökségé volt. Várnagyai 1410-ben Nelephyan, 1411-ben Hinko, 1425-ben pedig Stibor, Hinko püspök fráteré.

(1406: Dl. 64.735.; CD X/3., 154. és Wenczel Gusztáv 1875, 130. – 1410–1425: Engel 1996, I. 432. – 1411: Dl. 58.866. – 1419: Dl. 58.942.)

Szkrad, Zágráb vm. (Ho. Skrad, rom Slunj környékén)

A 15. század közepe előtt, feltételezhetően a Cilleiek emeltették. 1457-ben Cillei Ulrik volt kapitányé, Kreig Andrásé, aki akkor castrumként királyi adományt kapott rá. 1464-ben Frangepán Mártoné, aki 1466-ban familiárisának osztrozsini Bevenyöd Jánosnak adta át. Bevenyöd még 1471 előtt Frangepán Jánosnak adta tovább. 1480-ban Mátyás király Kosztajnicáért cserélte el Bevenyöd Jánossal, de 1482-ben visszacserélte. 1504-ben, a Bevenyöd család kihalta után Bornemisza János kapta meg, azonban a nőági örökösök kezén maradt. Még ezt megelőzően Frangepán Bernardin ostrommal foglalta el, s az örökösök tiltakozása ellenére királyi adományt szerzett rá.

(Engel 1996, I. 433. – 1464–66: Isprave 2604. és Starine 1873, 119. – 1480–82: Isprave 2982. – 1504: Isprave 3689., 3693. – 1504 e.: uo. 3723., 3984. – Helyére: Szabo 1920, 160.)

Sztrakovec, Valkó vm. (Yu. Slakovci)

A 15. század második felében, valószínűleg a garai Bánfiak által építtetett kastély.

1491-ben II. Ulászló elvette a hűtlenné vált Bánfi Lőrincről, és Váradi Péter kalocsai érseknek adta az Újlaki Lőrinc és Kishorváti János által lerombolt Szata castellum helyett. Váradi 1494-ben vehette birtokba a kastélyt, amikor Kinizsi Pál a király nevében ostrommal vette azt be garai Bánfi Bernáttól. 1492-ben és 1495-ben várnagyait említik. 1503-ig Geréb László kalocsai érsek kezében volt, 1506-ban visszakapták a Bánfiak, 32 faluból álló uradalmával együtt.

(1491–1494: Csánki II. 276., 354. és V. Kovács Sándor 1971, 345–346. – 1492: DF 233.475. Kopasz István várnagy. – 1495: DF 276.737. István várnagy, valószínűleg az előbbi. – 1501: Haranglábi Elek és Bagdi György várnagyi kinevezése: Engel Pál szíves közlése.)

Sztlavinja, Kőrös vm. (Ho. Slanje)

A Szentgrótiak castelluma, 1483-ban velük együtt már a berekszói Hagymásiaké is. A Szentgrótiak 1503-ban történt kihalta után egyedül a Hagymásiaké. 1483-ban várnagyaik Sebestyén és Ágoston.

(1483: Zágrábi kpt. lt. Loci cr. II. 233. Engel Pál közlése. – 1503: Dl. 68.040.)

Sztlavónia, ismeretlen nevű és helyű castellum

1513-ban Perényi Imre nádor utasítja Batthyány Boldizsár sztlavón albánt, hagyja meg Keczer Ferencnek, hogy ne akadályozza Batthyány Benedeket a saját birtokán megkezdett kastély építésében.

(1513: Iványi Béla: A körmendi levéltár memorábilái. Körmend, 1942, 129.)

Szobocsina, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
1460 körül Vitovec János által építtetett castellum.

(1460 k.: DF 279.443.)

Szolyvaszentmiklós, Bereg vm. (Beregszentmiklós, U. Szvaljova)
1403-ban kapott engedélyt Zsigmond királytól Perényi Imre pohárnokmester, hogy a beregi Szentmiklós vagy Szolyvaszentmiklós oppidumban kastélyt építtessen.
A későbbi középkori források a hétfalvas kis uradalom kastélyáról nem szólnak. Megépülése esetén a ma is álló, 16–17. századi késő reneszánsz kastély előzménye lehetett.

(Csánki I. 411–412. – 1403: ZsO II. 2846.)

Szombathely, Baranya vm. (Ho. Subotica hn. Koska körül)
A 15. század második felében, valószínűleg a Kórógyiak emeltették. Szombathely oppidum az 1406-ig említett Kosvár tartozéka volt azzal a megközelítően 60 faluval, amely később a kastély uradalmát alkotta. Ez a birtoktest a 14. század végétől volt a Kórógyiaké. Tőlük 1472-ben királyi adományként a vingárti Gerébekhez került. A kastélyt először az ő birtoklásuk idején, 1481-ben említik.

1493-ban garai Bánfi Lőrinc és Kishorváti János foglalta el, de visszakerült Geréb Péterhez, akitől 1503-ban Corvin János örökölte. Corvin és az Ernusztoz ugyanabban az évben kötött egyezsége értelmében Geréb Péter özvegye kezében maradt, aki második házasságával és II. Ulászló 1506-ban nyújtott adományával Perényi Imre birtokába juttatta. A következő évben királyi megerősítést is kapott, ekkor 62 helység tartozott uradalmához.

1536-ban a törökök Hennyey Bernáttól foglalták el.

(1406: Csánki II. 455. – 1481: Engel 1970, 308. 6. jegyz. – 1493: Dl. 20.056. – 1494–1507: Csánki II. 459. – 1503: Dl. 21.173., 65.537. – 1506: Dl. 21.535. – 1507: Dl. 21.712. és Engel Pál: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája. TSz 1997, 305.)

Szombathely, Kőrös vm. (Ho. Subocki Grad)
A Szencseiek kastélya az azonos nevű mezővárosban. Feltételezhetően ők is építették a 15. század közepe táján.

1442-ben Koprinci János fia Illés és Bereck nevű, 1471-ben a Blagaiak birtokain hatalmaskodó, Pál nevű várnagyát, 1480-ban és 1484-ben pedig magát a kastélyt említik, az utóbbi alkalommal castrumként.

(Csánki: Kőrösm. 38.; Blagay-oklt. 383. és Engel 1996, I. 434.)

Szomolány, Pozsony vm. (Sl. Smolenice)

A 15. század első felében épült kastély, építtetője ismeretlen. 1465-ben kapta meg guti Ország Mihály a királytól, és a középkor végéig családjáé volt. Feltételezhetően a század végén építették át várrá, 1505-ben és 1526-ban már így említik.

1485-ben szerepel várnagya. 1489-ben Ocskai Ferenc és Szendi Péter, 1505-ben Kyzlycze György, 1526-ban Zepthenczky Ferenc a várnagya.

(1465: Dl. 16.249., 16.259. – 1490: Podmaniczky-oklt. I. 311. és Engel 1970, II. 308. 8. jegyz. – 1485: DF 273.187. – 1489: Dl. 98.214. – 1505: DF 225.607. – 1526: DF 261.979.)

Szopja, Körös vm. (Ho. Sopje)

A zágrábi püspökség Száva menti kastélyainak egyike. 1460-ban, 1462-ben és 1495-ben szerepel a forrásokban.

(Csánki: Körösm. 54–55.)

Szödi, Arad vm. (R. Frumușeni)

1471 előtt építették a szeri Póság. A család utolsó férfi tagja, István halálával a királyra szállt birtokokat, köztük a szödi kastélyt Szödi és Szentpál mezővárossal és nyolc faluval 1471-ben. Mátyás király Ország Mihály nádornak és nádasdi Ongor Jánosnak adományozta, s abban 1475-ben meg is erősítette őket. Pósa István özvegyének panasza szerint az új birtokosok férje kastélyait fegyverrel foglalták el. 1484 és 1499 között az ő várnagyaik szerepelnek, először Mutnóci Dénes, a század végén Salatiel Bertalan és mellette Nagy Bálint és Pető Péter alvárnagyok.

1500-ban a fele Ország Lőrincé 15 faluval, illetve vejéé, Patócsi Bertalané. A másik felét 1506-ban a szeri Póság leányági örökségként a gersei Pethők kapták meg, II. Ulászló parancsa értelmében az ifjabb Ongor Jánosnak nekik kellett átadnia. 1507-ben Kebles Albert, 1510 körül Chewswefalwai Nagy János, 1518-ban Kiskeszi Mihály a várnagya.

A Maros kanyarulatában, a csicsói Háda-szigeten épített kastélynak a múlt században még látható romjait 1883-ban a zástyai apátság maradványaiként ismertették. Eszerint központi épülete 17×17 méteres torony volt, átlagosan 2,5 méter magasan álló és 2 méter vastag falakkal. A toronytól nyugatra 16×22 méter kiterjedésű, bozóttal benőtt omladékdomb, keletre pedig feltűnően nagy, 43×91 méter alapterületű, egyetlen épületnek leírt rom helyezkedett el.

(1471: Pesty: Krassóm. III. 427–429.; Csánki I. 763. – 1472: Juhász 1962, 421. reg. – 1475: Pesty i. m. 435–437. – 1484–1499: Csánki i. h. – 1500: Márki: Aradm. 116–117.; Karácsonyi: Békésm. III. 120. és Engel 1970, 308. 8. jegyz. – 1506–1507: Márki i. h. és HO V. 397., 399. – 1510 k.: Pesty: Krassóm. III. 512. – 1514: Mon. Rust. 171. – 1518: Dl. 93.791. – 1520: Pesty i. h. – A romra Rác Kálmán: A zástyai apátság. Történelmi és Régészeti Értesítő, 1883, III. 97–111. és Karácsonyi János: A pusztaszeri monostor kegyúrai. Budapest, 1897, 76–77.)

Szőllős, Ugocsa vm. (Nagyszőllős, U.Vinohragyin)

1399-ben kapott királyi engedélyt Perényi Péter zempléni és székely ispán a 14. század elején lerombolt ottani vár helyére építendő új vár vagy erősség emelésére. Az engedélyt Zsigmond király 1405-ben megújította, a kastély tehát ezt követően épülhetett. Létezéséről középkori adat nem maradt, a 16. századtól azonban sokszor szerepel. Szőllős mezőváros Nyaláb vára mintegy húszfalvas uradalmának volt a központja, a 14. század végén királyi oppidum, amelyet 1399-ben kapott Perényi Péter.

(A korai várra: Fügedi 1977, 201 és Engel 1996, I. 434–435. – A településre: Csánki I. 429–442. – 1399: ZsO I. 6111.)

Sztár, Bihar vm. (Esztár, Hajdú-Bihar m.)

A 15. század első felében a Sztáriak építették, 1453 előtt említik először. Az öt faluból és két pusztából álló kis birtokot Sztári János magtalan halála után, 1453-ban a Bajoniak kapták meg, korábbi szerződésük alapján, a kastéllyal együtt. 1464-ben is az övék volt.

(1453–1464: Csánki I. 596., 640.; Borovszky: Biharm. 76., 484. és Engel 1996, I. 310., Esztár néven.)

Sztropkó, Zemplén vm. (Sl. Stropkov)

Zsigmond király 1411-ben adott engedélyt Perényi Imre titkos kancellárnak, hogy Sztropkó oppidumban várat építtessen. Attól kezdve a család terebesi ágáé, váltokozva castellum és castrum elnevezéssel.

Sztropkót, amely a 14. század végén kihalt Újváriaké volt, 1410–11-ben kapta meg Perényi, a Sáros megyei Újvár várával. Egy évtized múlva húszfalvas uradalom központja, ahol 1414-ben a királyi engedélyben szereplő vár helyett castellum állt. Várnagya ekkor miszlai Csontos Bertalan, 1443-ban Perényi Jánosé Varjú Miklós és Demétei György.

1473-ban az országba törő lengyel sereg foglalta el, Perényi Miklós pedig azokhoz csatlakozva dülta a környéket. Még abban az évben Mátyás király visszavette és elkobozta Perényitől, később azonban kegyelmet adva, visszajuttatta neki. 1483-ban a folytonosan hatalmaskodó Perényi Miklóstól ostrommal vette el a király, és uradalmával együtt 1490-ben Corvin Jánosnak adományozta. 1491-ben viszont Corvin várnagya adta át a lengyel trónörökös seregének. 1491-ben, a lengyelek visszavonulása után II. Ulászló cseh hadai kapitányának, Haugwicz Jánosnak adta zálogba. Tőle váltotta meg 1492–93-ban Perényi Imre és Corvin János igényével szemben is megtartotta. 1493-ban Perényi Imre örökösévé fogadta benne Bakócz Tamást, aki a következő évben II. Ulászlótól meg is kapta a kastélyt, de az a Perényiek kezén maradt.

A század második felében várnagyai, illetve az örökös háborús veszély következtében kapitányai név szerint ismertek. 1460 és 1470 között Rákóczi László, 1472-ben Szoczkwí Fehér János volt a kapitány, mellettük 1468-ban Damácsai Bálint az udvarbíró. 1472-ben Fehér János Stroczkowi előnévvel is szerepel, és valószínűleg

azonos vele a Galiczi Jánosnak említett sztropkói kapitány. 1473-ban Kárász Miklós, 1478-ban Báróci Benedek a kapitány és egyben várnagy. 1483-ban Lábatlani András, 1484-ben Bliki Gergely, 1485-ben Paksi Benedek és Mezőgyáni Benedek, 1486-ban Paksi mellett Haday Gergely, 1489-ben Bogdán Éliás és Orosz Tamás, 1489 és 1491 között Bogdánon kívül Cseszelszky Mátyás, 1491-ben Esső György és Sembergi Miklós, 1494-ben Telekes András töltötte be a tisztséget.

(1411: Dl. 9741. – 1414–1443: Engel 1996, I. 437. – 1460–1494: Iványi: Bártfa 1290–3142. reg. között. – 1473: Szabó Károly: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai. TT 1890, 119. és Unghváry Ede: Adatok Sztropkó mezőváros és várának történetéhez. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez II. 1897, 135–140. – 1483: Teleki XII. 249–253.; Unghváry i. m. 13–14.; Iványi i. m. 2272., 2286. – 1490: Dl. 19.657. – 1491: Schönherr 1894, 170., 176. – 1492: Dl. 19.811., 19.854., 19.859. és Bándi 1993, 110. – 1493: Dl. 20076. – 1497: Dl. 37.710. – Újkori állapotára Dudás Gyula: A felsőzempléni várakról. Arch. Ért. 1908, 351. és Súpis III. 210–211., Slivka–Vallašek 1991, 204.)

Sztubalj, Zágráb vm. (Ho. Stubalj)

Modrusi Frangepán István castelluma, amelyet 1478-ban Ostriharic Mártonnak adott.

(Heller: Zagr. II. 134. Engel Pál szíves közlése.)

Sztubica, Zágráb vm. (Ho. Donja Stubica)

1439-től említik. 1442-ig az akkor kihalt szomszédvári Tóth család birtokában volt, feltételezhetően ők építették még a század elején. A fiúsított Tóth Dorottya kezével már 1441-től Cernin Henning cseh udvari lovagé és az ő utódaié. 1507-ben Henning András özvegyének, laki Túz Zsófiának volt a kastélya. 1507-ből származó adat szerint a Héderváriaké, 1517-ben azonban modrusi Frangepán Mátyásé.

(1439: Engel 1966, I. 437. – A birtokosokra, 1441–42: uő. I. 434. és II. 243., 245–246. – 1507: Héderváry-oklt. I. 508. és II. 42.)

Sztupnik, Zágráb vm. (Ho. Stupnik)

Az 1434-től ismert kastély építtetői ismeretlenek, talán az akkor birtokos Albeniek voltak. 1436-tól zálogként a Cilleieké. Ifjabb Albeni Rudolf örökös nélküli halálát követően, 1437-ben véglegesen megkapták a Cilleiek.

1434-ben Fábián és Lomnicai Mihály a várnagy, 1454-ben Zmolyk János.

(Engel 1996. I. 437. és II. 10.)

Szucsány, Túróc vm. (Sl. Sučany)

1440 körül Szentmiklósi Pongrác építtette. Ezt megelőzően az ott emelkedő Hradek hegyen vár állt, melyet később lebontottak. 1446-ban az ellen emelt panaszt Thurzó

György, hogy birtokait az elmúlt zavaros időkben Szentmiklósi Pongrác elfoglalta, és Szucsányban castellumot emeltetett.

1461-ben is Szentmiklósié volt, és csak 1476-ban, hosszas pereskedés után került vissza Thurzó birtokába, a Pongrácokkal kötött egyezség alapján, bár már 1462-ben a Thurzók castrumaként említik.

1483-ban már Kinizsi Pálé, aki itteni várnagyának, Thurzó Teofilnak adta, de később visszafoglalta tőle. 1505-ben özvegye és annak második férje, Horváth Márk, 1519-ben a harmadik férj, Kereki Gergely birtokolta. Az utóbbi alkalommal Lengyel András volt a várnagya. Közben, talán zálogként 1491-ben a Ceceieké, tőlük pedig a Balassáké. 1523-ban Magyar Benignától Szapolyai János vette meg. 1525-ben a Kaszaiak az ellen tiltakoztak, hogy Kasza várát és Szucsány castellumot a Szapolyaiak foglalják el. Mohács előtt királyi adományként Túróci Miklós udvarnokmester kapta meg.

Rom az egykori Szucsányváralján, a Vág déli partján.

(A várra: Fügedi 1977, 202. – 1446: Dl. 13.960. – 1461: MOL Fkgy Révay-lt. Kisselmec. Fasc. 1. no. 9. – 1462: Dl. 15.789. – 1476: Dl. 39.004. – 1483: Dl. 88.685. és Engel 1970, 309. 15. jegyz. – 1491: Dl. 65.975–976. és a Balassa-cs. lt. 1990, 442. reg. – 1501: Dl. 24.780. – 1505: Dl. 22.557. és Justh-lt. 1991, 647. reg., amely szerint a kastély eredetileg Necpáli Balázsé volt. – Az 1519. és az 1523. évi adatot Engel Pálnak köszönöm. – 1525: Dl. 95.174. – Helyére : Súpis II. 483.)

Szvibovc, Kőrös vm. (Ho. Svibovc hn. Korebovo mellett)

Feltételezhetően a 14–15. század fordulóján szentjakabi „Selk” János építtette. 1438-ban említik először, amikor az ő örökös nélküli halála után a Tallóciak kapták meg. Ők adták tovább familiárisuknak, Círáki Tamásnak 1442-ben. 1449-ben az országnagyok visszaadták Selk János leányának, Erzsébetnek, aki Marcali Miklós özvegyeként akkor Piers György felesége volt. A birtokban 1464-ben Mátyás király is megerősítette őket. 1480-tól gerebeni Hermánfi Lászlóé, akitől veje, Batthyány Boldizsár örökölte. 1489-ben viszont már Macskási Tárnok Péteré, ő ekkor adta el Doroszlói Istvánnak. 1502-ben ismét Battyányé, aki Lukács zágrábi püspöknek adta el.

(Csánki: Kőrösm. 20. és Engel 1996, I. 433. – 1489: Dl. 103.949. – 1502: Dl. 101.318.)

Szvinjar, Pozsega vm. (Ho. Svinjar-Davon)

Egyetlen említése ismert, 1450-ből. Ekkor Szencsei Lászlót akarták birtokába iktatni, Székely Tamás vránai perjel azonban elfoglalta előle.

(Engel 1996, I. 438.)

Tabor, Varasd vm. (Kistabor, Ho. Mali Tabor)

Birtoklástörténete alapján valószínűleg a Cilleiek építtették a 15. század közepe körül. 1457 után Vitovec Jánosé. 1488-ban a zagorjei grófság részeként, Vitovec birtokainak elfoglalása után kapta meg Corvin János.

(Engel 1970, 307. 1. jegyz. 311. és 313. 31. jegyz.)

Tabor → Dobra, Vas vm.

Tapalóc, Kőrös vm. (Ho. Topolovec)

Eredetileg az Ákos nemzetség vára volt az ahhoz tartozó birtokokkal, amelyet 1398-ban kapott meg a szerdahelyi Dersfi család. A várat ekkor már nem említik, a 15. század végétől azonban kastélya szerepel. 1490 tavaszán Ernuszt Zsigmond pécsi püspök és testvére, János foglalta el ostrommal Dersfi Istvántól és kifosztotta. Várnagya ekkor razinai Bocskai Miklós volt. Az ügy nyomán keletkezett per 1492-ben is folyt, s a Dersfiek még 1503-ban is megismételték panaszukat. Egy 1491-ben felvett leltár szerint 40 szakállas puska volt a fegyverzete. 1525-ben Batthyány Ferenc kezén volt.

(Várára: Csánki: Kőrösm. 17. és Engel 1977, 162. – 1490–92: Komjáthy 1973, 51. – 1491–1503: Kubinyi 1992, 68–69. – 1525: Fraknoi 1899, 220.)

Tapolcsány, Nyitra vm. (Nagytapolcsány, Sl. Topolčiany)

A 15. század első felében emeltették a Szécsényiek a hegyek közt megbúvó Tapolcsány váruk hasonló nevű mezővárosi uradalmi központjában.

1437-ben a husziták tartották megszállva, tehát ezt megelőzően kellett épülnie. 1446-ban Giskra az általa elfoglalt birtokok visszaadásáról egyezséget kötött az ország rendjeivel, ebben szerepel Szécsényi László tapolcsányi erőssége is. 1459-ben, Szécsényi halála után birtokaival együtt ez is vejeié, Losonci Antalé és guti Ország Jánosé lett. A huszitáktól Mátyás király foglalta vissza, és átadta birtokosainak, sőt 1461-ben új adománylevelet adott róla. Az utóbbiból kiténik, hogy a Tapolcsány városában álló fortalicium fából készült. Huszonkilenc faluból álló uradalom tartozott hozzá. 1481-ben Ország Mihályé és Losonci Lászlóé. 1516-ban egy része Lévai Zsigmondnál volt zálogban.

(1437: Dl. 13.033. – 1446: Tóth-Szabó, 385–387. – 1459: Dl. 15.364., 15.384.; Tóth-Szabó, 422. és Bánffy-oklt. II. 16. – 1461: Dl. 15.545–546. – 1481: Dl. 59.684.; Galgóci Erdődy-lt. Lad. 96. Fasc. 13. no. 4. és Bánffy-oklt. II. 225. – 1482: Bánffy-oklt. II. 231. – 1516: Dl. 60.038.)

Tapsony, Somogy vm.

A 15. század első felében az előnevét a helységről vett Antimus család, valószínűleg János alnádor építtette 1423 előtt.

A falu az előző század közepétől volt az övék. 1400 körül kilenc, a század közepén már 16 faluban elterülő birtoktest központja volt. 1449-ben, amikor a néhai

János alnádor fiai apai örökségükön osztoztak, a kastély helyét említik. Tapsony „castrum”-ot ugyanis mesztegnyői Szerecsen György és Ferenc valamikor 1455 előtt elpusztította. A pereskedő felek 1455-ben egyeztek ki, a kastélyról azonban később sem történt említés. Az ismert adatok alapján már 1449 előtt elpusztult, és helyette Szenyéren épült fel a család új kastélya.

(A családra és birtokaira: Csánki II. 650. és Borsa 1980, 4–30. – 1449: Borsa 1979, 180. reg. – 1455: uo., 193. reg.)

Tar, Nógrád vm.

A 14–15. század fordulóján korábbi kúriája felhasználásával a Tari család építtette. A falu a 15. századra elpusztult Fejérkő várának uradalmi székhelye, a század második felére mezőváros, amelyhez öt falu tartozott.

Az épület 1454-ben és 1465-ben várként szerepel a forrásokban, 1510-ben és 1522-ben kúriaként említik. 1472-ben, a Tariak kihalta után a guti Országok és a Kompoltiak kapták.

A falu felett és a plébániatemplom mögött emelkedő dombon egy emelet magasságban áll főépületének nyugati homlokfala, benne ablaknyílások kiemelt helyével, belső oldalán boltozatok lenyomataival. 1983 és 1985 között ásatás, amelyet Juan A. Cabello végzett, tisztázta kiterjedését. A részben alapincézett, emeletes lakóépület körül kisebb területű, palánkkal és árokkal kerített erősség állt, amely okleveles említései ellenére sem sorolható a várak közé (31. kép). Az ásatás során előkerült régészeti leletanyag és a kőfaragványok, ajtó- és ablakkeret-töredékek, boltozati bordák és zárókövek alapján Zsigmond király korában épült, építtetője ezért lehetett az 1427-ben elhunyt Tari Lőrinc.

(1454–1478: Csánki I. 56., 119., kastély vagy vár említése nélkül. – 1454: B. Szabó: 1938, 802. és Békefi Remig: A pásztói apátság története. Budapest, 1898, 334. – 1465: DI. 16.161.; Bánffy-oklt. II. 66. és Békefi i. m.. LXXII. – 1472: uo., LXXX. – Romjaira és annak feltárására Juan A. Cabello: A tari késő középkori udvarház. In *Castrum Bene* 2. Budapest, 1992, 227–240. és uő.: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. *Művészettörténeti füzetek* 22. Budapest, 1993, 19., 100–118.)

Tárca, Sáros vm. (Sl. Toryša)

A 15–16. század fordulóján a Tárcaiak építtették. A település az Árpád-kortól Tarkő vára birtokai közé tartozott és a Tarkőieknek a középkor végén élő öt ága közül a Tárcaiaké volt. Tarkő egyharmadát 1468-ban kapta meg Tárcai Tamás, aki a következő évtizedben megszerezte a váruradalom legnagyobb részét, és fiára, a Mohácsnál elesett Miklós királyi főkamárásra és sárosi ispánra hagyta.

Az 1510-ben említett castellum építtetője ezek szerint Tárcai Tamás vagy Miklós volt, 1468 és 1510 között. Az uradalomhoz a 16. században Tarkő vára, Héthárs mezőváros és 26 falu tartozott. A kastély 1525-ben Tárcai Miklós székhelye volt.

(1468–1477: Csánki I. 279., 313., 327–328. – 1510: DI. 22.039., 22.045., 72.128. – 1525: Berzeviczy 1894, 528.)

Tasnád, Közép-Szolnok vm. (R. Taşnad)

1474-ben kapott a királytól engedélyt Veronai Gábor erdélyi püspök, hogy itt kastélyt építtessen. Az engedélyt 1498-ban II. Ulászló azzal a cézzal íratta át, hogy a kastélyt Geréb László akkori püspök szabadon birtokolhassa. Az épület eszerint akkor már állt.

(1474: Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. TT 1889, 730., 760. és uő.: A kolozsmonostori konvent levéltára. TT 1892, 650. – 1498: uo., 99.; Balogh 1966, 278. és Entz 1996, 481., 519.)

Teke, Kolozs vm. (R. Teaca)

Teke oppidum feltételezen azonosítható Szobi Mihálynak azzal az erdélyi birtokával, amelyre 1479-ben Mátyás királytól kastélyépítési engedélyt kapott. Az épület elkészültéről adat nem maradt.

(1479: Dl. 18.209.; Balogh 1966, I. 270.; Szobi Mihály birtoklására: Teleki XII. 346.)

Temenica → Szentandrás, Körös vm.

Teplice, Bars vm. (Sl. Vyhne)

A 15. század folyamán az esztergomi érsekség emeltette, közelebről nem ismert időpontban.

1472-ban a Vitéz Jánostól elkobzott érseki birtokok között volt, mint a Saskő várához tartozó uradalom székhelye. Valószínűleg ekkor kapta meg Beatrix királyné, aki 1490 előtt a Selmec városától felvett kölcsönből a kastélyt teljesen újjáépíttette. 1490-ben a királyné familiárisaként Visaki Perottus kezében volt fortalicium Theplice, amelyet Nagylucsei Orbán kincstartó utasítására ekkor kellett ágyúkkal és löpporral ellátnia.

(1472–1490: Csánki: Barsm. 294.)

Terbus, Pozsega vm. (Ho. Slavonski Brodtól nyugatra)

1400 körül Treutel Miklós építtette, először 1418-ban említik. Ekkor Miklós fia Ferenc volt a várnagya.

1422-től, Treutel Miklós halálát követően Katalin leánya kezével lévő Cseh Péter lett hét faluval, Nevna vára tartozékaként. 1427-ben, 1428-ban és 1429-ben Cseh Péter királyi adománylevelet szerzett a feleségével kapott birtokokra, s azok között Terbus castellum is szerepel. Később nem említik. Uradalma a század második felében már az óvári kastélyhoz tartozott, ezért feltételezhető, hogy még a 15. század közepe előtt elpusztult.

(1418–1428: Csánki II. 393., 437–439. – 1421–1464: Engel 1996, I. 443. – 1429: Dl. 87.958.)

Tersztenice, Kőrös vm. (Ho. Trstenica, Mlaka környékén)
Tersztenicei Borotva László castelluma 1456-ban.

(Az adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Tétény, Pest vm. (Nagytétény, Budapest, XXII. ker.)

A 14. század utolsó negyedében Tétényi Miklós királyi kancellár építtette.

1398-ban Tétényt és birtokát Zsigmond királynak adta el Tétényi Miklós, de családja 1404-ben visszakapta azt. Ekkor említik néhai Miklós kancellár ottani kúriáját, amelyet 1410-ben már a Duna partján álló castellumnak neveztek.

1424-ben a királyné kezében volt, később Hédervári Lőrinc kapta meg és még 1443-ban is az ő családjáé. A 16. század elején enyingi Török Imre zálogbirtoka. Török 1516-ban Sárkány Ambrussal cserélte el, aki még 1525-ben is birtokolta.

1958 és 1965 között a mai barokk kastély helyreállítása során a középkori épület egy részét megalálták, részben annak falaiban, részben járósíntje alatt.

(1410–1516: Budapest története. II. Szerk. Gerevich László–Kosáry Domokos 1973, 29. – 1398: ZsO I. 5195. – 1404: uo., II. 3035., 3072. – 1410: uo., II. 7372. – 1443: Héderváry-oklt. I. 210. – 1513–1516: Budapest története i. h. – 1525: Csánki I. 36. – Az 1958–1965 közötti helyreállításra: Rég. Füz. 11. (1959), 61–62.; 13. (1960), 13., 88.; 15. (1961), 27., valamint Cserey Éva–Fülep Ferenc: Nagytétény műemlékei. Budapest, 1957, 20–33.; Budapest műemlékei. II. Szerk. Pogány Frigyes. Budapest, 1962, 631–632.; Geszti Eszter: A nagytétényi kastély története. MMV 1969–1970. Budapest, 1972, 53–61.; Borsos László: A nagytétényi kastély-múzeum. Uo., 63–75. a kastély szintjeinek alaprajzával, és azok periodizálásával, amelyből azonban a középkori épület pontos alaprajza egyértelműen nem olvasható ki.)

Tetétlen, Pest vm. (Solt környékén)

1437-ben kapott engedélyt Zsigmond királytól Tetétleni Mihály és Kelemen, hogy számukra alkalmas helyen fából vagy kőből kastélyt vagy erősséget emeltessenek. Az engedély valóra váltásáról adat nem maradt. Pest megye történeti irodalma a Kalocsa körüli, egykori Dunatetétlennel azonosítja.

(B. Szabó 1938, 665.)

Tiszovc, Pozsega vm. (Ho. Tisovac)

1455 előtt Szapolyai László építtette. Ebben az évben emelt panaszt Szapolyai Mihály leánya, Katalin, Szvinnai Albert felesége, hogy Szapolyai László az ő tiszovci birtokán az ország törvényei ellenére – vagyis királyi engedély nélkül – kastélyt emeltetett. Későbbi említése ismeretlen.

A falu egyébként a Pozsega megyei Szapolyaiak ősi birtokai közé tartozott, amely a családnak nevet adó Szapolya–Zápolya körül terült el.

(Csánki II. 394., 429., 432., 449. és Engel 1996, I. 444.)

Tokaj, Zemplén vm. (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

1410 és 1412 között Garai János építtette Árpád-kori vár helyére, annak megmaradt tornya köré, a tállyai váruradalmon belül.

Az 1403-ban Nápolyi László pártjára állt Debrői Istvántól elkobzott Tokajt 1410-ben kapta meg Garai János és felesége. Kastélyát 1412-től említik. 1422-ben Zsigmond király visszaváltotta tőlük. Ettől kezdve a szerb despotáké, köztük Brankovics Györgyé. 1412-ben, 1429-ben és 1439-ben várnagyai nevük említése nélkül szerepelnek, 1433–34-ben Geszti László volt a várnagya, alvárnagya pedig Nagy Péter, Nagy Bertalan és Geszti János. 1435-ben Ugron Jánost említik várnagyként.

A kastély 1444-től Hunyadi Jánosé, bár már 1440-től Giskra kezében volt. Tőle 1447-ben váltotta vissza Hunyadi. 1440 után már várként szerepel. 1457-ben Hunyadi örökségeként Szilágyi Erzsébeté. 1459-ben a Szapolyaiak kapták meg, és a középkor végéig várként az övék maradt.

(1410: Engel 1977, 160. Tállya címszónál. – 1412–1457: uő. 1996, I. 444–445. – 1412–1483: Csánki I. 336. – 1422: Dl. 11.225. és Engel 1977, 162. – 1429: Iványi: Bártfa, 207. – 1431: Károlyi-okt. II. 149. – 1433: CD X/7., 451. – 1447: Tóth-Szabó, 385–387, XXXII–XXXIII. oklevelek, amelyekben Tokaj castellum. – 1459: Dl. 15.374.)

Tomica, Pozsega vm. (Ho. Tomica)

1422 előtt az ugyancsak pozsegai Óvár és Terbus kastélyaihoz hasonlóan ezt is valószínűleg Treutel Miklós emeltette a nevni vár nagy kiterjedésű uradalmában.

Treutel Miklós leánya kezével ez is lévai Cseh Péter birtokába került, tőle pedig zálogként 1450-ben a Kórógyiakhoz, később a Beriszlókhöz került. Ebből az időből, 1464-ből ismert a kastély említése, ekkor a grabarjai Beriszló és Dessewfi családoké volt. Kórógyi Gáspár halála, 1474 után Nevna várával együtt Matucsina Gábor kalocsai érsek kapta meg a királytól.

(1422–1474: Csánki II. 394., 397–398.)

Torockó, Torda vm. (R. Rimetea)

1506-ban említik kastélyát, amikor II. Ulászló király Torockó kastélya kivételével visszaadta Corvin János özvegyének a királyi koronára szállt családi vagyont. Egyébként a 15. század második felétől a középkor végéig castrumként szerepel.

(1506: Érszegi 1983, 81. reg.)

Torony, Vas vm.

A 15. század középső évtizedeiben valószínűleg Tejedi Imre szombathelyi, később győri várnagy és soproni főispán, Salánki Ágoston győri püspök féltestvére építtette.

A falut 1451-ben kapta Tejedi Imre és Mihály nevű testvére, több környező falu részével. Ő maga Vas és Zala megyében tekintélyes birtokot szerzett, amelyet leá-

nyai kezével az ákosházi Sárkány és a Rajki család örökölt. Torony és kastélya a későbbi századokban is a Rajkiaké volt.

A castellumról 1513-ból maradt adat. Ekkor Sárkány Ambrus és Bornemisza János budai várnagy egyezkedett felette, miután 1501-ben Sárkánynak adták át részüket a Rajkiak. 1516-ban Bornemisza familiárisaként Tapolcai Lukács volt az akkor castrumnak nevezett épület várnagya.

(1409–1457: Csánki II. 804. a castellum említése nélkül. – 1451: Csánki II. 854. és Házy 1977, 142. – 1501: Dl. 102.686. – 1513: Dl. 106.811. – 1516: Dl. 101.496.)

Torony, Zala vm. (Bottornya, Ho. Turen)

1443-ban már állt castellum a faluban, amely 1456-ig a Cilleieké volt. Későbbi sorsa ismeretlen, valószínűleg elpusztult, ugyanis 1490 előtt, miután Ernuszt Zsigmond pécsi püspök Fadan Kristófnak, pécsi várnagyának adományozta a falut, Fadan új kastélyt emeltetett ott. 1490-ben, fiúörököse nem lévén, azt püspökére hagyta, bár csak 1505-ben hunyt el. 1501-ben várnagyát említik. Ernuszt Zsigmond püspök még Fadan halálának évében Batthyány Ferencnek adta el.

(1443–1456: Engel 1996, I. 449. Turen néven. – 1490–1505: Csánki III. 118., 146. és Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. TBM XII. 1957, 37. 17. jegyz. és 39. 42. jegyz. – 1501: Dl. 101.305. – 1505: Dl. 101.375., 101.381.; Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről. Budapest, é. n. 53–54. és Zimányi 1962, 20.)

Trecserovac, Zágráb vm. (Ho. Treščerovac, Ozaljtól keletre)

Az ozalji uradalomban levő castellum, amelyet 1457-ben Frangepán Márton testvérenek, Miklósnak engedett át. 1498-ban curiaként modrusi Frangepán Bernáté.

(A kastélyra vonatkozó adatokat Engel Pálnak köszönöm.)

Tulova, Kőrös vm. (Ho., ismeretlen)

Egyetlen alkalommal, 1492-ben szerepel Kamarcai János kastélyaként.

(Csánki: Kőrösm. 19. és Komjáthy 1973, 51.)

Túr, Somogy vm. (Somogytúr)

A 16. század első negyedében valószínűleg a Báthoriak építtették. A több birtokossal rendelkező Túr mezőváros egy része a Marcaliak örökségeként került a 15. század végén a Báthoriakhoz. A kastély építésére az adhatott indokot, hogy az itteni birtok távol feküdt a Báthoriak somogyi székhelyétől, Babócsa várától.

Báthori István nádor halála után özvegyének második férje, Pekry Lajos 1538-ban írott panasza szerint a kastélyt Kálmáncsehi és Ötvös kastélyaival együtt Török Bálint elfoglalta és felrobbantatta. A mai falu temetője melletti épülettörmelékes helyet „török templom” néven őrzi a helyi hagyomány. Feltételezhetően itt állott a kastély, amelynek romjai 1764-ben még látszottak, s akkor egy harangot találtak ott.

(Csánki II. 583., a castellum említése nélkül. – 1538: Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Budapest, 1914, 71.; Somogym. 1974, 78. és Körmeny József: Fa- és sövénytemplomok a veszprémi egyházmegye területén a XVIII. században. VMMK 10. 1971, 69.)

Ugróc, Trencsén vm. (Sl. Uhrovec)

1483 és 1496 között feltételezhetően dobozi Dánfi András építtette. A falu Ugróc vára uradalmának tartozéka volt, 1483-tól a Dánfiak birtokában. A család utolsó tagjának, Andrásnak özvegye 1506-ban a Záblátiaknak vallotta. A castellum építetőjének azért tartható Dánfi András, mert özvegye 1520-ig annak tényleges birtokában maradt, 1525-ben viszont már Zábláti György lakott benne.

A későbbi századokban többször bővített és átépített kastély a falu feletti dombon ma is áll, középkori része a főhomlokzat bal oldalán emelkedő torony és az ahhoz csatlakozó szárny.

(1483–1525: Csánki IV. 82–83., 240–241. – 1525: Justh-lt. 1991, 747. reg.)

Újfalu, Baranya vm. (Elpusztult falu, Mohácstól délkeletre)

Ismeretlen időben a Macedóniaiak által építtetett kastély. A mohácsi csata előtti éjszakát itt, Macedóniai Miklós kastélyában töltötte kíséretével II. Lajos király.

(Csánki II. 533. a kastély említése nélkül; Bunyitai 1883, 387–388, ahol Duna-szekcsővel azonosítja; Brodarics históriája. Ford. Szentpéteri Imre. Budapest, é. n. 33., 1. jegyz.; K. Obermayer–Horváth 1959, 781.)

Újudvar, Kőrös vm. (Ho. Hn. Disnik és Palesnik között)

1429 előtt az Újudvariak építtették 20–25 falvas uradalmuk mezővárosi központjában. A kastélyt ebben az évben említik először, később pedig 1453-ban. A 15. század végén gerebeni Hermánfi Lászlóé, utána pedig vejéé, Batthyány Boldizsáré volt.

(1429: Dl. 43.777.; Csánki: Kőrösm. 30.)

Újvár, Kőrös vagy Zágráb vm. (Ho., ismeretlen)

1504-ben szerepel, amikor Brankovics Vuk özvegye, Frangepán Borbála kezével Beriszló Ferenc kapta meg.

(1504: Dl. 37.757. és Alsószlavóniai okmt. 259–260.)

Ungvár, Ung vm. (U. Uzsgorod)

1440 előtt a homonnai Drugeth család emeltette. 1440-ben kapitányait említik. 1499-ben Nyevicke várának uradalmi központjaként létező castellum. A ma is álló, többször átépített késő reneszánsz kastély előzménye volt.

(Csánki I. 386–387.; Engel 1985, 958. és uő.: 1996, I. 454.)

Valkóvár, Valkóm. (Ho. Vukovar)

A Tallóciak castelluma a hasonló nevű mezővárosban. 1492–93-ban a család ágai a városban és a kastélyban birtokolt jogaitak gibárti Keserű Istvánra ruházták át, aki 1495-ben Geréb Pétertől ajándékul kapta meg, és II. Ulászlóval megerősítette magát a kastély birtokában. 1496-ban már csak „locus castelli”.

(1492–96: DF 233.475.)

Váradja, Alsó Fejér vm. (R. Oarda de Jos)

Az 1401-ben említett és néhai Járai Péter alvajda által a Maros menti településen emeltetett kúriát, amelyen két palotának nevezett épület és egy kőből épített torony állt, a szakirodalom a kastélyok közé sorolja. A néhai alvajda Mihály fia, besztercei plébános az épületeket és a hozzájuk tartozó birtok felét az erdélyi káptalannak adományozta, családja tagjai azonban még 1408-ban is osztozkodtak rajta.

1494-ben szerepel újból. Akkor Torockói Péter leánya Kataliné, aki azt anyjától, Apafi Ilonától örökölte. Ő is az erdélyi káptalannak adta, az azonban 1499-ben visszajuttatta neki. Közben Torockói Katalin itteni részbirtokát még 1497-ben Bethlen Miklósnak adta el, akitől szintén visszakerült hozzá. 1509-ben ugyanő Szengyeli Ferencről született fiainak, később Dorottya leányának, Szulóczi György szentmihálykői várnagy feleségének adta a birtokot.

(Entz 1996, 79., 159., 503–504.)

Váradja, Arad vm. (R. Oarda)

Az 1427 és 1479 közötti időben a Garaiak építették. A falut 1427-ben kapták, amikor 1479-ben Garai Jób Sarád és Szád uradalmaival ezt is eladta az alsóindvai Bánfiaknak, már állt a kastély.

1487-ben Bánfi Miklós elkobzott javaival Corvin Jánosé lett. 1510-ben Solymos vára tartozékeként Brandenburgi Györgyé, 44 fálvas uradalommal. A múlt század végén a falu közepén kiemelkedő dombot tartották a kastély helyének.

(1479: Csánki I. 763.; Pesty: Krassóm. III. 448. – 1427–1510: Márki: Aradm. I. 123. – 1487: Engel 1968, 306. I. jegyz.; Milleker Bódog: Varadia története. Történelmi és Régészeti Értesítő, IV. 1889, 143., ahol a kastély romját Érsomlyó várával azonosítja.)

Váralja, Baranya vm. (Liptód)

1403-ban építették a Kéméndiek. A település a 15. század elején vásáros hely, a Kéménd várához tartozó kis uradalom székhelye lehetett. A rokon Gyulaiak 1404-ben tett panasza értelmében az akkori zavaros időkben a Kéméndiek Váralján „fortalicium seu castellum”-ot építettek, és abból őket kizárták. A kastély későbbi sorsa ismeretlen.

(Csánki II. 534., 550.)

Váralja, Valkó vm. (Ho. a Duna mentén, Aljmas és Erdut között)

A 15. század elején az Alsániak építették a Duna déli partján, Erdőd közelében. 1415-től említik. Az 1437-ben kihalt építető család birtokaival ezt is a Tallóciak kapták meg. Őutánuk a Marótiaké, akik 1464-ben rokoni kapcsolatokra hivatkozva a Dombaiakkal osztoztak meg a birtokon. Ekkor a kastély négy településsel a Marótiaké, Váralja pedig négy falu részeivel a Dombaiaké lett.

1415 és 1428 között az Alsániak várnagya volt Puchel Ulrik fia, Kristian, az 1440-ben neve említése nélkül szereplő várnagy viszont már a Tallóciak familiárisa volt.

(1415–1430: Engel 1987, 406–407. és 1996, I. 455., valamint Mályusz 1980, 556. – 1424–1464: Csánki II. 133., 135., 167., 180. tévesen Bács megyénél, és II. 277., 365., 377. – 1437: Engel 1977, 221. – 1464: Dl. 32.847., 44.167.)

Varannó, Zemplén vm. (Sl. Vranov nad Topľou)

A Rozgonyiak építették 1414 előtt, akkortól említik. Varanno oppidum az előző század második fele óta a Rozgonyiak csicsvai váruradalmának volt a székhelye, ahol már akkor nemesi kúriájuk állt.

1472-ben kapott engedélyt Rozgonyi Rajnald Mátyás királytól, hogy a Varannóban akkor újonnan épített és erősített házát más és egyéb erősségek módjára birtokolhassa. A kastélyt tehát az 1472-t megelőző években építtette, esetleg korábbi állapotához viszonyítva tovább erősítette.

1478-ban Páris László, 1485-ben Rákóczi András volt a várnagya. 1480-ban Rozgonyi István panasza szerint néhai Rozgonyi Rajnald leánya, Anna, Losonci Lászlóné erőszakkal elfoglalta és kifosztotta. Az elvitt értékek között sorolták fel a ház üvegezett ablakait és háromszáz festett gerendát, a kastély mennyezetének elemeit.

A kastély a panasztevő Rozgonyi István és veje, Báthori András között 1519-ben kötött örökösödési szerződés értelmében Báthory-birtok lett volna, ha időközben mesztegnyői Szerecsen János, az akkor már néhai Rozgonyi István özvegyének testvére el nem foglalja. Az ebből keletkezett perben az 1524-ben történt egyezség alapján Varannó kastélya a hozzá tartozó birtokkal végül is Szerecsené maradt, ő adta ki belőle 1525-ben Báthoriné Rozgonyi Kata leánynegyedét.

1472–74-ben a váltakozva castrum és fortalitium elnevezésű Varannó várnagyai Komoróci János és Páris László, 1523-ban udvarbírója Possai Ferenc.

(1363–1472: Csánki I. 336., 340. – 1414: Engel 1996, I. 455. – 1472: Dl. 17.305. – 1478: Iványi: Bártfa, 2061. – 1485: uo., 2394. – 1480: Bánffy-oklt. II. 219. – 1519: B. Szabó 1938, 1417. – 1524: Fraknói 1899, 185. – 1525: B. Szabó: 1938, 1460. – Várnagyaira: 1472–74: MOL Fkgy Szepesi kpt. o. lt. 0. 3. 11. – 1523: Dl. 68.030. – Helyére: Súpis III. 418–419. és Slivka–Vallašek 1991, 230.)

Várda, Veszprém vm. (Somlójenő)

Ismeretlen időben és körülmények között épített kastély, amelynek 1525-ben már csak a helye, illetve roskadozó kőépülete volt meg.

1525 nyarán a veszprémi káptalan előtt adta el nemes Bertalan István kisjenői Fodor Bálintnak, a hozzá tartozó három jobbágytelekkel, egy malommal és egy Somló-hegyi szőlővel.

(1525: PRT XII/A, 418. és MRT 3. 50/6. lelőhely.)

Váreleje, Temes vm. (R, Gradište)

A 14–15. század fordulóján a vejtehi Bobal család emeltette. 1415-ben már állt, 1424-ben Bobal Mihály nándorfehérvári kapitány kastély módjára épített, árokkal körülvett házaként említették. További sorsa ismeretlen.

(1415: Pesty: Temesm. 501. – 1424: Zichy-okmt. VIII. 151. – Bobal Mihályt Hagymási László familiárisaként 1428-ban Zsigmond király bízta meg Nándorfehérvár védelmével: Dl. 43.757.)

Varsány, Zaránd vm. (Gyulavarsány, R. Varsand)

1473-ban kaptak engedélyt a Szokoliak Mátyás királytól, hogy zarándi birtokaik központjában, Varsányban fából vagy kőből kastélyt építtessenek. Felépültéről nem maradt adat.

(1473: Csánki I. 755.; Zichy-okmt. XI. 131–132.; Karácsonyi: Békésm. III. 141.)

Vasmegyericse → Megyericse, Körös vm.

Vasvár → Bodolya, Baranya vm.

Vécs, Torda vm. (Marosvécs, R. Brincovenesti)

A 15. sz. közepe körül korábbi elpusztult vár helyére a losonci Dezsőfiek építtették.

Mátyás király az erdélyi lázadásban való részvételük miatt elkobozta tőlük, és 1467-ben nádasdi Ongor Jánosnak adományozta. 1477-ben várnagyait, Dicskei Osvátot és Mátyás deákot említik. A század végére a hozzá tartozó birtok egy része újból a Dezsőfieké volt, akik elkobzott javaik visszaszerzése érdekében 1495-ben kötöttek szerződést a Bethlenekkel. A kastély 1499-ben még Ongor ifjabb János és Miklós kezében volt, 1501-ben azonban már Bethlen Miklósé, aki kiváltotta tőlük, de egyidejűleg zálogba is adta nekik. A nádasdi Ongorokkal 1506-ban kötött szerződés értelmében 1507-ben Szobi Mihályt iktatták a kastély birtokába. Az ő 1508-ban tett adománya alapján jutott 1519-ben Werbőczyhez.

Az épület többszörös, 16–19. századi átépítésben ma is áll, középkori része a keleti szárnyát alkotja (114. kép).

(15. század közepe: Engel 1970, I. 356. – 1467: uo., II. 309., 27. jegyz. – 1473–1511: Csánki V. 679., 795–796. – 1477: Dl. 27.062., 27.361. – 1495–1499: Bánffy-oklt. II. 325., 355. – 1501: Dl. 27.776., 62.965. – 1502: Dl. 16.167. – 1507: Dl. 28.554., 28.560., valamint Fraknoi 1899, 113., 358–363.; Kövály 1852, 215. és Entz 1996, 158., 381. – 1508: Dl. 105.532.)

Velike, Kőrös vm. (Ho. Velika)

A szlavón báni tisztséghez tartozó uradalom központjában 1403 előtt épült. Az uradalom 1409 és 1419 között Borbála királyné kezén volt.

1427-ben királyi birtokként kapta Maróti János és László fia, a kastéllyal együtt. Kihaltukig, 1476-ig volt a Marótiaké, akkor Egervári László bán kapta meg. István nevű fia 1511-ben történt halála után a Kanizsaiaké. Az övék 1507-ben, 1512-ben és 1524-ben is.

(1364–1476: Engel 1996, I. 4456. – 1427–1512: Csánki: Kőrösm. 36. – 1524: Soproni oklt. II. 621.)

Verebély, Nógrád vm. (Mátraverebély)

1504-ben kapott engedélyt Verebélyi György II. Ulászló királytól, hogy valamelyik birtokán fából vagy kőből kastélyt építtessen.

A Verebély körül Nógrádban, illetve 1492 és 1502 között Bars és Trencsén megyében birtokos Verebélyiek kastélyáról adat nem maradt, a helyi hagyomány szerint azonban a középkori plébániatemplom felett emelkedő dombon egykor kastély állt.

(1504: Dl. 21.290. – A családra és birtokaira: Csánki I. 93.; 1492–1502: Dl. 20.949., 21.120., 46.241., 64.787. és Haiczl Kálmán: A Zelchéniek. Turul 1929, 45.)

Verőce, Verőce vm. (Ho. Virovitica)

1440 körül Marcali Imre és János verőcei ispánok építtették. Verőce városát az ottani királyi palatiummal és a hozzá tartozó birtokokkal 1429-ben zálogként kapták meg a Marcaliak. 1437-től lett véglegesen az övék. Ekkor még csak az itteni palotát említik.

Az 1445. évi 4. tc., amely az Albert király halála óta épített várak és kastélyok azonnali lerombolását rendelte el, többek között a Marcaliak verőcei kastélyát is kivette ezek közül, vagyis akkor már állt. A Marcaliak birtokában a század második feléig volt. 1474-ben, amikor Mátyás király alsó-lindvai Bánfi Miklósnak adta, az erről szóló oklevélben az olvasható, hogy a Marcaliaktól először Ellerbach Bertoldhoz került, tőle szerezte vissza a király, és Csupor Miklós erdélyi vajdának adományozta. Bánfi annak halála után kapta meg. Ellerbach Bertoldhoz akkor jutott, amikor 1459-ben Marcali János itteni várnagya, Magasi Miklós III. Frigyes híveinek adta át. Csupor 1467 körül kapta meg. Az ő halálát követően lett Bánfié, aki 1484-ben jegyesének, Margit sagani hercegnőnek kötötte le. 1495-ben Hédervári Dorottyát, Drágfi Bertalan vajda felségét iktatták a verőcei palatium köré épített castellum birtokába, valószínűleg zálogként, mert az változatlanul a Bánfiaké maradt, s 1491-ben II. Ulászló király a Marcaliak leányági örökösének, Schwampek Silvesternek a részét is nekik adományozta.

(1429: Dl. 33.412. és Engel 1977, 1919, valamint uő., 1996, I. 457. – 1430: Dl. 91.021. – 1437: Dl. 33.414. – 1439: Dl. 13.402. – A Marcaliak verőcei ispánságá-

ra: Engel 1977, 191., 201. – 1445: Békefi 1907, 245–255. – 1459: Dl. 94.204. – 1474: Dl. 33.420. – 1495: Héderváry-oklt. I. 483–485. – 1491: Dl. 33.453.)

Vérvár, Valkó vm. (Ho. Otok)

A 14–15. század fordulóján valószínűleg a hűtlensége miatt 1403-ban jószágvesztésre ítélt görögmezei Vér család építtette, s ezután kapta meg Alsáni János.

1437-ben az örökös nélkül elhunyt Alsáni birtokait, köztük a „castrum seu castellum” néven említett Vérvárt is a Tallóciak kapták meg Zsigmond királytól, Atak városával és 65 faluval. 1446-ban tőlük került zálogként Berzsényi Kelemenhez, aki várnagyuk volt. 1464-ben ismét Tallóci-birtok. 1476-ban 76 faluval adták el Matucsinaí Gábor kalocsai érseknek. Az új birtokos beiktatólevelében már csak „Vérvárahelye” szerepel, a kastély addigra ismeretlen körülmények között elpusztult.

(1403: Engel 1987, 406. és uő., 1996, I. 457. – 1437: Dl. 44.167. – 1437–1476: Csánki II. 277–278., 362. és uő., 1893, 220., valamint Mályusz 1980, 555.)

Vicsodol, Valkó vm. (Ho. Vučedol)

A 14. század végén vagy a 15. elején feltételezhetően a Garaiak építtették. 1408-ban említik először, akkor várként. 1432-ben és 1477–78-ban is castellum és változatlanul Garai-birtok a Duna melletti mezővárosban. 1448-ban Szentmártoni Mihály a várnagya.

(1408–1478: Csánki II. 277., 289. és Engel 1996, I. 458. – 1478: név nélkül említett várnagya, Dl.18.145.)

Vilkno, Trencsén vm. (Tunezsic, Sl. Tunežice körül)

Építésének ideje és építtetője ismeretlen. Esetleg a Kaszaiak emeltették a 15. század közepe előtt, 1462-ben ugyanis Kasza várával együtt kapta meg Mátyás királytól Magyar Balázs felvidéki kapitány. 1464-től vejéé, Kinizsi Pálé.

(1462: Fekete Nagy: Trencsénm. 83 és Podmaniczky-oklt. I. 41. – 1464: Engel 1970, 309. 15. jegyz.)

Vilyó, Kőrös vm. (Ho. Vijevo)

Az Újlakiak mezővárosa, 1481-ben és 1495-ben kastéllyal, amelyet feltételezhetően ők építtettek.

(Csánki: Kőrösm. 57.)

Vinarc, Kőrös vm. (Ho. Vinarc)

Néhai Pataki Albertnek, a varasdi szék ítélmesterének castelluma, amelyet 1482-ben a kemléki várnagyok foglaltak el.

(Zágrábi kpt. lt. Loci cr. II.262. Engel Pál szíves közlése.)

Vingárd, Alsó-Fejér vm. (R. Vingard)

A 15. század közepe után a vingárdi Gerébek, valószínűleg János, Mátyás király erdélyi főkapitánya építtette.

Várnagyát 1487-ben említik, a kastélyról szóló első adat azonban csak 1492-ből származik. Geréb László erdélyi püspök a családi birtok rá eső részét testvérének, Péter országbírónak adta át a kastély öt megillető részével együtt, az tehát apai örökségük volt.

Geréb Péter végrendelete értelmében Corvin János örökölte, azonban az Ernusztok kezén volt, ugyanis 1503-ban ők adták át Corvinnak. Az ő várnagya volt az az 1504-től szereplő kereszti Horváth János, aki 1508-ban solymosi és lippai várnagyként vette zálogba a vingárdi kastélyt. 1510-ben II. Ulászló a Corvin-örökséggel ezt is Brandenburgi Györgynek adományozta. 1517-ben II. Lajos király parancsára Haranglábi Eleket vezették be Vingárd castellumba és birtokaiba, Vingárd mezővárosba, valamint tíz Fejér és Hunyad megyei faluba. 1532-ben János királytól Keserű Mihály dévai várnagy kapta meg.

(1487–1507: Entz 1996, 187., 507. – 1492: Dl. 30.945. – 1503: Schönherr 1894, 289. – 1504: Borovszky: Csanádm. I. 124. – 1508: Dl. 37.839. – 1510: Dl. 26.510., 37.872. – 1517: Dl. 30.278., 31.030. – Halaváts Gyula: Útjegyzetek Kelnek, Vingárd, Szászorbó környékéről. Arch. Ért. 1907, 209.)

Vinodol, ismeretlen. (Ho. ismeretlen)

1481-ben a modrusi Frangepánok kastélya volt.

(Az adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Vivodina, Zágráb vm. (Ho. Vivodina)

Ismeretlen építésű kastély, amelyet 1489 előtt Geréb Mátyás bán építtetett újjá. Ekkor kapuja fölé kemencés boronaház, a „folyosó” fölé kis kamra és egy sövénybástya épült, amelyet konyhának használtak, valamint egy szoba, ugyancsak boronaszervezettel, és sövényből álló nyolc ló részére. A kastélyon kívül sütőház épült ugyancsak boronából, sövény pítvarral és két latorkert egy sövénybástyával. A leírás alapján feltételezhető, hogy az egész kastély fából volt.

Geréb-örökségként Corvin János birtokába jutott, aki 1490-ben Derencsényi Imrének és rokonainak adta.

(1489 előtt: Dl. 26.235., idézi Balogh 1966, 258., 3. jegyz. és Kubinyi 1992, 65–66. – 1490: Dl. 103.977.)

Vörösvár, Vas vm. (A. Rotenturm an der Pinka)

A 15. század elején a Vörösvári család építtette, 1424-ben már állt. A település 1335 óta ismert német Rotenturm és latin Rubea turris neve arról tanúskodik, hogy a kastély korábbi téglatorony felhasználásával vagy a köré épült.

A Vörösváriak 1424-ben zálogba adták az Ellerbach családnak, akik 1434-ben meg is vásárolták a castellumot. A század végéig volt az övék, a hozzá tartozó me-

zővárossal és uradalmával. 1496-ban adósságai fejében Ellerbach János, a család utolsó férfitagja birtokait Bakócz érsekre és rokonaira, az Erdődiekre hagyta. 1500-ban még az utolsó Ellerbach özvegye, 1503-ban Stubenberg Boldizsár és felesége, Katalin kezén volt. 1509-ben a Baumkircherek örökösként tiltakoztak az Erdődiek birtoklása ellen, 1517–18-ban pedig leányági örökösként az osztrák Stubenberggek pereskedtek érte.

A 16–18. század folyamán ismételten átépített kastélyt az 1770-es években bontották le, amikor a jelenleg romos, újabb kastély barokk része felépült. A nagy kiterjedésű kastélypark északnyugati sarkában helyezkedett el, árka és sáncái részben még ma is láthatók.

(1424–1496: Csánki II.721–722., 731. és Engel 1996, I. 463., valamint Prickler 1985, 129. és ÖKT XL. 1974, 410–424. – 1424: Dl. 100.430. – 1429: Dl. 100.461. – 1431: Dl. 100.484. – 1434: 100.491. – 1500: 70.082. –1503: Dl. 106.881. – 1509: Dl. 101.414. – 1517: Dl. 102.324. – 1518: Dl. 102.325. – Helyére történeti összefoglalással Karl Ulrich: Die Baugeschichte der Erdödy-Schlösser in Rotenturm an der Pinka. BH 40/3. (1978) 97–133.)

Vrána, valószínűleg Körös vm. (Ho. ismeretlen)

1457-ben a szentléleki Kasztellánfiak kastélya. Lehetséges, hogy a Vrána név Szentlélek korábbi elnevezése.

(Az adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Vrhovine, ismeretlen (Ho. ismeretlen)

A cetini Frangepánok castelluma, akiktől Mátyás király elvette. 1520-ban Gergely érsek a szluini Frangepánokra hagyta.

(1491: Frangepán-oklt. II. 196.)

Vukovina, Zágráb vm. (Ho. Vukovina)

Corvin János castelluma, 1500-ban ő adta Alapi Boldizsár vicebánnak. 1520-ban is az övé, ekkor várnagyát említik.

(1520: DF 219.320.)

Zádorlaka, Arad vm. (R. Zadareni)

1470 és 1480 között Dóczi Imre temesi ispán és harami bán kezdte meg építését, és 1494 körül özvegye, Ábránfi Margit fejeztette be.

A Maros menti Zádorlakát 1470-ben vásárolta Dóczi, és a hozzá szerzett Arad, Temes és Zaránd megyei birtokból 15 falura és 11 pusztára terjedő uradalmat szervezett. A mezővárosi rangra emelt Zádorlakán 1480-ban már állt Dóczi kastélya. 1494-ben Kinizsi Pál temesi ispánként felszólította megyéjét és az aradi káptalant, hogy az előző évben elhunyt Dóczi özvegyét támogassák a férje által megkezdett castellum befejezésében. 1497-ben az özvegy kezén levő birtokot, benne Zádorlaka

kastélyt is első házasságából származó fiának, Nagylucsei Ferencnek adta át, aki ettől kezdve viselte utódaival a Dóczi nevet. 1511-ben várnagyát, Boldi Benedeket említik.

1514-ben Dózsa hada vette be. A következő évben, amikor II. Ulászló újraadományozta nagylucsei Dóczi Ferenc valamennyi birtokát, Zádorlaka castellum is szerepel a felsorolásban. 1516-ban itt végezték a paraszthad pusztításainak kivizsgálását.

(1470–1480: Csánki I. 764., 784. – 1470–1514: Márki: Aradm. 117. – 1494: Dl. 20.189. és Juhász 1962, 506. reg. – 1497: Juhász 1941, 151. – 1511–1514: Márki i. h. – 1514: Borovszky: Csanádm. I. 151. és Bartha–Fekete Nagy, 100. – 1515: Mon. Rust. 241. – 1516: Borovszky i. m., 151.)

Zákány I., Somogy vm. (Alsó-Zákány)

1457–1458-ban Dombai Miklós somogyi alispán, Újlaki Miklós familiárisa építtette. A középkori Zákány kettős település volt, Alsó- és Felső-Zákány oppidumból állt, mindkettőben kastéllyal. Alsó-Zákány a 15. század közepén a Marcaliaké volt, tőlük foglalta el Dombai, és ott a Marcaliak panasza szerint új erősséget emeltetett.

Eredetileg mindkét Zákány a század közepére kihalt Zákányi család birtoka volt, de leányágon a Dombai, az Istvánffi és az Imrefi család kezére került. Alsózákonyon és kastélyán később az Imrefiekkel osztoztak a Dombaiak, 1478-ban és 1482-ben pedig leszármazottaik, a Zichiek és a Batthyányak is birtokosaik között voltak.

(1457–1458: Csánki II. 575., Dl. 15.283. – 1478: Zichy-okmt. XI. 224–226. – 1482: uo., 302., 304.)

Zákány II., Somogy vm. (Felső-Zákány)

A 15. század eleje körül korábbi vár helyére a Zákányiak építtették, a rá vonatkozó adatok 1445-től ismertek.

1446-ban a Zákányi család utolsó férfitagjának, Lászlónak özvegye és a Marcaliak osztották fel maguk között castellum Zákányt és uradalmát. 1450-ben már a Marcaliak két ága pereskedett érte, 1453-ban pedig együttesen tiltották Zákányi özvegyét és vejeit, Dombai Miklóst és Istvánffi Jánost Zákány birtoklásától, annak ellenére, hogy 1450-ben zálogba adták nekik. Ugyanakkor Handó Miklós pécsi polgárnak is elzálogosították, s az ebből keletkezett per még 1466-ban is folyt. Eközben, 1457-ben a Marcaliak a birtokot a kastéllyal az Imrefieknek adták el, s ezzel megindult a nyílt családi háború a birtokért.

1490 körül Dombai Dávid ostrommal vette be Imrefi Mihálytól. Királyi parancsra Somogy megye hada fegyverrel vette vissza tőle, a megyei sereg kapitánya azonban Báthori István országbíró kezére játszotta. 1492–93-ban Imrefi is, Dombai is tőle perelte vissza, de csak Báthori halála után, 1494-ben sikerült a kastélyt és birtokait Imrefi Mihálynak megszereznie, miután Báthori András lemondott róla az ő javára. A középkor végéig az Imrefi családé maradt.

A falu északkeleti részén, a „Zákány vára” nevű hely őrzi emlékét.

(Várára: Fügedi 1977, 212. és Engel 1996, I. 464. – 1445: Dl. 13.876. és Csánki II. 575. – 1446: Dl. 13.996. és Zichy-okmt. IX. 150–151. – 1450: uo., 256–257. – 1453: uo., 376–378. – 1450: Dl. 14.335., 17.113., 24.542. – 1466: Zichy-okmt. X. 363–365. – 1457: uo., IX. 559., 581–582. – 1490–92: Komjáthy 1973, 48–53. és 1974, 9–11. – 1493: Dl. 20.070. – 1494: Dl. 20.153. – Helyére: Somogym. 1974, 614.)

Zalatnok, Kőrös vm. (Ho. Szlatina)

A zágrábi püspökség kastélya volt a hasonló nevű mezővárosban, 1460-ban és 1474-ben említik.

(Csánki: Kőrösm. 54.)

Zapolya, Pozsega vm. (Ho. Zapolja hn. Godinjak közelében)

Középkori története ismeretlen, 1536-ban Borkaffy (?) Jánostól foglalták el a törökök.

(Az adatot Engel Pálnak köszönöm.)

Zaránd, Zaránd vm. (R. Zarand)

A 15. század közepe után a Szokoliak építették. 1458-ban, amikor felsorolták birtokaikat, azok között még nem szerepel, 1484-ben viszont ők tiltották a gyulai és a világosi várnagyokat Zarándon álló kastélyuk és tartozékai elfoglalásától. 1505-ben csabai Dersi András tiltakozott az ellen, hogy II. Ulászló király Zaránd castellum őt illető részét zarándi Horváth Andrásnak adományozza. 1548-ban még állt.

(1458: Zichy-okmt. X. 21. – 1484: uo., XI. 208. – 1505: Dl. 36.349. – 1538–1548: Blazovich 1996, 318.)

Zöldvár, Sáros vm. (Sl. ismeretlen)

Egyetlen, 1454-ből származó említése ismert, ekkor valószínűleg a Berzeviciek fortaliciuma volt.

(Csánki I. 285.)

Zvecsaj, Zágráb vm. (Ho. Zvečaj)

1481-ben a modrusi Frangepánok castelluma volt.

(Engel Pál szíves közlése.)

Zsámbék, Pilis vm. (Pest m.)

Középkori okleveles említése nem ismert, azonban a történeti és a műemléki szakirodalom egyaránt középkori eredetű kastélynak tartja. Az 1398-ban kihalt Zsámbékiak után a Marótiak kapták meg. 1482-től a Marótiak birtokaival ez is Corvin Jánosé, 1510-től Brandenburgi Györgyé. Az 1541 után a törökök által végvárrá

épített kastélyt a 20. század elejéig többször átépítették és bővítették. Arányi Lajos 1876-ból és Sztéhlo Ottó 1900-ból megmaradt rajzai szerint az azóta lebontott hátsó, kétemeletes része volt középkori, egy nagyméretű torony, előtte fogazott kőfalakkal körülvett udvarral (52–54. kép).

(Csánki I. 12., 16., 18., a castellum említése nélkül. A B. Szabó 1938, 563. és 583. sz. alatt említett Gergely várnagy nem zsámbéki, hanem a Bodrog megyei Zsembéc castellum várnagya volt. – A zsámbéki castellum történetére: Schönher 1894, 30.; B. Szabó 1938, 499., 1146., 1489., 1496., 1566. reg. – Arányi Lajos rajzai: OMvH Tervtár, 8823–8826. lsz., Sztéhlo Ottó rajzai uo., 8821–8822. lsz. – A középkori castellum említése: Pest megye műemlékei. II. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest, 1958, 508–513. és Torma 1980, 259–260.)

Zsámbokrét, Nyitra vm. (Sl. Žabokreky nad Nitrou)

A 15. században a Zsámbokrétiiek építették, okleveles említése ismeretlen.

Középkori voltát egyértelműen bizonyítja máig is álló kétemeletes gótikus tornya és a körülötte egyes szakaszaiban még felismerhető földsánc (41–42. kép). A szlovák szakirodalom 14. századnak tartja, castellumként csak 1536-tól említik.

(1536–1592: Rudnay Béla: A Zsámbokréthyek. Budapest, 1908, 15., 31., 36–37., 47. – Súpis III. 482., Jana Sulcová: Kastiele po dvadsiatic rokoch. PP 1979/6, 20–24.)

Zsebye, Bács vm. (Yu. Žabalj)

Valószínűleg a titeli prépostságé volt, 1502-ben várnagya szántói Becsk György.

(1502: Dl. 65.187.)

Zselnjak, Kőrös vm. (Ho. Željnjak rom, Siractól délkeletre)

1501-ben, amikor várnagya szerepel, a rokon Kasztellánfi és Ádámfi családé. 1523-ban is a Kasztellánfiak kastélya volt.

(1501: Dl. 101.136. – 1523: DF 219.342.)

Zsembéc, Bodrog vm. (Dunafalva-Bátmonostor)

Építését 1400-ban kezdte meg a mohácsi szigeten, Szekcső várával szemben, a bátmonostori uradalomhoz tartozó faluban Töttös László, azonban szekcsői Herceg Péter még abban az évben lerontatta.

1401-ben Töttös László engedélyt kapott Zsigmond királytól, hogy Bodrog megyei birtokai egyikén fából vagy kőből erősséget vagy kastélyt építtessen. Az engedély birtokában Töttös pert indított Herceg Péter ellen. 1404-ben Zsigmond király a perben Töttös pártját fogta, aki újból felépíttette a kastélyt. 1406-ban már állt, akkor várnagyát említik, 1417-ben és 1419-ben Gergely nevű várnagya szerepel. 1423-ban a bátmonostori Töttös család castellumaként és Gebnecs néven szerepel, a Baranya megyei Lak falu közelében és a Duna szigetén. Akkor Zanari Gergely

volt a várnagya. Egy 1438-ból származó adat szerint a castellum fából készült, akkor már elhagyott és romos volt. További sorsa ismeretlen.

(1400–1438: Csánki II. 189., 208. és Engel 1996, I. 467. – 1400: Zichy-okmt. V. 228. és ZsO II. 818. – 1404: ZsO II. 3233. és B. Szabó 1938, 499., tévesen Zsámbékra vonatkoztatva. – 1406: Zichy-okmt. V. 450., 548. és ZsO II. 4809. – 1417: Dl. 10.552. – 1417–1419: B. Szabó 1938, 563., 583. – 1419: Dl. 10.801. – 1423: Zichy-okmt. VIII. 100. – 1438: *uo.*, 619.)

Zsemlér, Veszprém vm. (Pápa)

1430-ban kapott engedélyt Zsigmond királytól Pápai György, hogy a Pápa melletti Zsemléren „várat” emeltessen. A Veszprém és Zala megyékben több faluban birtokos Pápaiak zsemléri kúriájáról 1432-ből, 1435-ből és 1475-ből maradt adat, azonban nem említik sem kastélyként, sem megerősített épületként.

(1430: Esterházy-család pápai levéltára. 41. cs. Capsa 67. Elenchus. Idézi Reizner János: A gróf Esterházy család pápai levéltára. TT 1893, 605. – 1432: HO VII. 453. – 1435–1475: Kiss István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908, 167. – A kúria feltételezhető helyére: MRT 4. 61/16. lelőhely.)

Zsirovnica, Zágráb vm. (Ho. Žirovac területén)

1485-ben Blagay Istváné volt.

(1495: Zágrábi kpt.lt. Loci cr. II. 255. Engel Pál közlése.)

Zsivica, Valkó vm. (Ho. Živice puszta Orolik területén)

A 15. század második felében a kalocsai érsekség építtette a Duna déli oldalán fekvő mezővárosában. 1495-ben Váradi Péter érsek kezében volt. 1497-ben Geréb Péter országbíróhoz írott levele szerint Kishorváti János leromboltatta.

(Csánki II. 276., 354. Szivica néven, és V. Kovács 1971, 389.)

4. A KÖZÉPKORI KASTÉLYOK MEGOSZLÁSA MEGYÉNKÉNT

Abaúj

Szeglet

Alsó-Fejér

Bólya, Borberek, Csanád, Váradja, Vingárd

Arad

Csálya, Eperjes, Fellak, Gyelek, Kapronca, Kerekegyháza, Mácsalaka, Pálülése, Szád, Szódi, Váradja, Zádorlaka

Bács

Böki, Futak, Szelénd, Zseblye

Baranya

Baranyavár, Bodolya, Dánóc, Kisasszonyfalva, Krassó, Matucsina, Podgorács, Sellye, Szeglak, Szentmárton, Szombathely, Újfalva, Váralja, Vasvár

Bars

Berzence, Kistapolcsány, Simonyi, Teplice

Békés

Békés, Csaba, Megyer, Nadány

Belső-Szolnok

Bethlen, Szécsárma

Bereg

Szolyvaszentmiklós

Besztercei kerület

Beszterce, Radna

Bihar

Bajon, Bályok, Debrecen, Kereki, Kismarja, Nagyfalu, Nagyszalonta, Pocsaj, Székelyhid, Sztár

Bodrog

Apáti, Bátmonostora, Coborszentmihály, Dávod, Zsembéc

Borsod

Barca, Meszes, Nempti, Szalonna

Csanád

Hegyes, Hódvásárhely, Kovácsháza, Makó, Nagylak, Nagyszőlős, Nagytömpös, Oroszlános, Perjámos, Szárafalva

Csongrád

Derekegyháza, Szabadka, Szeg, Szentgyörgy

Doboka

Bonchida, Búza, Iklód

Dubica

Csubin, Poljana

Esztergom

Lábatlan, Marót

Fejér

Adony, Ercsi, Pacmán, Szentlászló

Fogarasföld

Fogaras

Gömör

Csetnek, Derencsény, Gede, Jolsva, Putnok, Rimaszécs, Rozsnyó, Serke

Győr

Gönyü, Mérges, Sziget

Heves

Erk, Hatvan

Hont

Bát, Korpona, Kovár, Pásztó, Rimaszombat, Szemeréd, Szentantal

Hunyad

Hátszeg, Illye

Kolos

Teke

Kőrös

Aparovc, Bagyanovc, Bednya, Berivojszentiván, Bikszád, Desnice, Dombró, Ervence, Garignica, Golgonca, Gorbonok, Gordova, Granica, Grubisinc, Herbortya, Hévíz, Kapronca, Kedhely, Kontovc, Kracsinovc, Kristallóc, Kustyelorc, Kutenya, Ludbreg, Majkovc, Megyericse, Mogor, Monosló, Musina, Orasovc, Oslovc, Otrocovc, Pekerszerdahely, Plodin, Prodaviz, Racsa, Rakonok, Raszinja, Rosonc, Sagovina, Szelánc, Szencse, Szentandrás, Szenterzsébet, Szentjakab, Szentlászló, Szentlélek, Szentlőrinc, Szentmiklós, Szircs, Szlavinja, Szobocsina, Szombathely, Szopja, Szvibovc, Tapalóc, Tersztenice, Tulova, Újudvar, Újvár, Velike, Vilyó, Vinarc, Vrána, Zalatnok, Zselnjak

Közép-Szolnok

Csehi, Tasnád

Krassó

Gyertyános, Szentgyörgy

Kraszna

Nagyfalu

Küküllő

Bonyha, Mikeszása, Szancsal

Liptó

Rózsahegy, Selmec, Szentmiklós

Máramaros

Dolha, Konyha, Rónaszék, Sziget

Modrusz

Plaski

Moson

Nezsider, Oroszvár

Nógrád

Gyarmat, Jenő, Ozdin, Ság, Szécsény, Tar, Verebély

Nyitra

Csejte, Komjáti I., Komjáti II., Komjáti III., Krakován, Ludány, Őr, Sárfő, Strázsa, Szerdahely, Szkacsány, Tapolcsány, Zsámbokrét

Orbász

Gotolovc, Levács, Mracsaj, Novi, Rakonc

Pest

Mogyoród, Pákony, Tétény, Tetétlen

Pilis

Diód, Eben, Érd, Szántó, Zsámbék

Pozsega

Darnóc, Éleskő, Ferklevc, Gradács, Gradistya, Kniezsievc, Óvár, Podversza, Sagovina, Szvinjar, Terbus, Tiszovc, Tomica, Zapolya

Pozsony

Csőlle, Korompa, Szomolány

Sáros

Ádámföldre, Bercevice, Hertnek, Héthárs, Lodomér, Szinye, Tárca, Zöldvár

Somogy

Barcs, Bát, Berzence, Botszentgyörgy, Csurgó, Endréd, Fajsz, Fövenyed, Geréc, Görösgál, Igal, Inakod, Kálmáncsehi, Lak, Marcali, Ötvös, Pacod, Pata, Szent-erzsébet, Szenyér, Szerdahely, Sziget, Tapsony, Túr, Valkó, Zákány I., Zákány II.

Sopron

Cenk, Csepreg, Dorog

Szabolcs

Csege, Ibrány, Kálló, Kisvárda

Szana

Bilicki, Novisztrics

Szatmár

Asszonypataka, Bátor, Ecsed, Erdőd, Károly, Meggyes, Rozsály, Szatmár

Szepes

Kakaslomnic, Márkusfalva, Nagyőr

Szerém

Árki, Árpatahló, Barics, Cserög, Karom, Kóvályú, Martonics, Szávaszentdemeter

Temes

Bizere, Borzlyuk, Cikóvásárhely, Cseri, Csoma, Galád, Hódos, Horogszeg, Ivánfalva, Kenézrekesze, Lugos, Macedónia, Marzsina, Monostor, Ohat, Pószakastélya, Rékás, Sarád, Széphely, Szilha, Váreleje

Tolna

Dáró, Edelény, Egres, Földvár, Györke, Kajdacs

Torda

Disznajó, Gernyeszeg, Sárpaták, Torockó, Véc

Trencsén

Bán, Biccse, Budetin, Rohács, Ugróc, Vilknó

Túróc

Kisfalud, Szucsány

Ugocsa

Szóllós

Ung

Bukolc, Csicsér, Lucska, Pálóc, Ungvár

Valkó

Alsán, Atya, Beletinc, Berzétémonostora, Boró, Cerna, Erdőd, Eszék, Gara, Garcsin, Herman, Ilcs, Ivánkaszentgyörgy, Kalatinc, Kosztormányszentdénés, Lan-ka, Leve, Mikola, Nempti, Neszt, Palina, Poltos, Racsa, Szata, Szentlászló, Szil-szeg, Szlakove, Valkóvár, Váralja, Vervár, Vicsodol, Zsivica

Varasd

Jakopelc, Kamenica, Orehovc, Szenterzsébet, Tabor

Vas

Asszonyfalva, Dobra, Döröske, Egervár, Gyirót, Hidvég, Ikervár, Jánosháza, Kör-mend, Martonfalva, Mesteri, Mihályfalva, Mogyorósd, Muraszombat, Óvár, Petróc, Rohonc, Rum, Sennye, Sitke, Torony, Vörösvár

Verőce

Bakva, Berzőce, Szenterzsébet, Verőce

Veszprém

Devecser, Enying, Jenő, Öskü, Pápa, Szápár, Várda, Zsemlér

Zágráb

Blinja, Bojna, Bozsjákó, Brezovica, Busevic, Dobóc, Dobronin, Gora, Gradec, Gradusa, Gregorjevec, Jamnica, Jasztrebarszka, Klucs, Komogojna, Kosztajnica, Lesznica, Lipa, Lipovec, Lubina, Lukavec, Mihaljovc Osztrozsin, Otok, Pasztusa, Polyanszki, Prekoversje, Razohatec, Recsica, Ripács, Szkrad, Sztubalj, Sztubica, Sztupnik, Trescerovac, Vivodina, Vukovina, Zvecsaj, Zsirovnica

Zala

Bér, Fáncsika, Iklód, Kányafölde, Letenye, Páka, Reznek, Saffareska, Sárkány-sziget, Sziget, Torony

Zaránd

Erdőhegy, Jenő, Simánd, Varsány, Zaránd

Zemplén

Abara, Butka, Céke, Cseb, Gálszécs, Helmec, Homonna, Kékmező, Mogyorós, Parnó, Patak, Pazdics, Ráska, Sztropkó, Tokaj, Varannó

VI. KÉPJEGYZÉK

1. Ikkvár–Pókadomb, helyszínrajz. (Sándorfi György: Három korai magyar motte. Mv XXX. 1986, 3.)
2. Hahót–Alsófakospuszta, a Hahót nembeli. Herbold 13. századi rezidenciájának helyszínrajza. (Vándor László: A várépítézet kezdetei Zala megyében. Castrum Bene 1., 66.)
3. Mátraszőlős, Nógrád megye. Ásatási helyszínrajz. (István Feld: Ausgrabung und Bauuntersuchung. Die archäologische Erforschung der Burgen des Mittelalters in Ungarn. Sonderdruck. Die Burgenforschung und ihre Probleme.)
4. Korai germán „hall”: Frykat (Hollandia), 10. század. Rekonstrukció (Uwe Albrecht, 1995, 11.)
5. Caen, Franciaország. Fent a 11. század végén épült vár, a kaputoronytól jobbra a palatium. Középen a 12. században a kapu mellé emelt lakótorony, amely köré (lent) a 13. század elején önálló várat építettek. (Michel de Boüard: Le château de Caen. Caen, 1979, 30–33.)
6. Angol lakótorony: London, White Tower, 1066 után. Fent metszet 1727-ből, lent földszinti és első emeleti alaprajz, metszet. (E. Lundberg: Herremannens bostad. Stockholm, 1935, 164.)
7. Fából ácsolt, emeletes palatium a bayeux-i kárpiton. 1077 körül. (Simone Bertrand: La tapisserie de Bayeux et la manière de vivre au onzième siècle. Paris, 1966, 7.)
8. Caen, Franciaország. A normandiai hercegek palatiuma, 1180 körül. (Michel de Boüard: Le château de Caen. Caen, 1979, 90.)
9. Francia donjonok a 12. századból: Beaugency és Chambois. (Uwe Albrecht 1995, 45–47.)
10. A castellum elnevezésű hastingsi motte építése 1066-ban, a bayeux-i kárpitról. (Simone Bertrand i. m., 98–99.)
11. Fent: motte elővárral, 11. század. (W. Boardman Jr.: Castles. New York, 1957, 24. Lent: motte fatoronnyal és elővárral, abban fából ácsolt „hall”-al. (Guy Beresford: Goltho. London, 1987, 105.)
12. Fallal kerített normadiai nemesi lakóhelyek: fent Notre-Dame-de-Gravenchon, 12. század. Középen: Plessis-Grimoult, 12. század vége. Lent: Rubercy, 13. század eleje. (Michel de Boüard szerk.: Les châteaux normands. Caen, 1987, Kiállítási katalógus. II., IIIa. és IIIb. képek nyomán, a szerző rajza)
13. Nyugat-európai nemesi tornyok: 12. századi fatorony az angliai Goltho mottéjából. Rekonstrukció (Guy Beresford: Goltho. London, 1978, 102.), 13. századi kőtorony a franciaországi Le Cannet-ből, 14. századi kőtorony Bordeaux mellől (E. Viollet-le-Duc, VI. 298–299.)
14. A Sachsenspiegel 1220 körüli ábrája a várépítést szabályozó szász hercegi törvényhez. (Der Sachsenspiegel in Bildern. Insel Taschenbuch 218. 1976, 61.)
15. Magyarországi motte jellegű, sánccal kerített kisméretű várak: balra fent Bükkábrány–Temető, lent Kisgyőr–Halomvár, jobbra fent Miskolc–Leányvár helyszínrajza, lent ugyanannak a rekonstrukciója. (Nováki Gyula–Sándorfi György: A történeti Borsod megye várai. Budapest–Miskolc, 1992, 26., 34., 39. és 40. ábra)
16. Magyarországi motte kettős halommal: Borsodivánka–Nagyhalom (Nováki Gy.–Sándorfi Gy. i. m., 25. ábra) és a Zala megyei Szentmihály (Nováki Gyula: A középkori Szentmihály falu földvára és szántóföldjei. Zalai Múzeum 2. 1990, 5. kép)
17. Mende–Leányvár, rétegvonalas helyszínrajz és ásatási alaprajz. (Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Mende–Leányváron. Arch. Ért. 108. 1981, 4. és 10. kép)
18. Tibolddarác–Kács, a vár helyszínrajza. (Parádi Nándor: A kácsi középkori lakótorony. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXI. 1982, 6. kép)

19. Gyöngyös–Mátrafüred, Bene várának ásátási helyszínrajza. (István Feld i. m., 47, Szabó J. József: Régészeti ásátások a gyöngyös–mátrafüredi Benevárbán, 1982–1989-ben. Castrum Bene 1., 163–172. nyomán)
20. Váchartyán–Várhegy, ásátási helyszínrajz és a középső domb délkeleti részén feltárt épület elvi rekonstrukciós alaprajza. (Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Váchartyán–Várhegyen. Arch. Ért. 105. 1978, 2. és 5. kép)
21. Gyepükaján–Nagykeszi, ásátási helyszínrajz. Lent a templomrom, fent a sánccal körülvett földesúri lakóhely. (Holl Imre–Parádi Nándor: Nagykeszi középkori falu kutatása. VMMK, 16. 1983, 182.)
22. Dömös, a 11. századi prépostsági templom és az ahhoz csatlakozó hercegi palatium feltárt falai. (Gerevich László: The Royal Court (Curia), The Provost Residence and The Village at Dömös. Acta Arch. 35. 1983, 385–409. 2. ábra)
23. Belényesszentmiklós, a 11. századi hercegi palota ásátásból ismert falai, 12. századi átépítésből származó falakkal. (Erdély rövid története. Szerk. Köpeczy Béla. Budapest, 1989, 170.)
24. Esztergom–Ákospalotája, helyszínrajz. (Dercsényi D.–Zolnay L.: Esztergom. Budapest, 1956, 26.)
25. Budapest–Albertfalva, Werner fia László várának tornya és palotája. (Budapest története. I. Szerk. Gerevich László. Budapest, 1973, 397.)
26. Györke, Tolna megye. A castellum alaprajza: Wosinszky Mór: Tolna vármegye története. I. Szekszárd, 1896, 265–266. Lent: elvi rekonstrukciós vázlat, a szerző rajza
27. Hahót–Sárkánysziget, Zala megye. Ásátási helyszínrajz. (Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. Castrum Bene 2., 215.)
28. Bátmonostora, Bodrog megye. Ásátási helyszínrajz. (Szekér György rajza. Biczó Piroska: Régészeti kutatások a középkori Bátmonostor területén. Mv, XXV. 1981, 104–108. nyomán.)
29. Fánicsika, Zala megye. A castellum kiserkesztett alaprajzi formája és az északi torony gerendavázás alapozása. (Vándor László: Zalai castellumok i. m., 214.)
30. Páka, Zala megye. A castellum ásátási helyszínrajza alaprajzi rekonstrukcióval. (Vándor László: Zalai castellumok i. m., 215.)
31. Tar, Nógrád megye. Fent a castellum elméleti rekonstrukciója, lent alaprajza és álló falának nézete. (Juan A. Cabello: A tari késő középkori udvarház. Castrum Bene 2., 240. és uő.: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. Budapest, 1993, 176–177. ábra)
32. Sziget, Somogy megye. A szigetvári vár északkeleti sarokbástyája és környékének ásátási helyszínrajza. (Kováts Valéria: Sziget várának kutatástörténete. JPMÉ, 1966, Pécs, 1967.)
33. Sziget, Somogy megye. Erdei Ferenc rekonstrukciós rajzai Gerő László: Magyar várak. Budapest, 1968, 227., 229. ábráin
34. Hédervár, Győr megye. A mai kastély falai alatt feltárt középkori castellum alaprajza. Az ásátó László Csaba rekonstrukciója. (Castrum Bene 2., 93.)
35. Hédervár, Győr megye. A mai kastély falai alatt feltárt középkori Sziget castellum elvi tömegrekonstrukciós vázlata. A szerző rajza
36. Ötvös, Somogy megye. Ásátási helyszínrajz Magyar Kálmán: Előzetes jelentés az ötvöskőnyi reneszánsz várkastély feltárásáról (1966–1972). SMK, I. 1973, 77. ábra és uő.: Az ötvöskőnyi Báthori-várkastély. Kaposvár, 1974, 13. ábra alapján. Szekér György rajza
37. Ötvös, Somogy megye. Reneszánsz boltozati vállkő felmérési rajza. Koppány Tibor–Koppány Tiborné
38. Ötvös, Somogy megye. Reneszánsz keresztosztású ablak rekonstrukciója. A szerző rajza
39. Bátor, Szabolcs megye. A mai Nyírbátor belső részének térképe a középkori plébánia (jelenleg ref. templom) és a castellum feltárt falainak alaprajzával. Szekér György rajza
40. Bátor, Szabolcs megye. A középkori castellum északi épületének pince- és földszinti alaprajza, valamint egykori homlokzata. Szekér György rekonstrukciós rajzai
41. Zsámbokrét, Nyitra megye. A középkori castellum tornyának földszinti, első és második emeleti vázlatos alaprajza, a szerző helyszíni felmérése nyomán
42. Zsámbokrét, Nyitra megye. A középkori castellum elvi rekonstrukciós vázlata a helyszín alapján. A szerző rajza
43. Erdőd, Valkó megye. Henszlmann Imre rajza a castellum helyszínrajzáról, 1870 körül. (OMvH Tervtár, K. 6809. Isz.)

44. Erdőd, Valkó megye. A castellum alaprajza D. Popovič 1939. évi rajza (Vojvodina. Novi Sad, 1939, 313.) nyomán
45. Földvár, Tolna megye. A torony földszinti és második emeleti alaprajza (Mendele Ferenc: A helyreállított dunaföldvári Csonka-torony. ÉÉT X. 1980, 338., 343.)
46. Földvár, Tolna megye. A torony Tallher József által készített átépítési terve 1795-ből. (Kozák Éva: Régészeti és műemléki kutatások a dunaföldvári öregtoronynál. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1970, 191.)
47. Földvár, Tolna megye. A „Dunaföldvári török-torony”. Metszet a Vasárnapi Újság 1860. évf. 596. oldaláról
48. Bér, Zala megye. Giulio Turco rajza 1572-ből. (OMvH Tervtár, G. Turco-rajzok.)
49. Bér, Zala megye. A castellum elvi rekonstrukciós tömegvázlata G. Turco rajza nyomán. A szerző rajza
50. Szeg, Csongrád megye. Ásatási helyszínrajz. (Vörös Gabriella: Régészeti kutatások 1988–1991 között Szegváron, a Dóci-udvarház és a Károlyi-kastély területén. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1993/1994. Szeged, 1997, 42.)
51. Szeg, Csongrád megye. A középkori castellum tornyának barokk újjáépítési terve 1723-ból. (Herczeg Mihály: Adalék a szegvári kastély történetéhez. Studia Historica I. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1995, 25–26.)
52. Zsámbék, Pilis megye. Arányi Lajos 1876. évi alaprajzi vázlata és madártávlati képe a Zichy-kastélyről. OMvH Tervtár, 8825. lsz.
53. Zsámbék, Pilis megye. Sztéhlo Ottó 1900-ban készített felmérési rajza a Zichy-kastély hátsó magtárának „lovagterméről”. OMvH Tervtár, 8821. lsz.
54. Zsámbék, Pilis megye. Hamon János Mihály budai építőmester 1774 körüli tervrajzai a Zichy-kastély barokk építéséhez. A rajzok felső részén látható a magtárra alakított középkori torony. (Pest megye műemlékei II. Budapest, 1958, 654., 655. ábra.)
55. Márkusfalva, Szepes megye. A középkori eredetű kastély földszinti alaprajza 1913-ból. (Foerk Ernő: A Budapesti Állami Felső Építőipariskola szünidei felvételei. Budapest, 1913, 4. lap.)
56. Simonyi, Bars megye. Könyöki József 1888. évi felmérési rajza. (OMvH Tervtár, 8166. lsz.)
57. Simonyi, Bars megye. Fent ásatási helyszínrajz, lent a feltárt épületek rekonstruált alaprajza. (Alexander Ruttkay: Sidlo pánov zo Šimonovian v sredoveku. Archaeologia Historica, 21/96, 333. 4–5. kép.)
58. Simonyi, Bars megye. A castellum elvi rekonstrukciós tömegvázlata. A szerző rajza
59. Devecser, Veszprém megye. Könyöki József 1890 körüli rajza. (OMvH Tervtár, 1748. lsz.)
60. Devecser, Veszprém megye. Az Esterházy-kastély déli részében feltárt középkori tornyos udvarház földszinti és emeleti alaprajza. A szerző vázlata
61. Devecser, Veszprém megye. A 15. századi erődített tornyos udvarház elvi rekonstrukciós tömegvázlata. A szerző rajza
62. Jánosháza, Vas megye. Alaprajzi vázlat a mai kastélyról, vastag vonallal keretelve a főépület középkori része. A szerző rajza
63. Zsenyey, Vas megye. A kissenyeyi Sennyey-kastély földszinti és emeleti alaprajza. Az átlósan vonalkázott középső rész a középkori épület. (Koppány Tibor: A zsenyeyi Sennyey–Bezerédj kastély és kutatása. MSz, 1997/1–2, 118–119.)
64. Zalacsány, Zala megye. Giulio Turco 1572. évi rajza az erődített Csányi-udvarházról. (OMvH tervtár, G. Turco-rajzok.)
65. Nagyselmec, Liptó megye. Myskovszky Viktor múlt század végi rajza. (OMvH Tervtár, K. 5954. lsz.)
66. Beregdaróc, Bereg megye. A középkori udvarház földszinti és emeleti alaprajza. Szekér György felmérési rajzai
67. Patak, Zemplén megye. A Széldomb utcai castellum feltárt falai. (J. Dankó Katalin: A sárospataki castellum kutatása. Castrum Bene 2., 224.)
68. Patak, Zemplén megye. A sárospataki castellum elvi tömegrekonstrukciója. A szerző rajza
69. Botszentgyörgy, Somogy megye. Ásatási helyszínrajz, Szekér György rajza. (Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. Castrum Bene 2., 216. 6. rajz nyomán.)
70. Botszentgyörgy, Somogy megye. Giulio Turco 1572. évi rajza. (OMvH Tervtár, G. Turco-rajzok)

71. Botszentgyörgy, Somogy megye. Tömegrekonstrukciós vázlat. A szerző rajza
72. Öskü, Veszprém megye. A castellum megmaradt déli fala a Séd patak menti szikladombon álló épületben.
73. Öskü, Veszprém megye. Kapu és ablakkeret rekonstrukciója, valamint egy pillérlábazat felmérése. A szerző rajza
74. 13. századi francia erődített ház, a „maison forte”: Camarsac. (Viollett-le-Duc, VI. 308–309.)
75. 14. századi francia „maison forte”: Sarcey. (Uwe Albrecht, 98. kép.)
76. Francia erődített ház a 15. század elejéről: Gayette. (Uwe Albrecht, 102–103. kép.)
77. Coucy, Franciaország. Földszinti alaprajz. 1. a lakótorony; 2–4, 6. a kápolna, D. újabb galériák, E. a konyha és a nagy fogadócsarnok előtere; F. 16. századi szárny; a: a fogadócsarnokba vezető lépcső, (Uwe Albrecht, 83. kép)
78. Vincennes, Franciaország. A külső fallal körülvett lakótorony és alaprajzai. (F. Gibelin: Les châteaux de France. Paris, 1962, 66.)
79. Párizs, a 14. századi Louvre. Fent a Limburg testvérek miniatúrája Jean de Berry herceg óráskönyvéből, lent a három szint alaprajzának rekonstrukciója. (Uwe Albrecht, 141–142. kép)
80. 14. századi francia manoir: Beauregard. (Uwe Albrecht, 110. kép)
81. 15. századi francia manoir: Les Bories. (Uwe Albrecht, 128–129. kép)
82. Fogadóudvaros 15. századi francia manoir: Vaux. (Uwe Albrecht, 105–106. kép)
83. A Loire-völgyi Plessis-Bourré 1465 és 1472 között épült zárt udvaros kastélyának 1695. évi rajza. (Uwe Albrecht, 157. kép)
84. 15. századi francia rajzok. Fent kastély előtti virágos- és gyümölcsöskert, lent kastélyhoz tartozó vadaskert. (Le château médiéval, forteresse habitée. Szerk. Jean-Michel Poisson. Paris, 1992, 17–18. ábra)
85. Angol 13. és 14. századi manor rekonstrukciós rajzai. Fent Weoley, Birmingham mellett, 1260 körüli állapot; lent Penhallam, Jakobstow, 13–14. század fordulója. (Colin Platt: Medieval England. London, 1978, 37–38. ábra)
86. Vizesárokkaal körülvett 14–15. századi, moated-site elnevezésű angol udvarházak: Huddington Court és Sinai Park. (Medieval moated-sites. Edited by F. A. Aberg. London, 1978, 12. ábra)
87. Északnémet torony jellegű „festes Haus”: Beverungen-Bischofsburg, 14. század vége. (Uwe Albrecht, 226. kép)
88. Észak-európai késő középkori „festes Haus” formájú épületek: Torpa, Gotland szigete, Svédország, 14. század. (E. Lundberg: Herremannus bostad. Stockholm, 1935, 142.) és Bunderhee, Friesland-Németország, 15. század. (Uwe Albrecht, 232. kép)
89. Pavia, castello. Az 1360–65-ben épült korai formája a S. Teodoro-templom 1522. évi freskója nyomán. (Carlo Emilio Aschieri: Pavia. Milano, 1955, 2.)
90. Ferrara, castello. Épült 1385-től. A szerző rajza
91. Cafaggiolo, castello. 1450 körül építette Michelozzo Michelozzi a Mediciek számára, eredetileg vizesárokkaal és négyсарoktornyos külső fallal volt körülvéve. (Die Medici-Villen in der Toskana. Italian, Klassische Reiseziele. Firenze, 1996, 21.)
92. Csehországi „tvrz”: Častkov 13. és 14. századi állapota. (Encyklopedie českých tvrzí. Praha, 1998.)
93. Fallal kerített 15. századi cseh „tvrz”: Dolany. (Encyklopedie českých tvrzí. Praha, 1998.)
94. Szabályos alaprajzú, palotaszárnyakkal épített 15. századi cseh „tvrz”: Trebotov. (Petr Chotebor: Csehország 15. századi erődített kastélyai. Castrum Bene 2., a tanulmány első ábrája.)
95. Árokkaal és font sövényű palánkkal kerített, kaputornyos késő középkori lengyel kastély 16. század eleji, fametszetes ábrázolása. (Tereza Jakimowicz: Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Warszawa–Poznan, 1979, I. kép)
96. Pomáz, Pest megye. A Cikó-udvarház ásátási alaprajza. (Pest megye régészeti topográfiája. MRT 7, 185–190.)
97. Nagyvázsony, Veszprém megye. A vár korai szakaszának alaprajza és rekonstrukciós távlati képe. (Sedlmayr János rajzai Éri István: Nagyvázsony. Budapest, 1969, 7–8. ábráin.)
98. Szerednye, Ung megye. Helyszínrajz vázlat. (P. A. Rappoport: Kárpátaljai középkori várak. Arch. Ért. 92. (1965) 61.)

99. Piotrków, Lengyelország. Az 1512–19 között épített királyi nyaralókastély tornya. Alaprajzok. 19. századi metszet és a mai állapot. (Tereza Jakimowicz: Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Warszawa–Poznan, 1979, 24–25., 29. kép)
100. Zsaluzsány, Szepes megye. Középkori udvarház ásátás nyomán rekonstruált helyszínrajza, 13. századi első periódusának földszinti és emeleti alaprajza, valamint tömegrekonstrukciója. (Belo Polla: Stredoveká zaniknutá osada no Spiši (Zaluzany). Bratislava, 1962.)
101. Párizsháza, Liptó megye. A középkori kastély Árpád-kori első, torony jellegű periódusának rekonstrukciója. (Éva Križanova: O stredovekej kúrii v Párižovciach. Arch. Hist. 2. (1977) 203–208.)
102. Trencsénkutas, Trencsén megye. A 15. századi, sarkain tornyokkal épített, emeletes kúria alaprajza. (Peter Krešanek: Kotešová, kúria. PP 1984/4. 22.)
103. Atya, Valkó megye. A középkori castellum-castrum vázlatos helyszínrajza. Szekér György rajza
104. Körmend, Vas megye. A középkori kastély alaprajzi rekonstrukciója, a mai kastély szaggatott vonallal rajzolt kontúrjába rajzolva. A szerző rajza
105. Devecser, Veszprém megye. A kastély főépületének földszinti és emeleti alaprajza, az építési periódusokkal. Koppány Tibor–Koppány Tiborné rajza
106. Devecser, Veszprém megye. Reneszánsz ablakkeret rekonstrukciója. Koppány Tibor–Koppány Tiborné rajza
107. Devecser, Veszprém megye. Reneszánsz ajtókeret rekonstrukciója. Koppány Tibor–Koppány Tiborné rajza
108. Devecser, Veszprém megye. Reneszánsz kandallók rekonstrukciója. Koppány Tibor–Koppány Tiborné rajza
109. Devecser, Veszprém megye. A kastély 1972. évi helyszínrajza, benne feketével jelölve a középkori falak. A szerző rajza
110. Ecsed, Szatmár megye. Báthori-címeres kőfaragvány az egykori castellumból, 1484-es évszámmal. Józsa András Múzeum, Nyíregyháza
111. Helmece, Zemplén megye. Palota jellegű, emeletes épület alaprajza és romjainak fényképe. (Slivka–Vallašek 1991, 90–91. kép)
112. Jenő, Nógrád megye. A diósjenői „Cschvár” helyszínrajza. (Nováki–Sándorfi–Miklós 1979, 16. kép)
113. Mogyoród, Pest megye. Reneszánsz oszlopfő rekonstrukciója a castellum ásátási anyagából. A szerző rajza
114. Vécs, Torda megye. A marosvécsi kastély alaprajza a középkori eredetű keleti szármnyal. Möller István rajza, OMvH Tervtár, Möller-hagyaték
115. Diód, Pest megye. Az „Érdi Kutyavár” elnevezésű romterület helyszínrajza. (Torma István: Az ér-di Kutyavár. Studia Comitatus 9. (1980) 255.)
116. Szircs, Kőrös megye. Alaprajzi vázlat a 20. század elejéről, Djuro Szabo: Srejevdečni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb, 1920. 103. ábrája nyomán

VII. MANOR-HOUSES AND CASTLES IN MEDIEVAL HUNGARY

SUMMARY

In Hungary in the middle of Europe, dwelling houses called *kastély* in both contemporary and medieval Hungarian appeared in the centres of manorial estates in the 14th century similarly to neighbouring Austria, Bohemia, Poland and Croatia. This building type surrounded by a moat and encircled by a fortified wall with towers was prevalent in this region and in western European areas alike, where, however, it had different names.

Its origin goes back to earlier times. The landlord's residence in the middle of the estate, the *villa rustica* was also fortified in the late centuries of the Roman Empire. This Roman legacy on the one hand, and the more recent social and architectural customs of the Middle Ages promoted the emergence of the new manorial residence in the western half of the continent in the 11th century. By that time, a layer of nobility had evolved from the free soldiers in the retinue of rulers, kings and some provincial princes and dukes, together with the bonds of vassalage regulating the hierarchy of feudal society and the concomitant fiefs. Symbolizing the power of the ruling elite of feudal society, the fortified homes of provincial princes in the seats of their holdings – the large keeps or donjons – began to appear first in France. Various forms of abodes on a smaller scale, homes of the lower strata of the nobility, were then built in imitation of the keeps by the 11th century. The common feature they all shared was fortification, in representation of manorial power.

The building type surrounded by a fortified wall with towers and a moat outside it erected in the centres of provincial seigneurs was uniformly called *castrum* in Latin in the written records all over Europe, while in French its name was *donjon* and in English keep. The residences modelled upon it in the centres of manorial estates were called *castellum*, the diminutive form of *castrum* in Latin. The latter is the root of both English castle, early French *chastel* and later *château*, Italian *castello* and German *Kastell*, as well as Hungarian *kastély*. In Hungarian documents written in Latin, the form of the word is *castel* pronounced [kastel] in the 13th–14th centuries and [kasteij] from the 15th to our day.

The first occurrence of the word in written Hungarian records dates from 1263. The diploma that contains it mentions a settlement belonging to such a building on a manorial estate. In Hungary, the landowning nobility evolved by the 12th century, about a century later than in the western half of Europe. This is explained by the historical fact that the Hungarians settled in their subsequent homeland, the basin surrounded by the Carpathian Mountains in 895–896 A.D. in what was one of the last waves of the great migrations, and the state was established in 1000 when King Stephen I, the founder of the national royal dynasty, was crowned and christianity embraced. The crown was received by the king from Pope Silvester II in Rome and it was used for his and his wife Gizella's coronation, who was the sister of the Holy Roman Emperor Henric II. This event was the debut of the new state in the league of European Christian countries. The new state, of which today's Hungary only constitutes the central part, covered the entire area in the Carpathian Basin by the 13th century. Up to the peace treaty signed near Paris terminating world war I in 1920, the medieval Hungarian Kingdom contained, apart from today's Hungary, a part of Burgenland in Austria, now independent Slovakia that time united with Bohemia to form the Czechoslovak Republic, Transcarpathia belonging to the Soviet Union from the end of world war II and to the Ukraine now, Transylvania now in Romania, the province of Voivodina now in Yugoslavia and the area between the rivers Drava and Sava in Croatia, formerly Slavonia. In the Middle Ages that-time Hungary was the largest state in the central part of Europe.

The politics, religion, and as a consequence of the latter, the culture and arts including architecture of this medieval Hungarian state were all characterized by a western orientation from the coronation of King Stephen I, that is, from the moment of its foundation. From the very beginning, architecture in the

area was under Italian and South German influence, the effect of French architecture coming from the 12th century in the wake of the monarchs' dynastic marriages. The history of architecture in Hungary is relatively well known, but its secular aspects have some little investigated details. One such field is the architecture of manorial residences. The author, himself an architect, has collected all medieval fortified manorial residential centres in nearly three decades of research, and has analyzed them with a view to the most recent art and architecture historical as well as, saliently, archeological findings. He has drawn on European research literature exploring the emergence and history of this kind of building in the southern, western and northern areas of the continent. With its help, he has attempted to define the place of the architecture of Hungarian fortified manorial dwellings in the mainstreams of European architecture.

The Hungarian word *kastély* derived from Latin *castellum* and used to denote the fortified homes of noblemen in the centres of their estates was borrowed from Italian, as linguistic history has determined. It would be rash to declare, however, that the building type itself – the manorial house smaller than a fort – also came from Italy. Nor is it probable, because it was known all over Europe at that time. Its early forms assumed in Hungary are still largely unknown; the search for their location, the registration of the *loci* and their always indispensable archeological excavation only started in recent decades. Owing partly to this and largely to the collection of the written sources, deeds, chronicles and historical accounts, it has become clear that the small castles were built by the landed nobility, a social stratum that had strengthened and become unified by the 13th century, not only for housing but also as shelters mainly in wartimes, complying with military requirements. That applied chiefly to the latter half of the 13th century. The territory of the flourishing Hungarian kingdom was notably laid havoc to by the Mongolian invasion led by Batu Khan in 1240-41, the elite stratum of the country were killed in the battlefields and the king himself only managed to flee with a handful of his attendants. Although the country was restored in the middle of the century, the king's power and with it, law and order, weakened from the 1260s, giving way to the ravages of a civil war. As a result, every landed noblemen of some means erected castles to protect himself, his family and wealth.

Similarly to the western countries of Europe, the building of castles was regulated by a royal decree in Hungary as well (the text has unfortunately perished and is thus unknown) which required the application for permission from the ruler but the soft-handed rulers failed to enforce it. The aristocrats with large estates, who erected their first stone fortresses from the late 12th century upon the model of the large royal castles, resumed building more stone forts in response to the Mongolian invasion, with initial support and encouragement from the king. The gradual weakening of royal power, however, boasted the power of provincial petty monarchs and the lords of the provinces erected new forts. The lesser nobles who were not in the position to do so, erected fortified houses, had a moat dug around the residence, shaped an outwork from the dug-out earth and topped it with a wooden or stone wall. This fortified manorial house had any of various shapes already in the 13th century. The relatively meagre archeological finds and the respective written records suggest that basically three kinds of manorial houses could be turned into *castella*: the simple and mostly one-level dwelling house of the poorest stratum of the nobility in the centre of their land, the larger, then already mostly two-level residential quarters of the more affluent squires called *palatium* upon western examples, and thirdly, there were the towers called *turris* in the Latin documents which symbolized best the authority of the magnates. The royal and aristocratic castles and the *castella* of less well-off nobles were all built in the style of the European Romanesque, though the latter displayed fewer signs of it.

From the second half of the 13th century, hundreds of small castles called *castellum* in the Latin diplomas were built mainly of wood and earth, and quite often of stone. The building spree came to a halt when royal power had been again strengthened by around the 1320s, the political and economic situation in the country had been consolidated and therefore, fortified residences were no longer in need. Obviously, the author could not undertake the assessment and architecture historical evaluation of the small early castles or *castella* mentioned in the records but so little excavated till now. That is a task of future scholars, since exploration is still incomplete and there is much discussion about it among specialists. They are included in the book because their Latin name *castellum* and its Hungarian equivalent *kastély* are organic precedent to the building type spread from the 14th century of which over five hundred were built in Hungary until the end of the Middle Ages.

In the first years of the 14th century, the death of King András III (1290–1301) terminated the line of the national royal dynasty begun with Stephen I the founder. His successor to the throne was Charles I of the Anjou House, the heir of the female line. However, he only managed to reinforce his power over the petty monarchs ruling various parts of the country for half a century in a war lasting two decades. The king defeated one baron after the other, seized their castles, confiscated their land. By the 1320s, supreme power – together with land and a row of castles as the symbol of power – was again concentrated in the king's hand. The long reigns of Charles I (1301–1342) and his son Louis I (1342–1382) were decades of political and economic consolidation. They kept a firm grip on the castles and only rarely consented to the construction of new ones. It was the same with fiefs: they rarely granted land and the fiefs and castles they gave away went to loyal aristocrats involved in governing the country next to the king strictly for the duration of their tenure. During the Angevin period, the nobility, including several aristocrats and almost all medium or small land-owners lived in their village manors which are not called *castellum* or small castle in the sources. To some extent they were also architecturally protected with a stone wall or ditch but they were not pronounced enough to be called castle.

It was nevertheless during the hard-handed Anjou monarchs that the nobility began to gain strength as they proved indispensable in the civil and military administration of the country. During Charles I and emphatically during Louis I, noblemen with medium-sized land were appointed to leading court offices, replacing the vanishing barons of the previous period. From the 1360s–70s they also received land as a reward for their loyalty, with permission to build a *castellum* or, rarely, castle. These launched the trend of building fortified manorial seats patterned upon the building type that had evolved by the early 14th century in the western part of Europe.

The architectural style of seignorial seats was again spearheaded by France at the turn of the 13th and 14th centuries. It was there that the new residential palace called *manoir* in French and manor house in English developed, modelled upon large royal palaces centered around a keep and resembling sometimes an earlier keep and sometimes a palace with many towers. It also symbolized power hence it was again encircled by a moat and a wall. In the west of Europe, they were built in the formal idiom of Gothic style that struck roots in the 13th century. Then this building type spread from France to the central and in part the northern parts of Europe. In the latter area, the northern provinces of Germany and the countries of Scandinavia, the former keep or tower-shaped manorial dwelling place lived on in great variety upon the influence of the previous period. In Italy, by contrast, a different kind of building appeared in rural centres modelled upon the palaces of noblemen and rich burghers built in towns, and these castella also exerted an influence upon the countries north of the Alps.

In Central Europe, the influence of French architecture came through the southern German provinces, and North European and Italian effects were equally incorporated. That is why the fortified manor houses of today's Austria, Bohemia, Hungary and the southern part of Poland, as well as Slovenia, Croatia and Slovakia which were not independent states in the late Middle Ages, display approximately identical, or at least similar architectural profiles. They also share the inchoate state of research into manorial dwellings, since the requirements of later ages and respective reconstructions, not to speak of the devastations of regrettably many wars in the area destroyed nearly all medieval castles in all these countries. Fragments keep being discovered as castles rebuilt in neo-classicist or baroque, or maybe in end-of-the-last-century historicist style are found during most recent reconstruction or excavations.

The few archeological excavations done so far and the fragments discovered during the restoration of castles registered as national monuments provided the first data for the author's work to collect all castles that once existed in medieval Hungary, a job he began in the late 1960s. His first publication on the theme dates from 1974. He proved in the brief paper for scholars of Hungarian archeology, art history and architectural history that the building type called *kastély* in Hungarian did exist in medieval Hungary, disproving the hypothesis that dated the appearance of this building type on the basis of extant late renaissance fragments to the 16th century. Parallel with the publication of the study, excavation was launched on the sites of several late medieval buildings of this kind, proving that the erection of fortified seignorial residences were not unknown in 15th century Hungarian Kingdom. Further excavations led naturally to further information about several medieval castles.

Archeological research shedding light on small 13th century castles also began at the same time. Though few were actually excavated, it soon turned out that many were centres of noblemen's estates, and as such, they were precedents to the 15th century fortified manorial seats. Their placing in the history of Hungarian architecture triggered off extensive debates among archeologists, historians, art historians and architects which have not yet come to a reassuring conclusion. To end them would require the archeological excavations at many places as they alone could prove the uninterrupted range of manorial residences from the 13th century to the end of the Middle Ages. That is why the author stated in the preface to his book that so long as the spade of archeologists does not unearth a multitude of one-time castella in Hungary, all that he was going to propose in the book was to be taken with reservations.

As already accomplished archeological research as well as written sources have revealed, the architecture of medieval Hungarian castles, as has been noted earlier, can be fitted in the history of European castles, constituting its integral part since the beginning. The uncovered late medieval castles, which are still few for want of planned nationwide research, suffice to prove that similarly to the 13th century, then small-sized *castella*, those of the 15th century were also created by fortifying the same three types of manorial dwellings. These types were the one-level cottages of lesser landowners, the *domus nobilitaris* of the documents, and the two- or three-level *palatium* or tower of the wealthier *stratum* termed *domus per formam turris aedificata*, or dwelling house erected upon the form of a tower. In a few, naturally, some of the three kinds were mixed and there were cases in which all three – the cottage, palace and tower – were inside a fortification. Whichever of these alone or in combination constituted the residence of the nobleman, it was surrounded by a fortification made about the same way as centuries earlier: on top of an earthwork, a palisade or stone-wall was erected and the whole was surrounded by a moat. The difference between the two ages, however, can be demonstrated on the known examples. In the 13th century *castellum*, in any of the three dwelling types only the gateway of the surrounding palisade or stonewall was fortified because it was the most vulnerable part of the edifice. In the later centuries of the Middle Ages, towers or turrets arose above the gates, towers marked the corners of the palisade or stone-wall, and at times in the middle of the longer walls as well. The sombre and closed, inward-turning romanesque cottages, palaces or keeps with tiny apertures gave way to more elegant and light-hearted gothic buildings, with large windows on the facades. Though still called *castella*, these buildings no longer had the single purpose of protecting their residents and symbolizing seigniorial power, but also offered a degree of comfort. The wainscoted and heated rooms already known in large castles and urban burghers' homes, with fire-places and tiled stoves also appeared.

Irrespective of the fact whether they were excavated or only their configuration is known, in the sites of 13th century *castella* the existence of an outer wall beyond the defences of the squire's residence can be demonstrated. This outer ring contained the economic buildings, the facilities providing for the everyday subsistence of the landlord and his family. The stables, sheds, sties, barns and the quarters of the servants as well as the kitchens, which being fire-traps, were usually located outside the central building were housed here. That applies to the whole of Europe from the west to Hungary. As late medieval written sources reveal, vegetable gardens, orchards, and fishponds were placed outside the moat. Hungarian archeological research has so far devoted almost no attention to the latter, hence they cannot be reconstructed.

Partly upon French influence via southern Germany and partly upon Italian, the storeyed palaces combined with keeps appeared in Hungary as well from the 15th century. The most ordinary layout was to have the tower rising above the roof in the middle of the main facade of the one-storey building arranged usually into three rooms. There were however cases in which the tower was erected on a corner, and a single case is known in which a tower rises in the middle of each long wings. In more advanced complexes, several storeyed buildings were erected inside the protective walls, most often built against the inside of the wall, surrounding the court. In manor-houses built in the latter half of the century, only one wing was used for dwelling, the rest used for representation, audience chambers and often the chapel. The kitchen and the related servicing rooms were usually in a separate wing, at times together with rooms for the domestic servants. The corners of the outer walls were also marked by towers, and the gate was also crowned by one. Archeological research has also unearthed a late 15th century manor-houses whose one side features a large *donjon*.

A separate group of late medieval manor-houses are those that have keeps. Some were smaller, with four or five levels, and some were monumental, with stoneframed, divided windows and open or closed balconies on the main facade. The latter were naturally built in the seats of aristocrats with huge estates.

Not only the landlords of small- or medium-sized domain had manor-houses in the centre of their estates, but so had the aristocracy in various minor centres of their demesne. The barons with large manor-houses usually arranged their land into smaller units or manor, and possibly for easier management, erected a castle in the centre of each. These were no longer residences for the landowning aristocrat but it housed the bailiff who managed the estate and served almost exclusively for the display of power. That was the only purpose of manor-houses erected in the lands of ecclesiastic bodies, episcopacies, abbeys. Towards the end of the Middle Ages, there was hardly a manor without a manor-house in its hub. That explains how the author managed to collect over 500 manor-houses from the territory of the medieval Hungarian kingdom on the basis of written records, diplomas, other notes as well as the findings of archeological excavations and a few ruinous or later rebuilt remains.

The renaissance style spread upon Italian influence in Hungary from the last quarter of the 15th century. Its first signs were restricted to constructions in the royal court. The style was indeed introduced in Buda by the artists and masters arriving in the retinue of Beatrix of Aragon, the wife of King Matthias Corvinus (1458–1490), though the king had direct contacts to Florence and Rome. The renaissance, which bloomed so rapidly as court art, spread all over the country during the reigns of Vladislav II (1490–1516) of the Polish Jagellon House also possessing the Czech throne and his son Louis II (1516–1526). In the early decades of the 16th century many rural manor-houses castles displayed the signs of the renaissance though the buildings themselves were still designed upon the plan that evolved in the Gothic. Many earlier built manor-houses were rebuilt with the addition of renaissance details. The available data suggest that the period from the end of the 14th to the first quarter of the 16th century was the golden age of manor-houses building in Hungary.

This efflorescence was put an end to by the battle at Mohács, a small town along the southern stretch of the Danube on August 29, 1526, in which Suleyman II, the Ottoman emperor annihilated the Hungarian army and the king himself was killed. Though the central part of the country was only occupied by the Ottomans temporarily, they ravaged and razed the land and massacred the inhabitants. Hungary was constantly at war from the end of the 14th century with the Ottoman power expanding on the Balkans since the beginning of that century. The first defeat at the hands of the Turks was sustained by Sigismund of Luxemburg (1387–1437) who was put down by the Ottomans near Nicopolis heading a large army of French, Bugundian and other western and Hungarian troops. From that moment for nearly 150 years there was incessant warfare. In 1456, the father of Matthias Corvinus, János Hunyadi, the governor of the country, laid Sultan Mohamed II low near today's Belgrade, but constant warring depleted the country's resources and the feeble-handed Jagellon ruler neglected its defence. A fatal defeat was thus suffered at Mohács, which also had a decisive influence upon Hungary's architecture, including the castles.

After 1526, the country was the theatre of armed rivalry between Ferdinand I of Habsburg crowned as king of Hungary and the other ruler, János Szapolyai. In 1541, Suleiman I captured the capital city of Buda and the central third of the country, which torn Hungary into three parts: the western and northern edges went to the empire of Ferdinand of Habsburg, the eastern part became a vassal principality to the Ottoman Empire, while the heartland was to be ruled for a hundred and fifty years by the Turk. The greater part of medieval manor-houses perished in the fightings with the Ottomans for one and a half centuries. In the two country segments where they survived they were reconstructed in late Renaissance style. In the area under Turkish dominion, they were either rebuilt upon Ottoman patterns or vanished without a trace.

In a long war between 1686 and 1699 the Habsburgs, with auxiliary Polish, Bavarian, German and French troops, drove the Ottomans out of Hungary. The medieval manor-houses that survived in ruins until then disappeared in the reconstructing spree. Many accounts reveal that in the 18th–19th centuries still standing medieval manor-houses were demolished, and even the foundations dug out, by the bailiffs reorganizing the manorial estates. Those which chanced to survive were devoured by the new Baroque manor-houses, later reshaped again. That is why not a single manor-house remains from the

Middle Ages to this day, that is why archeological methods are to be applied to uncover those whose locations are known. The location of many remains unknown.

Set in a historical frame of reference, the author summarized the architecture of late medieval, 14th–15th century manor-houses called demonstrably *castellum* in the Latin sources after the presentation of 13th century small castles presumably also called *castella*. This summary is based on the nearly five hundred manor-houses known by name. As has also been noted, nearly all these five hundred have disappeared without a trace by today. Their architectural shape, their one-time form could only be reconstructed on the basis of the little information provided by archeology so far or uncovered by preliminary research leading to the conservation of later rebuilt castles. And that is very meagre information. Hopefully, further excavations and wall investigations will increase the stock of data required by architectural evaluation. More recent findings will certainly modify the author's hypotheses, as may other researchers alter or evaluate them differently as well. The author releases the outcome of three decades of collecting work in the company of these thoughts.

The first half of the books is a study about the abovesaid. It is supplemented by notes, together with diplomatic, literary and other sources.

The second part is a collection of data including the castles known by name in alphabetic order. Most of the listed manor-houses are called *castellum* in the written sources. Those called alternately *castellum* and *castrum* are also included. The latter can namely be ranged with manor-houses on the basis of the interpretation of relevant information or in loco archeological research. Some are such that are documented to have originally been built as *castella* and only later rebuilt as fortresses. Some others, conversely, were built as fortresses and their later conversions relegated them to the rank of *castellum*. Subsequent archival research may increase the number of manor-houses, while meticulous, on-the-spot investigation may prove some to belong elsewhere. The book, as was stressed in the summary of the study, wishes to present the current state of research together with its data collection.

The manor-houses are listed in the order of the medieval name of the settlement they were in. Whenever the castle had a name of its own, it is indicated under the settlement name, with the mark of an arrow.

The settlement name is followed by the name of the administrative unit – county – where it was located in the middle ages. Then comes the modern-time or contemporary name of the settlement in brackets. When the settlement is extinct, the abbreviation of the country where it is situated now is indicated. (A = Austria, BH = Bosnia-Herzegovina, Cr = Croatia, Sl = Slovakia, Slo = Slovenia, U = Ukraine, Y = Yugoslavia). The last datum, also in brackets, is the current name of the settlement. When a settlement disappeared without a trace, it is marked as “unknown”.

Concerning each entry, the approximate date of building is noted first, with the name of the builder or his family. This however, cannot always be gleaned from the available data. This is followed by the most important known information about the settlement or manorial estate belonging to the castle. The mostly archival data about the manor-houses itself are enumerated in chronological order. These documents often only register the existence of the manor-houses at a certain date, or note the name of its owner or successive owners, maybe with reference to legal implications, possible litigations, inheritance, etc. Less frequently, the name of the castellan or bailiff in charge of the place is also noted. Even more rare is the architectural information.

The catalogue of information about a manor-houses ends with the findings of mural research as part of archeological excavations or monument conservation together with the conclusions they suggest, and finally a possible recent description, plan or drawing ends an entry.

In each entry, the sources of information are noted in chronological order in brackets, on the basis of a list of abbreviations at the head of the catalogue.

The last section of the book contains pictures. These are not in the order of the catalogue, since no ground plans, architectural illustrations, or, naturally, photos are available of the over 500 castles as they almost all perished. The only pictorial illustration that could be included comes from recent archeological excavations or monument conservation procedures, in the course of which architectural assessment drawings or photos were taken. That, however, only applies to a small fragment of the manor-houses, since research into medieval manor-houses in Hungary is hardly past the initial phase yet.

The pictures are to illustrate the study in the first place. Their order is therefore adjusted to the contents of the text. That is more or less chronological though, since the study begins with the earliest small

fortresses called *castellum* in the sources. That is followed by the presentation of fortified manorial seats in European architecture, from the *donjons* of rulers to various fortified residences of the nobility, which were models for those in Hungary. Next to be discussed are the Hungarian manor-houses which had a tower or palace inside the outer fortified earthwork, moat and wall, with the reservation that for lack of necessary and sufficient research these did not always satisfy the criteria of *castellum*. This is now followed by the ground plans and details of known late medieval manor-houses, in the order of textual discussion. So as to render the illustrations useful with the catalogue as well, the entry of a manor-houses also refers to the number of the illustration. The illustrations are nearly always drawings, with a few photos in between – the latter only showing extant buildings, which are rare for the great devastations among medieval manor-houses. Where possible, the author tries to reconstruct their mass structure to help envision the perished manor-houses.

LIST OF ILLUSTRATIONS

1. Ikervár–Pókadomb, lay-out. (Sándorfi György: Három korai magyar motte. Mv XXX. 1986, 3)
2. Hahót–Alsófakospuszta, lay-out of Herbold's 13th century residence. (Vándor László: A vár-építészet kezdetei Zala megyében. Castrum Bene 1, 66)
3. Mátraszőlős, Nógrád county. Excavation site plan. (István Feld: Ausgrabung und Bauuntersuchung. Die archäologische Erforschung der Burgen des Mittelalters in Ungarn. Sonderdruck Die Burgenforschung und ihre Probleme.)
4. Early German "hall": Frykat (Netherlands), 10th c. Reconstruction. (Uwe Albrecht 1995, 11)
5. Caen, France. Above: castle built at the end of the 11th c., *palatium* to the right of the gatehouse. Middle: *donjon* erected next to the gate in the 12th c., around which a separate castle was built in the 13th c. (below). (Michel de Boüard: Le château de Caen. Caen 1979, 30–33)
6. English keep: London, White Tower, after 1066. Above: section from 1727, below: ground-floor and first floor plan, section. (E. Lundberg: Herremannens bostad. Stockholm 1935, 164)
7. Carpentered storeyed *palatium* on a Bayeux tapestry. Around 1077. (Simone Bertrand: La tapisserie de Bayeux et la manière de vivre au onzième siècle. Paris 1966, 7)
8. Caen, France. *Palatium* of Norman princes, around 1180.
9. French *donjons* from the 12th c.: Beaugency and Chambois. (U. Albrecht 1995, 45–47)
10. The building of the Hastings motte called castellum in 1066, from the tapestry of Bayeux. (Simone Bertrand op.cit. 98–99)
11. Above: *motte* with forecastle, 11th c. (W. Boardman Jr.: Castles. New York 1957, 24)
Below: *motte* with wooden tower and forecastle, including carpentered "hall" (Guy Beresford: Goltho. London 1987, 105)
12. Norman residences of nobility surrounded by walls: Above: Notre-Dame-de-Gravenchon, 12th c. Centre: Plassis-Grimoult, end of 12th c. Below: Rubercy, early 13th c. (Michel de Boüard, ed.: Les châteaux normande. Caen 1987, exhibition catalogue, illustrations II, IIIa and IIIb, author's drawings)
13. Noblemen's keeps in Western Europe: 12th c. wooden keep from the motte of Goltho in England, Reconstruction (Guy Beresford op.cit. 102), 13th c. stone *donjon* from Le Cannet, France, 14th c. stone donjon from near Bordeaux. (E. Viollet-le-Duc VI. 298–299)
14. Illustration from around 1220 for the Saxon ducal law regulating the building of castles, in the Sachsenspiegel. (Der Sachsenspiegel in Bildern. Insel Taschenbuch 218. 1976, 61)
15. Hungarian motte-type small castles surrounded by ditches. Lay-outs: above left: Bükk-ábrány–Temető, below: Kisgyőr–Halomvár, above right: Miskolc Leányvár, below its reconstruction. (Nováki Gyula–Sándorfi György: A történeti Borsod megye várai. Bp.–Miskolc 1992, figs 26, 34, 39 and 40)
16. Hungarian motte with dual mound: Borsodivánka–Nagyhalom (Nováki Gy.–Sándorfi Gy. op.cit. fig. 25) and Szentmihály in Zala county. (Nováki Gyula: A középkori Szentmihályfalú földvárak és szántóföldjei. Zalai Múzeum 2. 1990, plate 5)

17. Mende–Leányvár: site plan with contour lines and excavation groundplan. (Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Mende–Leányváron. Arch. Ért. 108 (1981), plates 4 and 10)
18. Tibolddaróc–Kács, lay-out of castle. (Parádi Nándor: A kácsi középkori lakótorony. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXI. 1982, plate 6)
19. Gyöngyös–Mátrafüred, excavation site lay-out of Bene castle (István Feld op. cit. 47, after Szabó J. József: Régészeti ásatások a gyöngyös–mátrafüredi Benevárbán, 1982–1989. *Castrum Bene* 1, 163–172)
20. Váchartyán–Várhegy, excavation site drawing and theoretical reconstruction of the groundplan of the building unearthed on the south-eastern side of the central mound. (Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Váchartyán–Várhegyen. Arch. Ért. 105 (1978), plates 2 and 5)
21. Gyepükaján–Nagykeszi, excavation site lay-out. Below: church ruin, above: landlord's residence surrounded with a ditch. (Holl Imre–Parádi Nándor: Nagykeszi középkori falu kutatása. VMMK 16. 1983, 182)
22. Dömös, excavated walls of the provostal church and adjoining ducal palatium. (Gerevich László: The Royal Court (Curia), The Provost Residence and The Village at Dömös. *Acta Arch.* 35 (1983), 385–409, fig. 2)
23. Belényesszentmiklós, excavated walls of the 11th c. ducal palace, with wall remains from the 12th c. reconstruction. (Erdély rövid története. Ed. Köpeczy Béla. Budapest, 1989, 170)
24. Esztergom–Ákospalotája, lay-out. (Dercsényi D.–Zolnay L.: Esztergom, Budapest, 1956, 26)
25. Budapest–Albertfalva, tower and palace of the castle of László, son of Werner. (Budapest története. I. Ed. Gerevich László. Budapest, 1973, 397)
26. Győrke, Tolna county. Ground-plan of *castellum*. (Wosinszky Mór: Tolna vármegye története. I. Szekszárd, 1896, 265–266). Below: sketch of theoretical reconstruction, author's drawing
27. Hahót–Sárkánysziget, Zala county. Excavation site lay-out. (Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. *Castrum Bene* 2, 215)
28. Bátmonostora, Bodrog county. Excavation site lay-out. (drawing by György Szekér in Biczó Piroska: Régészeti kutatások a középkori Bátmonostor területén. Mv XXV. 1981, 104–108).
29. Fáncsika, Zala county. Plotted ground-plan of *castellum* and timbered construction of northern tower. (Vándor László op. cit. 214)
30. Páka, Zala county. Excavation site lay-out and reconstructed ground-plan of *castellum*. (Vándor László op. cit., 215)
31. Tar, Nógrád county. Above: theoretical reconstruction of *castellum*, below: ground-plan and view of extant wall. (Juan A. Cabello: A tari késő középkori udvarház. *Castrum Bene* 2, 240, and idem: A tari Szent Mihály templom és udvarház. Bp. 1993, figs 176–177)
32. Sziget, Somogy county. North-eastern corner *bastion* and surroundings, excavation lay-out. (Kováts Valéria: Sziget várának kutatástörténete. JPM 1966, Pécs, 1967)
33. Sziget, Somogy county. Ferenc Erdei's reconstruction drawings in Gerő László: Magyar várak. Budapest, 1968, figs 227, 229
34. Hédervár, Győr county. Ground-plan of medieval *castellum* recovered under the walls of today's castle. Reconstruction by the archeologist Csaba László. (*Castrum Bene* 2, 93)
35. Hédervár, Győr county. Theoretical reconstruction of the mass of the *castellum* explored under the walls of today's castle. Author's drawing
36. Ötvös, Somogy county. Excavation site lay-out on the basis of fig. 77 in Magyar Kálmán: Előzetes jelentés az ötvöskónyi reneszánsz várkastély feltárájáról (1966–1972) SMK I. 1973, and idem: Az ötvöskónyi Báthori-várkastély. Kaposvár, 1974, fig. 13. Drawing by György Szekér
37. Ötvös, Somogy county. Assessment drawing of impost of renaissance vault
38. Ötvös, Somogy county. Reconstruction of renaissance window divided in cross-shape. Author's drawing
39. Bátor, Szabolcs county. Map of today's Nyírbátor centre with the ground-plan of former parish church (today Reformed church) and the recovered walls of the *castellum*. Drawing by György Szekér
40. Bátor, Szabolcs county. Ground-plan of the cellar and ground-floor of medieval *castellum* and one-time facade. Reconstruction drawings by György Szekér

41. Zsámbokrét, Nyitra county. Sketchy ground-plan of the ground, first and second floors of the tower of the medieval castellum, on the basis of the author's local assessment
42. Zsámbokrét, Nyitra county. Theoretical reconstruction drawing of the medieval *castellum* on the basis of the site. Author's drawing
43. Erdőd, Valkó county. Imre Henszlmann's drawing about the site of the *castellum*, around 1870. (OMvH Tervtár, K. 6809)
44. Erdőd, Valkó county. Ground-plan of castellum, after the drawing of D. Popovič made in 1939. (Vojvodina. Novi Sad, 1939, 313)
45. Földvár, Tolna county. Ground-plan of the ground and second floors of the tower. (Mendele Ferenc: A helyreállított dunaföldvári Csonka-torony. ÉÉT X. 1980, 338, 343)
46. Földvár, Tolna county. Plan by József Tallher to rebuild the tower dated 1795. (Kozák Éva: Régészeti és műemléki kutatások a dunaföldvári öregtoronynál. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, 1970, 191)
47. Földvár, Tolna county. The "Turkish Tower" at Dunaföldvár. Engraving from page 596 of Vasárnapi Újság, 1860
48. Bér, Zala county. Giulio Turco's drawing from 1572 (OMvH Tervtár, G. Turco's drawings)
49. Bér, Zala county. Theoretical sketch of reconstructed mass of the *castellum* after G. Turco's drawing. Author's drawing
50. Szeg, Csongrád county. Excavation lay-out. (Vörös Gabriella: Régészeti kutatások 1988–1991 között Szegváron, a Dóci-udvarház és a Károlyi kastély területén. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1993/1994. Szeged, 1997, 42)
51. Szeg, Csongrád county. Baroque reconstruction plan of the tower of the medieval castellum, 1723 (Herczeg Mihály: Adalék a szegvári kastély történetéhez. Studia Historica 1. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged, 1995, 25–26)
52. Zsámbék, Pilis county. Ground-plan sketch and bird's-eye-view of the Zichy castle by Lajos Arányi from 1876 (OMvH Tervtár, 8825)
53. Zsámbék, Pilis county. Assessment drawing by Ottó Sztelho of the "hall of the knights" in the rear granary of the Zichy castle, 1900 (OMvH Tervtár, 8821)
54. Zsámbék, Pilis county. Plans by Buda master builder János Hamon to erect the baroque Zichy castle, c. 1774. The medieval tower converted into a granary is seen above in the drawings (Pest megye műemlékei II. Budapest, 1958, figs 654, 655)
55. Márkusfalva, Szepes county. Ground-floor plan of medieval manor-house, 1913. (Foerk Ernő: A Budapesti Állami Felső Építőipariskola szünidei felvételei. Budapest, 1913, sheet 4)
56. Simonyi, Bars county. József Könyöki's assessment drawing of 1888. (OMvH Tervtár 8166)
57. Simonyi, Bars county. Above: excavation site drawing, below: reconstructed ground-plan of unearthed buildings. (Alexander Ruttkay: Sidlo p nov zo Šimonovian v stredoveku. Archaeologia Historica, 21/96, 333, figs 4–5)
58. Simonyi, Bars county. Theoretical reconstruction of the mass of the manor-house. Author's drawing
59. Devecser, Veszprém county. József Könyöki's drawing around 1890. (OMvH Tervtár, 1748)
60. Devecser, Veszprém county. Ground- and first-floor plan of the medieval manor house with tower excavated in the southern wing of the Esterházy castle. Author's sketch
61. Devecser, Veszprém county. Theoretical reconstruction of the masses of the 15th century fortified manor house with tower. Author's drawing
62. Jánosháza, Vas county. Ground-plan sketch of today's manor-house, with the medieval part of the central building drawn with a thick line
63. Zsenyey, Vas county. Ground- and first-floor plans of the Sennyey manor-house in Kissennyey. The central hatched part is medieval. (Koppány Tibor: A zsenyeyi Sennyey-Bezerédj kastély és kutatása. MSz 1997/1–2, 118–119)
64. Zalacsány, Zala county. Giulio Turco's drawing of the fortified manor house of the Csányis, 1572. (OMvH Tervtár, drawings by G. Turco)
65. Nagyselmec, Liptó county. Late 19th c. drawing of Viktor Myskovszky. (OMvH Tervtár, K. 5954)
66. Beregdaróc, Bereg county. Ground- and first-floor plans of the medieval manor house. Assessment drawings by György Szekér

67. Patak, (Sárospatak) Zemplén county. Recovered walls of the *castellum* in Széldomb street. (J. Dankó Katalin: A sárospataki castellum kutatása. *Castrum Bene* 2, 224)
68. Patak, (Sárospatak) Zemplén county. Theoretical reconstruction of the mass of the Sárospatak castellum. Author's drawing
69. Botszentgyörgy, Somogy county. Excavation site lay-out, drawn by György Szekér. (Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. *Castrum Bene* 2, 216, after drawing no. 6)
70. Botszentgyörgy, Somogy county. Giulio Turco's drawing of 1572. (OMVH Tervtár, drawings by G. Turco)
71. Botszentgyörgy, Somogy county. Reconstruction sketch of the mass. Author's drawing.
72. Öskü, Veszprém county. Extant southern wall of *castellum* in a house along the rivulet Séd
73. Öskü, Veszprém county. Reconstruction of gate and window frame, assessment of a column base. Author's drawing
74. Fortified French 13th century *maison forte*: Carmarsac (Viollet-le-Duc, VI. 308–309)
75. 14th century French *maison forte*: Sarcey. (Uwe Albrecht, plate 98)
76. French fortified house from early 15th c.: Gayette. Above: drawing by Uwe Albrecht, plates 102–103, below mass sketch by author
77. Coucy, France: ground-floor plan. 1: keep, 2–4, 6: outer corner towers, A: reception hall, B: palace wing, C: chapel, D: newer galleries, E: kitchen and vestibule to main reception hall, F: 16th c. wing, a: stairs leading to the reception hall. (Uwe Albrecht, plate 83)
78. Vincennes, France: donjon surrounded by outer wall and its ground-plans. (F. Gibelin: *Les châteaux de France*. Paris, 1962, 66)
79. Paris, the Louvre of the 14th c.: above: illumination by the Limburg brothers from Duke Jean de Berry's Book of Hours, below: reconstruction of the ground-plans of the three levels. (Uwe Albrecht, plate 141–142)
80. 14th c. French *manoir*: Beauregard. (Uwe Albrecht, plate 110)
81. 15th c. French *manoir*: Les Bories. (Uwe Albrecht, plates 128–129)
82. 15th c. French *manoir* with outer bailey: Vaux (Uwe Albrecht, plates 105–106)
83. Castle of Plessis-Bourre with a closed courtyard in the Loire Valley, built in 1467–1472. Drawing from 1695. (Uwe Albrecht, plate 157)
84. 15th c. French drawings: Above: flower garden and orchard in front of the manor-house, below: deer-forest belonging to the manor-house. (*Le château medieval, forteresse habitée*. Ed.: Jean-Michel Poisson, Paris, 1992, figs. 17–18)
85. Reconstruction drawings of 13th and 4th c. English manors: above: Weoley, near Birmingham, state around 1260, below: Penhallam, Jakobstow, turn of 13th–14th c. (Colin Platt: *Medieval England*. London, 1978, figs 37–38)
86. English 14th–15th c. manors called moated-sites: Huddington Court and Sinai Park. (*Medieval Moated-sites*. Edited by F. A. Aberg. London, 1978, fig. 12)
87. North German tower-like "Festes Haus": Beverungen-Bischofsburg, late 14th c. (Uwe Albrechts, plate 226)
88. North European late medieval buildings of the "Festes Haus" type: Topa, Gotland, Sweden, 14th c. (E.Lundberg: *Herremannus bostad*. Stockholm, 1935, 142) and Bunderhee, Friesland, Germany, 15th c. (Uwe Albrecht, plate 232)
89. Pavia, Castello. Early form built in 1360–65 after a fresco in S. Teodoro church painted in 1522. (Carlo Emilio Aschieri: Pavia. Milano, 1955, 2)
90. Ferrara, Castello. Built from 1385. Author's drawing
91. Cafaggiolo, Castello. Built by Michelozzo Michelozzi for the Medicis around 1450. Originally surrounded by a moat and an outer wall with corner towers
92. Bohemian *tvrz*: Častkov, 13th–14th c. state (*Encyklopedie českých tvrzí*. Praha, 1998)
93. 15th c. Bohemian *tvrz* surrounded by a wall: Dolany (*Encyklopedie českých tvrzí*. Praha, 1998)
94. Bohemian 15th c. *tvrz* built on a symmetrical ground-plan with palatial wings: Trebotov (Petr Chotebor: Fortified 15th c. castles in Bohemia. *Castrum Bene* 2, first figure of study)
95. Late medieval Polish manor-house with moat, stockade with woven hedge, and gatehouse, represented in an early 16th c. woodcut. (Tereza Jakimowicz: *Dwór murowan w Polsce w wieku XVI*. Warszawa–Poznan 1979, plate 1)

96. Pomáz, Pest county. Excavation ground-plan of Cikó manor house. (Pest megye régészeti topográfiaja MRT 7, 185–190)
97. Nagyvázsony, Veszprém county. Ground-plan of the early part of the castle, and reconstructed perspective view. (János Sedlmayr's drawings in Éri István: Nagyvázsony. Budapest, 1969, figs 7–8)
98. Szerednye, Ung county. Lay-out sketch. (P. A.Rappaport: Kárpátaljai középkori várak. Arch. Ért. 92 (1965), 61)
99. Piotrków, Poland. Tower of the royal summer residence built in 1512–19. Ground-plans, 19th c. sections and today's state. (Tereza Jakimowicz: Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Warszawa–Poznan, 1979, 24–25, plate 29)
100. Zsaluzsány, Szepes county. Lay-out of medieval manor house reconstructed after excavations, ground-plans of ground and first floors of the first phase of construction, and mass reconstruction. (Belo Polla: Stredoveká, zaniknutá osada no Spiši (Zaluzany). Bratislava 1962)
101. Párizsháza, Liptó county. Reconstruction of the first, tower-like Árpád-age edifice of the medieval castle. (Eva Križanová: O stredovekej kurii v Parížovciach. Arch. Hist. 2 (1977), 203–208)
102. Trencsénkutas, Trencsén county. Ground-plan of one-storey manor house with corner towers, built in the 15th c. (Peter Krešanek: Kotešová, kúria. PP.1984/4, 22)
103. Atya, Valkó county. Sketchy lay-out of medieval *castellum-castrum*. Drawing by György Székér
104. Körmend, Vas county. Reconstructed ground-plan of medieval manor-house, drawn into the contour of today's building indicated by a broken line. Author's drawing
105. Devecser, Veszprém county. Ground- and first-floor plans of the main manor-house building, with periods of construction indicated. Drawing by Mr and Mrs Tibor Koppány
106. Devecser, Veszprém county. Reconstruction of a renaissance window frame. Drawing by Mr and Mrs Tibor Koppány
107. Devecser, Veszprém county. Reconstruction of a renaissance door-frame. Drawing by Mr and Mrs Tibor Koppány
108. Devecser, Veszprém county. Reconstruction of a renaissance fire-places. Drawing by Mr and Mrs Tibor Koppány
109. Devecser, Veszprém county. Lay-out of the castle as 1972, the medieval walls shown in black. Author's drawing
110. Ecsed, Szatmár county. Stone carving with the coat-of-arms of the Báthori family from the former castellum, featuring the date 1484. Józsa András Múzeum, Nyíregyháza
111. Helmec, Zemplén county. Ground-plan of a palatial storeyed building and photo of its ruins. (Slivka–Vallašek 1991, plates 90–91)
112. Jenő, Nógrád county. Lay-out of the "Czech" castle in Diósjenő. (Nováki–Sándorfői–Miklós 1979, plate 16)
113. Mogyoród, Pest county. Reconstruction of renaissance capital from the finds of the excavations. Author's drawing
114. Vécs, Torda county. Ground-plan of the Marosvécs manor-house castle with the medieval eastern wing. Drawing by István Möller, OMvH Tervtár, Möller estate
115. Diód, Pest county. Lay-out of the ruinous site called "Dogs' castle of Erd". (Torma István: Az érdi Kutyavár. Studia Comitatus 9 (1980), 255)
116. Szires, Körös county. Ground-plan, 20. c. (Djuro Szabo: Srejevdecni gradovi a Hrvatskoj Slavoniji. Zagreb 1920. fig. 103)

VIII. MUTATÓK

(Rövidítések: alvárn. = alvárnagy, A. = Ausztria, BH. = Bosznia-Hercegovina, cs.: család, hg. = herceg, hn. = helynév, Ho. = Horvátország, k. = körül, kap. = kapitány, m. = megye, nb. = nembeli, plb. = plébános, pp. = püspök, pta. = puszta, R. = Románia, Sl. = Szlovákia, Slo. = Szlovénia, U. = Ukrajna, ahol a cirill betűs nevek latin betűs átírásban találhatóak, v. = vagy, várn. = várnagy, vm. = vármegye, Yu. = Jugoszlávia)

I. HELYNÉVMUTATÓ

(A középkori magyar királyság területén a tárgyalt témával kapcsolatban említett, egykor volt helyneveket, azok újkori, illetve jelenkori nevét tartalmazza.)

- Abara, Zemplén vm. (Sl. Oborin)
– kastély 110
- Ábrahám, Tolna vm. (Dombóvár)
– palatium 36
- Ádámföldre, Sáros vm. (Sl. Mošurov)
– kastély 110
- Adony, Fejér vm.
– kastély 110
- Ákospalotája, Esztergom vm. (Esztergom, Komárom-Esztergom m.)
– palatium 36
- Alsán, Valkó vm. (Ho. Varoš)
– kastély 110
- Antol → Szentantal
- Anyavár v. Sártornya, Tolna vm. (Sióagárd)
– vár 77
- Aparovc, Kőrös vm. (Ho. Oporovc)
– kastély 111
- Apáti, Bodrog vm. (Yu. Apatin)
– kastély 83, 110
- Apatin → Apáti
- Aprieš → Eperjes
- Arad – Csálatelep → Csálya
- Aranyosmeggyes → Meggyes
- Ardud → Erdőd
- Árki, Szerém vm. (Ho. Jarak)
– kastély 111
- Árpatarló, Szerém vm. (Yu. Ruma)
– kastély 111
- Asszonyfalva, Vas vm. (Ostfiasszonyfa)
– Kígyókő kastély 49, 50, 72, 111
- Asszonypataka, Szatmár vm. (Nagybánya, R. Baia Mare)
– kastély 112
- Atya, Valkó vm. (Ho. Šarengrad)
– kastély 79, 112, 103. kép
- Babina Greda k. → Kosztormászentdénes
- Bachnea → Bonyha
- Baćin-dol k. → Gradács
- Badlevina → Bagyanovc
- Bagod, Zala vm.
– torony 33
- Bagyanovc, Kőrös vm. (Ho. Badlevina)
– kastély 112
- Baia Mare → Asszonypataka
- Bajon, Bihar vm. (Biharnagybajom, Hajdú-Biharm.)
– kastély 113
- Bakonycsernye → Pacmán
- Baktornya hn. Arad vm. 32
- Bakva, Verőce vm. (Ho. Spišić Bukovica)
– kastély 113
- Balassagyarmat → Gyarmat
- Balatonendréd → Endréd
- Balc → Bályok
- Bályok, Bihar vm. (R. Balc)
– kastély 113
- Bán, Trencsén vm. (Sl. Bánovce)
– kastély 113
- Banatilo Novo Selo → Horogszeg
- Banatsko Arandelovo → Oroszlános
- Bánovce → Bán
- Baranyavár, Baranya vm. (Ho. Branjin Vrh)
– kastély 114
- Barca, Borsod vm. (Nagybarca, Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
– kastély 114
- Barcs k. → Geréc
- Barcs, Somogy vm. (Kétújfalu-Szentmihályfa pta.)
– kastély 114–115
- Barics, Szerém vm. (Yu. Prugar körül)
– kastély 83, 115

- Bát, Hont vm. (Sl. Bátorce)
– kastély 115
- Bát, Somogy vm. (Toponár)
– kastély 115–116
- Bátmonostor → Bátormonostora
- Bátormonostora, Bodrog vm. (Bátormonostor, Bács m.)
– kastély 43, 47, 52–53, 71, 72, 79, 82, 116, 28.
kép
- Bátor, Szatmár vm. (Nyírbátor, Szabolcs-Szatmár m.)
– kastély 56, 79, 82, 83, 116–117, 39., 40. *kép*
- Bátorce → Bátor
- Beclean → Bethlen
- Bednja → Bednya
- Bednya, Kőrös vm. (HO. Bednja)
– kastély 117
- Békés, Békés vm.
– kastély 117–118
- Belényesszentmiklós, Bihar vm. (R. Șanmiclăuș)
– palatium 36, 23. *kép*
- Beletinc, Valkó vm. (Yu. ismeretlen)
– kastély 118
- Bér, Zala vm. (Zalabér)
– kastély 57–58, 75, 76, 118, 48., 49. *kép*
- Bérbaltavár → Maronfalva
- Beregszentmiklós → Szolyvaszentmiklós
- Berivojszentiván v. Jalsovc, Kőrös vm. (HO. ismeretlen)
– kastély 42, 70, 118–119
- Berzence, Bars vm. (Sl. Tekovská Breznica)
– kastély 83, 119
- Berzence, Somogy vm.
– kastély 119–120
- Berzétmonostora, Valkó vm. (Yu. Nustar)
– kastély 120
- Berzevice, Sáros vm. (Sl. Brezovica)
– kastély 120
- Berzöce, Verőce, később Kőrös vm. (HO. Brezovica)
– kastély 120–121
- Beszterce, Besztercei kerület (R. Biștrița)
– kastély 121
- Bethlen, Belső Szolnok vm. (R. Beclean)
– kastély 121
- Biccse, Trencsén vm. (Nagybiccse, Sl. Vef'ká Bytča)
– kastély 48, 121
- Bicske → Szentlászló
- Biharbagybjom → Bajon
- Bikszád, Kőrös vm. (HO. Bisag)
– kastély 121–122
- Bilicki, Szana vm. (HO. ismeretlen)
– kastély 122
- Bisag → Bikszád
- Biștrița → Beszterce
- Bizere, Temes vm. (R. Temesremete – Remetea Mare)
– kastély 122
- Blinja, Zágráb vm. (HO. ismeretlen)
– kastély 122
- Bodolya v. Vasvár, Baranya vm. (HO. Podolje)
– kastély 122
- Bogdan Voda → Konyha
- Bojna, Zágráb vm. (HO. ismeretlen)
– kastély 123
- Bolesó, Trencsén vm. (Sl. Bolešov)
– udvarház 74
- Bólya, Alsó fehér vm. (R. Buia)
– kastély 123
- Bonchida, Doboka vm. (R. Bonțida)
– kastély 123
- Bonțida → Bonchida
- Bonyha, Küküllő vm. (R. Bachnea)
– kastély 123
- Borberek, Alsó Fehér vm. (R. Vurpar)
– kastély 124
- Boró, Valkó vm. (HO. Borovo)
– kastély 124
- Borosjenő → Jenő
- Borovo → Boró
- Borsodivánka, Borsod-Abaúj-Zemplén m.
– Nagyhalom, motte 16. *kép*
- Borzlyuk, Temes vm. (R. Sztanciafalva – Stan-
ciovă)
– kastély 124
- Botszentgyörgy, Somogy vm. (Nagykanizsa –
Miklósfá, Zala m.)
– kastély 49, 63–64, 80, 82, 124–125, 69., 70.,
71. *kép*
- Božjakovina → Bozsjákó
- Bozsjákó, Zágráb vm. (HO. Božjakovina)
– kastély 47, 125
- Bozsok, Vas vm.
– torony 75
- Böki, Bács vm. (Yu. Bukia)
– kastély 125
- Branjin Vrh → Baranyavár
- Brestovac Požeški → Éleskő
- Brezovica → Berzevice
- Brezovica → Berzöce
- Brezovica, Zágráb vm. (HO. Brezovica)
– kastély 125
- Brincovenesti → Vécs, Marosvécs
- Brodski Drenovac → Damóc
- Budapest – Margitsziget, castellum 24, 25, 37
- Budapest, Albertfalva
– Kocsola föld, torony és palota 37, 25. *kép*
- Budatin → Budetin

- Budetin, Trencsén vm. (Sl. Budatin)
– kastély 48, 125–126
- Budkovce → Butka
- Buia → Bólya
- Bukia → Böki
- Bukolc, Ung vm. (Sl. ismeretlen)
– kastély 126
- Burg → Óvár
- Buševac → Busevic
- Busevic, Zágráb vm. (Ho. Buševac)
– kastély 126
- Butka, Zemplén vm. (Sl. Budkovce)
– kastély 48, 126
- Buza → Búza
- Búza, Doboka vm. (R. Buza)
– kastély 126
- Buzádszigete → Sárkányszigete
- Bükkábrány, Borsod-Abaúj-Zemplén m.
– temető, motte 15. kép
- Čachtice → Csejte
- Capilnaș → Szád
- Căpruța → Kapronca
- Carei → Károly
- Carpinis → Gyertyános
- Cehul Silvaniei → Csehi
- Cejkov → Céke
- Céke, Zemplén vm. (Sl. Cejkov)
– kastély 127
- Cenade → Csanád
- Cenk, Sopron vm. (Nagyencenk, Győr-Moson-Sopron m.)
– kastély 127
- Čerevic → Cserög
- Cerna, Valkó vm. (Yu. Cerna)
– kastély 128
- Chisinev Chris → Erdőhegy
- Ciala → Csálya
- Čičorovce → Csicsér
- Cikóvásárhely v. Patkóc Temes vm. (R. Tírgo-
vište)
– kastély 128
- Coborszentmihály, Bodrog vm. (Yu. Zombor –
Sombor)
– kastély 128
- Çoma → Csoma
- Costein → Szilha
- Costeiu Mare → Pószakastélya
- Costini → Rónaszék
- Csaba, Békés vm. (Békéscsaba)
– kastély 128–129
- Csákány, Vas vm. (Csákánydoroszló)
– torony 33
- Csálya, Arad vm. (R. Arad – Csálatelep – Ciala)
– kastély 48, 57, 129
- Csanád, Alsó Fehér vm. (R. Cenade)
– kastély 129
- Csány, Zala vm. (Zalacsány)
– udvarház 64. kép
- Cseb, Zemplén vm. (Sl. Zbince)
– kastély 129–130
- Csege, Szabolcs vm. (Tiszacsege)
– kastély 130
- Csehi, Közép Szolnok vm. (R. Szilágycseh –
Cehul Silvaniei)
– kastély 130
- Csejte, Nyitra vm. (Sl. Čachtice)
– kastély 130
- Csepreg, Sopron vm. (Vas m.)
– kastély 130–131
- Cseri, Temes vm. (R. Törökszákos – Sacoșu
Turcesc)
– kastély 131
- Cserög, Szerém vm. (Yu. Čerevic)
– kastély 131
- Csetnek, Gömör vm. (Sl. Štitník)
– kastély 131
- Csicsér, Ung vm. (Sl. Čičorovce)
– kastély 132
- Csoma, Temes vm. (R. Çoma)
– kastély 132
- Csölle, Pozsony vm. (Sl. Rovinka)
– kastély 132
- Csubin, Dubica vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 132
- Csukánc → Szentlászló
- Csurgó, Somogy vm.
– kastély 132–133
- Danóc, Baranya vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 133
- Darnóc v. Kisdarnóc, Drinóc, Pozsega vm. (Ho.
Brodski Drenovac)
– kastély 133
- Dáró, Tolna vm. (Dombóvár, Daruvár)
– kastély 133
- Daróc, Bereg vm. (Beregdaróc, Szabolcs-Szat-
már-Bereg m.)
– udvarház 61–62, 79, 66. kép
- Daruvár → Dáró
- Dávod, Bodrog vm. (Bács m.)
– kastély 133
- Debrecen, Bihar vm. Hajdú-Bihar m.)
– kastély 133–134
- Derekegyház, Csongrád vm.
– kastély 134

- Derencsény, Gömör vm. (Sl. Drienčany)
 – kastély 44, 134
 Derspalotája, Bihar vm.(R. Palota)
 – palatium 36
 Desnice, Kőrös vm. (Ho Dišni¹.)
 – kastély 134
 Devescer, Veszprém vm.
 – kastély 61–62, 71, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 135,
 59., 60., 61., 105., 106., 107., 108., 109. *kép*
 Diód, Pilis vm. (Érd)
 – kastély 47, 135, 115. *kép*
 Diósjenő → Jenő
 Diószeg, Bihar vm. (R. Diosig)
 – torony 33
 Dišnik – Palešnik k. → Újudvar
 Dišnik → Desnice
 Disznajó, Torda vm. (R. Vălenii de Mureș)
 – kastély 135–136
 Dobóc, Zágráb vm. (Ho. Dubovac)
 – kastély 136
 Dobra, Vas vm. (A. Vasdobra – Neuhaus am
 Klausenbach, Tabor)
 – kastély 136
 Dobronin, Zágráb vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 136
 Dolha, Máramaros vm. (U. Dovhe)
 – kastély 136
 Dolná Krupa → Korompa
 Dombóvár → Dáró
 Dombró, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 137
 Domonkuš → Szelánc v. Szentdomonkos
 Donáttomya hn. Csanád vm. 32
 Dorog, Sopron vm. (A. Trausdorf)
 – kastély 41, 73, 74, 137
 Dovhe → Dolha
 Dömös, Pest m.
 – palatium 35, 22. *kép*
 Döröske, Vas vm.
 – kastély 137
 Drienčani → Derencsény
 Drinóc → Damóc
 Dubovac → Dobóc
 Duhóvi hn. Uljanik k. → Szentlélek
 Dunaföldvár → Földvár

 Eben, Pilis vm. (Törökbálint, Pest m.)
 – kastély 137
 Ecsed, Szatmár vm. (Nagyecsed, Szabolcs-Szat-
 már-Bereg m.)
 – kastély 41, 44, 47, 82, 138, 110. *kép*
 Edelény, Tolna vm. (Értény)
 – kastély 52, 138

 Egervár, Vas vm. (Zala m.)
 – kastély 138–139
 Egres, Tolna vm. (Sárszentlőrinc)
 – kastély 51, 139
 Éleskő v. Szentmárton, Pozsega vm. (Ho. Turski
 grad, Brestovac Požeški k.)
 – kastély 139
 Endréd, Somogy vm. (Balatonendréd)
 – kastély 139–140
 Enying, Veszprém vm. (Fejér m.)
 – kastély 140
 Eperjes, Arad vm. (R. Aprieș hn. Pankota –
 Pinkota k.)
 – kastély 140
 Eresi, Fejér vm.
 – kastély 141
 Érd, Pilis vm. (Pest m.)
 – kastély 47, 141
 Erdőd, Szatmár vm. (R. Ardud)
 – kastély 47, 141–142
 Erdőd, Valkó vm. (Ho. Erdut)
 – kastély 57–58, 76, 83, 142, 43., 44. *kép*
 Erdőhegy, Zaránd vm. (R. Chisinev Chris)
 – kastély 142
 Erdut → Erdőd
 Erdut k. → Váralja
 Erk, Heves vm. (Tarnaörs, Pest m.)
 – kastély 142
 Értény → Edelény
 Ervence, Kőrös vm. (Ho. Krivaj k.)
 – kastély 143
 Eszék → Gucsalove
 Eszék, Valkó vm. (Ho. Osijek)
 – kastély 143
 Esztár → Sztár
 Esztergom, Komárom-Esztergom m.
 – Ákospalotája 36, 23. *kép*

 Fagaras → Fogaras
 Fajs, Somogy vm. (Somogyfajs)
 – kastély 143
 Fánecsika, Zala vm. (Zalaszentlőrinc)
 – kastély 54, 70, 71, 143, 29. *kép*
 Fellac → Fellak
 Fellak, Arad vm. (R. Fellac)
 – kastély 144
 Felsőörs, Zala vm. (Veszprém m.)
 – palota 24–25
 Ferkleve, Pozsega vm. (Ho. Ferkljevcí)
 – kastély 144
 Ferkljevcí → Ferkleve
 Fogaras, Fogarasföld (R. Fagaras)
 – kastély 144

- Földvár, Tolna vm. (Dunaföldvár)
– kastély 57, 58, 76, 83, 144–145, 45., 46., 47. *kép*
- Főnyed → Fővenyed
Fővenyed, Somogy vm. (Főnyed)
– kastély 145
- Frumușeni → Szódi
Futak, Bács vm. (Yu. Futog)
– kastély 145
Futog → Futak
- Galád, Temes vm. (Yu. Nagykikinda – Kikinda)
– kastély 145
- Gálosfa → Szerdahely
Gálszécs v. Szécs, Zemplén vm. (Sl. Sečovce)
– kastély 146
- Gara, Valkó vm. (Ho. Gorjani)
– kastély 44, 45, 82, 146
- Garcsin, Valkó vm. (Ho. Garčín)
– kastély 146
Garčín → Garcsin
- Garignica, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 45, 146
- Gebnecs → Zsembéc
Gede, Gömör vm. (Sl. Várgede – Hodejovec)
– kastély 147
- Gelu → Kenézrekesze
Geréc v. Valkó, Somogy vm. (Barcs k.)
– kastély 147
- Gerersdorf bei Güssing → Gyirót
Gerla, Békés vm. (Békés)
– udvarház 74
- Gernești → Gernyeszeg
Gernyeszeg, Torda vm. (R. Gernești)
– kastély 44, 48, 73, 147–148
- Ghilad → Ohat
Glodeni → Sárpatak
Glogovnica → Golgonca
Golgonca, Kőrös vm. (Ho. Glogovnica)
– kastély 148
- Gora, Zágráb vm. (Ho. Gora)
– kastély 148
- Gorbonok, Kőrös vm. (Ho. Kulinovac k.)
– kastély 148
- Gordova k. → Grubisinc
Gordova, Kőrös vm. (Ho. Grdjevac)
– kastély 148
- Gorjani → Gara
Gostović → Szentlőrinc
Gotolovec, Orbász vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 148
- Gönyű, Győr vm. (Győr-Moson-Sopron m.)
– kastély 149
- Görösgál, Somogy vm. (Nemeske, Görösgál pta.)
– kastély 149
- Gradac → Gradec
Gradács, Pozsega vm. (Ho. Bačín – dol k.)
– kastély 149
- Gradec, Zágráb vm. (Ho. Gradac)
– kastély 41, 70, 42, 149
- Gradište → Váreleje
Gradistya, Pozsega vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 44, 150
- Graduša → Gradusa
Gradusa, Zágráb vm. (Ho. Graduša)
– kastély 150
- Granica, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 150
- Grdjevac → Gordova
Gregorjevce, Zágráb vm. (Ho. Hajtić k.)
– kastély 150
- Grubisinc, Kőrös vm. (Ho. Gordova k.)
– kastély 150
- Grubišus Polje k. → Kontovec
Gušcerovec → Kustyelorc
- Gyarmat, Nógrád vm. (Balassagyarmat)
– kastély 84, 150–151
– torony 33
- Gyelek v. Gyelid, Arad vm. (R. ismeretlen)
– kastély 151
- Gyelid → Gyelek
Gyepükaján, Veszprém m.
– Nagykeszi 21. *kép*
- Gyertyános, Krassó vm. (R. Carpinis)
– kastély 151
- Gyirót, Vas vm. (A. Gerersdorf bei Güssing)
– kastély 151–152
- Győr, Győr vm. (Győr-Moson-Sopron m.)
– palatium 36
– torony 78
- Györke, Tolna vm. (Őcsény)
– kastély 50, 72, 82, 84, 152, 26. *kép*
- Gyulavarsány → Varsány
- Háb, Tolna vm. (Kaposszekcső)
– Egervár, torony 33
- Hahót → Sárkányszigete
Hahót, Zala m.
– Alsófakopuszta, castellum 2. *kép*
- Hajtić k. → Gregorjevce
Haraštin → Lanka
Haraszi → Pákony
Háromfa → Pacod
Haťeg → Hátszeg
Hátszeg, Hunyad vm. (R. Haťeg)
– kastély 152

- Hatvan, Heves vm.
– kastély 152
- Hédervár → Sziget
- Hegyeshalom, Csanád vm. (Yu. Tiszahegyes – Idjoš)
– kastély 83, 153
- Helmech, Zemplén vm. (Sl. Királyhelmech – Kráľovský Chlmec)
– kastély 153, *111. kép*
- Herbortya, Körös vm. (Ho. Poganech k.)
– kastély 153
- Hermán, Valkó vm. (Ho. Hermangrad)
– Hermánvára kastély 41, 42, 70, 153
- Hermangrad → Hermán
- Hertnek, Sáros vm. (Sl. Hertník)
– kastély 154
- Hertník → Hertnek
- Héthárs, Sáros vm. (Sl. Lipany)
– kastély 154
- Hévíz, Körös vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 154
- Hídvég, Sopron vm.
– torony 33
- Hídvég, Vas vm. (Rábahídvég)
– kastély 154
- Hodejovec → Gede
- Hódmezővásárhely → Hódvászárhely
- Hodoš → Hódos
- Hódos, Temes vm. (R. Hodoš)
– kastély 154
- Hódvászárhely, Csanád vm. (Hódmezővásárhely)
– kastély 155
- Homonna, Zemplén vm. (Sl. Humenné)
– kastély 83, 155
- Horogszeg, Temes vm. (Yu. Banatilo Novo Selo)
– kastély 155
- Hrvatska Kostajnica → Kosztajnica
- Ibrány, Szabolcs vm. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
– kastély 155
- Icloda → Iklód
- Idjoš → Hegyes
- Igal, Somogy vm.
– kastély 83, 155–156
- Ikervár (*Geminum castellum*), Vas vm.
– kastély 21, 156
– Pókadomb 21–22, *1. kép*
- Iklód, Doboka vm. (R. Icloda)
– kastély 156
- Iklód, Zala vm. (Szécsisziget – Sziget)
– kastély 156
- Iles, Valkó vm. (Ho. Ilinci hn.)
– kastély 156
- Ilia → Illye
- Ilinci hn. → Iles
- Iliny, Nógrád vm.
– torony 3
- Illye, Hunyad vm. (R. Marosillye – Ilia)
– kastély 157
- Inakod, Somogy vm. (Mike, Inakod pta.)
– kastély 157
- Ineu → Jenő
- Ivánfalva, Temes vm. (R. Temesrékás – Rekaš k.)
– kastély 157
- Ivánkaszentgyörgy, Valkó vm. (Ho. Ivankovo)
– kastély 157–158
- Ivankovo → Ivánkaszentgyörgy
- Jakopelc, Varasd vm. (Ho. Jakopovec)
– kastély 158
- Jakopovec → Jakopelc
- Jalsovc → Berivojszentiván
- Jalszina hn., Berzence → Szenterszébet
- Jalzabet → Szenterszébet
- Jamnica, Zágráb vm. (Ho. Jamnica)
– kastély 158
- Jánosháza, Vas vm.
– kastély 46, 61, 79, 80, 83, 158, *62. kép*
- Jarak → Árki
- Jastrebarsko → Jasztrebarszka
- Jasztrebarszka, Zágráb vm. (Ho. Jastrebarsko)
– kastély 44, 71, 158–159
- Jebel → Széphely
- Jelšava → Jolsva
- Jéne, Gömör vm. (Sl. Jenice)
– udvarház 74
- Jenő, Nógrád vm. (Díósjenő)
– kastély 159, *112. kép*
- Jenő, Veszprém vm. (Tűskevár)
– kastély 159–160
- Jenő, Zaránd vm. (R. Borosjenő – Ineu)
– kastély 160
- Jolsva, Gömör vm. (Sl. Jósva – Jelšava)
– kastély 160
- Jugovac h. Gornij Miholac k. → Szenterszébet
- Kabold, Sopron vm. (A. Kobersdorf)
– castellum 23, 31
- Kács, Borsod m. (Tibolddaróc)
– vár, torony 33, *18. kép*
- Kajdacs, Tolna vm.
– kastély 160
- Kakaslomnic, Szepes vm. (Sl. Vel'ká Lomnica)
– kastély 161
- Kakasvár → Blinja
- Kalatinc, Valkó vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 161
- Kálló, Szabolcs vm. (Nagykálló, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)

- kastély 161
 Kálmánca → Kálmáncehi
 Kálmáncehi, Somogy vm. (Kálmánca)
 – kastély 161
 Kamenica Ivanečka → Kamenica
 Kamenica, Várasd vm. (Ho. Kamenica Ivanečka)
 – kastély 161–162
 Kányafölde, Zala vm. (Kányavár)
 – kastély 162
 Kányavár → Kányafölde
 Kapronca, Arad vm. (R. Maroskapronca – Căp-
 ruța)
 – kastély 162
 Kapronca, Kőrös vm. (Ho. Koprivnica)
 – kastély 162
 Karancsság → Ság
 Karaševo → Krassó
 Karlovci → Karom
 Károly, Szatmár vm. (R. Nagykároly – Carei)
 – kastély 46, 74, 162
 Karom, Szerém vm. (Yu. Karlovci)
 – kastély 162–163
 – kastély 73, 74, 239
 Kastelyteleke (*Casthelteleke*), Bács vm. 14, 21,
 23
 Kedhely, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 48, 71, 163
 Kékmező, Zemplén vm. (Sl. Turony – Turany nad
 Ondavou)
 – kastély 163
 Kemespalota → Palota
 Kenézrekesze, Temes vm. (R. Kétfél – Gelu k.)
 – kastély 163
 Kerekegyháza, Arad vm. (R. Fellak – Felnac k.)
 – kastély 163
 Kereki, Bihar vm. (Nagykereki, Hajdú-Bihar m.)
 – kastély 164
 Kétfél → Kenézrekesze
 Kétújfalu – Szentmihályfa pta. → Barcs
 Kígyókő → Asszonyfalva
 Kikinda → Galád
 Királyhelmece → Helmece
 Kisasszonyfa → Kisasszonyfalva
 Kisasszonyfalva, Baranya vm. (Kisasszonyfa)
 – kastély 164
 Kisdarnóc → Darnóc
 Kisfalud, Túrós vm. (Sl. Stubnyafürdő – Tur-
 čianské Teplice)
 – kastély 164
 Kisgyőr, Borsod-Abaúj-Zemplén m.
 – Halomvár, motte 15. kép
 Kismarja, Bihar vm. (Hajdú-Bihar m.)
 – kastély 164
 Kistabor → Tabor
 Kistapolcsány, Bars vm. (Sl. Topoľčianky)
 – kastély 57, 59, 165
 Kisvárdá, Szabolcs vm. (Szabolcs-Szatmár-Be-
 reg m.)
 – kastély 165
 Klucs, Zágráb vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 165
 Knezevac → Kniezsievce
 Kniezsievce, Pozsega vm. (Ho. Knezevac)
 – kastély 165
 Koláry → Kovár
 Komjáti, Nyitra vm. (Sl. Komjatice)
 – kastély 47, 166
 Komjatice → Komjáti
 Komogojna, Zágráb vm. (Ho. Komogovina)
 – kastély 166–167
 Komogovina → Komogojna
 Kontovc, Kőrös vm. (Ho. Grubišus Polje k.)
 – kastély 167
 Konyha, Máramaros vm. (R. Bogdan Voda)
 – kastély 167
 Koprivnica → Kapronca
 Kórógyszentszentgyörgy pta., Szentes → Szentgyörgy
 Korompa, Pozsony vm. (Sl. Dolná Krupa)
 – kastély 41, 70, 167
 Korpona, Hont vm. (Sl. Krupina)
 – kastély 167
 Kosztajnica, Zágráb vm. (Ho. Hrvatska Kostaj-
 nica)
 – kastély 168
 Kosztormánszentdénés, Valkó vm. (Ho. Babina
 Greda k.)
 – kastély 168
 Kotešová → Kutas
 Kovácsháza, Csanád vm. (Mezőkovácsháza,
 Csongrád m.)
 – kastély 168
 Kovár, Hont vm. (Sl. Koláry)
 – kastély 43, 168–169
 Kökert puszta → Diód
 Körmend, Vas vm.
 – kastély 79, 169, 104. kép
 Körösladány → Nadány
 Kövályú, Szerém vm. (Yu. Újvidék – Novi Sad k.)
 – kastély 169
 Kövár → Hévíz
 Kráľovský Chlmec → Helmece
 Kracsinove, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 169
 Krakován, Nyitra vm. (Sl. Krakovany)
 – kastély 170
 Krassó, Baranya vm. (Ho. Karaševo)
 – kastély 170
 Kreštelovac → Kristallóc

- Kristallóc (*Kristalowckastela*), Körös vm. (Ho. Kreštelovac)
 – kastély 14, 170
- Krivaj → Ervence
- Krupina → Korpona
- Kulinovac k. → Gorbonok
- Kustyelorc, Körös vm. (Ho. Gušcerovec)
 – kastély 47, 170–171
- Kutas, Trencsén vm. (Sl. Trencsénkutas – Kotešová)
 – udvarház 78, 102. *kép*
- Kutenya, Körös vm. (Ho. Kutina)
 – kastély 171
- Kutina → Kutenya
- Kutina k. → Plodin
- Kutyavár → Diód
- Lábatlan, Esztergom vm. (Komárom-Esztergom m.)
 – kastély 171
- Ladomér, Sáros vm. (Sl. Ladomirov)
 – kastély 171
- Ladomirov → Ladomér
- Lak, Somogy vm. (Öreglak)
 – kastély 171–172
- Lanka, Valkó vm. (Ho. Haraštin)
 – kastély 172
- Laslovo → Szentlászló
- Latkovina → Mogor
- Lesnicki grad → Lesznica
- Lesznica, Zágráb vm. (Ho. Lesnicki grad)
 – kastély 172
- Letenye, Zala vm.
 – kastély 172
- Levác, Orbász vm. (Ho. Ljevac)
 – kastély 173
- Leve, Valkó vm. (Ho. Lipa)
 – kastély 173
- Lipa → Leve
- Lipa, Zágráb vm. (Ho. Lipa)
 – kastély 173
- Lipany → Héthárs
- Lipovac → Lipovec
- Lipovec, Zágráb vm. (Ho. Lipovac)
 – kastély 173
- Liptód → Váralja
- Liptószentmiklós → Szentmiklós
- Liptovský Mikuláš → Liptószentmiklós
- Ljevac → Levác
- Ljubina → Lubina
- Lubina, Zágráb vm. (Ho. Ljubina)
 – kastély 173
- Lučky → Lucska
- Lucska, Ung vm. (Sl. Vámoslucska – Lučky)
 – kastély 174
- Ludanice → Ludány
- Ludány, Nyitra vm. (Sl. Ludanice)
 – kastély 42, 70, 84, 174
- Ludbreg, Körös vm. (Ho. Ludbreg)
 – kastély 174
- Lugoj → Lugos
- Lugos v. Újlugos, Temes vm. (R. Lugoj)
 – kastély 174–175
- Lukavec, Zágráb vm. (Ho. Lukavec)
 – kastély 175
- Macea → Mácsalaka
- Macedonia → Macedónia
- Macedónia, Temes vm. (R. Macedonia)
 – kastély 175
- Mácsalaka, Arad vm. (R. Macea)
 – kastély 175–176
- Majkovc, Körös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 176
- Makó, Csanád vm.
 – kastély 176
- Makó, Tömpös pta. → Nagytömpös
- Mali Tabor → Tabor
- Malomvíz, Hunyad vm. (R. Rîu de Mori)
 – torony 75
- Mănăștiur → Monostor
- Máramarossziget → Sziget
- Marcali, Somogy vm.
 – kastély 57, 59, 176–177
- Margina → Marzsina
- Márkusfalva, Szepes vm. (Sl. Markušovce)
 – kastély 177, 55. *kép*
- Markušovce → Márkusfalva
- Marosillye → Illye
- Marosvécs → Vécs
- Marót, Esztergom vm. (Nyergesújfalu, Komárom-Esztergom vm.)
 – kastély 177
- Mártin → Szentmárton
- Martonfalva, Vas vm. (Bérbaltavár)
 – kastély 177–178
- Martonics, Szerém vm. (Yu. ismeretlen)
 – kastély 178
- Márványkő → Mihályfalva
- Marzsina, Temes vm. (R. Margina)
 – kastély 178
- Mátrafüred, Heves m.
 – Benevár 19. *kép*
- Mátraszőlős → Szőlős
- Mátraverebély → Verebély
- Matucsina, Baranya vm. (Ho. Motičina)
 – kastély 178
- Mátyustornya hn. Arad vm. 32
- Medieșul Aurit → Meggyes

- Medjurić → Megyericse
 Meggyes, Szatmár vm. (R. Aranyosmeggyes –
 Medieșul Aurit)
 – kastély 179
 Megyer, Békés vm. (Mezőmegyer)
 – kastély 178
 Megyericse, Kőrös vm. (Ho. Vasmegyericse –
 Medjurić)
 – kastély 179
 Mende, Leányvár, Pest vm.
 – motte, torony 32, 17. *kép*
 Menyő, Közép Szolnok vm. (R. Mineu)
 – udvarház 46, 74
 Mérgecs, Győr vm. (Győr-Moson-Sopron m.)
 – kastély 179
 Mesteri, Vas vm.
 – kastély 47, 48, 60, 180
 Meszes, Borsod vm. (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
 – kastély 180
 Mezőkovácsháza → Kovácsháza
 Mezőmegyer → Megyer
 Mihaljovc, Zágráb vm. (Ho. BH. ismeretlen)
 – kastély 180
 Mihályfalva, Vas vm. (Petőmihályfa)
 – Márványkő kastély (*Marwankewkastel*) 14,
 44, 47, 71, 84, 180–181
 Mikásasa → Mikeszásza
 Mike, Inakod pta. → Inakod
 Mikeszásza, Küküllő vm. (R. Mikásasa)
 – kastély 181
 Mikola, Valkó vm. (Ho. Vukovár k.)
 – kastély 181
 Mogor, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 181–182
 Mogyoród, Pest vm.
 – kastély 182, 113. *kép*
 Mogyorós, Zemplén vm. (Sl. Skrabské)
 – kastély 182
 Mogyorósd, Vas vm. (Őrimogyorósd)
 – kastély 183
 Monostor, Temes vm. (R. Mănăștiur)
 – kastély 183
 Monoszló, Kőrös vm. (Ho. Moslavina k.)
 – kastély 183
 Moslavina k. → Monoszló
 Mošurov → Ádámföldre
 Motičina → Matucsina
 Mracsaj, Orbász vm. (BH. Mračaj)
 – kastély 183
 Mračaj → Mracsaj
 Murapetróc → Petróc
 Muraszombat, Vas vm. (Slo. Murska Sobota)
 – kastély 183–184
 Murska Sobota → Muraszombat
 Mušina → Musina
 Musina, Kőrös vm. (Ho. Mušina)
 – kastély 184
 Mutnok, Temes vm. (Ohaba – Mitnic)
 – torony 75
 Nādab → Nadab
 Nadab, Zaránd vm. (R.Nādab)
 – udvarház 74
 Nadány, Békés vm. (Kőrösladány)
 – kastély 184
 Nadlac → Nagylak
 Nagybánya → Asszonypataka
 Nagybarca → Barca
 Nagybicse → Biccse
 Nagycenk → Cenk
 Nagyecsed → Ecesed
 Nagyfalu, Bihar vm. (R. Oláhszentmiklós – Sin-
 nicolau Roman)
 – kastély 184
 Nagyfalu, Kraszna vm. (R. Nuszfalau)
 – kastély 185
 Nagykálló → Kálló
 Nagykanizsa, Miklósfő → Botszentgyörgy
 Nagykároly → Károly
 Nagykastély → Pószakastély
 Nagykereki → Kereki
 Nagykikinda → Galád
 Nagylak, Csanád vm. (R. Nadlac)
 – kastély 185
 Nagyőr, Szepes vm. (Sl. Stražky)
 – kastély 185
 Nagyselmec → Selmec
 Nagyszalonta, Bihar vm. (R. Salonta)
 – kastély 58, 75, 185
 Nagyszöllős → Szöllős
 Nagyszőlős, Csanád vm. (R. Pecica)
 – kastély 185
 Nagytapolcsány → Tapolcsány
 Nagytétény → Tétény
 Nagytömpös, Csanád vm. (Makó, Tömpös pta.)
 – kastély 186
 Nagyvázsony, Veszprém m.
 – vár 77, 97. *kép*
 Némethi → Nempti
 Nempti v. Némethi, Valkó vm. (Ho. Nijemci)
 – kastély 186
 Nempti, Borsod vm. (Sajónémethi, Borsod-Abaúj-
 Zemplén m.)
 – kastély 186
 Nestin → Neszt
 Neszt, Valkó vm. (Yu. Nestin)
 – kastély 186
 Neuhaus am Klausenbach → Dobra

- Neusiedl am See → Nezsider
 Nezsider, Moson vm. (A. Neusiedl am See)
 – kastély 187
 Nick, Vas vm.
 – castellum 23–24
 Nijemci → Nempti
 Nitrianska Streda → Szerdahely
 Novi, Orbász vm. (BH. ismeretlen)
 – kastély 187
 Novistrics, Szana vm. (BH. ismeretlen)
 – kastély 187
 Nusfalau → Nagyfalu
 Nustar → Berzétémonostora
- Nyírbátor → Bátor
 Nyitraszerdahely → Szerdahely
- Oarda → Váradja
 Oarda de Jos → Váradja
 Oborin → Abara
 Obrovac → Szelénd
 Ohat, Temes vm. (R. Ghilad)
 – kastély 187
 Okučani k. → Szentlászló
 Oláhszentmiklós → Nagyfalu
 Oporovc → Aparóc
 Orasovc, Körös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 187
 Orehovc, Varasd vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 187
 Oroszlános, Csanád vm. (Yu. Banatsko Arand-
 lovo)
 – kastély 187–188
 Oroszvár, Moson vm. (Sl. Rusovce)
 – kastély 15, 23, 31, 188
 Osijek → Eszék
 Oslovc, Körös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 188
 Ostfiasszonyfa → Asszonyfalva
 Ostrožin → Osztrozsin
 Osztrozsin, Zágráb vm. (Ho. Ostrožin)
 – kastély 188
 Otok → Vértár
 Otok, Zágráb vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 188
 Otrcosovc, Körös vm. (Ho. Sasovoc k.)
 – kastély 189
 Óvár, Pozsega vm. (Ho. Varaš)
 – kastély 189
 Óvár, Vas vm. (A. Burg)
 – kastély 189
 Ozdin, Nógrád vm. (Sl. Oždany)
 – kastély 189–190
 Ozoriás, Valkó vm. (Yu. ismeretlen)
 – torony 75
- Öcsény → Györke
 Őr, Nyitra vm. (Sl. Štraža nad Váhom)
 – kastély 190
 Öreglak → Lak
 Őrimogyorósd → Mogyorósd
 Őskü, Veszprém vm.
 – kastély 64–65, 190, 72., 73. kép
 Ötvös, Somogy vm. (Ötvöskőnyi)
 – kastély 56, 190–191, 36., 37., 38. kép
 Ötvöskőnyi → Ötvös
- Pacmán, Fejér vm. (Bakonycsérnye)
 – kastély 74, 87, 191
 Pacod, Somogy vm. (Háromfa)
 – kastély 191
 Páka, Zala vm.
 – kastély 54, 70, 71, 192, 30. kép
 Pákony, Pest vm. (Haraszi)
 – kastély 192–193
 Palina, Valkó vm. (Ho. Paljevina)
 – kastély 193
 Paljevina → Palina
 Pálóc, Ung vm. (Sl. Pavlovce nad Uhom)
 – kastély 193
 Palojta hn. Hont vm. 36
 Palota hn. Csanád vm. 36
 Pálülése, Arad vm. (R. Páuliš)
 – kastély 193
 Pápa, Veszprém vm.
 – kastély 193–194
 Parchovany → Parnó
 Párizovce → Párizsháza
 Párizsháza, Liptó vm. (Sl. Párizovce)
 – udvarház 101. kép
 Parnó, Zemplén vm. (Sl. Parchovany)
 – kastély 194
 Pašijan k. → Szentandrás
 Pastovce → Pásztó
 Pastuša → Pasztusa
 Pásztó, Hont vm. (Sl. Ipolypásztó – Pastovce)
 – kastély 194
 Pasztusa, Zágráb vm. (Ho. Pastuša)
 – kastély 194
 Pata, Somogy vm. (Patapoklosi)
 – kastély 45, 48, 71, 73, 194–195
 Patak, Zemplén vm. (Sárospatak)
 – kastély 45, 62–63, 77, 79, 195–196, 67., 68. kép
 Patapoklosi → Pata
 Patkóc → Cikóvásárhely
 Páuliš → Pálülése
 Pavlovce nad Uhom → Pálóc
 Pazdics, Zemplén vm. (Sl. Pazdišovce)
 – kastély 196

- Pazdišovce → Pazdics
Pecica → Nagyszőlős
Peker v. Pekerszerdahely, Kőrös vm. (Ho. Sred-
jani)
– kastély 43, 196
Periam → Perjámos
Perjámos, Csanád vm. (R. Periam)
– kastély 196
Petőmihályfa → Mihályfalva
Petróc, Vas vm. (Slo. Murapetróc – Petrovci)
– kastély 196–197
Petrovci → Petróc
Pilisvörösvár → Szántó
Plaški → Plaski
Plaski, Modrus vm. (Ho. Plaški)
– kastély 197
Plodin, Kőrös vm. (Ho. Kutina k.)
– kastély 197
Pocsaj, Bihar vm. (Hajdú-Bihar m.)
– kastély 197
Podgorács, Pozsega vm. (Ho. Podgorač)
– kastély 197
Podgorač → Podgorács
Podolje → Bodolya
Podvezsa, Pozsega vm. (Ho. Podvrsko)
– kastély 197–198
Poganeč k. → Herbortya
Poljana, Dubica vm. (BH. ismeretlen)
– kastély 198
Poltos, Valkó vm. (Sremska Rača k.)
– kastély 198
Polyanszki, Zágráb vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 198
Pomáz, Pest m.
– udvarház 96. kép
Pongrácpalota → Palota
Pordány, Sopron vm. (A. Prodersdorf)
– torony, vár 74
Pósakastélya (*Posakastelya*), Temes vm. (R. Nagy-
kastély – Costeiu Mare)
– kastély 14, 198–199
Pöstornyalja hn, Heves vm. 32
Prekoversje, Zágráb vm. (Ho. Prevršac)
– kastély 199
Prevršac → Prekoversje
Prodaviz, Kőrös vm. (Ho. Virje)
– kastély 199
Prugar → Barics
Putnok, Gömör vm. (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
– kastély 42, 70, 199
Rábahídvég → Hídvég
Racsa, Kőrös vm. (Ho. Rača)
– kastély 199
Rača → Racsa
Racsa, Valkó vm. (Yu. Sremska Rača)
– kastély 200
Radna, Besztercei kerület (R. Rodna)
– kastély 200
– torony 33
Radošavci k. → Rosonc
Rajka, Moson vm.
– torony 33
Rakonc, Orbász vm. (BH. ismeretlen)
– kastély 200
Rakonok, Kőrös vm. (Ho. Rakovec)
– kastély 200–201
Rakovec → Rakonok
Ráró, Győr vm. (Ásványráró, Győr-Moson-Sop-
ron m.)
– torony, castellum 74.
Rasinja → Raszinja
Ráska, Zemplén vm. (Sl. Velké Raškovce)
– kastély 201
Raszinja, Kőrös vm. (Ho. Rasinja)
– kastély 201
Rávenszentandrás → Szentandrás v. Temenica
Razohatec, Zágráb vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 201
Rechnitz → Rohonc
Rečica → Recsica
Recsica, Zágráb vm. (Ho. Rečica)
– kastély 201
Rekaš → Ivánfalva
Rékás, Temes vm. (R. Recas)
– kastély 201
Remetea Mare → Bizere
Reznek, Zala vm.
– kastély 202
Rimaszécés, Gömör vm. (Sl. Rimavská Seč)
– kastély 202
Rimaszombat, Hont vm. (Sl. Rimavska Sobota)
– kastély 202
Rimavská Seč → Rimaszécés
Rimavská Sobota → Rimaszombat
Rimetea → Torockó
Ripač → Ripács
Ripács, Zágráb vm. (Ho. Ripáč)
– kastély 202
Rodna → Radna
Rohács, Trencsén vm. (Sl. Suľov)
– kastély 203
Rohonc, Vas vm. (A. Rechnitz)
– kastély 203
Rónaszék, Máramaros vm. (R. Costini)
– kastély 204
Rosonc, Kőrös vm. (Ho. Radošavci k.)
– kastély 204

- Rotenturm an der Pinka → Vörösvár
 Rovinka → Csöille
 Rózsahegy, Liptó vm. (Sl. Ružomberok)
 – kastély 42, 70, 204
 Rozsály, Szatmár vm. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
 – kastély 204
 Rozsnyó, Gömör vm. (Sl. Rožnava)
 – kastély 83, 205
 Rožnava → Rozsnyó
 Rum, Vas vm.
 – kastély 205
 – torony 33
 Ruma → Árpatarló
 Rusovce → Oroszvár
 Ružomberok → Rózsahegy
- Sacoșu Turcesc → Cseri
 Săcuieni → Székelyhíd
 Șafarșcăk → Saffarcska
 Saffarcska, Zala vm. (Ho. Šafarščak)
 – kastély 205
 Ság, Baranya vm. (Ho. Šag)
 – torony 32–33
 Ság, Nógrád vm. (Karancesság)
 – kastély 205–206
 Šagovina → Sagovina
 Sagovina, Körös vm. (Ho. Šagovina)
 – kastély 206
 Sagovina, Pozsega vm. (Ho. Šagovina)
 – kastély 206
 Sajónémeti → Nempti
 Salonta → Nagyszalonta
 Sarád, Temes vm. (R. Hidasliget – Pischia k.)
 – kastély 206
 Saravale → Szárafalva
 Šarengrad → Atya
 Šarfia → Sárfő
 Sárfő, Nyitra vm. (Sl. Šarfia)
 – kastély 206–207
 Sárkányszigete, Zala vm. (Hahót)
 – kastély 47, 51, 70, 71, 207, 27. kép
 Sárospatak → Patak
 Sárpatak, Torda vm. (R. Glodeni)
 – kastély 207
 Sárszentlőrinc → Egres
 Sásarm → Szeszárma
 Sasovoc k. → Otrocsovc
 Šaštinké Straže → Strázsa
 Satu Mare → Szatmár
 Sečovce → Gálszécs
 Sellye, Baranya vm.
 – kastély 208
 Selmec, Liptó vm. (Sl. Štiavnica)
 – kastély 61–62, 79, 208, 65. kép
- Semerovce → Szemeréd
 Sennyé, Vas vm. (Zsennyé)
 – kastély 61–62, 71, 79, 208–209, 63. kép
 Serke, Gömör vm. (Sl. Širkovce)
 – kastély 209
 Šimand → Simánd
 Simánd, Zaránd vm. (R. Šimand)
 – kastély 209
 Šimonovani → Simonyi
 Simonyi, Bars vm. (Sl. Šimonovani, Partizanské)
 – kastély 60–61, 77, 78, 79, 209–210, 56., 57.,
 58. kép
 Sincel → Szancsal
 Singeorge → Szentgyörgy
 Sinnicolau Roman → Nagyfalú
 Sirač → Szircs
 Širkovce → Serke
 Sitke, Vas vm.
 – kastély 48, 60, 210
 Skačany → Szkacsány
 Skrabské → Mogyorós
 Skrad → Szkrad
 Slakovci → Szlakovc
 Slanje → Szlavinja
 Slatina → Zalatnok
 Slavonski Brod k. → Terbus
 Smolenice → Szomolány
 Sombor → Coborszentmihály
 Somkerék, Belső Szolnok vm. (R. Šintereag)
 – udvarház 73, 74
 Somlójenő → Várda
 Somogyfajsz → Fajsz
 Somogytúr → Túr
 Sopje → Szopja
 Sopron (*Castellum Cyperon*), Sopron vm. 22
 Sotin → Szata
 Sövényvár, castellum 24, 25
 Spišić – Bukovica → Bakva
 Sredjani → Peker v. Pekerszerdahely
 Sremska Mitrovica → Szávaszentdemeter
 Sremska Rača → Racsá
 Sremska Rača k. → Poltos
 Stanciöva → Borzlyuk
 Štiavnica → Selmec
 Štitník → Csetnek
 Štraža nad Váhom → Őr
 Stražky → Nagyőr
 Strázsa v. Sztrázsa, Nyitra vm. (Sl. Sasvár –
 Šaštinké Straže)
 – kastély 210
 Stropkov → Sztópkó
 Stubalj → Sztubalj
 Stubica → Sztubica
 Stubnyafürdő → Kisfalud

- Stupnik → Sztupnik
 Subocki Grad → Szombathely
 Subotica → Szabadka
 Subotica hn. → Szombathely
 Sučany → Szucsány
 Suřov → Rohács
 Susek → Szilszeg
 Sv. Jakob hn. Ruřkovac k. → Szentjakab
 Svibovc → Szvibovc
 Svinica → Szinye
 Svinjar → Davon → Szvinjar
- Szabadka, Csongrád vm. (Yu. Subotica)
 – kastély 48, 210–211
 Szád, Arad vm. (R. Kápolnás – Capilnás)
 – kastély 211
 Szakacsány → Szkacsány
 Szalonna, Borsod vm. (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
 – kastély 46, 211
 Szancsal, Küküllő vm. (R. Sincel)
 – kastély 211
 Szanda, Nógrád m.
 – vár 32
 Szántó, Pilis vm. (Pilisvörösvár, Pest m.)
 – kastély 211–212
 Szápár, Veszprém vm.
 – kastély 212
 Szárafalva, Csanád vm. (R. Saravale)
 – kastély 212
 Szárvár → Atya
 Szata, Valkó vm. (Yu. Sotin)
 – kastély 212–213
 Szatmár, Szatmár vm. (R. Satu Mare)
 – kastély 213
 Szávaszentdemeter, Szerém vm. (Yu. Sremska Mitrovica)
 – kastély 213
 Szécs → Gálszécs
 Szécsény, Nógrád vm.
 – kastély 41, 213–214
 Szécsisziget → Sziget
 Szeg, Csongrád vm.
 – kastély 48, 57, 59, 76, 214–215, 50., 51. kép
 Szeglak, Baranya vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 215
 Szeglet, Abaúj vm. (Sl. ismeretlen)
 – kastély 215–216
 Szegvár → Szeg
 Székelyhid, Bihar vm. (R. Săcuieni)
 – kastély 216
 Szelánc v. Szentdomonkos, Kőrös vm. (Ho. Domonkuš)
 – kastély 216
 Szelénd, Bács vm. (Yu. Baróc – Obrovac)
 – kastély 216
 Szélha → Szilha
 Szemeréd, Hont vm. (Sl. Semerovce)
 – kastély 216
 Szencse, Kőrös vm. (Ho. Velika k.)
 – kastély 217
 Szentandrás, Kőrös vm. (Ho. Pašijan k.)
 – kastély 217
 Szentantál, Hont vm. (Sl. Antol)
 – kastély 217
 Szentbertalan → Bakva
 Szentersébet, Kőrös vm. (Ho. Jugovac hn. Gornij Miholjac k.)
 – kastély 217
 Szentersébet, Somogy vm. (Jalszina hn., Berzence)
 – kastély 217–218
 Szentersébet, Várasd vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 218
 Szentersébet, Verőce vm. (Ho. Jalzabet)
 – kastély 218
 Szentetornya hn. Békés vm. 32
 Szentgyörgy → Botszentgyörgy
 Szentgyörgy, Csongrád vm. (Körögyszentgyörgy pta., Szentes)
 – kastély 218
 Szentgyörgy, Krassó vm. (R. Tárnokszentgyörgy, Singeorge)
 – kastély 219
 Szentjakab, Kőrös vm. (Ho. Sv. Jakob hn. Ruřkovac k.)
 – kastély 219
 Szentlászló v. Csukánc, Kőrös vm. (Ho. Okučani k.)
 – kastély 219
 Szentlászló, Fejér vm. (Bicske)
 – kastély 219
 Szentlászló, Valkó vm. (Ho. Laslovo)
 – kastély 219
 Szentlélek, Kőrös vm. (Ho. Duhovi hn. Uljanik k.)
 – kastély 220
 Szentlőrinc, Kőrös vm. (Ho. Gostović)
 – kastély 220
 Szentmárton → Éleskö
 Szentmárton, Baranya vm. (Ho. Martin)
 – kastély 220
 Szentmihály, Zala m.
 – motte 16. kép
 Szentmiklós, Liptó vm. (Sl. Liptószentmiklós – Liptovský Mikuláš)
 – kastély 220
 Szenyér, Somogy vm.
 – kastély 220–221
 Széphely, Temes vm. (R. Zsebely – Jebel)
 – kastély 44, 71, 221

- Széplak, Sopron vm. (Fertőszéplak)
– torony 33
- Szerdahely, Nyitra vm. (Sl. Nyitraszerdahely – Nitrianska Streda)
– kastély 43, 45, 221–222
- Szerdahely, Somogy vm. (Gálosfa)
– kastély 222
- Szerednye, Ung vm. (U. Szrednyeje)
– vár 77, 98. *kép*
- Szészárma, Belső Szolnok vm. (R. Sásarm)
– kastély 48, 222
- Sziget, Győr vm. (Hédervár, Győr-Moson-Sopron m.)
– kastély 55, 80, 223, 34., 35. *kép*
- Sziget, Máramaros vm. (R. Máramarossziget – Sighetu Marmatiei)
– kastély 223
- Sziget, Somogy vm. (Szigetvár, Baranya m.)
– kastély 55, 223–224, 32., 33. *kép*
- Sziget, Zala vm. (Szécsisziget)
– kastély 224
- Szigetvár → Sziget
- Szilágycseh → Csehi
- Szilha v. Szelha, Temes vm. (R. Costein)
– kastély 224–225
- Szilszeg, Valkó vm. (Yu. Susek)
– kastély 225
- Szinye, Sáros vm. (Sl. Svinica)
– kastély 225
- Szircs, Kőrös vm. (Ho. Sirač, Daruvár k.)
– kastély 225, 116. *kép*
- Szkacsány v. Szakacsány Nyitra vm. (Sl. Skačany)
– kastély 225–226
- Szkrad, Zágráb vm. (Ho. Skrad)
– kastély 226
- Szlakove, Valkó vm. (Yu. Slakovci)
– kastély 226
- Szlavinja, Kőrös vm. (Ho. Slanje)
– kastély 226
- Szobocsiná, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
– kastély 227
- Szolyvaszentmiklós, Bereg vm. (U. Beregszentmiklós – Szvaljova)
– kastély 43, 227
- Szombathely, Baranya vm. (Ho. Subotica hn. Koska k.)
– kastély 227
- Szombathely, Kőrös vm. (Ho. Subocki Grad)
– kastély 227
- Szomolány, Pozsony vm. (Sl. Smolenice)
– kastély 228
- Szopja, Kőrös vm. (Ho. Sopje)
– kastély 228
- Szödi, Arad vm. (R. Frumušeni)
– kastély 76, 228
- Szöllős, Ugocsa vm. (U. Nagyszöllős – Vinohragyin)
– kastély 229
- Szölös, Nógrád vm. (Mátraszölös)
– castellum 24, 3. *kép*
- Sztanciafalva → Borzlyuk
- Sztár, Bihar vm. (Esztár, Hajdú-Bihar m.)
– kastély 229
- Sztergalnik → Prekoversje
- Sztropkó, Zemplén vm. (Sl. Stropkov)
– kastély 229–230
- Sztubalj, Zágráb vm. (Ho. Stubalj)
– kastély 230
- Sztubica, Zágráb vm. (Ho. Donja Stubica)
– kastély 230
- Sztupnik, Zágráb vm. (Ho. Stupnik)
– kastély 230
- Szucsány, Túróc vm. (Sl. Sučany)
– kastély 230–231
- Szuha, Pozsony vm. (Sl. Szárazpatak – Suchá nad Parnou)
– torony 75
- Szügy, Nógrád vm.
– torony 34
- Szibovca, Kőrös vm. (H. Svibovc hn. Korebovo k.)
– kastély 231
- Szvinjar, Pozsega vm. (Ho. Svinjar – Davon)
– kastély 231
- Tabor → Dobra
- Tabor, Varasd vm. (Ho. Kistabor – Mali Tabor)
– kastély 232
- Tapalóc, Kőrös vm. (Ho. Topolovc)
– kastély 232
- Tapolcsány, Nyitra vm. (Sl. Nagytapolcsány – Topolčany)
– kastély 232
- Tapsony, Somogy vm.
– kastély 232–233
- Tar, Nógrád vm.
– kastély 55, 71, 72, 79, 86, 233, 31. *kép*
- Tárca, Sáros vm. (Sl. Toryša)
– kastély 233
- Tarnaörs → Erk
- Tárnokszentgyörgy → Szentgyörgy
- Taşnad → Tasnád
- Tasnád, Közép Szolnok vm. (R. Taşnad)
– kastély 234
- Teaca → Teke
- Teke, Kolozs vm. (R. Teaca)
– kastély 234
- Tekovská Breznica → Berzence
- Temenica → Szentandrás
- Temesremete → Bizere

- Teplice, Bars vm. (Sl. Vyhňé)
 – kastély 83, 234
 Terbus, Pozsega vm. (Ho. Slavonski Brod k.)
 – kastély 234
 Tersztenice, Kőrös vm. (Ho. Trstenica)
 – kastély 235
 Tétény, Pest vm. (Nagytétény, Budapest)
 – kastély 235
 Tetétlen, Pest vm. (Solt környékén)
 – kastély 235
 Tírgovište → Cikóvásárhely
 Tisovac → Tiszovc
 Tiszacsege → Csege
 Tiszovc, Pozsega vm. (Ho. Tisovac)
 – kastély 235
 Tokaj, Zemplén vm. (Borsod-Abauj-Zemplén m.)
 – kastély 236
 Tomica, Pozsega vm. (Ho. Tomica)
 – kastély 236
 Topolčany → Tapolcsány
 Topolčanky → Kistapolcsány
 Topolovc → Tapolóc
 Toponár → Bát
 Tornalja, Gömör vm. (Sl. Šafárikovo)
 – torony 33
 Tornyos hn, Csanád vm. 75
 Tornyosháza hn, Vas vm. 32
 Tornyostelek hn, Pest vm. 32
 Tornyosteleke hn, Csanád vm. 75
 Torockó, Torda vm. (R. Rimetea)
 – kastély 236
 Torony hn, Csanád vm. 75
 Torony, Vas vm.
 – kastély 236–237
 – torony 75
 Torony, Zala vm. (Ho. Bottornya – Turen)
 – kastély 237
 Toronya hn, Zemplén vm. 32
 Toryša → Tárca
 Tömpös pta. Makó → Nagytömpös
 Törökbálint → Eben
 Törökszákos → Cseri
 Trausdorf → Dorog
 Trencsénkutas → Kutas
 Treščerovac → Trescerovac
 Trescerovac, Zágráb vm. (Ho. Treščerovac)
 – kastély 237
 Trstenica → Tersztenice
 Tulova, Kőrös vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 237
 Túr, Somogy vm. (Somogytúr)
 – kastély 237–238
 Turany nad Ondavou → Kékmező
 Turčianské Teplice → Kisfalud
 Turen → Torony
 Turony → Kékmező
 Túskevár → Jenő
 Ugróc, Trencsén vm. (Sl. Uhrovec)
 – kastély 83, 238
 Uhrovec → Ugróc
 Újfalú, Baranya vm. (ismeretlen, Mohács k.)
 – kastély 238
 Újlugos → Lugos
 Újjudvar, Kőrös vm. (Ho. Dišnik k.)
 – kastély 238
 Újvár, Kőrös v. Zágráb vm. (Ho. ismeretlen)
 – kastély 238
 Ungvár, Ung vm. (U. Uzsgorod)
 – kastély 238
 Upor → Abara
 Uzsgorod → Ungvár
 Váchartyán, Pest m.
 – Várhegy 35, 20. *kép*
 Válenii de Mures → Disznajó
 Valkó → Geréc
 Valkóvár, Valkó vm. (Ho. Vukovar)
 – kastély 239
 Vámosatya, Bereg vm. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
 – Büdi-vár 77
 Vámoslucska → Lucska
 Várad (Alsó- és Felső-, *castellum Uarod*), Bars
 vm. 22
 Váradja, Alsó Fehér vm. (R. Oarda de Jos)
 Váradja, Arad vm. (R. Oarda)
 – kastély 239
 Váralja, Baranya vm. (Liptód)
 – kastély 239
 Váralja, Valkó vm. (Ho. Aljmaš és Erdut között)
 – kastély 240
 Varannó, Zemplén vm. (Sl. Vranov nad Topľou)
 – kastély 48, 240
 Varaš → Óvár
 Várda, Veszprém vm. (Somlójenő)
 – kastély 240–241
 Váreleje, Temes vm. (R. Gradište)
 – kastély 241
 Várgede → Gede
 Vároš → Alsán
 Varsand → Varsány
 Varsány, Zaránd vm. (R. Gyulavarsány – Var-
 sand)
 – kastély 241
 Vasdobra → Dobra
 Vasmegyericse → Megyericse
 Vasvár → Bodolya

- Vasvár, Zsidóföldre, Vas vm.
– castellum 23
- Vécs, Torda vm. (R. Marosvécs – Brincovenesti)
– kastély 241, *114. kép*
- Velika → Velike
- Velika k. → Szencse
- Velike, Körös vm. (Ho. Velika)
– kastély 242
- Verebély, Nógrád vm. (Mátraverebély)
– kastély 242
- Velká Bytča → Biccse
- Velká Lomnica → Kakaslovník
- Velké Raškovce → Ráska
- Verőce, Verőce vm. (Ho. Virovitica)
– kastély 48, 242–243
- Vérvár, Valkó vm. (Ho. Otok)
– kastély 42, 70, 243
- Vicsodol, Valkó vm. (Ho. Vučedol)
– kastély 42, 70, 243
- Vijevo → Vilyó
- Vilknó, Trencsén vm. (Sl. Tunezsic – Tunežice)
– kastély 243
- Vilyó, Körös vm. (Ho. Vijevo)
– kastély 243
- Vinarc, Körös vm. (Ho. Vinarc)
– kastély 243
- Vingard → Vingárd
- Vingárd, Alsó Fehér vm. (R. Vingard)
– kastély 244
- Vinodol, ismeretlen (Ho. ismeretlen)
– kastély 244
- Vinohragyn → Szöllös
- Virje → Prodaviz
- Virovitica → Verőce
- Vivodina, Zágráb vm. (Ho. Vivodina)
– kastély 45, 47, 71, 244
- Vörösvár, Vas vm. (A. Rotenturm an der Pinka)
– kastély 33, 244–245
- Vrána, Körös vm. (?) (Ho. ismeretlen)
– kastély 245
- Vranov nad Topľou → Varannó
- Vrhovine, ismeretlen (Ho. ismeretlen)
– kastély 245
- Vukovar → Valkóvár
- Vukovina, Zágráb vm. (Ho. Vukovina)
– kastély 245
- Vurpar → Borberek
- Vyhňé → Teplíce
- Žabalj → Zseblye
- Žabokreky nad Nitrou → Zsámbokrét
- Zadareni → Zádorlaka
- Zádorlaka, Arad vm. R. Zadareni)
– kastély 245–246
- Zákány, Somogy vm. (Alsó-, Felső- Zákány)
– kastély 246–247
- Zalacsány → Csány
- Zalaszentlőrinc → Fánecsika
- Zalaszentmihály → Szentmihály
- Zalatnok, Körös vm. (Ho. Slatina)
– kastély 247
- Zapolja → Zapolya
- Zapolya, Pozsega vm. (Ho. Zapolja hn, Godinjak k.)
– kastély 247
- Zaránd, Zaránd vm. (R. Zarand)
– kastély 247
- Zbince → Cseb
- Željnjak → Zselnjak
- Žirovac → Zsirovnica
- Živice pta. → Zsivica
- Zombor → Coborszentmihály
- Zöldvár, Sáros vm. (Sl. ismeretlen)
– kastély 247
- Zvečaj → Zvecsaj
- Zvecsaj, Zágráb vm. (Ho. Zvečaj)
– kastély 247
- Zsaluzsány, Szepes vm. (Sl. Zalužany)
– udvarház *100. kép*
- Zsámbék, Pilis vm. (Pest m.)
– kastély 57, 59–60, 76, 82, 247–248, *52., 53., 54. kép*
- Zsámbokrét, Nyitra vm. (Sl. Žabokreky nad Nitrou)
– kastély 57, 76, 248, *41., 42. kép*
- Zsebely → Széphely
- Zseblye, Bács vm. (Yu. Žabalj)
– kastély 248
- Zselnjak, Körös vm. (Ho. Željnjak)
– kastély 248
- Zsembéc, Bodrog vm. (Dunafalva – Bátmonostor)
– kastély 43, 248–249
- Zsemleér, Veszprém vm. (Pápa)
– kastély 249
- Zsenye → Sennye
- Zsidóföldre → Vasvár
- Zsirovnica, Zágráb vm. (Ho. Žirovac)
– kastély 249
- Zsivica, Valkó vm. (Ho. Živice pta. – Orolik)
– kastély 83, 249

2. SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

(A középkori kastélyokkal kapcsolatos magyarországi neveket tartalmazza, az egyes családokon belül azok ágai és a személyek időbeli szétválasztása nélkül)

- Ábránfi cs., gerlai 128, 132, 162, 178
– Margit, Dóczi Imréné 245
– Sebestyenné 212
– Tamás 178
- Ádámfi v. Ádefi cs., szentléleki
– Miklós 220, 225
- Ágoston, várn. (Szlavinja) 226
- Ákos nemzetség 35, 192, 232
- Alapi Boldizsár várn., vicebán (Rakonok) 200, 245
- Albeni cs. 230
– János, zágrábi pp. 170
– Rudolf 230
- Alsáni cs. 45, 71, 110
– János 41, 110, 153, 243
- Andarkó András várn. (Csálya) 129
- András comes (Szügy) 34
- Anthimus v. Antimus cs., tapsonyi 55, 223, 232
– Antimus 223
– János id., alnádor 220, 223–224, 232
– János ifj. 223
– László 223
– Miklós 223
– Osvát 223
- Apafi Ilona 239
- Apor cs. 219
- Apponyi Miklós 190
- Aracsáni Márton várn. (Coborszentmihály) 128
- Arányi Lajos 59, 248
- Arnold fia Miklós, Hahót nb. 23
- Ártándi cs. 164
- Atyai János 112
- Axamit Péter 159
- Bagdi György, várn. (Szlakovc) 226
- Bagodi cs. 33
- Bajoni cs. 113, 229
– Benedek 113
– Ferenc 113
- Bakics Pál 56, 75, 172, 223
- Bakócz Tamás, esztergomi érsek 36, 87, 123, 150, 158, 159, 169, 172, 173, 184, 192, 203, 221, 224, 229, 245
- Bakonyai cs. 114, 208
– István 208
- Baksa cs., kisabarái 129
- Balai cs., barcai
– György 114
– Pál 114
- Balassa cs., gyarmati 33, 150
– Ferenc 84, 142, 150
– Imre 150
– János 150
– László 113
– Menyhért 150
- Bálint üveges 177
- Balsa, szentszávai hg. 111
- Bályoki Szilveszter 113
- Báncsai András, budai udvarbíró 118
- Bánfi cs., alsóindvai 124, 124, 178, 202, 206, 211, 239, 242
– Miklós 207, 239, 242
- Bánfi cs., garai 127, 133, 173, 212, 220, 226
– Bernát 226
– Lőrinc 168, 213, 226, 227
- Bánfi cs., losonci 136, 149, 184, 207
- Báróci Benedek, várn., kapitány (Sztropkó) 230
- Básti László 126, 174
- Báthori cs. 44, 56, 82, 138, 147, 161, 162, 163, 176, 179, 237
– András 56, 117, 138, 190, 246
– Andrásné, Rozgonyi Katalin 110
– István, országbíró 56, 116, 123, 131, 145, 200, 216, 237, 246
– János 41
– Miklós 182
- Batthyány cs. 219
– Boldizsár ifj. 182
– Boldizsár id., szlavón albán 119, 134, 146, 158, 170, 173, 182, 207, 217, 219, 226, 231, 238
– Ferenc 134, 138, 140, 172, 182, 232, 237
– György, kövágóörsi, esztergomi provizor 135
- Batthyányi (Alapi) Benedek 56, 190, 226
- Batthyányi cs., görögáli 149
- Baumkircher cs. 189, 245
– András 151
– György 203
– Vilmos 203
- Bauri Domonkos 132
- Bebek cs., pelsőci 160
– János 173
- Becsk György, szántói, várn. (Zseblye) 248
- Bél Mátyás 215
- Bereck, várn. (Szombathely) 227
- Berencsi István 179

- Béri cs., zalabéri 76
 – István 59, 75, 118
- Beriszló cs., grabarjai 153, 189, 217, 219, 236
 – Bertalan, vránai perjel 148, 176, 217
 – Ferenc 167, 176, 238
- Berki Perko várn. (Atya) 112
- Bertalan István 241
- Bertalan, ács 44, 71, 180
- Berzencei cs.
 – Sandrin 184
- Berzevici cs. 247
 – Pohárnok István 120, 142
 – János 161
 – Kristóf 161
- Berzsenyi Kelemen, várn. (Vérvár) 243
- Besenyő András várn. (Csölle) 132
- Besenyő János várn. (Botszentgyörgy) 124
- Besenyő Pál, özdögei, horvát-szlavón bán 149, 179
- Besenyőd János 168
- Bessenyei Benedek, szentdemeteri 168
- Bethlen cs. 121, 136, 241
 – Farkas 222
 – Miklós 121, 123, 135–136, 241
- Bevenyőd cs., osztrozsinai 188, 226
 – János 188, 226
 – Miklós 188
- Bicskei cs. 221
- Biczó Piroska, régész 52, 53, 116
- Biegai János várn. (Garignica) 146
- Bikly János 222
- Bikszádi cs.
 – György 121
 – György özvegye 122
- Bizerei cs. 122, 163, 201
- Blagai cs. 123, 126, 136, 173, 227
 – Antal 136, 149
 – Baboneg özvegye, Anna 126
 – János 122, 136
 – János özvegye 136
 – István 249
- Blasychevych András, várn. (Lukavec, Rakonok) 175, 200
- Bliki Gergely, várn. (Sztropkó) 230
- Bobal cs., vejtehi 241
 – Mihály, nándorfehérvári kap. 221, 241
- Boeskaei cs., razinyakeresztúri 158, 163, 166–167, 168, 201
 – János 201
 – István 58
 – Miklós 170, 232
 – Péter 201
 – Zsigmond 201
- Bodó cs., györgyi 51, 151
 – Gergely 77
- Bodolyai Péter 122
- Bogdán Éliás, várn. (Sztropkó) 230
- Boldi Benedek, várn. (Zádorlaka) 46
- Bólyai György 123
- Borkaffy(?) János 247
- Bornemisza János, tolnai 115, 119, 123, 144, 184, 188, 203, 216, 218, 220, 225, 226, 237
- Borotva László, tersztenicei 235
- Bosnyák Bálint várn. (Ötvös) 190
- Both cs., bajnai 86, 124, 178
 – András 124, 170, 171, 213
 – Andrásné, Csáki Anna 155
 – György 49, 63, 124
 – János 49, 124
 – János felesége, Csapi Apollónia 124
- Botka cs., széplaki 219
- Botos cs., harapkői 157, 163
 – András 157
- Brandenburgi György 117, 124, 133, 152, 155, 175, 178, 183, 200, 206, 209, 211, 239, 244, 247
- Brankovics cs. 111
 – György, szerb despota 112, 213, 236
 – Katalin, Cillei Ulrikné 200
 – Vuk 150
 – Vuk özvegye, Frangepán Borbála 201
- Bresztóci v. Szentmártoni cs.
 – Demeter fiai 139
 – Zsuzsanna 139
- Butkai cs.
 – András 127
 – Péter 48, 49, 71, 126, 127, 163
- Büdi Mihály 77
- Bwzethai Márk fiai, Ajtié János és Simon 150
- Cabello, Juan Alberto, régész 119, 233
- Cécei János 110
- Cékei cs.
 – György 126
 – János özvegye 127
 – Márton, id. diósgyőri várn. 126, 127, 136, 149
 – Márton, ifj. 126, 127
- Chewswefalwai Nagy János, várn. (Szödi) 228
- Chey János várn. (Mihályfalva) 181
- Cigány Tamás várn. (Pécs) 118
- Cikó Gáspár, pomázi 128
- Cillei cs. 45, 146, 161, 168, 200, 226, 230, 232, 237
 – Ulrik 19, 122, 162, 200, 226
 – Ulrikné, Brankovics Katalin 200
- Ciráki Tamás 231
- Corvin János hg. 60, 76, 114, 117, 122, 124, 130, 131, 133, 144, 145, 146, 150, 152, 155, 157, 159, 167, 171, 173, 175, 178, 183, 187, 200,

- 206, 209, 210, 211, 227, 229, 232, 236, 239, 244, 245, 247
- Cudar cs., olnadi 136, 149, 171
– Péter 41, 42, 149
– Péter özvegye 149
- Czobor cs., szentmihályi 128
– Imre 210, 213
– Márton 210
- Csák bán, Buzád
– Hahót nb. 33, 62
- Csákányi cs. 33
- Csáki cs., körösszegi 187, 219
– Anna, bajnai Both Andrásné 155
– Miklós 141, 155
- Csallány Dezső, régész 56, 117
- Csanád nemzetség 36
- Csányi cs., Hahót nb. 24
- Csapi cs.
– András 135, 147
– Andrásné, gutori Nagy Klára 137
– Anna, Bári Benedek özvegye 124
– Apollónia, Both Jánosné 124
– Ilona, Forster Györgyné 184
- Csebi cs. 129
- Cseh cs., lévai → Lévai
- Cseh cs., martonfalvai 129
- Csép cs., gyertyános
– Jakab 150
– Miklós 151
- Cseszelszky Mátyás, várn. (Sztropkó) 230
- Csetneki cs., Ákos nb. 131
- Csévi cs. 135
- Csicseri Zsigmond 132
- Csigeti Imre 179
- Csontos Bertalan, várn. (Sződi) 229
- Csornai cs. 201
- Csoron cs., devecseri
– András 84, 86, 135
– Gergely 61
- Csupor cs., monoslói, 154, 183
– István 136, 149, 202
– Miklós, erdélyi vajda 114, 143, 147, 157, 207, 215, 242
– Pál 202
- Csúzi cs. 166
– Péter, várn. (Berzence) 119
- Csűrös Mihály, várn. (Gora) 148
- Dalmata, Giovanni → Duknović, Johannes, szobrász
- Damácsai Bálint, udvarbíró (Sztropkó) 229
- Dancs v. Dancsfi cs., szerdahelyi 222
– Pál 115, 179
- Dánfi cs., dobozi 201, 238
– András 238
- Dankó Katalin, régész 62
- Darabos László, nádasdi, várn. (Muraszombat) 137, 183
- Dávid Ferenc, művészettörténész 55
- Debreceni Mihály 146
- Debrői István 236
- Delychky Márton várn. (Prekovrsje) 199
- Demétei György, várn. (Sztropkó) 229
- Demeter várn. (Berzence, Somogy vm.) 119
- Demeter várn. (Blinje) 122
- Derencsényi cs. 44, 134
– Imre, várn. (Rakonok) 128, 200, 244
- Dersfi cs., szerdahelyi 115, 222, 232
– István 115, 232
– Miklós 115
- Dersi András, csabai 247
- Désházi István 46, 87, 188
- Dési → Oláh cs., dési
- Dessewfi cs., cserneki, 148, 183, 236
– Ferenc 133
– István 206
- Dezsőfi cs., losonci 241
- Dicskei Osvát, várn. (Vécs) 241
- Dienesi v. Dénesfi János 157
- Dobó cs., ruszkai 127
- Dobrovcsics Bertalan várn. (Lubina) 173
- Dóci cs., nagylucei 163, 216, 218
– Ferenc 218, 246
– Imre 245
– Imréné, Ábránfi Margit 245
– Péter 155
- Dóci cs., szegi és zádorlaki 76, 132, 175
– Ferenc 212
– Imre 212
– János 48, 214
– László 212
- Dolhai Ambrus 136
- Dombai cs., kastélyosdombói 148, 246
– Dávid 246
– Miklós 246
- Dombói cs., dombói 246
- Dorog, Gutkeled nb. 33
- Dorogi cs., Gutkeled nb. 41, 137
– János 137
- Doroszlói István 143, 231
- Dovorányi Rafael 174
- Dózsa cs., debreceni 133
- Drágfi cs. 138, 141, 179, 204
– Bertalan 47, 141, 179
– Bertalanné, Hédervári Dorottya 242
– Ferenc 130
– János 130

- Draveczy Balázs, régész 56
 Drischlberger Fülöp kapitány (Nezsider) 187
 Drugeth cs., homonnai 155, 238
 Dudics (Dwdych) András 187
 Duknović, Johannes (Giovan i Dalmata), szobrász 176
- Egervári cs.
 – Balázs 202
 – Bereck, pp. 138
 – István 242
 – László, horvát-szlavón-dalmát bán 47, 125, 138, 143, 219, 242
 – Lászlóné, Rozgonyi Klára 138
 – Mihály várn. (Sárvár, Sümeg) 54, 143, 202
- Elek várn. (Szenterzsébet) 218
- Ellerbach cs., monyorókeréki 169, 192, 244
 – Bertold 242
 – Bertold özvegye, Szécsi Borbála 183
 – János 169, 245
- Erdélyi cs., somkeréki 48, 147
 – Antal 45
 – István 147
 – János 147
 – Klára, dési Oláh Jánosné 156
 – Márton 156
- Erdődi cs., monyorókeréki 45, 169, 172, 173, 183, 192, 245
 – Péter 62, 83, 130, 158, 159
- Erdőhegyi cs. 142
- Ernszt cs. 122, 131, 144, 145, 146, 154, 162, 199, 227
 – János 123, 232
 – Zsigmond, pp. 155, 232, 237
- Ervencei cs. 143
 – Miklós 188
- Esső György, várnagy (Sztropkó) 230
- Estei Hippolit 119, 177
- Fábián, várn. (Sztpnik) 230
- Fabianics György 165
- Fadan Kristóf 237
- Fajszi cs. 143
 – János 143
 – Jánosné, Somlyai Anna 143
- Falkosi cs., Hahót nb. 24
- Fanchy Benedek, várn. (Nempti) 186
- Fáncsi cs., gordovai 148
- Farkas cs., dédi
 – László 151
- Farkas cs., harinai 48, 222
 – Margit, bikali Bikly Jánosné 222
 – Miklós 214
 – Miklós fiai, Miklós és Tamás 222
- Tamás 214, 222
- Fehér János, stroczkovi v. szoczkowi, kapitány (Sztropkó) 229
- Fejér Osvát, várn. (Derencsény) 134
- Fitos István várn. (Szécsisziget) 224
- Fodor Bálint, kisjenői 241
- Forgách cs., gimesi 166
 – Ferenc 175
 – Félix 166
 – Miklós fia András 166
 – Miklós fia Miklós 166
 – Péter 42, 43, 166
 – Simon 47
- Forster cs., szenterzsébeti
 – Anna 117
 – György, kir. kapitány 117, 119, 217–218
- Födemesi László bán fia Miklós 221
- Frajlikovics János 150
- Fraknói cs.
 – Pál 137
 – Vilmos 137
- Frangepán cs., 136, 173, 201, 244, 245
 – Bernát (Bernardin) 165, 226, 237
 – Borbála, Brankovics Vuk özvegye 150, 201, 238
 – Gergely, érsek 245
 – István 136, 165, 200, 230
 – János 226
 – Márton 122, 149, 158, 159, 166, 173, 226, 237
 – Mátyás 230
 – Miklós 202, 237
- Frank várn. (Atya) 112
- Freylich Vince várn. (Komogojna) 166
- Frodnahár v. Fronauer cs., bednyai 117
 – Wolfgang 117
 – Zsigmond várn. (Lukavec, Rakonok) 175, 200
- Garai cs. 43, 44, 45, 82, 120, 127, 130, 145, 146, 158, 163, 168, 203, 204, 206, 221, 223, 239, 243
 – János 124, 181, 211, 236
 – Jób 124, 130, 146, 206, 211, 223, 239
 – László 119, 124, 181, 211
 – Miklós, nádor 181
- Gecseri Gergely, várn. (Szécsisziget) 224
- Gerdák János, filetinci, várn.(Herboritya) 153
- Geréb cs., vingárti 120, 144, 155, 157, 220, 227, 244
 – János, erdélyi főkapitány 244
 – László, pp., kalocsai érsek 213, 226, 234, 244
 – Mátyás, szlavón bán 44, 47, 71, 159, 173, 244

- Péter, országbíró 112, 122, 173, 213, 239, 244, 249
- Péter özvegye, Kanizsai Dorottya 112, 227
- Gerebenfi cs. 119
- Gerebeni → Hermánfi cs.
- Geréci cs. 33, 147
  - Antal 147
  - Szerecsen Miklós 170
  - Szerecsen Miklós fia János 170
- Gergely comes, Monoszló nb. 32
- Gergely, várn. (Zsembéc) 248
- Geszti cs. 219
  - János alvárn. (Tokaj) 236
  - László, várn. (Tokaj) 236
- Gétyei János, alnádor 158, 201
- Giczí cs.
  - Bernát 78
  - Imre 78
- Giskra János 120, 124, 202, 214, 232, 236
- Golecz György várn. (Rakonok) 200
- Gönyüi cs., Csór nb.
  - János 149
  - Tamás 149
- Gorbonoki cs. 148
- Gorusai v. Gorsevai cs.
  - Iván 126
  - Veres Péter 126
- Gosztonyi Orbán 151
- Guti János várn. (Százszentdemeter) 213
- Gyiróti János 151
- György 189
  - Pál 130
- György, ács 49, 71
- György, várn. (Bán) 114
- György, várn. (Csubin) 132
- György, várn. (Kedhely) 49
- Györkei cs. 51, 73, 151
- Gyulai cs. 239
  - János 170
- Hadar vajda 176
- Haday Gergely, várn. (Sztropkó) 230
- Hagenauer, Bartholomäus 137
- Hagymási cs., berekszői 1540, 155, 169, 226
- Hahót nemzetség 32
- Hahóti cs. 191, 207
- Hamon János Mihály, kőművesmester 60
- Handó Miklós, pécsi polgár 246
- Haranglábi Elek, várn. (Szlakove) 226, 244
- Haraszti cs.
  - Anna, Paksi Mihályné 129, 201, 206
  - Ferenc, szőrényi bán 48, 57, 128, 129, 153, 157, 175, 181, 192, 201, 206, 224
  - Haraszti Ferencné 212
  - Zsófia, Forgách Ferencné 175
- Hardi Miklós 179
- Harkányi János, várn. (Cseri) 131
- Hássági cs. 162
- Hatnai cs. 48, 125, 126
  - György 126
- Hatvani cs. 152
  - Dorottya, Kubinyi Lászlóné 152
  - Menyhért 152
- Haugwicz János, kir. kapitány 229
- Hector fia János 36
- Héderfáji Mihály 222
- Hédervári cs. 51, 55, 118, 135, 219, 222, 230
  - Dorottya, Drágfi Bertalanné 242
  - Ferenc 138, 172, 222
  - Lőrinc 149, 235
  - Miklós 206
- Hencz Máté várn. (Csoma) 132
- Henczellfy István 78
- Hennig cs., szomszédvári
  - András 200
  - Andrásné, laki Thúz Zsófia 172, 230
  - Cernin Henning 230
- Hennyey Bernát 227
- Henszlmann Imre 57, 58
- Héránt Bertalan várn. (Csurgó) 133
- Herbold, Hahót nb. 35
- Herceg cs., szekesői 133
  - Pál 189
  - Péter 248
- Hermánfi cs., gerebeni 121, 154
  - László 134, 170, 182, 231, 238
- Herrand, trencsényi ispán 23, 33
- Héthársi cs. 154
- Himfi László, remetei 131
- Himfi v. Debrentei cs., döbrentei 158, 160, 166, 168
  - Debrentei Tamás 158
- Hinko, nyitrai pp. 225
- Hinko, várn. (Szkacsány) 225
- Hochperger Kristóf, szenterzsébeti 205
- Holl Imre, régész 35
- Hontpázmány nemzetség 36
- Horvát cs., litvai 217
  - Damján 47, 113, 170
  - Damján özvegye, Balassa Lászlóné 113, 170
  - Péter 47, 113, 170
- Horvát György várn. (Cseri) 131
- Horvát János várn. (Rakonok) 200
- Horváth András, zarándi 247
- Horváth Boldizsár várn. (Ötvös) 190
- Horváth Gergely, gáji 208
- Horváth János, keresztúri 244

- Horváth János, vitanovicsi 215
 Horváth László 63
 Horváth Márk, kamicsáci 231
 Horváth Pál, szebeni 181
 Hrvatinic Nelepec özvegye, Ilona 126
 Huizinga, Johan 9
 Hunyadi cs. 84, 124, 154, 163, 174, 178, 184, 207
 – János 112, 119, 121, 132, 144, 158, 174, 199,
 205, 217, 217, 218, 220, 236
- Ibrányi cs. 155
 Iklódi Márton 156
 Imrefi cs., szerdahelyi 222, 246
 – Mihály 121, 246
 Inakodi cs. 43, 44, 83, 157
 – János 83
 Ipolyi cs., györkei 151
 Isti cs., dabasi 157
 – Péter 120, 173
 István alvárn. (Öskü) 190
 István deák várn.(Botszentgyörgy) 124
 István plb. (Kedhely) 49
 István várn. (Blinja) 122
 Istvánffy cs. 164, 246
 – István 114, 208
 – János 246
 – Miklós 46
 – Pál 164
- Ivácson Imre alvárn. (Apáti) 111
 Ivanovic Miklós 125
- Jacopo kőfaragó 177
 Jakcs cs., kusalyi 200
 – János 211
 – Miklós 204
 Jaksics cs., nagylaki 111, 163, 184
 – István 144, 186
 Jánkfí v. Jánki János, nagylaki 219
 Jankovics Péter 126
 János asztalosmester 177
 Járjai cs., váradjai
 – Mihály, plb. (Beszterce) 239
 – Péter, alvajda 239
- Jolát Ambrus 188
 Jolsvai cs. 160
 Józsa cs., aranyáni 173
 Juszt András 184
- Kacsics nemzetség 24
 Kajári Pál várn. (Öskü) 190
 Kakas cs., kazai 167, 186, 217
 Kállai cs. 161
 – Pál 189
 Kanizsai cs. 130, 131, 137, 179, 220, 242
 – Györgyné, Rozgonyi Klára 138
 – János 177
 – László 173
- Kapitánfi András 134, 146
 Kaplai cs., Rátót nb. 209
 Karai László, veszprémi prépost 146
 Kárász Miklós, várn. (Sztropkó) 230
 Károlyi cs. 113
 – László 46, 162
 Karomi cs. 163
 Kaszai cs. 231, 243
 Kasztellánfi cs., szentléleki 119, 121, 220, 225,
 245, 248
 – György özvegye 122
 Kávási cs. 167
 – Pál, nádori ítélőmester 216
 Kaza György kályhás 177
 Kebles Albert, várn. (Szödi) 228
 Kecseth Márton 135
 Keczer Ferenc 226
 Kelecsényi cs. 127
 Keled fia Keled, Ják nb. 23
 Kellemesi Mihály várn. (Mogyorós) 182
 Kéméndi cs. 239
 Kémeri Péter → dési Oláh Péter
 Kendefi Kende János 152
 Kerecsényi cs., kányaföldi
 – György 162
 – László 162
- Kerei Flóris 185
 Kereki Gergely 231
 Keserü István, gibárti 239
 Keserü Mihály 244
 Kinizsi Pál 61, 83, 110, 153, 231, 243, 245
 Kis Albert, várn. (Asszonyfalva) 112
 Kis Gergely, várn. (Nempti) 186
 Kis János, várn. (Komjáti II.) 166
 Kis Kelemen, berzsenyi, várn. (Györke) 51, 151
 Kishorvái cs., hlapityi 220
 – János 168, 212–213, 226, 227, 249
 Kiskeszi Mihály, várn. (Szödi) 228
 Kismarjai Lukács 164
 Kistapolcsányi László 165
 Kizdi János 147
 Klesics Iván, várn. (Jammica) 158
 Kohári cs. 160
 Kolman János 141
 Komorowski Péter 160, 189, 205
 Kompolti cs. 233
 Konzski Péter 216
 Kónya Mihály várn. (Rakonok) 200
 Kopasz István, várn. (Szlakove) 226
 Koprinci János fia Illés, várn. (Szombathely) 227
 Korbáviai cs.

- János 173, 188, 199
- Jánosné, Újlaki Katalin 199
- Miklós leányai 126
- Korlátkövi cs. 126
  - Oszvald 46
  - Péter 172
- Korlatovics György 111
- Kórógyi cs. 43, 114, 130, 143, 157, 186, 215, 227
  - Gáspár 215, 236
  - János 157
- Korom Bálint 164
- Korompai cs. 42, 167
  - István 41
  - János 41
  - János ifj. 167
  - Osvát 41, 167
- Korotnai János 145
- Kosár Miklós 124
- Kovalovszky Júlia, régész 56, 117
- Kovári cs. 43, 168
- Kovási Miklós várn. (Berzence) 119
- Kováts Valéria, régész 55
- Kozák Éva, régész 58, 62, 144
- Kőhegyi Mihály, régész 52, 116
- Kölpényi cs.
  - György 111
  - János 111
- Könyöki József, rajztanár 60, 61
- Kőszegi Miklós, nádor 23
- Kreig András, kapitány 226
- Kristallóci Tamás 170
- Kristóf várn. (Körmend) 169
- Krusich Péter 121
- Kubinyi László, budai udvarbíró 152
- Kún Jakab, rozsályi 204
- Kustyer cs., szenternyei 170
- Kükei cs. 112
- Kvassay Judit, régész 182
- Kyzlyecz György, várn. (Szomolány) 228
- Lábatlani András, várn. (Sztropkó) 230
- Lábatlani Gergely 171
- Lack Dávid, szántói 148
- Lackfi cs., kerekgyházi 163, 211
  - Pál fia Mihály 211
  - Szemerédi Erdős Miklós 216
- Lacza cs., martonfalvai
  - György 177
  - Lukács 177
  - Mátyás 177
- Ladislavics János, várn. (Letenye) 172
- Ladomér, esztergomi érsek 24
- Ládonyi Miklós várn. (Száva-szentdemeter) 213
- László Csaba, régész 55
- László várn. (Bát) 115
- László, szentszávai hg. 125
- Latkfi cs. 181
- Lengyel András, várn. (Szucsány) 231
- Lengyeli Balázs, alvárn. (Apáti) 111
- Leszkóci cs. 113
- Leszteméri Pető fia János várn. (Gradec) 149
- Lévai v. lévai Cseh cs. 115, 151, 159
  - László 151, 159, 189
  - Péter 234, 236
  - Zsigmond 128, 129, 157, 175, 206, 224, 232
- Levei cs. 173
- Linkóháti cs. 151
- Lipoveci cs. 158, 166, 168
  - Ilona, szomszédvári Tóth Lászlóné 158, 166, 168
- Liszkói Pál 41, 42, 153
- Lomnicai Mihály, várn. (Sztupnik) 230
- Lóránfti cs., berzencei 119, 217, 218
  - György 217
- Lóránfti cs., serkei 147, 156, 186, 209
  - György 147
- Losonci cs. 123, 135–136, 155, 160, 184, 192, 202, 207, 214
  - Antal 232
  - István 44
  - László 214, 232
- Lucskai cs. 126, 174
- Ludbregi cs. 42, 45, 206
  - István 174
  - László 174, 206
  - Péter 174
  - Tamás, pp. 113, 174, 206
- Ludbregi cs. 174
- Lukács várn. (Mihályfalva) 181
- Lukács, zágrábi pp. 231
- Macedóniai cs. 212, 238
  - Péter fia Miklós 175, 238
- Macskási Tárnok Péter 128, 143, 231
- Magasi Miklós, várn. (Verőce) 242
- Magyar cs.
  - Balázs, kir. kap. 110, 114, 133, 144, 243
  - Benigna, Kinizsi Pálné 231
- Magyar Kálmán, régész 56, 117, 190, 204
- Majcher Tamás, régész 150
- Majos cs., dárói 133
- Majthényi cs. 164
- Makófalvi cs. 176, 187
- Marcali cs. 59, 161, 176, 242, 246
  - Dénes 118
  - Imre 48, 242
  - István 147
  - János 242

- László 147
- Miklós 141
- Miklós özvegye, Szentjakabi „Selk” János leánya, Erzsébet 231
- Marcell, Dobra nb. 21, 23
  - fiai, Kelemen és Márton 21, 23
- Mareasevich András várn. (Komogojna) 166
- Margit, sagani hg.nő 242
- Máriási cs. 60
  - István 177
- Márk várn. (Garignica) 146
- Maróti cs. 43, 60, 76, 110, 111, 122, 150, 162–163, 170, 178, 200, 209, 247
  - János 112, 242
  - László 242
  - Mátyás 112, 117
- Martinuzzi Fráter György 124
- Márton várn. (Garczin) 146
- Matkó várn. (Kosztajnica) 168
- Matucsinai cs. 178
  - Gábor, kalocsai érsek 178, 186, 236, 243
- Mátyás deák, udvarbíró (Szentmárton) 220
- Mátyás deák, várn. (Vécs) 241
- Megyericsei cs. 179
- Mekcsei Imre 170
- Mendele Ferenc, építész 58, 144
- Mérey Kádár Ervin, régész 56, 117
- Mérgesi cs. 127
- Merse János, szinyei 225
- Mesteri cs.
  - Bernát 48, 180
  - György 180
  - János 180
- Meszési Pál 180
- Mezőgyáni Benedek, várn. (Sztropkó) 230
- Michele, kőfaragó 177
- Micskfi cs. 163
- Miklós bán, Haraszt nb. 32, 33
- Miklós deák, várn. (Kosztajnica) 168
- Miklós fia Ferenc, várn. (Terbus) 234
- Miklós várn. (Futak) 145
- Miklós Zsuzsa, régész 22, 50
- Miklós, Csák nb. 39
- Mikolai cs., Miskolc nb. 124
- Mikolai Mihály 181
- Mínetich Gergely, zamlachyei, várn. (Rakonok) 200
- Mohach várn. (Atya) 112
- Mojs nádor fia Mojs ispán 36, 37
- Móré László, csulai 113, 132, 199
- Morgenwerder Jakab 203
- Móroc v. Móric cs., meggyesi, meggyesaljai 120, 179
  - István 179
- Mulbanger Pál, kapitány (Nezsider) 187
- Mutnóci Dénes, várn. (Szödi) 228
- Müller Róbert, régész 63
- Myklinus, várn. (Kosztajnica) 168
- Myskovszky Viktor, művészettörténész 62, 208
- Nadányi cs. 184
- Nádasdy cs.
  - Kristóf 145
  - Tamás 145
- Nagy Bálint, várn. (Szödi) 228
- Nagy Benedek, várn. (Kosztajnica) 168
- Nagy Bertalan, alvárn. (Tokaj) 236
- Nagy László, várn. (Csurgó) 133
- Nagy László, várn. (Rakonok) 200
- Nagy Péter, alvárn. (Tokaj) 236
- Nagy Simon, kir. kap. 146, 170
- Nagy Tamás, várn. (Rakonok) 200
- Nagylucsei Ferenc → Dóci Ferenc
- Nagylucsei Orbán pp., kincstartó 114, 119, 184, 206, 208, 216, 218, 234
- Nagy Mihályi cs. 126, 127, 219
  - Albert, vránai perjel 219
- Nelepeci cs. 154, 173
- Nelephyan, várn. (Szkacsány) 225
- Német Miklós, várn. (Mihályfalva) 181
- Németi Dénes, várn. (Karom) 162
- Nézsai cs. 159
- Niczky cs. 23
- Ocskai Ferenc, várn. (Szomolány) 228
- Oláh cs., dési 156
  - János 156
  - Jánosné, Erdélyi Klára 156
  - Péter 156
- Olasz Jakab özvegye 119
- Ongor cs., nádasdí 123, 136
  - János id. 123, 130, 134, 143, 151, 154, 175, 218, 228, 241
  - János ifj. 228, 241
  - Miklós 241
- Orbovesics Gergely 120
- Orlovesics Duim várn. (Ripács) 202
- Orlovesics István várn. (Ripács) 202
- Orosz Jakab, csebi 42, 132
- Orosz Tamás, várn. (Sztropkó) 230
- Ország cs., guti 151, 181, 192, 202, 214, 2333
  - János 129, 232
  - Lőrinc 48, 57, 129, 228
  - Lőrincné 212
  - Mihály, nádor 134, 154, 166, 175, 218, 228, 232
  - Sebestyén 123, 129, 134, 181
- Osl nemzetség 33

- Ostfi cs. 49, 72, 111, 153, 188
 – Domonkos 139
 – János 188
- Ostriharic Márton 230
- Ozorai Pipo 151, 163, 211
- Őrsi Mátyás 24
- Őrsi Miske 24
- Ős András várn. (Szancsal) 211
- Őszi cs. 151, 192
 – Tamás 192
- Pacmáni Tamás 84, 87, 191
- Paczlai László várn. (Megyericse) 179
- Pakai István várn. (Megyericse) 179
- Pákonyi cs., haraszi 192
 – Domonkos 192
 – János 192
- Paksi Benedek, várn. (Sztropkó) 230
- Paksi cs. 179, 219
 – Imre 149
 – Mihály 128, 129, 157, 206, 224
 – Mihályné, Haraszi Anna 206
- Pálóci cs. 77, 127, 153
 – Antal 130
 – László 45, 62, 127
 – Mihály 130
- Pán Péter, várn. (Lukavec) 175
- Pápai cs. 160, 167, 249
 – György 249
- Parádi Nándor, régész 35
- Parlagi cs.
 – György 189
 – Pál 130
- Passnitzer, Ulrich 136
- Pataki Albert 243
- Patócsi cs.
 – Bertalan 228
 – Ferenc 140
 – János 140
- Pazdicsi Benedek 127
- Pécsi Pál, szlavón bán 189
- Pekri cs. 43
 – Miklós fia László 146
 – Lajos ifj. 201
 – Lajos id. 161, 170, 176, 190, 201, 220, 237
- Peleni v. Pelyni Pál, várn. (Szécsény) 84, 214
- Pemflinger Márk 123
- Perényi cs., 84, 163, 179, 200
 – Gábor 204
 – Imre, pohárnokmester 42, 43, 227, 229
 – Imre, nádor 112, 163, 226, 227, 229
 – János 229
 – Miklós 192, 229
 – Péter, székely ispán 43, 62, 229
 – Péter, országbíró 76, 127, 160, 192
- Perneszi cs., osztopáni 190
- Peschinger Kristóf 45, 146
- Pethő cs., gersei 47, 49, 71, 72, 143, 154, 175, 180, 202, 228
 – János 43, 44, 180
 – László, tátikai 200
 – Miklós 130
 – Tamás 43, 159, 173
 – György 48, 49, 71, 163
- Pető Péter, alvárn. (Szódi) 228
- Petrovics Péter 129
- Petykei Mihály 161
- Piers cs.
 – György 231
 – Györgyné, Szentjakabi „Selk” János leánya 231
- Podhorcsányi Péter 168
- Podmaniczki cs. 126
 – Balázs 121
 – János 211
 – László 114
- Pogány cs., csebi
 – Imre 188
 – Zsigmond 126, 153
- Poki cs., mérgesi 179
 – Antal várn. (Rakonok) 200
- Polányi cs.
 – Oszvald 154
 – Tamás várn. (Muraszombat) 183
- Pongrác cs., dengelegi 84, 114, 175, 210
 – János 157, 215
- Pongrác cs., szentmiklósi
 – László 147
 – Miklós 208
 – Pongrác 121, 220, 230
- Porkoláb Bertalan, prinicei, várn. (Csurgó) 133
- Pósa v. Pósa fi. cs., szeri 43, 151, 154, 175, 218, 228
 – István 134, 154, 175, 218, 228
- Pósa, Szák nb. 23
 – fia, Botos 23, 31
- Pribék István várn. (Ötvös) 190
- Proxtyh Márton alvárn. (Nempti) 186
- Pusztai László, művészettörténész 135
- Putnoki cs. 42
- Racsai Juga 217
- Racz László várn., (Szentjakab) 219
- Radivoj bosnyák hg. 173
- Radkowi Péter várn. (Berzevice) 120
- Rajki cs., Hahót nb. 24, 237
- Rákóczi László, kapitány 229
- Rakovszki cs. 62, 208

- Ramocsai cs. 215
 – Boldizsár 215
 – Ferenc 215
- Ráskai Balázs, budai udvarbíró 130, 176, 201
- Rátót nemzetség 24
- Ravasz Miklós, szerdahelyi 221
- Rékási cs. 201
- Révay István 156
- Rohfi cs., décsei 171
- Rotho comes 33, 37, 38
- Rozgonyi cs. 48, 49, 110, 138, 155, 157, 171, 219
 – István id. 182
 – István, ifj. 132, 171
 – István özvegye, Szerecsen Katalin 110
 – János id. 171
 – János ifj. 182
 – Osvát 171, 189, 205
 – Rajnald 72, 111
 – Sebestyén 120, 132
- Rumi cs, 205
- Rupolújvári Tamás 120
- Ruttkay, Alexander, régész 60, 209
- Ruttkay, Matej, régész 59
- Sáfár cs., csévi 135, 137
- Sági Balázs 205
- Salánki Ágoston, pp. 236
- Salatiel Bertalan, várn. (Szödi) 228
- Sári Márton 165
- Sárkány cs., ákosházi 51, 135, 141, 151, 207, 236
 – Ambrus 47, 137, 141, 172, 199, 207, 235, 236
 – Benedek 207
 – Bertalanné, Bolyári Erzsébet 140
 – Ferenc 207
 – János 207
 – Miklós 207
- Sárogí János várn. (Rosonc) 204
- Sávoli Józsa 188
- Scehtínus, zsidó 23
- Schwampek, Silvester 242
- Sebestyén, várn. (Szlavinja) 226
- Selizi Tamás 136, 149
- Selkfi v. Selk cs., szobocsinai 219
- Sembergi Miklós, várn. (Sztropkó) 230
- Sennyey cs, kissennyeyi 62, 208
- Serkei cs., Rátót nb. 209
- Setétkuti László alvárn. (Buda) 135
- Sibrik cs., szarvaskendi 189
 – Gergely 75, 189
 – László 189
 – Máté 75
 – Zsigmond 189
- Simonfi cs. 209
 – Imre 60, 78, 83, 209
 – Miklós 60, 78, 209
- Sitkei cs. 210
 – Sebestyén 48, 210
- Skorzini, Skrzynoi Donin, kapitány 174, 206, 221
- Sóki István 206
- Somlyai cs.
 – Anna, Fajszi Jánosné 143
 – Péter 143
- Somogyi cs., endrédi
 – Ferenc 139–140
 – Imre 139–140
- Somosi cs. 44, 127
- Soós cs., sóvári 127, 146
- Söjtöri cs., Hahót nb. 24
- Stefekfi cs. 217
- Stibor várn. (Szkacsány) 225
- Stibor, idősb, erdélyi vajda 130, 167, 170, 206, 221, 225
- Stibor, ifjabb 60, 83
- Stubenberg cs.
 – Boldizsár 245
 – Boldizsárné, Katalin 245
- Sulyok cs., lekcei 125
 – István 210
- Szabari cs., Hahót nb. 24
- Szakolyi (Szokoli) cs. 155, 247
 – János várn. (Szilha) 155, 224
 – László 118
 – Péter 110, 118
- Szalai János 119
- Szalkai László, pp. 123
- Szalonnai cs. 211
- Szalontay Barnabás, múzeológus 56, 117
- Szancsali cs. 211
- Szankfi Péter várn. (Szávaszentdemeter) 213
- Szápári cs. 212
- Szapolyai cs. 160, 190, 213, 231, 235, 236
 – Imre 156, 186, 189
 – János, erdélyi vajda 156, 231
 – Katalin, Szvinnai Albertné 235
 – László 235
 – Mihály 235
- Szatmári Ferenc 182
- Szécsényi cs. 189, 202, 213–214, 232
 – Frank 168, 214
 – László ifj. 169, 189, 192, 213–214, 232
 – László id. 54, 192
 – Tamás 41
- Szécsi cs., felsőlindvai 136, 150, 156, 172, 183, 192, 224
 – János 180
 – Miklós 44, 47, 146, 224

- Tamás 150, 183, 224
- Szécsi cs., rimaszécsi 202
  - Dénes, esztergomi érsek 119
- Szegedi Pál várn. (Szenyér) 221
- Székely cs., kevendí 154
- Székely János 148
- Székely Miklós, beszercei kapitány 122, 187, 207
- Székely Tamás, vránai perjel 231
- Szekér György, építész, művészettörténész 56, 117
- Szelestei Miklós várn. (Rohonc) 203
- Szencsei cs. 132, 150, 187, 200, 217, 225, 227
  - György 217
  - László 231
- Szendi Mihály 206
- Szendi Péter, várn. (Szomolány) 228
- Szengyeli cs.
  - Dorottya, Szulócki Györgyné 239
  - Ferenc 239
  - Ferencné, Torockói Katalin 239
- Szentandrásí cs. 217
- Szente, Szente-Mágocs nb. 32
- Szentgyörgyi v. Szentgróti cs. 145, 169, 226
  - János 169
- Szentgyörgyi cs. 128
- Szentgyörgyi és Bazini cs. 187
- Szentgyörgyvölgyi Benedek várn. (Szécsisziget) 224
- Szentiváni István fiai 42, 118
- Szentjakabi v. Szobocsinai cs.
  - „Selk” János 231
  - Selk János leánya, Erzsébet, előbb Marcali Miklós, majd Piers György felesége 231
- Szentmártoni Franciás Benedek várn. (Megyerice) 179
- Szentmártoni Mihály, várn. (Vicsodol) 243
- Szentmihályi cs.
  - György 132
  - László 132
- Szentpéteri László 158, 161
- Szerdahelyi cs., Nyitra vm. 43, 45, 221
  - Ferenc 222
  - János 222
  - Mihály 222
- Szerdahelyi cs., Somogy vm. 115
- Szerencsen cs., mesztegnyői
  - Ferenc 233
  - György 233
  - János 160
  - Lajos, alországbíró 208
- Szerémi György 59, 214
- Szilágyi cs., horogszegi 155, 207
  - Erzsébet, Hunyadi Jánosné 133, 170, 236
  - Mihály 153, 155, 213
- Színi cs. 211
- Szobi Mihály 130, 205, 234, 241
- Szokoli → Szakolyi cs.
- Szombathelyi Porkoláb András, várn. (Száva-szentdemeter) 213
- Sztári v. Esztári János 229
- Sztehlo Ottó, építész 59, 60, 248
- Szulócki cs.
  - György 239
  - Györgyné, Szengyeli Dorottya 239
- Szulyói v. Szulyovszki Illés 203
- Szunyogh Gáspár 126
- Szvinnai Albert 235
- Tahy Ferenc 206
- Tallóci cs. 110, 148, 153, 187, 239, 243
  - Frank 51, 151, 178
  - Matkó 170
- Tamás, bosnyák király 173
- Tamási cs. 186
  - Henrik 118, 120
- Tamási Judit, régész 56, 117
- Tápán cs., haraszti 151
- Tapolcai Lukács, várn. (Torony) 237
- Tárcai cs. 233
  - János 225
  - Katalin, Varkocs Tamásné 185
  - Miklós 110, 127, 154, 233
  - Tamás 233
- Tari cs. 233
  - Lőrinc 73, 86, 233
- Tárnócai Miklós 206
- Tárnok Demeter, zágorhidai 192
- Tárnok Jankó, várn. (Csölle) 132
- Tatár Pál várn. (Kosztajnica) 168
- Tejedi cs.
  - Imre, várn. (Győr, Szombathely) 236
  - Mihály 236
- Telegdi cs. 176, 187
  - Ferenc 186
- Telekes András, várn. (Sztropkó) 230
- Temesközi Bálint, várn. (Buda) 159
- Tepesics Vlaj 173
- Tétényi Miklós 235
- Tetétleni cs.
  - Kelemen 235
  - Mihály 235
- Tettauer Vilmos 121
- Tharnowczy Mátyás, várn. (Monoszló) 183
- Tholt cs. 62, 208
- Thurzó cs. 231
  - György 230–231
  - Teofil 231
- Thúz cs., laki 171, 200

- Alfonz 200
- János 200, 220–221
- Osvát 200
- Péter 171
- Péter fia János 121, 171, 175
- Tivadari Imre, várn. (Szilha) 224
- Toldi cs., nagyfalusi 58, 76, 184, 185
- Tomasovci cs. 189
- Tomori cs.
  - Lőrinc várn. (Fogarás) 144
  - Miklós várn. (Fogarás) 144
  - Pál várn. (Fogarás) 144
- Tompek János, oroszvári 188
- Tordas János prov. (Apáti) 110
- Torockói cs.
  - Katalin, Szengyeli Ferencné 239
  - Péter 239
- Totaries Fábían várn. (Kosztajnica) 168
- Tóth cs., szomszédvári
  - Dorottya, Cernin Henningné 230
  - László 158, 166, 168
- Tömpösi László 186
- Török cs. enyingi v. keményfalvi 147, 154, 210
  - Ambrus 140, 223
  - Bálint 48, 124, 131, 140, 161, 190, 210, 237
  - Imre 112, 115, 133, 140, 145, 172, 210, 235
  - Péter 147
- Török cs., pathi
  - László 124
- Török György prov. (Apáti) 110
- Török Józsa 170
- Töttös cs., bátmonostori v. becsei 43
  - László 52, 116, 121, 248
  - Töttös, becsei 122
- Treutel cs., nevnai 187, 221
  - Katalin, Lévai Cseh Péterné 234, 236
  - Miklós id. 44, 189, 221
  - Miklós ifj. 189, 234, 236
- Turco, Giulio 58, 62, 63, 75, 118, 124
- Túróci cs.
  - Benedek 174
  - Miklós, udvarnokmester 231
- Ugrin, esztergomi érsek, Csák nb. 39
- Ugron János, várn. (Tokaj) 236
- Újlaki cs. 43, 113, 150, 167, 190, 213, 217, 218, 225, 243
  - Imre 83
  - Katalin, Korbáviai Jánosné 199
  - Lőrinc 84, 87, 118, 120, 146, 191, 199, 212, 213, 217, 218, 226
  - Lőrinc özvegye, Bakóczai Magdolna 113, 199
  - Miklós 63, 65, 84, 115, 118, 120, 145, 159, 177, 190, 191, 192, 199, 218, 246
- Újudvari cs. 217, 238
- Újvári cs., Ákos nb. 229
- Unger Lőrinc, kap. (Nezsider) 187
- Upori cs. 110
  - István 44, 110
- Vándor László, régész 51, 54, 63, 143, 192, 207
- Váradai Máté 176
- Váradai Péter, kalocsai érsek 114, 176, 208, 212, 226, 249
- Varasdi Mihály deák 205
- Várdai cs. 47, 52, 82, 165
  - Aladár 116
  - Ferenc 82
  - László 220
  - Mihály 82
  - Miklós 116
- Varjú Miklós, várn. (Sztropkó) 229
- Varsányi cs.
  - Martonos 60
  - Simon 60
- Velikei Miklós 173
- Vér cs., görögmezei 243
- Verebélyi György 241
- Veronai Gábor, pp. 234
- Vezsenyi László 77
- Vidi Kis Mihály várn. (Botszentgyörgy) 124
- Viktorin, cseh hg. 200
- Vince Péter özvegye, szentgyörgyi 218
- Viola cs.
  - Ferenc 146
  - Sebastianus 146
- Vitéz János, esztergomi érsek 119, 234
- Vitovec János 146, 170, 200, 227, 232
- Vízaknai cs.
  - Magdolna 123
  - Miklós 123
- Vizlai cs.
  - János 170, 193
  - Jánosné, Katalin 193
- Vörös Gabriella, régész 59
- Wartenberg János, kapitány 202
- Weisspriach cs. 200
- Werböczy István 38, 46, 85, 130, 205, 241
- Werner fia László, budai rektor 37
- Wesoki v. Visoki Perottus, esztergomi provizor 221, 234
- Wosinsky Mór 50
- Woythysch Péter várn. (Lesznica) 172
- Zábláti cs. 165
  - György 238
- Zai v. Zay cs., csömöri 146, 158

Zákányi cs. 246
– László özvegye 246
Zalai János várn. (Cseri) 130
Zanari Gergely, várn. (Zsembéc) 248–249
Zeleméri Mihály várn. (Bán) 114
Zepthenczky Ferenc, várn. (Szomolány) 228
Zicsi v. Zichy cs. 246
– Rafael 140
Zmolyk János, várn. (Sztupnik) 230
Zólyomi cs., albisi 216

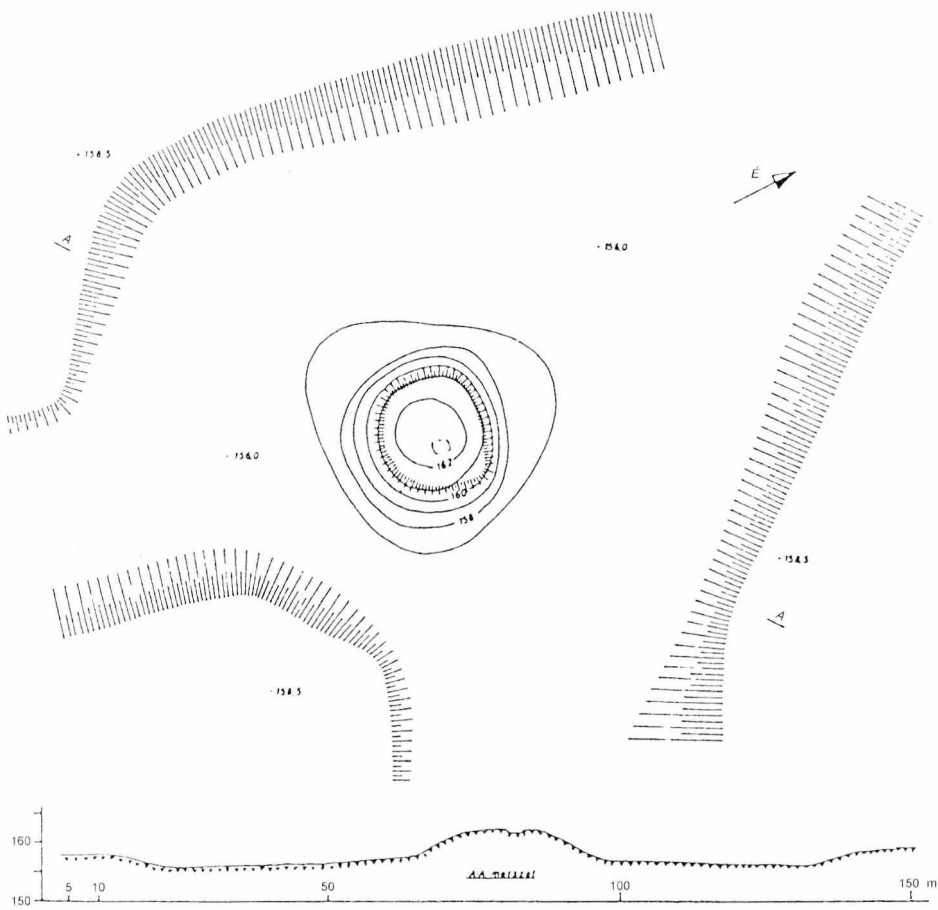
Zöld Antal várn. (Lukavec) 175
Zöld cs., osztópáni
– István várn. (Asszonypataka) 112
– Péter 145
– Péter fia István 145
Zrinyi cs. 136, 158, 172, 173, 199
Zsámboki cs., Smaragd nb. 112, 125
Zsámbokréti cs. 57, 76, 248

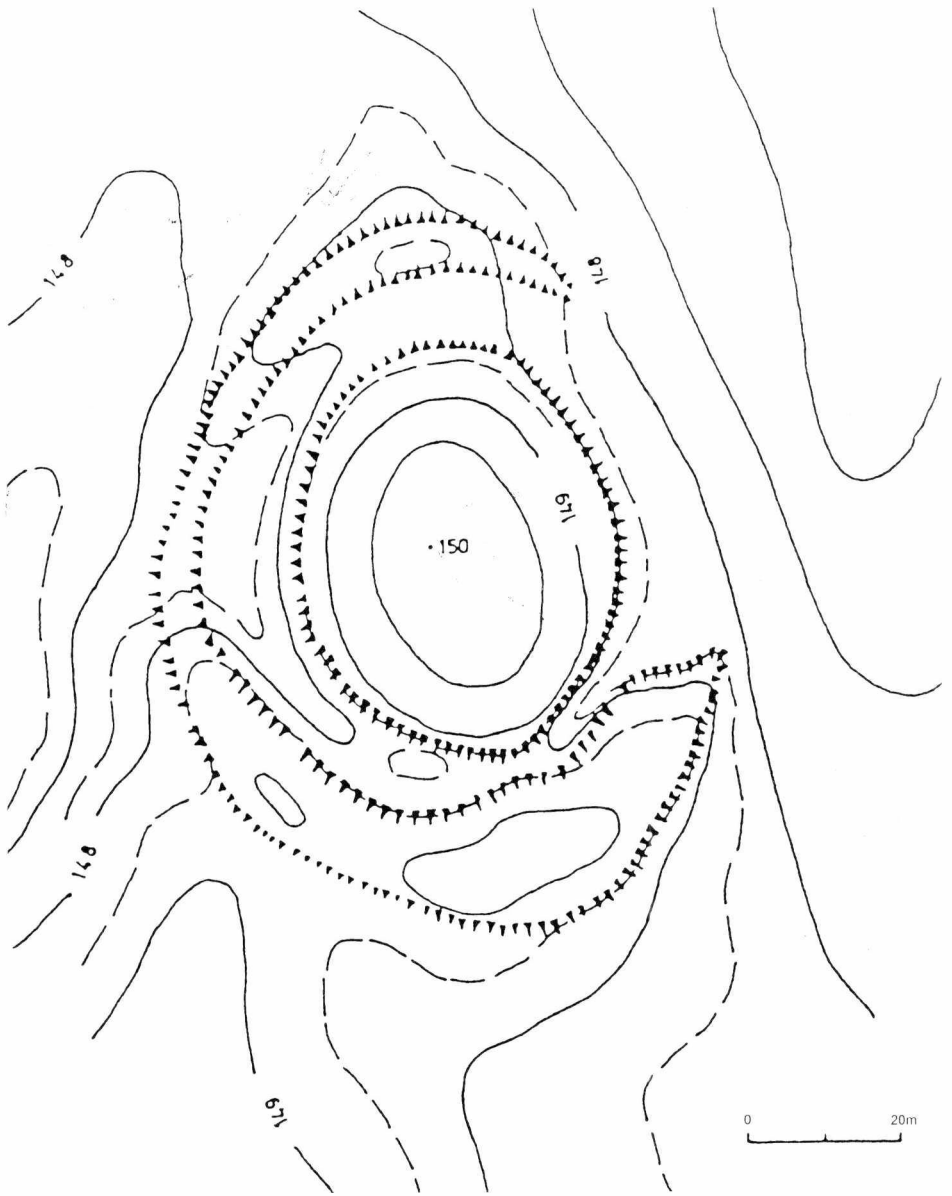

IX. KÉPEK

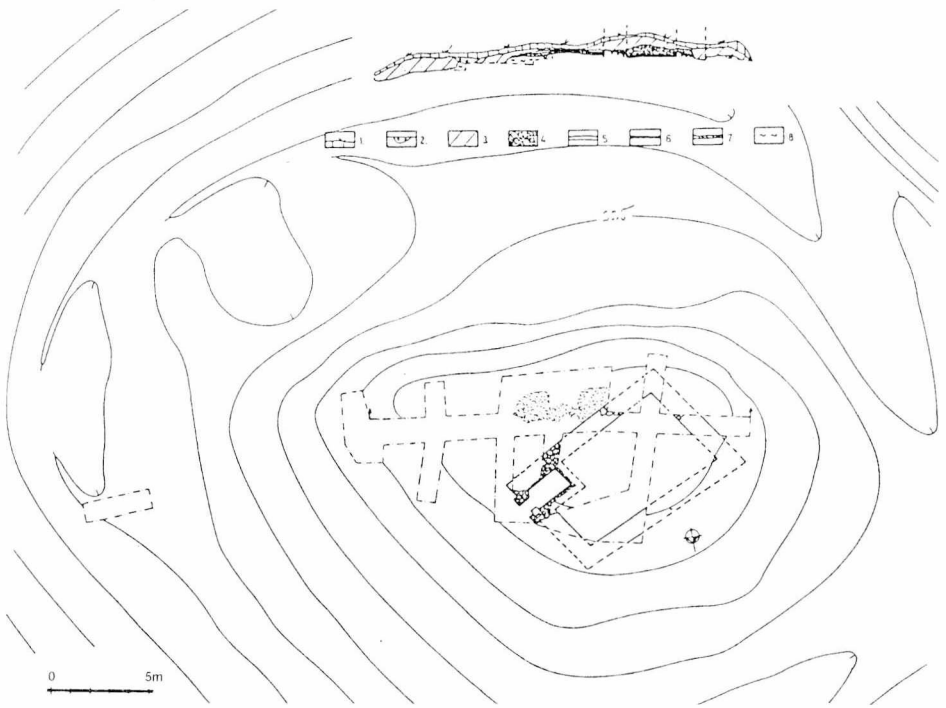

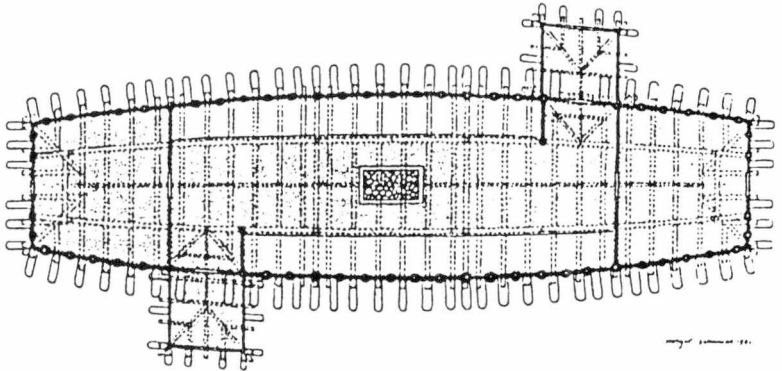
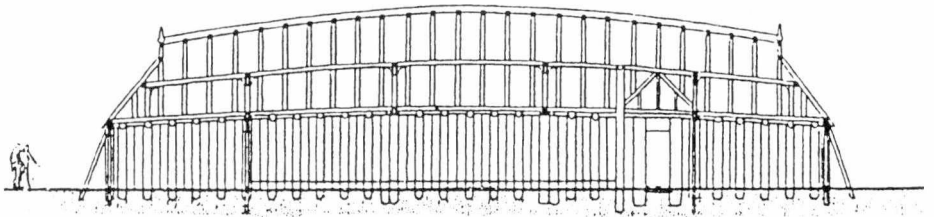
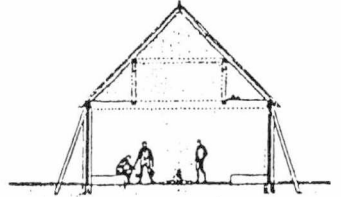
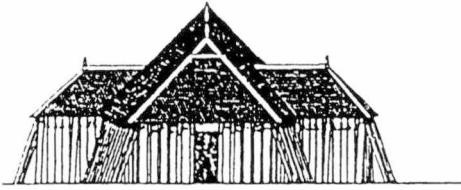
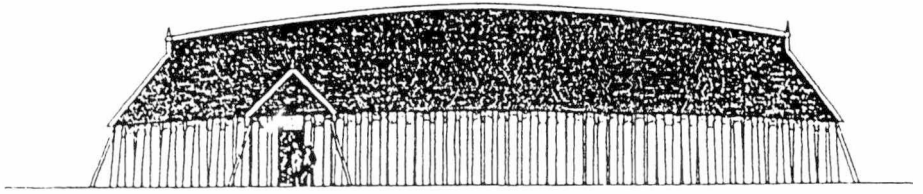
1. Ikervár-Pókadomb, helyszínrajz. (Sándorfi György: Három korai magyar motte. Mv, XXX. 1986, 3.)

2. Hahót-Alsófakospuszta, Hahót nb. Herbold 13. századi rezidenciájának helyszínrajza.
 (Vándor László: A várépítéset kezdetei Zala megyében. Castrum Bene 1, 66.)

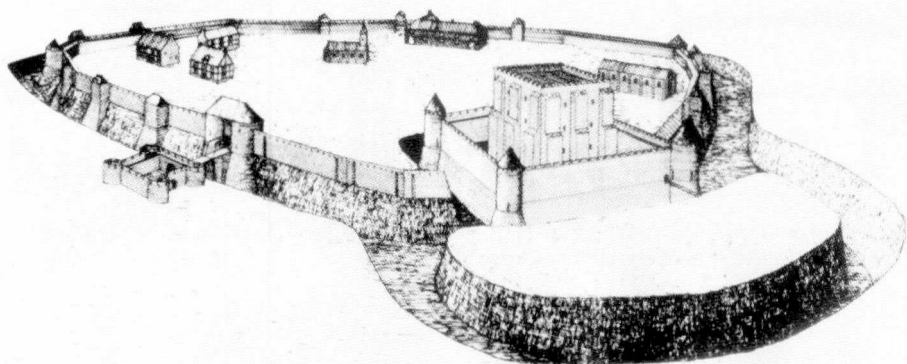
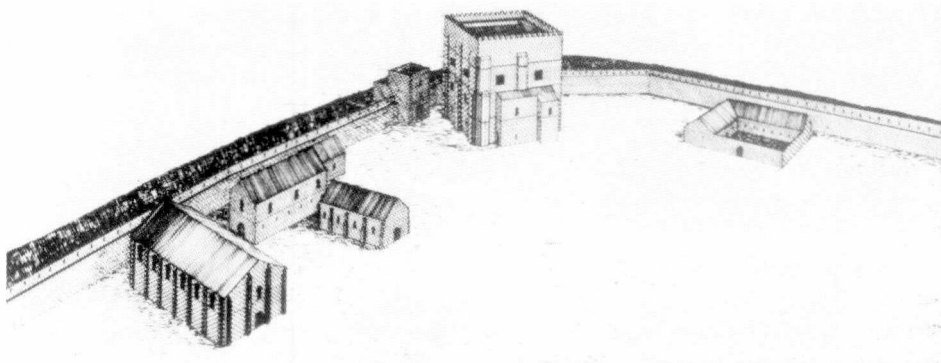
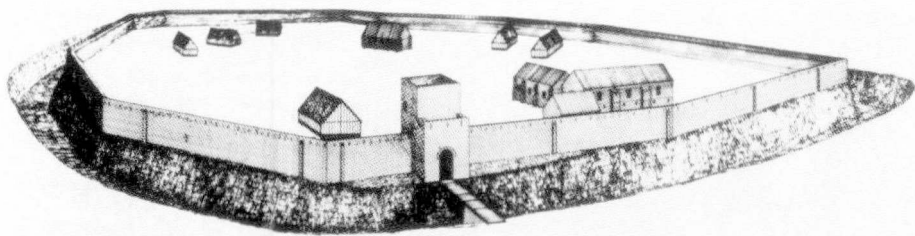

3. Mátraszőlös, Nógrád megye. Ásatási helyszínrajz. (István Feld: Ausgrabung und Bauuntersuchung. Die archäologische Erforschung der Burgen des Mittelalters in Ungarn. Sonderdruck. Die Burgenforschung und ihre Probleme.)

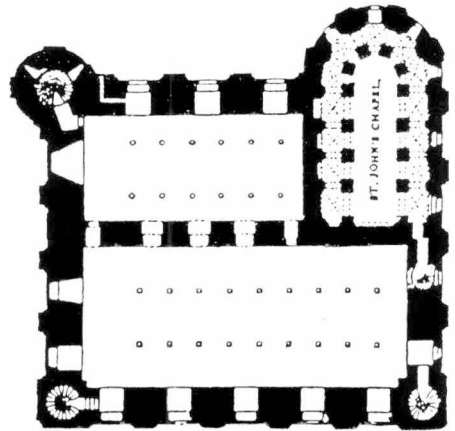
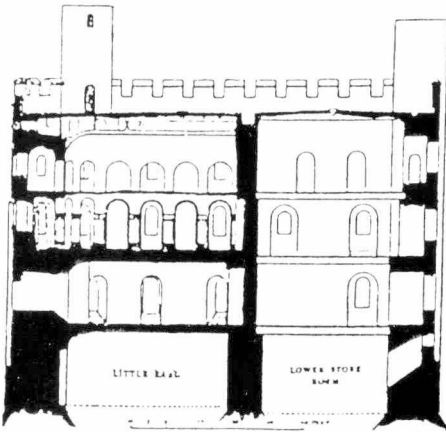
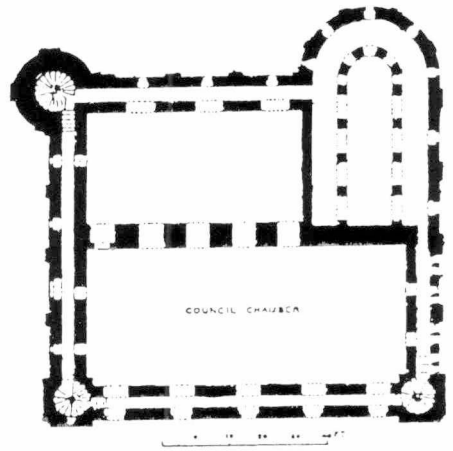

4. Korai germán „hall”: Frykat (Hollandia), 10. század. Rekonstrukció (Uwe Albrecht 1995, 11.)

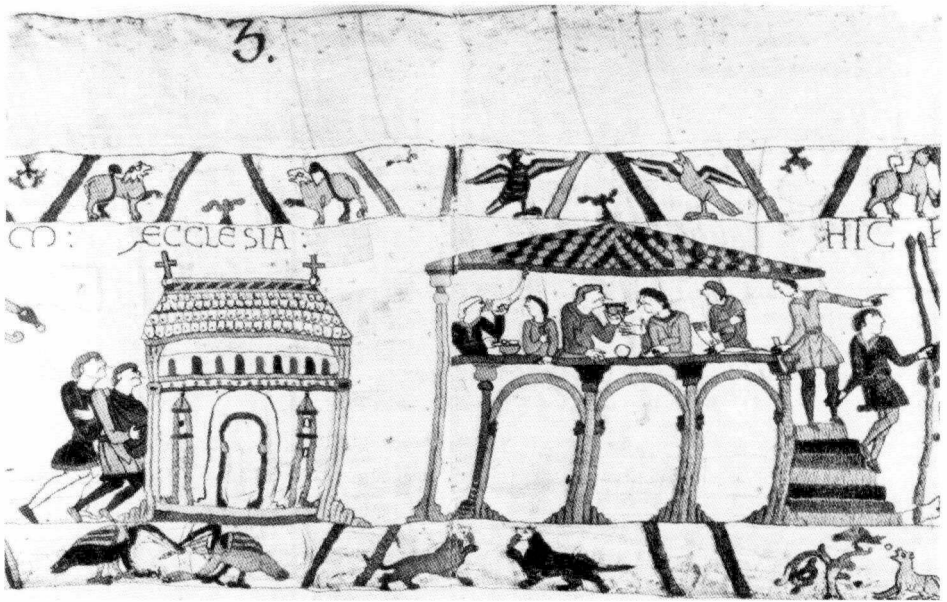

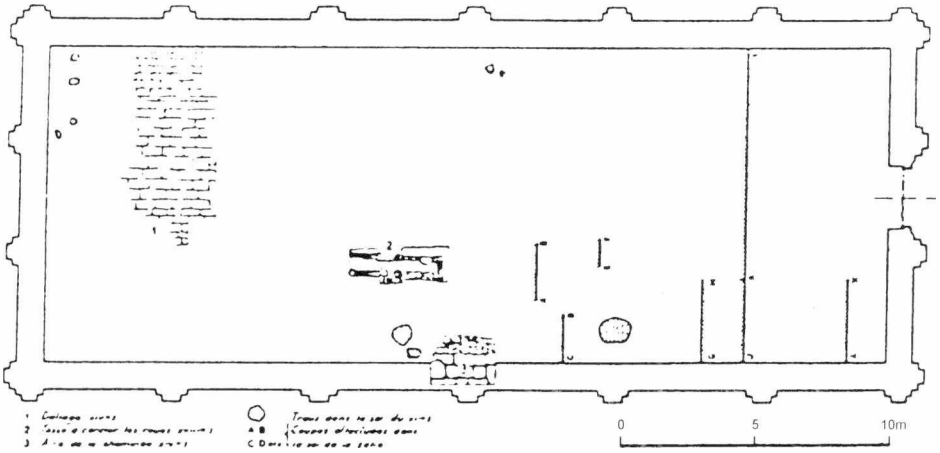
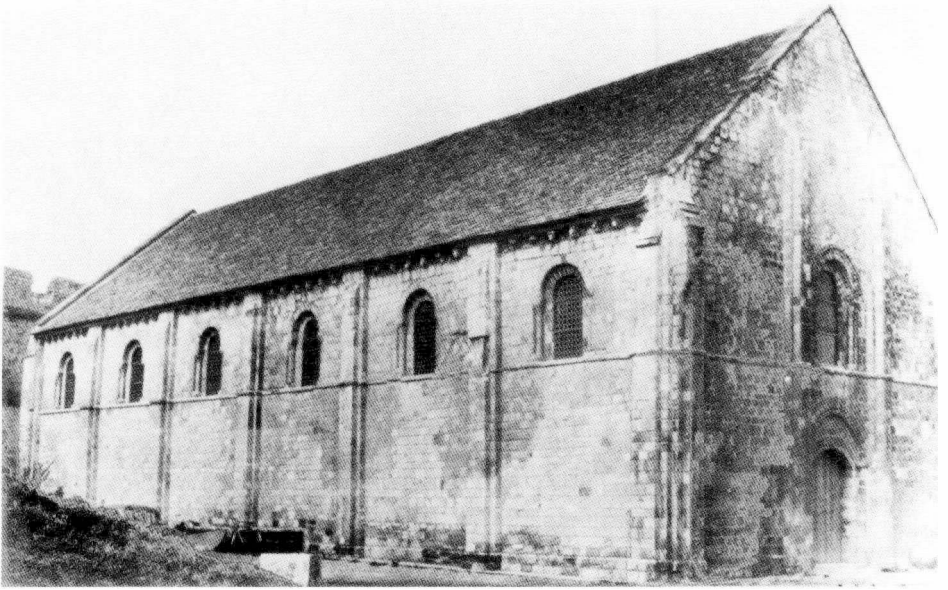
5. Caen, Franciaország. Fent a 11. század végén épült vár, a kaputoronytól jobbra a palatium. Középen a 12. században a kapu mellé emelt lakótorony, amely köré, (lent) a 13. század elején önálló várat építettek. (Michel de Bœüard: Le château de Caen. Caen, 1979, 30–33.)

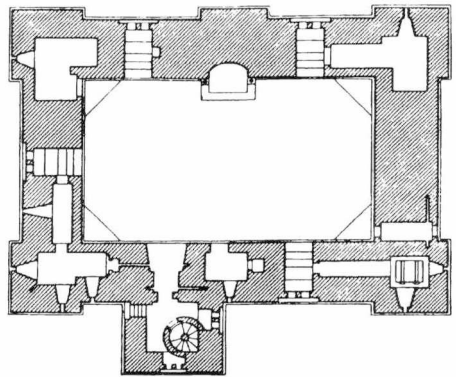
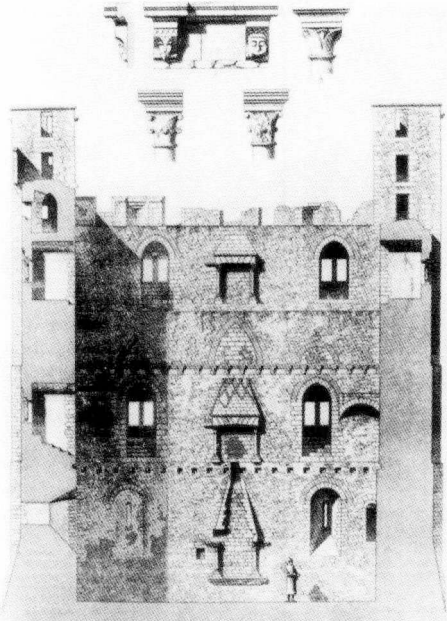
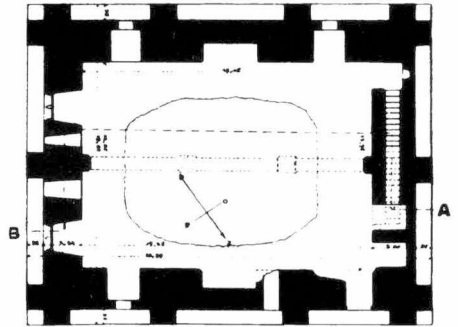
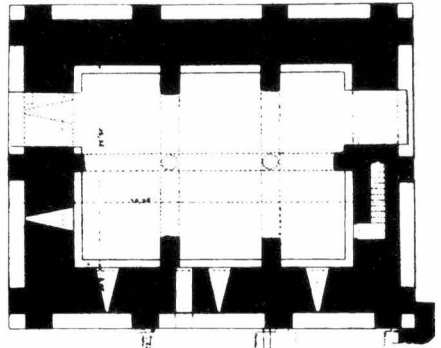
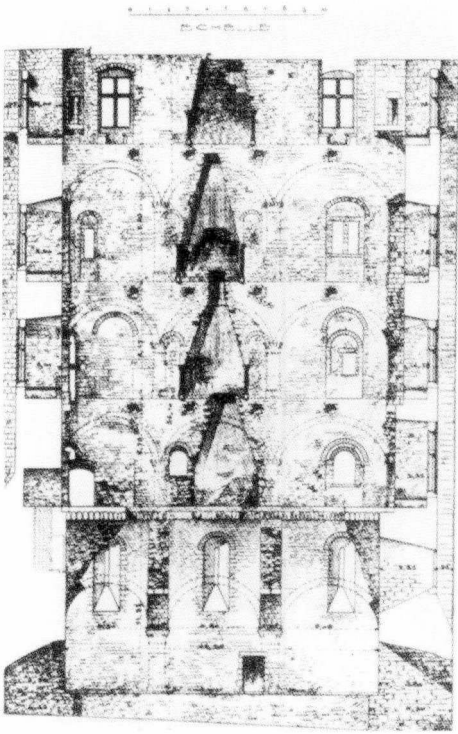
6. Angol lakótorony: London, White Tower, 1066 után. Fent látkép, lent földszinti és I. emeleti alaprajz, metszet. (E. Lundberg: Herremannens bostad. Stockholm, 1935, 164.)

7. Fából ácsolt, emeletes palatium a bayeux-i kárpiton. 1077 körül. (Simone Bertrand: La tapisserie de Bayeux et la manière de vivre au onzième siècle. Paris, 1966, 7.)

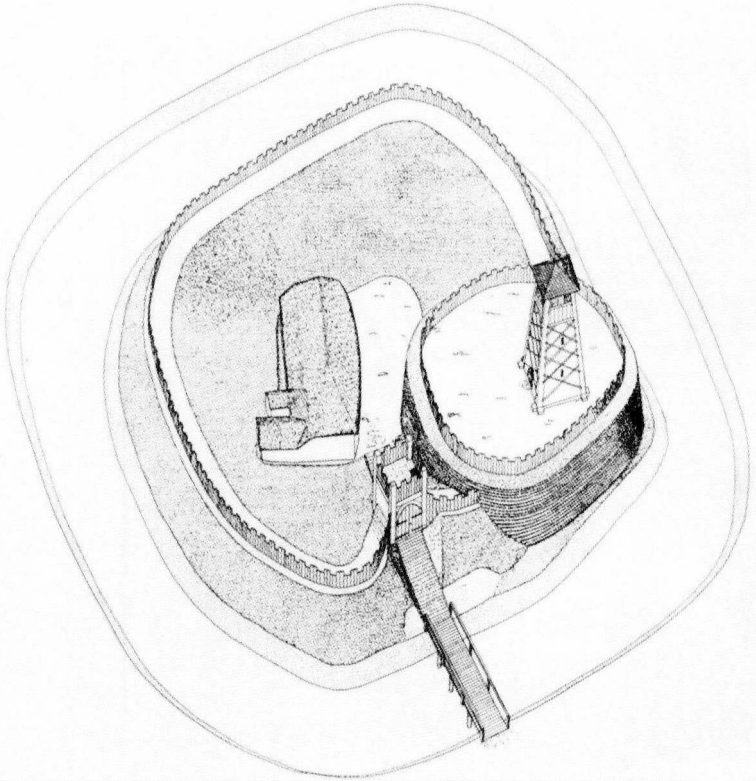
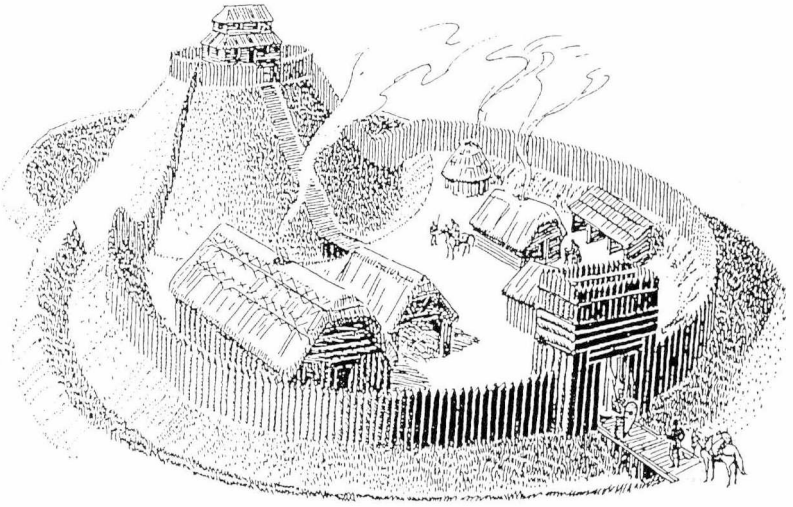
8. Caen, Franciaország. A normandiai heregegek palatiuma, 1180 körül. (Michel de Boviard: Le château de Caen. Caen, 1979, 90.)

9. Francia donjonok a 12. századból: Beaugency és Chambois. (Uwe Albrecht 1995, 45–47.)

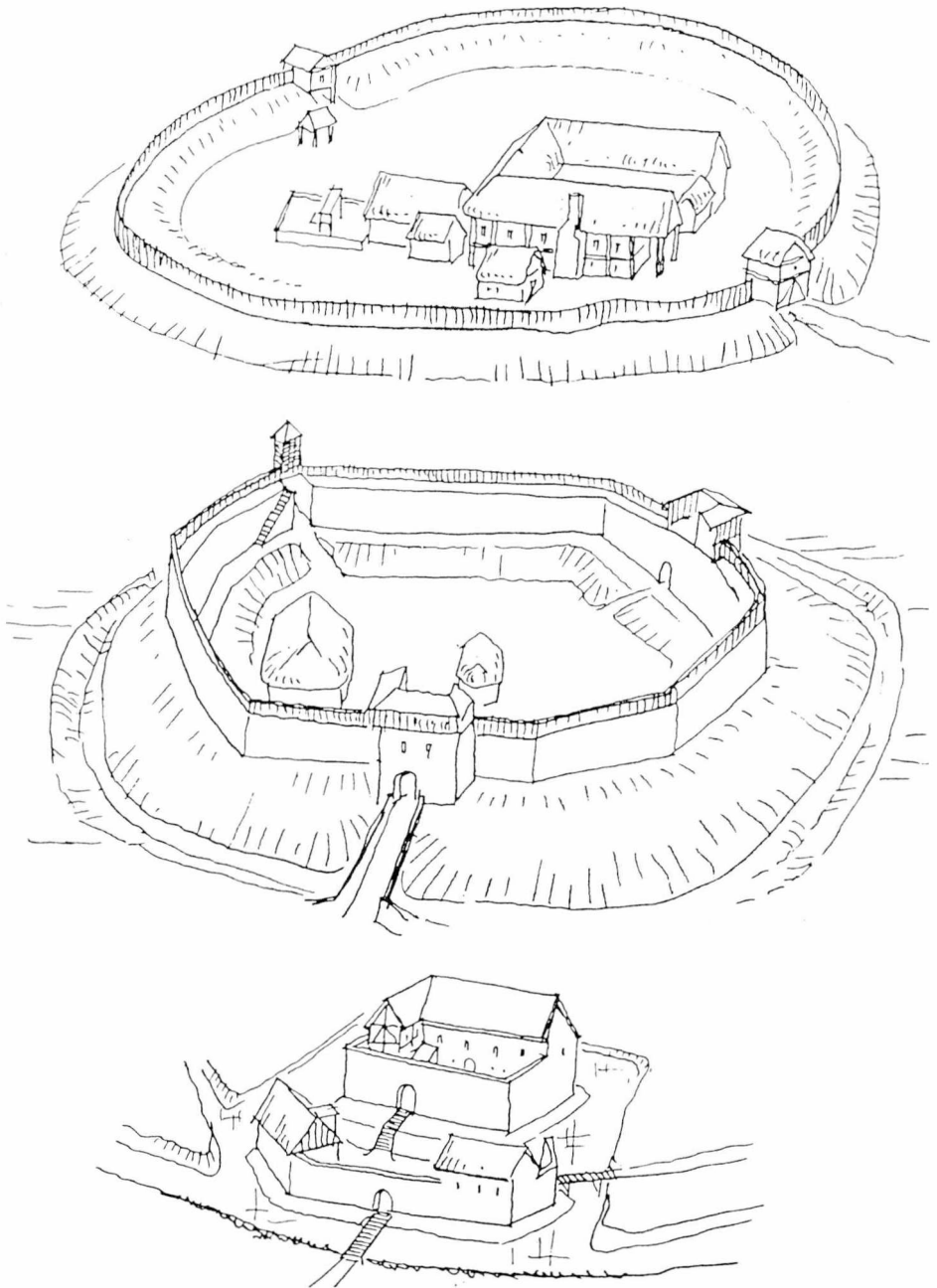

10. A castellum elnevezésű hastingsi motte építése 1066-ban, a bayeuxi kárpitról. (Simone Bertrand i.m. 98–99.)

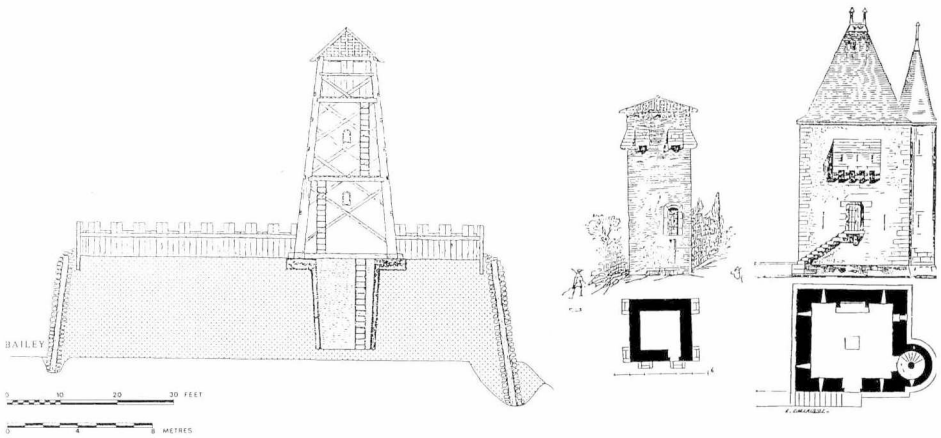

11. Fent: motte elővárral, 11. század. (W. Boardman Jr.: Castles. New York, 1957, 24.) Lent: motte fa toronnyal és elővárral, abban fából ácsolt „hall”-al. (Guy Beresford: Goltho. London, 1987, 105.)

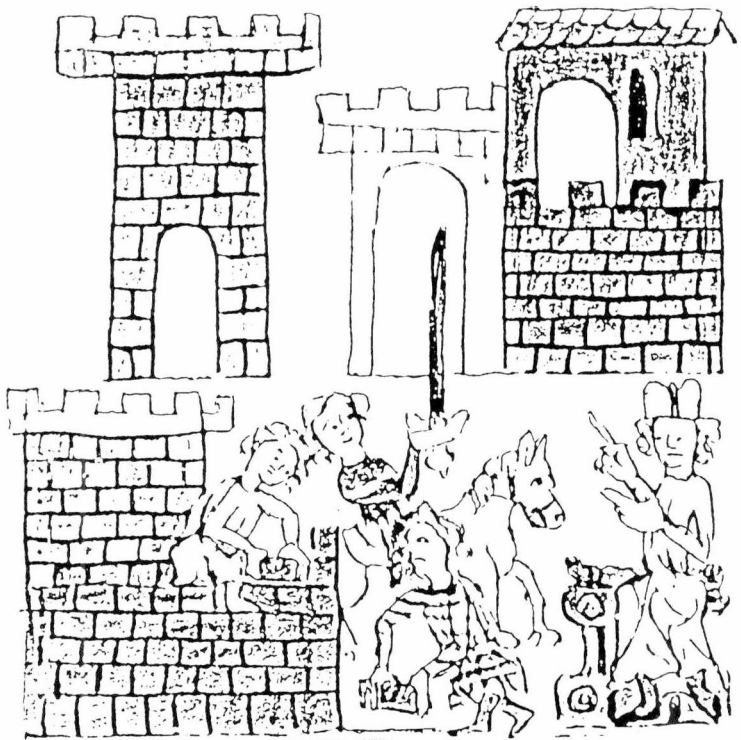

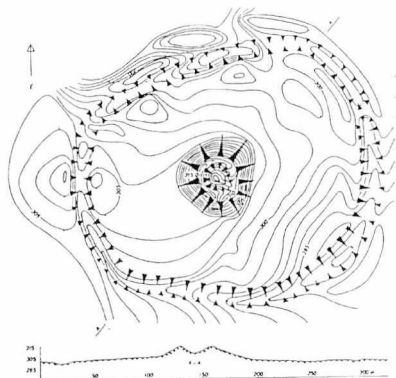
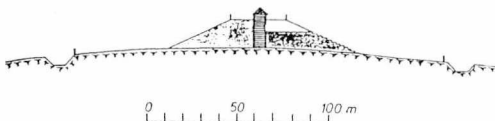
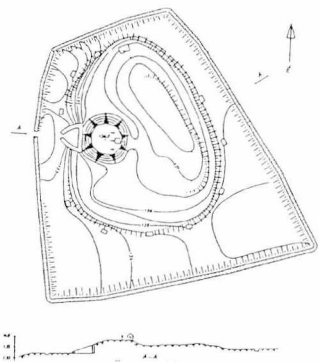
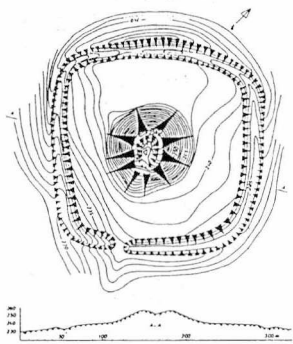
12. Fallal kerített normandiai nemesi lakóhelyek: fent Notre-Dame-de-Gravenchon, 12. század. Középen Plessis-Grimoult, 12. század vége. Lent Ruberey, 13. század eleje. (Michel de Bouïard szerk.: Les châteaux normands. Caen, 1987, Kiállítási katalógus. II., IIIa. és IIIb. képek nyomán, a szerző rajza)

13. Nyugat-európai nemesi tornyok: 12. századi fatorony az angliai Goltho mottéjából. Rekonstrukció. (Guy Beresford: Goltho. London, 1987. 102., 13. századi kőtorony a franciaországi Le Cannet-ből, 14. századi kőtorony Bordeaux mellől. (E. Viollet-le-Duc VI. 298–299.)

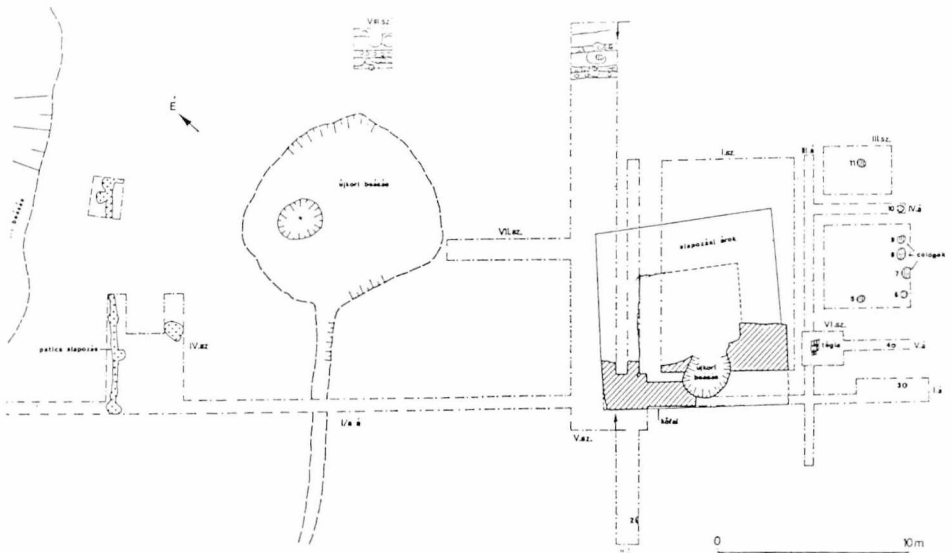
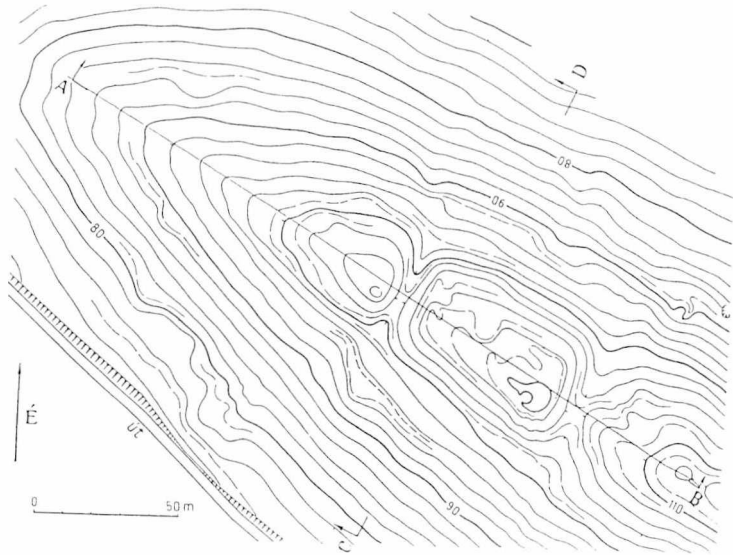

14. A Sachsenspiegel 1220 körüli ábrája a várépítést szabályozó szász hercegi törvényhez. (Der Sachsenspiegel in Bildern. Insel Taschenbuch 218. 1976. 61.)

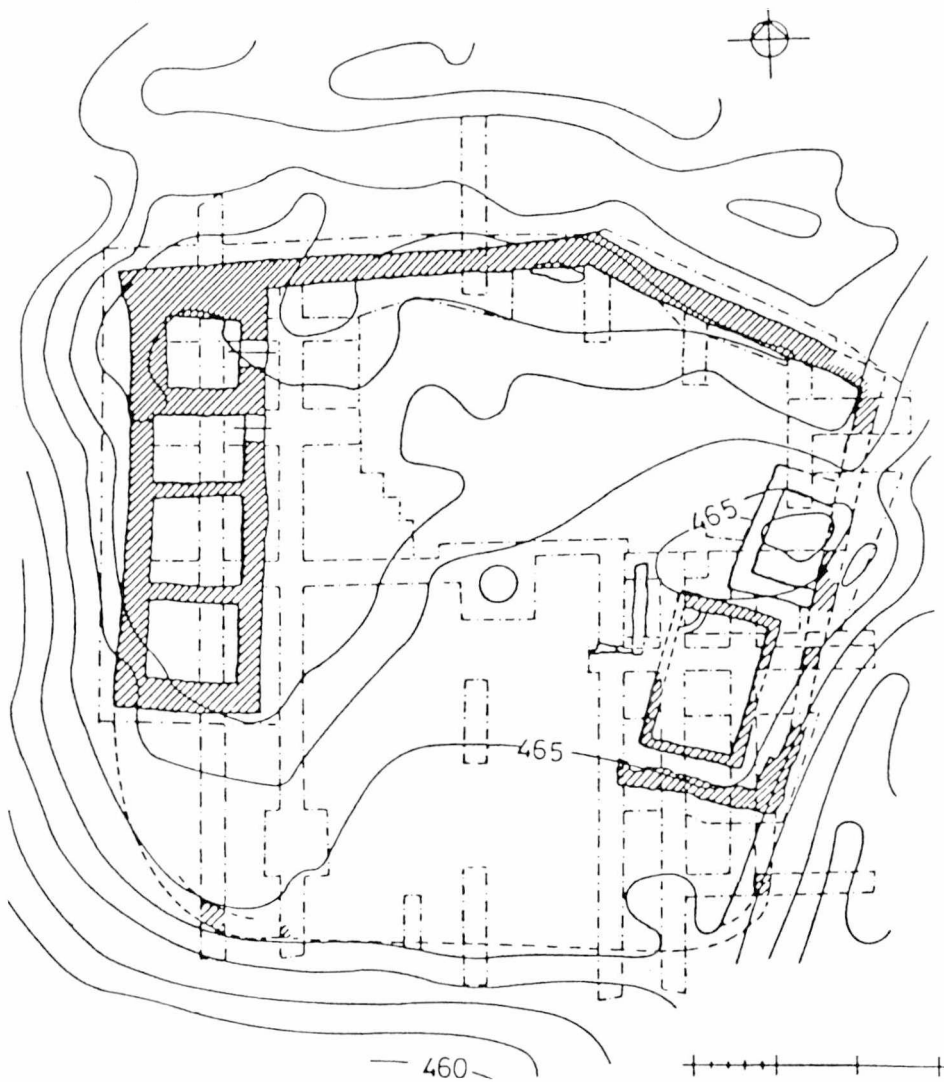
15. Magyarországi motte-jellegű, sánccal kerített kisméretű várak: balra fent Bükkábrány-Temető, lent Kisgyőr-Halomvár, jobbra fent Miskolc-Leányvár helyszínrajza, lent ugyanannak a rekonstrukciója. (Nováki Gyula–Sándorfi György: A történeti Borsod megye várai. Budapest –Miskolc, 1992, 26., 34., 39. és 40. ábra)

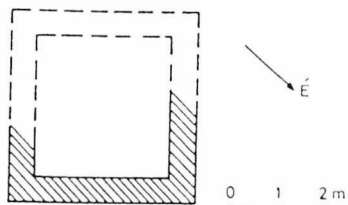
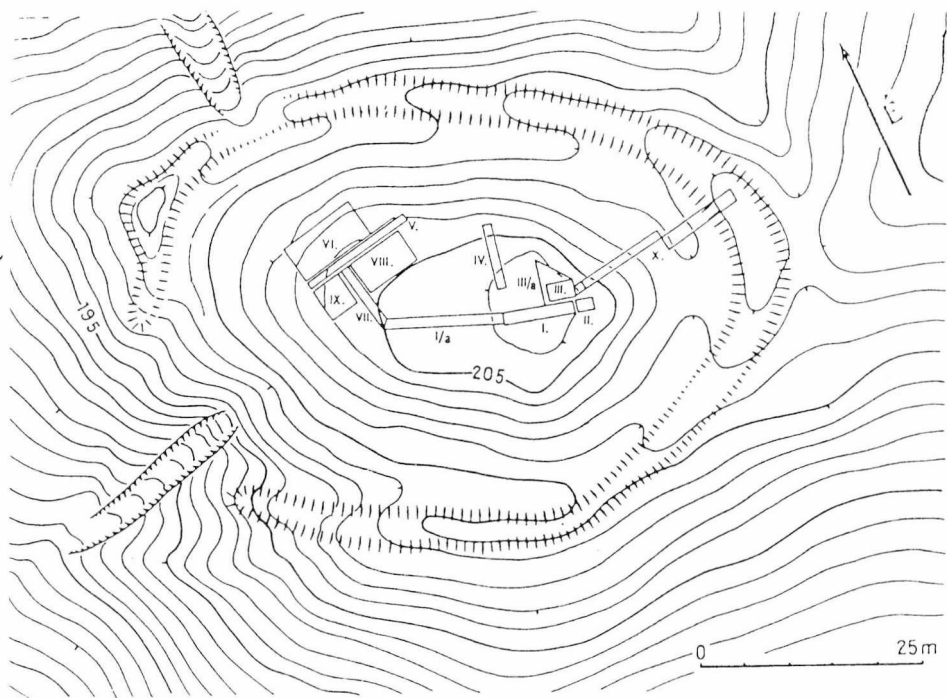
17. Mende-Leányvár, rétegvonalas helyszínrajz és ásatási alaprajz. (Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Mende-Leányváron. Arch. Ért. 108. 1981, 4. és 10. kép)

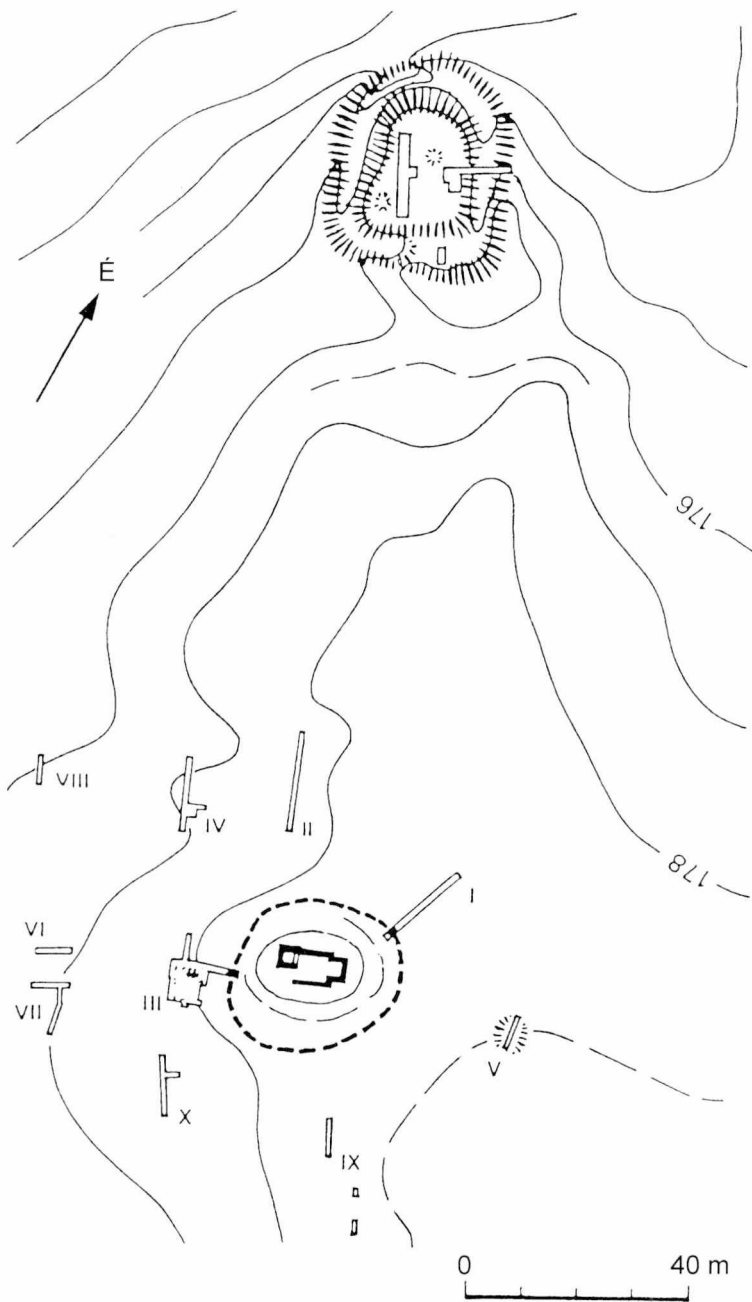

19. Gyöngyös-Mátrafüred, Bene várának ásátási helyszínrajza. (István Feld i.m., 47, Szabó J. József: Régészeti ásátások a gyöngyös-mátrafüredí Benevárban, 1982–1989-ben. Castrum Bene I., 163–172. nyomán)

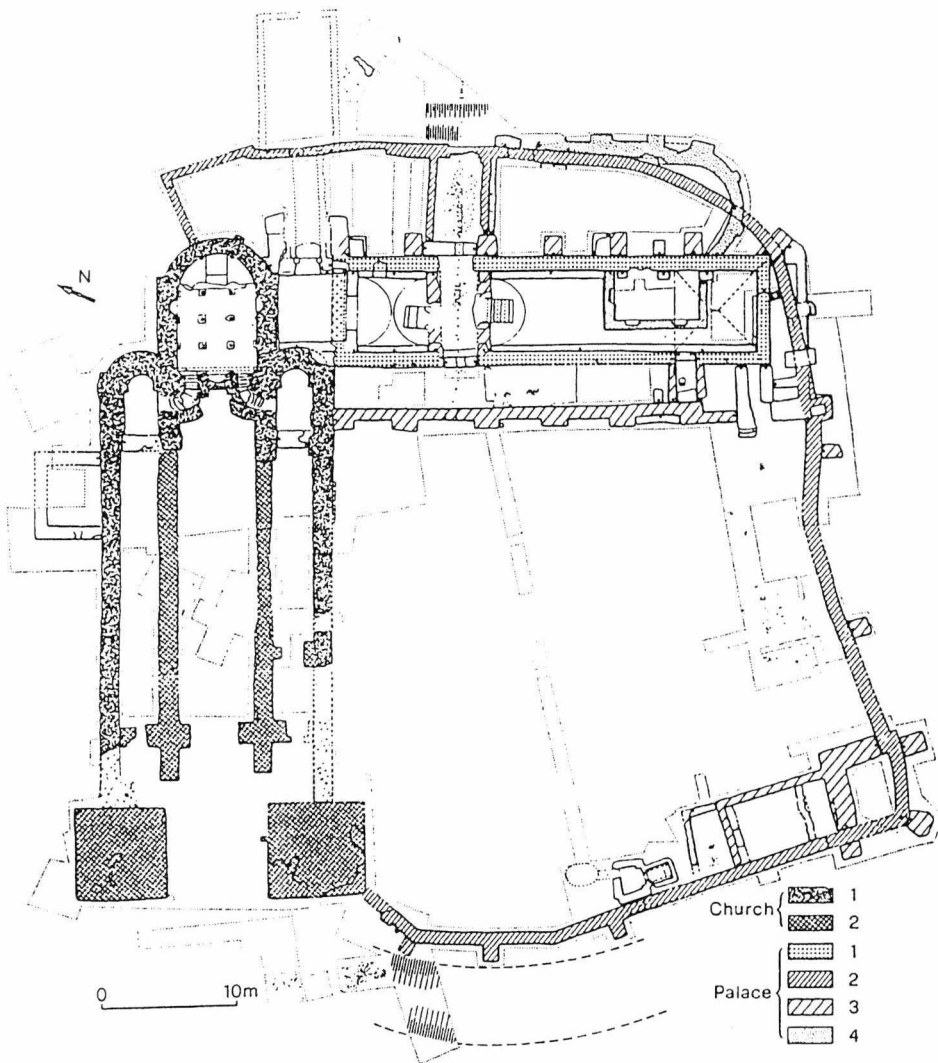

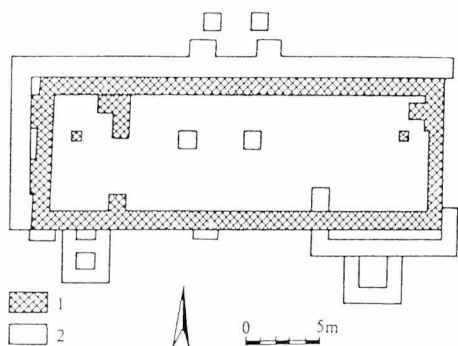
20. Váchartyán-Várhegy, ásatási helyszínrajz és a középső domb délkeleti részén feltárt épület elvi rekonstrukciós alaprajza. (Miklós Zsuzsa: Árpád-kori földvár Váchartyán-Várhegyen. Arch. Ért. 105. 1978, 2. és 5. kép)

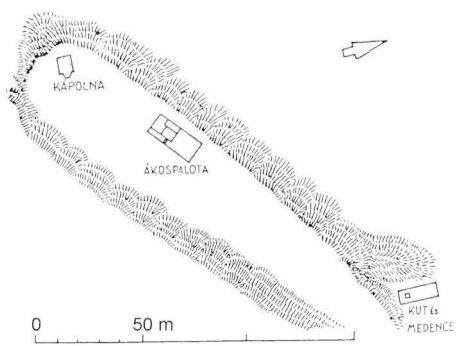
21. Gyepükaján-Nagykeszi, ásatási helyszínrajz. Lent a templomrom fent a sánccal körülvelt földesúri lakóhely. (Holl Imre-Parádi Nándor: Nagykeszi középkori falu kutatása. VMMK, 16. 1983, 182.)

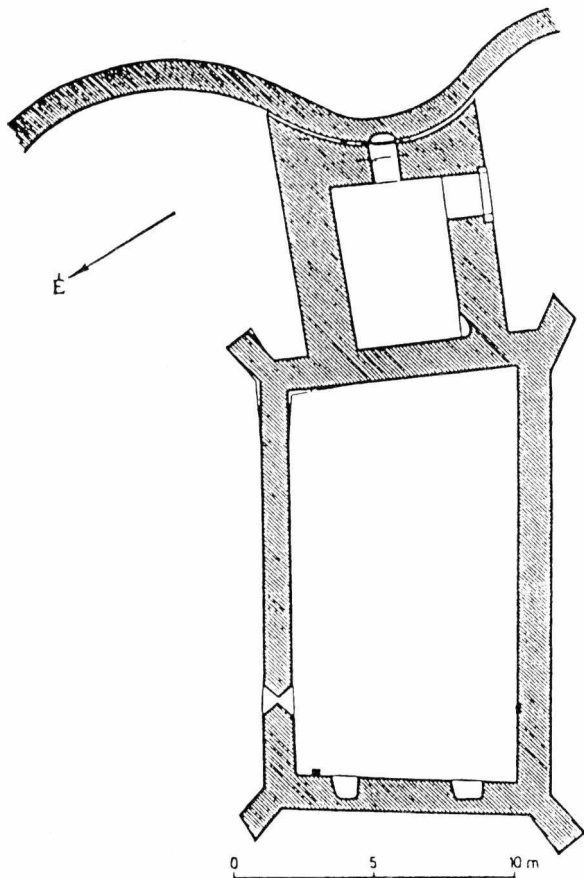
22. Dömös, a 11. századi prépostsági templom és az ahhoz csatlakozó hercegi palatium feltárt falai. (Gerevich László: The Royal Court (Curia), The Provost Residence and the Village at Dömös. Acta Arch. 35. 1983, 385–409. 2. ábra)

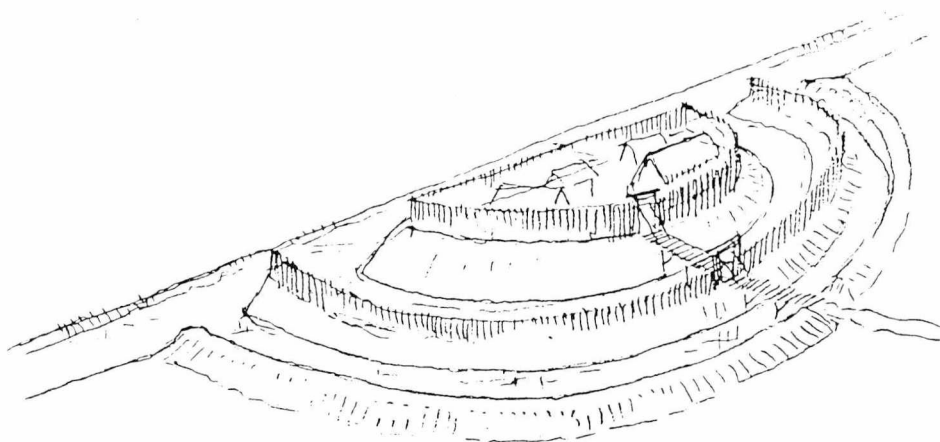
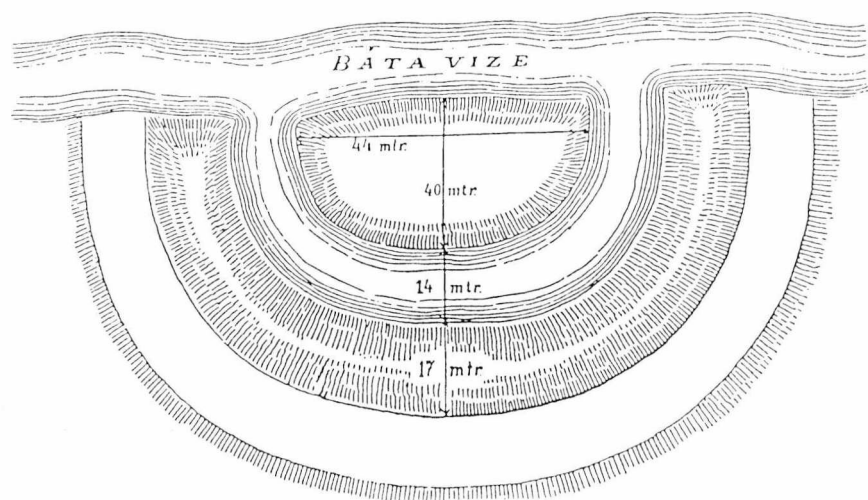
23. Belényesszentmiklós, a 11. századi hercegi palota ásatásból ismert falai, 12. századi átépítésből származó falakkal. (Erdély rövid története. Szerk. Köpeczy Béla. Budapest, 1989, 170.)

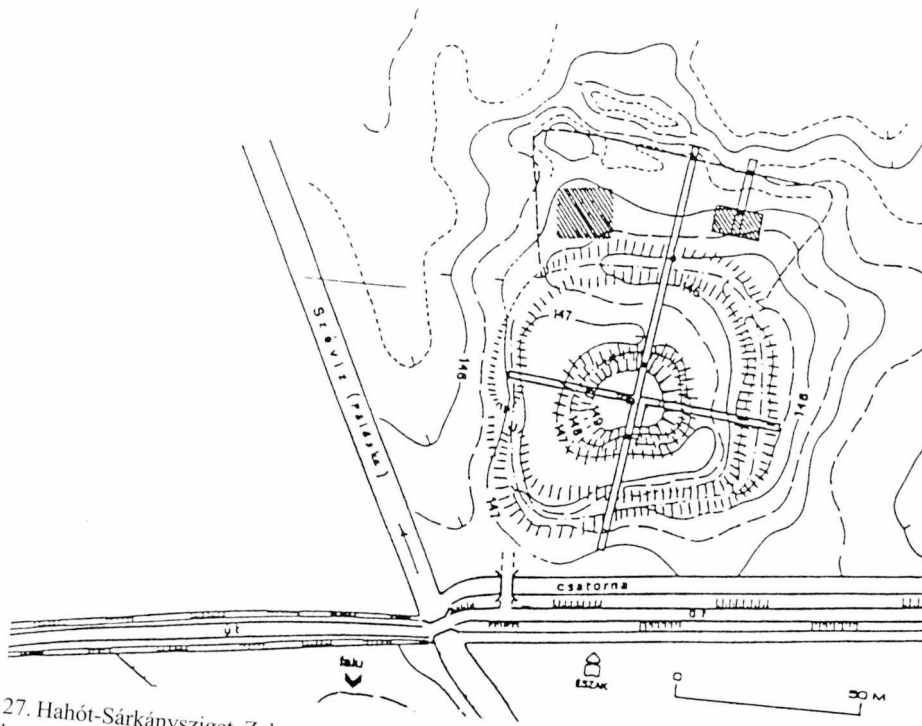
24. Esztergom-Ákospalotája, helyszínrajz. (Dercsényi D.-Zolnay L.: Esztergom. Budapest, 1956, 26.)

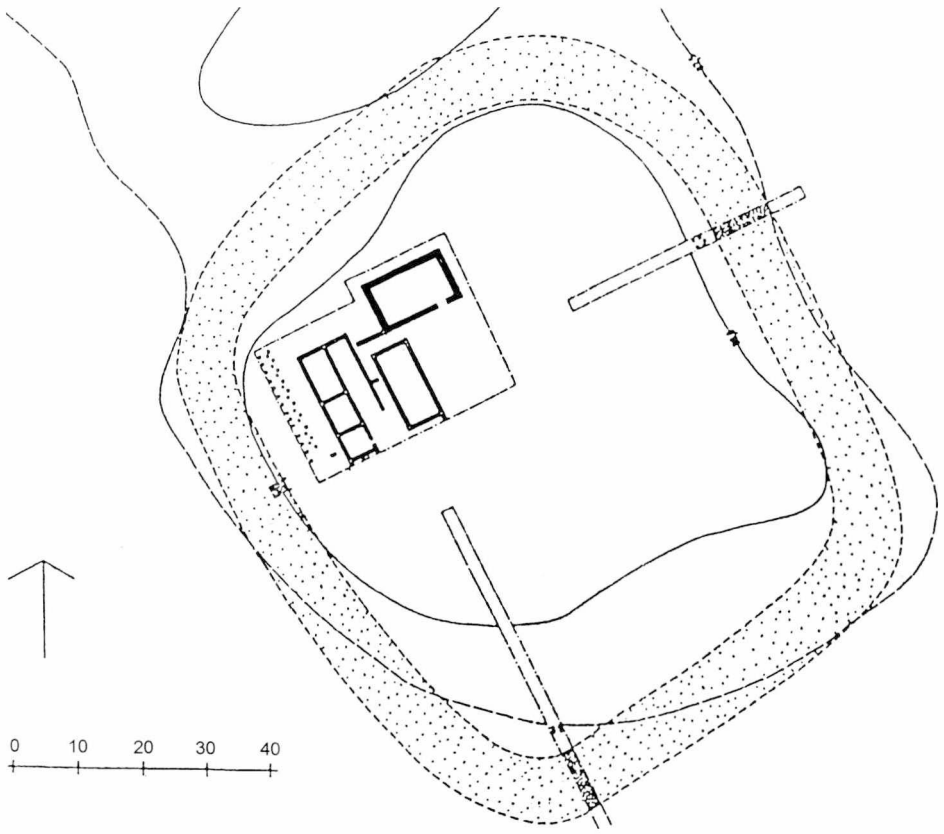
25. Budapest-Albertfalva, Werner fia László várának tornya és palotája. (Budapest története. I. Szerk. Gerevich László. Budapest, 1973, 397.)

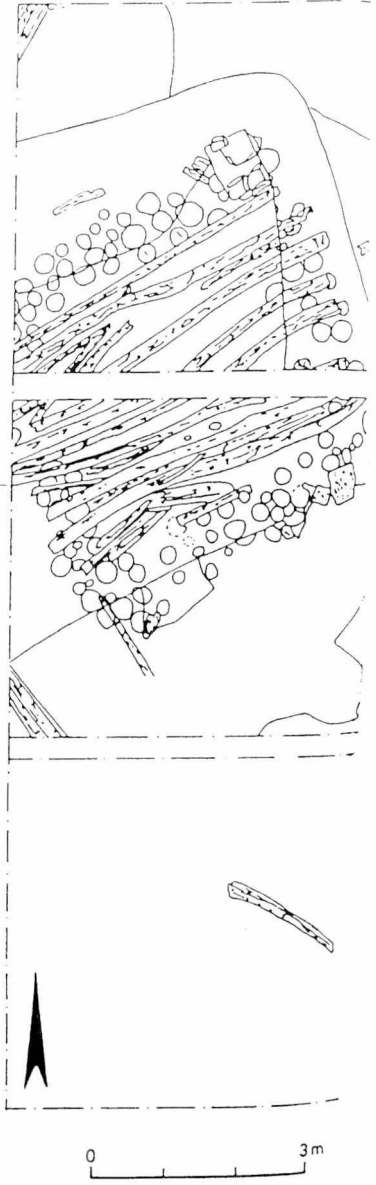
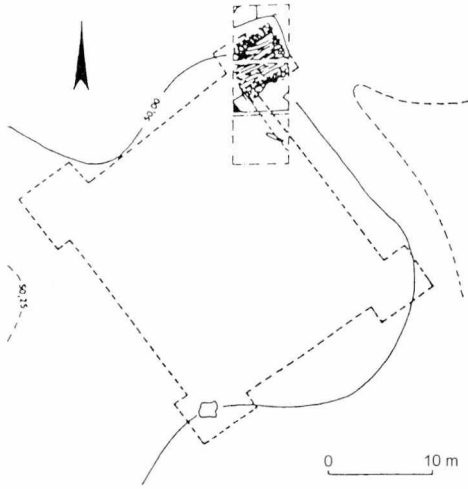
26. Győrke, Tolna megye. A castellum alaprajza: Wosinszky Mór: Tolna vármegye története. I. Szekszárd, 1896, 265–266. Lent elvi rekonstrukciós vázlat, a szerző rajza

27. Hahót-Sárkánysziget, Zala megye. Ásatási helyszínrajz. (Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. Castrum Bene 2., 215.)

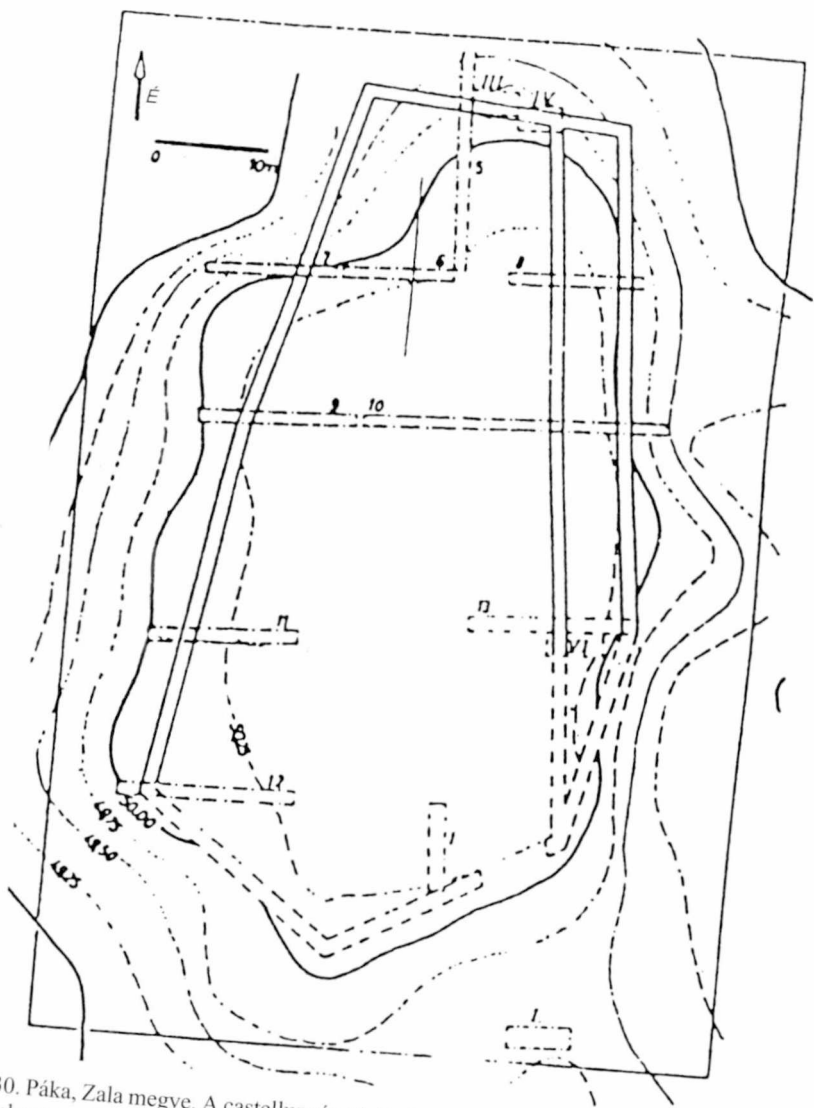

28. Bátmonostora, Bodrog megye. Ásatási helyszínrajz. (Szekér György rajza. Biczó Piroska: Régészeti kutatások a középkori Bátmonostor területén. Mv, XXV. 1981, 104–108. nyomán)

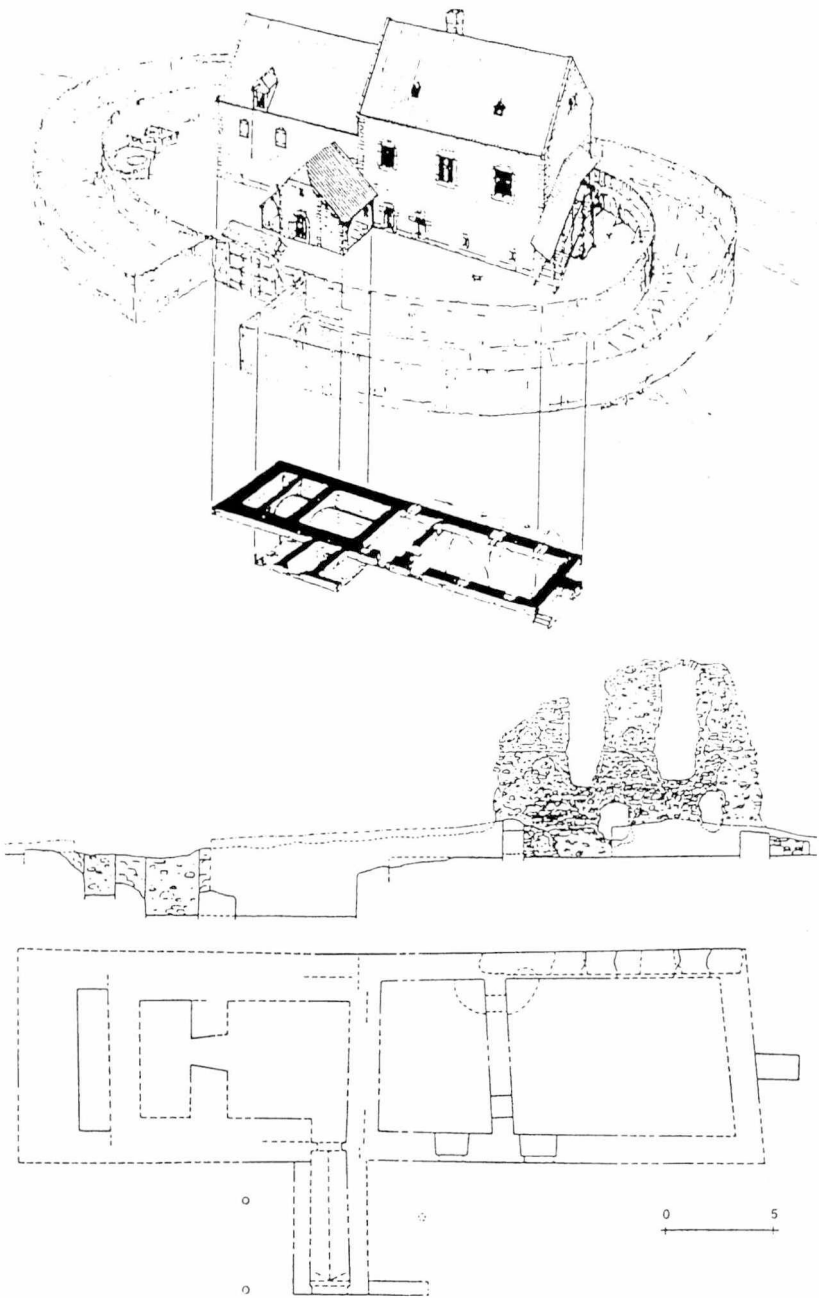

29. Fánicsika, Zala megye. A castellum kiserkesztett alaprajzi formája és az északi torony gerendvázas alapozása. (Vándor László: Zalai castellumok i.m., 214.)

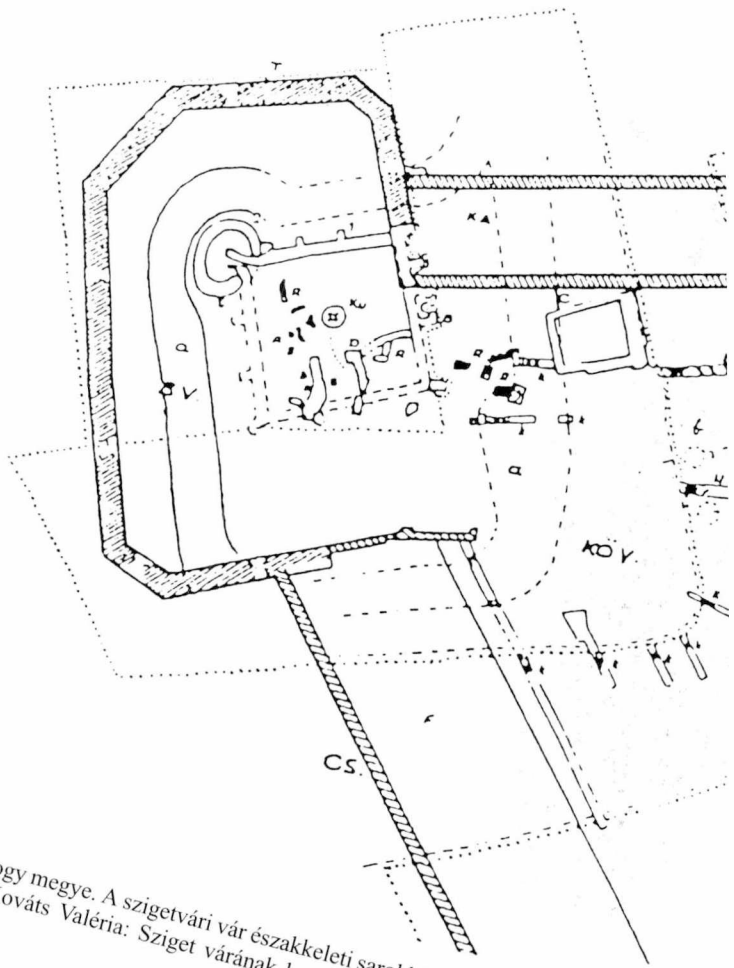

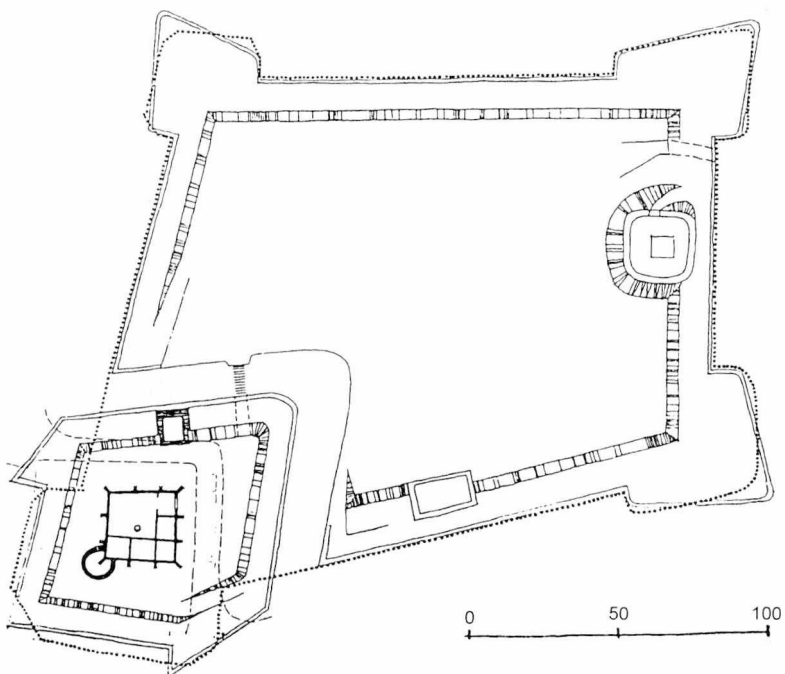
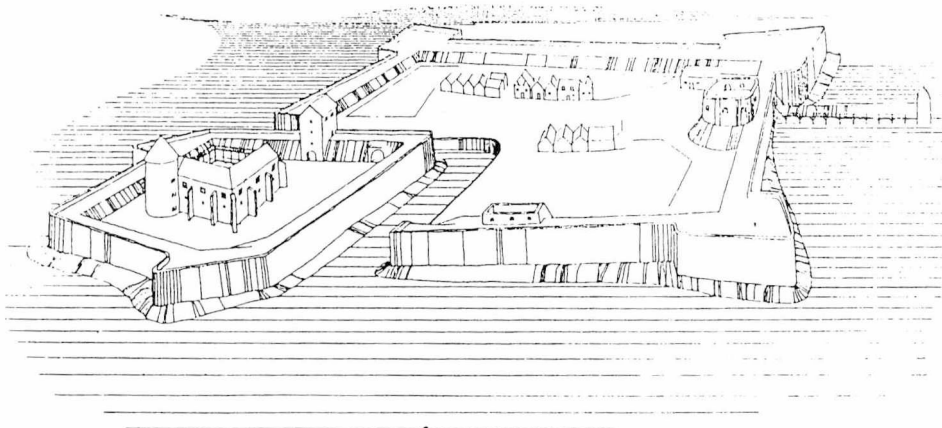
30. Páka, Zala megye. A castellum ásatási helyszínrajza alaprajzi rekonstrukcióval. (Vándor László: Zalai castellumok i.m., 215.)

31. Tar, Nógrád megye. Fent a castellum elméleti rekonstrukciója, lent alaprajza és álló falának nézete. (Juan A. Cabello: A tari késő középkori udvarház. *Castrum Bene* 2., 240. és uő: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. Budapest, 1993, 176–177. ábra)

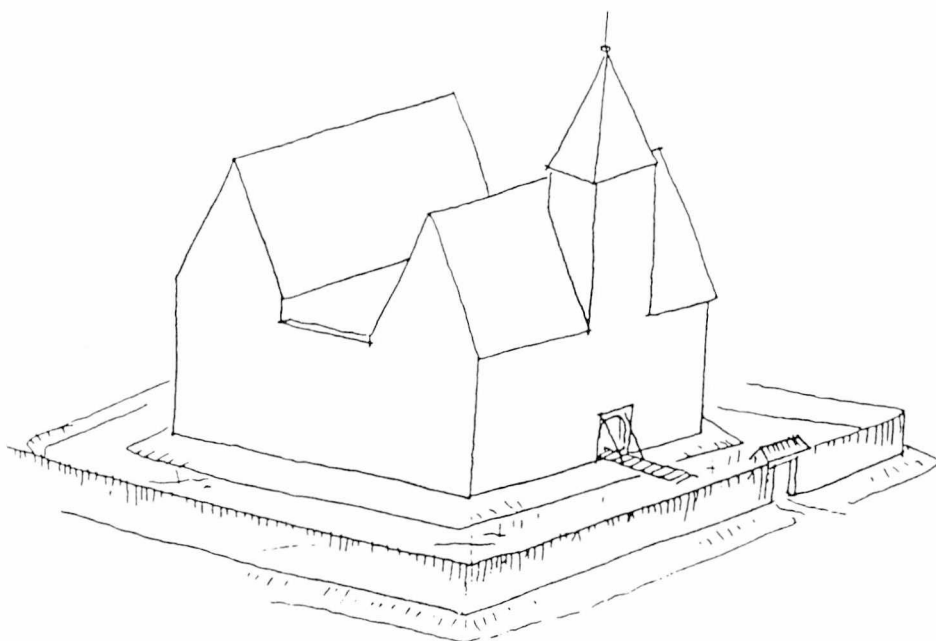
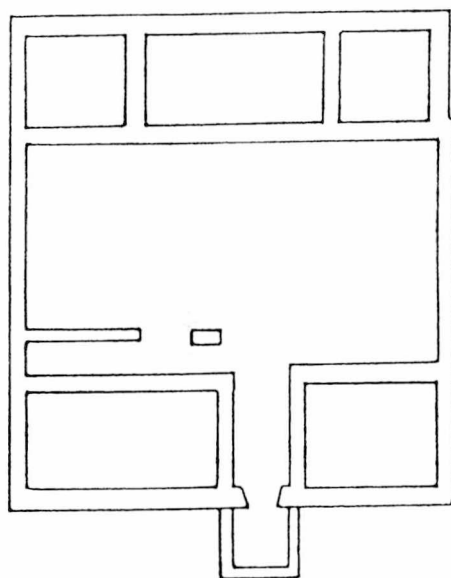

32. Sziget, Somogy megye. A szigetvári vár északkeleti sarokbástyája és környékének ásatási helyszínrajza. (Kováts Valéria: Sziget várának kutatástörténete. JPME, 1966. Pécs, 1967.)

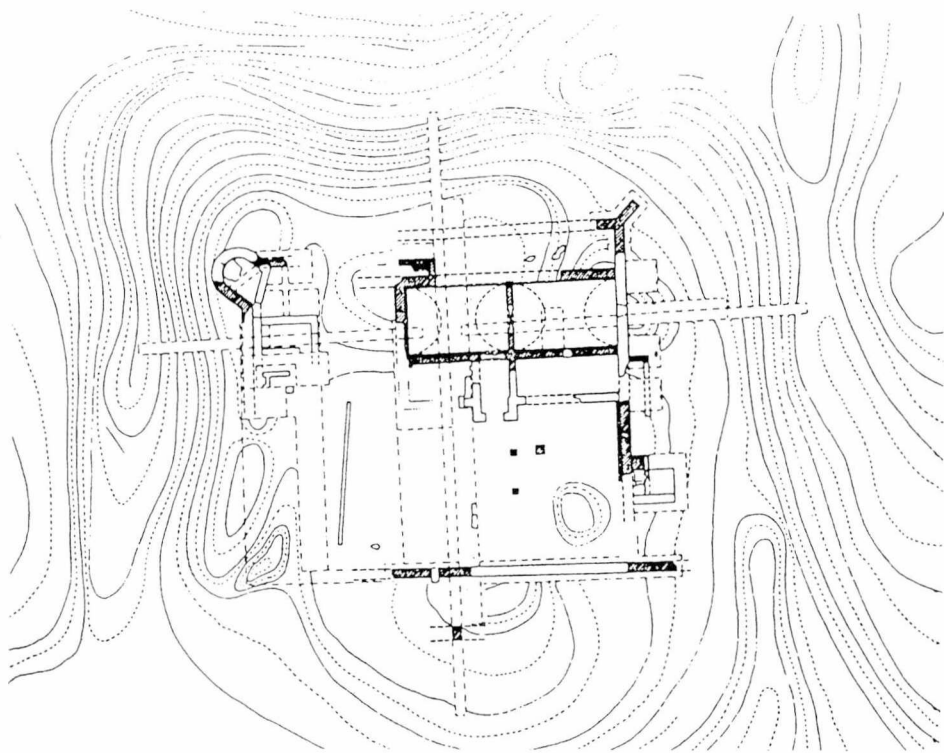

33. Sziget, Somogy megye. Erdei Ferenc rekonstrukciós rajzai Gerő László: Magyar várak. Budapest, 1968, 227., 229 ábráin

34. Hédervár, Győr megye. A mai kastély falai alatt feltárt középkori castellum alaprajza. Az ásató László Csaba rekonstrukciója. (Castrum Bene 2., 93.)

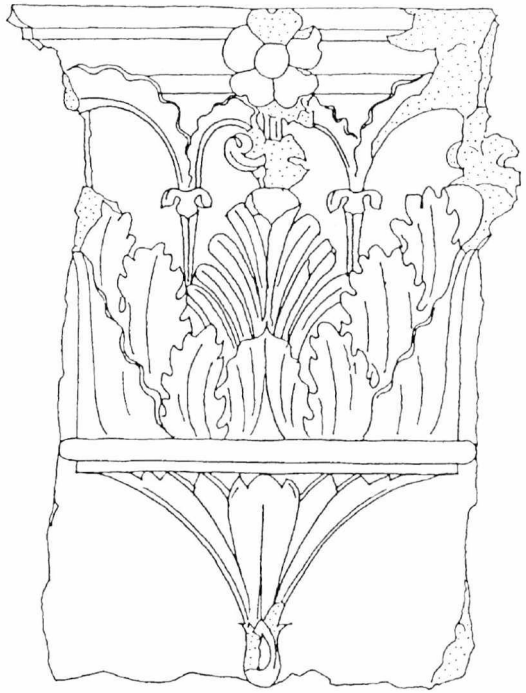

35. Hédervár, Győr megye. A mai kastély falai alatt feltárt középkori Sziget castellum elvi tömegrekonstrukciós vázlata. A szerző rajza

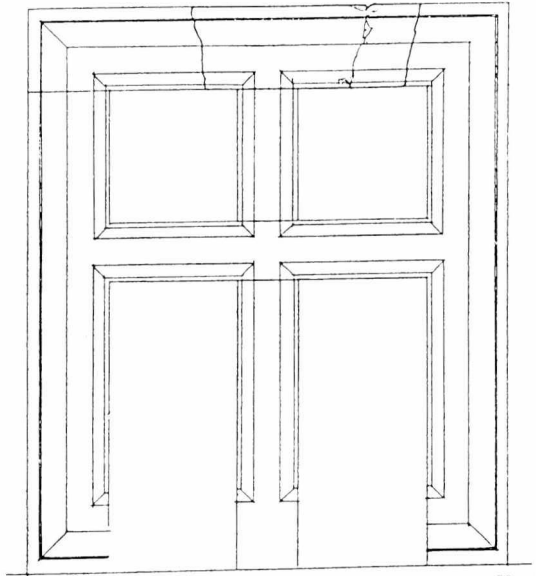
36. Ótvös, Somogy megye. Ásatási helyszínrajz Magyar Kálmán: Előzetes jelentés az ötvöskőnyi reneszánsz várkastély feltárásáról (1996–1972). SMK. I. 1973, 77. ábra és uő: Az ötvöskőnyi Báthori-várkastély. Kaposvár, 1974, 13. ábra alapján. Szekér György rajza

37. Ötvös, Somogy megye. Reneszánsz
boltozati vállkő felmérési rajza.
Koppány Tibor-Koppány Tiborné

0 50 cm

38. Ötvös, Somogy megye. Reneszánsz
keresztosztású ablak rekonstrukciója.
A szerző rajza

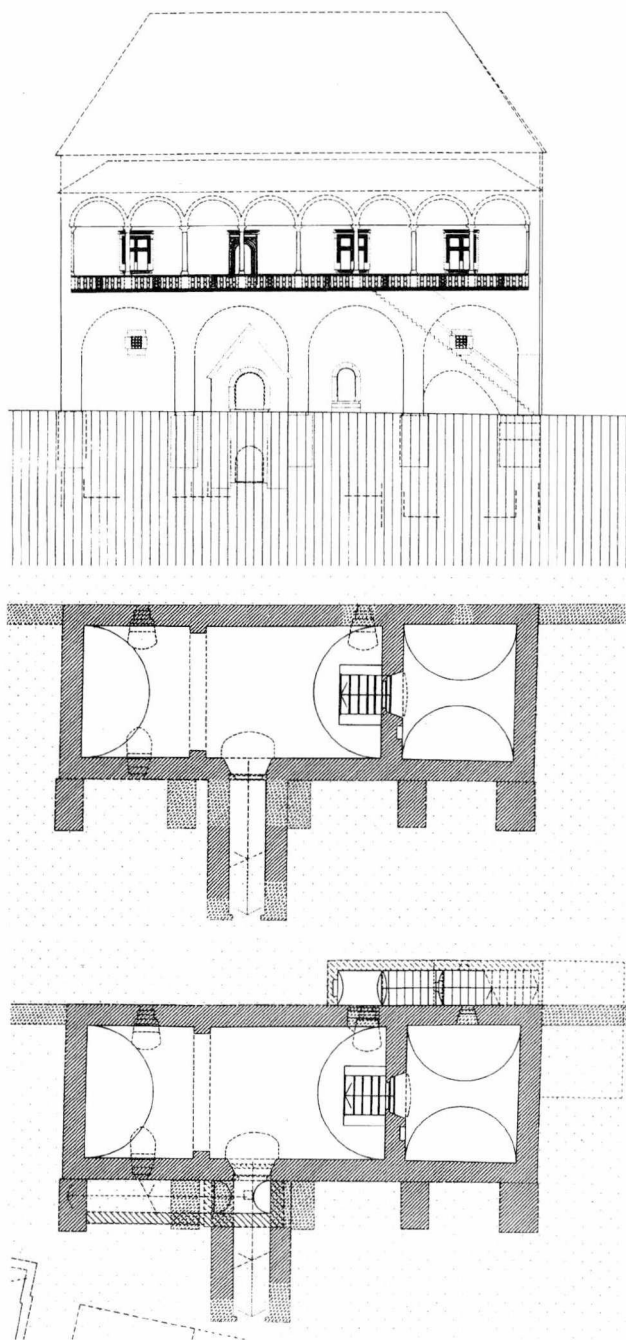

0 50cm

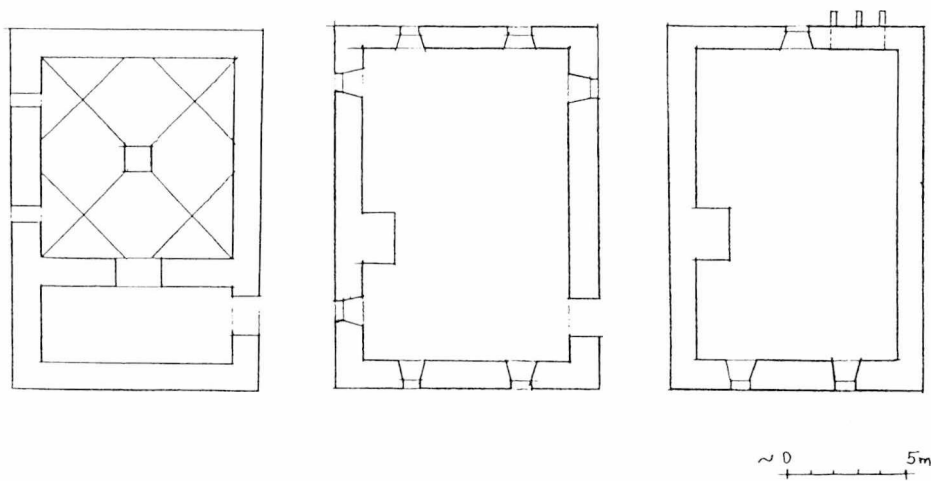

39. Bátor, Szabolcs megye. A mai Nyírbátor belső részének térképe a középkori plébánia (jelenleg ref. templom) és a castellum feltárt falainak alaprajzával. Székér György rajza

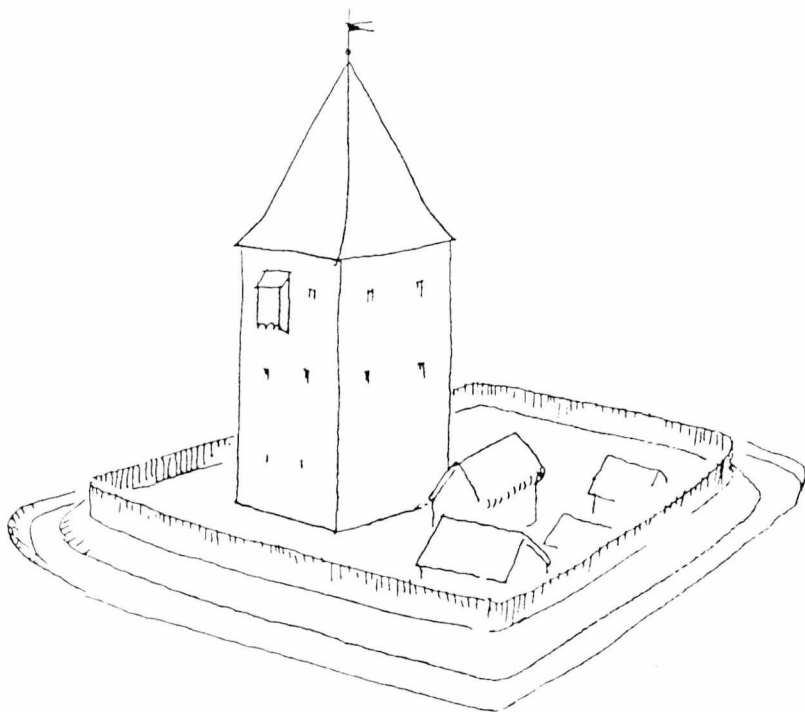

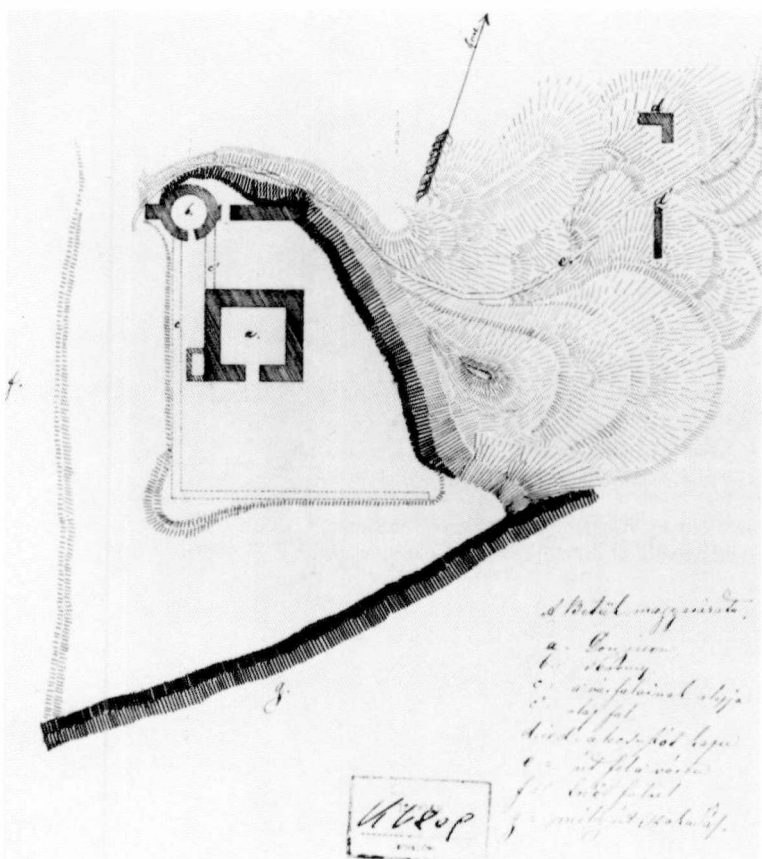
40. Bátor, Szabolcs megye. A középkori castellum északi épületének pince- és földszinti alaprajza, valamint egykori homlokzata. Szekér György rekonstrukciós rajzai

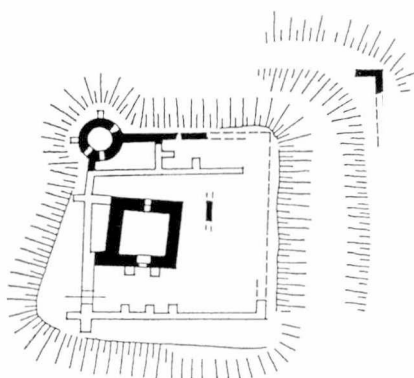
41. Zsámbokrét, Nyitra megye. A középkori castellum tornyának földszinti, i. I. és II. emeleti vázlatos alaprajza, a szerző helyszíni felmérése nyomán

42. Zsámbokrét, Nyitra megye. A középkori castellum elvi rekonstrukciós vázlata a helyszín alapján. A szerző rajza

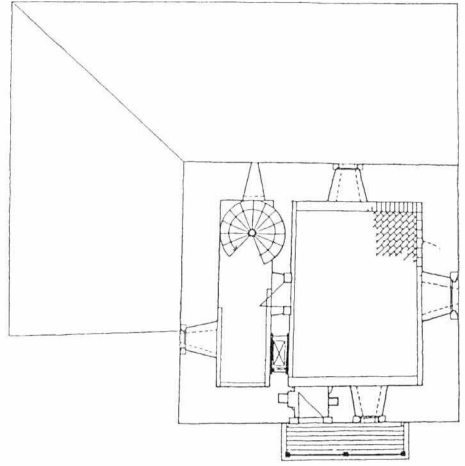
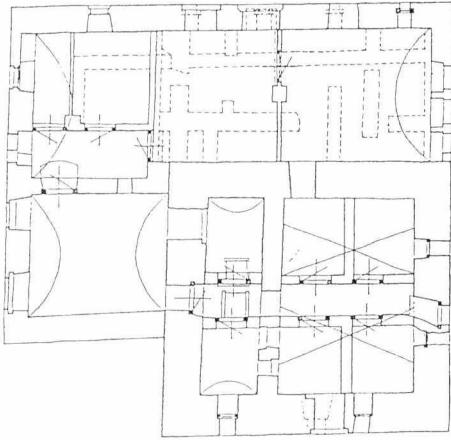

43. Erdőd, Valkó megye. Henszlmann Imre rajza a castellum helyszínrajzáról, 1870 körül. (OMvH Tervtár, K. 6809. 1sz.)

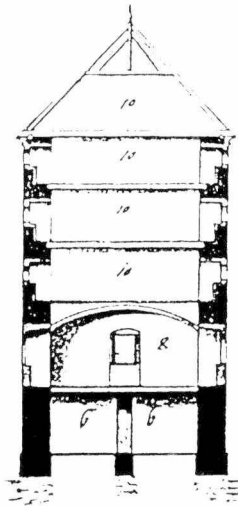
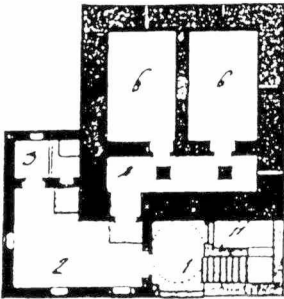
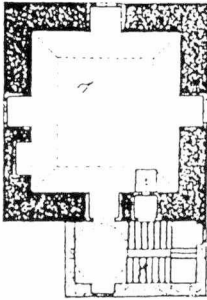
44. Erdőd, Valkó megye. A castellum alaprajza D. Popovič, 1939. évi rajza. (Vojvodina. Novi Sad, 1939, 313.) nyomán

0 5 10 15

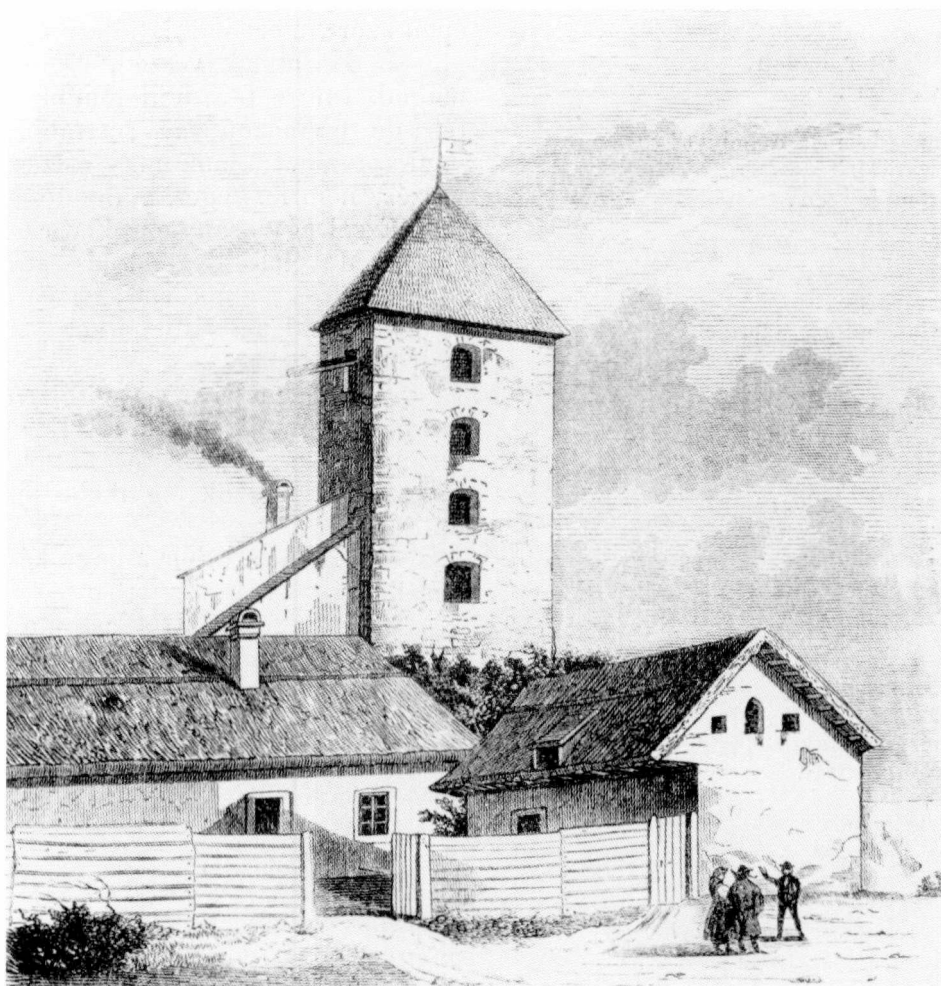
0 1 2 3 4

45. Földvár, Tolna megye. A torony földszinti és II. emeleti alaprajza. (Mendele Ferenc: A helyreállított dunaföldvári Csonka-torony, ÉET X. 1980, 338, 343.)

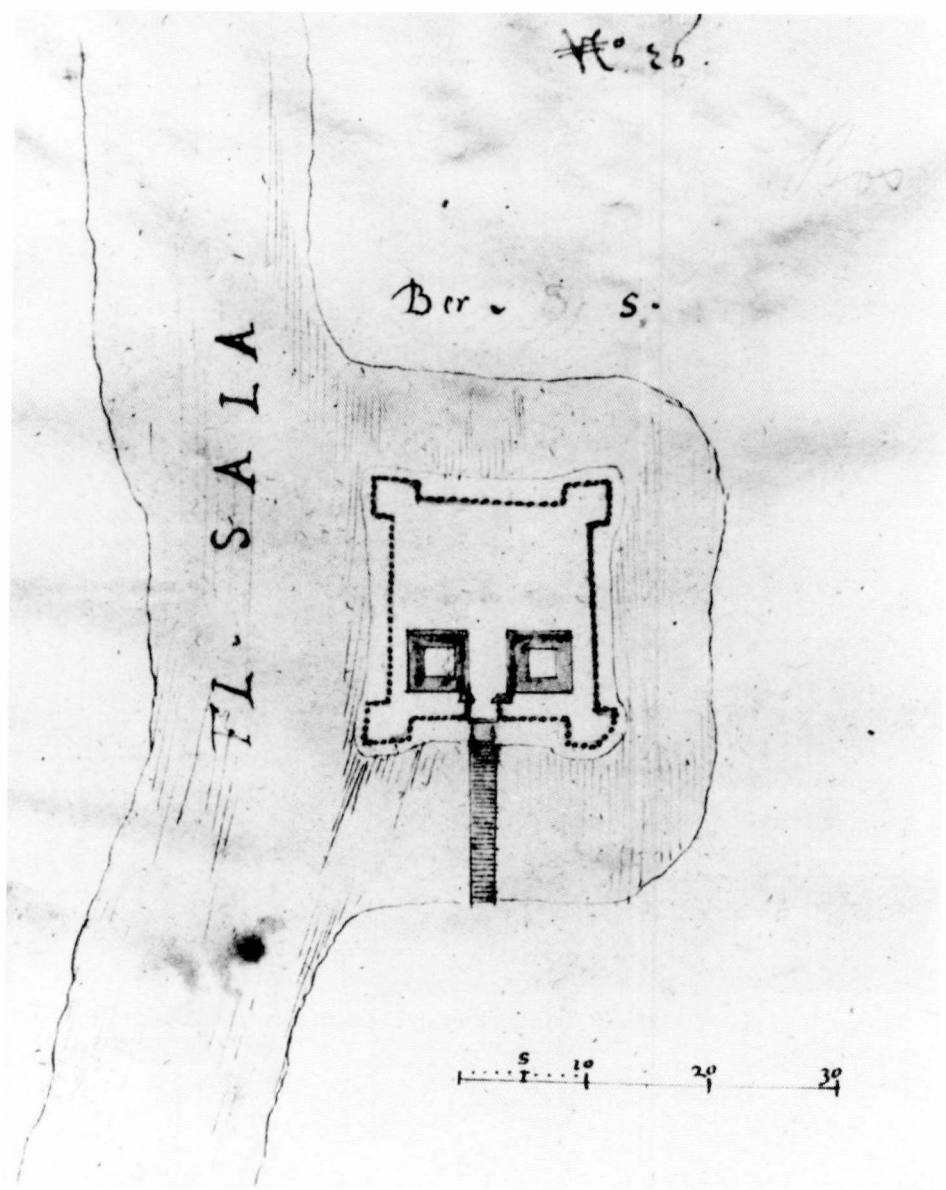

Építési terv a dunaföldvári Csonka-torony helyreállítására
Tolna megye
 1. A torony alaprajza
 2. A torony földszinti alaprajza
 3. A torony II. emeleti alaprajza
 4. A torony külső homlokzatának alaprajza
 5. A torony belső lépcsőjének alaprajza
 6. A torony külső lépcsőjének alaprajza
 7. A torony külső lépcsőjének alaprajza
 8. A torony külső lépcsőjének alaprajza
 9. A torony külső lépcsőjének alaprajza
 10. A torony külső lépcsőjének alaprajza
 11. A torony külső lépcsőjének alaprajza

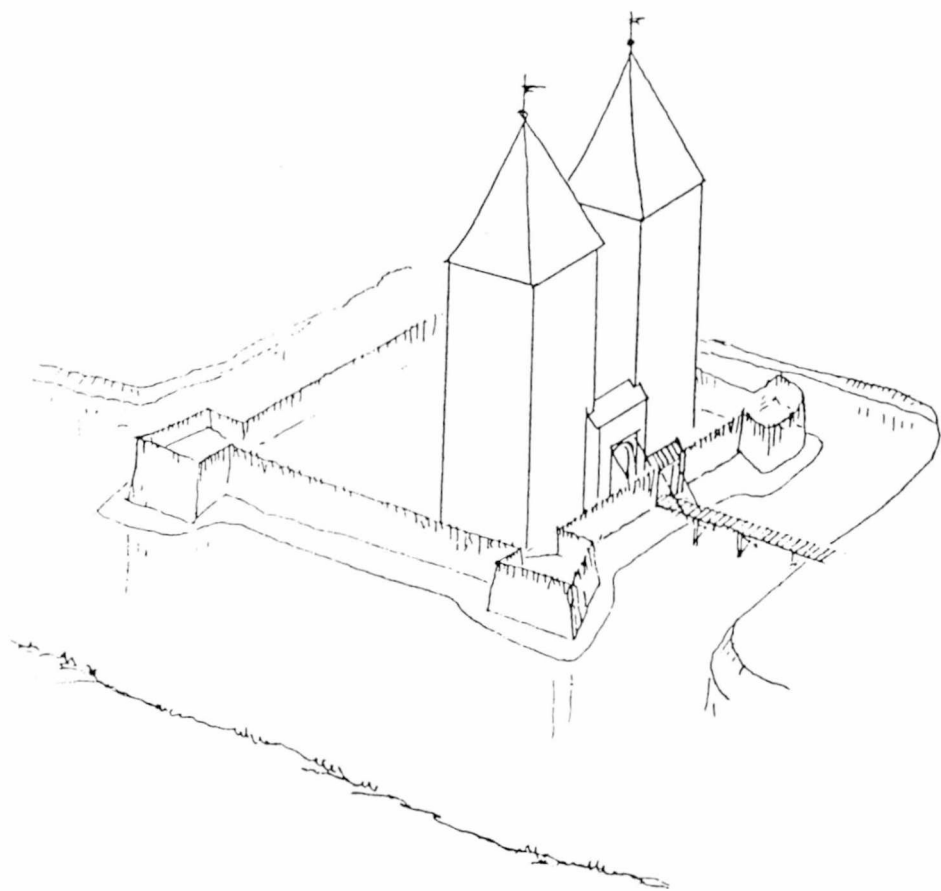
46. Földvár, Tolna megye. A torony Tallher József által készített átépítési terve 1795-ből. (Kozák Éva: Régészeti és műemléki kutatások a dunaföldvári öregtoronynál. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1970, 191.)

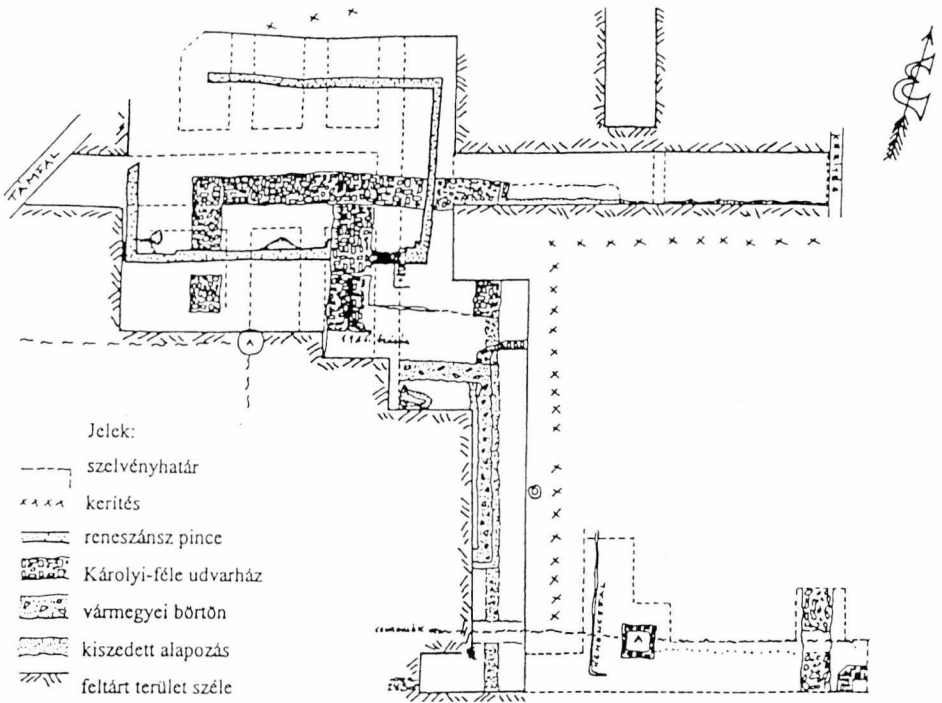
47. Földvár, Tolna megye. A „Dunaföldvári török torony”. Metszet a Vasárnapi Újság 1860. évf. 596. oldaláról

48. Bér, Zala megye. Giulio Turco rajza 1572-ből. (OMvH Tervtár, G. Turco-rajzok.)

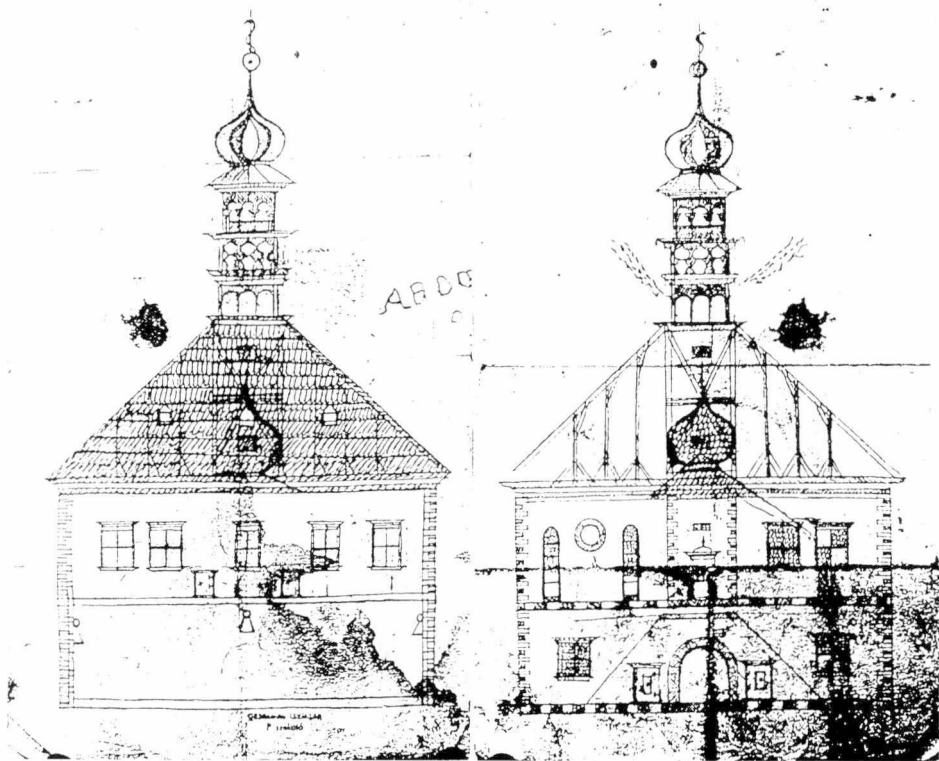

49. Bér, Zala megye. A castellum elvi rekonstrukciós tömegvázlata G. Turco rajza nyomán.
A szerző rajza

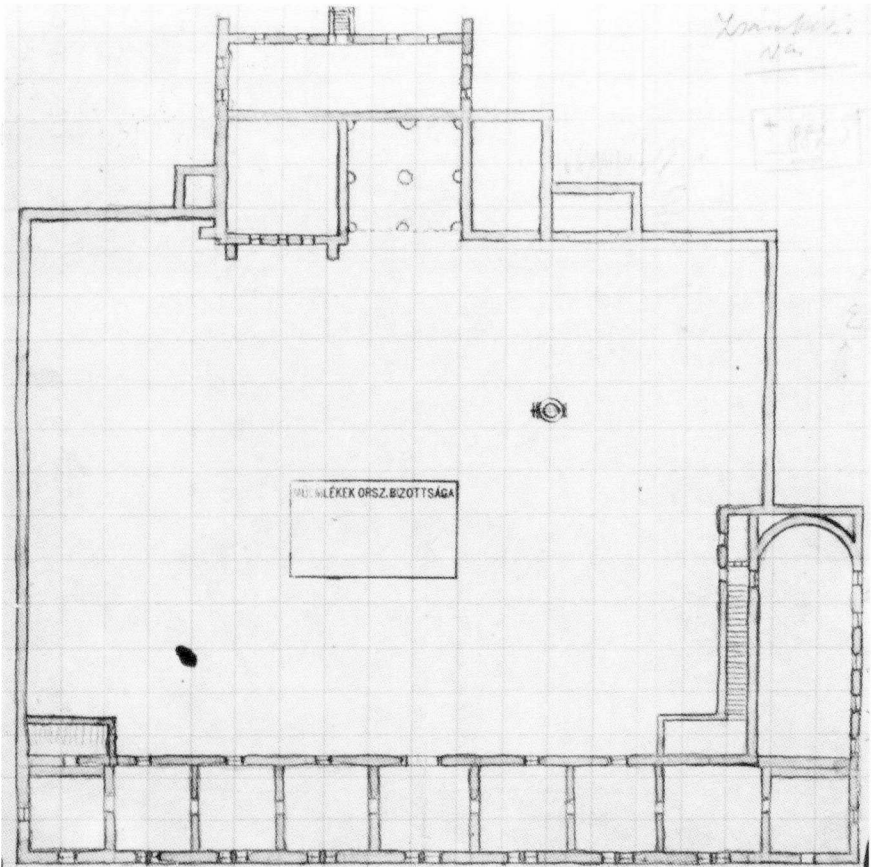
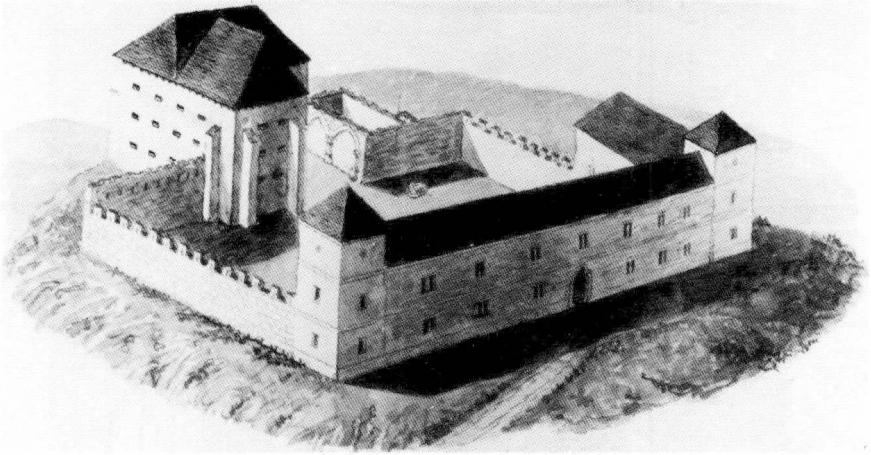

50. Szeged, Csongrád megye. Ásatási helyszínrajz. (Vörös Gabriella: Régészeti kutatások 1988–1991 között Szegváron, a Dóczy-udvarház és a Károlyi-kastély területén. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1993-1994. Szeged, 1997, 42.)

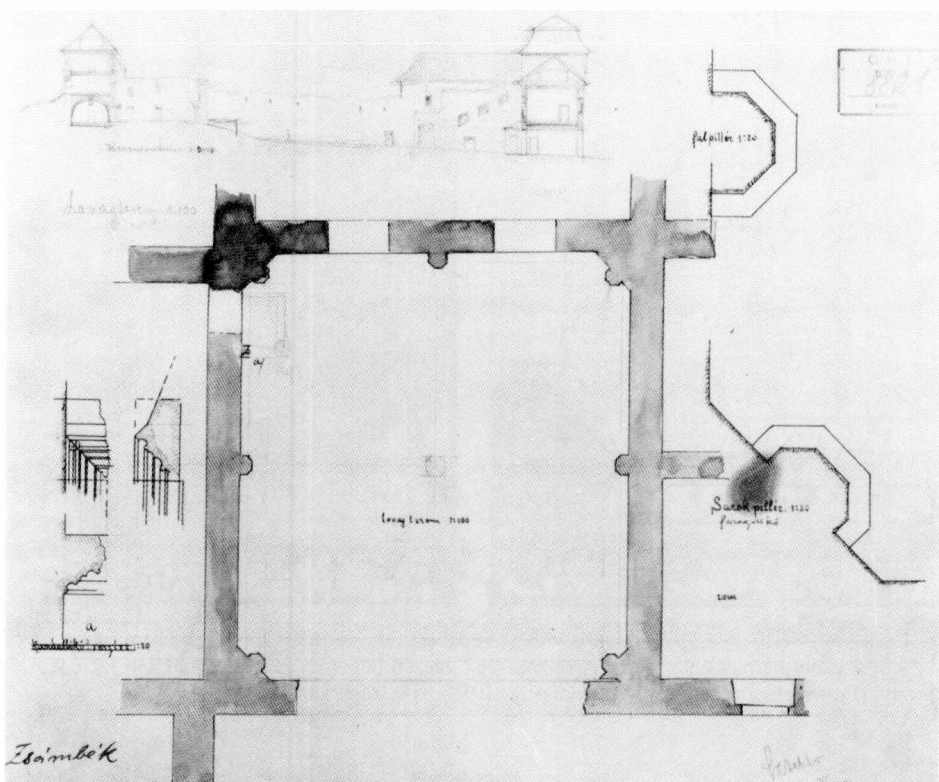

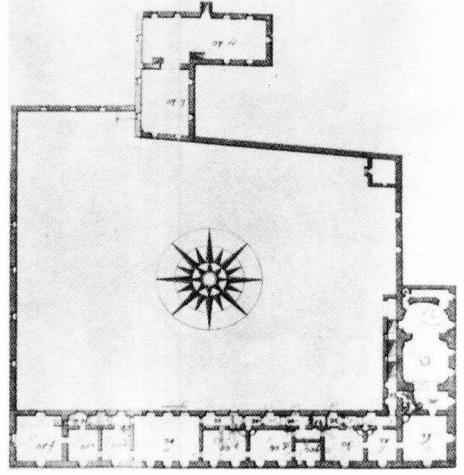
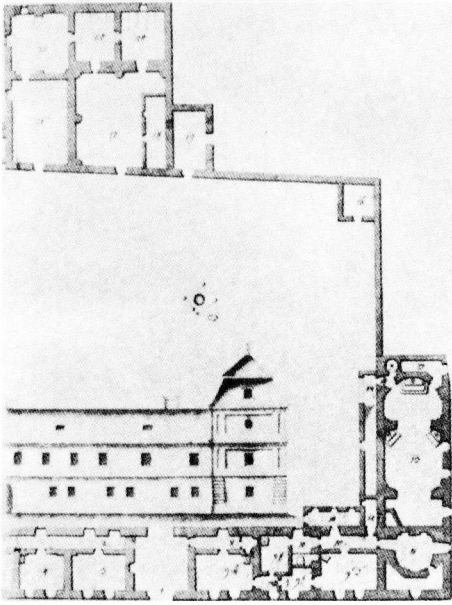
51. Szeg, Csongrád megye. A középkori castellum tornyának barokk újjáépítési terve 1723-ból.
(Herczeg Mihály: Adalék a szegvári kastély történetéhez. Studia Historica I. A Móra Ferenc
Múzeum Évkönyve. Szeged, 1995, 25–26.)

52. Zsámbeke, Pilis megye. Arányi Lajos 1876. évi alaprajzi vázlata és madártávlati képe a Zichy-kastélyról. (OMvH Tervtár, 8825. 1sz.)

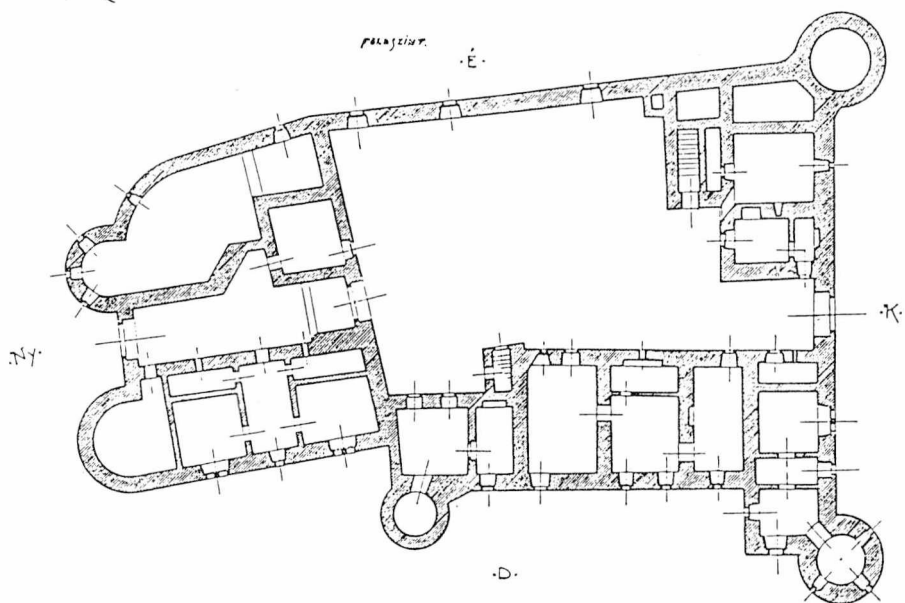

53. Zsámbék, Pilis megye. Sztehlo Ottó 1900-ban készített felmérési rajza a Zichy-kastély hátsó magtárának „lovagterméről”. (OMvH Tervtár, 8821. 1sz.)

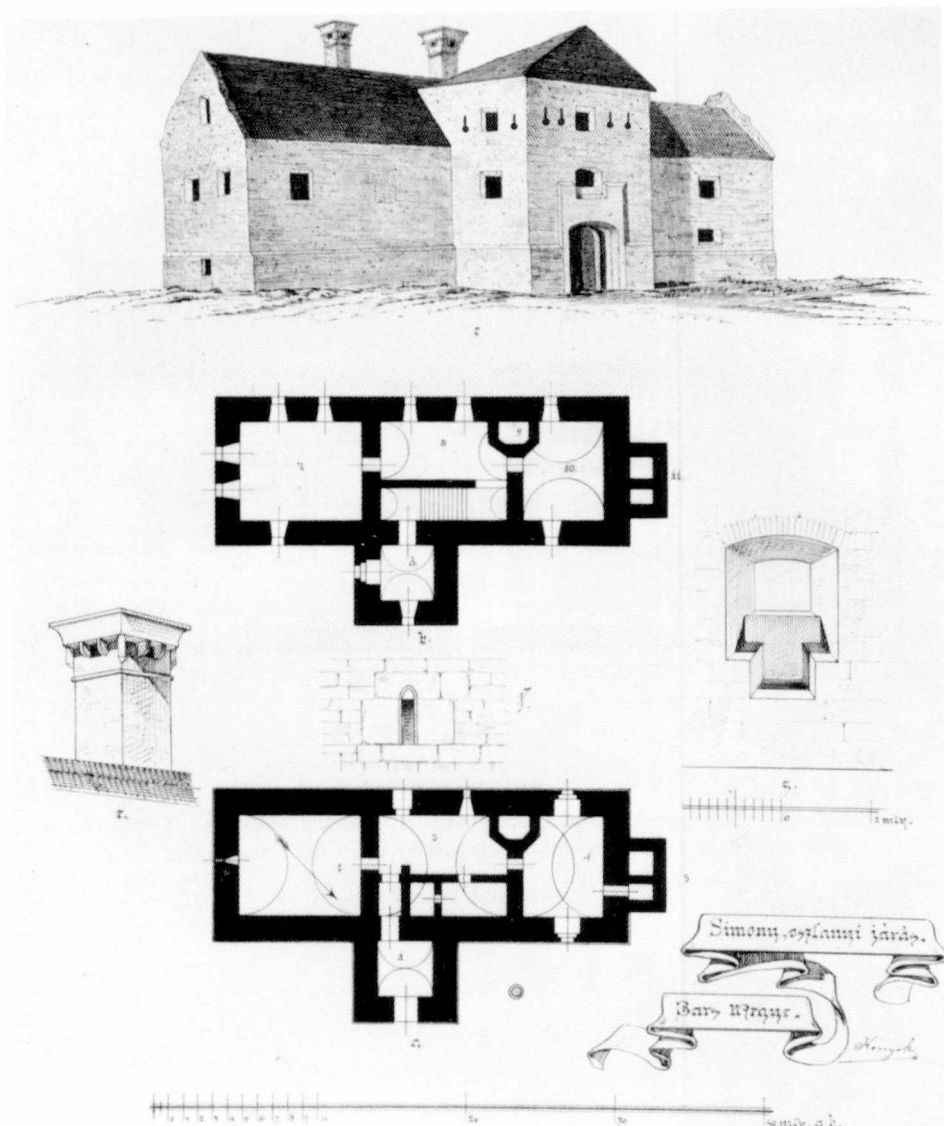

54. Zsámbék Pilis megye. Hamon János Mihály budai építőmester 1774 körüli tervrajzai a Zichy-kastély barokk építéséhez. A rajzok felső részén látható a magtárrá alakított középkori torony. (Pest megye műemlékei II. Budapest, 1958, 654., 655. ábra)

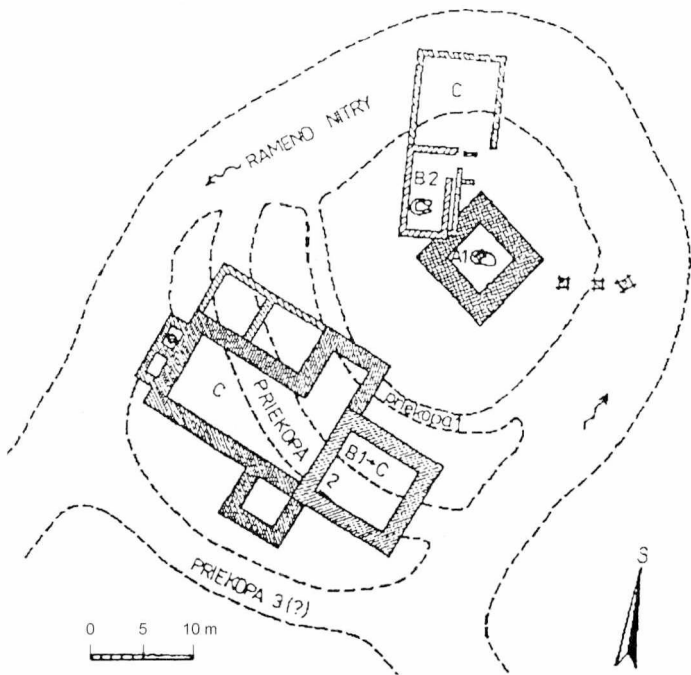
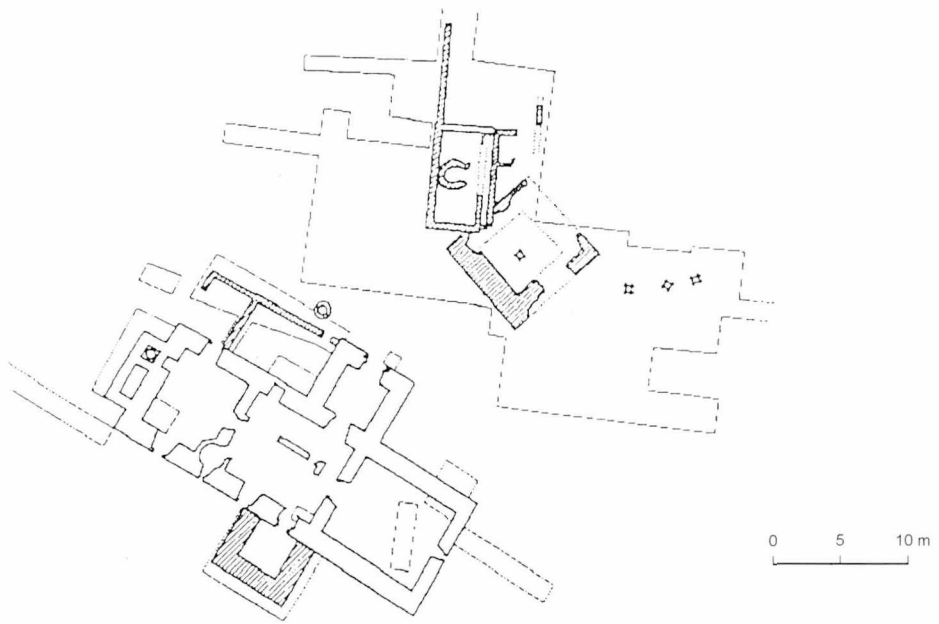
MÁRKUSFALVA VÁR

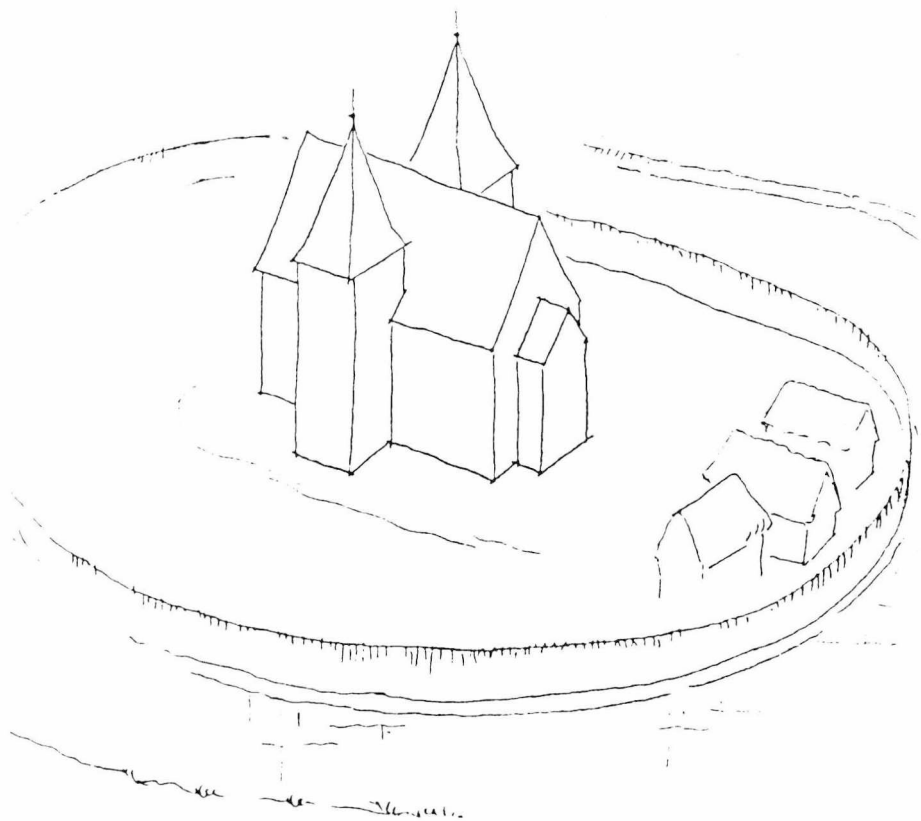
55. Márkusfalva Szepes megye. A középkori eredetű kastély földszinti alaprajza 1913-ból. (Foerk Ernő: A Budapesti Állami Felső Építőipariskola szünidei felvételei. Budapest, 1913, 4. lap)

56. Simonyi, Bars megye. Könyöki József 1888. évi felmérési rajza. (OMvH Tervtár, 8166. 1sz.)

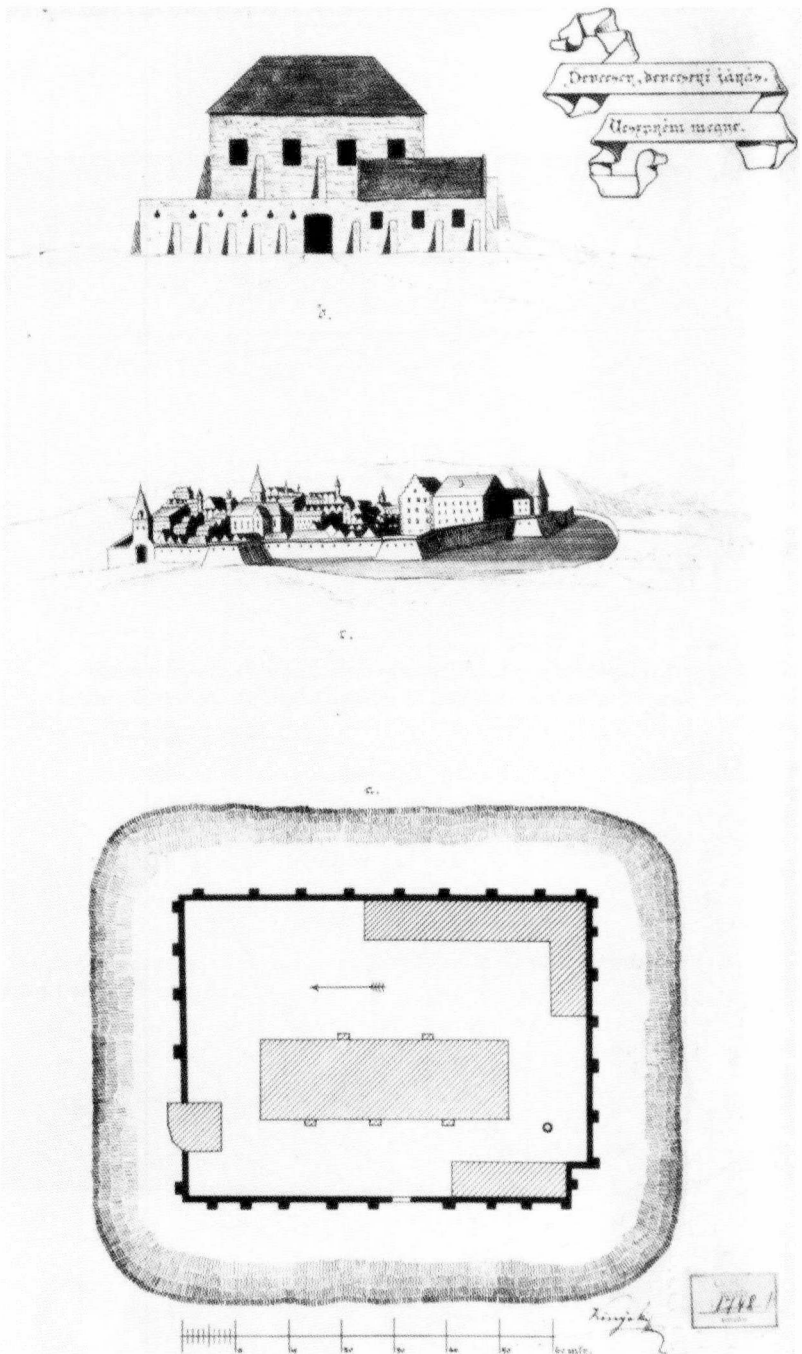

57. Simonyi, Bars megye. Fent ásátási helyszínrajz, lent a feltárt épületek rekonstruált alaprajza. (Alexander Ruttkay: Sídlo pánov zo Šimonovian v stredoveku. *Archaeologia Historica*, 21/96, 333. 4–5 kép)

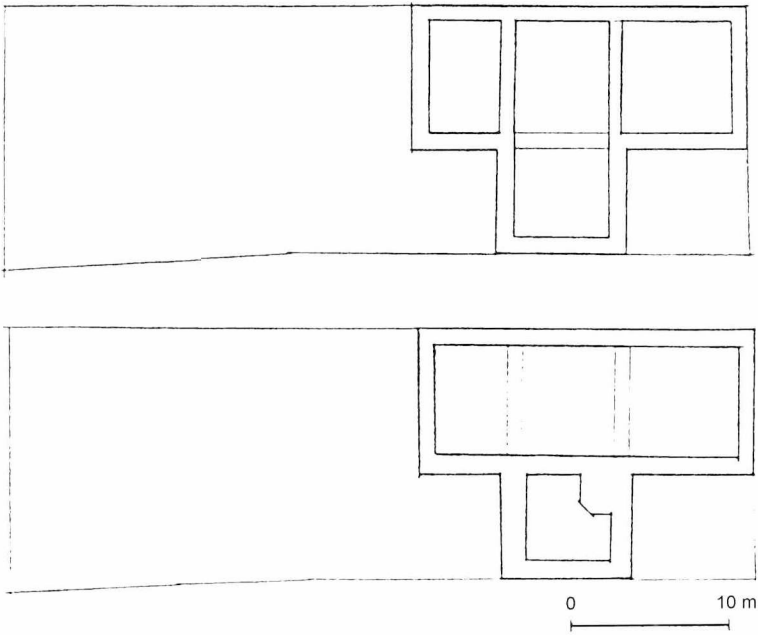

58. Simonyi, Bars megye. A castellum elvi rekonstrukciós tömegvázlata. A szerző rajza

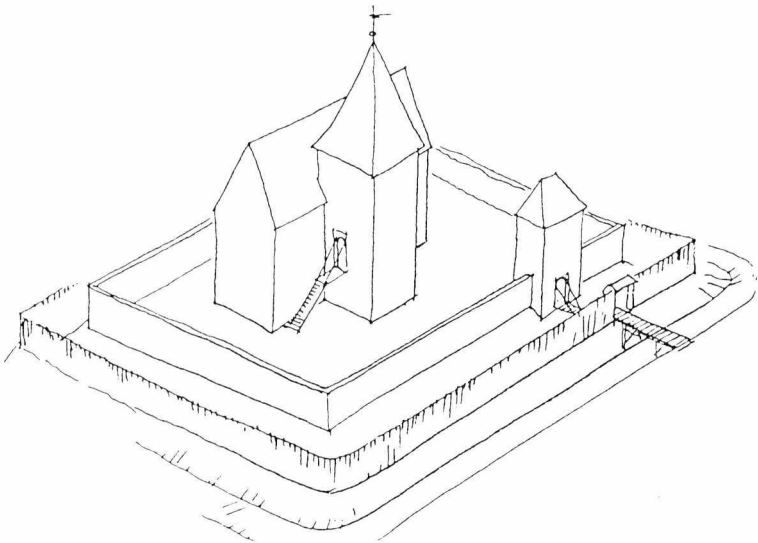

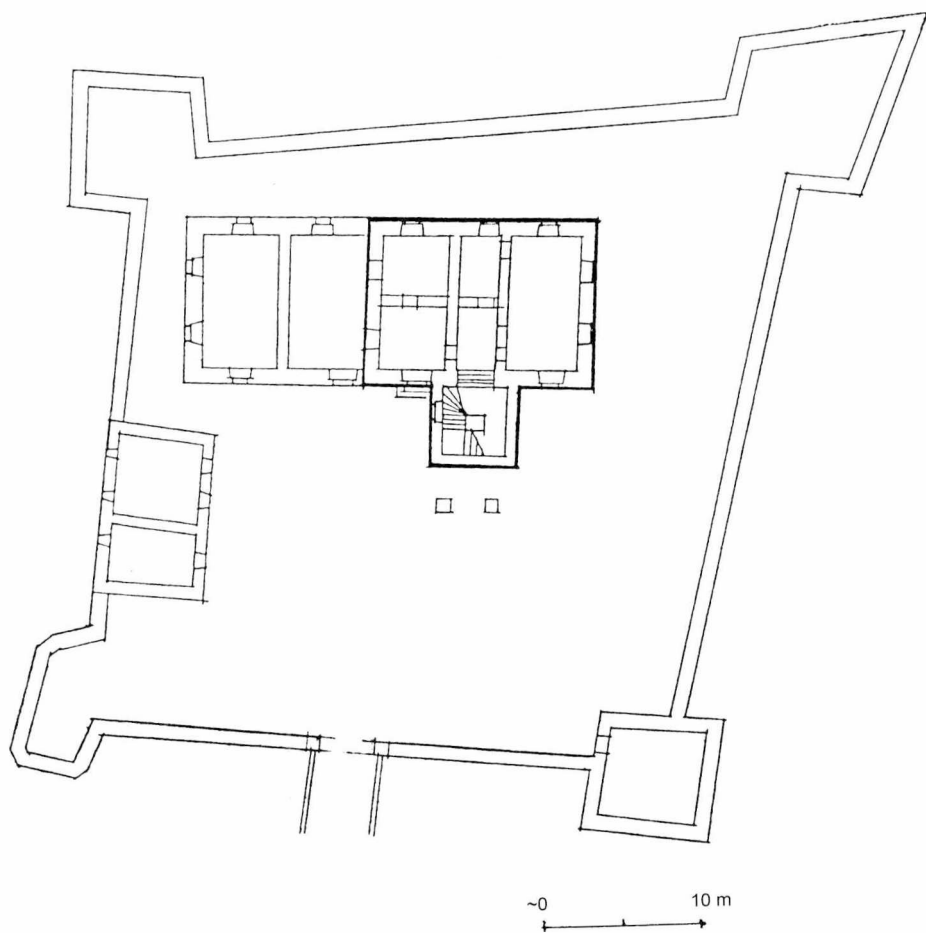
59. Devecser, Veszprém megye. Könyöki József 1890 körüli rajza.
 (OMvH Tervtár, 1748. 1sz.)

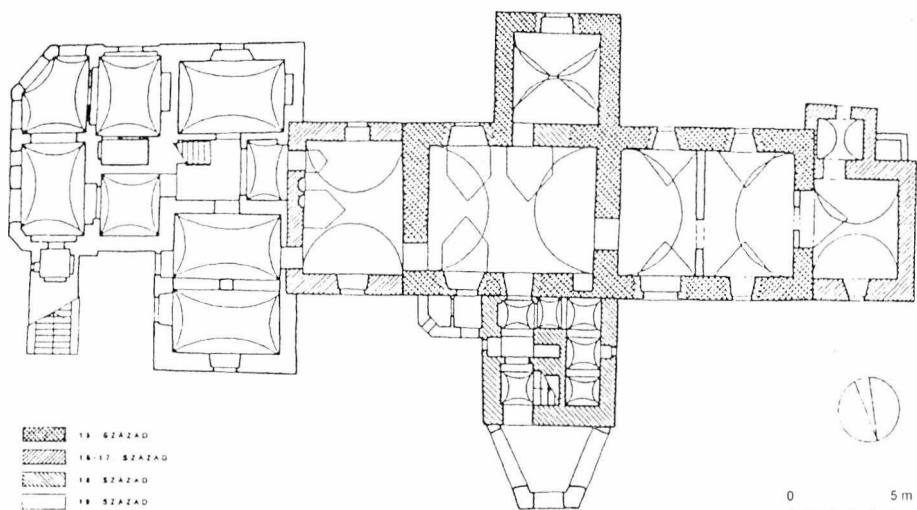
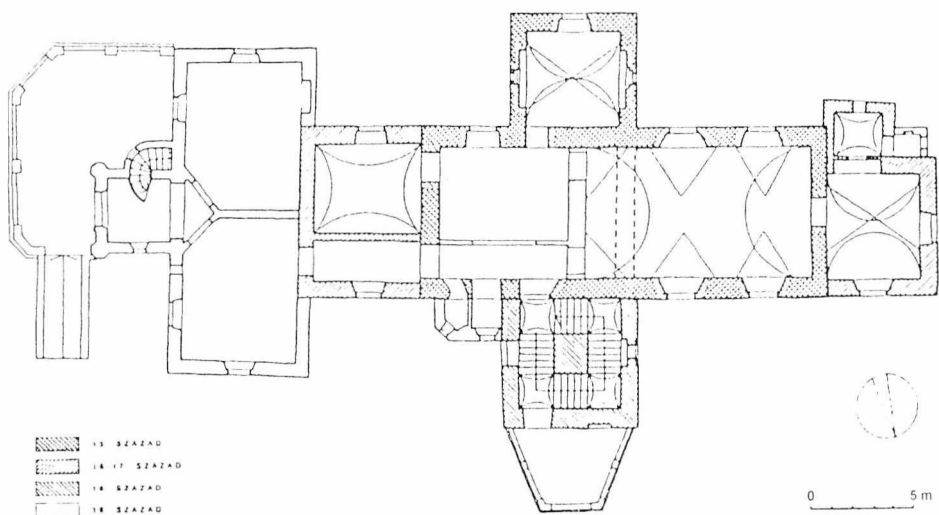
60. Devecser, Veszprém megye. Az Eszterházy-kastély déli részében feltárt középkori tornyos udvarház földszinti és emeleti alaprajza. A szerző vázlatá

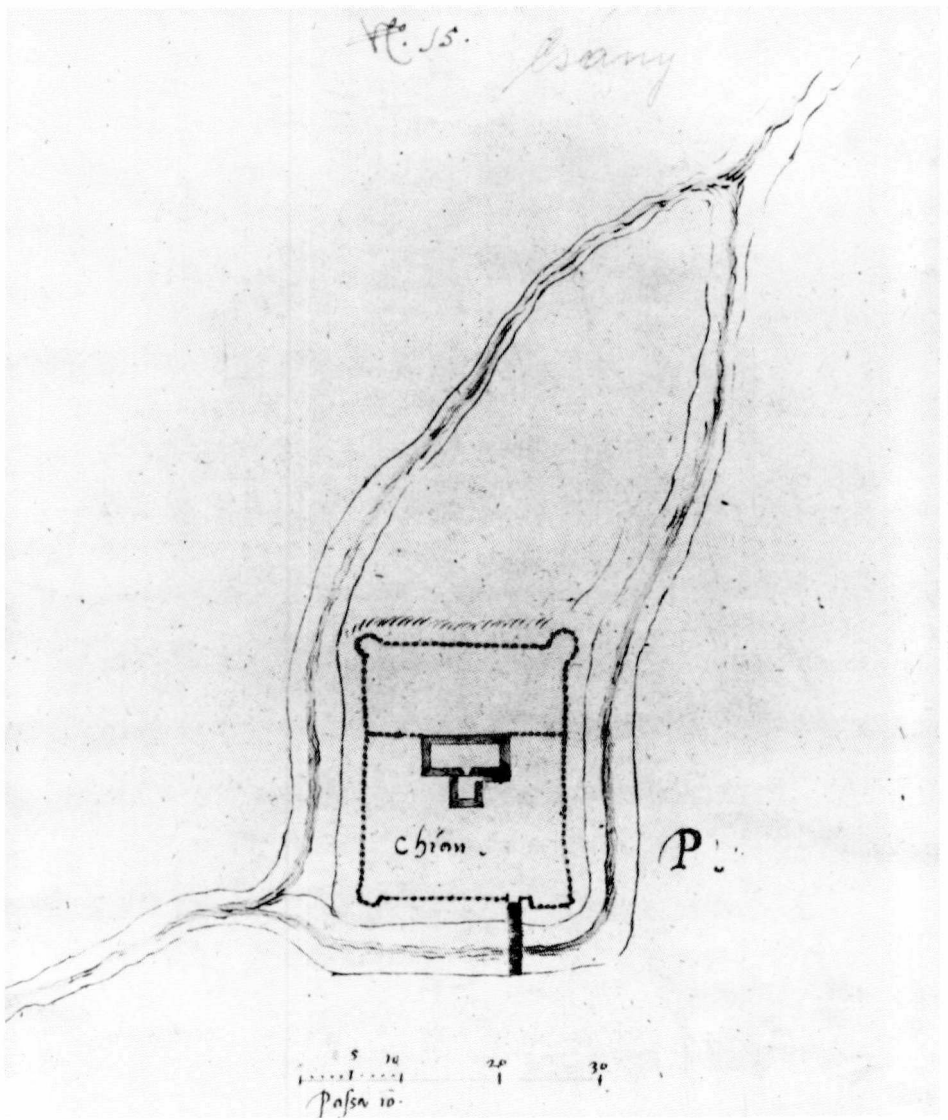
61. Devecser, Veszprém megye. A 15. századi erődtített tornyos udvarház elvi rekonstrukciós tömegvázlata

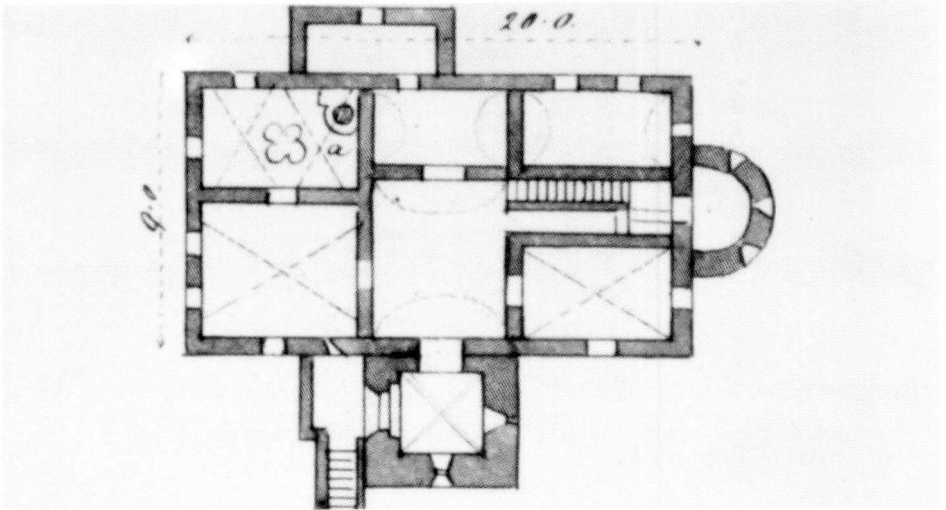
62. Jánosháza, Vas megye. Alaprajzi vázlat a mai kastélyról, vastag vonallal keretezve a főépület középkori része. A szerző rajza

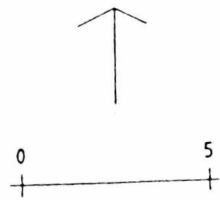
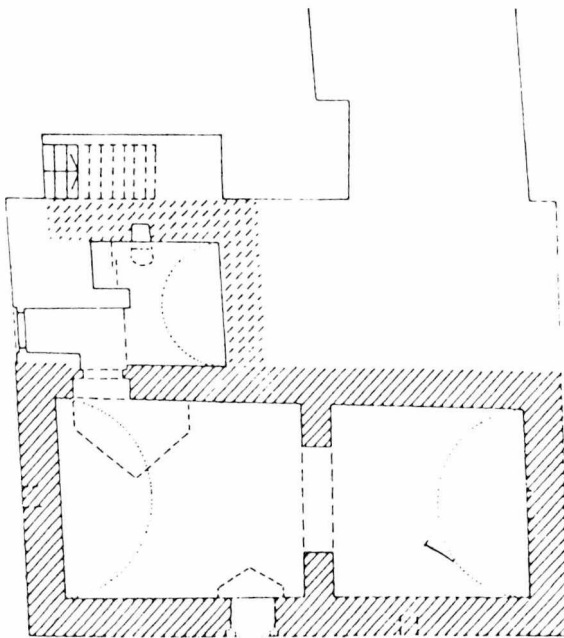
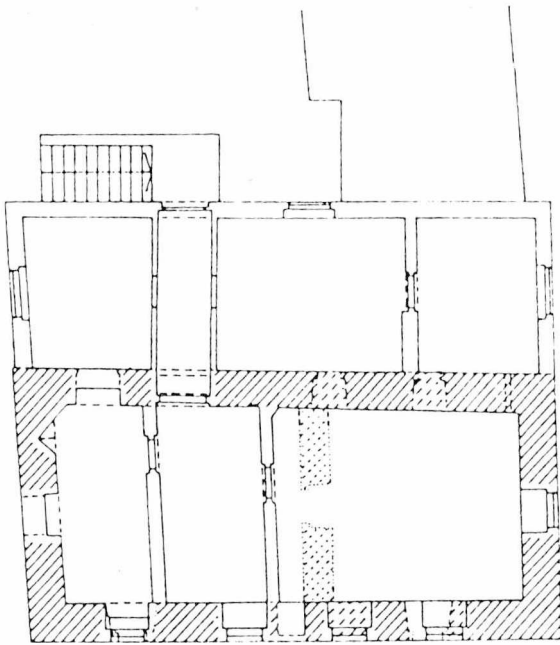
63. Zsenye, Vas megye. A kissenyei Sennyei-kastély földszinti és emeleti alaprajza. Az átlósan vonalkázott középső rész a középkori épület. (Koppány Tibor: A zsenyei Sennyei-Bezerédi-kastély és kutatása. MSz 1997/1-2, 118-119.)

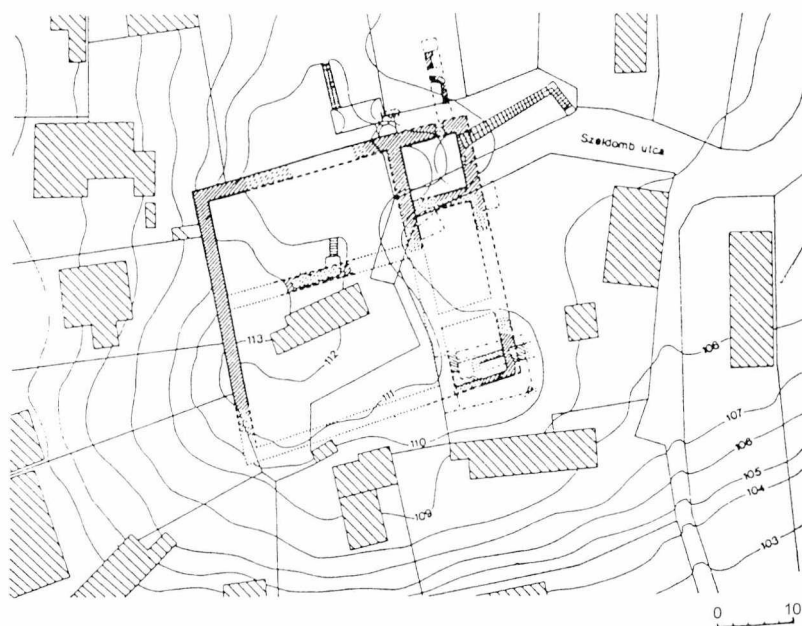
64. Zalacsány, Zala megye. Giulio Turco 1572. évi rajza az erődített Csányi udvarházzról.
(OMvH Tervtár, G. Turco-rajzok)

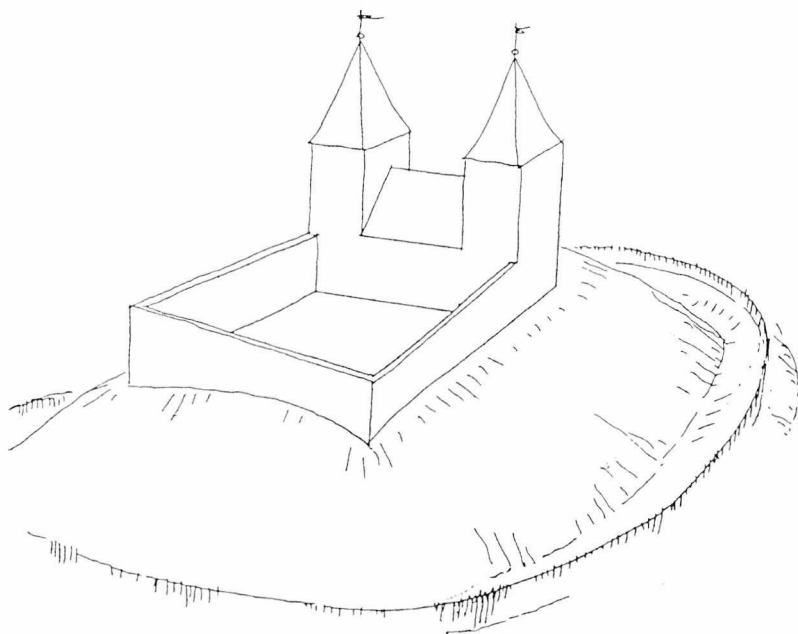
65. Nagyselmec, Liptó megye. Myskovszky Viktor múlt század végi rajza. (OMvH Tervtár, K. 5954. 1sz.)

66. Beregdaróc, Bereg megye. A középkori udvarház földszinti és emeleti alaprajza. Székér György felmérési rajzai

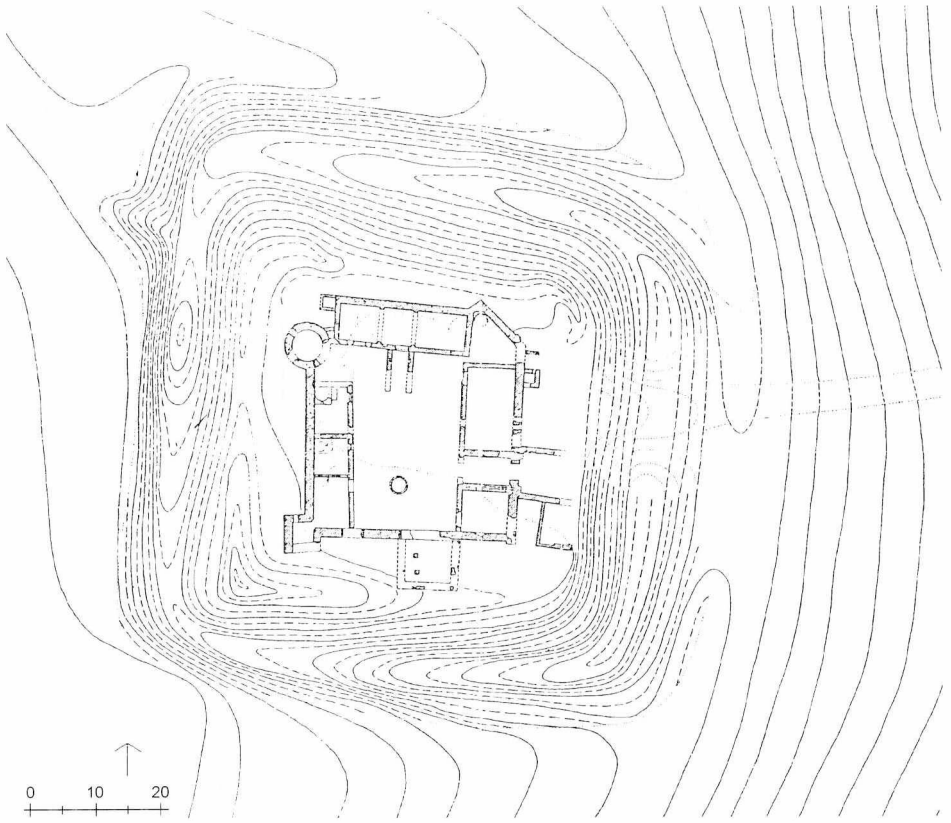

67. Patak, Zemplén megye. A Széldomb utcai castellum feltárt falai.
(J. Dankó Katalin: A sárospataki castellum kutatása. Castrum Bene 2., 224.)

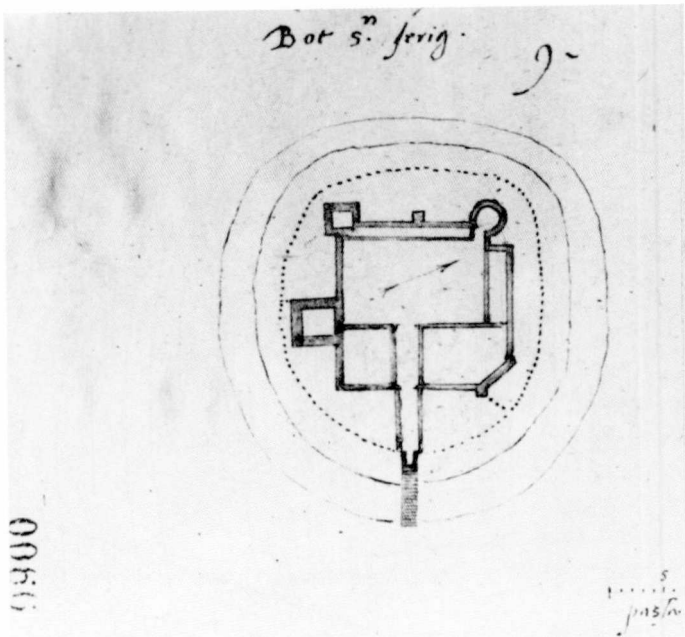

68. Patak, Zemplén megye. A sárospataki castellum elvi tömegrekonstrukciója.
A szerző rajza

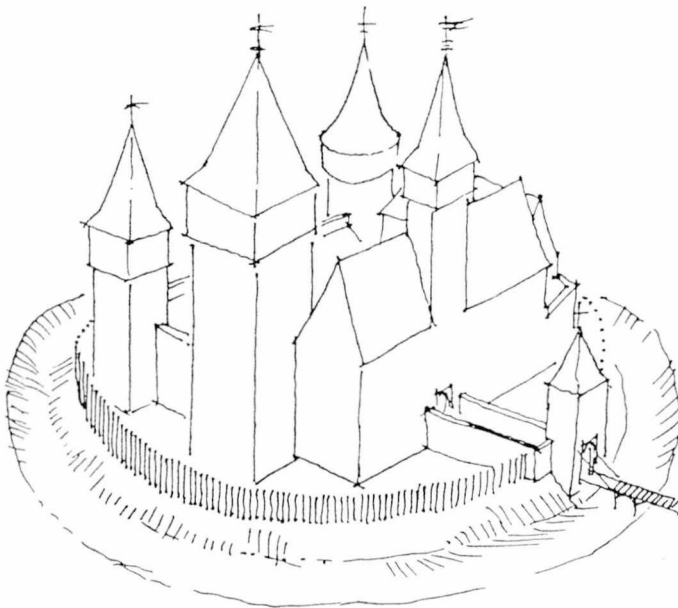

69. Botszentgyörgy, Somogy megye. Ásatási helyszínrajz, Szekér György rajza. (Vándor László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. Castrum Bene 2., 216. 6. rajz nyomán)

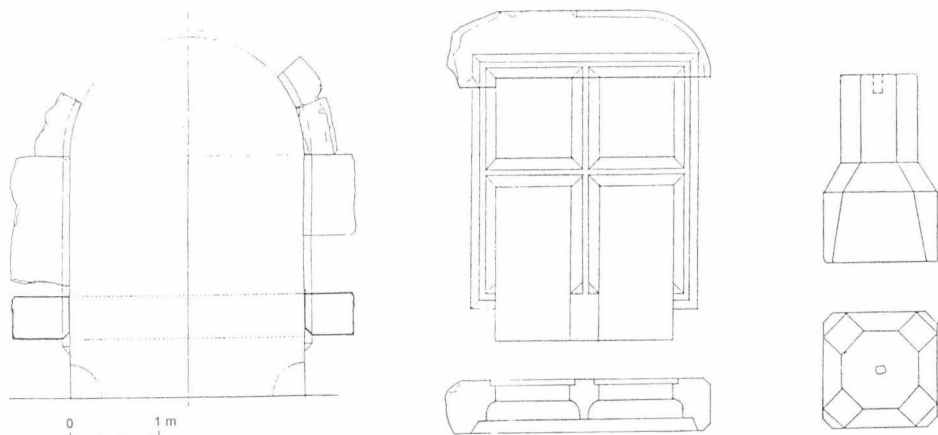
70. Botszentgyörgy, Somogy megye. Giulio Turco 1572. évi rajza.
(OMvH Tervtár, G. Turco-rajzok)

71. Botszentgyörgy, Somogy megye. Tömegrekonstrukciós vázlat.
A szerző rajza

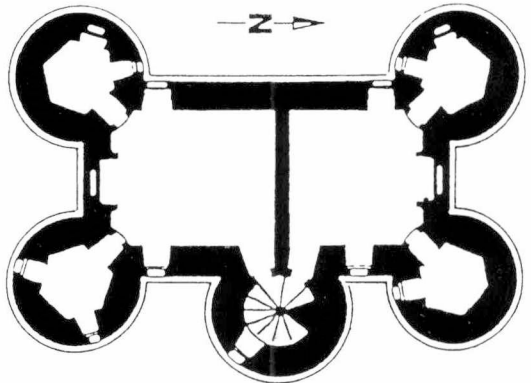
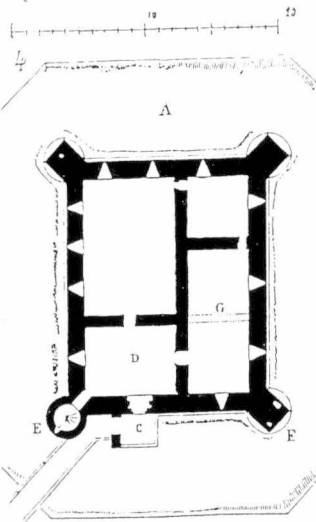
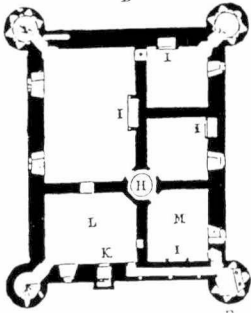
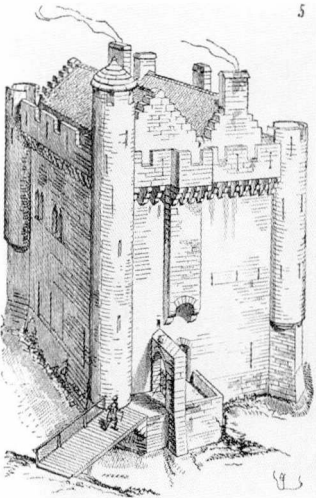

72. Öskü, Veszprém megye. A castellum megmaradt déli fala a Séd patak menti szikladombon álló épületben

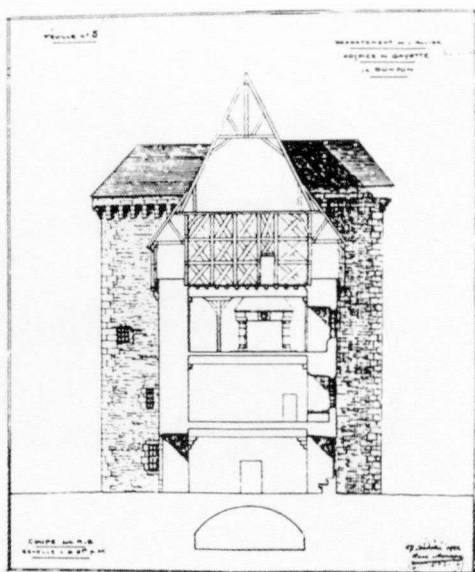
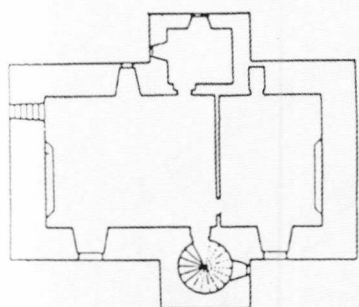

73. Öskü, Veszprém megye. Kapu és ablakkeret rekonstrukciója, valamint egy pillérlábazat felmérése. A szerző rajza

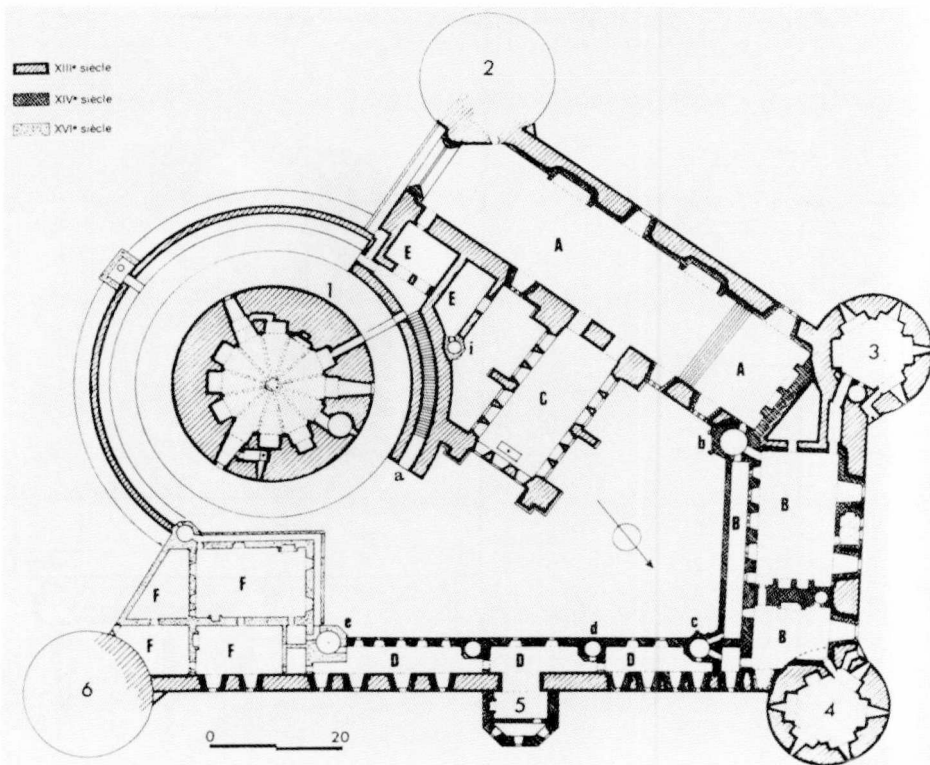
74. 13. századi francia erődített ház, a „maison forte”: Camarsac. (Viollet-le-Duc, VI. 308–309.)

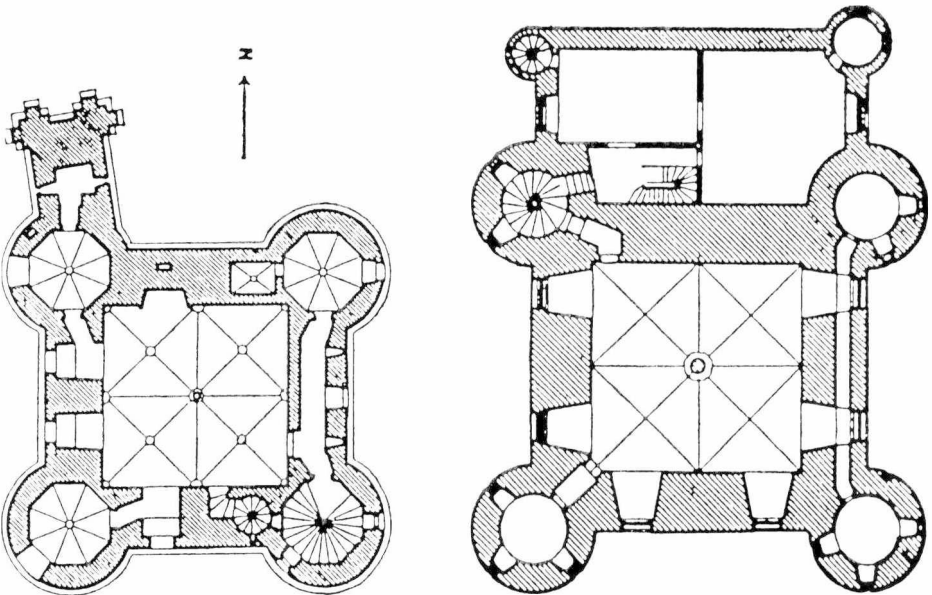
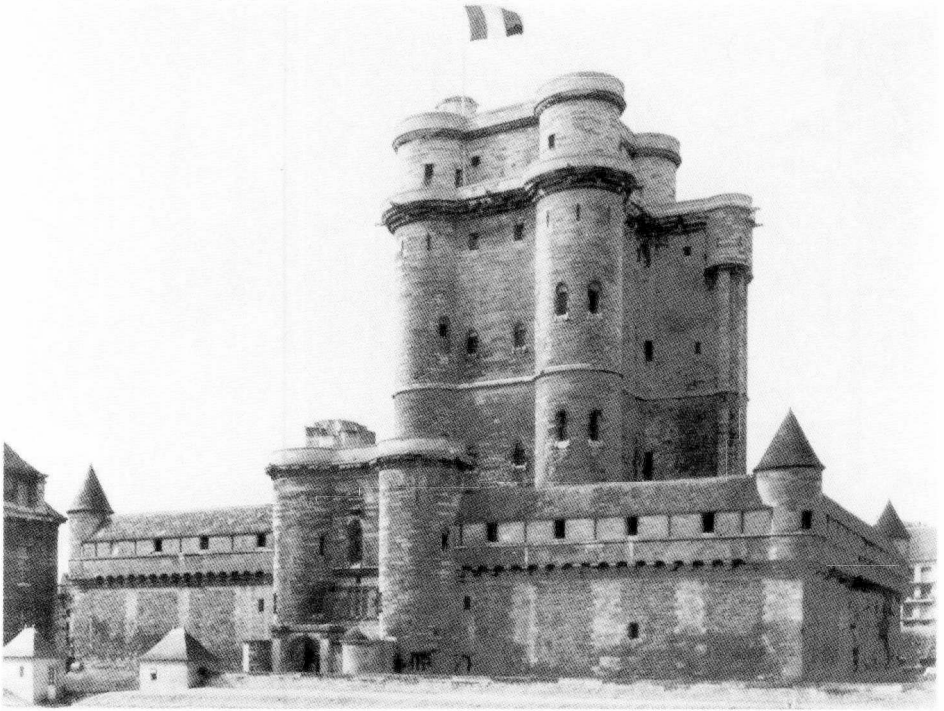
75. 14. századi francia „maison forte”: Sarcey. (Uwe Albrecht, 98. kép)

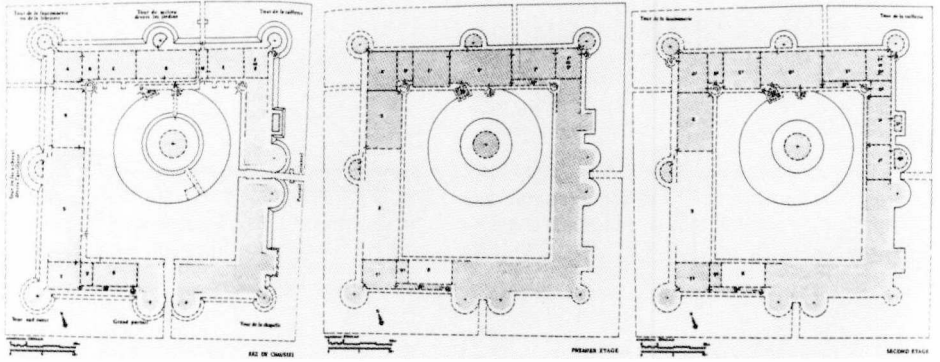
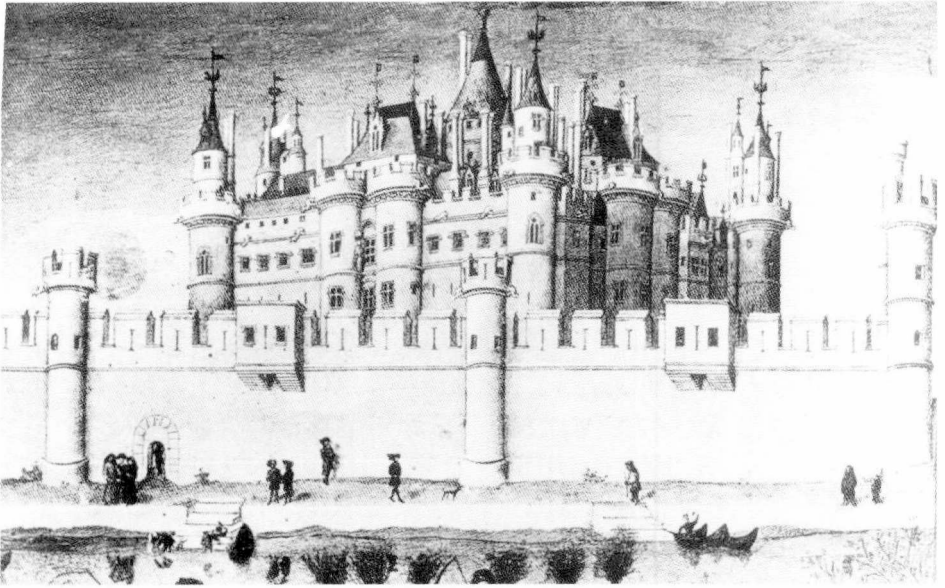
76. Francia erődített ház a 15. század elejéről: Gayette. (Uwe Albrecht, 102–103. kép)

77. Coucy, Franciaország: földszinti alaprajz. I: a lakótorony; 2-4, 6: a külső saroktoronyok; A: a fogadócsarnok; B: a palotaszárny; C: a kápolna; D: újabb galériák; E: a konyha és a nagy fogadócsarnok előtere; F: 16. századi szárny; a: a fogadócsarnokba vezető lépcső. (Uwe Albrecht, 83. kép)

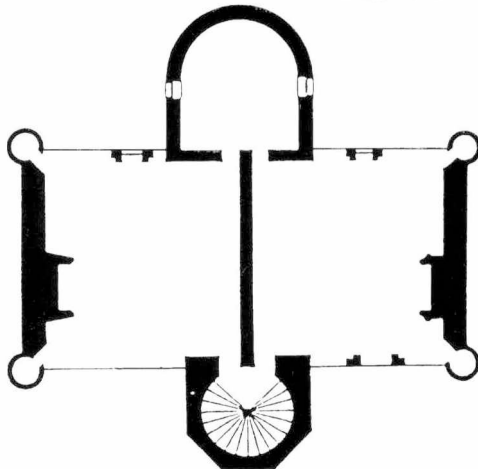
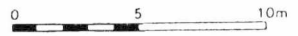
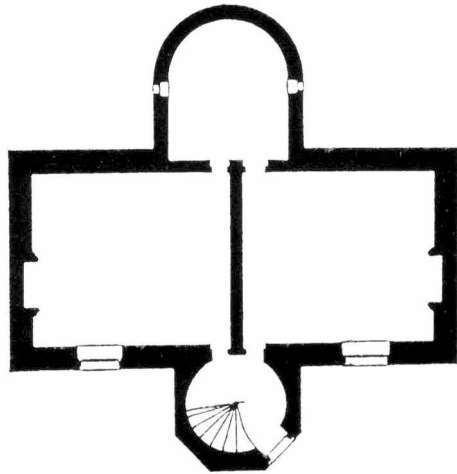
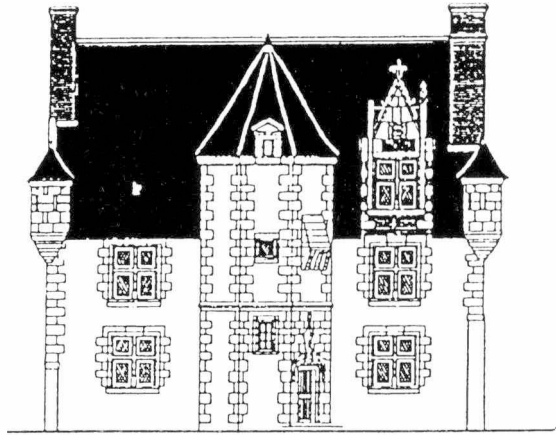

78. Vincennes, Franciaország: a külső fallal körülvelt lakótorony és alaprajzai. (F. Gibelin: Les châteaux de France. Paris, 1962, 66.)

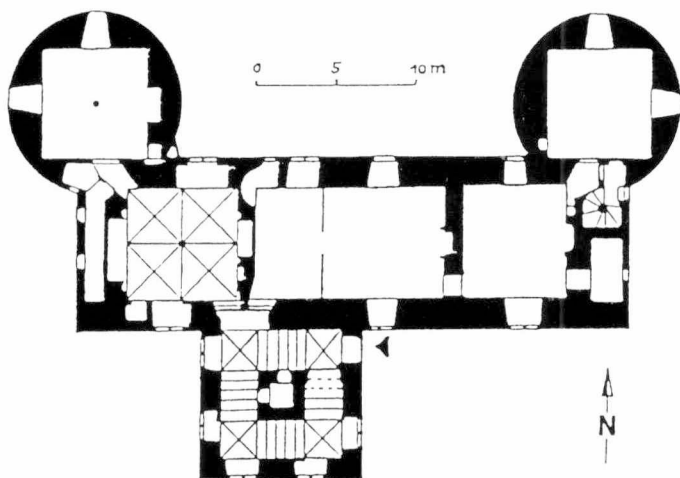
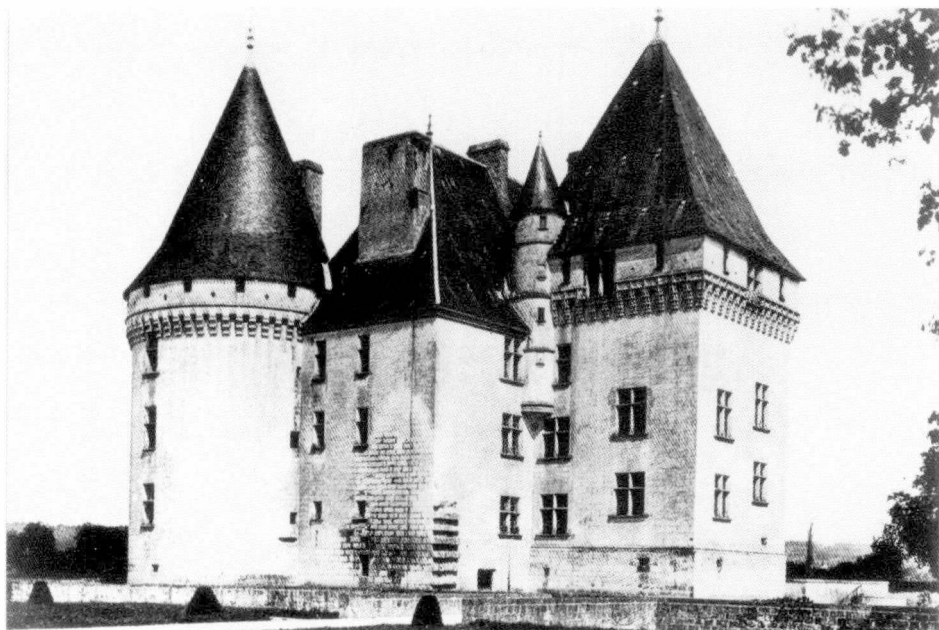

79. Párizs, a 14. századi Louvre: fent a Limbourg testvérek miniaturája Jean de Berry herceg óráskönyvéből, lent a három szint alaprajzának rekonstrukciója. (Uwe Albrecht, 141–142. kép)

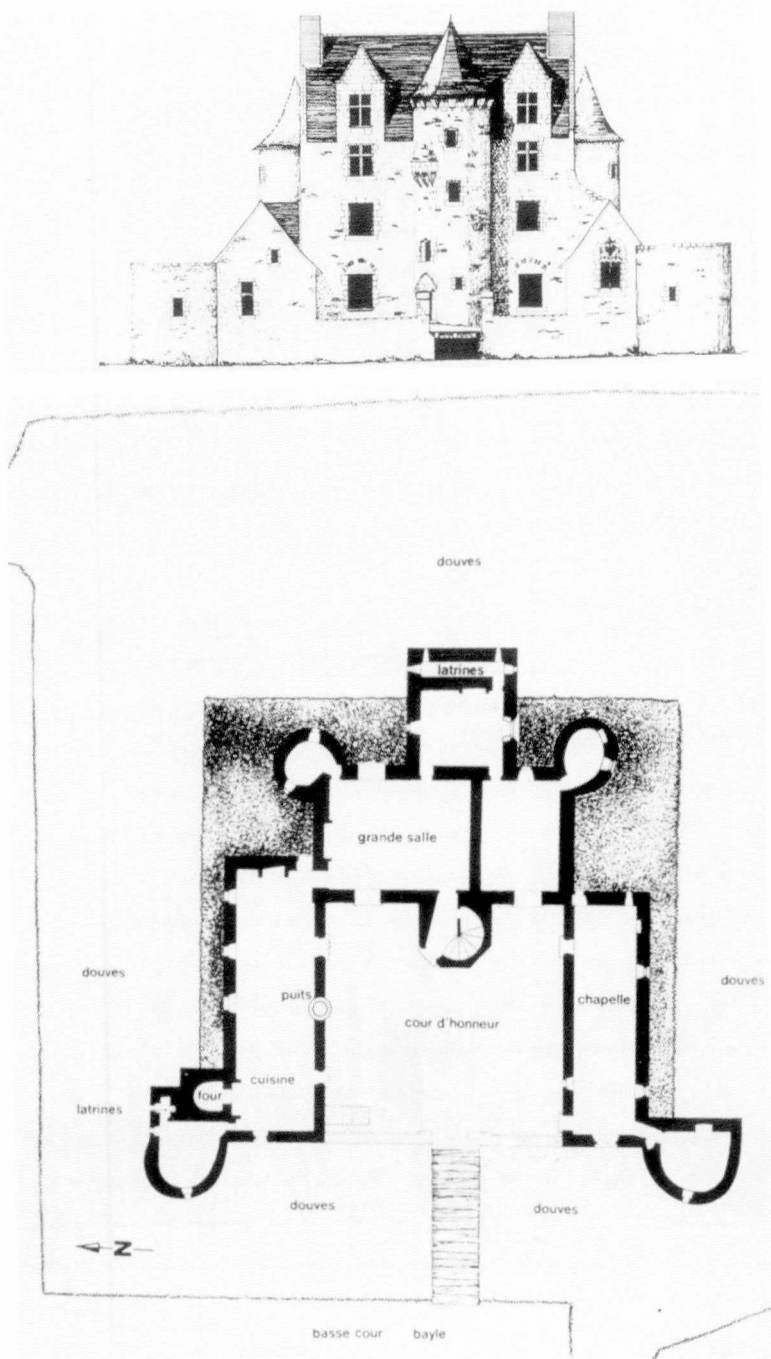

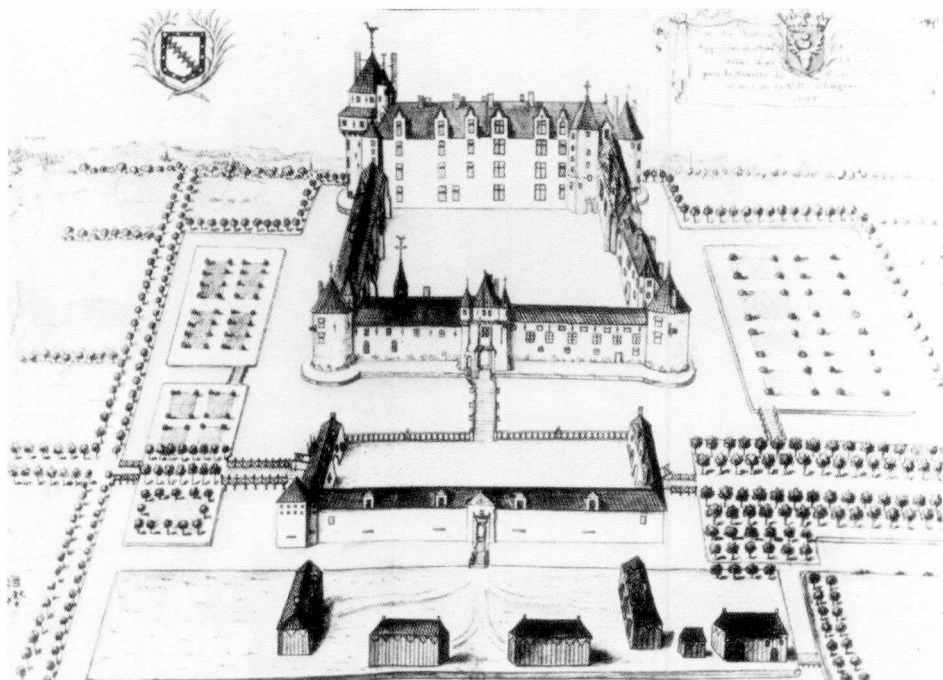
80. 14. századi francia manoir:
Beauregard. (Uwe Albrecht,
110. kép)

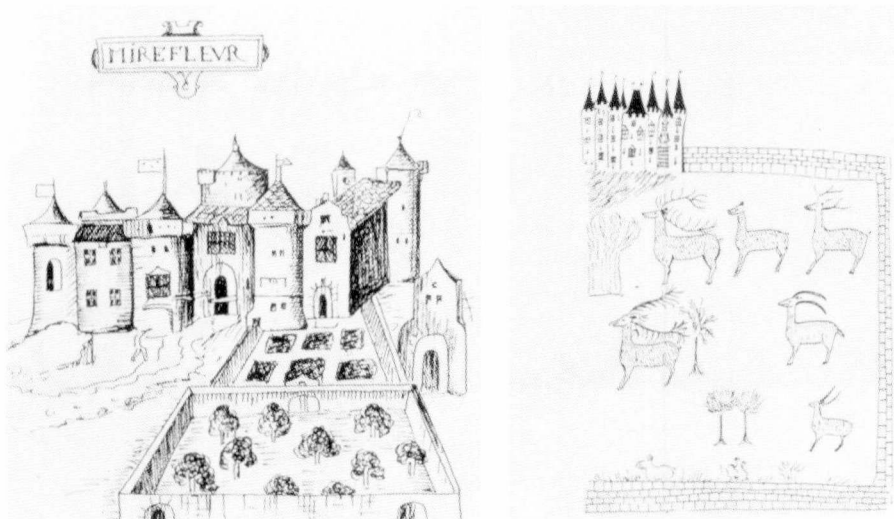
81. 15. századi francia manoir: Les Bories. (Uwe Albrecht, 128–129. kép)

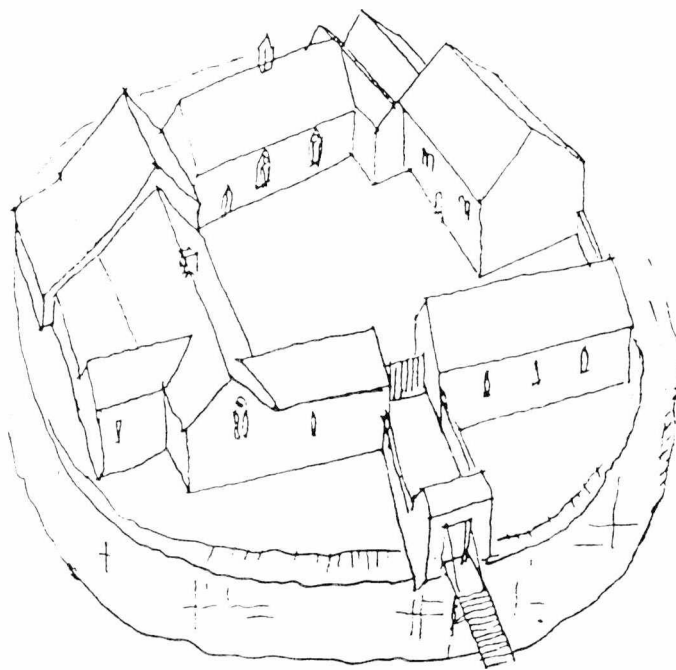
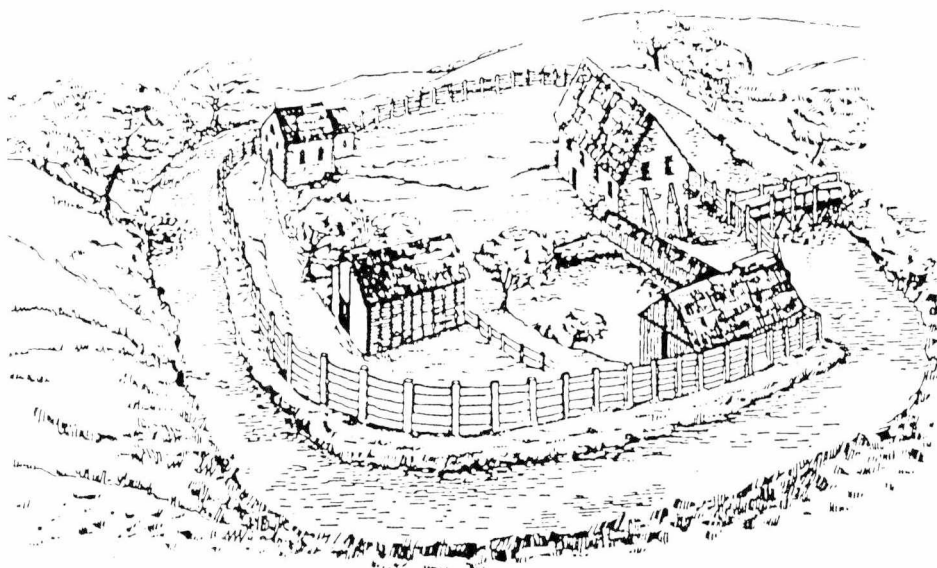
82. Fogadóudvaros 15. századi francia manoir: Vaux. (Uwe Albrecht, 105–106. kép)

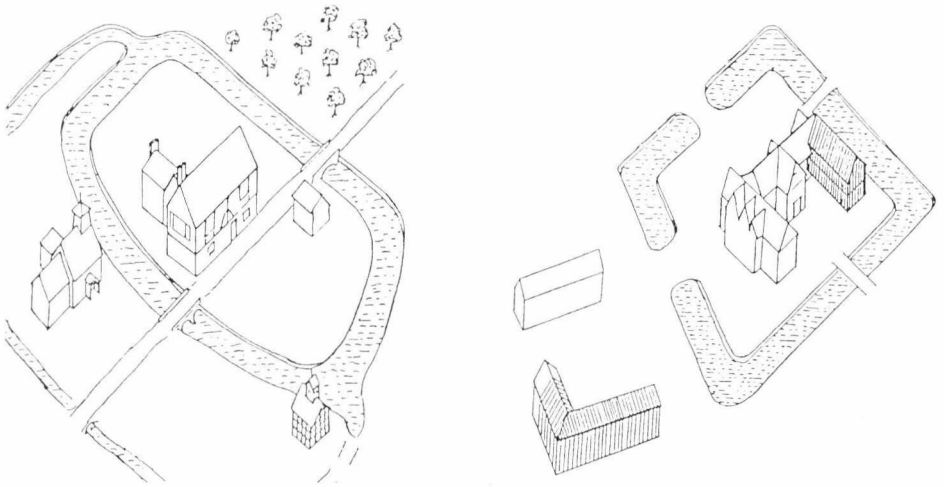
83. A Loire-völgyi Plessis-Bourré 1465 és 1472 között épült zárt udvaros kastélyának 1695. évi rajza. (Uwe Albrecht, 157. kép)

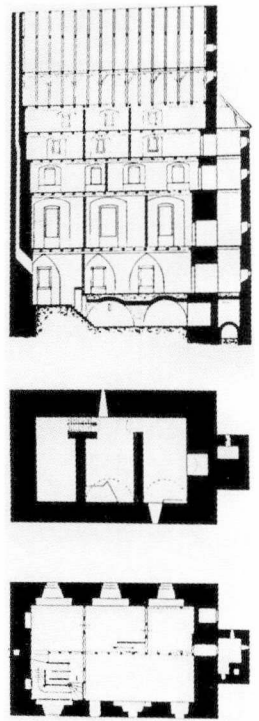
84. 15. századi francia rajzok: balra a kastély előtti virágos- és gyümölcsöskert, jobbra a kastélyhoz tartozó vadaskert. (Le château médiéval, forteresse habitée. Szerk. Jean-Michel Poisson. Paris, 1992, 17–18. ábra)

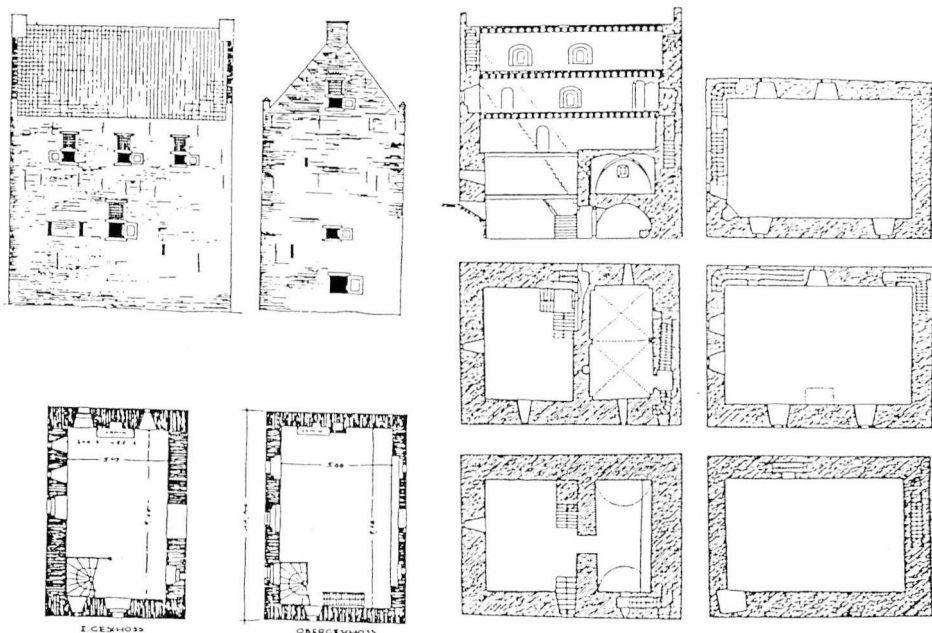
85. Angol 13. és 14. századi manor rekonstrukciós rajzai: fent Weoley, Birmingham mellett, 1260 körüli állapot; lent Penhallam, Jakobstow, 13–14. század fordulója. (Colin Platt: Medieval England. London, 1978, 37–38. ábra)

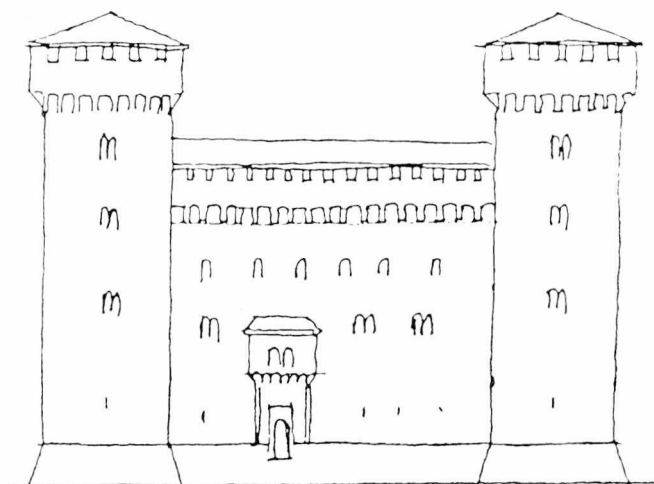
86. Vizesárokkal körülvevett 14–15. századi, moated-site elnevezésű angol udvarházak: Huddington Court és Sinai Park. (Medieval moated-sites. Edited by F. A. Aberg. London, 1978, 12. ábra)

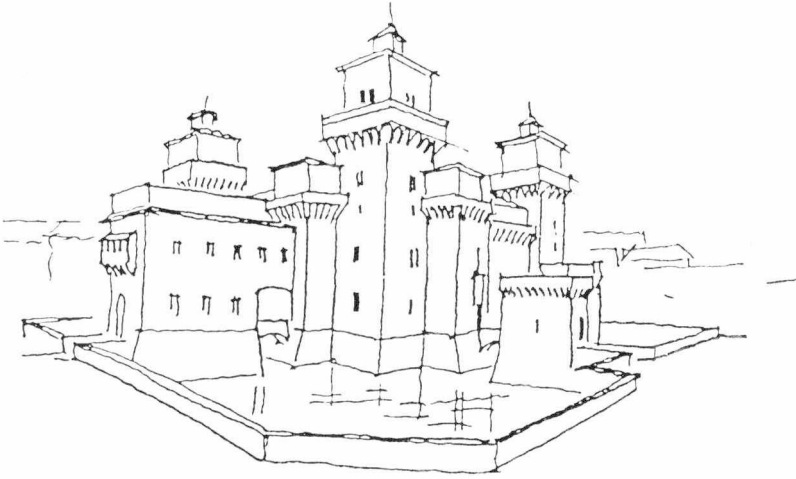
87. Északnémet torony jellegű „festes Haus”: Beverungen-Bischofsburg, 14. század vége. (Uwe Albrecht, 226. kép)

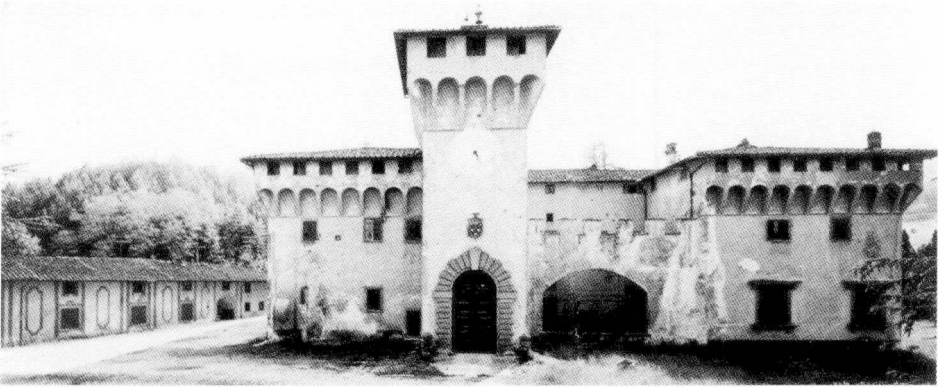
88. Észak-európai késő középkori „festes Haus” formájú épületek: Torpa, Gotland szigete – Svédország, 14. század. (E. Lundberg: Herremannus bostad. Stockholm, 1935, 142.) és Bunderhee, Friesland – Németország, 15. század. (Uwe Albrecht, 232. kép)

89. Pavia, castello. Az 1360–65-ben épült korai formája a S. Teodoro-templom 1522. évi freskója nyomán. (Carlo Emilio Aschieri: Pavia. Milano, 1955, 2.)

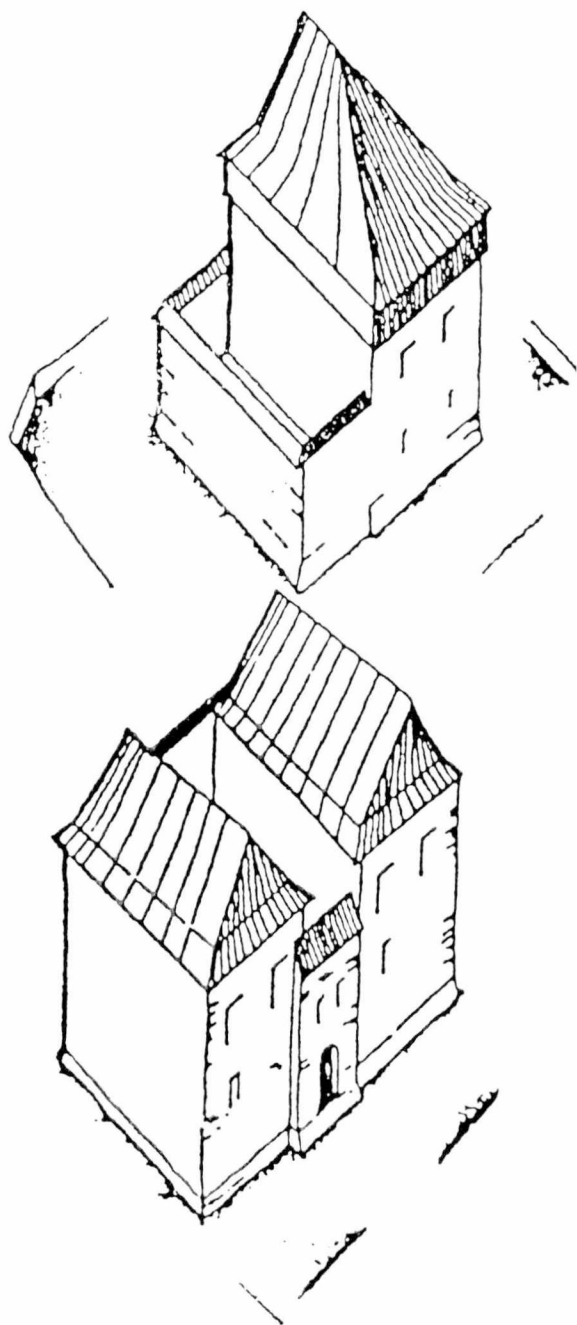

90. Ferrara, Castello. Épült 1385-től. A szerző rajza

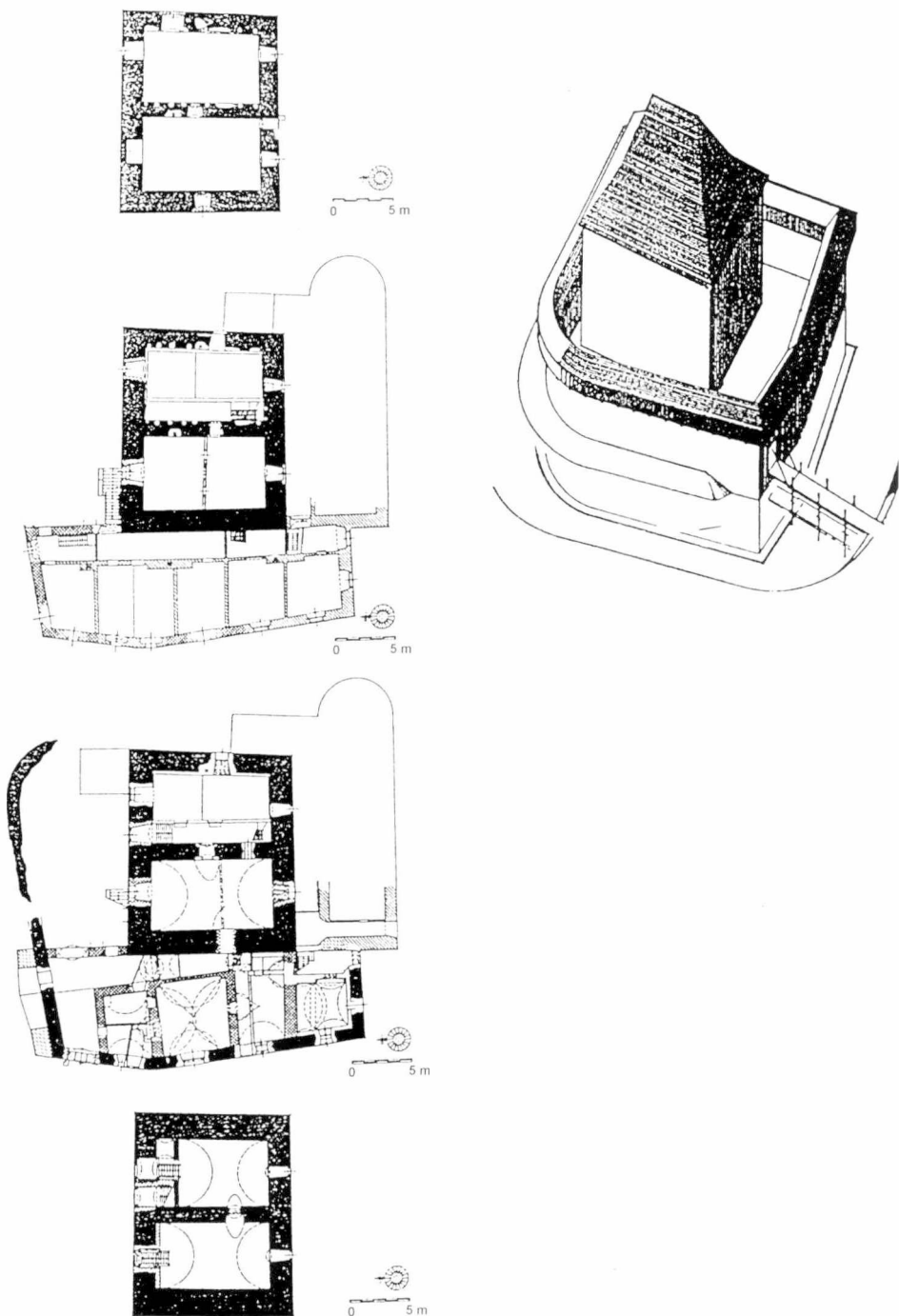

91. Cafaggiolo, castello. 1450 körül építette Michelozzo Michelozzi a Mediciék számára, eredetileg vizesárokkal és négysaroktornyos külső fallal volt körülvéve. (Die Medici-Villa in der Toscana. Italien, Klassische Reiseziele. Firenze, 1996, 21.)

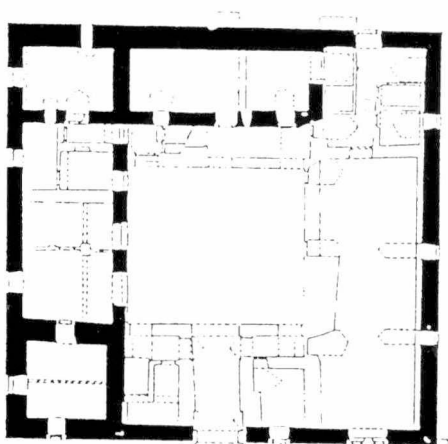

92. Csehországi „tvrz”: Částkov 13. és 14. századi állapota.
(Encyklopedie českých tvrzí. Praha, 1998.)

93. Fallal kerített 15. századi esek „tvrz”: Dolany. (Encyklopedie českých tvrzi. Praha, 1998.)

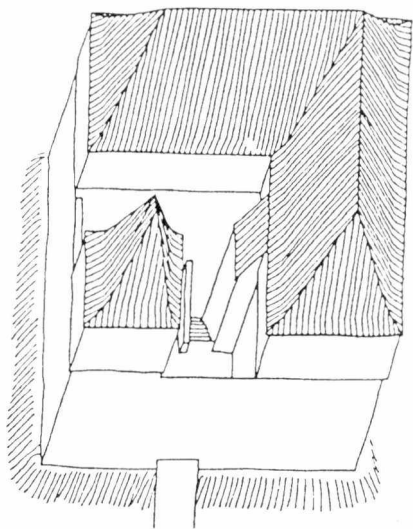
94. Szabályos alaprajzú, palotaszárnyakkal épített 15. századi cseh „tvrz”: Trebotov. (Petr Chotebor: Csehország 15. századi erődített kastélyai. Castrum Bene 2., a tanulmány első ábrája)

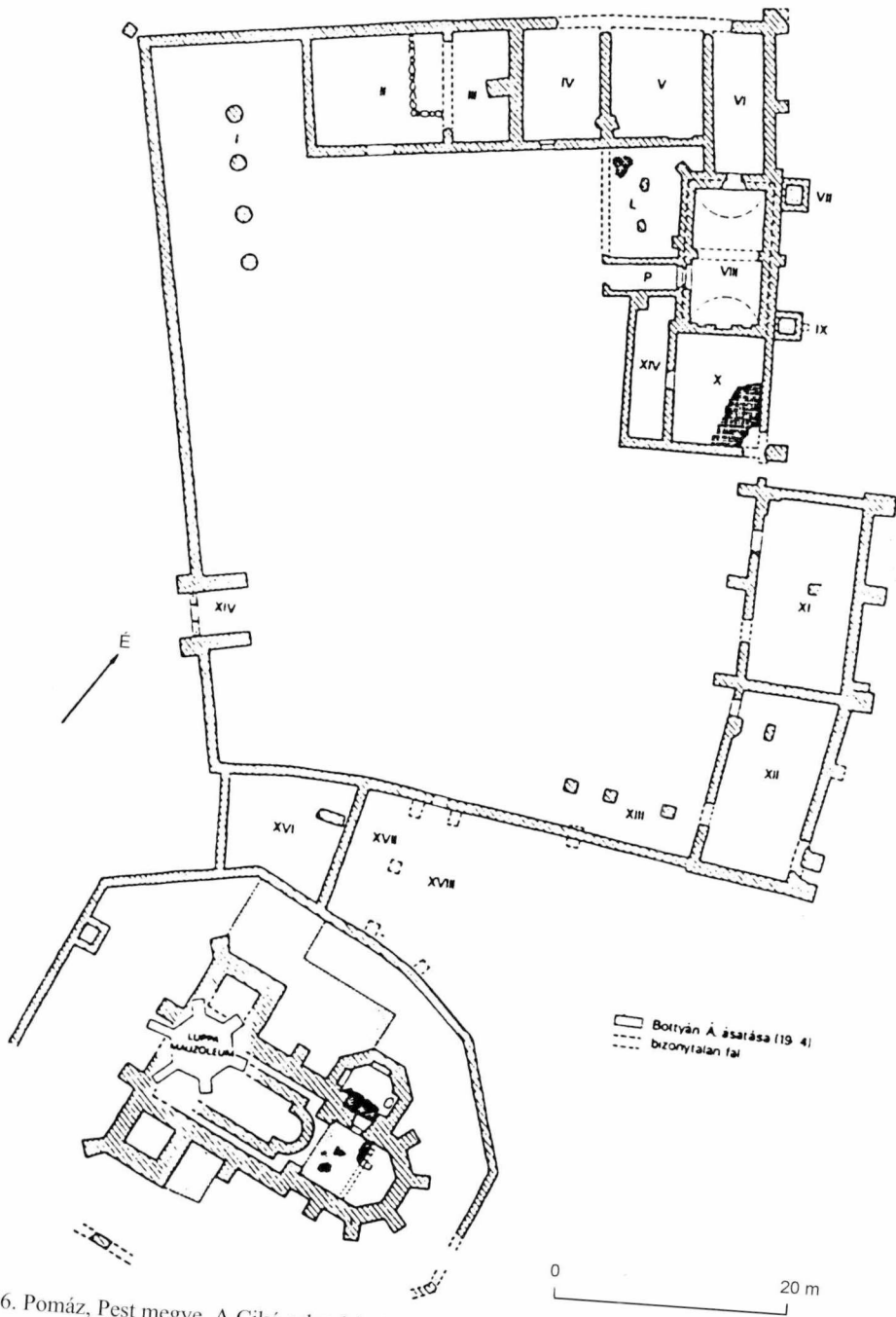

0 10 m
 ■ GUT
 □ MLAD

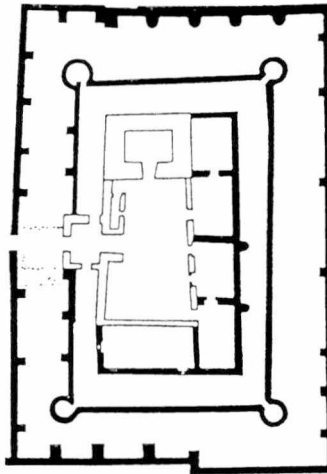
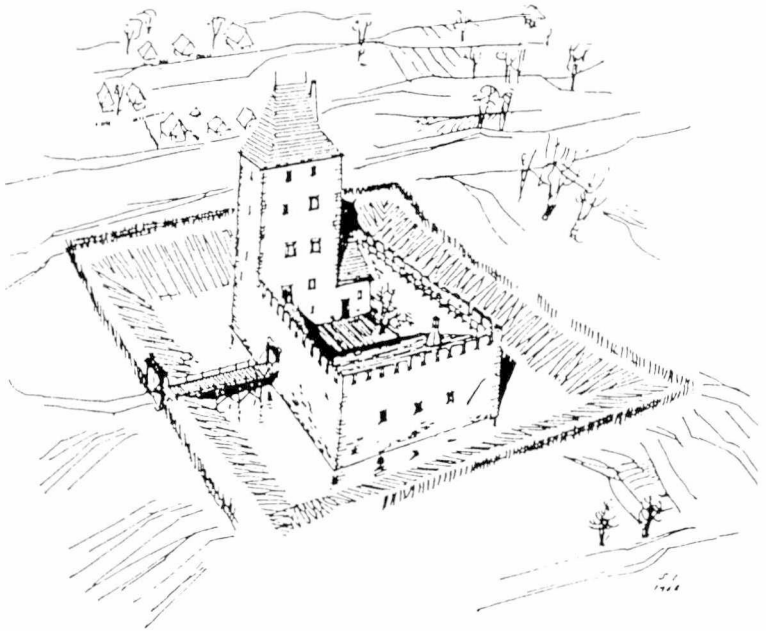

95. Árokkal és font sövényű palánkkal kerített, kaputornyos késő középkori lengyel kastély 16. század eleji, fametszetes ábrázolása. (Tereza Jakimowicz: Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Warszawa–Poznan, 1979, 1. kép)

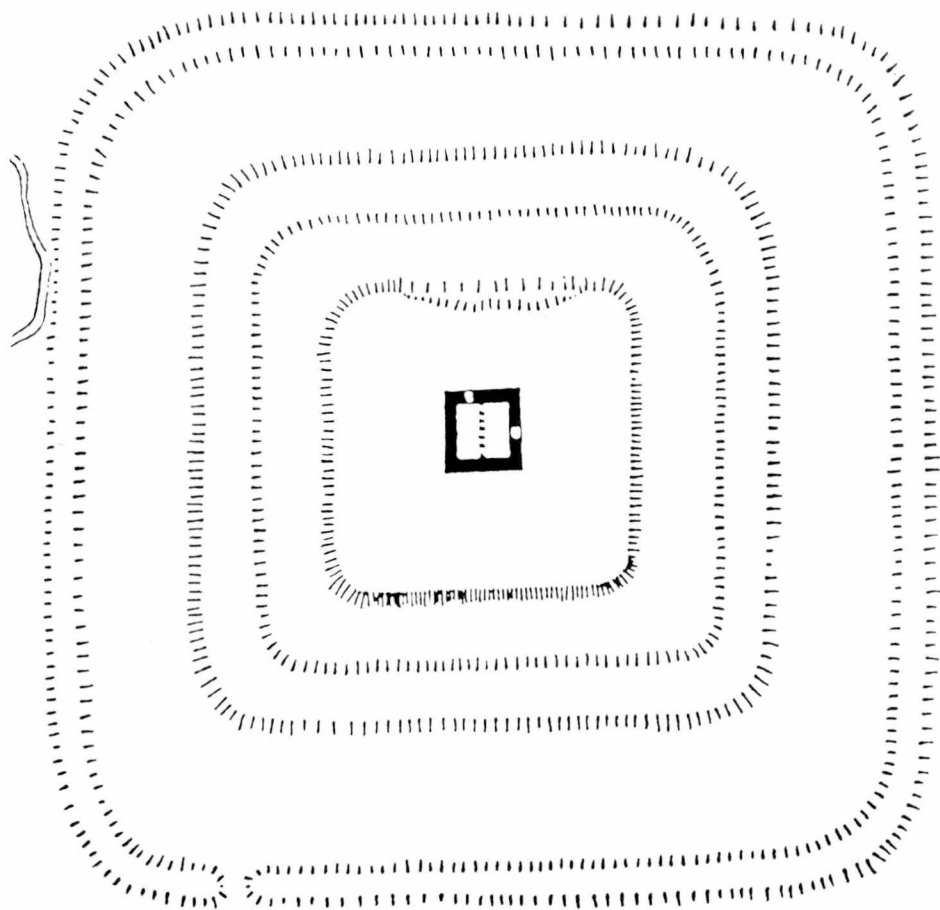

96. Pomáz, Pest megye. A Ciko-udvarház ásátási alaprajza. (Pest megye régészeti topográfiája. MRT, 7, 185–190.)

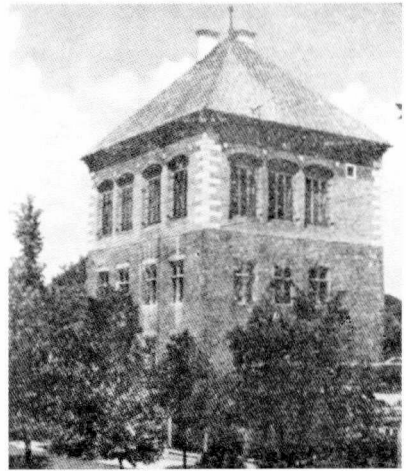
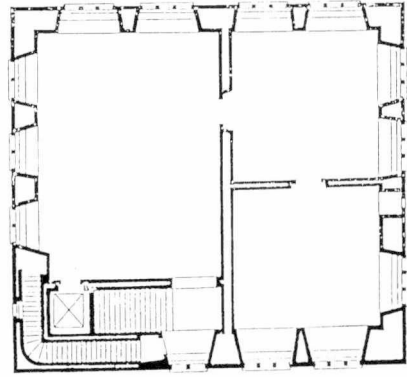
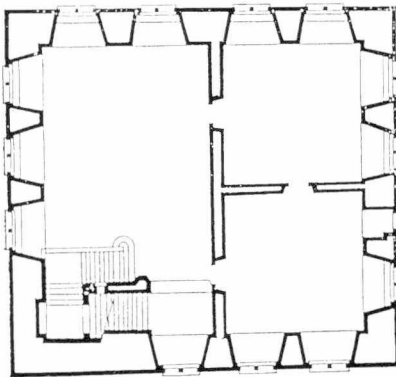
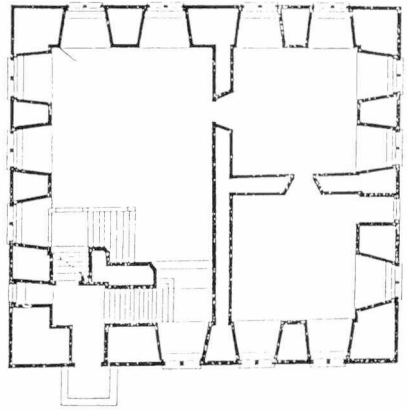
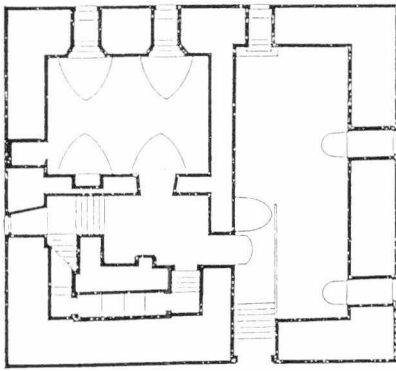

XV. SZ. ELEJE
 1480 KÖRÜL

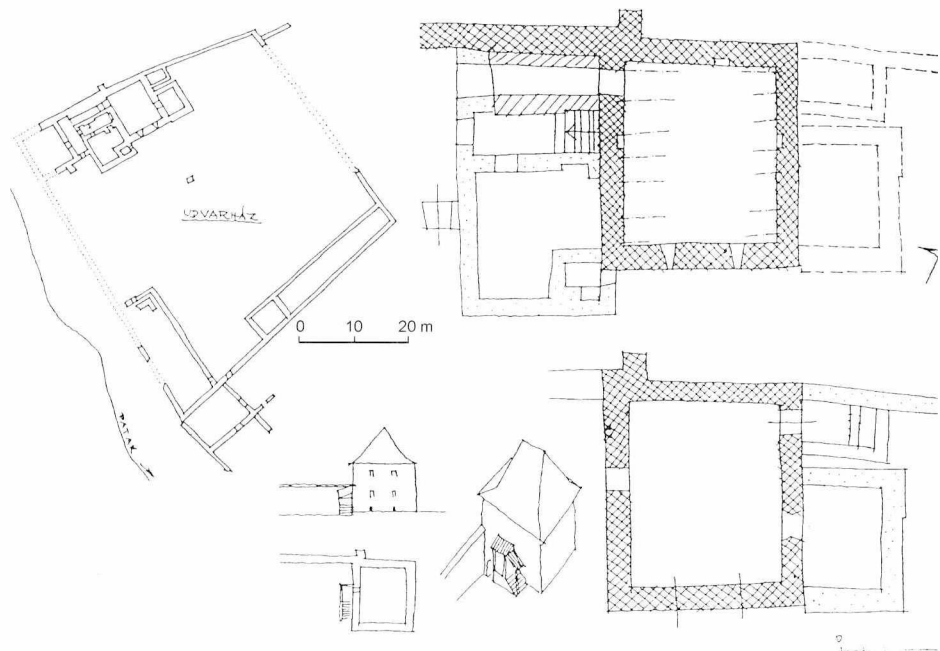
97. Nagyvázsony, Veszprém megye. A vár korai szakaszának alaprajza és rekonstrukciós távlati képe. (Sedlmayr János rajzai Éri István: Nagyvázsony. Budapest, 1969, 7-8. ábrám)

98. Szerednye, Ung megye. Helyszínrajzi vázlat. (P. A. Rappoport: Kárpátaljai középkori várak. Arch. Ért. 92. (1965), 61.)

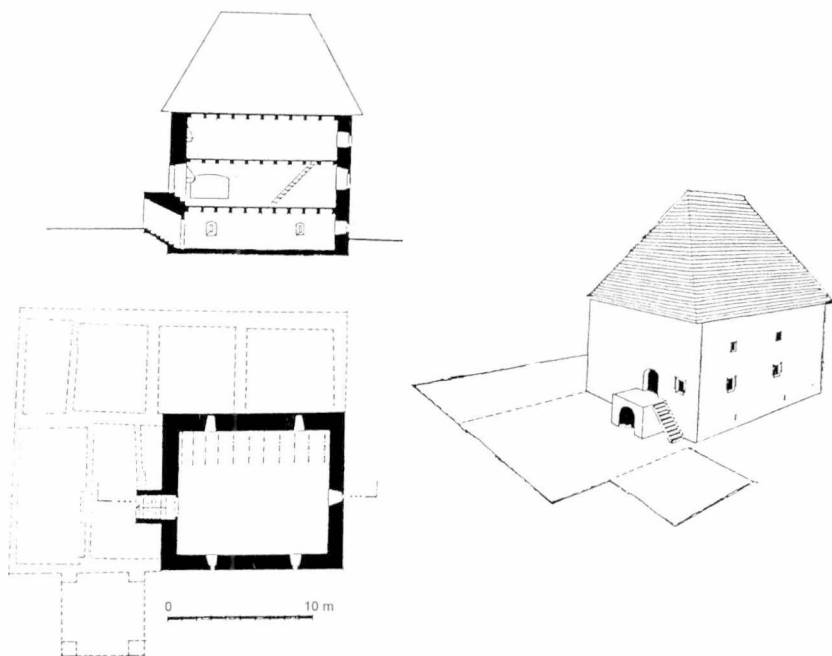

99. Piotrków, Lengyelország. Az 1512–19 között épített királyi nyaralókastély tornya. Alaprajzok, 19. századi metszet és a mai állapot. (Tereza Jakimowicz: Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Warszawa–Poznan, 1979, 24–25., 29. kép)

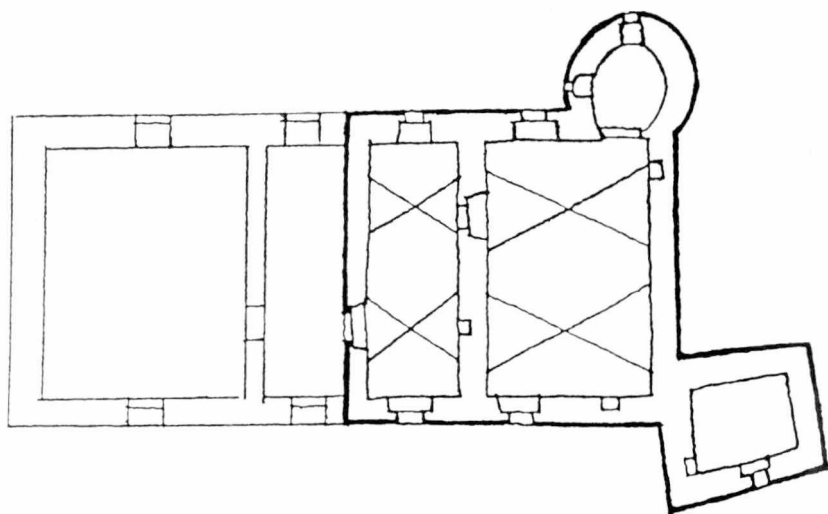

100. Zsaluzsány, Szepes megye. Középkori udvarház ásatás nyomán rekonstruált helyszínrajza, 13. századi első periódusának földszinti és emeleti alaprajza, valamint tömegrekonstrukciója. (Belo Polla: Strédoveká zaniknutá osada zo Spiši (Zalužany. Bratislava, 1962.)

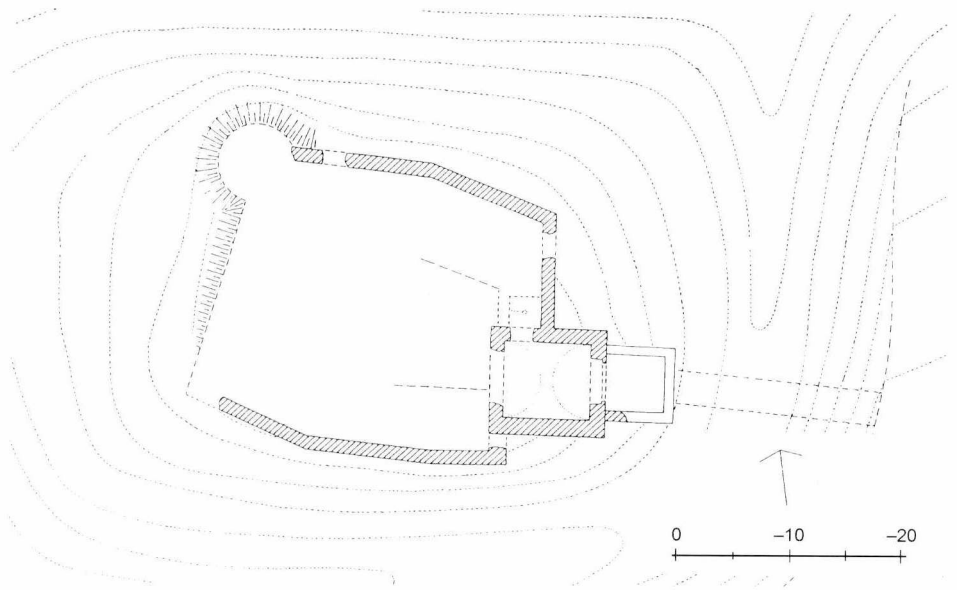

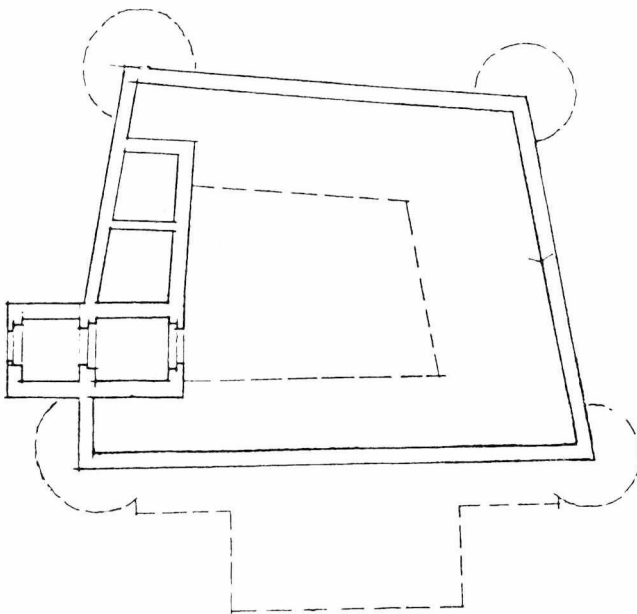
101. Párizsháza, Liptó megye. A középkori kastély Árpád-kori első, torony jellegű periódusának rekonstrukciója. (Eva Križanová: O stredovekej kúrii v Párizovciach. Arch. Hist. 2. 1977, 203–208.)

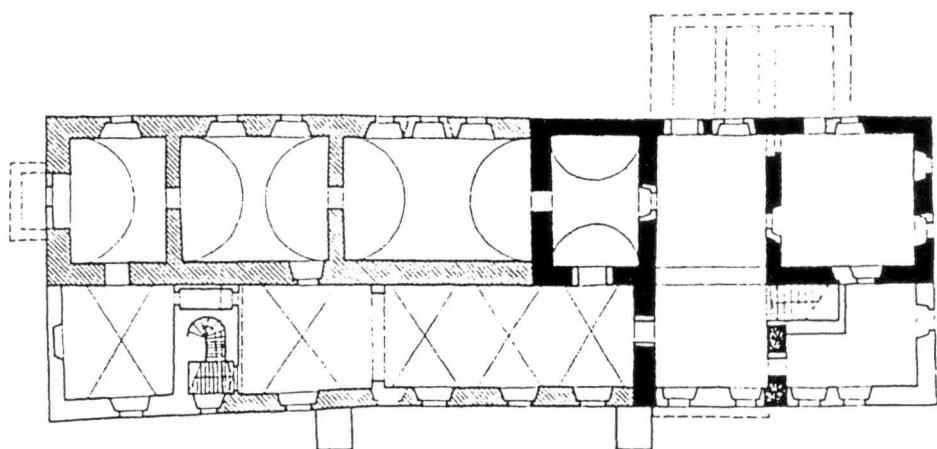
102. Trencsénkutas, Trencsén megye. A 15. századi, sarkain tornyokkal épített, emeletes kúria alaprajza. (Peter Krešánek: Kotešová, kúria. PP, 1984/4. 22.)

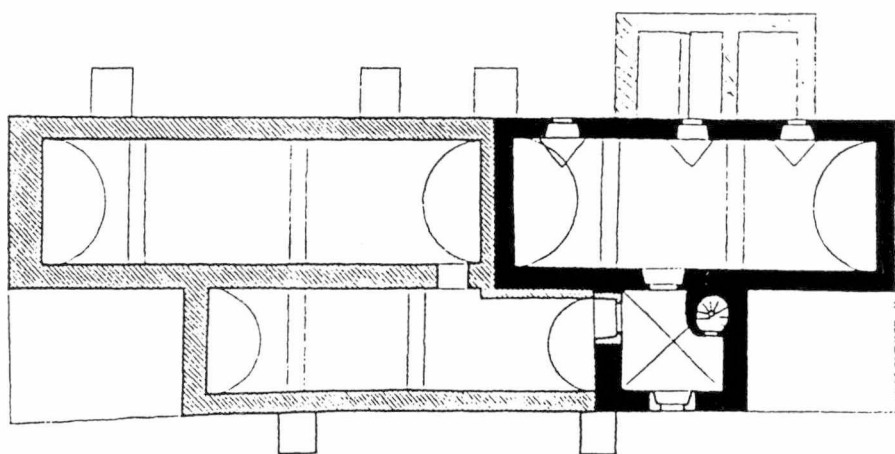
103. Atya, Valkó megye. A középkori castellum-castrum vázlatos helyszínrajza. Szekér György rajza

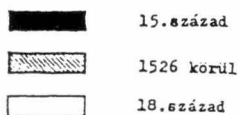
104. Körmen, Vas megye. A középkori kastély alaprajzi rekonstrukciója, a mai kastély szaggatott vonallal rajzolt kontúrjába rajzolva. A szerző rajza

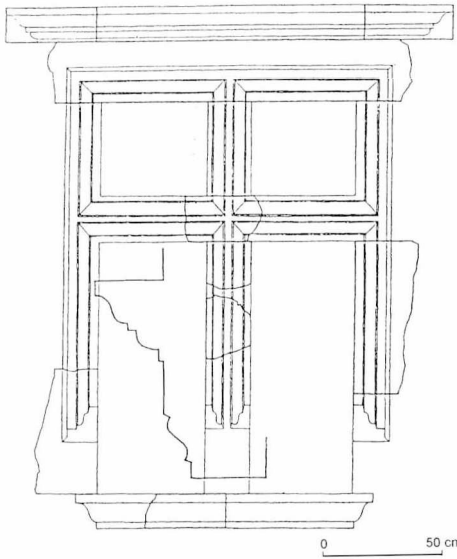
Emelet

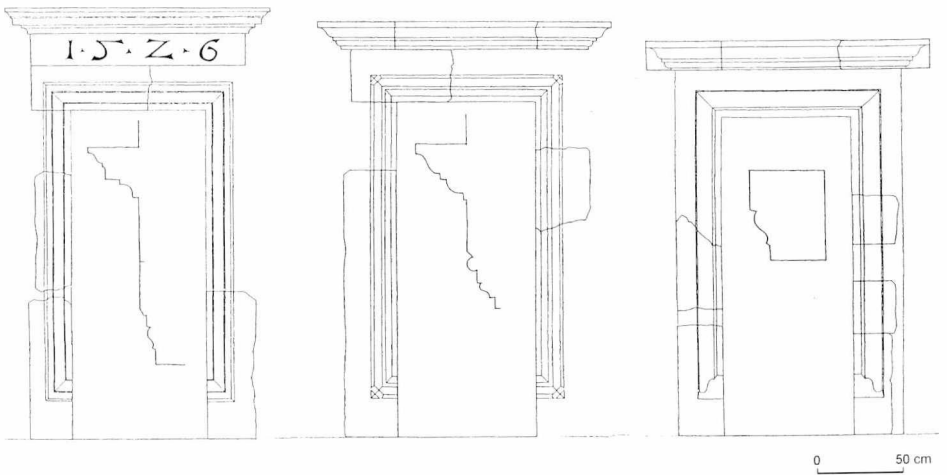
Földszint

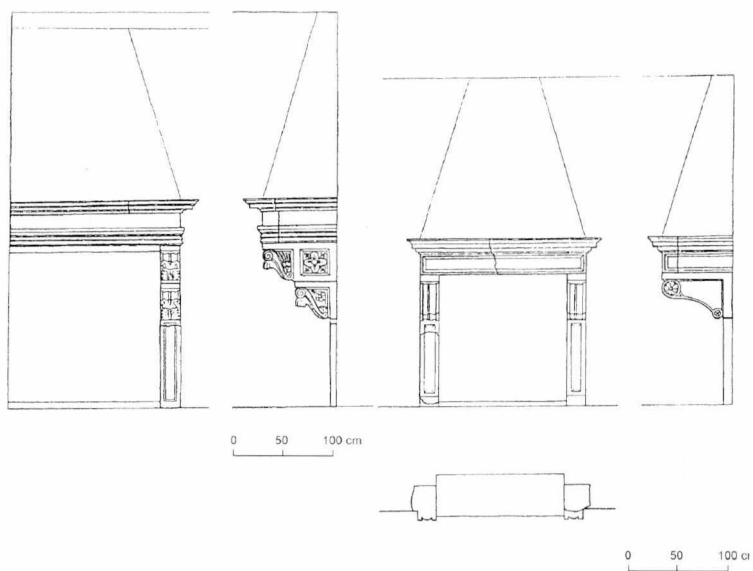
105. Devecser, Veszprém megye. A kastély főépületének földszinti és emeleti alaprajza, az építési periódusokkal. Koppány Tibor–Koppány Tiborné rajza

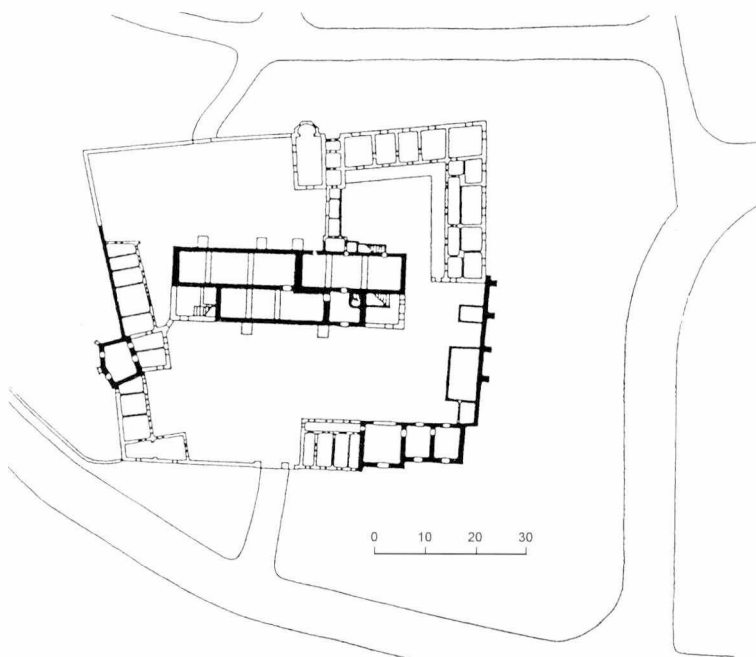
106. Devecser, Veszprém, megye. Reneszánsz
ablakkeret rekonstrukciója. Koppány Tibor
–Koppány Tiborné rajza

107. Devecser, Veszprém megye. Reneszánsz ajtókeretek rekonstrukciója. Koppány Tibor
–Koppány Tiborné rajza

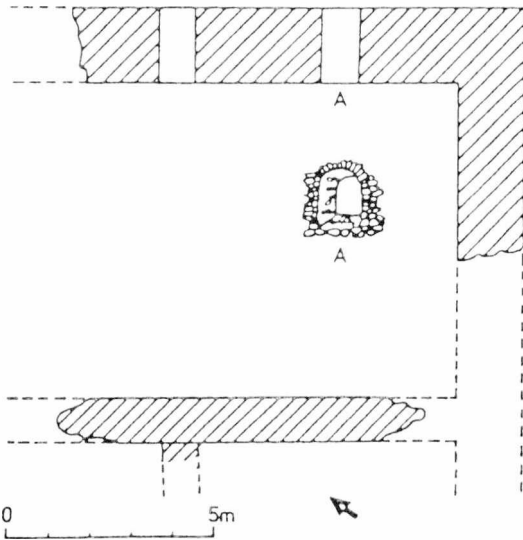
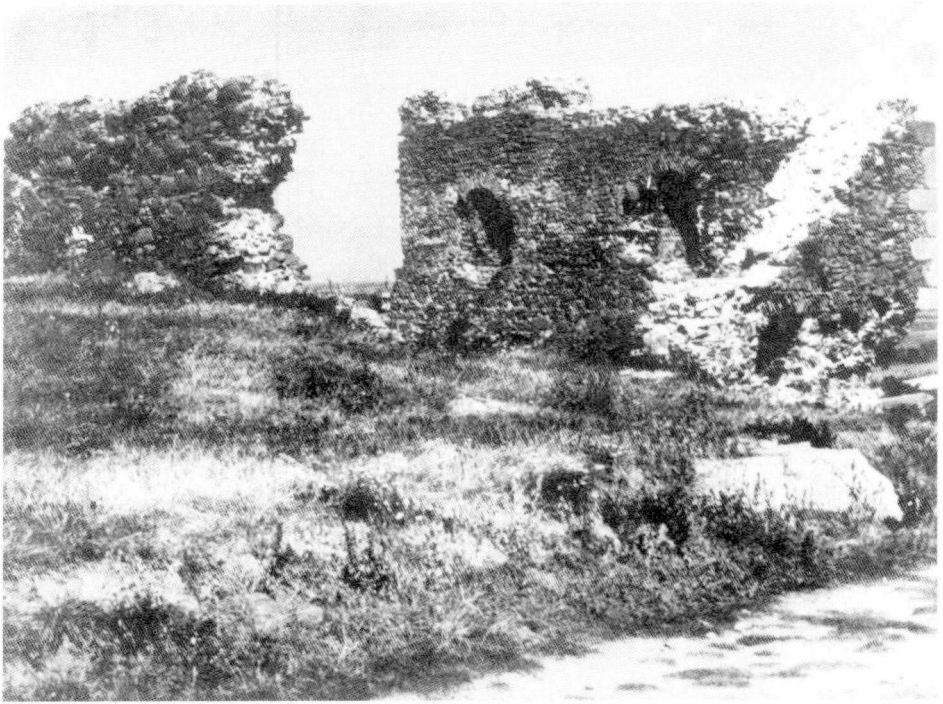
108. Devecser, Veszprém megye. Reneszánsz kandallók rekonstrukciója.
Koppány Tibor-Koppány Tiborné rajza

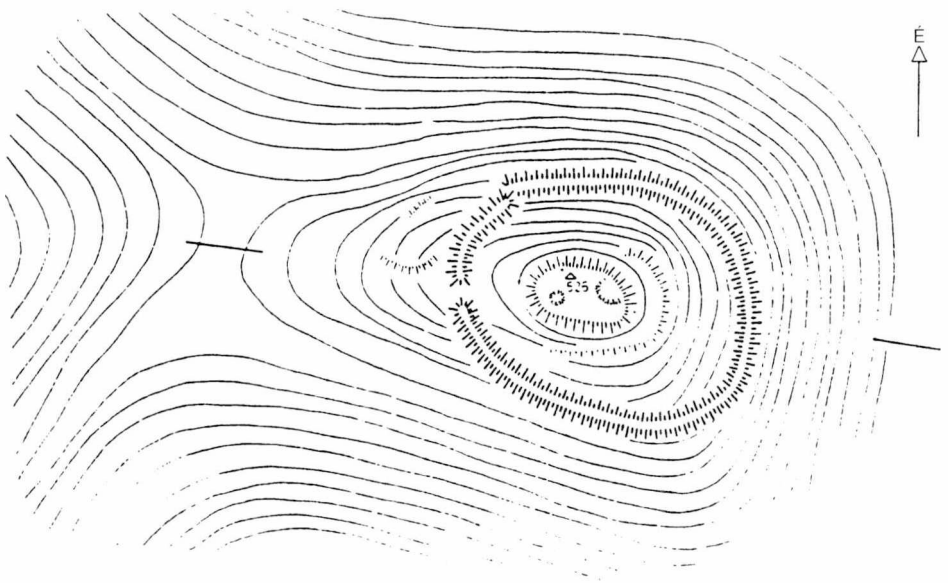
109. Devecser, Veszprém megye. A kastély 1972. évi helyszínrajza, benne feketével jelölve a középkori falak. A szerző rajza

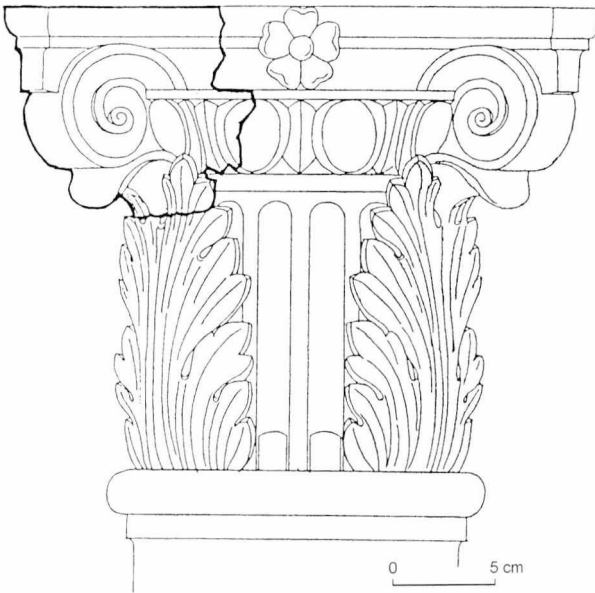
110. Ecsed, Szatmár megye. Báthori-címeres kőfaragvány az egykori castellumból, 1484-es évszámmal. Józsa András Múzeum, Nyíregyháza

111. Helmec, Zemplén megye. Palota jellegű, emeletes épület alaprajza és romjainak fényképe. (Slivka-Vallašek 1991, 90–91. kép)

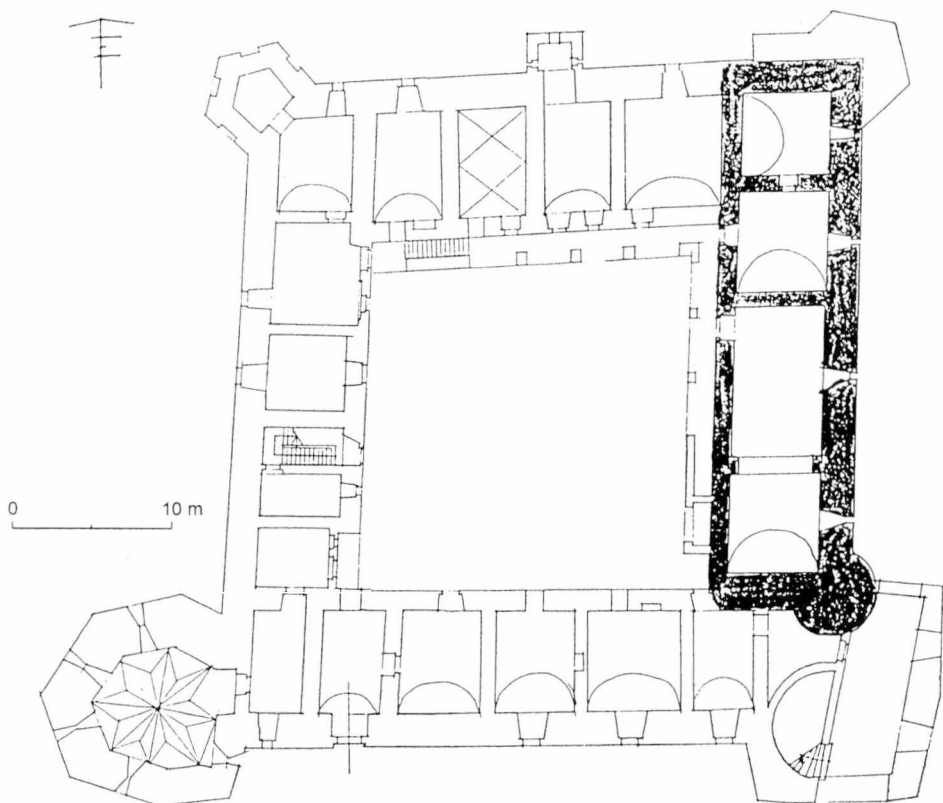

112. Jenő, Nógrád megye. A diósjenői „Csehvár” helyszínrajza. (Nováki–Sándorfi–Miklós 1979, 16. kép)

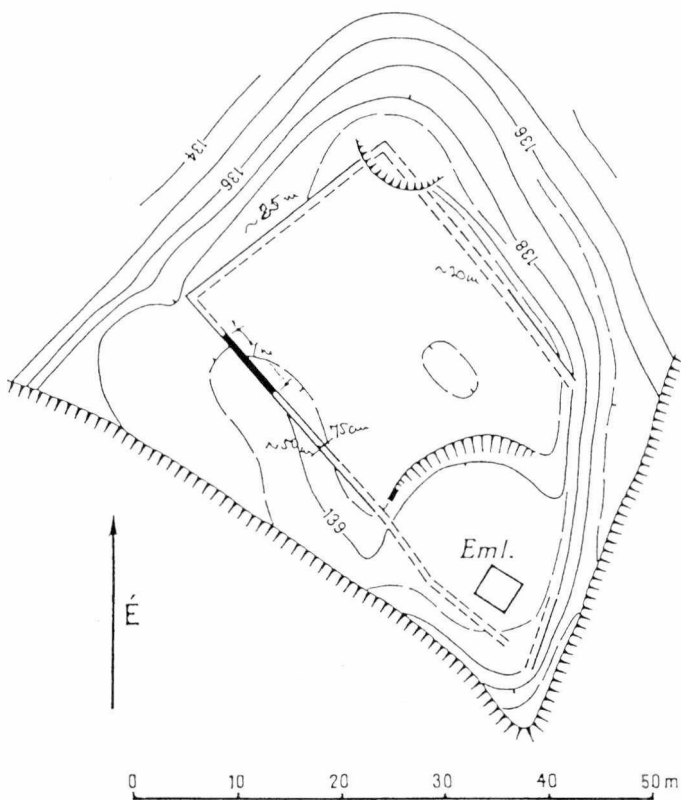

113. Mogoród, Pest megye. Reneszánsz oszlopfő rekonstrukciója a castellum ásatási anyagából. A szerző rajza

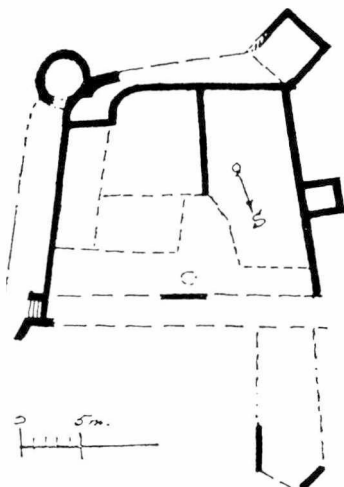

114. Véc, Torda megye. A marosvécsi kastély alaprajza a középkori eredetű keleti szárnnyal. Möller István rajza (OMvH Tervtár, Möller-hagyaték)

115. Diód, Pest megye. Az „Érdi Kutyavár” elnevezésű romterület helyszínrajza. (Torma István: Az érdi Kutyavár. Studia Comitatus 9. 1980, 255.)

116. Szírcs, Körös megye. Alaprajzi vázlat a 20. század elejéről, Djuro Szabo: Srejevdečni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb, 1920. 103. ábrája nyomán

ISBN 963-05-7694-5

9 789630 576949

